

LXVII. ÉV.

HARMADIK FOLYAM

1943. JAN.-MÁRC.

MAGYAR KÖNYVSZEMLE

A MAGYAR KÖZKÖNYVTÁRAK
KÖZLÖNYE

A MAGYAR KÖNYVTÁROSOK ÉS LEVÉLTÁROSOK EGYESÜLETÉNEK MEGBÍZÁSÁBÓL
SZERKESZTI

TRÓCSÁNYI ZOLTÁN

1943. évi folyam * I. füzet

BUDAPEST

KIADJA A M. NEMZ. MÚZEUM ORSZ. SZÉCHÉNYI KÖNYVTÁRA 1943

A Magyar Könyvszemle

Szerkesztő- és Kiadó-Bizottsága

azon könyvtárak igazgatóiból alakul, amelyek a Magyar Könyvszemle kiadásához bizonyos ívszámok költségeivel (legalább száz pengővel) hozzájárulnak.

A Szerkesztő- és Kiadó-Bizottság tagjai

ENYVVÁRI JENŐ, a budapesti Fővárosi Nyilvános Könyvtár igazgatója, FITZ JÓZSEF, a Magyar Nemzeti Múzeum Országos Széchényi-Könyvtárának főigazgatója, GOMBÁS GÉZA, az Országos Központi Statisztikai Hivatal Könyvtárának vezetője, HEIN JÁNOS, a Kereskedelmi és Iparkamara Könyvtárának vezetője, KÁPLÁNY GÉZA, a Technológiai Könyvtár igazgatója, LAMOTTE KÁROLY, a Pesti Magyar Kereskedelmi Bank vezérigazgatója, NYIREŐ ISTVÁN, a debreceni Egyetemi Könyvtár igazgatója, PASTEINER IVÁN, a budapesti Egyetemi Könyvtár főigazgatója, PUSKÁS ENDRE, a szegedi Egyetemi Könyvtár igazgatója, RADÓ AURÉL, a József Nádor Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem Könyvtárának igazgatója, SZINNYEI JÓZSEF ny. egyetemi tanár, a Magyar Tudományos Akadémia főkönyvtárnoka, TETTAMANTI JENŐ egyetemi nyilvános rendes tanár, a Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem Bánya-, Kohó- és Erdőmérnöki Kar Könyvtárának igazgatója (Sopron), TRÓCSÁNYI GYÖRGY, az Országgyűlés Könyvtárának igazgatója, TRÓCSÁNYI ZOLTÁN, a Magyar Nemzeti Múzeum Országos Széchényi-Könyvtárában igazgató, a Magyar Könyvtárosok és Levéltárosok Egyesülete Könyvtári Szakosztályának képviselője, szerkesztő.

MAGYAR KÖNYVSZEMLE

HARMADIK FOLYAM. * LXVII. ÉV.

1943.

THE UNIVERSITY OF CHICAGO

DEPARTMENT OF CHEMISTRY

1920

MAGYAR KÖNYVSZEMLE

A MAGYAR KÖZKÖNYVTÁRAK
KÖZLÖNYE

A MAGYAR KÖNYVTÁROSOK ÉS LEVÉLTÁROSOK
EGYESÜLETÉNEK MEGBÍZASÁBÓL
SZERKESZTI

TRÓCSÁNYI ZOLTÁN

HARMADIK FOLYAM. * LXVII. ÉV.

1943. ÉVFOLYAM

BUDAPEST

KIADJA

A MAGYAR NEMZETI MÚZEUM ORSZÁGOS SZECHÉNYI KÖNYVTÁRA

1943.

THE
JOURNAL OF THE
ROYAL ANTHROPOLOGICAL INSTITUTE

VOL. LXXV. PART I. 1945.

CONTENTS.

THE
JOURNAL OF THE
ROYAL ANTHROPOLOGICAL INSTITUTE

VOL. LXXV. PART I. 1945.

CONTENTS.

THE
JOURNAL OF THE
ROYAL ANTHROPOLOGICAL INSTITUTE

VOL. LXXV. PART I. 1945.

CONTENTS.

VOL. LXXV. PART I. 1945.

CONTENTS.

TARTALOM.

1. ÉRTEKEZÉSEK, ÖNÁLLÓ KÖZLEMÉNYEK.

	Lap
BERKOVITS ILONA: Kolostori kódexfestészetünk a XIV. században	347
DEZSÉNYI BÉLA: A hírlapkönyvtár gyűjtőköre	136
DEZSÉNYI BÉLA: A magyar hírlap útja kiadó és közönség között a XIX. század első felében	413
ECKHARDT SÁNDOR: Balassi Bálint az Oceanum mellett	245
FOGOLYÁN VILMOS ANDRÁS P.: Örmény kódexek az Országos Széchényi Könyvtárban	16
GÁRDONYI ALBERT: XVIII. századi nyomdáink műhelytitkaiból	24
GERENDÁS ERNŐ: A bécsi nagy könyvtárak	36
GULYÁS PÁL: A Trencsén-zsolnai könyvnyomda	118
HORVÁTH JÁNOS: „Proféták által szolt rígen“	231
KÁPLÁNY GÉZA: A dokumentáció feladatai	150
KNIEWALD KÁROLY: Kálmáncsehi Domonkos zágrábi misekönyve	1
LUKÁCS JÓZSEF: Katonai hírlapok az 1914—1918. évi világháborúban ..	45
MÁTÉ KÁROLY: Az első magyarországi hírlap kérdése	124
MIJATEV PÉTER: A bolgár könyvészet 1890-től napjainkig	333
MIJATEV PÉTER: A könyvtárügy Bulgáriában	101
MORLIN ADORJÁN: A magyarnyelvű élclapok első évtizedei	166, 383
SASHEGYI OSZKÁR: I. Ferenc nyomdapolitikája	368
SASHEGYI OSZKÁR: Ukrán könyvtárak	269
SZENTKUTY PÁL: A Fővárosi-könyvtár Szűry-gyűjteménye	407
SZIMONIDESZ LAJOS: Kermann Dániel ev. püspök lelkészavatást tanúsító úrlapjai és más prot. papi diplomák	363
TRÓCSÁNYI ZOLTÁN: Magyar és szláv nyomdák a XV—XVI. században ..	263
TRÓCSÁNYI ZOLTÁN: A XIX. század első három évtizede magyar nyomtatványainak meghatározása	252

2. KISEBB KÖZLEMÉNYEK.

BERKOVITS ILONA: Magyar vonatkozású XIV. századi kéziratok a bécsi Nemzeti Könyvtárban	67
D. B.: Pethe Ferenc „Gazdaságot Tézáló Ujság“-jának néhány problémája ..	288
DEZSÉNYI BÉLA: Decsy Sámuel újságnaptára	68
DEZSÉNYI BÉLA: Még valami a vidéki kaszinók könyvtáraitól	297
DEZSÉNYI BÉLA: Olvasó-egylet Budán száz év előtt	295
DEZSÉNYI BÉLA: Végő változat a változat-kérdésről	199
HUBAY ILONA: Molnár Gergely Grammatikája, Károli Péter Poetikája és Szilvás-Ujfalvi Imre Admonitiones-e	430
HUBAY ILONA: Valóban nincsen egykorú adatunk régi magyar misekönyvek áráról?	76
HUSZTI JÓZSEF: Magyar vonatkozású irat az Arditi-gyűjteményben ..	186
JALSOVICZKY KÁROLY: Használtak-e a kaszinók a könyv- és hírlapkiadásnak?	78

	Lap
JÓNÁS ALFRÉD: Színházi lapok az Országos Széchényi Könyvtárban ..	74
KELÉNYI B. OTTÓ: Kaym Orbán budai könyvesháza	429
KULCSÁR ADORJÁN: Szakáts József, Falka Sámuel betűmetsző tanítványa	192
MÁTÉ KÁROLY: Sajtótörténeti fogalmaink tisztázása	188
MOLNOS LIPÓT: Magyar könyvkiállítás a párizsi 'Bibliothèque Natio- naleban	195
NAGY J. BÉLA: Tanári könyvtárak	72
RADÓ ISTVÁN: Egy vidéki közkönyvtár statisztikai rendszere	64
RADÓ POLIKÁRP: Vidéki könyvtáraink középkori kódexei	61
SASVÁRI DEZSŐ: Régi bőrkötésű könyvek restaurálása	435
SZEMZŐ PIROSKA: A kerettel ékesített könyvek és folyóiratok történe- téhez	196
SZEMZŐ PIROSKA: Könyvkiadásunk a múlt század elején	291
SZEMZŐ PIROSKA: Változat és nem második kiadás	70
SZIMONIDESZ LAJOS: Volt-e Puchón nyomda?	285
TÖRÖK PÁL: Ifj. Szinnyi József	184
TRÓCSÁNYI ZOLTÁN: A szépirodalom üldözése	433
TRÓCSÁNYI ZOLTÁN: Szerkesztő, közönség és postai kézbesítés a XVIII. században	55

3. ISMERTETÉSEK.

AMBROVITS HANS: Bibliographie der Zeitungen und Zeitschriften Press- burgs. Ism.: SZEMZŐ PIROSKA	452
ANDORKÓ KÁLMÁN: Névjegyzék és tárgymutató a K. M. Természettudo- mányi Társulat folyóirataihoz 1841—1941-ig. Ism.: CSAPODI CSABÁNÉ	447
<i>Deutscher Buchdruck im Jahrhundert Gutenbergs.</i> Ism.: —z.	86
<i>Az 1941. évi külpolitikai érdekű irodalom a M. Kir. Külügyminiszté- rium Könyvtárában.</i> Ism.: SZÉKES MARGIT	89
<i>Gutenberg-Jahrbuch 1940, 1941.</i> Ism.: VARGA SÁNDOR FRIGYES ..	438, 442
HERMANN EGYED—ÉBERHARDT BÉLA: A veszprémi egyházmegye pap- ságának könyvkultúrája és könyvvállománya a XIX. század elején. Ism.: SELMECZI KRISTÓF	444
<i>Jókai-kódex.</i> Ism.: VARJAS BÉLA	84
KÁPLÁNY GÉZA: Könyvtárak korszerű rendezése és fejlesztése. Ism.: GORIUPP ALISZ	306
KLAFTENEGGER K.: Ungarisches Zeitschriftenwesen von heute. Ism.: SZ.	312
KLUGE F. H.: Ibero-amerikanische Grosszeitungen. Ism.: DEZSÉNYI BÉLA	308
KOZOCSA SÁNDOR: Magyar Könyvészet 1911—1920. Ism.: VARGA SÁN- DOR FRIGYES	448
LANGE WILHELM H.: Das Buch im Wandel der Zeiten. Ism.: HARSÁNYI ANDRÁS	203
<i>Litteraria Hungarica.</i> Ism.: SZEMZŐ PIROSKA	309
MAKOLDY SÁNDOR: Nemes Hajnik Károly és a magyar országgyűlés gyorsíródája. Ism.: D. B.	311
MIJATEV PETÁR: Madžarska bibliografija po bálgarski vāprosi. Ism.: TRÓCSÁNYI ZOLTÁN	208
<i>Oberrheinische Heimat.</i> Ism.: TRÓCSÁNYI ZOLTÁN	207
<i>A Pannonhalmi Főapátsági Szent Gellért Főiskola Evkönyve az 1941—42. tanévre.</i> Ism.: D. B.	202
<i>Papiruszok világából:</i> Ism.: TR. Z.	88
SÁRKÁNY JÓZSEF: Cegléd az irodalomban. Ism.: TRÓCSÁNYI ZOLTÁN ..	446

	Lap
P. SZABÓ ELEK O. F. M.: A ferences skolasztika tanulmányi élete. Ism.:	
P. PFLEGER FARKAS	87
XVI. századi magyar orvosi könyv. Ism.: TRÓCSÁNYI ZOLTÁN	303
ZDANEVICS I.: Provinciale Romanum. Unbekannter Druck von Johannes Gutenberg. Ism.: SASHEGYI OSZKÁR	301

KÖNYVTÁROSI KINEVEZÉSEK ÉS CÍMADOMÁNYOZÁSOK 1942-BEN	90
LEVÉLSZEKRÉNY	93, 220, 326, 453
FOLYÓIRATSZEMLE 1941. Összeállította: SUPKA ERVIN	210, 315
RÉSUMÉ — INHALTSANGABE	95, 224, 329, 455
NÉV- ÉS TÁRGYMUTATÓ	461

The first part of the paper discusses the importance of the study of the history of the United States. It is argued that a knowledge of the past is essential for a full understanding of the present. The author then goes on to discuss the role of the government in the development of the country. He argues that the government has played a crucial role in the growth of the nation, and that it is essential for the government to continue to play this role in the future.

The second part of the paper discusses the role of the individual in the development of the country. It is argued that the individual has played a crucial role in the growth of the nation, and that it is essential for the individual to continue to play this role in the future. The author then goes on to discuss the role of the community in the development of the country. He argues that the community has played a crucial role in the growth of the nation, and that it is essential for the community to continue to play this role in the future.

The third part of the paper discusses the role of the nation in the development of the world. It is argued that the nation has played a crucial role in the growth of the world, and that it is essential for the nation to continue to play this role in the future. The author then goes on to discuss the role of the world in the development of the nation. He argues that the world has played a crucial role in the growth of the nation, and that it is essential for the world to continue to play this role in the future.

The fourth part of the paper discusses the role of the future in the development of the nation. It is argued that the future has played a crucial role in the growth of the nation, and that it is essential for the future to continue to play this role in the future. The author then goes on to discuss the role of the present in the development of the nation. He argues that the present has played a crucial role in the growth of the nation, and that it is essential for the present to continue to play this role in the future.

The fifth part of the paper discusses the role of the past in the development of the nation. It is argued that the past has played a crucial role in the growth of the nation, and that it is essential for the past to continue to play this role in the future. The author then goes on to discuss the role of the future in the development of the nation. He argues that the future has played a crucial role in the growth of the nation, and that it is essential for the future to continue to play this role in the future.

The sixth part of the paper discusses the role of the world in the development of the nation. It is argued that the world has played a crucial role in the growth of the nation, and that it is essential for the world to continue to play this role in the future. The author then goes on to discuss the role of the nation in the development of the world. He argues that the nation has played a crucial role in the growth of the world, and that it is essential for the nation to continue to play this role in the future.

KÁLMÁNCSEHI DOMONKOS ZÁGRÁBI MISEKÖNYVE.

Régebben azt gondolták, hat olyan kézirat van, melyet KÁLMÁNCSEHI DOMONKOS készítettett. Ezek közé számítjuk joggal 1. azt a *Missalet* és *Breviariumot*, melyet a LIECHTENSTEIN herceg könyvtára őriz Bécsben, No. 10; továbbá 2. azt a *Breviariumot*, mely nemrég még a felsőausztiai Lambach bencés apát-ság könyvtárában volt, ma azonban a budapesti Nemzeti Múzeum tulajdona. Ide tartozik 3. Mr. CHESTER BEATTY (London) tulajdonában levő Mária-zsolozsma óráit tartalmazó kézirat. 4. A zágrábi székesegyház kincstárában őrzött 355. számú *Missale*-ben először dr. RÓMER FLÓRIS ismerte fel KÁLMÁNCSEHI DOMONKOS *Misekönyvét*. Ennek 257. fólióján ceruzával ezt írta be:

„Insignia in folio primo et pluribus subsequentibus sunt Dominici prepositi Albensis tardius episcopi (si bene memini) Varadiensis dein Transilvaniensis (Pray) et habentur aequae in Codice Lambaciensi (Benedictinorum Austriae) ubi et nomen Praesulis occurrit. Zagabria 28. Augusti 1869 Dr. Florianus Römer, Professor Archeologiae in r. Universitate Pestiensis“

5. és 6. Mivel a zágrábi érseki könyvtár MR 170. és a székesegyházi kincstár No. 354. jelzésű *Missale*-i ugyanoly címerrel vannak díszítve, sokáig azt gondolták, ezek is KÁLMÁNCSEHI DOMONKOS kéziratai közül valók. HOFFMANN EDITH (*Középkori könyvkultúránk néhány fontos emlékééről*. MKSzle, 1925. I—IV. 26, 51. — *A Széchényi-könyvtár illuminált kéziratai*. U. o. 1927. 32) azonban elsőnek állapította meg, hogy ez a két zágrábi *Missale* (MR 170 és 354) nem KÁLMÁNCSEHI DOMONKOSÉ, hanem TOPUSKOI GYÖRGYÉ volt. A 354. sz. *Missale*-ről írt tanulmányunkban, mely a zágrábi horvát tudományos és művészeti Akadémia művészeti szakosztálya kiadványának, a *Rad*-nak IV. könyvében jelent meg 1941-ben, újabb bizonyítékokkal igazoltuk, hogy ez a két kézirat valóban TOPUSKOI GYÖRGY zágrábi kanonok számára készült, nem pedig KÁLMÁNCSEHI DOMONKOS számára.

Ezek szerint tehát KÁLMÁNCSEHI DOMONKOS műpártolásának négy ismert kéziratot tulajdoníthatunk csak: a bécsi *Missale-Bre-*

*viarium*ot, a budapesti (azelőtt lambachi) *Breviarium*ot, a londoni *Mária-zsolozsma* *hórait*, és a zágrábi 355. jelzésű *Missalét*. A londoni *hórák* könyvét művészeti szempontból THEODOR GOTTLIEB ismertette. A másik hárommal HOFFMANN EDITH foglalkozott többször tanulmányaiban, legutóbb pedig BERKOVITS ILONA is. Ezeknek a tanulmányoknak során a legmostohább sors a zágrábi *Missalenak* jutott, hiszen HOFFMANN EDITH csak pár óráig foglalkozhatott a 354. és 355. számú kéziratokkal a zágrábi székesegyház kincstárában. Annál nagyobb az érdeme, hogy mégis felismerte a MR 170. és No. 354. kéziratok címerében TOPUSKOI GYÖRGY zágrábi kanonok címerét.

THEODOR GOTTLIEB leírása alapján az a véleményünk, hogy a londoni *Livre d'Heures*-t ugyanabban a műhelyben illuminálták, melyben a másik három KÁLMÁNCSEHI-kéziratot is díszítették.

A budapesti (azelőtt lambachi) *Breviarium*ot FRANCISCUS de CASTELLO ITHALLICO de MEDIOLANO illusztrálta; ezt maga jegyezte be a kódexbe. HOFFMANN EDITH azt a feltevést kockáztatta meg, hogy ez a FRANCISCUS de CASTELLO ITHALLICO de MEDIOLANO ahhoz a zenggi de CASTELLIONO et de MEDIOLANO-családhoz tartozik, mely MÁTYÁS királytól 1489. júl. 22-én nemesiséget kapott. HOFFMANN EDITH azt is bebizonyította, hogy ez a FRANCISCUS de CASTELLO ITHALLICO de MEDIOLANO MÁTYÁS király könyvdíszító műhelyében dolgozott. 1481-ben állították ki az enyingi és bakoknoki TÖRÖK-családnak címereslevelét MÁTYÁS műhelyében. A címereslevél illuminálásának elemei teljesen meg egyeznek a budapesti (azelőtt lambachi) *Breviarium* díszítő elemeivel. Ilyen pl. az a finom virágdísz, mely legapróbb részleteiben is összevág a címereslevélben és a kéziratban. Ebből világos, hogy ugyanaz — FRANCISCUS de CASTELLO ITHALLICO de MEDIOLANO — az illuminatora a címereslevélnek, mint a budapesti *Breviarium*nak és hogy ez a könyvfestő MÁTYÁS király műhelyében dolgozott.

A bécsi *Missale-Breviarium* 1481-ben készült KÁLMÁNCSEHI DOMONKOS számára, ezt a könyvíró maga jegyezte be:

Hunc librum brewiarii et missalis fecit scribi venerabilis dominus prepositus ecclesie albensis Regnante Serenissimo Principe domino Mathia dei gratia Rege Hungarie Bohemie etc. Anno Domini millesimo quadringentesimo octuagesimo primo Nativitatis eiusdem dominici prepositi Anno Quadragesimo nono.

Míg a budapesti *Breviarium* illusztrálása és illuminálása minden változatossága mellett is egységesnek tűnik fel, a bécsi *Missale-Breviariumban* ez az egység hiányzott. Több kéz díszítette, mint a 355. sz. zágrábi *Missalet* is; de mindnyájan FRANCISCUS de CASTELLO ITHALLICO de MEDIOLANO hatása alatt álltak. A képrírók egyébként különböző mintákat használtak. A budapesti *Breviariumnak* sok motívuma nagyon összevág egymással, úgyhogy vezetőszerepet nyer a díszítésben. Ezt könnyű felismerni. FRANCISCUS de CASTELLO ITHALLICO tehát 1481. táján már annyira érvényesítette befolyását MÁTYÁS király könyvíró műhelyében, hogy az ő jellege irányítóná vált. BERKOVITS ILONA megállapításai szerint (*La miniatura nella corte di Mattia Corvino*, Budapest, 1941) FRANCISCUS de CASTELLO a hetvenes években tűnik fel MÁTYÁS műhelyében és ott dolgozik 1480 után is. Milano és Ferrara stílusát közvetíti MÁTYÁS budai műhelyébe. 1482-ben költözött Budára Ferrarából GIOVANNI CATTANEO de MEDIOLANO, ki szintén ferrarai stíluselemekkel gazdagíthatta MÁTYÁS könyvíró műhelyét. Így alakult ki ennek a műhelynek jellegzetes keverékestílusa, mely a hazai hagyományt folytatja tovább, de egyúttal milanoi, ferrarai és firenzei új elemeket is magába olvaszt. A hazai festésmód az osztrák gótika stílusát követi; ezt látjuk például VITÉZ JÁNOS kézírataiban, melyek Magyarországon nyerték díszítésüket. Ezek az elemek továbbéltek MÁTYÁS műhelyének virágkora idején is — Budán kívül; mert az olasz rinascimento Budán fejtette ki hatását, vidéken nem vált irányítóná.

BERKOVITS ILONA fent idézett tanulmányában (29—33. l.) egyes stíluselemeket, melyek FRANCISCUS de CASTELLO ITHALLICO de MEDIOLANO budapesti *Breviariumára* jellemzőek, fölismer egy másik kéziratban is, mely 1468-ban készült Paviában vagy Milanoban GALEAZZO MARIA SFORZA számára. FRANCISCUS de CASTELLO művészetében még ferrarai hatásokat is találunk, ezek elsősorban a *Biblia d'Este*-ből erednek. A budapesti *Breviarium* női és ifjúarcképein TADDEO CRIVELLI hatását lehet érezni. BERKOVITS ILONA véleménye szerint FRANCISCUS de CASTELLO alighanem Milanoból került Ferrarába, innét pedig Budára; Mátyás király könyvkiadóműhelyébe így hozta át a lombardiai és ferrarai könyvdíszítés elemeit. A lombardiai könyvfestésből átveszi a könnyed indák, nagy virágok közé festett kis arany-

napokat; Ferrarából pedig a finom fekete cikornyákat, a kis színes gömböket, a medaillonokba festett figurális jeleneteket; továbbá a szöveg két kolumnáját jellegzetesen kettéosztó, vékonyodó pálcadísz.

A zágrábi székesegyház kincstárának 355. számú *Missale*-ja eredetileg KÁLMÁNCSEHI DOMONKOS (1433—1503) számára készült; ezt biztosan megállapíthatjuk azokról a fóliókról, melyek KÁLMÁNCSEHINEK más kéziratokból jólismert címerével vannak ékesítve. A KÁLMÁNCSEHI-címer két mezőre oszlik. A felső mezőben aranyalapon féloroszlánt látunk; az alsó mezőben pedig kék alapon hatágú csillagot. Ez a címer van a 355. sz. zágrábi *Missale* 7., 16., 112' folióin. A 130., 134', 157', 181', 190', 194' és 206. foliókon viszont OSZVALD zágrábi püspök címere hatágú aranycsillag kék alapon. A csillag fölött és alatta jobbról balfelé rézsztosan fekete szalag húzódik. Ugyanezt a címert látni egy ezüst lavabo-kannán a zágrábi székesegyház kincstárában. A székesegyház 1582. évi leltára így említi ezt a kannát: „Pelvis et infusorium argenteum cum insignibus Oswaldi...” OSZVALD püspök 1499. ápr. 15-én kelt végrendeletében (*Tkalčić: Povjestni spomenici grada Zagreba* II. 517) a zágrábi székesegyházra hagyományozott ilyen kézmosókannát: „amphoram cum pelvi argentea, quam semper habui in usu”.

Ez a *Missale* jellegzetesen magyar eredetű misekönyv a XV. század második feléből; liturgikus szempontból való közelebbi helymeghatározó jegyek azonban nincsenek benne.

A kézirat összesen 258 folióból áll. A folió mérete 166 × 232 mm., finom, vékony, fehér a pergamenje, a liturgikus szöveget két oszlopban írták. Barna bőrkötését vörös bársonyba borították. A bársonyborítékot öt-öt aranyozott szeg kapcsolja a kötéshez. Az ezüstkapsok eltűntek.

1—6' folión a Naptár van.

A 7. folión kezdődik az egyházi év Temporale része Advent I. vasárnapjával. A Temporale a 156'—7. fol-ón fejeződik be a Pünkösd utáni XXIV. vasárnappal. A Temporale közepén, Nagyszombat után van a Misarend, az előkészítő és a hálaadó imádságokkal beillesztve a 105'—115 fol-kon.

157' folión kezdődnek a szentek miséi (Sanctorale) Szt. András apostol vigiliájával. Ennek a résznek vége a 205'. fol-ón van (Szent Katalin miséje XI. 25-én).

206. folión: Incipit commune sanctorum (a szentek közös miseszövegei).

229' folión: Orationes diuersae.

236. folián Incipiunt misse defunctorum. A 242. folióra később írták a Dies irae sequentiát.

A 243. folián: Incipiunt sequencie. Et primo: De Adventu... 254. folián végződik az eredeti szöveg ezzel a *de Beata sequentiával*: Imperatrix gloriosa, potens et imperiosa... ad celi palacia.

A 255'—258' foliók üresek maradtak. A 2. folián a Naptárban ott van Szt. József III. 19-i ünnepe: Joseph confessoris, de a Sanctoraleban az ünnepnek még nincs miséje. A 159. folián Concepcio beate marie virginis, a 198. folián Szt. Vencel ünnepe. A magyar szentek ünnepei közül kiemeljük a következőket: Szt. Adalbert (IV. 23) a 169' folián, Szt. György (IV. 24) a 170' folián; Inuencio dextre sancti Stephani a 174' folián; Szt. László (VI. 27) a 178. folián; Szt. András és Benedek (VII. 16) a 184. folián; Szt. Elek (VII. 17) a 184. folián; Deposicio sancti Ladislai (VII. 30) a 186' folián; Szt. István (VIII. 20) a 191' folián; Translacio S. Emerici ducis (IX. 2) a 194' folián; Szt. Gellért (IX. 24) a 197. folián; Szt. Imre (XI. 5) a 203' folián; Translacio S. Adalberti martyris (XI. 5) a 203' folián.

Ezt a *Missalét* MÁTYÁS király uralkodása és IV. SIXTUS pápája alatt írták. A nagyszombati Exsultet-ben ugyanis a 100. folián ezt a befejezést olvassuk: „... una cum nobilissimo papa nostro S(ixto) quiete temporum concessa... Respice etiam ad deuotissimum regem nostrum M(atthiam) cuius tu deus...“ Ezeket a neveket látjuk a Miskánon elején is a 113' folián: „... una cum famulo tuo papa nostro S(ixto) et antistite nostro N et rege nostro M(atthia)...“ MÁTYÁS (1458—1490) uralma és SIXTUS pápája (1471—1484) idején írták tehát a kéziratot. KÁLMÁNCSEHI DOMONKOS, aki a 7, 16, 112' foliókon levő címer tanúsága szerint a kódex első birtokosa volt, 1474-ben lett fehérvári prépost. Ez az év tehát a valószínű *terminus a quo*-ja, 1484. a biztos *terminus ad quem*-je a *Missale* írásának. Díszítését és képírását ugyanaz a könyvíróműhely végezte, mely KÁLMÁNCSEHI DOMONKOS bécsi *Missale-Breviariumát* is illusztrálta és illuminálta. A bécsi *Missale-Breviariumot* 1481-ben írták, folytatólagosan 1481—2-ben nyerte illusztrálását és illuminálását. Ugyanez időben, ugyanabban a műhelyben, melyben FRANCISCUS de CASTELLO ITHALICO de MEDIOLANO valamivel korábban KÁLMÁNCSEHI DOMONKOS budapesti *Breviariumát* díszítette, kapta meg díszítését és képírását a zágrábi *Missale* is MÁTYÁS király budai könyvíróműhelyében.

A zágrábi *Missale* második részében sokszor látjuk OSZVALD zágrábi püspök címerét, melyen az első festő kezére ismerünk. Ebből arra következtetünk, hogy ez a *Missale*, mely eredetileg KÁLMÁNCSEHI DOMONKOSnak volt szánva, még a könyvdíszítés

tartama alatt gazdát cserélt és OSZVALD püspök tulajdonává lett. Mivel KÁLMÁNCSEHI DOMONKOS tovább élt, mint OSZVALD püspök, ez a tulajdoncsere nem történhetett végrendeleti hagyaték módján. Marad két lehetőség: KÁLMÁNCSEHI vagy ajándékozta, vagy eladta ezt a kéziratot OSZVALD püspöknek, azután, hogy a szöveg már megvolt, de a díszítés és képírás még folyamatban volt. Sokkal valószínűbb az a föltevés, hogy OSZVALD püspök ajándékba kapta a kéziratot barátjától, DOMONKOS préposttól. Ez a *Misekönyv* ugyanis nem zágrábi jellegű. Nem azoknak a mintáknak a másolata, melyek akkor a zágrábi rítust alkották. (Dr. D. KNIEWALD: *Liturgijski kodeksi zagrebačke stolne crkve 11—15. stoljeća*. Zagreb, 1940. 40.) Ez a kézirat szépművű úti-misekönyv; ezt igazolja könnyen kezelhető kis formátuma (166 × 232 mm) és a bársonyboríték, mely a kis könyvet jól megővta minden sérüléstől. Kár, hogy a bársonyboríték egyrészt mostanság egy barbár kéz letépte. Aligha tévedünk azzal a föltevésünkkel, hogy KÁLMÁNCSEHI DOMONKOS ezt a szép úti misekönyvet ajándékol adta barátjának, OSZVALD püspöknek, még azelőtt, hogy díszítése és képírása véget ért volna. OSZVALD püspök végrendeletéből (*Tkalčić: Povjestni spomenici grada Zagreba*, II. 516/21) látjuk, mily jóbaráti viszony volt OSZVALD püspök és KÁLMÁNCSEHI közt. Ráhagyja ugyanis KÁLMÁNCSEHIRE: „cuppam deauratam novam unum et salserium auratum dupplum unum“ — értéktárgyait. Ezenfelül pedig unokaöccse, BÁNFFY MIKLÓS, SOM JÓZSEF és BAKÓCZ TAMÁS bíboros mellett megteszi KÁLMÁNCSEHIT is végrendelete védőjének és tutorának. Annyi mindenképen bizonyos, hogy ezt a *Missalet* MÁTYÁS király műhelyében díszítették és illuminálták, és hogy a munka még folyamatban volt, mikor a kézirat gazdát cserélt. Ezért van rajta KÁLMÁNCSEHI DOMONKOS címere, meg OSZVALD zágrábi püspöké is.

A zágrábi *Missale* illuminálása és illusztrálása KÁLMÁNCSEHI DOMONKOS budapesti *Breviarium*ának díszítését idézi emlékezetbe és megegyezik a bécsi Liechtenstein hercegi könyvtárban őrzött *Breviarium-Missale* díszítésével.

7 fol. — Advent első vasárnapja. Kék és piros alapon zöld kuszónövények, sokszínű virágokkal. Fent borostyánkoszorús fej; körülötte borostyánkoszorú. Jobbról két váza virággal, puttókkal. A vázák közt egy próféta mellképe. Lent két nagyobb puttó fáklát tart; a növényeken madarak, a közepén borostyánkoszorúval

keretезve KÁLMÁNCSEHI DOMONKOS címere. Az *A* kezdőbetű arany, sárga, piros, kék, zöld és barna színnel van kifestve. Benne Dávid király imádkozik. Oszlopokból és árkádokból áll az *A* kezdőbetű. Majdnem ugyanolyan *A*-t lehet látni MÁTYÁS király vatikáni *Misekönyvében* (Urb. Lat. 110. fol. 1.). Ezt a *Misekönyvet* 1488—9-ben írták. Hasonló, de nem egyező *iniciálét* látunk KÁLMÁNCSEHI DOMONKOS budapesti *Breviariumában* is advent I. vasárnapján. Fáklyás puttók vannak MÁTYÁS király címerének oldalán *Trapezuntiusnál*. Ott ugyancsak megtaláljuk a próféta mellképét, mint ebben a *Missaleben* is. A lapszegélydísz nagyjában (nem részleteiben) hasonlít a budapesti *Breviarium* Sárlos Boldogasszony ünnepének és december havának szegélydíszítéséhez. Ebben a *Breviariumban* KÁLMÁNCSEHI DOMONKOS címerét rendszerint borostyánkoszorú veszi körül. Ugyancsak borostyánkoszorú szegélyez más medaillonokat is ebben a *Breviariumban* éppúgy, mint a 355. sz. *Missaleben*.

14. és 15. fol. Karácsony első és második miséje. E lapokat arany, kék, piros, zöld növényi ornamentika díszíti; továbbá a *D* és *L* *iniciálé*. Ecsettel és tollal rakták rá a díszítést.

16. fol. Karácsony harmadik miséje. A széles alsó szegélyből fehér alapon, arany kerettel erős kék, zöld, piros és arany voluták domborodnak ki. Középen KÁLMÁNCSEHI DOMONKOS címere, fölötte mitra; a címert babérkoszorú övezi. A jobboldali és a felső szegélyt fehér alapon futó piros, kék, arany növényi voluták alkotják, sok zöld levél, piros virág és finom hosszú szálon aranygyümölcs ékesíti őket. A baloldali szegély a *P* betű szárának meghosszabbításából keletkezik. Ez a meghosszabbítás hasonlít ahhoz a vékonyodó pálcához, mely a szöveg két oszlopát osztja ketté. Ez a pálca oly jellemző kéziratunkra, hogy alig találunk díszített lapot, melyen elő ne fordulna. Néha a külső szegélyre kerül ez a pálca. A *P* kezdőbetűben a Szűzanya térdel a kis Jézus előtt, ki zöld pázsiton fekszik. Mögötte istálló, ökörrel és számmal. A budapesti *Breviariumban* több folián látni hasonlóan jellegzetes növényi volutákat, mégha másként vannak is stilizálva.

81. fol. Vízkereszt ünnepe. A liturgikus szöveg körül kék, arany, zöld és piros virágok alkotják a szegélydíszet, ezeket finom tollrajz és apró aranycsillagok veszik körül. Lent a középen címer helyett — egy puttó. Az *E* *iniciálé*nek arany a kerete és kék a háttere; benne kék paláستtal a vállán az Istenanya ül, ölében a

kissdeddel. A háromkirályok ajándékukat hozzák Jézusnak. Az egyik fej, jobboldalt lent, hasonlít a MR 170. j. zágrábi *Missale* legöregebb királyának fejéhez; egyébként azonban a kép szép szerkezete és mintája egészen más. Hasonló szegélydíszet találunk KÁLMÁNCSEHI budapesti *Breviarium*ában és bécsi *Breviarium-Missale*jában.

109. fol. S iniciáléját arany alapon piros, zöld, kék növényi voluták alkotják; közepén piros virág. Ezek a voluták baloldalt szegélydíszként nyúlnak tovább, öt nagy virág apró, aranycsillagos, tollrajzos keretben, ékesíti a szegélyt. Az aranycsillagokat és a tollrajzot a 21'. és a 135. fol. díszítéséhez hasonlíthatjuk.

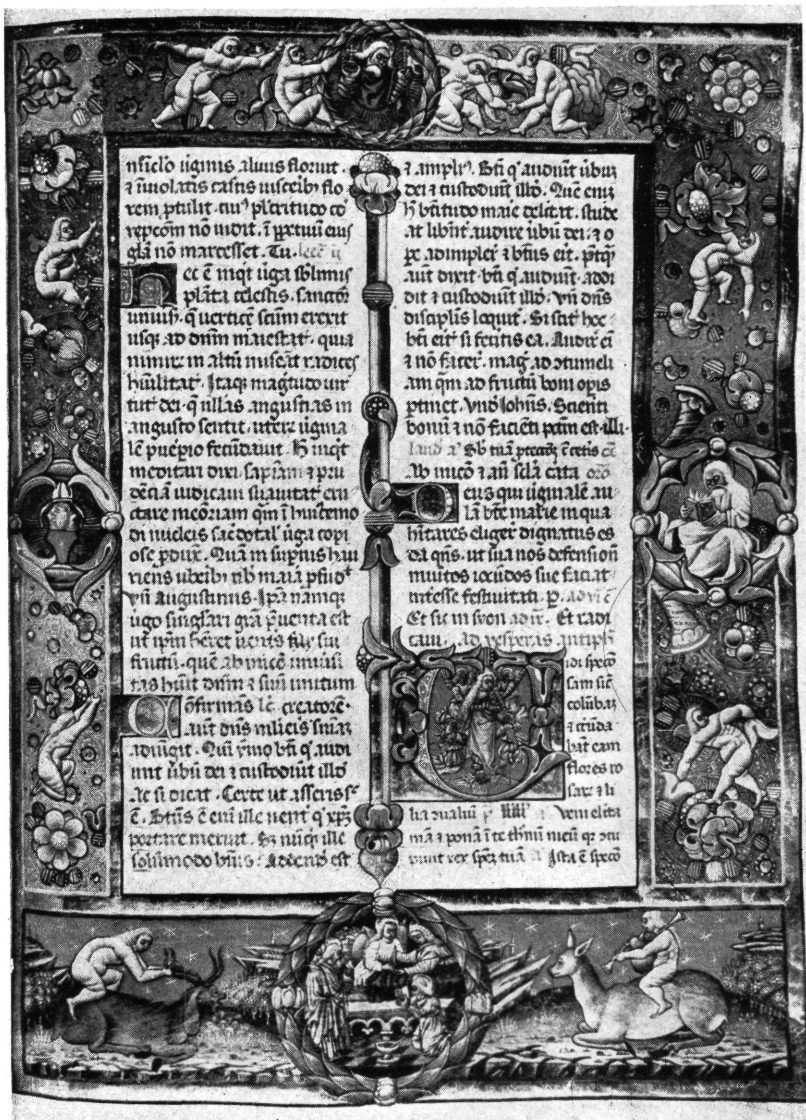
112'. fol. A misekánon előtt a keresztrefeszítés képe. A keresztrefeszítést széles szegély keretezi, aranykék alapon fehér pontok, kék és aranyszínű növényi voluták. Fent jobbról és balról babérkoszorús keretű medaillonokban egy-egy evangelista, lent a közepén KÁLMÁNCSEHI DOMONKOS címere, fölötte mitra.

A keresztrefeszítés úgy van ábrázolva, hogy a Felfeszítettnek és a két latornak lába épp a kereszt alatt állók feje fölött áll. A Megváltó három szöggel van a keresztre szegezve. Lábai egyenesre vannak kinyújtva. Feje kissé lehajlik. Felsőteste meglehetősen karcsú, rajza jó. A halott test nyugodtan függ a széttárt és kissé lefelé hajló karokon. A mell, kezek és lábak sebe vérzik, de a test egyébként nincs szétmarcangolva, sebekkel borítva. Lehetetlen észre nem venni azt a különbséget, mely a Megváltó testének nyugodtsága és a két lator testének vonaglása közt észlelhető. A latrokat a T-alakú keresztre kötelekkel kötözték. A Megváltó keresztje hasonló alakú, de nagyobb. A kereszt alatt a Megváltó anyja áll Szt. Jánossal és a szentasszonyokkal. Magdolna úgy tartja a keresztet, mintha ölelné; ez azonban tisztára póz, nincs benne semmi érzelmkifejezés. A katonák és zsidók feltűnően aránytalanok. A háttérben Jeruzsálem, olyan, mint egy középkori városkép; fölötte kék ég aranyfelhőkkel.

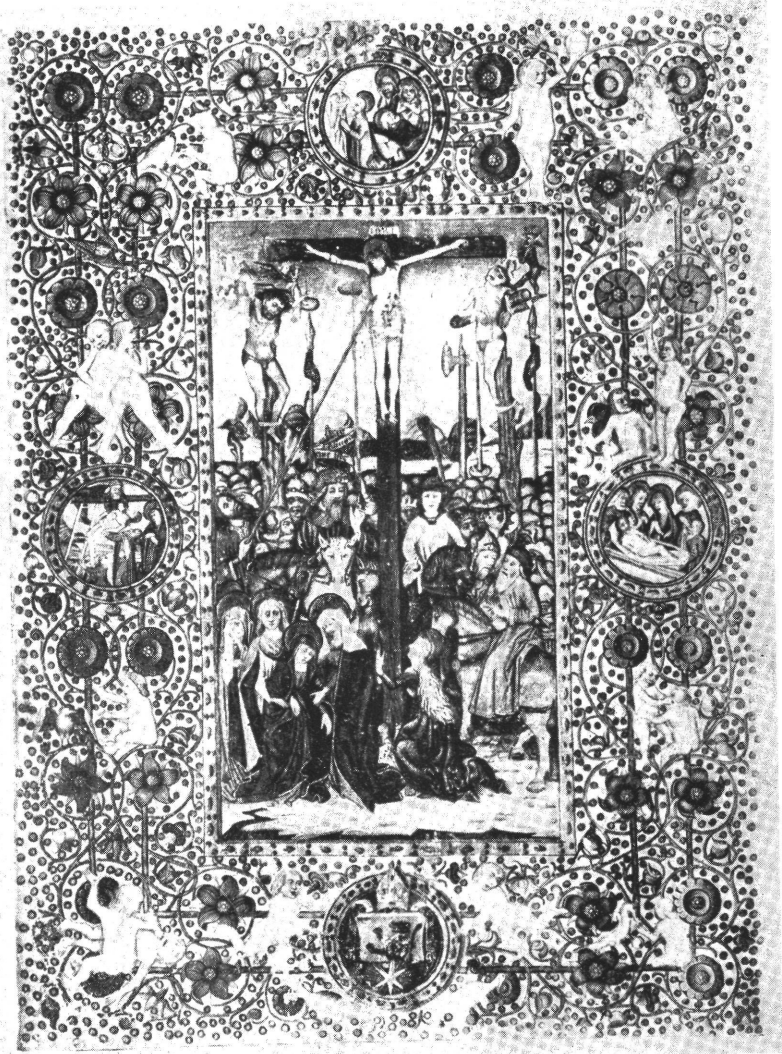
Ha ezt a keresztrefeszítést összehasonlítjuk KÁLMÁNCSEHINEK bécsi *Breviarium-Missale*jában levő azonos tárgyú képével, meglepő hasonlóság mellett a részletekben jelentős eltéréseket veszünk észre. A bécsi *Missale* keresztrefeszítés képének könyvdíszítő keretét vékony voluták alkotják; a volutákban nagy piros és kék virágok. Az alap tele van hintve aranypontokkal. Puttók játsza-

Az Orsz. Széchényi Könyvtár Kálmáncsehi-kódexéből.

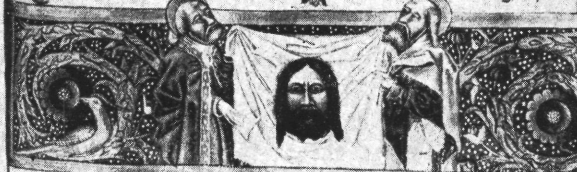

A bécsi Kálmáncsehi-kódexből.

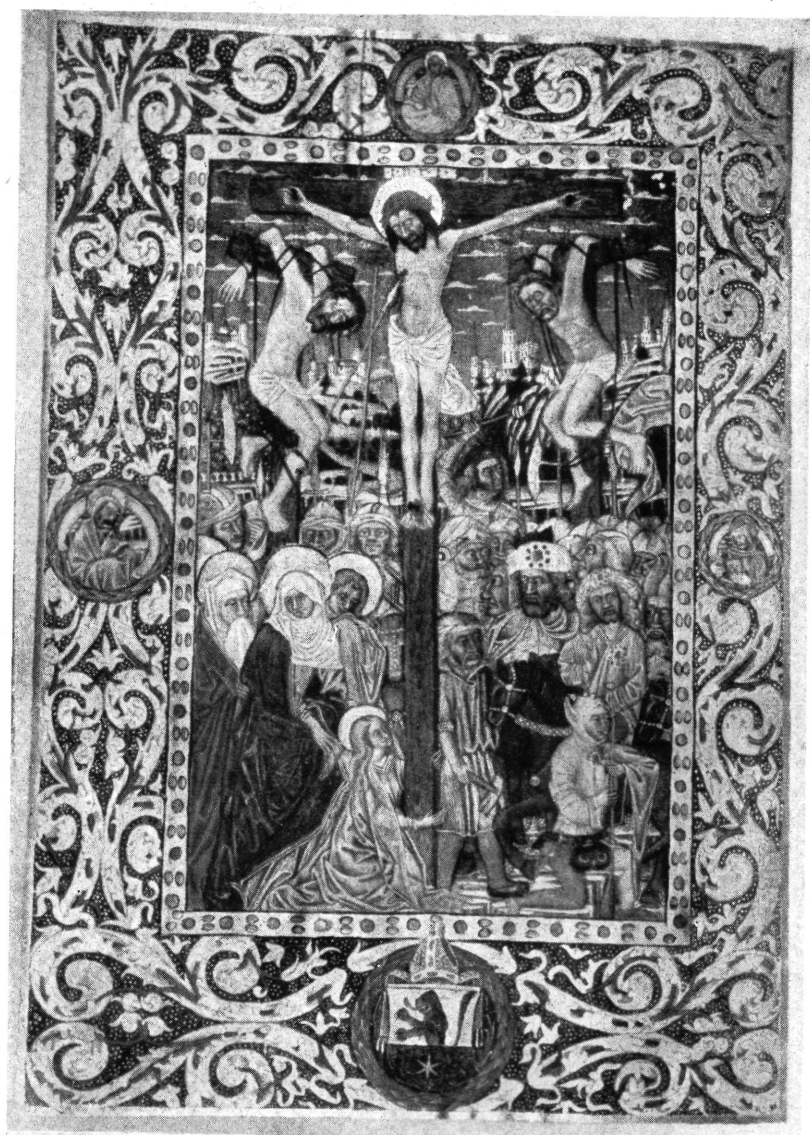

Omnipotens deus ego cogito cogitatio
 nes paucas et afflictiones tuas
 erit me et ego exaudia nos et re
 dona optundate vram de ista loci
 p' bndictio tua auct' or
 Exata q' do' tuoz fidelu
 volutates ut diuini opus f
 mi p'p'ius exequutes p'ie
 tue remedia maiora p'p'ia
 Q'at dies uenit ieremie p'
 dit do' i' susarato do' g'me i'
 tu i' regit rex i' sapies eit
 i' faciet iudiciu i' iusticia i'
 tia i' dieb' illis saluab' iu
 da i' isrl' h'itab' i' faciet. Et h'
 e' nom' q' uocab' eu' do' iust'
 ut p'p' h' e'at dies uenit
 dicit do' i' n' dicit ult' vii
 do' q' conu't filios isrl' de tra
 egypti h' vii' do' q' conu't
 adduxit sem' dom' isrl' de tra
 acq'lo' i' de aut' t'is ad q's
 egerat eos illuc. Et h'itabit
 i' tra sua. Dic' do' opo' g'i libe
 ti nos do' ex affligenti nos i' eos q'
 nos odert' et uoluit i' iud' laudab'
 ni do' die i' noi' f' s'itabim' in s'la
 Alla v' Qui sunt otios' ego i' illi
 ge' otios' eoz e' u'. Cu' g' s'ble
 uas' ydolos i' sa' off' de p'p'io da
 ni do' te do' exaudi oroz meaz
 Propitius esto do' sup' et
 h'itabim' in tra i' p' tuu oblato

m' p'p' q' sup'p' om' m'z co
 ad te d'it ut a tremis cupidita
 tibus lib' ad celestia telidra t'i
 leam' p' d'. Amen dico ub' q'q' o
 rantes petit' credite q' a caput' i' fi
 Concede n' do' q's p' et nob'
 ut p' h' lacrima q' sup'lim' q'q' d'
 i' ma' me' uiculu' e' tue medi
 cationis dono curetur. p' h'et
 tuit' res leoz i' p'mo in vig
 iis. Ande ap'.
 Dm' leois
 mare galilee
 uidit duos
 fies petru' i'
 andreas voca
 uit eos dicens uenite p' me facia
 uos fieri piscatores hom' p'at' illi
 reliet' retib' i' nau' secuti s' do' re
 Os o d' ut bes o' d' p'p'io
 andreas plus tuu p' n' b' p'lo
 ret auxilium ut a m'is retib'
 absolut' a i'isti eia' p'iclis ex
 nam' eod' die s'aturum' en
 B'roz m'z tuoz s'atur' en
 lancia' s'atur' i' d'ate n' do'
 s'lit o'io ut q's ueniam' obse
 quio' pro iug' expiam' aux
 ilio epl' b'ndictio om' se ap'ut
 g'i s'mis bonoz s' s'olime
 p'p'io s'itab' i' ex d'is
 p'p'io eius dno. Et respiciet
 ihm' blante o' e'at g'ant' in

A zágrábi Kálmáncsehi-Misekönyvből.

Quis p^ro. Saluam m^{en}te
 nos dñe fac: ut n^{on} se nou
 tas n^{ost}ris m^{en}te m^{en}te. ut
 n^{ost}ris siglis n^{ost}ris m^{en}te
 actusate. p^ro. alia o^{mn}i
 Saq^{ue} dñe famula tua
 m^{en}te. l^{et}es. est q^{ue} m^{en}te
 est nos refone. est solena est
 lebram. p^ro. Adm^{en}te
 m^{en}te. m^{en}te.

Iterum
 et nobis
 et filijs
 dicitur
 et ubi
 unquam
 habuerit
 et incedit nome
 et magis confilij
 Cantate dno canticum
 inuicibilis fecit. Gloria.

Quodde quis opus de
ut nos unguin
tu non frinem natu
libet qd se poi unge uetu
sti leuimus tunc. p. cis
Hic uisus est
ec ois dñs. p. loc

[illegible]

Fides. Allaptraue mi
nistris modis. olim de
loquis pab. i pphs. noui
sime dice. uis loqui. est
ut in suo. qm ostendit be
dem inuifor. p que fec et
fela. Qm ai sit splendor gle
i figura. s. hinc. q. portans
q. oia ubi uirt. sue. pur
gator. pfor. fides. sedet
ad dect. m. inuestat. in

E amior tuor quis dñe
delitis ignosce ut
q tibi placere de amibz nris
nō ualeamus gñitas filij
tui dñi nri intercessionē sal
uemur. p eius. In redēdo

Aduc maris stella v. p. m. d.
diuinet nos quis dñe
bre maie semp uigis intrel
sioueneri ad a dñis pi
dis absolutos intua fac
at pace gaudet. p. ad muf

maie nigris de cui⁹ allinpede gau
det. angli et collaudat filiu dei p
exaltata es sci dei gñitx si chor⁹
anglor. ad celestia reg⁹. Glá ozo

Quenerida nō dñe hui
diei festiuitas opē
ferat filut. ar. in qua scil
deiquit morte sibi pūle
hec mī mortis nexibz depn
mī potuit q̄ filiū tuū dñm
nr̄m de se genuit in car
pēis dñm l'a supie. et xxi

In oibz reqem q̄sum i m
heritate om̄i morabor
tūc p̄cepit i dix m̄i creator
om̄i i qui creauit me req
euit i tabnado mō i dixat

dñe salut etne musters su
 pñe de pñe. ut sic liquor
 qd membris bñe k. the
 tñe uigis i mñs tue in
 gat man. is laquid in
 corpa sanat. sic c'oro ai
 ctas a nñ iniquitates exp
 lat. p.

Incipit omne scorum
 Et p' in uicula un' apli

spm i ma dei mi i ceptabo
 nom tui qm bon e an asp
 scōz aior p qd gl'as i ma
 lica q potes es i q' tñe. Glā

Deus q nos bñ o
 apli tu. N. nata
 lita glōsa pñe accōis. i
 bue q's. c' nos sp bñfias
 pñe nñ i orōmbz aduua
 ri. p. **M**unibz mñs
 dñe bñ ap tu. N. festa pñ
 m. ut q dñe nñe pñe dñe

obstaculis c' qñs mñs.
 f. grata recordant. p. r. e
 iustas munibz tuas. ad
 esto nñ q's dñe i tua pñe
 accōe ofidētibz. ut bñ apli
 tu. N. cur n. natalicia pñe
 nñi. suffragys aduua p
 petus gaudea bñfias
 mñs i corpi. p. lē h. a

Btis un' qui pñe
 iuent' ē sine macula
 i q' pñe aue nō abrt. nec
 spauit i peccatē thesauris
 q's ē h. i laudabim' eum.
 fecit ei mirabilia in uita
 sua. Qui pñe i m' illo. i
 pñe iuent' ē. i cit illi
 glā etia. Qui potuit tñi
 gredi. i nō ē tñi gressi. fa
 ce mala. i nō fecit. Ico sta
 bilita st' bñ illi i domo.
 i elcōsinā illi enarabit
 oīs etia scōz. ad ephē

Eses. Bñd. hos
 tus cōis i pñe omi
 nñi ihu xpi. q' bñdixit nos
 i oī bñdixit spitali i cele
 stibz i xpo. Sic elegit nos
 i xpo. an mñe ofidētibz. ut
 cōm' scā i imaculat i ofidētibz

nak a volutákon. Három medaillonban a Passióból vett jelenetek, a negyedikben KÁLMÁNCSEHI DOMONKOS címere.

A bécsi *Missale* keresztrefeszítése jobb munka, mint a zágrábi. Más volt a mintájuk is. A bécsi keresztrefeszítés mintájául oly rajz szolgált, mely nagyon hasonlít E. S. mester keresztrefeszítéséhez (MAX GEISBERG: *Die Kupferstiche des Meisters E. S.*, Berlin, 1924. T. 24. Bl. 85.). A kép általános szerkezete mellett sok részlet is megfelel a mintának, de a festésmód sokkal finomabb, mint E. S. mester képén. A Felfeszített sokkal nyugodtabb, lábai nem összecsuklottak, bár az a mód, ahogy egy szeg köti őket a kereszt-hez, a mintáról van másolva. Ezért is tűnik fel a kódexben a lábak nyugodt, egyenes helyzete természetellenesnek. Alig csalatkozunk, mikor azt a nézetet fejezzük ki, hogy bizonyára olasz kéz simította el a gótikus minta durva vonásait.

Hasonló tünetek mutatkoznak a zágrábi *Missale* keresztrefeszítés képén, bár sokkal kisebb mértékben. A zágrábi képen is nyugodt és egyenes a Felfeszített testtartása. Pedig lábait itt is egy szeg tartja a kereszten; ez pedig ellentétben áll azzal, hogy a lábak az övtől a sarkig ki vannak nyújtva. A szentasszonyok és Szt. János vonásai nagyon puhák; a kereszt alatt álló többi személy vonásai viszont durvák és groteszksül hatnak, főleg szemük és arckifejezésük.

113. fol. A misekánon kezdete. Sokszínű virágdísz alkotja a kéziratlap művészi keretét. Lent a negyedik evanglista alakja. A „Te igitur“, a misekánon kezdőszavai fölött nyitott sírjában a megsebzett Üdvözítő áll, kezei átszegezve és keresztbetéve, tövis-sel koronázott feje lehajlik. Mellette jobbról és balról a kínszenvedés eszközei, az ú. n. „arma Christi“. Hasonló alakot látni ugyanazon a helyen MÁRYÁS király vatikáni *Missale*jében. A kép alapszíne vörös, arany az ornamentikája. A szöveget körülvevő szegélydísz ezen a folián fehér alapból bontakozik ki. A szöveg két oszlopát a már említett vékony pálca választja szét a zágrábi és a bécsi *Missale*ban; a zágrábi *Missale*ban azonban még egy ilyen pálca áll a bal szegélydísz helyén.

116. fol. Húsvétvasárnap. A liturgikus szöveg ugyanúgy van szegélydísszel keretezve, mint a 113. fol.-ón; csak hogy itt nagy színhatású gombokat is látni. Az aranyalapon zöldre festett R iniciáléban a föltámadt Krisztus áll. Balról lent a két sírőrző katona megrettent arca. Hasonló lapkeretdíszet találunk a bécsi

KÁLMÁNCSEHI-kódexben Áldozócsütörtök napján, a budapesti *Breviariumban* Pünkösöd vasárnapján.

127. fol. Áldozócsütörtök. A lapszegélyt vékony zöld voluták alkotják sokszínű virágokkal és gyümölcsökkel fehér alapon. Az *U* iniciáléban Urunk mennybemenetele. Az *Ű*r testének már csak alsó részét látni. Alatta a Szűzanya áll az apostolokkal, de már csak a fejek láthatók. Majdnem egyező a bécsi KÁLMÁNCSEHI-kódexnek a képe Áldozócsütörtökön, de a szegélydísz más. A budapesti *Breviariumban* más a keretdísz és más a kép. A jobb és az alsó szegély sokszínű nagy virágokkal van díszítve, melyek mását a bécsi *Missale* keresztrefeszítésének keretében, továbbá a zágrábi *Missale* 113. foliójának felső szegélyében találjuk.

130. fol. Pünkösdvasárnap. A keret három oldalán barna alapon növényvoluták és sokszínű virágok. Lent OSZVALD zágrábi püspök címere, fölötté a püspöksüveg. A címert babérkoszorú övezi. Az aranyalapra festett *S* kezdőbetűben a Szentlélek galamb alakjában van ábrázolva; a Szűzanya és az apostolok feje fölött vörös lángnyelvek alakjában lebeg a Szentlélek. OSZVALD püspök címerétől jobbra nagy kék virág, mint a 113., 127., 157. foliókon és a bécsi *Missale* keresztrefeszítése képének lapszegélydíszében.

134. fol. Szentháromság vasárnapja. A liturgikus szöveget keretező arannyal körülvelt szegélydísz sokszínű virágok és apró arancysillagok alkotják. Lent OSZVALD zágrábi püspök címere. A *B* kezdőbetű arany és vörös alapon zöldre van festve. A Szentháromságot ábrázolja aranyalmával kezében. Különös a Szentháromság jelképes kifejezése. Az egyetlen test ábrázolja az isteni természet egységét, a személyek háromságát pedig az, hogy az egy fejnek három arca van. A bécsi KÁLMÁNCSEHI-kódexnek ezen a helyén a kegyelmi trónus van ábrázolva, mint a budapesti *Breviariumban* is. De a keretdíszítés mindkettőben eltér a zágrábitól.

135. fol. Űrnapja. A keretben virágok, arancysillagok, tollrajzos ornamentika, mint a 21. és 109. folión. A vörös alapú *C* kezdőbetűben két angyal tartja a szentségmutatót, melyben benne van a szentostya. A szentségmutatónak pseudogotikus a formája; hasonlít ahhoz a monstranciához, melyet KORVIN JÁNOS ajándékozott atyja halála után a lepoglavai pálos kolostornak. Ez a KORVIN-szentségmutató most a zágrábi székesegyház kincstárában van. Hasonlít hozzá a bécsi KÁLMÁNCSEHI-kódex szentségmutatója az Űrnap *S* kezdőbetűjében; azt is két angyal tartja.

157'. fol. A liturgikus szöveget sokszínű virágdísz keretezi. Baloldalt és lent a virágok két sorba vannak osztva, aranszegélyben, arancsillagokkal. Lent középen OSZVALD püspök címere, fölötte püspöksüveg. A *D* kezdőbetűben: az Úr meghívja az apostolságra Pétert és Andrást. A lap keretdíszé hasonlít a 190'. folióéhoz, de a kettős virágsorban a 127. és a 113. folióról is kerültek ide virágok, valamint a bécsi keresztrefeszítés szegélyéről is.

165'. fol. Gyertyaszentelő. A lapkeret a liturgikus szöveget sokszínű, arannyal szegélyezett volutákkal veszi körül. Lent a címer helyén egy nagy kék-piros virág babérkoszorúval. A zöldszínű *S* iniciálét arany keret veszi körül; benne a Szűzanya nyújtja át a kis Jézust az agg Simeonnak. A keret jobbszélét jellegzetes vékony pálcaszólop zárja le. Sokkal gazdagabb ennél a budapesti *Breviárium* lapdíszé ezen az ünnepen. A zágrábi *Missale* lapszegélye hasonlít a 130. folióéhoz, de a voluták itt nem tekeresalakúak, mint a 130. folión és alapjuk nem barna, hanem világos.

181'. fol. Sárlos Boldogasszony. A lapkeretet a liturgikus szöveg körül nagy virágok, arancsillagok alkotják fehér alapon, finom tollrajzzal, mint a 21., 109', 135. foliókon. Lent piros virágok koszorújában OSZVALD püspök címere, fölötte ékköves mitra (*Mitra pretiosa*). Kék alapon, aranykeretben a zöldszínű *D* kezdőbetű a Szűzanyának Erzsébettel való találkozását ábrázolja. Nagyon szép a Szűzanya képe. A lapkeret a 134' folióéhoz hasonlít. Díszesebb a budapesti *Breviárium* lapkerete ezen az ünnepen, a kezdőbetű képe azonban kisebb és teljes alakját mutatja a Szűzanyának és Erzsébetnek, nemcsak felsőtestét, mint a zágrábi *Missale* képe.

187'. fol. Urunk színeváltozása. A lapkeretet itt is nagy virágok, arancsillagok és szép tollrajzdíszítés alkotja, mint a 21., 190'. foliókon. Lent négyszögű babérkoszorúban OSZVALD püspök címere, fölötte püspöksüveg. Arany a kerete a vörös alapú *V* kezdőbetűnek; benne a Megváltó fehér palástban, arany almát tart egyik kezében, a másikkal áldást oszt. Hasonló képet látunk a bécsi KÁLMÁNCSEHI-kódexben ezen az ünnepen, de a *V* kezdőbetű ott ünnepélyesebben hat. A zágrábi *Missale* lapkerete jobbról a jellegzetes vékony oszloppal zárul; a másik három oldalon a szegélyt nagy piros, kék tányérvirágok töltik ki, mint a 127., 113., 157. foliókon és a bécsi keresztrefeszítés képének keretében.

190'. fol. Nagyboldogasszony napja. Két sor kék és piroslila virág fehér alapon, ez a liturgikus szöveg szegélydísze. Lent középen OSZVALD püspök címere, fölötté a püspöksüveg. Aranyalapon piros, kék, zöld és sárga színnel festették a G kezdőbetűt. A G-ben aggkorúnak ábrázolva az Istenanya, körülötte apostolok és angyalok. A budapesti *Breviarium* hasonló keretdísze nem virágokat, hanem sokszínű négyszögeket és nagy gyöngyszemeket rak két sorba. Megfelel ennek a bécsi KÁLMÁNCSEHI-kódex lapkerete a Dominus defensor-zsoltárnál.

194'. fol. Kisasszony napja. Arany a liturgikus szöveg keretének szegélye. Benne fehér alapon piros, kék, zöld virágok, gyümölcsök, gazdagon aranyozva, finom tollrajzzal és aranycsillagokkal szegélyezve. Lent OSZVALD püspök címere, fölötté püspöksüveg. Zöld levelekből alkotta a festő az F iniciálét. A kezdőbetűben Annát látjuk a piros-aranytakaróval födött ágyban, a kis Máriát tartja kezében; Mária egészen be van pólyázva. A háttérben kék ég aranyfelhőkkel. A bécsi KÁLMÁNCSEHI-kódex ezen ünnepén az S kezdőbetűben ugyanaz a kép, de mások a színei.

196. fol. Kereszt felmagasztalása. Vörös alapon, aranszegélyben kék levelek alkotják a D iniciálét. A vörös alapon arany díszítés. A kezdőbetű felső vége zöld és rózsaszínű ágban folytatódik, melyen aranygyümölcsök vannak. A folió a középvonalon, alsó és felső szélén ugyanily ágakkal ékeskedik.

198. fol. Szt. Mihály. A szöveg két oszlopát nem a megszkott pálcadisz, hanem egy ág választja szét, mint a 196. folión. A B iniciálé kékszerű, arany a széle, arannyal ékes piros alapra van festve.

202. fol. Mindenszentek ünnepe. Aranyszalagok veszik körül a liturgikus szöveget szegélyként. Fehér alapon ötszirmú kisebb és nagyobb piros és fehér virágok látszanak, finom tollrajzos keretben, aranycsillagok közt, mint a 21, 109', 135, 181' és 187. foliókon. Az O iniciálé arany keretben van; benne szentek csoportja. A liturgikus szöveget jobbról az ismeretes vékony oszlop szegélyezi, mely közepén két részre oszlik. Balról lent a finom tollrajz együtt az aranycsillagokkal (napokkal) többször előfordul a budapesti *Breviarium*ban is (Pünkösöd, a Psalterium szombatja, Kisasszony nap) éppúgy, mint a bécsi KÁLMÁNCSEHI-kódexben is (Misekánon, Advent I. vasárnapja, Áldozcsütörtök, Szentháromság, Ürnapja stb.); ugyanúgy az ötszirmú piros és kék virágok is.

206. fol. A Commune Sanctorum kezdete. Sokszínű virágdísz alkotja a liturgikus szöveg keretét, fehér alapon, nemes tollrajz, apró napkorongok, mint a 21, 109', 135, 181', 202'. foliókon. Lent a középén OSZVALD püspök címere, fölötte püspöksüveg. Az egész keretdísz aranszalag szegélyezi. Kékkel, pirossal, zölddel és sárgával festették az *E* iniciálét. Kék alapon, arany felhőzet közt látszik Szt. Péter apostol mellképe; kulcs és evangéliumos könyv a kezében. Baloldalt az ismeretes vékony oszlop, mely a középén két részre van osztva. Ha összevetjük könyvdíszük szempontjából azokat a foliókat, melyek KÁLMÁNCSEHI DOMONKOS címerét viselik, az OSZVALD püspök címerét hordozókkal, nem találunk szerkezeti szempontból nagyobb eltéréseket, csak a 7, 16 és 130. foliókon. Általában azonban azok a foliók, melyeken OSZVALD püspök címere van, rokonok könyvdíszítési szempontból a 14, 15 és 21' foliókkal; a szegélydíszítést az egész lap körül alkalmazzák, virágokkal, gyümölcsökkel szórják tele és arannyal keretezik. A zágrábi *misekönyv* egész könyvdíszítése egy műhelyben készült, MÁTYÁS király budai műhelyében. A finom tollrajz az arany napkorongokkal egyformán előfordul a KÁLMÁNCSEHI címerével és az OSZVALD püspök címerével ékesített lapokon. Ez a könyvdísz azonban épp a budapesti KÁLMÁNCSEHI-kódexre jellemző, melyet Franciscus de CASTELLO ITHALICO de MEDIOLANO illuminált és illusztrált. A zágrábi *Missaléba* és a bécsi KÁLMÁNCSEHI-kódexbe azért került át ez a könyvdísz, mert abban a műhelyben, ahol készültek, FRANCISCUS de CASTELLO nemcsak dolgozott, hanem valószínűleg vezetőszerepet is töltött be.

A képpel ékes kezdőbetűkben levő fejek rendszerint nagyobbak, mint kellene lenniök, az arcvonások durvák, az arcszín kék, piros-sárgába játszó. A háttér rendesen kék ég hosszúkás aranszínű felhőzettel. Ezek a vonások leginkább a 118' fol. keresztre feszítésén tűnnek fel. De igazságtalanok volnánk a zágrábi kódex képróival szemben, ha tagadnók, hogy a kéziratban nem találunk tőlük jobban, szebben megfestett fejeket is. Magán a keresztre feszítésen is akadnak ilyenek (Jézus, a szentasszonyok, Szt. János, részben a latrok is); aztán a 113'. folián (a Megváltó), a 181'. folián (a Szűzanya). Ennek a különbségnek nem lehet más az oka, minthogy a festők más-más minták után, más-más hatások alatt festettek, valamint az a körülmény, hogy ezt a Missalét többen festették, kiknek festői tehetsége nem volt egyforma.

Az 1938. év február és március havában tanulmányoztam a bécsi *Breviárium-Missalét* Bécsben és sok színes felvételt készítettem róla. Ezek a színes felvételek adták meg azt a lehetőséget, hogy otthon a *bécsi kódexszel* a *zágrábi Missalét* összehasonlíthattam és pontos megfigyelés alá vehettem mind a kettőt. 1939. júniusában és 1940. decemberében alkalmam volt a budapesti Nemzeti Múzeum KÁLMÁNCSEHI-kódexének tanulmányozására. FITZ JÓZSEF, az Orsz. Széchényi Könyvtár főigazgatója 1940. decemberében kitűnő színes felvételeket készíttetett számomra a budapesti *Breviáriumról*. Ezek alapján a budapesti kéziratot is otthon tanulmányozhattam és a zágrábi és bécsi KÁLMÁNCSEHI-kódexekkel összehasonlíthattam.

A budapesti *Breviárium* könyvdíszítéseiben HOFFMANN EDITH három csoportot különböztet meg: az egyszerű-, közepes- és gazdagdíszű csoportot. Az egyszerű csoport díszítése tisztán kalligrafikus tollrajzból áll, finom piros, kék vonalcikornyából, mint amilyenrel többször találkozunk KÁLMÁNCSEHI címere körül. A közepes csoport jellemzője a könnyed virágdísz, a liturgikus szöveg keretezése nélkül, fehér alapon; vagy pedig keretezéssel, de akkor sötét alapon. A gazdagdíszű foliókon képeket találunk, melyek Jézus, vagy a szentek életéből vett jeleneteket ábrázolnak; de másfajta képeket is, vadászjeleneteket pl.; ezeken a lapokon nagy gyertyatartók vannak, melyeken gyümölcscharangok függenek. A kandeláberek különböző fokain muzsikáló, veszekedő puttók láthatók. Egyik-másik lapkeret gyöngyszemekből és drágakövekből áll, mások viszont stilizált vagy mértani díszekből. Az egész kéziraton kiütözik a művésznak az az elszántsága, hogy nem akar egyformát, sablont ismételni, hanem mindig valami újat adni.

A zágrábi *Missaléban* a 14, 15, 109., 196., 198. foliók lapdísze az egyszerű, a 7, 112', 113. foliók díszítése a gazdagabb csoporthoz, a többi folióé a közepes csoporthoz tartozik. Ugyanígy osztályozhatjuk a bécsi KÁLMÁNCSEHI-kódex lapdíszítését is.

A zágrábi *Missaléban* hiába keressük a budapesti *Breviárium* gazdag díszítésformáit. A 112' folió — keresztrefeszítés — mellett a 113. folión Miskánon kezdetét — és a 7. folión Advent első vasárnapjának díszítését sorozhatjuk csak a gazdagabbdíszű csoportba.

A bécsi és zágrábi KÁLMÁNCSEHI-kódexek könyvdíszítése megegyezik a müncheni Staatsbibliothek Cod. Lat. 627. j. ARISTEAS: *De interpretatione* 1. foliójának díszítésével. Ugyanígyen

rokonságot mutatott ki már HOFFMANN EDITH a bécsi és zágrábi KÁLMÁNCSEHI-kódexek és MÁTYÁS király vatikáni *Missaléja* (Urb. lat. 110) közt. (HOFFMANN EDITH: *Der künstlerische Schmuck der Corvin-Codices*, Belvedere, 1925. 41/2, 143/4).

A KÁLMÁNCSEHI-kódexek a Magyarországon készült legszebb kéziratok közé tartoznak; könyvdíszük, képirásuk szempontjából pedig TOPUSKÓI GYÖRGY zágrábi 355. j. *Missaléjával* együtt az első helyen állanak.

Még sok felderíteni való marad ezen a téren és ez a hálás feladat a magyar tudományra vár. Nekem sajnos, nem állnak rendelkezésemre azok az idevágó forrásművek és az a bizonyítási anyag, melyek a további kérdések megoldásához szükségesek.

Ezzel a tanulmánnyal az volt csak a szándékom, hogy igazolt és illusztrált bemutatót adjak a zágrábi *Missaléről*. A Nemzeti Múzeumban megvannak a zágrábi KÁLMÁNCSEHI-kódex jó színesfényképei, ezek alapján könnyű lesz a kézirat behatóbb tanulmányozása a magyar tudomány számára.

Ford: KÜHÁR FLÓRIS

KNIEWALD KÁROLY.

ÖRMÉNY KÓDEXEK AZ ORSZÁGOS SZÉCHÉNYI KÖNYVTÁRBAN.*

Öt örmény nyelvű kódex található a M. Nemz. Múzeum Széchényi Könyvtárában, melyek az örmény nyelv nem tudása miatt eddig ismeretlenek a közönség előtt. Mielőtt azonban magukra a kódexekre térnék, pár szóval ismertetni fogom az örmény nemzet irodalmi tevékenységét és a nemzet helyzetét, hogy a kéziratok értékét jobban meg lehessen becsülni.

Az örmény írást 413-ban szent Meszrob állapította meg, tehát csak ettől az évtől kezdve készültek örmény iratok. Régebbi időkből nem maradt fenn semmi írás örmény nyelven, vannak azonban perzsa, görög és szír nyelven írt munkák örmény szerzőktől; de voltak szóbeli hagyományok és költemények örmény nyelven, melyeket nagyrészt Chorenaczi Movszesz (V. századbéli krónikás) jegyezt fel. Az örmény irodalom legelső gyümölcse a Szent Írás örményre fordítása volt, melyet a Septuagintának egy jó példányáról fordítottak, és pedig oly tökéletesen, hogy azt „a fordítások Királynőjének” nevezték el. A Szent Írást követték a Szent Atyák művei: Arany Szájú szent János, Sz. Cyril, Nazianzi Sz. Gergely, Sz. Ephraim, Syrus stb., majd Philo, Eusebius Krónikái, Sz. Basilius stb., melyek fenntartottak olyan részeket is, melyek az eredetiben elvesztek; az 1800-as években a velencei mechtáristák sok ilyen részletet kiadtak latin fordítással együtt.¹

Az örmény irodalom legjobban az egyházi beszédekben, krónikaírásban és egyházi költeményekben fejlődött és gyarapodott a XVI. századig. Már a XIV. században, sőt még előbb is kezdett fejlődni a líra is, népköltők lépnek fel, kik már nemcsak egyházi, hanem világi témákat is megénekelnek. Később, a XVI. század végén kezdődik az úgynevezett Asugh-ok (regösök, vándoridalosok) korszaka. Ezek a nép érzelmét, küszködését, gondját, bánatát, szerelmét énekelték meg, de azért mindig megtartva a vallásos jelleget. 1700-ban kezdődik az örmény irodalom ébredése, de ezt már az új korszaknak lehet nevezni, melyben az irodalom minden ága virágzik, és az örmény nemzet számához viszonyítva aránylag dúsan is.

* A szerző P. Fogolyán Vilmos András mechtárista szerzetes, a velencei mechtárista rendház tagja, 1942 őszén a M. Nemz. Múzeum Orsz. Széchényi Könyvtárában kutatót. BARTONIEK EMMÁnak, a kézirtárról vezetőjének kérésére szíves volt a Múzeum örmény kézíratait áttanulmányozni és tanulmányai eredményeit folyóiratunk számára megírni s rendelkezésünkre bocsátani, amivel annál inkább lekötölte a Széchényi Könyvtárat, mert ezen örmény kéziratok még meghatározatlanok voltak.

¹ Legújabbán AITALAH SZIRIAINak egy pásztorlevele jelent meg 1942-ben.

Az örmény kéziratok csak a IX. századig mennek vissza, az előbbi időkből, sajnos, nem maradt ránk semmi, legalább is eddig még nem került elő. A velencei mechtaristák őrzik a Melkiah Királynő evangéliumát 902-ből, ugyanott 1007-ből az ú. n. Drinápolyi evangéliumot. Gazdag kéziratárak vannak Keleten Ecsmiádzinban, az örmény egyház könyvtárában (Eriván közelében), Jeruzsálemben az örmények Szurp Hágop (Sz. Jakab) kolostorában. Nyugaton a velencei és bécsi mechtaristáknak vannak gazdag kéziratárak, azonkívül a berlini, párizsi, londoni és moszkvai könyvtárakban is találunk szép számmal örmény kéziratokat. Magyarországon a Nemzeti Múzeum Könyvtárán kívül még jelentékenyebb és nagyobb számú kéziratokat őriz a Szamosújvári Örmény Katolikus Egyház Könyvtára, melyek között három is van a XIV. századból. A fennmaradt kéziratok egyike sem megy vissza régebbre a IX. századnál, amint már említettük. Ennek oka Örményország helyzeti adottságaiban rejlik. Örményország az egyedüli jelentékeny keresztény ország volt Kis-Ázsia szívében, mindenféle barbár, pogány és nomád népek útjában. A perzsák a kereszténység első napjaitól kezdve mindig azon voltak, hogy az örmény kereszténységet kiirtsák, ez a gyűlölet a kereszténység ellen növekedett és nagyon megerősödött, főleg a III—VI. században, mikor mindent pusztító haraggal dúltak templomokat, kolostorokat, falvakat és városokat, minden írást elégetve, amit a keresztény Bizánc tétlenül, sőt szívesen tűrt, bizonyos politikai szempontokból. Később az arabok, tatárok, legutoljára a törökök pusztítottak Armenia földjén. Így tehát érthető a kéziratok hiánya és a mégis fennmaradtak nagy értéke, minthogy állandó pusztulásból megmenekült kincseknek lehet tekinteni azokat akkor is, ha későbbi időkből is származnak.

Az örmény írást három csoportra lehet osztani. 1. *Jergátákiek* = *vas betű*, a legrégebb írás, az elnevezése is nagyon régi, és talán a betűk nagysága vagy színe miatt, vagy pedig az íróeszköz miatt nevezték így. Ezeket a betűket később is használták, mint nagybetűket (lásd 1. ábra, az első két sort), a nyomtatott nagybetűk is innen kapták alakjukat. 2. *Polorákiek* = *kerek betű*, alakra nézve egyáltalában nem kerek, inkább szögletesek, nemigen hasonlítanak a vas betűkhöz (lásd 1. ábra, 3. és következő sorokat), de azokból származnak, ezt az alakot használják a nyomtatásban is. 3. Az úgynevezett *Nódrákiek* = *notárius betű*, sokkal kisebbek és hegyesalakúak, hasonlítanak a kerek betűkhöz, újabb időkben igen használatosak voltak, mert ezekkel gyorsabban lehetett írni, de azért a régebbi időkben is előfordulnak.

Mielőtt még magukra a kódexekre térnék, olvasóim figyelmét felhívom az örmény időszámítási és keltezési módra, mely Kr. u. 551-gyel kezdődik. 551-ben t. i. az örmény nemzeti zsinat a naptárban javításokat és változásokat hozott és elrendelte, hogy az éveket ettől az 551. évtől kezdve számítsák. Ezt majdnem mindig jelezték is, hogy a Krisztus születésétől számított éveket és az örmény keltezést össze ne tévesszék: „i tvin hájoc“, vagy „i tváganytyán hájoc“, vagy „i tváperutyán hájoc“, vagyis „az örmény számozás vagy számítás szerint“. Az évszámot betűkkel jelezték mint a többi keleti népek, mert a betűknek ezeknél van számértékük is. Így tehát, hogy a Krisz-

tus születésétől számított éveket megkapjuk, 551 évet kell még hozzáadnunk a kéziratban olvasható évszámhoz.²

E rövid bevezetés után áttérünk magukra a kódexekre. Előbb megadjuk a kézirat külsejének leírását, utána rövid tartalmi leírást adunk, amihez még, ha szükséges, néhány magyarázatot fűzünk.

Fol. Armen. 1.

Saec. XVII. (ex.) ff. 178, 29 × 19·8 cm. — Litt. init. hist. et ornam. — Teg. saec. XVII. ex. — Litteris quae dicuntur Polorakir = Lit. rotundae exaratus.

AVEDÁRÁN = EVANGÉLIUM.

Continet S. Johannem et S. Matthaeum. (Malthaei cap. I, vers. 1—14. desunt.)

Provincia incerta. (Transsylvania vel Moldavia?)

E könyv Szent János és Szent Máté evangéliumát foglalja magába, és pedig kezdődik Szent Jánossal. Szent Mátéból hiányzik az első lap, vagyis az I. fejezet 1—14-ig. A kódexben vannak rajzok is, és pedig legelől Szent János evangélista képével (valószínű, hogy Szent Máté is megvolt, de az első lappal együtt elveszett), az első oldalon pedig egy féloldalt elfoglaló miniatúra, azonkívül a margókon is vannak díszítések és rajzok, melyek néha az evangélium szövegével összefüggésben lévő alakokat ábrázolnak. Van számos iniciálé. A szövegben a verseket kezdő nagybetűk pirosak vagy égszínkékek, a szakaszok egész első sora égszínkék, a második piros.

A kódex keletkezési idejét pontosan nem állapíthatjuk meg, de a rajzok és a használt festék után ítélve nem lehet régibb az 1600—1650. éveknél, tehát vagy Erdélyben, vagy legfeljebb Moldvában keletkezhetett. A rajzok nagyon primitívek és kopottak, a festék is nagyon hullékony és fakó színű, az írás maga is fakó.

Duod. Armen. 1.

Saec. XVIII., ff. 166, 14·5 × 10 cm. Teg. saec. XVIII.

² Az örmény történelemmel és irodalommal hosszabban foglalkozó magyarnyelvű munkák a következők: „Armenia népe.“ DR. HOVHANNESIAN EGHIA, 1943, Gödöllő. — „Szemelvények az örmény irodalomból.“ DR. HOVHANNESIAN EGHIA, 1942, Gödöllő. — „Az örmény nép multja és jelene.“ AVEDIK, ALEXA, Merza.

MISCELANEA.

Prov. Transsylvania.

Valamelyik szamosújvári tanulónak volt füzete, vannak benne német, magyar, olasz, török szavak is, de mindig örmény betűkkel írva. Vannak még énekek, versek, rajzok és szépírási próbák stb.

Duod. Armen. 2.

Saec. XIV. (an. 1563.), ff. 512, 13 × 9 cm. Teg. saec. XIX.

SÁRÁGÁNOCZ. = HYMNARIUM SACRUM.

Continet hymnos anni liturgici. Gregorius dictus Kárvárrem exaravit, litteris, quae dicuntur Polorákir = litterae rotundae.

Prov. incerta. (Asia Minor.)

E könyv magában foglalja az egyházi év összes énekeit, melyeket az örmény egyház a mindennapi zsolozsmákhoz fűz. Az énekek címei vörös betűkkel vannak írva, a nagyobb ünnepek előtt pedig kisebb szabású díszítések is vannak.

A könyv 1563-ból származik, amint az alább idézett bejegyzés mutatja. Az emlékirat első négy sorából alig egy-két szót lehet csak elolvasni, ezekből látszik, hogy „gratiarum actio“, vagy hálaadás volt, mely körülbelül így szólhatott: „Dicsőség a legszentebb szentháromságnak, az atyának és fiúnak és szentléleknek. Amen“. Azután következik „... befejeződött e szent könyv, melyet Sárágánocznak (hymnarium) neveznek, jó és válogatott példányokról (másolta) ..... kinek Gergely a neve ..... kit Kárvárrem melléknéven hívnak, 1012. évben (= 1563). Kérem tehát mindazokat, akik e könyvre találnak, olvassák, vagy másolják, vagy énekelnek belőle, hogy emlékezzenek meg rólam, ki e könyvet leírtam, és szüleimről, Mordzsigról és Máriáról, és testvéremről Szahagról és összes rokonaimról, aki pedig megemlékezik és teljes szívből mondja, Krisztus irgalmazzon nekik, arról Krisztus a mi Istenünk is emlékezzék meg. Amen.“

A régi örmény irodalomban nagy helyet foglal el a Sárágánocz, főleg a VI—VII. században. Később a XII. században aztán szent Nerszesz Snorhali patriárka bővítette ki szebbnél-szebb énekekkel, melyek témái a napi szentek életéből vagy az ünnep jelentőségéről szólnak, a böjti napokon pedig könyörgő és

büntető jellegűek. A legrégebb Sárágának, vagy Hymnusok az V. századból származnak a hagyomány szerint, magától szent Meszrobtól, ki az örmény írást megállapította. A legújabb Sárágának nem későbbiek a XVI. századnál, a később keletkezettek már nem kerültek hivatalos használatba, csak magánhasználatban forogtak.

A Sárágán (Hymnus) szó keletkezése, melyből származik a Sárágánocz (Hymnarium) szó, vitás kérdés. Vannak, kik a Sir = ének szemita szóból eredeztetik, mások az örmény Sár = sor, rend és ágn = ékes kő szavakból akarják magyarázni, mások pedig különböző magyarázatokat adnak, melyeket nem érdemes felmlíteni.

A Sárágánoczokban külön hangjegyeket használnak (lásd a 2. és 3. ábrát), melyek értéke az ének kulcsától függ, ugyanannak a hangjegynek különböző értéke lehet más és más kulcs szerint: ezek a kulcsok pedig nyolcfélék. Ac, Ag, Pc, Pg, Kc, Kg, Tc, Tg (A, P, K, T az örmény ábc első négy betűje), azért tehát majdnem lehetetlen egy éneket énekelni kulcs nélkül. A Sárágánoczban vagy a margón, vagy az ének címénél mindig jelzik a kulcsot.

Duod. Armen. 3.

Saec. XVIII. (an. 1767), ff. 348, 10 × 8 cm. Teg. saec. XVIII.

DZÁHGÁKÁGH = MISCELANEA.

ff. 1—47'. De modo dicendi sacrum rosarium; exhortationes, mysteria, et aliae preces sacri rosarii. Auctore MANUG TZETZ VARTAJAN.

48—58'. Preces diversae.

59. Carmen Alexiani eremitaе „Deus misericors...“ auctore JOHANNЕ THULGURANTZI.

67'. Carmen laetum „Virgo Dei-para Maria...“

69'. Carmen laetum „Somnium et vanitas est, fratres...“

71. Carmen laetum „Amore laetitiae...“

72'. Carmen resurrectionis „Eden respirans, planta immortalitatis...“

74. Carmen resurrectionis „Maria Magdalena veniens...“

74'. Carmen lateum „Amore divino...“

75'. Carmen resurrectionis „Ego sum in perditione...“

78. Carmen Missae „Gratias agimus tibi altissime...“

- 79'. „*O gloriosa inter virgines...*“
 80'. „*Christus rex gloriosus...*“ (Hymn. eccl.)
 81'. Carmen Johannis „*Johannes propheta magnus...*“
 83'. Exhortatio et sapientia Chigar-i.
 100'. Hymnus de S. Antonio Abbate „*Te, Sancte pater Antoni...*“
 104—114'. vacua.
 115. „*Quaesumus a Te o Virgo...*“ (pars prima a versiculo 1—6 deest, carmini titulus est: „*Hymnus Deiparae virginis*“).
 117. „*Carmen ab Emanuele Monacho dicta*“ (sic). „*Jeci animam meam...*“
 119'. „*La Traverta era in occa...*“ (Carmen lingua italica conscriptum, litteris tamen armeniaticis exaratum est.)
 127. „*Virgo ornata sanctitate...*“ (pars prima deest).
 128. Carmen de ascensione Deiparae... „*Hodie archangelus Gabriel...*“
 129'. Carmen luscinae (carmen, quod in ore populi est).
 130. Carmen cum quaestionibus „*Coelum et terra fratres...*“
 132'. „*Fuit homo quidam justus...*“ (narratio).
 133'. „*Requiesce fili dulcis...*“ (ad Jesum Christum).
 137. Carmen annuntiationis „*Ave Maria, quem Gabriel salutatur...*“
 138. „*Erat homo quidam dives...*“ (Fabula in aliis quoque exstat codicibus manuscriptis, cui titulus est: „*Quaestiones puellae*“).
 166. Carmen de sancto martyre Harutyun (= Pasqualis): „*Sancte martyr adhuc puer...*“ auctore SAHAG VANETZI.
 167'. Hymnus ad B. Mariam Virginem „*Mons de qua nata est rupes...*“
 169. Canticum paraschevae „*Virgo Deipara stabat ad crucem...*“
 173. Canticum nativitatis Domini „*Laetare propter nativitatem...*“
 174. Canticum nativitatis Domini „*Mysterium magnum et mirabile nobis apparuit hodie*“ (Hymn. eccl. a saec. V.).

Egyszerű kis kézirat, csak a címek vannak vörös betűvel írva. Legelől a rózsafüzérről szóló buzditások és oktatások van-

nak a rózsafűzér imádságáról, azután következnek az örvendetes, fájdalmas és dicsőséges titkok és még néhány ima, mely összefüggésben van a szent olvasóval. A rózsafűzér imádságai után van még néhány ima, hiszekegy, a gyónási és feloldozási stb. imák. Az ezek után következő rész pedig jobbra versekből áll, van egy pár szent ének és két mese. A versek nagyrésze vallásos és erkölcsi tartalmúak.

A könyvet valami VÁRTÁNIÁN CZECH MANUG írta 1767-ben Szamosújváron, mint az a f. 47. olvasható: *„Befejeződtek az összes buzditások a nagyméltóságú szent rózsafűzérrel. Iratott vala pedig Szamosújváron 1767. évben bűnös VÁRTÁNIÁN CZECH MANUG keze által.“* A f. 124.-ből következtethetjük, hogy a verseket is ő gyűjtötte össze, mert egy olasznyelvű vers után ez a megjegyzés áll: *„Manug! miért írtad e kemény és siralomra méltó szavakat, mikor te magad se érted, hogy mit jelentenek? Én GERGELY írtam ezt, én csak keveset írtam, de te sokat érts belőle.“* Itt is ugyanaz a Manug szerepel, Gergely pedig e szavakat maga írhatta.

Az első dátumon kívül egy más dátum is van, de látszik az íráson, hogy később írták be, e szerint ez a kézirat 1628-ból származnék. Ez azonban lehetetlen, mert olyan verseket is tartalmaz, melyek 1700 után keletkeztek, mint pl. a ff. 100., 115. és 113. található versek, melyeknek szerzője MECHITAR (1676—1749), a velencei mechitaristák alapítója volt. A többi vers részint az örmény középkorból, vagy még későbből származik, mint pl. f. 59. az ALEXIANOS remete életrajza, melynek utolsó szavai a következők: *„Ostoba THULGURANCI JÁNOS írta e remete életét, ez a mennyország útja, aki nem tudja, tanulja meg.“* Ez a THULGURANCI (1450—1525) nagyon ismert költő, kinek több verse ki is van már adva különböző örmény folyóiratokban. (A „stultus“ [ostoba] olyasféle szerénységi jelző, mint a középlelatinban az indignus, dictus, solo nomine etc.) A f. 167-en egy másik név is előfordul, mely nem annyira ismeretes, mint az első. *„En VANECHI SZAHAG írrok, ki e verset összetákoltam, hallottam a szent bárány fehér kised Harutyunnak hírét, s azért írtam e siralmat a szent vértanúról.“*

Quart. Armen. 1.

Membr. Saec. XVI. (an. 1557.), ff. 116, 20½ × 14½ cm. — Lit. init. et ornam.
Teg. saec. XIX.

1. A Bádarákámádújcz-Missale első oldala, rajta a Jergátákik = vasbetűk (1—2. sorok) és a Polorákirk = kerek betűk (3., 4., 5. sorok).

BÁDÁRÁKÁMÁDUJTZ = MISSALE.

f. 115. nomen scribae legi non potest.

Prov.: Asia Minor?

Litteris quae dicuntur Polorákir (= Litterae rotundae) exaratus.

A kezdőbetűk piros tintával vannak írva, ugyanazzal a szín-
nel, de valamivel kisebb betűkkel a rubrikák is, a nép és a szer-
papoknak szóló részek pedig fekete, de kisebb betűkkel. E mise-
könyv 1557-ből való, amint az f. 115. olvasható, ez a lap nagyon
piszkos és elmosódott, a megjegyzés így szól:

*„Oh atyák és testvérek, szentéletű papok, mikor bűnös lel-
kekért szent misét mondtok, vagy a megholt bűnös lelkekért, akkor
rólam a nyomorult íróról ... ki nektek papoknak szolgája valék,
szüleimmel és összes rokonaimmal együtt, kérem emlékezzetek meg
szent imáitokban, és Krisztus Isten, az ő második jövetelekor
könyörüljön rajtatok, kik megemlékeztek rólam; Amen. Iratott
vala pedig e szent ... (valószínűleg Misekönyv) ... 1606
(= 1557) év, Október hó 11-ikén ... Áldott legyen az Isten.“*

E könyvben a miseszöveg a nép és a szerpapoknak szóló
résszel együtt található.*

Velence.

P. FOGOLYÁN VILMOS ANDRÁS
(mechitárista).

* Szerző távolléte miatt az örmény szavak korrigálása bizonytalan.

XVIII. SZÁZADI NYOMDÁINK MŰHELYTITKAIBÓL.

Ismerjük XVIII. századi nyomdáinkat, ismerjük a nyomdákban előállított sajtótermékeket, de nem ismerjük a nyomdák benső életét, és erre kíván rávilágítani a jelen tanulmány. A XVIII. századi magyar nyomdaipar legjelentősebb székhelye Nagyszombat után Pozsony volt, Nagyszombatot az ottani tudományegyetem tette nyomdai központtá, Pozsonyt pedig a kormányzati főhatóságok. A XVIII. század nagyobb részében mindkét városban csupán egy-egy nyomda működött, amit Nagyszombatot illetően bőségesen megmagyaráz az ottani egyetem és nyomda kapcsolata, Pozsonyt pedig még mindig Bécs látta el sajtótermékekkel. A nyomdaipar terén is érvényesülő céhszellem különben sem engedte meg a szabadverseny érvényesülését s a nyomdák mindig erőlesen védekeztek a fenyegető versennyel szemben. Kedvezett ennek a kormányzati politika is, mely a nyomdaipar gyakorlását királyi engedélyhez kötötte, az ilyen engedélyek kiadásával pedig nagyon szűkmarkúan bántak, mert a kevésszámú nyomda működését könnyebb volt ellenőrizni. A nyomdák szaporodása tehát állandó akadályokba ütközött s szerencsés volt az a város, melyben egy-egy nyomdász letelepedési engedélyt kapott. Csupán a XVIII. század második felében kezdett a kormányzati politikában az az elv érvényesülni, hogy az ipari termelés terén a verseny a legjobb árszabályozó s a nyomdai munkák árának leszállítása érdekében ugyanazon városban több nyomda felállítására is engedélyt adtak. Ez természetesen élénk visszahatást keltett a régebben engedélyezett nyomdáknál s érdekeik védelme kapcsán olyan üzleti titkok kerültek napvilágra, melyek a nyomdák benső életébe mélyen bevilágítanak. Ilyen esetet teszünk tanulmány tárgyává a jelen munkában, amely Pozsonyban, az ország XVIII. századi fővárosában történt, s éppen ezért különös érdeklődésre tarthat számot. De érdeklődésre tarthat számot azért is, mert megismerjük belőle egyik kitűnően felszerelt hazai nyomdánk üzleti forgalmát, a nyomdai árkalkuláció rejtjelmeit, a hazai nyomdák betű-

beszerzési forrásait és könyvértékesítési lehetőségeit. Ezek mindegyike olyan fontos része a nyomdai termelésnek, hogy ismeretük nélkül hazai nyomdánk megfelelő jellemzése alig képzelhető el, mert éppen a hazai nyomdák benső életére világítanak rá, aminek megvilágításával a szakirodalom eddig még mindig adós maradt.

1727. június hó 7-én halt meg 42 esztendősen korában a budai nyomda megalapítója, a pozsonyi származású LANDERER JÁNOS SEBESTYÉN (Vizivárosi Plébánia halálozási anyakönyvei, II. k.), aki özvegyén kívül két fiút hagyott hátra. A kisebb fiú, LANDERER JÁNOS MIHÁLY, 1726. augusztus hó 5-én született (Vizivárosi Plébánia születési anyakönyvei, II. k.), atyja halálakor tehát még egy esztendősen sem volt. Az anya nem sokáig maradt özvegy, mert már 1728. január hó 11-én, tehát hét hónappal férje halála után férjhezment a nyomda üzletvezetőjéhez, NOTTENSTEIN JÁNOS GYÖRGY-HÖZ, (Vizivárosi Plébánia házassági anyakönyvei, II. k.). NOTTENSTEIN JÁNOS GYÖRGY 1737. április 10-én szintén meghalt s minthogy a LANDERER-fiúk még kiskorúak voltak, mindaddig az özvegy vezette a nyomdát, amíg azt idősebb fiának át nem adhatta. A másik LANDERER-fiú szintén nyomdász lett, minthogy azonban az apai nyomda bátyja kezébe került, kénytelen volt másutt boldogulást keresni. Így jutott el Pozsonyba, ahol a ROYER-nyomda családi viszályok miatt eladóvá vált s a vevő az ifjabb LANDERER-fiú lett.

A pozsonyi nyomdát ROYER JÁNOS PÁL alapította, aki 1718. május 11-én lett pozsonyi polgár. Ámbár az 1720. május 23-án kelt kancelláriai leirat elismerte, hogy Pozsonyban indokolt a nyomda felállítása (Kancelláriai levél: Conceptus expeditionum 1720. május nr. 100), mégis csupán 1730. május 25-én kapta meg a szokásos nyomdai szabadalmat (Conceptus referadarum 1752. május nr. 182). ROYER JÁNOS PÁL már 1736-ban meghalt s néhány éven át özvegye vezette tovább a nyomdát, melynek termékei a helytartótanácsához beküldött köteles példányok tanúsága szerint túlnyomóan ájtatos munkák, imakönyvek voltak. ROYER JÁNOS PÁL 1736. május 1-én kelt végrendelete szerint a nyomdát egyetlen fia, ROYER FERENC ANTAL örökölte (die Druckerei sollte meinem Sohne Francisco Solano zukommen), de köteles volt leánytestvéreiret kielégíteni, amiből aztán anyjának 1740-ben bekövetkezett halála után olyan bonyodalmak származtak, hogy kénytelen volt a nyomdát 1750. január hó 19-én LANDERER JÁNOS MIHÁLYNAK el-

adni. Az adásvételi szerződés a raktári készletet 3000 forintra, a betűkészletet szintén 3000 forintra, a nyomdai felszerelést és a nyomdához tartozó házrészt 4500 forintra, a nyomdai szabadalmat pedig 500 forintra értékelte, ami együttvéve 11.000 forintot tett ki, ez volt a vételár. (Conceptus expeditionum 1750. március nr. 9.) A nyomdát azonban adósságok terhelték s a vevő ezeket az adósságokat vette át készpénzfizetés helyett. De nem is tudott volna készpénzzel fizetni, mert anyjának 1752. január 2-án kelt végrendelete szerint (Budai végrendeletek I. 1729) mindössze 1500 forintot kapott a pozsonyi nyomda megszerzésére s ezzel az összeggel, valamint a budai kiadványok felerészével apai és anyai örökségét illetően ki is volt elégítve.

A pozsonyi nyomda BALLAGI ALADÁR megállapítása szerint (*Magyar nyomdászat történeti fejlődése* 122. l.) az alapító ROYER JÁNOS PÁL özvegyének halálakor 59 mázsa betűvel, három könyvsajtóval és 2000 forint értékű kiadvánnyal volt felszerelve, ami az 1750. január hó 19-én kötött adásvételi szerződés időpontjában is megvolt, mert különben a vevő alig adott volna érte 11.000 forintot. Amíg ROYER JÁNOS PÁL özvegye vezette a nyomdát, alig mutatott fel érdemleges fejlődést, mert termékei magyar, német és tót imakönyveken kívül igazán kevés értéket képviseltek. Határozott fejlődést látunk ellenben az özvegy halála után, mert 1744-ben itt készült PÉTERFFY „*Sacra concilia*” című műve, BENDER „*Annales fratrum eremitarum S. Pauli*” című munkája és BONFINI „*De gestis Hungarorum*” című művének új kiadása. 1745-ben itt nyomták BÉL MÁTYÁS decadeseit és 1746-ban DU FRESNE „*Illyricum vetus et novum*” című művét, mindmennyi nagyértékű irodalmi termék (Helytartótanácsi levtár: Miscellanea fasc. 48. nr. 240). Amint a nyomda a LANDERER kezébe jutott, azonnal könyvjegyzéket nyomatott (*Catalogus librorum, qui apud Joannem Michaelem Landerer civem et typographum Posoniensem venales prostant 1751*), mely 6 lapon latin, 3 lapon magyar s 4 lapon német könyveket tartalmaz, melyek nagyrésze a budai LANDERER-nyomda terméke volt, melyek anyja rendelkezése értelmében örökségképen jutottak a kiadó kezébe. 1754-ben újabb könyvjegyzéket adott ki (*Catalogus librorum, qui apud Joannem Michaelem Landerer civem et typographum Posoniensem venales prostant 1754*), amely terjedelemre nem sokkal szárnyalta túl az első kiadást. A könyvjegyzékek ismételt kiadása

arra vall, hogy LANDERER JÁNOS MIHÁLY elsősorban a nyomdai szabadalom azon részét igyekezett értékesíteni, amely könyvkereskedésre jogosította (*cuiuscunque generis libros imprimere eosdemque distrahere*), ami természetszerűen csupán saját kiadványaira vonatkozhatott. A legértékesebbek voltak ezek között a latinnyelvű munkák, amelyek jórésze még a ROYER-nyomdában készült. A magyar munkák a budai LANDERER-nyomdából kerültek ki, a német munkák száma nagy volt, értékük azonban annál kevesebb. Nyomdája felvirágoztatását is szíven viselte LANDERER JÁNOS MIHÁLY s e célból 1754. évi könyvjegyzékéhez csatoltan betűtípusait is bemutatta (*Specimen diversorum characterum seu typorum, quibus typographia Posoniensis ornata est*), amelyek sorában különösen az antiqua és garmond betűket tartjuk kiemelendőknek. 1759-ben újból kiadta könyvjegyzékét (*Catalogus librorum, qui apud J. M. Landerer civem et typographum Posoniensem venales prostant 1759*), amelyben már nem csupán a saját kiadványait, illetőleg nyomdája termékeit hirdette, hanem idegen és külföldi eredetű könyveket is, amiből arra kell következtetni, hogy LANDERER elsősorban vállalata kereskedelmi részét igyekezett fellendíteni, amely téren nem volt az országban versenytársa. A könyvjegyzék bécsi, lipcsei és kölni, továbbá regensburgi, königsbergi és chemnitzi nyomtatványokat sorolt fel, de győri, lőcsei és soproni nyomtatványok is találhatók benne, tehát széleskörű üzleti forgalommal rendelkező könyvkereskedővé lett akkor, mikor nyomdája még nem tudta elérni a nagyszombati jezsuita nyomda színvonalát.

A LANDERER JÁNOS MIHÁLY vállalatát 1770-ben fenyegette elsőízben az a veszély, hogy versenytársat kap, ami már azért erősen érintette, mert eddig az időpontig Magyarország egyetlen városában sem volt két nyomda. Minthogy második nyomda felállításának a veszedelme fenyegette, ennek a veszedelemnek oly módon törekedett elejét venni, hogy harminc esztendeig tartó kizárólagos szabadalmat kért nyomdája és betűöntője számára, amely szabadalom megadása esetén Pozsonyban második nyomdát nem lehetett volna felállítani. Kérését azzal indokolta, hogy a ROYER-nyomdát nagyon elhanyagolt állapotban vette át és sok költséget kellett rá fordítani, amíg használhatóvá lett. Ugyancsak a nyomda felszerelésének tökéletesítése céljából betűöntőt is állított fel, sőt nagy költséggel új házat is építtetett a nyomda

céljaira. Mindezek eredményeként sikerült nyomdája színvonalát olyan magas fokra emelni, hogy a legkényesebb ízlésnek is eleget tud tenni, s ennek tulajdonítandó, hogy a helytartótanács és a kamara is itt készítteti hivatalos nyomtatványait. Ezzel szemben nyomdája jövedelmezőségét máris veszélyeztetik a közeli Nagyszombatban, Győrött, Sopronban és Szokolcán működő nyomdák, ha most Pozsonyban újabb nyomda keletkeznék, nyomdája váltságba kerülne. A nagyszombati nyomda is kizárólagos szabadalmat kért, amikor ROYER ANTAL 1760-ban Nagyszombatban akart nyomdát alapítani (MKSzle 1942. évf. 54. l.) s amint a nagyszombati nyomda terve nem valósult meg, úgy LANDERER sem kapta meg a kért kizárólagos szabadalmat, mert az 1770. július hó 28-án kelt királyi resolucio elutasítólag határozott ez ügyben (Helytartótanácsi levtár: Miscellanea fasc. 58. nr. 302).

A LANDERER vállalatát fenyegető versenytárs PATZKÓ FERENC volt, aki addig a LANDERER-nyomda szolgálatában állott, jól ismerte tehát a nevezett nyomda összes üzleti titkait. Nyomdai engedélyért beadott kérvényét azzal indokolta, hogy a helytartótanács eddig azt a politikát követte, hogy az iparosok számának szaporításával csökkenti az ipari termékek árait (propter inducendam in regno vilitatem numerus professionistarum et artificum augeatur). Ezt a politikát a könyvnyomtatás terén is érvényesíteni kellene, mert kellő számú nyomda hiányában a tanulóifjúság és a tudósok is kénytelenek a külföldről behozott könyveket drága pénzen megszerezni, vagy a hazai közművelődés nagy kárára azok megszerzéséről lemondani. PATZKÓ folyamodványa eredménnyel járt, mert az 1770. október 15-én kelt királyi resolucio hozzájárult ahhoz, hogy Pozsonyban második könyvnyomda állíttassék fel s egyben utasította a pozsonyi városi tanácsot, hogy PATZKÓ FERENCet vegyék fel a polgárok sorába, s engedjék meg neki, hogy a nyomdaipart szabadon gyakorolhassa.

E döntés előtt a pozsonyi városi tanács megbízottai vizsgálatot tartottak LANDERER pozsonyi nyomdájában, vajjon valósággal olyan kitűnően van-e az felszerelve, amint azt LANDERER állította. A vizsgálat eredménye LANDERERRE nézve kedvezően ütött ki, mert a tanácsi megbízottak 1770. augusztus 22-én kelt jelentésükben előadták, hogy a nyomdában 12 segéd dolgozik s a használatban levő négy könyvsajton kívül egy ötödik is rendelkezésre áll, amely bármely pillanatban munkába állítható. A nyomda

papírkészlete 700 rizsma finomabb és 257 bála közönséges papiros volt. A betűöntőben két segéd dolgozott s a mintakönyvben látható 20 különböző betűtípust tudták előállítani. A nyomda bevételei az utóbbi évek folyamán a következőképen alakultak: 1766-ban a helytartótanácsból 1685 frt, a kamarától 70 frt, magánosoktól 2259 frt; 1767-ben a helytartótanácsból 899 frt, a kamarától 304 frt, magánosoktól 2877 frt; 1768-ban a helytartótanácsból 2842 frt, a kamarától 546 frt, magánosoktól 1894 frt; 1769-ben a helytartótanácsból 1911 frt, a kamarától 594 frt, magánosoktól 2685 frt; úrbéri nyomtatványokért 5715 frt, de ez nem állandó munka. Minthogy a személyzetet féléténként kellett felfogadni s a nyomda munkája nem volt állandó, kénytelen volt a saját számlájára is dolgoztatni s az így előállított nyomtatványokat évenként négy ízben a pesti vásárookra szállíttatni, ahol azokat a könyvkötők vásárolták össze. Saját kiadványokra fordított 1766-ban 2990, 1767-ben 2784, 1768-ban 2659, 1769-ben pedig 2946 forintot, ami összesen 11.379 forintot tett ki. Minthogy a nyomda régibb helyiségei nem voltak megfelelőek, kénytelen volt e célra a városon kívül nagy költséggel új házat építtetni (Helytartótanácsi levélár: *Miscellanea fasc. 58. nr. 302*).

Mindezek LANDERER javára szóló adatok voltak, amivel szemben PATZKÓ FERENC 1770. augusztus hó 26-i beadványában a saját javára szóló érveket igyekezett felsorakoztatni. Nevezetesen azt vitatta, hogy LANDERER szegényen kezdte pozsonyi vállalatát s nagy vagyonát úgy szerezte, hogy túl magas árakkal dolgozott. Nagy vagyona belvárosi házában és nyomdájában kívül hatalmas könyvkészletben áll, amelyen kívül jelentős tőkével is rendelkezik, a külvárosban pedig 60.000 forint értékű díszes és fényűzően berendezett házat építtetett azon indokolással, hogy a nyomda régi helyiségei nem felelnek meg a célnak. Arra is hivatkozott, hogy LANDERER nyomdájában nem tudja kielégíteni a szükségletet, mert maga is Bécsből hozatja a tudósok és a tanulóifjúság számára szükséges könyveket, holott azokat itthon könnyen elő lehetne állítani. De nem csupán LANDERER, más hazai könyvkereskedők és könyvkötők is kénytelenek Szászországból, valamint a Németbirodalom többi részeiből hozatni könyveket, amelyeket azok magas árai miatt nem tudnak eladni. LANDERERnek Pozsonyon kívül Győrben és Pesten is nagy könyvkészletei vannak. A pozsonyi SPAISER a LANDERER-nyomda túl magas árai miatt

kénytelen szabadalmazott naptárát Nagyszombatban és Sopronban nyomtatni. LANDERER betűöntője távolról sem került olyan sokba, amint azt elhitetni szeretné s nincs is annyi matricával felszerelve, mint amennyi betűtípust mintakönyvében felsorolt. Végül a második pozsonyi nyomda engedélyezése azért is indokolt, mert Bécsben kilenc nyomdász is meg tud élni s egész Magyarországon nincs több nyomda ennél.

Minthogy a helytartótanács és kamara LANDERERNél csináltatták hivatali nyomtatványait, a LANDERER—PATZKÓ-vitában az érdekelte a legjobban a helytartótanácsot, hogy igaz-e PATZKÓnak a túl magas nyomdai árakat illető állítása? Ezt pedig PATZKÓ a következő módon mutatta ki: LANDERER a finom papíron készült hivatali nyomtatványok egy-egy ívéért 1000 példányban kapott 150 forintot, amit 80 forintért is elő lehet állítani, mert PATZKÓ számítása szerint a szükséges papír ára 40 forint, a szedő munkadíja 2 forint, a nyomdász munkadíja ugyancsak 2 forint, betűkopásra, házbérré, fára, gyertyára és más apróbb kiadásra elég 10 forint, vállalkozói nyereségre marad 26 forint; szökött katonák körözüvényei egy-egy ívéért 145 példányban (45 példány a haditanács, 100 példány a helytartótanács részére) kapott LANDERER 20 forintot, amit PATZKÓ hajlandó 10 forintért előállítani, mert a papír ára 42 krajcár, a szedő munkadíja 1 frt 42 kr, a nyomdász munkadíja 36 krajcár, egyéb kiadásokra a vállalkozói nyereséggel együtt elég 7 frt 30 kr; a körlevelek egy-egy ívéért 100 példányban (50 példány a vármegyék, 50 példány a szab. kir. városok részére) kapott LANDERER 12 forintot, amit PATZKÓ hajlandó 8 forintért előállítani, mert a papír ára 28 kr, a szedő munkadíja 1 frt 30 kr, a nyomdász munkadíja 1 frt 12 kr, egyéb költségekre a vállalkozói nyereséggel együtt elegendő 4 frt 50 kr; 4000 drb urbariumért, darabonként 14 krajcárral számítva, kapott LANDERER 1769-ben összesen 933 frt 20 krajcárt, amit PATZKÓ hajlandó darabonként 7 krajcárért, összesen 466 frt 40 krajcárért előállítani, mert a papír ára rizsmánként 2 frt, összesen 118 frt, a szedő munkadíja 30 frt, a nyomdász munkadíja 60 frt, egyéb költségekre a vállalkozói nyereséggel együtt elegendő 258 frt 40 kr; 1200 drb magyar urbariumért, darabonként 12 krajcárral számítva, kapott LANDERER 1769-ben 2400 forintot, amit PATZKÓ hajlandó darabonként 6 krajcárért, összesen 1216 forintért előállítani, mert a szükséges 152 rizsma közönséges papír ára rizs-

mánként 2 frt, összesen 304 frt, a szedő munkadíja 30 frt, a nyomdász munkadíja 150 frt, egyéb költségekre a vállalkozói nyereséggel együtt elegendő 732 frt; 8000 drb tót urbariumért darabonként 14 krajcárral számítva, kapott LANDERER 1769-ben 1866 frt 40 krajcárt, amit PATZKÓ hajlandó darabonként 7 krajcárért, összesen 933 frt 20 krajcárért előállítani, mert a szükséges 118 rizsma közönséges papír ára rizsmánként 2 frt, összesen 236 frt, a szedő munkadíja 30 frt, a nyomdász munkadíja 100 frt, egyéb költségekre a vállalkozói nyereséggel együtt elegendő 567 frt 20 kr; 4000 ív magyar úrbéri tabelláért kapott LANDERER 1769-ben ívenként 2 krajcárt, összesen 133 frt 20 krajcárt, amit PATZKÓ hajlandó ívenként 1 krajcárért, összesen 66 frt 40 krajcárért előállítani, mert a papír ára 18 frt, a szedő munkadíja 4 frt, a nyomdász munkadíja 12 frt, egyéb költségekre a vállalkozói nyereséggel együtt elegendő 32 frt 40 kr; 4000 ív német úrbéri tabelláért és ugyanannyi tót úrbéri tabelláért ugyancsak elegendő egyenként 66 frt 40 kr; az úrbéri tabellák kiegészítését képező „Hozzáadás“-ért LANDERER 1769-ben ívenként 2 krajcárt, 1000 példányért 32 frt 20 krajcárt kapott, amit PATZKÓ hajlandó ívenként 1 krajcárért, 1000 példányért 16 frt 40 krajcárért előállítani, mert a papír ára 4 frt 12 kr, a szedő munkadíja 1 frt 12 kr, a nyomdász munkadíja ugyancsak 1 frt 12 kr, egyéb költségekre a vállalkozói nyereséggel együtt elegendő 10 frt 4 kr; a finomabb papírra nyomott úrbéri tabellák darabjáért 9 kr, 550 példányért 82 frt 20 krajcárt kapott LANDERER, amit PATZKÓ hajlandó 40 forintért előállítani, mert a papír ára 21 frt, a szedő munkadíja 2 frt, a nyomdász munkadíja ugyancsak 2 frt, egyéb költségekre a vállalkozói nyereséggel együtt elegendő 15 frt; az 500 példányban készült tűzrendészeti szabályzat (Feuerordnung) darabjáért kapott LANDERER 1769-ben 6 krajcárt, összesen tehát 50 forintot, amit PATZKÓ hajlandó darabonként 3 krajcárért, összesen tehát 25 forintért előállítani, mert a papír ára 6 frt 18 kr, a szedő munkadíja 2 frt 30 kr, a nyomdász munkadíja 1 frt 48 kr, egyéb költségekre a vállalkozói nyereséggel együtt elegendő 14 frt 20 kr. Mindezekből PATZKÓ arra következtetett, hogy az úrbéri nyomtatványokat LANDERER túl magas áron szállította, mert összesen 5715 frt 50 krajcárt vett fel értük, holott azok 2872 forinton előállíthatók. Ilyenformán 2843 frt illetéktelen hasznót számított fel, amihez hozzászámítandó még a szökött katonák körözvényeiért ugyan-

csak illetéktelenül felvett 3000 frt vállalkozói nyereség. Ezek az adatok PATZKÓ szerint teljesen megvilágítják azt, hogy LANDERER mily módon szerezte nagy vagyonát (Helytartótanácsi levélár: Miscellanea fasc. 58. nr. 352).

PATZKÓ kimutatásai nem maradtak hatás nélkül, mert a helytartótanács 1771. június 10-én utasítást kért a kamarától, hogy tovább is LANDERERNél csináltassa-e a hivatali nyomtatványokat, avagy elfogadja a PATZKÓ olcsóbb árajánlatát. A kamara egyideig húzódozott a döntéstől, mert az úrbéri nyomtatványok előállítására LANDERER kapott megbízást, 1771. augusztus 8-án azonban mégis PATZKÓ mellett döntött s 10 esztendei szerződést kötött vele a következő feltételek alatt: A helytartótanácsi és kamarai körlevelek 200—400 példányban való kinyomásáért egy vagy két oldalnyi szöveggel, oldalanként 40—50 sorral 3 forintot, 3—4 oldal szöveggel 4 forintot, 400 példányon felül pedig darabonként 1 krajcárt kap PATZKÓ. Medián papíron 100 példányban 1—2 oldal szöveggel 4 forintot, 3—4 oldal szöveggel 5 forintot, 100 példányon felül darabonként 1½ krajcárt; regal papíron 100 példányban 1 oldal szöveggel 10 forintot, 2 oldal szöveggel 12 forintot, 100 példányon felül darabonként 4 krajcárt. Szökött katonák körözüvényeiért 150 példányban ívenként 4 forintot, úrbéri nyomtatványokért ívenként 1 krajcárt, egy rizsma harmincadcéduláért a kamarától kapott papíron 1 frt 30 krajcárt kap PATZKÓ. Ezzel LANDERERT érzékeny veszteség érte s nyomdája használata is megcsappant; PATZKÓ viszont állandó munkához jutott, ami nyomdája jövedelmezőségét biztosította. Mindenesetre jó összeköttetésekkel kellett rendelkeznie az udvarnál, amit az is bizonyítani látszik, hogy 1773. május 23-án született hasonló nevű fiának Mária Terézia királynő volt a keresztanyja. LANDERER 1771. szeptember 11-i folyamodványában megkísérelte ugyan a kormányhatósági munkák visszaszerzését, de eredménytelenül. Pedig beadványában arra is hivatkozott, hogy a saját költségén közhasznú munkákat fordíttatott hazai nyelvekre, melyek egyike az erdőgazdaságra, másika pedig a juhtenyésztésre és dohánytermelésre vonatkozott, amelyek nagy gyakorlati haszna kétségbevonhatatlan.

A betűöntési szabadságra vonatkozó kéréssel sem járt szerencsésebben LANDERER, pedig 1773. április 19-én a pozsonyi városi tanácshoz intézett beadványában elég részletesen megindokolta azt. E szerint betűöntőjét 1764-ben azon elgondolástól

vezetettve állította fel, hogy a hazai nyomdák a belföldön szerez-hessék meg betűszükségletüket s ne kelljen külföldről drága pénz-en betűket behozni. A pozsonyi származású PAPST JÓZSEFET azért küldötte a saját költségén külföldi tanulmányútra, hogy a betű-öntés rejtelmait megismerje, s hazatérte után rábízta a betűöntő-műhely vezetését. Mellékelt mintakönyvével igazolta betűöntője teljesítőképességét, de arra is hivatkozott, hogy betűit máris hasz-nálják a soproni, skalici, egri és budai nyomdák. Ha nem kapná meg a kért szabadalmat, akkor nem csupán eddigi befektetései vesznének kárba, hanem a hazai nyomdák színvonala is erősen csökkenne, mert a legtöbb nyomda nem tudná megfizetni a drága külföldi betűket s ezért inkább kopott betűkkel dolgoznék. LAN-DERER kérésével kapcsolatosan a helytartótanács ismerni kívánta azon hazai nyomdák betűforgalmát, amelyek betűöntéssel is fog-lalkoztak, s két hazai nyomdától kapott erre vonatkozó jelentést. A jezsuita tartományfőnök 1773. május 2-án kelt jelentése szerint a nagyszombati nyomda 15 év előtt adott el utoljára hazai nyom-dáknak betűket, újabban csupán az egri nyomda vásárolt tőle görög betűket. A szabadalom megadása a hazai nyomdákat kelle-metlen helyzetbe hozná, mert vannak gyorsabban elhasznált betűk (A G L b e m r c f u q), amelyeket lehetetlen lenne újjakkal felcserélni s a nyomdák csupán úgy segíthetnének magukon, ha használható betűiket is eldobnák. A debreceni városi tanács 1773. május 3-án azt jelentette, hogy a városi nyomdának vannak ugyan matricái, de ezeket csupán a saját céljaira használja, betűárúsítás-sal egyáltalán nem foglalkozik. Mindkét nyomda mintakönyve csatolva van a jelentésekhez, amelyekből megállapítható, hogy elég szép betűtípusaik voltak. A LANDERER ügyét a tanulmányi bizottság 1773. szeptember hó 11-én kelt véleménye döntötte el, mely a szabadalom megadása ellen nyilatkozott azon hozzáadás-sal, hogy az eddigi gyakorlatnak megfelelően továbbra is lehessen az örökös tartományokból betűket behozni.

Kevéssel utóbb még egy támadást kellett kivédenie LANDE-RERnek, amely pozsonyi vállalatának legjövedelmezőbb részét, a könyvkereskedést fenyegette. Az 1772. augusztus hó 13-án ki-adott könyvkereskedői szabályzat (Ordo pro bibliopolis) ugyanis a könyvkereskedés gyakorlását külön képesítéshez kötötte, amely-lyel LANDERER nem rendelkezett. Ez alapon ANTON LÖWE, JOHANN DOLL és MICHAEL BENEDICT 1775. október 30-án feljelentették

LANDERERT, hogy az említett szabályzat ellenére könyvkereskedéssel foglalkozik. Ezzel szemben LANDERER azzal védekezett, hogy már 1772 előtt is foglalkozott könyvkereskedéssel, sőt 1762-ig ő volt az egyedüli könyvkereskedő Pozsonyban, a panaszosok mindegyike később telepedett meg. Védekezését még részletesebben előadta 1775. december hó 6-án a pozsonyi városi tanácshoz intézett beadványában, amely szerint 1754-től kezdve állandó összeköttetést tartott fenn külföldi könyvkereskedőkkel és nyomdászokkal olymódon, hogy a saját kiadványait cserélte el a nevezettek kiadványaival. Könyvkiadással foglalkozó nyomdászoknak mindenkor szabad volt könyvekkel kereskedni, amire bizonyoságul szolgálhatnak TRATTNER TAMÁS, GHELEN JÁNOS, KURZBECK JÓZSEF és KALIWODA LIPÓT bécsi nyomdászok. A csereképen kapott külföldi kiadványokkal pedig nem titokban kereskedett, hanem 1764-től kezdve az újságokban is hirdette azokat. Azonfelül nyomtatásban kiadott katalógusaiban is fellelhetők ezek a nyomtatványok, amint ez 1751-ben, 1759-ben és 1770-ben kiadott katalógusaiból látható. Maguk a panaszos könyvkereskedők is vásároltak tőle olyan kiadványokat, melyek nem a saját nyomdájában készültek, amit LANDERER üzleti levelezéséből kiírt másolatokkal bizonyított (Helytartótanácsi levélár: Miscellanea fasc. 48. nr. 302).

A sorozatos balsikerek arra indították LANDERERT, hogy Pozsonytól függetlenítse magát. Tekintete a gyorsan fejlődő Pestre esett, melynek vásárait jól ismerte, mert itt tudta kiadványait a legjobban értékesíteni. Tapasztalatain okulva nem a saját neve alatt indította meg pesti vállalatát, hanem ROYER FERENC ANTALT használta fel e célra, kitől a pozsonyi nyomdát vásárolta s aki sok viszontagság után Budán telepedett meg, hol az ottani LANDERER-nyomda üzletvezetője lett. ROYER 1773. március 17-én kapott szabadalmat, hogy Pesten nyomdát nyithasson, amiben LANDERER volt a segítségére, ki a szükséges tőkét rendelkezésre bocsátotta. LANDERER JÁNOS MIHÁLY 1783-ban névleg is átvette a pesti nyomdát (Pesti levélár: Intimata aa. 7785), melyet aztán fia és unokája fejlesztettek tovább. Ugyanaz a LANDERER JÁNOS MIHÁLY 1775-ben a jezsuiták kassai nyomdáját is megvette s így ugyanazon időben három nyomdája is volt, amelyek közül azonban még mindig kimagaslott a pozsonyi nyomda. LANDERER JÁNOS MIHÁLY unokája, LAJOS teremtett változást e téren azzal, hogy a pozsonyi nyomdából hét sajtót Pestre hozatott át s Pozsonyban

csak kettőt hagyott, minek következtében Pest lett a vállalat központja. 1841-ben LANDERER LAJOS és HECKENAST GUSZTÁV egyesítették vállalataikat s ez lett az alapja a ma is virágzó Franklin-Társulatnak.

GÁRDONYI ALBERT.

A BÉCSI NAGY KÖNYVTÁRAK.

Bármennyire nemzetközi foglalkozás, tudományszak is a könyvtári munka, mégis országonkint és azon belül is igen sok egyéni változatossága lehet. Csaknem teljes egészében állhat reá a közmondásnak ez a változata: ahány könyvtár, annyi szokás. Vonatkozhat ez a könyvtári munka minden részletére, attól a pillanattól kezdve, amint a könyv újonnan belép a könyvtár kapuján; egészen addig, míg mint végleges lakó felsorakozik a polcon álló korábbi társai mellé, hogy azután élete tartama alatt szolgálja az emberi tudást.

Nem lesz tehát felesleges, ha a bécsi két nagy könyvtárban, a Nemzeti (Nationalbibliothek) és az Egyetemi könyvtárban (Universitätsbibliothek) töltött több-kevesebb időnk alatt szerzett tapasztalataink alapján a két könyvtár belső életét ismertetjük. Annál is inkább, hiszen e folyóirat hasábjain csak nemrégiben is hosszabb ismertetés számolt be a porosz és a bajor könyvtárakról. Ismertette szervezetüket, valamint a tudomány művelése és a nemzeti öntudat emelése terén végzett munkájukat.¹

Az ott említett könyvtárak nagyszerű szervezetébe és kulturális munkájába méltó módon kapcsolódik a birodalom déli részén, az egykori Ausztria fővárosában lévő két nagy könyvtár is. Az említett ismertetés ezekre már nem terjeszkedett ki, éppen ezért — úgy véljük — nem lesz szükségtelen, ha ezeket, a Német-birodalom délkeleti peremén új feladatokhoz jutott könyvtárakat is részletesebben megismerjük.

A) *A bécsi Nemzeti Könyvtár.*

Az az idegen, kit útja elsőnek a régi császárváros közepébe, a Várba visz, bizonyára csalódott érzelmekkel szemléli a nagy, de hírnevéhez — úgy érzi — nem egészen méltó várbeli épületeket. Inkább a falakat körülölelő történelmi levegő az, amely el-

¹ HARSÁNYI ANDRÁS: Német könyvtárak. (MKSzle, 1942. évf. 27—33., 162—66., 237—51. l.)

tölti lelkét. És ha megáll a József-tér nemesen egyszerű falai között, a római tógába öltözött II. József szobrával szemben, korántsem gondolja, hogy a nem sokat mondó, sűrke ablaksorok mögött húzódik meg az egykori nagyhatalmú monarchia gazdag udvari bibliotékája, ma is Délkelet-Európának a legnagyobb és leggazdagabb könyvtára. Kétségtelen, a külső nem hivalkodó és a nemesen egyszerű, színtelen falak alig sejtetik a mögöttük őrzött gazdag kincseket.

A könyvtár egészen a Monarchia és véle az uralkodóház hatalmának a fennállásáig mint udvari könyvtár, Hofbibliothek élt. Alakulása és feladata, mint a magánkönyvtáraknak általában, melyekben könyv könyv mellé kerül, voltaképpen alig volt. Történetének kutatói szerint a XIV. századba nyúlik vissza az első könyvek számontartása.² Mint általában a könyvgyűjtés lehetőségének, úgy az udvari könyvtár fejlődésének is a könyvnyomtatás feltalálása adott erőteljes lendületet. III. FRIGYES osztrák herceg, német-római császár idejében. Az ő udvarában élt a tudós és történetíró AENEAS SYLVIVS PICCOLOMINI, aki a császár udvari költője, majd titkára volt. Híre-neve, diplomáciai ügyessége azonban tovább emelte és a triezsti, sienai püspökségen, majd a bíborosi méltóságon át a XV. század derekán mint II. Pius pápa az egyház feje lett. Az ilyen és más hasonló nagyműveltségű, tudós férfiak révén, akik később is az uralkodói környezetben éltek, az alig másfélszáz évvel korábban kezdett könyvgyűjtés immár tervszerű, szép könyvtárrá épülhetett ki. Ehhez a nagyvagyonú uralkodói ház minden lehetőséget megadott. És valóban századokon át olyan pompás udvari könyvtár gyűlt egybe, amely méltóképpen viselte az egykori tekintélyes monarchia legelső könyvtárának díszes rangját. Csak a páratlan pompájú könyvkötések révén is, mint amilyen a könyvtár nagy dísztermében külön gyűjteményként elhelyezett SAVOYAI JENŐ herceg egykori könyvtára, szinte felbecsülhetetlen értéket jelent.

A mult világháború vége, mely ledöntötte a monarchia hatalmas épületét, az egykori udvari könyvtár életében is gyökeres változást hozott. Az addig féltve őrzött termeket megnyitották az

² Történetét több mint száz évvel ezelőtt MOSEL IGNÁC, a könyvtárnak egykoron tisztviseelője írta meg. *Geschichte der kaiserl. königl. Hofbibliothek zu Wien*, 1835. A későbbi összeállítások is MOSEL kutatásán alapszanak.

olvasók előtt, hogy gazdag anyagával mindenki számára hozzáférhetővé legyen. Magyar vonatkozásban is több tekintetben alig nélkülözhető a kutatóknak. Nemcsak, ha a régi muzeális anyagára, kézirataira és sok egyéb ritkaságaira gondolunk, hanem az újabbkori irodalomra is. Mert míg Bécs a monarchia központja volt, oda gyűjtötték az egész birodalomból, így Magyarországról is az értékeket. Nemcsak udvari múzeumába, hanem könyvtárába is odamaradt. Így, hogy csak egyet említsünk, a híres ZsÁMBOKI-féle gyűjtemény. Az újabbkori irodalomban pedig azért jelent számunkra nehezen nélkülözhető gazdag lelőhelyet, mert mindazok a munkák, melyek az egykori társországokban Magyarországról napvilágot láttak, ha a magyar könyvtárakba nem is, de Bécsbe biztosan eljutottak. A magyar politikai életnek a múlt század derekán erőteljessé váló üteme élénk figyelmet keltett az egész birodalom minden tartományában. Czernowitzban, Lembergben stb. a magyar politikai életet tárgyaló könyvek jelentek meg. És egészen sajtóságos, de való, hogy ezek a munkák mily elvétve jutottak el a magyar könyvtárakba. Még a sorozatos, időnkint folytatólagosan újra megjelenő kiadványok is. GRASSAUER³ alapvető összeállítását lapozgatva egészen meglepett benünket, hogy pl. a czernowitzi egyetemi könyvtárban milyen sok magyar tárgyú időszak kiadványt tartanak nyilván és amelyek minden magyar vonatkozásuk ellenére is Bécsbe eljutottak ugyan, de a magyar könyvtárakban nincsen nyomuk.

Ami mármost a *Nationalbibliothek* könyvállományát illeti, lássunk mindjárt néhány számot. A német könyvtárak évenkénti ismertetője szerint az anyag ekként oszlik meg: 1,366.000 kötet könyv, 25.000 drb röpirat, 34.000 drb ex libris, 29.680 drb nyugati, 4660 drb keleti (görög, szláv) kézirat, 79.000 drb eredeti kézirat (Autograph), 7560 drb ősnymtatvány. A *Zenei gyűjteményben*: 31.615 kötet kézirat, 48.260 kötet nyomtatvány, 16.369 kötet zeneirodalmi mű, 44.032 drb fénykép. A *Térképgyűjteményben*: 115.000 drb térkép. *Papyrus-gyűjteményében*: a) görög rész: 43.000 drb görög és latin, 371 drb cserép (Ostrake), 66

³ GRASSAUER FERDINAND: Generalkatalog der laufenden periodischen Druckschriften... Wien, 1898. A monarchia időszaki kiadványait tartja számon. Hiányosságai ellenére is alapvető tájékoztató mű.

múmiatáblácska (Mumientäfelchen); *b*) keleti rész: 65.000 drb papyrus, pergamen, 1123 drb cserép, 56 múmiakötések (Mumienbinden), 32 fácska (Hölzer) és 3 múmiakép. *Arcképgyűjteményében:* 320.000 drb arckép. *Színházgyűjteményében:* 2185 drb színlap, 122.724 drb színműkönyv, 49.908 drb eredeti kézirat, 110.706 drb kép, 650 drb színpadi modell, 35.700 drb fénykép, 70 drb filmtekercs. *Képgyűjteményében:* 100.000 drb negatív kép.⁴

Ez a felsorolás így magában véve legfeljebb nagy számaival tűnik fel. Hogy valamelyest megfoghatóbb képet kapjunk, állítsuk melléje a német könyvtárak legnagyobbikát, a *Porosz Állami Könyvtárat*. 2,451.000 kötet könyv, 70.900 kötet kézirat, 6372 drb ősnymtatvány. *Kézirattárában* 14.700 drb kézirat, 430.000 eredeti kézirat. *Arcképgyűjteményében* 123.000 arckép. *Keleti gyűjteményében:* 19.300 drb kézirat. *Keletásiai gyűjteményében:* 77.000 kötet könyv, 2325 drb kézirat. *Zenei gyűjteményében.* 389.000 kötet könyv, 34.600 drb kézirat, 47.000 drb eredeti kézirat, 5700 drb arckép, 6400 drb hanglemez. *Térképgyűjteményében:* 294.000 drb térkép, 20.400 drb rajz, 1819 kötet rajzolt látkép, 14.800 drb táj- és városkép, 37.043 drb postai tájképlap, 6774 drb egyleveles nyomtatvány, 50.000 drb háborús kép, 4263 drb ex libris és 4300 kötet kézikönyv.⁵

Nagy lehetőségekkel bíró hatalmas államszervezetnek, tervszerű gyűjtésnek az eredménye ez a roppant könyvtári kincs. Akár a Porosz Állami Könyvtárat, akár pedig a bécsi Nationalbibliothek-ot nézzük. Az utóbbi helyen egy nagyhatalmú monarchia anyagi ereje adta mindehhez a lehetőséget. A könyvtár értéke, ha csak az egykorú díszes bőrkötéseket nézzük is — amint ezt a könyvtár értékeit mutatgatva büszke öntudattal állapította meg a könyvtár főigazgatója — pénzben szinte kifejezhetetlen.

A könyvtár azonban csak úgy könyvtár, ha nemcsak gyűjti a könyveket, hanem közvetíti is az olvasókhoz. Mint már említettük, az udvari könyvtár a mult háború végével nyilvános könyvtárrá lett. Tágas olvasótermet rendeztek be és megnyitották a kölcsönzést is. Mindkettő egész éven át megszakítás nélkül az olvasók rendelkezésére áll. A háborús korlátozások csak annyi-

⁴ V. ö. Jahrbuch der Deutschen Bibliotheken. Hg. von Verein Deutscher Bibliothekare. Jhrg. 31. Leipzig, 1940. 91—92. 1.

⁵ U. o. 7—8. 1.

ban érezhetők, hogy a nyitvatartás ideje napi nyolc órára (9—3-ig), illetve szombatonként 9-től fél 2-ig terjedő időre korlátozódott. A helyben való használat beiratkozás alapján történik. A látogatójegyek naptári évre szólnak és évenkénti megújításuk egyszerűen az új évre érvényes könyvtári bélyegnek a felragasztásával történik. Mindezt a munkát a mi altisztjeinknek megfelelő könyvtári alkalmazottak — ú. n. Magazindienst-ek — végzik. Az olvasó kikérendő könyvét csak másnapra kaphatja kézhez. Ennek a lassúságnak és nehézkességnek a könyvtár szervezetében rejlik az oka. Ezt kiküszöbölni szinte lehetetlen. A könyvtár ugyanis — mint erre még később is kitérünk — hatalmas anyagát csaknem a legújabb évekig a már századokkal ezelőtt megindított katalógusrendszerrel vitte tovább. Közel kétszáz-estendős — immár magában is külön érdekessége a könyvtárnak — nagy, borszegélyes faládikákból álló általános betűrendes katalógusa. Ez az egyetlen irányadó a könyvtár roppant útvesztőjében. Érthető tehát, ha féltett kincs, melyhez felelőtlennek nyúlnia nem szabad. Így ugyan a könyvtár nagy többletmunkát kénytelen magára vállalni, mert az olvasók minden támpont nélkül felírt könyveinek a tisztviselők keresgélhetik ki a raktári jelzetét. Ugyanez történik a kölcsönzésre kért könyvekkel is. Egyik nap a katalógusban keresgélnek a könyvek után és csak másnap jut arra idő, hogy a raktárból is kihozhassák őket. A kölcsönzés egészen általános, díjtalan és még beiratkozáshoz sincs kötve. Egyetlen megszorítás csupán annyi, hogy magános személynek csak úgy adnak kölcsön, ha valamilyen intézet vállalja a felelősséget a kölcsönvevő helyett.

Az olvasótermi szolgálat egyébként a következő. Mindama teendőket, melyek az olvasók kiszolgálásával kapcsolatosak, a már említett Magazindienst-ek végeznek el. Az oda beosztott tisztviselő csupán felügyel, az első alkalommal beiratkozók adatait írja be és könyvtári kérdésekben a hozzáfordulóknak útbaigazítást ad. Arra a könyvtár gondosan ügyel, hogy az olvasótermi szolgálat e tekintetben is lehetőleg tökéletes legyen. Ezért régi és következetes szokás, hogy az olvasótermi szolgálatra a könyvtár legrégibb és legtapasztaltabb tudományos tisztviselőit osztják be.

A könyvtári munka ilyenén értelmezésével természetesen egészen sajtáságos lesz a tisztviselők képzettségbeli megoszlása is. A német állam nemcsak a könyvtári apparátus fenntartásával és

igazán bőkezű támogatásával, hanem a hozzákapcsolódó tisztviselők képzettségbeli és anyagi ellátottságával is mindenképen biztosítani kívánja azt a nagyvonalú kultúrmunkát, melyet a könyvtárak elé tűz és melynek a megvalósítását szem előtt tartja. Íme egy-két példa. A *Nationalbibliothek* tisztviselőikara ekként oszlik meg: 1 főigazgató, 1 aligazgató, 34 tudományos és 32 adminisztrációs (középfokú és irodai) tisztviselő, 1 technikai és 34 raktári alkalmazott. A tudományos tisztviselői helyek száma tehát több, mint a másik két státus együttesen.⁶

Kétségtelen a Nationalbibliothek-nak ez a kedvező helyzete a könyvtár régies szervezetét és segédeszközeit tekintve sokban indokoltta lesz. Említettük már, mily sok munkaerőt köt le az olvasók által használható nagy, betűrendes katalógus hiánya. De nemcsak ilyen vonatkozásban, hanem a könyvtári munka minden teendőjében mindúntalan érezhető hátrány egy jó szakkatalógus hiánya. Ilyen csak az 1930. évtől kezdődő új gyarapodásra van. Még az egyetlen korábbi szakkatalógus-féle, a *földrajzi betűrendes* is pontatlan és nagy hiányokkal teli. Aki tehát az olvasók közül szakok szerint kíván tájékozódni, csakis a megfelelő szaktisztviselő útbaigazításai alapján dolgozhatik. Így történik a könyvtár gyarapítása is. A tisztviselők egy-egy szakra specializálódnak. Szakkörükben állandóan nyomon követik az irodalmat és előterjesztéseik alapján rendeli meg a könyveket a rendelőosztály. Ezzel kapcsolatban itt talán még annyit, hogy magyar vonatkozásokban főként a nemzetiségi kérdés az, amelynek az irodalmát gondosan gyűjtik. Az évi beszerzésekre fordítható összeg a legújabb kimutatás szerint 240.466 márkát tett ki.

Befejezésül talán még az épületről, valamint a háború utánra tartogatott nagy tervekről. Az udvari könyvtár is, mint annyi más sorstársa, abban a kevésbbé szerencsés helyzetben van, hogy sajátágosan könyvtári célra készült épülettel nem rendelkezik. És amint a könyvtár fokozatosan növekedik, ennek ezernyi hátránya mindinkább kiütközik. Ma már az egykori csak a barokk díszteremből — ú. n. *Prunksaal*-ból — álló könyvtár szerteszét nyúlik a hatalmas várépületben, egészen távol a jéghideg márványú legújabb szárnyakig. Központi nagy raktárával pedig, mert

⁶ A Nationalbibliothek adatai a német könyvtárak idézett évkönyvéből (91—92. l.).

ezzel más irányba nem terjeszkedhetett, lement a mélybe. Különös érdekessége a könyvtárnak az 5—6 emeletnyi mélységben a föld alá vitt nagy raktárhelyisége, melyet a nedvesség miatt központi fűtéssel kell állandóan szárazon tartani.

Mindez egyre inkább elkerülhetetlenné teszi, hogy részletmegoldások helyett hosszabb időre szóló megoldást teremtsenek. Ezt csakis egy új, a könyvtári kívánalmakat mindenben szem előtt tartó új épülettel teremthetik meg. A tervek már készen vannak, megvalósításukkal azonban a kedvezőbb jövőre kell várni.

B) *Az egyetemi könyvtár.*

A Nationalbibliothek-ot illető tervek között az is felmerült — legalább is hangok hallatszottak róla —, hogy az egyetemi könyvtárral vonják egybe; megteremtve ezáltal a birodalom déli részén a második legnagyobb német könyvtárat. Bécs új helyzetét tekintve, ez némileg érthető is. Bécsben ugyanis két ilyen nagy könyvtárnak külön-külön való fenntartása ma kevésbé látszik indokoltnak, mint a korábbi időkben volt. Ha a jövő nem is a nagy könyvtáraknak látszik kedvezni, mindamellett kétségtelen, ez a terv, ha megvalósulna, a birodalom délkeleti peremén olyan hatalmas kulturális centrum létesülne, mely egész Délkelet-Európa tudományos életére kihatna.

Ezzel a megoldással azonban két nagymultú, sokévszázados hagyományokkal rendelkező intézmény gyökereit vágnák le könyörtelenül. Mert a Nationalbibliothek mellett az egyetemi könyvtár is immár hatévszázados multa tekinthet vissza. Az egyetem alapítása (1365) ugyanis egyúttal a könyvtár alapítása is. Ez a nagy mult éppúgy, mint a Nationalbibliothek-on, mindenben meg is érezhető rajta. Hatalmas anyaga, ha muzeális értékekben nem is olyan változatos, mint az egykori udvari könyvtáré, kötettség dolgában alig marad el tőle. Külsejében azonban sokkal szerényebb. Csak hatalmas, karok szerint tagozódó nagy olvasóterme és vasrácsokkal nyolc emelet mélységre tagolt nagy raktárhelyisége, az ú. n. *Turm* — mint valami óriási redakciós üzem belsője — felemelő benne. Egyébként minden részében a régiségnek, az ódonságnak a hangulatát kelti. Betűrendes nagy katalógusa, ha nem is régibb, de mindenesetre régiesebb rendszerű, mint a Nationalbibliothek említett rendszere. A terem asztalain kitárt

nagy fóliás kötetek fogadják a kutatót. Ezekbe vannak betűrendben bevezetve a könyvek. A legősibb katalógusok formája, melyekbe különös ügyességgel vezették be csaknem a legújabb évekig a fokozatos gyarapodást, mindenkor a meglevő betűrendbe pontosan közbeiktatva. A legújabb anyagról itt is, 1930-ban új, fiókos rendszerű katalógust kezdtek. Amily kincs és gazdag örökség egy könyvtár életében a nagy mult, munkavitelében éppúgy súlyos, nehezen megoldható teher is. A régi rendszerrel ugyanis a könyvtári anyagot tovább vinni hovatovább lehetetlen, az újítások pedig legtöbbször félmegoldásokká válnak. Mert minél nagyobb a könyvtár, annál kevésbé vállalkozhat arra, hogy az újításokat a meglevő egész anyagára kiterjessze. Ez történt az egyetemi könyvtárban is. Ósdi katalógus könyvei örök emlékül megmaradnak a használatban. Szakkatalógusa pedig, ha egy fokkal tökéletesebb megoldás is, mint a Nationalbibliothek említett földrajzi nyilvántartója, még elérhetetlen messzeségben áll a modern könyvtárak tizedesrendszerű, gyors áttekintést nyújtó szakregisztereitől. Nem is szabad ehhez ilyen igényekkel nyúlnunk. Tulajdonképen betűrendes szakmutató ez, „*Schlagwortkatalogus*“, melyben egy-egy szak, pl. gazdaságtörténet, vagy egyháztörténet után kutatgatva, ugyancsak rengeteg címszó alatt keresgélhetünk, mindenkor kitéve magunkat annak, hogy korántsem végzünk teljes munkát.

Mindamellet mind a két könyvtárban magyarvonatkozású szakmunkák után keresgélve, kétségkívül meggyőződünk arról, hogy a könyvtárak alakulásának a körülményei mily eltörölhetetlen nyomot hagynak a könyvtár életében. Az egykori udvari könyvtár reprezentatív értékeket gyűjtő multja mellett az egyetemi könyvtár lépten-nyomon azt juttatta eszünkbe, hogy egy nagymultú egyetemi oktatás mindenkori segédeszköze. Itt kevesebb a ritkaság, több a komoly, hivatott szakkönyv. Közöttük nem egy messze idegenbe szakadt magyar tudós, vagy gazda, kiknek itthon még nevét sem ismerjük, távol idegenben idegen nyelven megjelent könyve. Ugyanezt a gondos gyűjtést mutatják a csaknem hiánytalanul sorakozó nagymultú folyóirat-évfolyamok, időszaki kiadványok, minden könyvtárnak többé-kevésbé hiányos részei.

A könyvtár számadatai egyébként ezek: 1,268.411 kötet könyv, 665 drb ősnymtatvány, 1079 drb kézirat. Az évi beszerzésekre fordítható átalánya 138.861 birodalmi márka. Tisztviselői

kara: 1 igazgató, 21 tudományos, 16 adminisztrációs tisztviselő és 28 raktári alkalmazott.⁷

Befejezésül talán még valamit a könyvtári közösségi szellem ápolásáról. A munka eredményessége szempontjából sem közömbös, hogy azoknak, akiket a sors közös munkaterületre rendelt, az együvértartozását milyen érzelmek hatják át. Megfigyeléseink e tekintetben inkább a nagyobb közösségre, a Nationalbibliothek-ra vonatkoznak. Az első, ami az idegennek megüti a fülét a Herr, vagy a Frau, Fräulein megszólítás, mely egyformán kijár a könyvtár minden rendű és rangú alkalmazottjának, a főigazgatótól kezdve az egyszerű fűtőig. Érdekes az a kettősség, melyet az idegen megfigyelhet. Egyrészt az egymásközi minden különbségnek a legkisebbre való csökkentése — ezt szolgálja az előbb említett mindenkinek kijáró megszólítás is —, másrészt pedig az a sajátságos nagy tekintély, mely az egyetemet végzett, doktortisztviselőket illeti meg. Általában a doktori végzettség nagy tekintélyt jelent. Az ilyen tisztviselők anyagi ellátottsága és előmenetele is minden tekintetben sokkal kedvezőbb. De az együvértartozandóságnak a leghatékonyabb eszközei azok a társas összejövetel, melyeket a könyvtár időnkint rendez. Ezeken a könyvtár minden rendű és rangú alkalmazottja számára csaknem kötelező a részvétel. Télen valamely vendéglő különhelyiségében, nyáron kinn a szabadban is rendezhetik. Szokásos, hogy ilyenkor a hivatal pénzből kiki egyenlően bizonyos összeget — pár márkát — kap a vendéglői fogyasztásokra. Hogy pedig a különbségek teljesen leomoljanak, az asztalkörüli elhelyezkedést a véletlenre, sorshúzásra bízzák. Végül még azt lehetne megemlíteni, hogy a Nationalbibliothek-ban időközönként könyvmegosztó értesítőt adnak ki, melyben a könyvtár eseményeiről, családi híreiről a tisztviselők és alkalmazottak részére adnak számot.

GERENDÁS ERNŐ.

⁷ L. a német könyvtárak említett évkönyvében, 93. l.

KATONAI HÍRLAPOK AZ 1914—18. ÉVI VILÁGHÁBORÚBAN.

Amikor a világháború 1914-ben kitört, mindössze kilenc katonai lap élt.¹ Ezek közül is egyik a honvédség, másik a csendőrség „Rendeleti Közlönye” volt. Komoly, rendszeres katonairodalmi életet pedig legfeljebb csak három-négy lapban lehetett találni.

Az első világháborús, nyomtatott, magyarnyelvű tábori újság — eddigi ismereteink szerint — a lengyelgalíciai Przemyslben indult, 1914. október 4-én,² „*Tábori Újság*” címmel. Ez eléggé ismeretes is. Közismertségének azonban korántsem az a magyarázata, hogy tudatosan és tudományosan törődtek a katonai sajtóval. A lap nevezetessége és későbbi híre három okra vezethető vissza: a) a szerkesztő személyére, b) Przemysl különleges harc helyzetére és c) GYÓNI GÉZÁNAK a lapban megjelent verseire. Ezek a jelenségek mind a hadtörténelemben, mind az irodalomban halhatatlanná tették a szerény tábori újságot.

A szerkesztő személye ez esetben azért nevezetes, mert ő volt az egyetlen, aki a világháború után nyomtatásban is megöröklítette a przemysli *Tábori Újság* történetét.³ Przemysl szerepe csak akkor vált igazán döntő különlegességűvé, amikor a várbelieket kiéheztették s a vár — elesett. GYÓNI GÉZA pedig a háború egyetlen költője volt, akinek versei irodalomtörténetileg is elérték a „document humain” színvonalát.

A lap a 23. honvédgyalghadosztály tábori újságja volt. 1914. október 4-én indult dr. MOLNÁR KÁLMÁN t. főhadnagy szerkesz-

¹ LUKÁCS JÓZSEF: Katonai hírlapok a magyar honvédség megalakításától a világháború kitöréséig. MKSzle, 1942. III. f.

² MOLNÁR KÁLMÁN DR.: Magyar élet és irodalom Przemyslben 1914/15-ben (a Tábori Újság). Eger, 1924. — NYÁRY LÁSZLÓ: A világháború hadi folyóiratai és újságai. Magyar Katonai Szemle. 1934. 4. f. 203—218. l. — BENKÓCZY EMIL: A przemysli Tábori Újság. Magyar Katonai Szemle. 1934. 7. f. 69. l.

³ I. m.

tésében s a cs. és kir. várparancsnokság jóváhagyásával hűségesen megjelent, „lehetőleg“ mindennap, egészen a vár elestéig, 1915. március 22-ig. Cenzora: dr. GEÖCZE BERTALAN főhadnagy volt. A negyedréta lakú, két nyomtatott lap terjedelmű újságot 10 fillérért árusították a várbelieknek s miután az első 2—3 nap rádiogrammjai után irodalom is jelentkezett a hivatalos tudósítások mellett, az érdekes közlemények nemcsak a magyaroknak szolgáltak „lelki prófunt“ gyanánt, hanem az összes ottlévő nemzetiségeknek is. Mint az egykorú visszaemlékezésekből kitűnik, a lap megjelenése után alig pár percre már csoportok alakultak rutén, cseh, tót, német, oláh nemzetiségekből, akik figyelemmel hallgatták egy-egy öreg népfelkelő rögtönzött fordításait. Ez a magyarázata annak, hogy a „*Tábori Újság*“ miatt a cs. és kir. várparancsnokság megszüntette az előzőleg kiadott hivatalos, németnyelvű „*Kriegsnachrichten*“ című lapot.

E hely nem alkalmas arra, hogy a világháború majdnem 100 tábori újságját részletesen tárgyaljuk s ezért igyekszünk azokat inkább általános könyvészeti és sajtótudományi szempontból ismertetni.

A przemysli „*Tábori Újság*“ nagy próbatétele volt a tábori újságszerkesztésnek. A Przemyslben volt KNOLLER és fia nyomdában ugyanis — ahol a lapot előállították — csak lengyel betűkészlet volt. Abból kellett az élelmes szerkesztőnek elővarázsolnia a szükséges mennyiségű magyar ábc-t. A lap első számain ez meg is látszik, mert sok a szövegben az idegen ékezet. Később úgy segítettek a bajon, hogy nagy fáradsággal „összefűrészeltek“ annyi magyar ábc-t, amennyiből a megfelelő mennyiségű példányszámot kinyomhatták. Jellemző a „*Tábori Újság*“-ra, hogy első száma 1000, századik száma 4500, utolsó (141.) száma pedig 5560 példányban jelent meg.

Az előállítás kezdetén nyomdászhiány is volt. Ezt úgy igyekeztek kiküszöbölni, hogy már az első „Szerkesztői üzenetek“-ben elröppentették a kérelmet: „Egy magyar nyomdászra szükségünk volna.“ Ez az akadály több lövészárókújságnál felmerült még a későbbi időben is. Így „*A 16-os honvéd*“ című lapnál is, melynek 1918. május 1-i számában ezt olvashatjuk: „Pór Ernő... a kettő nyomdászáról ne feledkezzék meg, mert mi nem tudunk szedni s mi lesz a lappal?“

A przemysli „*Tábori Újság*“-nak volt két száma, amit a cenzúra nem engedett forgalomba hozni (a 24. és 35. szám). Ez a két szám is hazakerült azonban a szerkesztő jóvoltából s megtalálható a Nemzeti Múzeumban, a Hadilevéltárban s még három helyen. Ez már csak azért is említésreméltó, mert a vár feladása alkalmával az összes hivatalos iratok veszendőbe mentek s így a „*Tábori Újság*“ példányai egyes eseményekre és személyi dolgokra vonatkozólag bizonyító erejűvé váltak.

A przemysli „*Tábori Újság*“ megindulása után, mintegy varázsütésre, az egész arcvonalon, sőt különleges célok szolgálatában a hadtápterületen és a fogolytáborokban is egymásután születtek a magyar tábori újságok.

Az első évben csak öt tábori újság indult, de minél beljebb kerültünk a háborúba, a hazulról elszakadt lélek annál jobban vágyakozott szellemi táplálék után s így a tábori újságok száma évről-évre gyarapodott. 1915-ben tíz új tábori újságot indítottak. 1916-ban ez a szám ugrásszerűen huszonötre emelkedett. 1917-ben még huszonhárom új lap született, sőt a háború utolsó esztendejében, 1918-ban is indult négy lap. Ezek a számok nem véglegesek. Csak az eddigi kutatások összefoglalásai. Még sokkal többel kell számolnunk. A végső számot csak akkor tudjuk megállapítani, ha a magyar katonai hírlapirodalom történetét teljes részletességgel feldolgozzuk.

A világháború tábori újságait legszemléltetőbben a katonai harcegységek megjelölésével tudjuk bemutatni. A legnagyobb egysegtől, a hadseregtől, majdnem a legkisebbig, a századig, minden fajta alakulatnak volt tábori újsága. Nyelvi megoszlás szerint a hadseregek és hadosztályok tábori újsága leginkább német-magyar nyelvű volt, de volt olyan lap is (a Bécsben nyomott *Streffleur* Katonai Lapja), amit nyolc nyelven nyomtak: magyar, német, cseh, román, rutén, lengyel, horvát és szerb nyelven.

Az ezredeken belül már legnagyobb része magyarnyelvű volt. Kivételt csak ott találunk, ahol az ezredek legénységét nemzeti-ségi területről is sorozták. Ilyen volt többek között a máramarosi 85-ösök lapja, a „*Manilowa*“. Ezt a lapot magyar, német s néha szláv nyelven is nyomták.

Eddigi kutatásaink alapján a világháború négy esztendeje alatt több mint 80 tábori újság látott napvilágot. Tekintettel a megszabott terjedelempre, e helyen csak azokkal a kiemelkedőbb

lapokkal foglalkozunk, melyek katonai vagy szerkesztési szempontból figyelemreméltó eredményeket értek el s ezzel hozzájárultak a magyar műveltség háborús teljesítményéhez.

A hadseregek közül az első háromnak indult tábori újsága 1914-ben. „*A cs. és kir. 1. hadsereg katonalapja*“ lehetőleg hetenként kétszer jelent meg, négy nyomtatott lapon, díjmentesen, magyar, német, cseh és lengyel nyelven. Jobbára hivatalos közlésekre szorítkozott. „*A cs. és kir. 2. hadsereg katonalapja*“ géppel sokszorosítottan magyar, német, cseh, lengyel, román, tót és horvát nyelven jelent meg határozatlan időközökben. Szintén csak hivatalos közleményeket tartalmazott. „*A cs. és kir. 3. hadsereg katonai lapja*“ kassai nyomdában készült s átlag háromnaponként németül s magyarul jelent meg.

„*A cs. és kir. 4. hadsereg Tábori Ujságja*“ jóval később, 1916 májusában indult, HARBAUER KÁROLY százados szerkesztésében. Napilap volt, fele magyar, fele német szöveggel s a hivatalos közleményeken kívül „színest“ is adott. Ezért katonáknak 6, polgáriaknak 10 fillér volt az ára. Tábori nyomdában készült.

Külön szép, tartalmas, képes tábori hetilapja volt JÓZSEF főherceg vezéreztetés arcvonaltörvénységének, „*Front*“ címmel. Bár a lap csak egy évig élt (1917. júl.—1918. júl.-aug.), mégis kiemelkedő teljesítménnyel szolgálta a hadvezetés különleges szellemi feladatait. Eleinte Budapesten a Stephaneum-nyomdában, később a 6. hadsereg nyomdájában nyomták. A II. évfolyam 28. számáig fele német, fele magyar nyelven, azután külön német s külön magyar számot adtak ki. Közleményeire annyira kényes volt, hogy az utánnyomást megtiltotta még a többi tábori újságnak is. A „30-asok“ című lap ezt méltatlannak tartotta (1917. július 15.) s később, amikor a „30-asok“-ból „*Dicső Lapok*“ lett, az 1918. június 15-i számban némi elégtétellel állapítja meg, hogy a „*Front*“ éppen tőlük vett át több közleményt. Az utánnyomást egyébként több tábori újság is tiltotta. Így a „*Népfelkelő*“ és a „*Vilmos Bakák Lapja*“ is.

A honvédgyaloghadosztályok közül legnevezetesebb volt a Przemyslben harcolt 23. honvédgyaloghadosztály „*Tábori Ujság*“-a, amit már előzőleg részleteztünk. Volt ugyan az 51. honvédgyaloghadosztálynak is egy „*Hadujság*“-a, HALPORN hadnagy szerkesztésében, de ennek csak első száma ismeretes s az is mindössze egy gépelt oldal. Igen szép lapja volt a cs. és kir. 32. gyalog-

hadosztálynak „*Képes Hadiujság*“ címmel. 1916. december 24-én díszes karácsonyi számmal indult s 1917. július 30-ig élt. KUN JÓZSEF JENŐ szerkesztésében jelent meg minden hónap 10., 20. és 30-án, fele magyarul, fele németül. NYÁRY LÁSZLÓ⁴ szerint csak címében volt kétnyelvű. A meglévő példányok azonban szövegben is kétnyelvűek. Pesten, a Franklin-Társulat nyomdájában nyomták, a háborús viszonyokhoz mértén igen szépen. Változatos, ügyesen szerkesztett lap volt, mely széles körökben feltűnést keltett. Megrendelte a hadsereg főparancsnokság sajtóhadiszállása, a honvédelmi minisztérium sajtóosztálya, a cs. és kir. Hadilevéltár osztályfőnöke, VELTZÉ ALAJOS ezredes, a neves hadtörténelemíró. Sőt híre még Stuttgartba is eljutott, a württembergi kir. udvari könyvtárba. STOCKMAYER tanár, a könyvtár akkori főnöke, 1917. január 12-én kelt levelében⁵ megrendelte a lapot az udvari könyvtár részére. Levelében megemlíti, hogy a könyvtár gyűjteményében majdnem hiánytalanul megvan minden német tábori újság, ezért szeretné, ha a „*Képes Hadiujság*“ is birtokukban lenne.

A világháború tábori újságai közül egyébként több váltott ki külföldi érdeklődést. A 85-ösök „*Manilowa*“ című lapját például több német tudományos intézet, sőt magánember is megrendelte.⁶ Így a berlini Weltkriegsbücherei, a lissaposeni Hadilevéltár, a magdeburgi Városi Könyvtár stb. A magyar katonai sajtó teljessége érdekében — ha az idő alkalmas lesz ilyenre — nem ártana e helyeken behatóbb kutatásokat végezni.

Hogy egy jól szerkesztett tábori újság mit nyújthat olvasóinak, arra legelőnkebben a „*Képes Hadiujság*“ világít rá egyik cikkében.⁷

„A Képes Hadiujságban közlésre tekintetbe jöhetnek: 1. Mindazok fényképei: a) akik Lipót-renddel, Vaskorona-renddel, arany vitézségi éremmel vagy legalább három háborús kitüntetéssel bírnak, b) akik már két évnél hosszabb ideje vannak a fronton, c) a hadifogságból megszökött hadosztálybeliek. 2. Továbbá frontfelvételek, csoportképek a menetalakulatokról, vagy egyes osztagokról. 3. Aktuális rajzok, festmények, karikatúrák. 4. Harci

⁴ I. cikk.

⁵ Másolatát l. a Képes Hadiujság 1917. jan. 20-i sz.-ban.

⁶ Manilowa, 1917. nov. 25-én kelt. 11. sz. 15. l.

⁷ 1917. márc. 20-i sz.

epizódok, leírások, költemények, katonadalok. 5. Vidám élmények leírása, a bakahumor termékei. 6. Ötletek a Képes Hadiújság fejlesztéséhez. 7. Rejtvények.“

Minden tábori újság többé-kevésbbé ezeket a feladatokat oldotta meg, ami ismét a mellett bizonyít, hogy a tábori újságokban rendkívül sok, eddig eléggé elhanyagolt érték hever, amit a had- és irodalomtörténetírás a nemzeti műveltség javára még okvetlenül felhasználhat.

A gyalogezredek tábori újságainál széles tere nyílt az ötletességnek és az egyéni és magyar faji megnyilatkozásnak. Éltek is ezzel a harcosok s olyan pompás, tetszetős, jó tartalmú lapokat szerkesztettek, hogy még ma is élvezettel vehetjük kezünkbe bármelyiket.

Jellegzetes tábori újságok voltak: a *kassai* 9. honvédgyalogezrednél a „*Kilences Honvéd*“; a miskolci 10-eseknél a „*10-es Honvéd*“; a szatmári 12. honvédgyalogezrednél a „*Szatmári Honvéd*“; a besztercebányai 16-osoknál „*A 16-os Honvéd*“; a pécsi 19-eseknél a „*Fokos*“; a pesti 29-eseknél a „*Cibo*“; a pesti 30-asoknál a „*30-asok*“, később „*Dicső Lapok*“; a debreceni 3. honvéd népfelkelőknél a „*Stochodi Oroszlán*“; a 4. honvéd népfelkelőknél, az V. zászlóalj „*Isonzómenti Tárogató*“-ja; a székesfehérvári 17-es népfelkelő gyalogezrednél a „*Népfelkelő*“; a kassai 34-es közös gyalogezrednél a „*Vilmos Bakák Lapja*“; a munkácsi 65. közös gyalogezrednél a „*Ludwig Baka*“; az ungvári 66-osoknál a „*66-os Tábori Ujság*“; a máramarosi 85-ösöknél a „*Manilowa*“ és a „*Gázmacska*“, a szabadkai 86-os közösöknél a „*Tarnopol felé*“ és így tovább még 40—50 érdekesnél érdekesebb tábori újság.

A felsoroltak — kevés kivétellel — azonos kivitelűek és tartalmúak voltak. Jórésze negyedréta alakú s terjedelmük 8—24 lap között ingadozott. Ám mindegyik mást és mást nyújtott az olvasónak és más és más körülmények között látott napvilágot. A nyomasztó papírhány mindúntalan felütötte a fejét.⁸ A példányok ritkán érték el e tanulmány előző részében közölt 5000-es számot. Sőt legtöbbje alig haladta meg az 1000—1200-at.⁹ Mégis nagyon sok könnyet letöröltek s nagyon sok embernek nyújtottak vigaszt és lelkiezt. A világháborús tábori újságoknak ugyanis van

⁸ Szatmári Honvédek 1918. febr. 12. sz. „Szerkesztői üzenetek.“

⁹ Népfelkelő 1918. aug. 15-i sz.

egy közös, jellemző vonásuk: *a tiszta jövedelem nagyobbbrészt a harctéren elesett honvédek özvegyeinek és árvaainak felsegélyezésére fordították.* Az egyes tábori újságokban elszórtan, igen sok statisztikai adat szól bizonyító erővel e nagy áldozat mellett. A világháború tábori újságaiban megjelent cikkek, tárcák, versek irodalmi értéke vitatható, de az az erkölcsi erő, amit egyik-másik lap a lövészárók népének és az itthonmaradottaknak nyújtott, az örökké a magyar történet büszkesége lesz.

A világháború tábori újságait általában háromféleképpen állították elő: *a)* a harctéren szerkesztették és egy hadtápterületi város nyomdájában nyomták; *b)* a harctéren szerkesztették és nyomták; *c)* a harctéren kézzel és géppel írták és kősjtón vagy egyéb eszközzel sokszorosították. Sokszorosítás szempontjából szintén három figyelemreméltó szempont szerint oszlanak meg a harctér lapjai: *a)* hadtápterületi nyomdában nyomott, *b)* tábori nyomdában nyomott és *c)* kősjtón vagy egyéb eszközzel sokszorosított tábori újságokra. A következőkben igyekszünk egy olyan összeállítást adni, melyből szemléltetően meg lehet állapítani a világháború tábori újságainak előállítási módját:

a)-hoz: Hadtápterületi nyomdában nyomott tábori újságok:

- A cs. és kir. 3. hadsereg katonai lapja.* Kassa. Vitéz A. utóda nyomda.
- A Világháború Hetipostája.* Pécs. (?)
- Streffleur Katonai Lapja.* Bécs. Cs. és kir. udvari állami nyomda.
- A Hadseregszállító.* Budapest. Globus-nyomda.
- Rokkantak Lapja.* Rákosliget. Baross-nyomda.
- Katona-nyomozó jegyzék.* Budapest. Wodianer F. és fiai-nyomda.
- Tiroli Katonaujság.* Budapest. Pallas-nyomda.
- Tábori Ujság.* Przemyśl. Knoller és fia-nyomda.
- Manilowa.* Lemberg. Prasa-nyomda, később Kübler S.-nyomda.
- Ludwig Baka.* Lemberg. Jaeger-nyomda, később saját tábori nyomda.
- Vilmos Bakák Lapja.* Kassa, Szt. Erzsébet-nyomda.
- Képes Hadiujság.* Budapest. Franklin-Társulat nyomdája.
- Harminchetes Ujság.* Eleinte litografáltan, később Dél-Tirol egyik ellen-séges tűz alatt álló városának nyomdájában.
- Osztrák-Magyar Hadiértésítő.* Bécs. Cs. és kir. udvari állami nyomda.
- 66-os Tábori Ujság.* Ungvár. Földes Gyula-nyomda, később „Unio“-nyomda.
- Front.* Budapest. Stephaneum-nyomda. Később a 6. hadsereg tábori nyomdájában.
- 10-es Honvéd.* Miskolc. Klein és Ludwig-nyomda. Műmellékletét: Budapest, Athenaeum.

Kilences Honvédek. Igló. Szepesi Lapok nyomdája, később Pécs, Dunántúl-nyomda.

Népfelkelő. Gyergyószentmiklós. Kossuth-nyomda, Budapest, Lloyd-nyomda, Marosvásárhely, Benkő-kollégium nyomdája.

Fokos. Budapest. Heller K. és Társa-nyomda, később Pécs, Engel I.-nyomda.

Szatmári Honvédek. Eger. Egri Lapkiadó-nyomda.

Dicső Lapok. Budapest. Löbl D. és fia könyvnyomda.

Kartács. Lugos. Auspitz Adolf-nyomda.

b)-hez: Tábori nyomdában nyomott tábori újságok:

A cs. és kir. 1. hadsereg katonalapja. Valószínűleg saját tábori nyomdában.

A cs. és kir. 4. hadsereg Tábori Újságja. Saját tábori nyomdában.

Manilowa utolsó száma. 11. hadsereg tábori nyomdájában.

Ludwig Baka. Egyrészét saját tábori nyomdában.

A 16-os Honvéd. Saját tábori nyomdában.

Front. Először városi nyomdában, később a cs. és kir. 6. hadsereg tábori nyomdájában.

c)-hez: Kőszíjra vagy egyéb eszközzel sokszorosított tábori újságok:

Fogolyság és vidéke. Kézzel írott, 1 példányban készült.

Hadifogoly. Kézzel írott, 1 példányban készült.

Wlaiko és Vidéke. Írógéppel készített.

Bedrossfalvi Újság. Kézzel írott, litografált lap.

Szibéria. Kézzel írott, litografált lap.

Lapfordítások. Kézzel írott sokszorosítás.

Jégcsap. Kézzel írott sokszorosítás.

Leölkes Vármegye Háborús Lapja. Kézzel írott sokszorosítás.

Hadi Cubus. Kézzel írott sokszorosítás.

Tarnopol felé. Kézzel írott sokszorosítás.

Magyar Sziget. Kézzel írott, egy példányban készült lap.

Isonzómenti Tárogató. Kézzel írott könyvmatos lap.

Stochodi Oroszlán. Kézzel írott, hektográfon készült lap.

Hadiújság. Írógépen sokszorosított lap.

Vadászkürt. Kézzel írott, könyvmatos.

Szibériai Az Est. Kézzel írott, egy példányban készült lap.

Szibériai Színházi Élet. Kézzel írott, egy példányban készült lap.

Hadúr. Kézzel írott, egy példányban készült lap.

A Lövészárokból. Kézzel írott, litografált lap.

Hörcsög. Kézzel írott, litografált lap.

Cibo. Kézzel írott, könyvmatos lap.

Gázmacska. Kézzel írott, könyvmatos lap.

Extra Hungariam. Kézzel írott, egy példányban készült lap.

Honvág. Kézzel írott, egy példányban készült lap.

Turán. Kézzel írott, egy példányban készült lap.

Prhovói fűtűlő. Írógépen sokszorosított lap.

A Sabáci Hősök Hivatalos Lapja. Írógépen sokszorosított lap.

Negyvennégyesek Farsangi Trombitája. Írógépen sokszorosított lap.

Legnehezebb dolguk volt azoknak a magyar hadifoglyoknak, akik a hadifogolytáborok keserű életében sem akartak lemondani a magyar szellem megtartó erejéről s fogolyújságot szerkesztettek. A százakra menő külföldi fogolytáborokban — hol nyiltan, hol titokban — számos helyen készült magyar fogolyújság. Hogy néha milyen erőfeszítéssel, azt könnyen elképzelhetjük az egyik még élő fogolyújság-szerkesztő elbeszéléséből, aki Magyarországtól kb. 10.000 kilométernyire, valahol Kelet-Szibériában szerkesztett magyar fogolyújságot, „*Magyar Sziget*” címmel. A papírt és tust Kínából csempészték s olyan lapot csináltak kézzel, egyetlen példányban, hogy az odalátogató nemzetközi Vöröskereszt-megbízottak, mint különleges ritkaságért, nagy összegeket ígértek. Írtak a magyarok tábori újságot még Közép-Ázsiában, Taskentben is.

A fogolyújságokat legnagyobbbrészt egy példányban, kézzel írták és sokszor igen értékes rajzokkal díszítették. Az egy-egy példányban készült lapok természetesen könnyen elkallódtak s adataikat igen nehéz összegyűjteni és ellenőrizni. Furcsa és különleges helyen maradtak fenn, például a krasznojarszki fogolytáborban készült „*Lapfordítások*” című fogolyújság adatai.

A tragikus sorsú GYÓNI GÉZA még életben volt, amikor egyik fogolytársa, aki ott „*Lapfordítások*” címmel lapot szerkesztett, felkérte őt, hogy az éppen elkövetkezett március 15-re sajátkezüleg írja le egyik versét, több példányban s ezt adják ünnepi megemlékezésül a fogolytársaknak. GYÓNI örömmel egyezett bele a szép gondolatba s így születtek meg a híres „*Gyóni-emléklapok*”, amiket négy festőművész bajtárs illusztrált igen művészien. Egy ilyen emléklap a magyar Hadilevéltár birtokában is megmaradt s annak hátlapján vannak a „*Lapfordítások*” adatai.

A fogolyújságokból az oroszok sokat elkoboztak. Könnyen negtörténhetik, hogy a mostani háborúk befejeződése után valamelyik épségben maradt orosz levéltárból előkerül egy-egy eddig ismeretlen magyar fogolyújság.

Az 1914—18. évi világháború tábori újságaiból még a világháború idején „*Frontújságok albuma*” címmel gyűjteményt akar-

tak kiadni. A VASKA GÉZA szerkesztette „*Harminchetes Ujság*“ II. évfolyam 17—18. számában vetődött fel először e gondolat. Ezt a többi ezredek is nagy örömmel fogadták, így elsőik között a „66-os Táborig Ujság“ és a „*Kilences Honvédek*“. Sajnos, azonban a gondolatot lassan követte a tett s így az albumból nem lett semmi. Az egyes ezredek gyűjtötte anyag az összeomlásakor veszendőbe ment. A „66-os Táborig Ujság“ gyűjteménye — mint azt FELKAI FERENC, a lap egykori szerkesztője e sorok írójának elmondotta — az egyik felvidéki városka laktanyájában maradt, ahol azután a csehek megsemmisítették.

Ez az összegyűjtési nehézség is mentségükre szolgálhat azoknak, akik a régen megérett problémát: a magyar tábori újságírodalom történelmének feldolgozását tervbe vették. Most már azonban nem késlekedhetünk.

A magyar katonai sajtónak 238 esztendő's gazdag multjára tekinthetünk vissza, a külföldtől mégis megint hosszú esztendők választanak el. A németek pl. olyan szorgalmasak voltak, hogy a világháború német tábori újságairól két könyvet is írtak.¹⁰ Sőt akadt egy lelkes német sajtótudós, aki még a francia tábori újságokat is feldolgozta.¹¹

LUKÁCS JÓZSEF.

¹⁰ DR. FRED B. HARDT: Die deutschen Schützengraben- und Soldatenzeitungen München, 1917. és K. KURTH: Die deutschen Feld- und Schützengraben-Zeitungen im Weltkrieg. Leipzig, 1937.

¹¹ WERNER ENTZ: Die französischen Feld- und Schützengraben Zeitungen während des Weltkrieges. Frankfurt am Main, 1937.

KISEBB KÖZLEMÉNYEK.

Szerkesztő, közönség és postai kézbesítés a XVIII. században.
A XVIII. századbeli magyar újságok Pozsonyban, Révkomáromban és Bécsben jelentek meg, nyugati magyar városokban, vagy még nyugatabbra, Ausztriában, távol az előfizetők, az olvasóközönség túlnyomó többségétől. Az ország keleti szélei többnapos postaút távolságra voltak a hírlap megjelenésének helyétől s az újságok több helyen csak egy héttel megjelenésük után érkeztek meg az erre lakó előfizetőkhez. A levelezés nem volt olyan egyszerű, mint ma, a levél feladásától a kézbesítésig szintén napok teltek el. Drága is volt. Ezért a szerkesztő nem nagyon erőltette meg magát magánlevelek írásával, hanem sommásan, az újságban intézte el az előfizetőkkel, olvasókkal felmerülő ügyesbajos dolgait.

Az újságot ebben az időben még nem szállították házhoz. Bécsből, Pozsonyból vagy Pestről kurír, lovaslegény, vagy a postakocsi vitte el az új számokat s letette a nagyobb városokban a postahivatalnál, vagy azoknál a papoknál, tanároknál, kereskedőknél, könyvkötőknél, esetleg egyéb iparüzőknél, akik könyvek, újságok megrendelését és kézbesítését vállalták. Innen küldöncök, vagy a városban járó szekerek továbbították a falukba, tanyákra a legfrissebb híreket tartalmazó újságot az előfizetőknek. Az expedícióval, előfizetéssel és a lapterjedelemmel kapcsolatban gyakoriak a szerkesztői üzenetek, legtöbbször kedélyes, tréfás megfogalmazásban, sőt olykor versben is. A *Magyar Kurír* szerkesztője, ESZTELNEKI SZACSVAY SÁNDOR 1791-ben a következő rigmusban emlékezteti kötelezettségükre előfizetőit:

Kedves Deres, jó Paripám még ma végy hátodra!

Már Pénteken ujj Patkókat veretek lábodra!

'S tsak azokhoz viszel kurirt Kik ujra fizettek,

'S hat hónapi hirt hordozó szolgálatba vettek.

(*M. Kurír* 1791. 50. sz. 771. l.)

A következő év végén ekként sürgeti meg, alázatosan és tapintatosan a hátralékos előfizetési díjakat:

„(N. B.) A' Deres a' maga hátra maradott abrakjáért instálja a' maga 1792-dikben vólt Urait, kiket hanem [!] elég hiven szolgálhatott, engedelmet kér.” (U. o. 1792. dec. 28. 1642. l.)

(U. o. 1791. 50. sz. 771. l.)

Június és december végén rendszerint van az utolsó számokban figyelemztetés az előfizetési díjak beküldésére:

„A' Merkurius' nagy érdemü Olvasói ne felejtkezzenek-el a' jövő ujj esztendőre is az iránta való rendelést a' már mászszor meg-magyarázott módok szerént jó idejénn meg-tenni, hogy ő is annál jobb móddal hozzá készülhessen kötelességének folytatásához. ... P. D.“ (B. M. Merkurius 1796. dec. 6. 1480 l.)

„Jelentés. A' kik sem 5 forintal, sem leg alább egy pár sor jelentéssel, a' Merkurt magoknak még a' jövő fél esztendőre is ajánlja mindeneknek azokhoz nem fog már többször bé-köszönteni bátorzkodni. Pánczél Dániel.“ (U. o. 1796. dec. 30. 1568 l.)

„Mint-hogy ezenn fél esztendő, a' tegnap bé-állott Junius utolsó napjával bé-végződik: a' Merkur a' jövő fél esztendőre is ajánlja mindeneknek a' maga hiy szolgálattját. A' bére a' Merkurnak, és fél esztendei bére' felküldésinek módjai, most is azok, a'melleyek eddig vóltak. P. D.“ (U. o. 1797. június 2. sz. 666 l.)

„Azok, a' kik a' már egyesített Magyar Kurir és Merkurius Erd. Olvasói között, azoknak fél esztendei taksáját még akkoráig is ki nem fizették, bizodalmasan kérettetnek általunk, hogy azt minél előbb küldjék fel az ide való Tsászári leg főbb Posta Hivatalhoz, jól meg-fontolván, hogy azoknak nyomtatása és postán való küldöztetése, nekünk magunknak is nagy költségünkbe kerül.“ (U. o. 1798. június 29. Nro 51. 792 l.)

PÁNCZÉL DÁNIEL 1797-ben azzal fenyegeti meg előfizetőit, hogy „a' Merkur azoktól, a' kik a folyó fél esztendei bért még néki meg nem fizették, maga személylyesen szándékozik kinél-kinél fel-szedni. P. D.“ (U. o. 1797. ápr. 7. 428. l.)

Az előfizetési díjak beküldése s a szerkesztőséggel való levelezés módjára a következőképen oktatja ki előfizetőit:

A' Merkur — az Olvasóihoz.

„Utolszor repitvén ma a' Merkur a' múlt fél esztendei adresek alatt a' maga Ujjságát, leg értelmesebbenn akarta még egyszer azt meg-jegyeztetni mindenekkel, hogy a' kik hozzá írni méltóztatnak, a' következő két módokat meg-tartani ne terheltessenek.“

„Iször. A' kik fél esztendőnként szoktak 5 forintokat a' Bétsi fő Postahivatalhoz a' Merkuriusért fél-küldeni, azokat tsak ez alatt az adress alatt küldhetik:

An

die K. k. Oberst-Hof-Postamts-Zeitungs-Expedition pro
Magyar Merkur

beschwert mit 5 fl.

a Wien.

mert külömbenn, sem a' Bétsi fő Postahivatal, sem a' Merkur nem tehet rolla, ha el-vész a' pénz. Illyen módonn nem is kell egy versben 5 Forintoknál többet fel-küldeni.

2szor. A' kik vagy magános dologbann vagy correspondentziaképpen, vagy akár mi egyéb végre tudositást tesznek hozzám, ilyen *adrest* irjanak a' levélre:

Pántzél Dánielnek, a M. Merkur Irójának

a Wicn.

A' kik az Ujjság' ki-parantsolása' dologbann egyéb rendet tartanak: azokrol most nem szükség emlekezmem. (a B. Magyar Merkurius 1796. július 5-i számában a 772, 773 lapok közé kötött, csak az egyik oldalán nyomtatott, egy leveles nyomtatvány.)

A tévesen, vagy hibás címmel küldött lapszámok ügyét a következő kedélyes üzenetben intézi el a szerkesztő:

„N. B. — Meg-eshetik, hogy az én *Merkuriusom* történetből olyan Urak és Aszszonyságokhoz is megyen, a' kiknek ő nem kell, másokhoz pedig, a' kik talám jobb szívvvel el fogadnák, az ő titulussaiknak nállam nem léte miatt, el nem mehet. Ezen hiba ellen már most *Juliusig* nem lehet egyéb orvosság, hanem hogy az elsőbkek igazítsák-el ajtójak előll, had induljon házról házra, mint a' falu-botja; a' második rend-belick pedig küldjék kezemhez titulusaikat.“ (*Béti Magyar Merkurius* 1793. máj. 7. 64. l. a lapszámozás el van tévesztve s helytelenül 94-nek van szedve!)

Megtörtént, hogy a szerkesztők különféle akadályok: hírhíány, ünnep miatt nem tudták megtölteni az újságot s ezért a szokásos terjedelem, általában nyolc (kis nyolcadrét) oldal helyett hat, vagy négy oldalt adtak. Ilyenkor a szám végén néhány sorban magyarázatát adják a csökkent terjedelemnek:

„NB. — Hogy most csak 6 levél újságot viszen a' Merkurius, legfőbb oka az, mivel ennyire, minden betsületesebbke hírei le-tértenek.“ (B. Magyar Merkurius 1794. LXXII. sz. szept. 9. 1118. l.)

„NB. — A' múlt Posta naptól fogva olyan kevés újságaink érkeztenek, hogy az az Ujjság-író lehetne az Olvasóknak leg nagyobb alkalmatlan-ságára, a' mellyik ezeket ma egy egész Árkusnak el-olvasásával terhelné.“ (U. o. 1794. LXXXI. sz. okt. 10. 1250 l.) [E szám terjedelme 4 levél.]

A' mostani Lengyel hir-adások csak szó-szaporítások — a' Német országí Posta is még ma el nem érkezett — szót szaporítani pedig, csak azért, hogy az Árkus teljék, nem akarunk — ez az oka, hogy ma ilyen kevés újsággal szolgálhatunk. P. D. (U. o. 1794. XCI. sz. nov. 11. 1374 l.) [E szám terjedelme 4 levél.]

„Ma, tegnap, és tegnap-előtt, a' Fárságnak 3 utolsó napjai lévén, a' Merkur' betű-szedői protestáltak, hogy a' bé vett jó szokást nekik is meg kell tartani — mellyre nézve dispensáltak most magokat az Árkus felétől — azt mondván, hogy ehhez még elég idő lesz: de Hushagyó-ked, nem lesz több az időnn. Pántzél Dániel.“

Az 1787. június 2-án megjelent *Magyar Kurir*-ban ESZTELNEKI SZACSVAY SÁNDOR felhívással fordul közönségéhez. Felhívásának a címe: *Mit akarok mondani?* Ebben elmondja, hogy drága abrakkal él Bécsben a *Kurir* vas-derese, „s hát még maga mit fog falatozni, ha szemet előre ki nem nyitja? Már a' Bétsi Kurir első esztendeje felének éppen farka felé járván, meg-engedik, azt itélem, a' Kurir Erd. Olvasó Urai 's Asszonyai, hogy én is ama híres Római Fiskális Prokátorral Ciceróval edgy két szóval a' magam házáról oráljak, és hogy a' fél-lábra sántító Deresnek a' Magyar haza' utjain el-romlott patkói meg-ujjítassanak, nyersen ki-mondjam, a' mit akarok“. S elpanaszolja, hogy újságjaink még eddig mind nyomtatásukat, mind „kedvetlen“ írásukat tekintve, oly gyengék voltak, hogy ő sokszor a szobából is szégyelt ki-lépni, azt képzelvén, hogy olvasói kinevetik. A címzése, „a' Posta grátziájából“ oly hibáson nyomattak, hogy a sok baj miatt „a' termés-zet maga, ideje előtt, bé... hajporozza“ fejét“; de minden dolog idő-vel érik meg. S hogy bécsi szokás szerint ő is csak író, újságíró legyen, a kiadói teendőket elhárítja magáról s ezentúl valamint a német újsá-goknak, úgy a *Kurir*-nak az expedícióját is a bécsi főposta fogja intézni. Felkéri tehát a nemes magyar publikumot, hogy minden zavar elkerü-lése céljából mindenki vagy deák, vagy német nyelven a bécsi posta-hivatallal levelezzen és titulusát, az újságért járandó pénzzel együtt, jóidején adja a postamester urak kezébe, rekomendálva („posta szó“). Mert noha a postahivatalokban feladott pénzért nem áll is jól az aera-rium, a sajátjáért mindenkor jól áll: már pedig az újságért küldendő pénzből minden öt forintból kettő az aerariumé lévén, az el nem vesz-het. A *Bétsi M. Kurir* megindultakor az előfizetők „mingyárt olly feles számmal valának, hogy az erre tett költséget jóval meg-haladták volna“, de — százegynéhány levelek ára még mindig nem folyt be s a félesztendő végén ezekért SZACSVAY-nak le kell tennie a 2 forintokat s ha a hátralékosok addig nem fizetnek, ő nemcsak a sajátját vesztene el, hanem rá is fizetne. Ennek ugyan jó részt a Pozsonyban az előző év-ben hirdetett, de meg nem indulhatott *Kurir* az oka, mert a publikum a pénzt Pozsonyba felküldvén, részben a postának, részben TALLYAI DÁNIEL kezéhez, e pénzért újságot követelnek. Pedig a pénz némely erdélyi postahivataloknál még mindig ott hever. Felkéri tehát az erdélyi olvasókat és az erdélyi postamestereket, hogy „az efféléknek el-hárításokkal könnyebbítsék a' szegény Kurirnak nyergét, hogy le-hessen a' Nemes Magyar Publikumnak holtig hiv szolgálja Esztelneki Szatsvay Sándor“.

1793-ban PÁNTZÉL DÁNIEL intéz hosszú „Hir-adás“-t „A' Magyar Merkurius nagy érdemű Olvasóihoz“.

„Siető lépésekkel közeledik, érd. *Olvasóim!* a' maga végéhez, ezenn maga nemébbenn egyetlen-egy ezer hét száz kilentzven harmadik esztendő-is: a' mellyről a' történt dolgoknak írói még valaha reszkető pennákkal fognak jegyzéseket tenni“, — írja PÁNTZÉL DÁNIEL a *B. Magyar Mercurius* 1793. nov. 15-i számában. „S Hát az én Merkuriusom el-felejtkeznek e' a' maga kötelességéről? Eppen nem!“ — folytatja az újévi foglalatosságokról szóló elmélkedések után. „Mihellyest ezen seprején levő esztendő-beli pályáját ki-repülte, azonnal ujj erővel, ujj készséggel, és szorgalmatossággal fogja, a' maga ujjság írói, fő Postamesteri, fő Postilioni, 's ki tudná elő számlálni, még mi-némű hivataljait, folytatni.“

A továbbiakban elmondja PÁNTZÉL hogy a „Merkurius szárnyainn“ két darab toldalékot is küldött az előfizetőknek, „egy Múzsát“ és „egy Bibliotékát“ és az a szándéka, hogy az esztendő hátralevő részében még küld „vagy két darabot“ belőlük. Hosszasan mentegetődzik, hogy ezeket a mellékleteket, vagy amint ő nevezi, toldalékokat miért nem küldte rendesen ebben az 1793-i esztendőben: ... „három hónapokig tartott terhes betegségem“ ... „a' Bibliotékának folytatásához sok privát levelezések kívántatnak“ — s megelégedett azzal, hogy az újságot, t. i. a Merkuriust megírhatta. A másik ok volt a könyvnyomtató műhely alkalmatlan állapota. A „régí magyar könyvnyomtató“ műhelyben nyomatta újságját s mindenki láthatja, „melly majd olvashatatlan betűkkel legyenek némellykor nyomtatattva. E' miatt azt a' két darab mustrául előre ki-botsátott Toldalékot is, idegen könyv-nyomtató házbann kéntelenítettem nyomtatattni. A' mellyet így sokáig (két felé futkosni kívált beteg embernek lehetetlen lévén) nem folytathattam: elhagyni pedig azt a' helyet, a'hol ujjságaimat [a B. M. Merkuriust] előbb nyomtatattni kezdettem, ilyen hirtelen csak *Contractusunk* sem engedte volna.“

Megtudjuk aztán, hogy a nyomdással új „kötésre“ lépett és újévtől kezdve már nemcsak a toldalékokat, azaz a *Múzsát* meg a *Bibliotékát*, hanem a *B. Magyar Mercuriust* is „ujj és szép betűkkel“ fogja nyomtatni. De persze nem tud adni minden újságszámhoz toldalékot, csak azt ígérheti előre, hogy ezentúl gyakran fog *Múzsát* és *Bibliotékát* küldeni.

A „Hiradás“-nak nevezett cikk voltaképen előfizetési felhívás. Meg is mondja, hogy „ezen tudósításomat azért botsátottam ilyen 'dejénn széllyel, hogy érd. *Olvasóimat*, a' kik az én szolgálatommal meg-elégedvén, ezzel tovább is élni kívánnak, arra vehessem, hogy az én ujjságaim iránt, a' mennyiben lehet, idején méltóztassanak rendelést tenni.“

Az újság expedíálásával és kézbesítési körülményeivel sem a közönség, sem a szerkesztő-kiadó nem volt megelégedve s ezért most PÁNTZÉL DÁNIEL „az újságok rossz és rendetlen járásának jobb rendbe való szedhetésére“ különféle tanácsokat ad az érdemes olvasóknak: pontos titulusaikat, azaz címeiket küldjék föl a bécsi főpostahivatalhoz, azok, akik egy félévnél hosszabb időre szándékoznak előfizetni, értesítsék őt előre, hogy ő is nem fél, hanem egész esztendőre nyomassa ki a titulusokat, kópertákat; azokban a helységekben, „hol vagy a' Posta Státiótól való távol létel, vagy pedig némelly Postamester Uraknak hidegségek miatt, az újság iránt való rendelésnek megtétele a' közönséges mód szerint meg nem eshetik: én ezen akadálynak elhárítására egyéb módot nem láthatok annál, hogy érd. Olvasóim az ilyen helykekről is, egyenesen engemet magamat tudósítsanak... és én... ezeknek számokra is egészsz esztendőre való titulusokat nyomtattatván, érettek a' Bétsi fő Posta hivatalnak a' 4 forint posta-pénzt egészsz esztendőre bé-fizetem, azzal a' jóreménységgel, hogy ezek az esztendőre kívántató 10 forintoknak hozzám való fel küldésére egy egészsz esztendő alatt valami módot tsak tanálhatnak, vagy pedig az Országbann, oda, a' hová én kívánni fogom, le-tehetik“. Tehát nem baj, ha nem küldik be előre a pénzt. Elegendő a tudósítás, a megrendelés. A pénzt beküldheti a megrendelő akkor, amikor ismerőse utazik föl Bécsbe. Az évi 4 forint postaköltséget a szerkesztő előlegezi. Megígéri PÁNTZÉL DÁNIEL azt is, hogy többé nem lehet panasz az újságoknak mocskosan érkezése miatt, aminek az volt az oka, hogy ezek az újságok addig „már néhány kezeken meg-fordultak“. „Hogy ennek elejét vehessük, erre egyéb eszközt nem látok, hanem, hogy az ilyenek az egészsz esztendőre, 10 forint helyett fizessenek 11-et, és ekkor a' magok újságaikat a' Bétsi Ts. K. fő Posta hivatalnak petsétje alatt fogják venni, a' melly petsétenn ezen betük W. O. H. P. A. Z. E. olvasatnak, mellyek ezt tészik: Wiener-Ober-Hof-Post-Amts-Zeitungs-Expedition.“

A továbbiakban a hiányzó számok reklamálására biztatja előfizetőit és figyelmezteti őket, hogy a *Műzsát* és a *Bibliotékát* tegyék el és az ezután megjelenendőkkel együtt kötéssék be.

Végül a hátralékos előfizetési díjakról szólván, azt írja, „hogy én ugyan nem igen emlékezem, hogy nékem... valaki valami fizetéssel tartoznék“, mégis akadhatnak ilyenek. Ezeket felkéri, hogy a pénzt most ne a postahivatalhoz, hanem egyenesen hozzá irányítsák, mert ő már elszámolt a postahivatallal, „a' Posta bért minden kópertákért lé-fizette“. A régi *Magyar Kurir* követeléséből eddig hozzá, mint a *B. Magyar Merkurius* szerkesztőjéhez „senki még eddig egy krajczárt sem küldött“, tehát rajta ne keressenek semmit.

Az utolsó kikezdésekből nyilvánvaló, hogy könyvelésük a lapoknak ebben az időben nem volt, — vagy ha volt, nem volt pontos. A kassza a mellényzsebben volt: ide folyt be minden bevétel, innen történt minden kifizetés. Ezért a lappéldányszámokról e korból fennmaradt adatokat nem szabad pontosaknak tekintenünk. Az ekkori példányszám-adatok valószínűtlenségére egyébként már rámutattam. (Vö. MKSzle 1941. I. 35. l.)

Ilyen és ezekhez hasonló, hosszabb-rövidebb szerkesztői üzenetek, amelyek a lapterjesztéssel, előfizetéssel, postai expedicióval és kézbesítéssel, reklamációval és a szerkesztőségi adminisztrációval kapcsolatosak, úgyszólván minden félév végén megjelentek XVIII. századi hírlapjainkban. Szaporíthatnók számukat, de azt hiszem, a fennebb közölt adatok elegendő tájékoztatást nyújtanak a XVIII. századbeli lapterjesztésről, a szerkesztő, posta és közönség viszonyáról.

TRÓCSÁNYI ZOLTÁN.

Vidéki könyvtáraink középkori kódexei. Kutató utazásaim során¹ 56 könyvtárt látogattam eddig meg. Bár elsősorban liturgikus kézirataink katalogizálásával foglalkozom, mellékesen a *Codices Hungarici* részére nyelvemlékeket is keresek, a római *Commissio omnibus operibus J. Duns Scoti ad fidem codd. edendis* számára pedig a jeles filozófus műveit is, meg liturgikus nyomtatványaink lelőhelyeit is újabb példányok megtalálásával gyarapítom. Így elég széles a vizsgálódás területe. Talán nem lesz érdektelen egy-két szóval tapasztalataimról beszámolni.

A legelső, ami feltűnik, minden, legeslegtöbb esetben tapasztalt előzékenység mellett, a vidéki nem nyilvános jellegű könyvtárak *szörnyű rendezetlensége*. Jobb vissza nem emlékezni ezekre a látványokra, mikor ócska plémosdótálak, elaggott Biedermeier-garnitúrák roncsai között kell a könyvekhez való előnyomulást megkísérlni. Azután a hozzánemértés, amit minden buzgalom mellett tapasztal az ember! Hány helyen kap az ember ilyen válaszokat: „A könyvtár épen rendezés alatt áll!” — „A könyvtárt rendezni kellene!” — „Ezt a könyvtárt saját szisztémám szerint rendeztem!” Hányszor hallja az ember, ha valamilyen kézirat vagy értékes régi nyomtatvány után érdeklődik s annak bibliografiaiilag is nyilvántartott számát mondja: „Kérem, az a szám már *nem érvényes!*” Persze, mondani sem kell, hogy az „érvénytelen” jelzetet jobb ügyhöz méltó buzgalommal tüntették el, tudok rá példát — horribile dictu —, még a régi kataló-

¹ L. erre nézve: Esztergomi könyvtárak liturgikus kéziratai, Pannonhalmi Főiskola Évkönyve 1941, 86. l.

gust is megsemmisítették. Tessék ilyen körülmények között 20—30 ezer kötetes „rendezés alatt álló” könyvtárban esetleg néhányleveles könyvecskét megtalálni és identifikálni. Pedig kisebb könyvtárnál semmi értelme, hogy modernebb (pl. folyószámos) jelzetre térjenek át; e helyett inkább szakkatalógusok készítését lennék el Budapesten, ahová nagyon sokan járnak közülük. Kívánatos volna, ha fővárosi és vidéki mintaszerű nagy könyvtáraink (pl. az egyetemi könyvtárak, a szegedi Somogyi Könyvtár) készséggel állanának rendelkezésre, hogy ilyen irányú szaktanácsokat adjanak.

Mert *hibetetlen értékek* lappanganak még éppen nehezen hozzáférhető, kisebb, nem nyilvános jellegű könyvtárainkban. Rendszeres szakkatalógusok, repertoriumok készítése, ezek közzétévése, meggyőződéseim szerint, sok meglepetést okozhatna. Így csak tapogatózás, amit végez az ember. *Kalocsán* pl. a Főszékesegyházi Könyvtár birtokában 50-nél több középkori kézirat van (kódex), emlékezetem szerint több orvosi kézirat van közöttük, mint a Széchényi Könyvtárban található. A későbbi kéziratok közül is történeti szempontból érdekes, fontos dolgok volnának találhatóak; emlékezem pl. egy győri polgár naplójára, melyet Győrnek 1594-i török ostroma alatt írt.² *Szegeden* (Alsóváros, Ferencesek Könyvtára) egy kódexet tartottak nyilván.³ JENEI PÁL breviáriumát (helyesebben lectionarium chori 1454-ből), valójában hat kódex található. A *Gyöngyösi ferences könyvtár értékeit* mindenki ismeri, elég a *Gyöngyösi Kódexre*, a *Gyöngyösi glosszákra* (MELICH JÁNOS), a *Gyöngyösi Toldalékra* (ALSZEGHY ZSOLT) hivatkoznom. De mit tárhatna még föl a rendszeres kutatás, azt senki sem sejteti, öt kódex, 298 ősnymtatvány, többszáz XVI. sz.-i könyv vizsgálatában. 1462-es Biblia-incunabulumukért 300.000 pengő ajánlatot kaptak; természetesen semmit sem adnak el. *Marosvásárhelyen* a református kollégium — mintaszerűen vezetett — könyvtárában egy kolligátum van; ebben egy XV. századi csillagászati kódex és két ősnymtatvány társaságában egy XVI. századi zenei kompozíció 19 levele húzódik meg. Tekintve, hogy a könyvet 1573-ban Marosvásárhelyen kötötték, a négy szólamú kompozíciókat (*Salve Regina*, *Magnificat*, ünnepi motetták) a XVI. század első felében Erdélyben írták le. Zenetörténészeink bizonyára érdeklődhetnek a lelet után. Nagyon kívánatos volna, ha a Széchényi Könyvtár az ilyen értékes emlékeket fényképmásolatban őrizné, hogy esetleges pusztulása eseté-

² Nr. 25287 kolligátum 4. része: „Memorial Verzeichnus dissen Anfang in u. nachher die ganze Zeit über der Belegung Raab.“ (MICHAEL LEO 1594.)

³ [KAIZER NÁNDOR] Index librorum s. XV. et XVI. Bibl. P. P. Franciscanorum Szegedini, Bpest, 1930, p. 3.

ben is megmaradjon. Ugyanígy fel kellene mikrofilmre venni az összes kéziratokat, melyek a zseniális BOLYAI FARKASTÓL maradtak reánk s ugyanabban a kollégiumban találhatók. A *Teleki-thékában* APÁCAI CSERE JÁNOS Enciklopédiájának — tudomásom szerint — egyetlen példányát őrzik; ezt is meg kellene fotokópiában rögzíteni. — A soproni Városi Levéltár mintegy 243 középkori kódex töredékét őrzi. HÁZI JENŐ ezeket mind kikutatta az óriási, példásan vezetett levéltárban; én meghatároztam őket és jegyzéket készítettem róluk; a város vezetősége pedig igazán méltánylandó áldozatkészséggel a több mint 400 folióból álló gyűjteményt restauráltatja az Orsz. Széchényi Könyvtárban. Sopron középkori könyvtára így eléggé teljesen ismerhető majd meg. Egyes értékesebb foliók fényképmásolatban az Orsz. Széchényi Könyvtárban is megmaradnak; ideális az volna, hogy e magyar város könyvtárának összes maradványait meg lehetne ekként ismerni az említett könyvtárban.

Erre annál inkább is szükség volna, mert sajnos, *sok értékünk elpusztul*, eltűnik. BALLAGI ALADÁR pl. *Csiksomlyón* még 1879-ben 10—15 középkori kódexet látott;⁴ én 1942. júliusában már csak összesen hármat találtam. Mindhárom székelyföldön készült: HUNYADI KELEMEN *Nocturnáléja* 1522-ből, (ezt említi BALLAGI egyedül, de tévesen 1422-nek olvasta a kolofón évszámát). A másik szintén HUNYADI KELEMEN alkotása: egy *graduale* 1524-ből — ezt eddig nem ismerték; éppen úgy, mint az anonym, gyönyörűen illuminált *Psalteriumot* sem. Elveszett a többivel együtt az 1882-ben még kiállított⁵ óriási, kézirásos, papírra írott *Graduale* is; ebben nagyon sok magyar bejegyzést olvasott CSONTOSI JÁNOS. — Másik tragikus esetet *Egerben* állapíthatunk meg (Főegyházmegyei Könyvtár). MICHALEK MANÓ szorgalmas, nagy pontossággal összeállított katalógusa⁶ akkora sorozat magyar *Missalé*-t sorol föl, amilyenhez fogható csak a Széchényi Könyvtárban található. Sajnos, egy sikkasztó könyvtáros kezén egy 1484-i *Missale Strigoniense* kivételével, valamennyi eltűnt. Pedig két olyan kiadás volt közöttük, melyről eddig nem is tudtunk.⁷ *Missale Zagradiense*, *Venance*, 1500 (két példányban is megvolt a katalógus szerint) és *Missale*

⁴ MKSzele 1879.

⁵ Könyvkiállítási Emlék, Budapest, 1882. nr. 60. CSONTOSI JÁNOS annyira részletesen leírja, hogy eltűnése — sajnos — egészen kétségtelen. A világháború román betörése alatt a kolostor hónapokig a derék szerzetesek nélkül maradt.

⁶ *Catalogus omnium Incunabulorum et Manuscriptorum Bibliothecae Dioecesanæ Agriensis* (kézirásos).

⁷ Sem WEALE BOHATTA, *Catalogus Missalium ritus latini*, London, 1928, sem HUBAY ILONA, *Missalia Hungarica*, Budapest, 1938, nem említi.

Zagrabiense 1515. A szombathelyi Herzán-könyvtár öt kódexének⁸ eltűnését 18 év múlva állapították meg; egyik egy XIV. századi cseh nyelvemlék, négy pedig liturgikus kódex volt. RADÓ POLIKÁR

Egy vidéki közkönyvtár statisztikai rendszere. Amikor Sopron sz. kir. város közkönyvtárának statisztikai rendszerét ismertetem, azzal a célzattal teszem, hogy ezzel az utat egyengessem az összes vidéki közkönyvtárak statisztikai rendszerének egységesítéséhez. Ma minden könyvtár a maga — a helyi körülményekhez képest — jól bevált rendszerét használja; hogy azonban a vidéki közkönyvtárak működéséről teljesen tiszta képet nyerhessünk, ehhez szükséges volna a statisztikai rendszerek generális egységesítése. Ha tehát ismertetésemnek megvolna az az eredménye, hogy más könyvtárak is ismertetnék statisztikai rendszerüket, ezzel megtettük volna az első lépést az egységesítés felé.

Hogy a közkönyvtárak működési statisztikája mennyire fontos, azt nem is kell külön hangsúlyozni. A könyvtár munkájáról tiszta, áttekinthető képet csak a statisztikai kimutatások adhatnak. Ezek elkészítéséhez az első lépés az adatgyűjtés. A soproni városi közkönyvtárnál a statisztikai adatgyűjtés alapjául az olvasók nevével és számával ellátott tasakokban naponként összegyűjtött indikátorcédulák szolgálnak. Ezek alapján készül el a napi statisztikai kimutatás:

	olvasó	Magyar kötet:	Német kötet:	Összesen:							Olvasóterem			
Tudományos és ismeretterjesztő	Vers	Remekírók munkái	Modern és könnýű regények	Derektív és kalandos regények	Folyóiratok	Ifjúsági munkák	Különtéle	Német és egyéb nyelvi kötetek	Angol	Francia	Olasz			

Az első sor első rovatába kerül a napi dátum; második rovatába az olvasók (könyvcserék) száma. (Itt meg kell jegyezni, hogy az olvasók (könyvcserék) száma feltüntetésénél máris eltérések mutatkoznak az egyes könyvtárak között; olyan is akad, aki így számolja az olvasókat: bejött a könyvtárba 1 olvasó, kilépett a könyvtárból 1 olvasó, az összesen 2 olvasó. Vagy másképp: beadta könyveit 1 olvasó,

⁸ L. PÁLINKÁS GÉZA, A szombathelyi püsp. könyvtár kéziratának, őnyomtatványainak jegyzéke, 1893, 10—11 (kézírásos).

könyveket kivitt 1 olvasó, összesen 2 olvasó. Vagyis minden egyes olvasót (könyvcserét) kétszeresen számítanak, ami természetesen nem helyénvaló). A harmadik, negyedik és ötödik rovatban az alább következő rovatokban egyenkint és műfajonkint feljegyzett, elvitt kötetek összesítése talál helyet, mégpedig: magyarnyelvű kötet, német- és egyéb nyelvű kötet, összesen. A következő, keskenyebb rovatokban adódik össze a 2. sz. rovat olvasószáma, kisebb-nagyobb tételekben, amint az olvasótasakok begyűlnek. Az utolsó rovatban az olvasóterem látogatottságát tartjuk nyilván.

A második sorban az elvitt köteteket műfajuk szerint rendszerezük: 1. tudományos és ismeretterjesztő munkák, 2. versek, 3. remekírók munkái, 4. modern és könnyű regények, 5. detektív- és kalandos regények, 6. folyóiratok, 7. ifjúsági munkák, 8. különféle. Külön gyűjtjük a német- és egyéb nyelvű köteteket (melyekből az „egyéb nyelvűek” — angol, francia, olasz — még külön rovatot kapnak).

A napi statisztikai kimutatás adatait bevezetjük a *havi statisztikai összesítésbe*. Ennek már több rovata van: 1. nap (melyek összege kiadja a hó végén a könyvtári napok számát), 2. olvasók (könyvcserék) száma, 3. magyarnyelvű kötet- $\%$, 4. német- és egyéb nyelvű kötet- $\%$, 5. összes kötetszám, 6. az olvasók (könyvcserék) napi átlaga, 7. a kötetek napi átlaga, 8. a kereskedelmi könyvtár olvasói és elvitt kötetei (a közkönyvtár egyik letéte), 9. az olvasóterem látogatottsága, 10., 11., 12. angol-, francia-, olasznyelvű kötetek. A következő rovatok azonosak a napi összesítésnek azon rovataival, amelyekben a köteteket műfajonkint csoportosítjuk, azzal a különbséggel, hogy minden csoport mellett rovata van a százaléknak is. A havi összesítésben a százalékokat, valamint az olvasók (könyvcserék) és kötetek napi átlagát csak a hóvégi összesítés alkalmával számítjuk ki, írjuk be. A napi átlag kiszámítása úgy történik, hogy a második, illetve 4—5. csoport végösszegét a könyvtári napok számával elosztjuk. Ez a napi átlag a könyvtár forgalmának leghívebb és legérzékenyebb fokmérője.

A statisztikai szolgálat következő lépése a *havi jelentés*, melynek adatai a statisztikai havi összesítés végösszegei a kiszámított százalékokkal; ezenkívül: az olvasódíjakból befolyt összeg, a beiratkozott olvasók száma és megoszlásuk foglalkozásuk szerint, végül a könyvanyag gyarapodása mű és kötetszám feltüntetésével.

Az olvasók foglalkozási statisztikájának rovatai a következők: 1. köztisztviselő, 2. magántisztviselő, 3. iparos, kereskedő, 4. altiszt, szolgál, munkás, 5. ipari és kereskedelmi alkalmazott, 6. egyetemi hallgató, 7. középiskolai tanuló, 8. szabad pályán működő, 9. pap, katoná-

tiszt, 10. háztartásbeli nő, magánzó, 11. gazdapolgár, 12. összesen. A hóvégi összegezésnél a százalék is kiszámítandó.

Félévkor — június végével — és év végén a havi kimutatások összegezését végezzük el. Példaképen szolgáljon a soproni városi köz-könyvtár 1942. évi jelentése:

Fél- és kötetforgalom:

A közkönyvtár olvasói az elmúlt 1942. évben 293 könyvtári napon 40.652 esetben 111.203 kötet könyvet vettek ki; 1941-ben 35.136 esetben 90.804 kötetet. Az emelkedés olvasókban (könyvcserékben) 15.69%, kötetekben 22.46%. Az 1942-ben kivett 111.203 kötetből 82.483 kötet (74.17%) magyar, 28.720 kötet (25.83%) német és egyéb nyelvű volt. (28.608 kötet német, 63 kötet angol, 49 kötet francia.)

A napi átlag az év folyamán 138 olvasó (könyvcseré), 379 kötet.

Az olvasótermet 177 olvasó látogatta.

A kivett 111.203 kötet minéműsége szerint következőképpen oszlik meg:

tudományos és ismeretterjesztő művek	4.937 kötet,	4.44%
versek	405 „	0.36%
remekírók munkái	5.286 „	4.76%
könnyű és modern regények	67.280 „	60.50%
detektív- és kalandos regények	24.205 „	21.77%
folyóiratok	1.690 „	1.52%
ifjúsági munkák	4.475 „	4.02%
különféle	2.925 „	2.63%

Olvasódíjakból 5.980.82 P folyt be.

Az év folyamán 1683 olvasó iratkozott be; foglalkozásuk szerint:

köztisztviselő	253	15.03%
magántisztviselő	98	5.82%
iparos, kereskedő	126	7.48%
altiszt, szolga, munkás	117	6.95%
ipari és kereskedelmi alkalmazott	115	6.89%
egyetemi hallgató	67	3.98%
középiskolai tanuló	319	18.94%
szabad pályán működő	51	3.03%
pap, katonatiszt	40	2.37%
háztartásbeli nő, magánzó	488	28.98%
gazdapolgár	9	0.53%

A könyvtár állománya az év folyamán 960 művel gyarapodott, 1048 kötetben.

A fenti adatok alapján nagyon szemléltető grafikonokat is lehet készíteni.

RADÓ ISTVÁN.

Magyar vonatkozású XIV. századi kéziratok a bécsi Nemzeti Könyvtárban. A következőkben három olyan magyar vonatkozású XIV. századi kódexre hívjuk fel a figyelmet, amelyek irodalmunkban mindeztideig ismeretlenek. Mind a három kézirat régebben Magyarországon volt.

A bécsi Nemzeti Könyvtár Cod. 15.019 (Suppl. 2438) jelzetű, ALDOBRANDINUS DE TUSCANELLA *Tractatus super duodecim articulos fidei* és *Tractatus super decem precepta legis* munkáit tartalmazó kódexe¹ 1492-ben Pécsen MARTINUS DE HUNGARIA ágostonrendi szerzetes birtokában volt. A két egyszerűbb iniciáléval díszített, 76 levélből álló quart-alakú kódexet Felső-Olaszországban 1319-ben készítette FRANCISCHINUS DE MONTESCILICE ágostonrendi szerzetes. A kódexet MARTINUS DE HUNGARIA saját költségén bekötötte, az egykori magyar kötés azonban megsemmisült. A kódex jelenlegi kötése a XVIII. századból való. A kézirat 76b lapján „Finitus est iste liber per fratrem Francischinum de Montescilice fratrum heremitarum ordinis sancti Augustini. MCCCXVIII. die Mercurii quinto intrante septembri hora tertia per omnia benedictus deus“ olvasható. Ez alatt találjuk a későbbi magyar tulajdonosra vonatkozó bejegyzést: „Iste liber est religiosus in pensis fratris Martini de Hungaria civitate Quinqueecclesiarum lectoris ordinis fratrum heremitarum divi Augustini licet inmeritum (?) Anno nostre salutis 1492“. MARTINUS DE HUNGARIA e könyve 1866-ban vétel útján jutott a bécsi könyvtárba.

Pécsről került nyilvánvalóan Bécsbe a Nemzeti Könyvtár Cod. 790. [Rec. 3034] jelzetű kódexe² is. Ez egy gazdagon díszített, III+132 levélből álló quart-alakú, XIV. századi bolognai kézirat: S. AURELIUS AUGUSTINUS *Flores super eius libros, collecti a Francisco Mayronio*, S. AURELIUS AUGUSTINUS *Liber de heresibus*, és DIONYSIUS AREOPAGITA, *Libellus de mystica theologia, accedit prologus Ioannis Saraceni ad Odonem*, S. Dionysii abbatem munkákat tartalmazza. A kódexet 1447-ben OTTÓ pécsi kanonok ajándékozta a bécsi Szent Dorottya ágostonrendi kolostornak, amint ezt az első lap bejegyzése tanúsítja: „Hunc librum flores beati Augustini continentem donavit dominus Otto canonicus Quinqueecclesiensis monasterio Sancte Dorothee Wienne Anno domini MCCCCXLVII.“

¹ HERMANN, JULIUS HERMANN: Die italienischen Handschriften des Dugento und Trecento 1. Bis zur Mitte des XIV. Jahrhunderts. 33—34 l. No. 29. (Beschr. Verz. der illum. Handschr. in Österr. Neue Folge V/1.)

² HERMANN J. H.: Die italienischen Handschriften des Dugento und Trecento 2. Oberitalienische Handschriften der zweiten Hälfte des XIV. Jahrhunderts. 114—115. l. No. 73. (Beschr. Verz. der illum. Handschr. in Österr. Neue Folge V/2.)

Végül ugyancsak magyar tulajdonban volt a bécsi Nemzeti Könyvtár Cod. 12.989 [Suppl. 13] jelzetű S. THOMAS AQUINAS *Secunda secundae* művét magábanfoglaló kódexe.³ Ez a 280 levélből álló s egy festett iniciálét tartalmazó kézirat HERMANN nézete szerint XIV. századi párizsi munka. A kódex a XVII. században a brünni karthauzi kolostor birtokában volt, az első lap egy bejegyzése szerint. A lap alsó szélén „Cart[usiae] Brun[ensis]“ olvasható, míg a lap felső szélén XV. századi írással „Ad leweld pertinet“. Ez utóbbi bejegyzés magyar vonatkozása a kitűnő HERMANN figyelmét elkerülte. Nyilvánvaló, hogy a kódex a NAGY LAJOS által alapított lövöldi karthauzi kolostoré volt. A kódex díszítését nem ismerjük. Nem lehetetlen, hogy egy franciás szellemben készült XIV. századi magyar munka ez. E kérdés még tisztázásra szorul.

BERKOVITS ILONA.

Decsy Sámuel újságnaptára. Az Országos Széchényi Könyvtár Hírlaptárában 1294. sz. alatt különféle hírlapmellékleteket tartalmazó kolligátum-kötet található. A kötet egyik darabja négy oldalból áll és a „Tudósítás“ címet viseli; az utolsó oldal írójának nevét is elárulja: „Írtam Bétsben, Pünköst havának 20. napján 1793. esztendőben. Doct. Decsy Sámuel“. A *Pannóniai Féniesz* szerzője, mint ismeretes, ennek az évnek elején vette át a *Magyar Kurir* szerkesztését, miután az betiltás miatt néhány hétig szünetelt; az előző szerkesztő, a kitűnő tollú SZACSVAY SÁNDOR helyébe békésebb természetű, kevésbé szókimondó embert kívánt a kormány. A *Tudósítás* első részében a szerkesztőváltozás okozta zavarok megszüntetéséhez kéri olvasói segítségét DECSY, ígéri, hogy a lap szétküldése gondosan fog megtörténni. Érdekesebb a kis nyomtatvány másik része, amelyben merész, új tervről ad számot az újdonsült szerkesztő. Bejelenti, hogy a következő, 1794. évtől kezdve évkönyvet szándékozik kiadni, ez a „*Magyar Almanak*“ címet fogja viselni, „amelly annyit teszen, mint Kalendárium, az is lészen annak eleje; de azután más hasznosabb dolgok is fognak abban elő fordulni“.

Ezek a „más hasznosabb dolgok“ azok, amelyek a legfeljebb kortörténeti szempontból érdekes naptárt különösen becsesteszik. Mert DECSY elgondolása szerint a kalendáriumon kívül statisztikai és földrajzi tudnivalókat, uralkodók, miniszterek, követek, továbbá a hazai egyházi és polgári tisztviselők címtárát tartalmazó *Almanak* az „újságoknak haszonnal való olvasására is szükséges“. „Most már — így

³ HERMANN, J. H.: Die Westeuropäischen Handschriften und Inkunabeln der Gotik und der Renaissance (mit Ausnahme der Niederländischen Handschriften) 2. Englische und französische Handschriften des XIV. Jahrhunderts. 74—75. I. No. 22. (Beschr. Verz. der illum. Handschr. in Österr. VII/2.)

folytatja a *Tudósítás* — a' midőn magam is újság íróvá lettem, azt óhajtom, hogy mind másoknak újság levelei, mind az enyimek haszonnal olvastassanak."

A *Magyar Almanak* tehát nem közönséges naptár, hanem az újságolvasók számára készülő évkönyv, a mai újságnaptárak első hazai őse. Az újsággal való szoros összefüggésre utal az a tény is, hogy a *Magyar Almanak*ot ingyen ígéri DECSY a *Magyar Kurir* előfizetőinek. Igaz, hogy a kötetek „bolti ára" sem magas: 30 krajcárt kért érte a szerkesztő azoktól, akik nem előfizetők, akkor is, ha a könyv „hús árkusra megyen".

Az Országos Széchényi Könyvtárban a *Magyar Almanak*nak három évfolyama található; könyvészeti forrásaink is ennyit ismernek, valószínű tehát, hogy több nem jelent meg. Már az első — 1794. évi — kötet 486 oldalra, tehát a tervezett 20 árkusnak többszörösére terjed. *Előljáró beszédében* ismét az újságolvasók érdekeit hangoztatja: „Mihelyt a két Magyar Haza prédikátorává tétettem, mingyárt azon kezdettem gondolkodni, miként kellene, 's lehetne az újságok olvasásában gyönyörködő Publicumnak ezen nemes foglalatosságát foganatosabbá tenni, 's egy rövid utat készíteni Európa jelenvaló állapottyának esméretére, melly nélkül lehetetlen annak történeteit, és változásait illendőképen érteni. Hogy legalkalmasabb eszközök légyenek ezen feltételnek elérésére a' Geográfia, Historia és Politica, senki kétségbe nem hozhattya; de mivel sokaknak sem idejek, sem hivatályok, sem világi szorgalmatosságok, sem egyéb körülállásaik nem engedik ezen hasznos és szükséges tudományoknak gyakorlását: summásan kelletik nékiek azokat a' dolgokat szemeik eleibe terjesztetni, a' mellyeket mások sok munkával, és költséggel szoktak magoknak meg szerezni." „Talám egyetlen egy nemzet sins Európában, a' melly illetén foglalatú könyvetskét ne készítettett volna magának; hát mi nemes indulatú és gondolkozású Magyarok alábbvalók akarnánk e' más pallérozott nemzeteknél lenni?"

DECSY bizonyára a „pallérozott" nemzeteknél, de különösen a németeknél elterjedt újságlexikonok példáját is szeme előtt tartja. Ő a tudós újságírók közé tartozik, az újságírás az ő számára a történelemnek napról-napra egy-egy leckét adó tanítómestere; *Almanak*jában az események változatos irányai szerint szertefolyó leckéket akarja összefoglalni. Elődje ebben a magyar újságírás első úttörője, BÉL MÁTYÁS, aki latin újságjához hónapról-hónapra az eseményeket egységesen áttekintő „*Syllabus rerum memorabilium*" című mellékletet csatolt. Az újságok tudományos jelentőségének hite elevenen él DECSYben; *Almanak*jának egy másik helyén (67. l.) ezt írja: „A közönséges újságoknakál

nintsen egy alkalmasabb eszköz, mind a' világi történeteknek isméré-
tére való jutásra, mind a tudományoknak terjesztésére nézve."

A „*Magyar Almanak*“ első kötete tartalmának legjelentősebb része különben — a kalendáriumon és az Európáról adott általános „statisztikai“ — valójában, mai szóhasználattal élve, földrajzi, történeti, szociográfiai — áttekintésen kívül a fentiekben már vázolt tartalmú címtár. A címtár pontossága érdekében felszólítja az érdekelteket, hogy a beállított változásokat legkésőbb „Kis Asszony hólnapjának végéig“ jelent-
sék. A következő 1795. évi kötetben megrója a szabad királyi városokat, mert nem szolgáltatták be valamennyien a kért adatokat. Ez az 1795. évi kötet egyébként váratlanul egy „Ó-Polynesiának története“ című résszel bővül és ezzel mind a megelőző, mind a következő — és utolsó — 1796. évi kötetnél testesebb.

Pedig egyik kötet sem vékony; az eredetileg tervezett terjedelmet mind jóval túlhaladja. Így azután az „*Almanak*“ ára — noha az eredetileg 30 kr.-ban volt megszabva, de később 40 kr.-ra emelkedett — igazán szerény. Vajjon az előfizetők, illetve a vásárlók nagy számára alapította-e vállalatát DECSY, vagy arra, hogy az állandó rovatok előállítására kevés költséget fog okozni s esetleg azonos szedésszerű nyomhatók az egymás után következő évfolyamok? Ez utóbbi feltevést valószínűtlennek teszi, hogy mind a három megjelent kötetet más-más bécsi nyomda készítette. Az utolsó kötetet pedig éppenséggel nagyobb, olvashatóbb betűkkel nyomtatta, hogy az olvasók szemét ne fárasztja. Kétségtelen, hogy DECSY sem a munkával, sem a költséggel nem fukarkodott. Miért szűnt meg mégis három év múltán a *Magyar Almanak*? — ez a kérdés egyelőre eldöntetlen marad.

DEZSÉNYI BÉLA.

Változat és nem második kiadás. A MKSzle 1942. III. füzetében DEZSÉNYI BÉLA gondosan hozzászolt „*Kossuth Pesti Hírlapjának változatai*“ című cikkemhez (u. o. II. füzet). A hírlaptörténettudományal rendszeresen és kiváló eredményekkel foglalkozó tudós foglalat akart tisztázni, ezúttal azonban — könnyen és gyakran megesik — belezavarodott.

Említett cikkemben megindokoltam, hogy Kossuth *Pesti Hírlapjának* első számai: a Téli 2. 1841. 1. sz. variánsok — bár a példányok lapfeje, a háromhasábos beosztás és a nyolcoldalas lapterjedelem megegyeznek — mert

1. a később nyomott „második kiadás“ az elsővel szemben a „*Journalistica*“ című cikket, a cikk tartalmának a meggondolásával, az első oldalra helyezi és tárcaszerűen közli. A tartalmi fontosság megítéléséből származott áthelyezés a cikkek helyének, tehát a lapnak belső formái megváltozását eredményezte.

2. Tartalmi eltérést a vizsgált számok hirdetési rovatai tüntetnek fel: sok hivatalos és magánhirdetés nincsen meg a második, illetőleg az első kiadásban és megfordítva (bővebb indokolásukat v. ö. az eredeti cikkben. (MKSzle, 1942. II.)

A két, egy idővel keltezett *Pesti Hírlap*-szám tehát formai és tartalmi különbségekben „variál” egymással. E változások tárgyalása közben — természetesen — nem hagytam figyelmen kívül Kossuth *Pesti Hírlapja* második kiadásának történetét s azt hiszem, ez tévesztette meg DEZSÉNYIT.

Mit is nevezünk variánsnak?

KARL LÖFFLER két címszó alatt magyarázza a fogalmat (*Lexikon des Gesamten Buchwesens*, III.): Variant és Varietät.

A „Variant” = bizonyos irodalmi termékek és megfelelő többes példányaik egy és ugyanazon szöveghelyeinek eltéréseivel, melyet a másolók, az előállítók, vagy egyéb körülmények hoztak létre. Az így keletkezett variánsok megmagyarázása a kritikai kiadásokat sajtó alá rendezőknek a feladata; ők mutatnak rá az eredeti és az utána készült szövegek eltéréseire.

A „Varietät” = a nyomdatermékeknek és többes példányaiknak a szedéstechnikában, nyomástípusban mutatkozó eltéréseivel. Ilyen esettel állunk szemben még akkor is, ha a nyomda a leggondosabban igyekezett az első, az eredeti példányt utánozni s mégis más sortávolságok, sor- és betűközök stb. mutatkoznak a „második kiadásban”.

Látjuk, LÖFFLER hasonló ismertetőjegyeket — az eredetitől tartalmában és formában eltérő megjelenési mód — használ a változat meghatározására. A mi változatunk sem egyéb, mint az eredetinek attól különböző és más körülmények között, okok miatt létrejött válfaja.

DEZSÉNYI szeme előtt az önálló munkák, könyvek — ellentétben a periodikus nyomdatermékekkel — I., II. stb. kiadásai lebeghettek, melyeknél a szövegben semmi, a címlapon legfeljebb a kiadás száma jelenti az eltérést (szerintünk ez is csak változat, vagy legalább annak tágabb értelemben vett faja).

A hírlap- és folyóiratoknál nem ritka az után-, vagy újranyomás, réimpression. Ilyen pl. a *Réimpression de l'Ancien Moniteur*, a francia forradalom újságának, a *Gazette Nationale ou le Moniteur Universel*-nek újranyomása, mely jóval kisebb formájával is eltér az eredetitől s szedéstükre stb. miatt is változata annak. Tehát a tipográfiai eltérést feltüntető újabb kiadások változatok még akkor is, ha szöveghűek (nem tartalmaznak sem többet, sem kevesebbet), ha az elfogyott irodalmi terméknek csupán pótlására készültek. A mi esetünk tehát, mely a hirdetéseket felfrissítve, a lapot aktualizálni, a cikkek felcserélésével azt érdekesebbé tenni óhajtotta, változat a legjavából.

DEZSÉNYI cikkét még egy pontjában kell vitatnunk. „Szerzőnk azonban túlszerűen volt, mikor azt állította, hogy az első magyar hírlapváltozatot fedezte fel” — írja. Itt úgy látszik emlékezőtehetsége hagyhatta cserben, mert az én cikkem abból indult ki, hogy az általa felfedezett 1848-as hírlapváltozattal szemben a *Pesti Hírlap*nak 1841-es változatáról nem meri állítani legrégibb voltát, mert éppen az ő esete int óvatosságra.

SZEMZŐ PIROSKA.

Tanári könyvtárak. Teljes könyvtár nincs ugyan a világon, nem is lehet, de köztudomás szerint vannak olyan könyvtárak, amelyek egy-egy meghatározott területen a viszonylagos teljesség elérésére törekszenek, hogy lehetővé tegyék a tudományos kutatómunka végzését. Az iskolák tanári könyvtárai nem ebbe a csoportba tartoznak, mert jóval szerényebb a céljuk: a tanároknak szaktárgyaikban való képzettségét igyekeznek színvonalon tartani s egyúttal az iskolában folyó nevelő-tanító munka tökéletesítéséhez akarnak hozzájárulni. Ebből a célból nyilván következik, hogy a tanári könyvtárak alapanyagának összeállításában és évről-évre való fejlesztésében nem lehet helye az öltet-szerű eljárásnak, hanem jól átgondolt tervet kell követni a beszerzendő könyvek összeválogatásában. A legfelsőbb tanügyi hatóság nagyon bölcsen gondoskodik is róla, hogy ez a nélkülözhetetlen tervszerűség megvalósítható legyen. A vallás- és közoktatásügyi miniszter megbízásából az Országos Közoktatási Tanács legutóbb 1929-ben szerkesztett egy ilyen című munkát: *Könyvjegyzék a középiskolai tanári könyvtárak számára*. E könyvjegyzék kiadásának eszméje a budapesti középiskolai tanárképzőintézet elnökségétől származik, de a kiadványnak előzményei is vannak: már 1895-ben, sőt még régebben, 1886-ban is megjelent ilyen tájékoztató és irányító könyvjegyzék.

Ezek a kiváló szakemberek közreműködésével készült művek csakugyan alkalmasak is lettek volna arra, hogy biztosítsák a tanári könyvtárak állományának első összeállításában és későbbi fokozatos fejlesztésében az annyira kívánatos tervszerűséget. De minthogy végeredményben minden dolog személyi tényezőkön fordul meg, a különféle tanári egyéniségekben rejlő személyi mozzanatok bizony igen sokszor eltolódásokat okoztak és okoznak a tárgyi szempontok érvényesülésében. A könyvtár fejlesztésére fordítható összeg rendszerint nem olyan nagy, hogy mindegyik tárgy könyvanyagát arányosan lehetne belőle gyarapítani. Mivel pedig egy-egy iskolának különféle szakos tanárai rendszeren nem egyforma hévvel sürgetik a maguk szakjába vágó újabb meg újabb könyvek beszerzését, természetes, hogy az egyik tárgy irodalma gazdagabb lesz a könyvtárban, mint a másiké. Ha például a természetrajz tanárai nem állnak elő kívánságokkal, akkor a tanári könyv-

tár nem vásárol természetrajzi könyveket. Ha véletlenül egy jeles szótáríró akad a tanári karban, akkor az ő szükségleteinek kielégítésére talán a szokottnál gazdagabban felszerelik a tanári könyvtárt a szótár-irodalomnak legkülönbébb alkotásaival. Ha a testületnek valamely érdemes és becsúszó tagja — mondjuk — élő idegen nyelvi tankönyveket szerkeszt, azt rendszerint a tanári könyvtáron is észre lehet venni, mert esetleg garmadával találjuk benne a külföldi tankönyv-irodalomnak mintául vett hasonló termékeit. Így tükröződik gyakran egy-egy tanár egyénisége a tanári könyvtár beszerzési leltárában.

Ilyen személyi természetű mozzanatokon kívül azonban még más okok is közrehatnak abban, hogy a tanári könyvtárak állománya nem úgy bővül, mint a hivatalos könyvjegyzék összeállítói eltervezték. Nem a mostani állapotokról beszélek, mert azokat nem ismerem, de egy időben elég gyakori volt az az eset, hogy a minisztérium a szerző vagy a kiadó kérésére megvette a könyvnek egy csomó példányát, azután szétszította a különféle iskolák tanári könyvtárai között. Ily alkalommal nem egyszer előfordult, hogy az iskola mindjárt megjelenésekor megvásárolt valamely új magyar könyvet, s egy év elteltével ugyanazt a könyvet még egyszer megkapta a felsőbb hatóságtól ajándékba. Az ilyen tervszerűtlen könyvtárfejlesztésnek pedig az lett a sajnálatos következménye, hogy némelyik könyv két példányban is megvolt a tanári könyvtárban, a másik pedig nem volt meg egy példányban sem. Megtörtént persze az is, hogy a tanári könyvtár így ajándékozás által olyan művel gyarapodott, amelyre az iskolának nem volt éppen túlságos nagy szüksége, ellenben például egy kiváló didaktikai mű áldozatra-kész kiadója nem tudta elérni, hogy a felsőbb hatóság legalább néhány példányt vegyen a műből a középiskolai tanári könyvtárak számára, pedig a magyar oktatástani irodalomnak ez a klasszikus alkotása éppen középiskolai tanároknak van szánva.

Mindazáltal, ha a tervszerűség ilyesféle okok miatt nem nyilvánulhatott is meg mindig a könyvállomány gyarapításában, a tanári könyvtárak, kivált a gazdagabbak, egészben véve jól betöltötték rendeltetésüket: nemcsak a tanárok tudományos továbbképzését szolgálták kielégítő módon, nemcsak a nevelői és tanítói rátermettségnek voltak segítségére a gyakorlati pedagógiai és didaktikai-módszertani irodalom termékeivel, hanem akárhányszor még tudományos irodalmi munkásság végzésére is alkalmat adtak.

Ezen a kérdésen elmélkedve fájó szívvel gondolunk azokra az elcsatolt területen maradt tanári könyvtárakra, amelyeknek gondozásában egykor fiatalos lelkesedéssel magunk is résztvettünk. Vajjon mi lett a sorsuk azoknak a magyar könyveknek, amelyeket annakidején annyi szeretettel forgattunk? Vajjon áldozatul estek-e az idők változásának, s ha talán az enyészettől megkímélve egyelőre még csak a használat-

lanság pora lepi be őket, nem lehetne-e kiemelni őket a sutbavetettség homályából, hogy teljesíthessék-e minden könyvnek szép hivatását: terjeszthessék a műveltséget, a világosságot azok körében, akik értik azt a nyelvet, amelyen írva vannak?

NAGY J. BÉLA.

Színházi lapok az Országos Széchényi Könyvtárban. Mikor 1790. október 25-én nagy nehézségeket leküzdve, számtalan akadályt elhárítva KELEMEN LÁSZLÓ elindította Thália szekerét a rögös magyar úton, talán még a legvérmesebb derülátók sem merték elhinni, hogy a magyar színművészet rövid 150 év alatt el fog jutni a színjátszó művészet legmagasabb csúcsáig, oda, hová a nyugati kultúrnépek színjátszó művészete több mint 300 év alatt ért fel.

A magyar színjátszás elindulásakor annak minden előfeltétele hiányzott, ami azt kellőképp támogathatta volna. Nem voltak tanult színészei. RÉDEY TIVADAR a „*Nemzeti Színház történeté*”-ben helyesen jegyzi meg, hogy a színészek szövetkezése dilettánság volt és nem valódi művészi hivatás betöltése. Nem volt a társulatnak rendezője és nem voltak oly hírlapok, folyóiratok, melyek a nyilvánosságot kellőképp tájékoztatták volna a színházi eseményekről és ébren tarthatták volna a közönség figyelmét a színházi dolgok iránt.

És mindezeknek a hiányosságoknak dacára a színjátszás magyar földbe kapaszkodó gyökere mégis csak kihajtott.

Ha KELEMENnek nem is sikerült a gyöngye hajtásból erős törzset nevelni, sikerült az az erdélyi színjátszó társaságnak, melynek lelkes vezetői eltelve az anyaország iránti szeretettel, arra törekedtek, hogy az erdélyi társulat színjátszó művészetét Magyarországra is átplántálják. Így jutott aztán színművészethez előbb Debrecen, majd Szeged és Budapest.

A színjátszás eme vándor korszakában, a kezdet első négy évtizedében Magyarországon mindössze két újság jelent meg, a *Magyar Hirmondó* (I.) és a „*Mindenes Gyűjtemény*”, Pozsonyban és Rév-Komáromban. A többi újságok: a „*Hadi és más nevezetes Történetek*”, a „*Magyar Kurir*”, a „*Magyar Hirmondó*” (II.) és a „*Bétsi magyar kurir*” mind Bécsben jelentek meg és így nem is tarthattak fenn szorosabb kapcsolatot a magyar színjátszással. Elvértve megjelent ezekben egy-egy színházi hír, de ez csak felemlítése volt az előadott darabnak és bő felsorolása a megjelent előkelő személyiségeknek.

A színjátszás első négy évtizedéből csak két színházi újságot ismerünk. Mind a kettő németnyelvű volt és a magyar színjátszással nem foglalkozott. Ezek az újságok: a Nagyszebenben 1778. április 20-án kiadott „*Theatralisches Wochenblatt*” és az 1799-ben Pozsonyban kiadott „*Allgemeine Theater Zeitung*”. A Széchényi Könyvtárban csak ez utóbbi van meg.

Az 1800—1833. évek közti színészet a magyar színháztörténelem legsivárabb korszaka. Egyedül a kassai társulat, melyben előbb BERZEVICZY, majd gróf CSÁKY vezetése alatt az akkori idők legjobb színészei tömörültek össze, volt Thália igaz temploma. Ezek közül a színészek közül sokan az 1837-ben megnyíló Nemzeti Színház első gárdájában fényes nevet biztosítanak maguknak. De nevezetes ez a kassai színészet még arról is, hogy 1830-ban gróf CSÁKY TIVADAR szerkesztésében megjelent az első magyar színházi lap „Nemzeti Játékszíni Tudósítás” cím alatt. Sajnos, ez a lap csak egy évig élt. Az Orsz. Széchényi Könyvtárban nincs példány belőle.

A pesti és a budai közönség ebben az időszakban csak a vidéki, különösen a székesfehérvári társulat vendégszerepléseinek köszönhetette, hogy néha magyar előadást is láthatott.

Amikor a Kassáról 1833-ban eltávozó színészek egy része a Vár-színházba bevonult, akkor indult a magyar színházi sajtó is virágzásnak. Ebben az időben jelent meg a „Regélő” és a „Honművész”. Mindkét lap bőven foglalkozott színházi eseményekkel.

A Nemzeti Színház megnyíltá évében, 1837-ben jelent meg első ízben az „Athenaeum” című lap is. Ez a lap különösen sokat foglalkozott színházi eseményekkel és a kritikáit nem kisebb nagyságok írták, mint VÖRÖSMARTY MIHÁLY és SCHEDEL (TOLDY) FERENC.

Az ezt követő időben megjelenő napi és időszakos lapok mind nagyobb és nagyobb teret nyitnak a színházi események számára.

A Nemzeti Színház megnyíltá utáni időben az első újság, mely színházi szaklapnak indult a tolnai gróf FESTETICS LEÓ szerkesztésében és kiadásában 1853-ban megjelent „Déliláb” című lap. A lap alcíme: „Nemzeti Színházi Lap”, mely alcím azt dokumentálja, hogy a lap különösen a Nemzeti Színház társulatának színjátszásával kíván foglalkozni. A lap azonban nem volt tisztán színházi lap. A színházi rovatokon felül még következő rovatokat tartalmazta: beszélők, életképek, történet- és korrajzok, utazási napló és levelek, tarkaképek, budapesti hírek stb. A lap csak rövid életű volt, 1853. januártól 1854. február 19-ig élt.

Azután megint hosszú szünet következik, míg végre 1859-ben Kolozsvárott a „Kolozsvári Színházi Közlöny” és 1860-ban Pesten EGRESSY GÁBOR szerkesztésében a „Magyar Színházi Lap” jelenik meg. A kolozsvári színházi lap mindössze két évig, EGRESSY lapja pedig csak egy évig élt.

Budapesten ezután már mind gyakrabban jelennek meg színházi szaklapok. Így 1863-ban a „Színházi Látszó” és a „Zwischenakt”, 1864-ben a „Látszó” és 1869-ben a „Színházi Lapok”. Ezek mind rövid-életűek voltak. Az első hosszabb életű, azaz már öt évig élő színházi szaklap az 1870-ben megjelenő „A szinpad” volt. Ettől az

időtől kezdve már nincs év színházi szaklap nélkül, sőt a legtöbb évben több szaklap is megjelent. Legtöbbje csak rövid életű volt, alig egy-két évet élt. Hosszabb életű a „*Színészek Lapja*“, mely 56 évig, a „*Színészeti Közlöny*“, mely 28 évig, a „*Szöveges és Képes Magyar Színpad*“, mely 18 évig, a „*Színházi Élet*“, mely 33 évig élt. Budapesten 1853-tól 1942. év végéig 124 színházi szaklap jelent meg.

A vidéki városokban megjelent színházi lapok közül természetesen nagyobb jelentőségűek az állandó színházzal bíró nagyobb városokban megjelent lapok.

Azt már említettem, hogy Kassán 1830-ban és Kolozsváron, — melynek a vidéki városok között a legrégebb színházi kultúrája volt — 1859-ben jelent meg az első színházi újság. Hogy a többi, állandó színházzal bíró városokban mely években jelentek meg az első színházi lapok, az Orsz. Széchényi Könyvtárban meglévő színházi lapok alapján a következőket állapítottuk meg:

Aradon 1878-ban, Debrecenben 1896-ban, Győrben 1899-ben, Kassán 1879-ben, Miskolcon 1901-ben, Nagyváradon 1886-ban, Pozsonyban 1885-ben, Szegeden 1897-ben, Temesvárt 1885-ben.

Ezenkívül még az ország kisebb városaiban is jelentek meg színházi szaklapok. De ezek egyikének se volt hosszabb élete, a legtöbbje egy évet se élt. Az Orsz. Széchényi Könyvtárban 54 kisebb városnak a színházi lapjai találhatók meg.

Külföldön megjelent magyar nyelvű színházi lap is található az Orsz. Széchényi Könyvtárban. Mindkettő Chicagóban jelent meg. Ezek az 1930-ban megjelent „*Színházi Újság*“ és az 1938-ban megjelent „*Magyar Élet*“.

A színészet történetkutatóinak gyakran nagy hasznára lehetnek úgy Budapesten, mint a vidéki városokban megjelent színházi lapok.

Annak, hogy a kutató kellőképpen használhassa ezeket a lapokat, előfeltétele az, hogy tudja, mely városokban és mely években megjelent szaklapok állanak rendelkezésére.

A kutatók ezirányú munkáját megkönnyítendő, az Orsz. Széchényi Könyvtárban található színházi lapokról szakkatalógust állítottam össze, mely most már a kutatók rendelkezésére áll, az Orsz. Széchényi Könyvtár hírlaptárában.

JÓNAS ALFRÉD.

Valóban nincsen egykorú adatunk régi magyar misekönyvek áráról? KELÉNYI B. OTTÓ „*Bakócz Tamás és egy budai polgár misekönyvüzletének bonyodalmai*“ című érdekes cikkében,¹ Budán, 1491. január 3-án kelt oklevelet ismertet. A XV. századbeli magyar könyvkereskedelem szempontjából is figyelemreméltó oklevél arról értesít,

¹ MKSze 1942. évf. IV. füzetében.

hogy VOGELBAIDER LÉNÁRD budai polgár, a városháza közelében fekvő házát „reverendissimo domino Thome de Erdewd episcopo Jauriensi pro mille florenis auri, quibus eidem domino episcopo pro libris missalium obligatus extitisset, pignoris titulo obligasset“.² Halála után — hagyatékában pénz nem lévén — végrendeletének végrehajtója kénytelen volt a házat zálogba adni, végül eladni, mert TAMÁS püspök pörrel szorította az 1000 aranyforint kifizetésére.

BAKÓCZ a misekönyveket nyilván eladás céljából, bizományba adta át a könyvárusnak és felmerül a kérdés, hogy VOGELBAIDER az 1000 aranyforinttal körülbelül hány darab misekönyvért tartozott? KELÉNYI „az esztergomi misekönyvek árára közvetlen adataink hiányában“, egy „Missale Wratislaviense“-re hivatkozik, amely 1497-ben 3½—4 frt-ba került (a kötött példány félförinttel drágább) és ebből arra következtet, hogy a könyvárus körülbelül 250 drb misekönyv eladására kaphatott megbízást.

Bár a XV. századi európai könyvpiac árait a könyvek művészi kivitele, kötése, nehézkes szállítása, valamint a kereslet törvényei valószínűleg mindenütt hasonlóan befolyásolták, a hazai könyvkereskedelem története szempontjából mégsem felesleges, ha régi magyar misekönyvek áráról néhány egykorú följegyzést összefoglalunk.

A könyvárus „pro libris missalium“ tartozott, de az oklevélből nem derül ki, hogy kéziratos vagy nyomtatott misekönyveket kapott-e bizományba. Nyilván mind a kétfélét, mert hiszen 1490-ben az esztergomi misekönyv még csak harmadízben hagyta el a sajtót és nyomtatott kiadásai mellett — különösen főpapok és előkelő könyvbarátok körében — a miniatúrákkal díszített kéziratok keresettebbek voltak. Mit fizettek kéziratos misekönyvekért? Az Országos Széchényi Könyvtár egyik pozsonyi misekönyvébe pl. 1473-ban bejegyezték, hogy 20 évvel ezelőtt 2 florenusért vásárolták.³ IVÁNYI BÉLA már idézett és a magyarországi könyvkultúra kutatói számára nélkülözhetetlen adattárában viszont azt olvassuk, hogy „1450. május 18-án JÁNOS kolozsvári dominikánusperjel... két missalét és egy graduálét 24 aranyforintért elad HEREPEI MÁRK erdélyi alvajdának“.⁴ Ez a feltűnő értékkülönbség valószínűleg a könyvek művészi kivitelében rejlik. A po-

² Az esztergomi főkáptalan orsz. levéltárában őrzött oklevél eredeti szövegét kivonatossan közli IVÁNYI BÉLA: Könyvek, könyvtárak, könyvnyomdak Magyarországon. 1331—1600. Bp., 1937. 16. l. 27. sz. a.

³ „Anno Domini (1473.º in die purificationis Marie Iste liber est redemptus a quodam bono viro, qui istum librum comparavit pro 2bus florenis ante XX. annos...“ Közli BARTONIEK EMMA: Codices Latini Medii Aevi. (Bp., 1940.) 220. sz. a.

⁴ ld. 11. l. 13. sz. a.

zsonyi misekönyv egyszerű kézirat, a két kolozsvári misekönyvet és graduálét nyilván szép miniatúrák díszítették, vagy rézveretes, finom bőrkötésük is volt.

Vannak értesüléseink nyomtatott misekönyvek áráról is. Így az Országos Széchényi Könyvtár 1495. évi esztergomi missaléjának egykorú kötéstáblájában érdekes bejegyzést találunk. Tulajdonosa beírta, hogy a könyvet 1497-ben Buda várában vásárolta 3 florenusért.⁵ Ez az esztergomi misekönyvnek egyik legszebb kiadása, művészi fametszet-díszével, szép betűtípusával JOANNES EMERICUS velencei officinájában készült. Ugyancsak velencei nyomtatvány az esztergomi missale 1518. évi kiadása⁶ is, melynek a Szeged-Alsóvárosi Ferencesek könyvtárában levő példányába egykorú kéz ezt írja: „florenis 2 et D 20“.⁷

A miniatör és a könyvkötő munkájáról is hallunk hírt. A győri Szent Demeter-oltár javainak a XVI. század elejéről való leltárában olvassuk: „Item idem altare habet unum librum missalis de pargameno, que ego feci illuminare fl. IX et ligare fl. 1½...“⁸ Mivel a XV. századbeli nyomtatványok, főleg egyházi szerkönyvek hártypéldányait — a kéziratok mintájára — sokszor festett inícilékkel, lapszéldíszsel díszítették, fametszeteiket kiszínezték,⁹ a győri pergamen-misecönyv miniatörának munkadíjáról szóló feljegyzés nemcsak a kéziratost, hanem a nyomtatott magyarországi misecönyvek árára is fényt vet.

HUBAY ILONA.

Használtak-e a kaszinók a könyv- és hírlapkiadásnak? című cikkében a múlt számunk Kisebb közlemények rovatában foglalkozik DEZSÉNYI BÉLA a „*Hasznos Multságok*“ 1840. augusztus 15-i számában M— I—. jelzéssel (feltételezhetően MÁJER ISTVÁN tollából) „*Casinóink' hatása nemzeti fejlődésünkre 's művelődésünkre*“ címen megjelent közleménnyel. A közlemény szerint a casinói egyesületek könyvrendeléseivel és előfizetéseivel a sajtó „nemcsak nem

⁵ „Ego Matheus Rosarius canonicus Ecclesie Posoniensis emi hunc librum florenis III. In castro Budensi auxilio egregii Johannis Erdély vice Thezaurarii Regiae Maiestatis ut memoriam sui habeam circa (diem) Elizabeth vidue Anno domini millesimo Quadrigentesimo Nonagesimo septimo.“ Közlöm „*Missalia Hungarica*“ c. bibliográfiám 7. sz. a. (Bp., 1938.)

⁶ v. ö. *Missalia Hungarica* 22. sz.

⁷ Ezt a bejegyzést RADÓ POLIKÁRP dr. találta legújabban. A könyv könyvtári jelzete: 211/962.

⁸ Iványi id. m. 17. l. 32. sz.

⁹ Id. az esztergomi misecönyv 1498. évi velencei kiadásának VÁRADI PÉTER kalocsai érsek és PERÉNYI PÉTER váradi püspök tulajdonából való gazdagon illuminált hártypéldányait. (*Missalia Hungarica* 8. sz.)

nyert, hanem vesztett“, mert azzal, hogy e kaszinók könyvet vesznek s lapokat járatnak, a magán könyvvásárlók és lapelfizetők száma csökkent, amely állítással szemben DEZSÉNYI BÉLA cikkének végén azt a megállapítást teszi, hogy „a kaszinók s a kávéházak szerepe az újság és a könyv életében nem elhanyagolható tényező“.

M— I—. általánosságban tartott megállapításával szemben talán nem érdektelen DEZSÉNYI megállapításának konkrét igazolására a Nagykőrösi Kaszinó fennállásának százéves jubileuma alkalmával 1939-ben kiadott s a Kaszinó történelmét tárgyaló munka némely adata s ezek közül legfőképp azon adat, mely határozottan ellene szól M— I— közleménye azon állításának, hogy a tagoknak csak helyben, a kaszinók helyiségeiben szabad olvasniok. A Nagykőrösi Kaszinó első alakulásában mint „Olvasó Társaság“ kezdi meg 1838-ban működését s alakulása az akkori szokás szerint mint részvényes társaságé, csak rövid időre, évről-évre, legfeljebb pár évre történvén, 1842-ben újból megalakul, illetve „áll össze“ egy évre s az akkor elfogadott alapszabályok (aláírók kötelezvénye) mai napig fennmaradván, annak utolsó pontja tartalmazza mint az alapítók közötti megállapodást a következő szempontunkból érdekes adatot: „Hírlapokat megérkeztek után 3 nap múlva lehet kivinni részvényeseknek, oly móddal, hogy a' kiviendő hírlap félévi díjját leteszi, vagy ennek erejéig kötelezvényt ad az arra ügyelő kezelőnek, s a' kivitt hírlap számát, nevét 's kivitele idejét az erre rendelendő jegyzőkönyvbe be jegyzi; 's az illy módon kivitt hírlapot 3 napig fizetés nélkül magánál kiki megtarthatja, azontul pedig 3 váltó kr. díjj mellett.“

A Társaság, mely első alakulásakor (négyen vettek részt az alapításban, közöttük TANÁRKY GEDEON a későbbi kultuszállamtitkár) a „Jelenkor“-ra és a „Hazai Tudósítás“-ra fizet elő, második alakulásakor, 1842-ben, mikor az alapítók száma már 11-re növekszik s TANÁRKY neve mellett NYÁRY PÁLét is ott találjuk, a már hivatkozott alapszabályok első pontjában foglalt megállapodásban intézkedik a járandó lapokat illetőleg, mégpedig a következőképp: ha húsz részvényes lenne, előfizet az „Allgemeine Zeitung“, „Pesti Hírlap“, „Világ“ és „Athenaeum“-ra, ha a részvényesek száma harmincra szaporodik, megrendeli az „Erdélyi Híradó“-t és „Magyar Gazdá“-t s ha végre negyven a részvényes, a lapokat a „Jelenkor“, „Hírnök“ és „Beszélytárs“-sal „szaporítja“. Tehát a negyedik évben az első két lap helyett már kilencre fizetnek elő, illetve szándékoznak előfizetni. Ez az adat is M— I—. állításával szemben azt látszik mutatni, hogy vannak szempontok, melyek szerint a sajtó nyert a kaszinókkal. De közvetve a továbbiakban is van nyeresége, mert az „Olvasó Társaság“ példát mutat s az Olvasó Társaságot, mely a tekintélyes birtokos nemesség

s a közbirtokosság társadalmi szervezkedése hamarosan már 1843-ban követi a „szabad“ város polgári társadalmának szervezkedése, a „Közönséges Olvasó Társaság“ vagy mindjárt az első alapszabályban más-kép a „Polgári Casinói Társaság“-nak is nevezve. Az első ülésén (1843. augusztus 20) tizenhárman vannak jelen s ezek között is hét, mint a neve előtt jelzi, „nemes“. Ők már hat évre szervezkednek, ami az ön-bizalom erős jele s tagjainak száma is tekintélyes, hamarosan 117.

Az alakuláskor két lapra fizet elő, a „Pesti Hírlap“-ra és a „Honderű“-re, majd 1845 és 46-ban a „Pesti Hírlap“-ot, a „Budapesti Hir-adó“-t, a „Jelenkor“-t és „Társalkodó“-t, a „Magyar Gazdá“-t, az „Életképek“-et és a „Pesti Divatlap“-ot járátja.

Az olvasók táborának ilyen társulati (kaszinói) megszervezésével kétségtelenül nyernek a hírlapok és mindenesetre a cél, a sajtó útján a közművelődés emelése, hiszen a „Közönséges Olvasó Társaság“-nak (közönséges alatt általános értendő) első alapszabályainak első pontja szerint kimondottan is „célja: a csinosb társalgás, a véleményben és helyzetben különbözők közeledése, a közértelmiség előmozdítása...“

Mindkét társaság alapszabályainak van még egy-egy másik érdekes pontja, mely ellene látszik szólni M— I—. azon állításának, hogy a kaszinókban „pipafüstös láрма“ zavarja az olvasókat. Az „Olvasó Társaság“ alapszabályának első pontja, mely az előfizetendő lapokat jelöli ki, egyben úgy rendelkezik, hogy két szobájából „az egyikben dohányozni nem lehet“, a „Közönséges Olvasó Társaság“ pedig alapszabályainak 16. pontjában mondja ki, hogy: „Az olvasó-teremben a dohányzás s a hangos beszéd, mint cél ellenesek, tilalmaztatnak“ és sok időnek kellett elmúlnia, mikor a két Társaság 1848 márciusában kétségtelenül a forradalmi egyenlőségi mozgalom hatása alatt először, majd az idők folyamán ismételtlen megkísérelt egyesülése végre a jelen század elején a „Nagykőrösi Kaszinó“ elnevezéssel megtörténik s egy régi kúriában szép és tágas helyisége van, hogy az 1905. évi közgyűlés a kaszinó „otthonosabbá tételével“ „az olvasószobában a dohányzási tilalmat“ hatálytalanítja.

De nézzük most a Nagykőrösi Kaszinó történetének adataiból mit találunk a könyvekre vonatkozóan. M— I—. közleményében azt állítja, hogy „hol előbb 20 vagy 30 példány vétették meg valamely magyar könyvből, most alig kel 2 vagy 3 el, mert a kik előbb olvasmányokat vettek s könyvtáracskákat gyűjtögettek, most tagjai a helybeli casinónak, hol majd minden magyar könyv és folyóirat megszereztek és olvastatik...“ Az Olvasó Társaság már hivatkozott első (1842. évi) alapszabályaiban nem intézkedik könyvekről vagy azok beszerzésének szándékáról s míg a járatott lapok száma az idő haladtával emelkedett, könyvállománya 1863-ban csak 165 kötet, ami aján-

dékozás és vétel útján jött össze az évek hosszú sora alatt. 1864-ben merült fel a Társaságban a könyvtár létesítésének „örömmel üdvözölt” gondolata s az „többek által felkaroltatván”, hamarosan 250 drb, a tagok által ajándékozott könyvvel gyarapodik. A tagok buzgósa közadakozásból „a könyvek célszerű elhelyezése tekintetéből egy könyvtartót” szerez és a Társaság választmánya „a könyvek csinos helyisége felállításáért a tisztelt adakozóknak köszönetet szavaz”, a közgyűlés pedig a pénztári maradvány felét, 60 frt-ot a „csak gyenge csírájában levő társulati könyvtár ápolására” fordítani rendeli. A 60 frt-os hozzájárulás a Társaság költségvetésében állandósult s ettől kezdve (a kaszinói jubileumi évig és a mai napig is) a könyvtár gyarapításáról költségvetéssileg állandóan gondoskodás történik. A „Közönséges Olvasó Társaság” a könyvek pártolásával más képet mutat. Már korán „büszkesége” a könyvtár, könyvvállományának gyarapítására bálakat is rendez egy fennmaradt jegyzék szerint állománya 1859-ben 319 kötet 281 o. é. forint értékelésben. Az értékelést SZABÓ KÁROLY és SZILÁGYI SÁNDOR, akkori nagykörsi gimnáziumi tanárok, a két ismert történetíró, a Tudományos Akadémia tagjai végezték (ARANY JÁNOS a másik Társaság tagja). Ekkor ennek a polgári Társaságnak háromszorannyi tagja van, mint a másik Olvasó Társaságnak, melynek tagjaiból kétharmad tagja a polgári Társaságnak is és mint továbbiakban egy, a helytartóshoz (1859-ben) intézett beadvány mondja, „a könyvtár okozhatta, hogy a másik egyeslet tagjai tagjai ezen polgári egyesletnek is, így mind magok, mind családtagjaik élvezhetvén a könyvtár hasznát, nem lévén a másik egyesletnek semmi könyvgyűjteménye.”

A másik egyesletnek, az Olvasó Társaságnak talán ekkor még nem is kellett a könyvgyűjtemény, a kúriákon odahaza gyűlt a könyv, amit bizonyít az is, hogy alig pár évvel később, 1864-ben, mikor elhatározzák könyvtár létesítését, a tagok egyszeriben 250 kötetet kitevő adomány-nyal gyarapítják az akkor a Társaság tulajdonában számbavett 165 kötet könyvet. Hogy az Olvasó Társaság kezdetben könyvgyűjtésre nem is gondolt, annak oka azonkívül, hogy tagjainak anyagi erejüknel fogva módjában volt a könyveket maguknak is beszerezhetni, (többször ott találjuk nevüket az e korban megjelenő könyvek előfizetői névsorában), még az is, hogy célkitűzése kifejezetten és kizárólag lapok járattása s az évről-évre később is mindig rövid pár évre történő folytonos újraalakulás nem is tette lehetővé könyvtár létesítését. Nagykörsön még e század elején is több tekintélyes anyagú magánkönyvtár volt („könyvtáracska” zsúfolt könyvszekrényekben), melyek a családok kihaltával vagy elköltöztetésével szűntek meg. Egy-egy kuriális háztartás felosztásakor többször — mint mondták — „kocsideréknyi” könyv került a református gimnázium könyvtárába, vagy szóródott szét, de

maradt továbbra is jórészt ott Kőrösön más kezekben, ami a kőrösi népsűrűségéhez aránylag mindig nagyszámú honoratiorok nem szűnő érdeklődését mutatja a könyv iránt.

Mérlegelve ezeket az adatokat M— I—. közleménye szempontjából, megállapíthatjuk, hogy a „casino“ az „Olvasó Társaság“ esetében s abban az időben, mikor M— I— cikkét írta (1840), nem vont el senkit a könyvásárlástól, a „Közönséges Olvasó Társaság“ pedig főként olyan elemeket egyesített, akiknek az egyesülés adta meg a lehetőséget olvasmányaik bővítésére, s a könyveknek beszerzésére. Az idevonatkozólag rendelkezésünkre álló adatok különben is a forradalomhoz gyors ütemben közeledő, s a forradalmi és utána következő már megváltozott időkből valók.

Kétségtelenül megállapíthatjuk azonban most egy évszázad távlatából, hogy végső eredményben a kaszinók működése a könyv iránti érdeklődést, a könyv szeretetét és megbecsülését elősegítette, a magán „könyvtárcskák“ mellett fejlődnek ki a kaszinói könyvtárak — mikor ennek ideje elérkezik. A nagykőrösi Olvasó Társaságok egyesülésekor (mikor az először alakult Társaság már Varsói Kaszinó elnevezéssel él) ennek könyvállománya 1199 mű 1723 kötetben, a Közönséges Olvasó Társaság (Polgári Körnek nevezve) pedig 1235 művet 1504 kötetben számlál. Az egyesült kaszinó (most már a jubileumot ünnepelt Nagykőrösi Kaszinó) állandóan gondot fordít a könyvtár fejlesztésére és forgalma is igen élénk. A könyvtár állománya hamarosan 4000 kötet, „immár jelentős gyűjtemény“. A további években is gyarapítják, selejtezik, mindig gonddal kezelik, a tagok „buzgalommal“ használják, a forgalom zavartalan lebonyolítását a jubileumi évben már négy könyvtáros végzi s közülük az egyik, ide írjuk nevét: SÁRKÖZY ALBERT tanító páratlan buzgalom és áldozatos munkával több mint ezer kötet könyvet kötött be igen ízlésesen és tartósan, amivel legalább is ezer pengő körüli megtakarítást juttatván a kaszinónak és a könyvtár állományát is növelte „értékes művek ajándékozásával“.

Ez is bizonyítja, hogy az „Olvasó Társaság“, majd „Városi Kaszinó“ és „Közönséges Olvasó Társaság“, máskép „Polgári Kör“ nemes hagyományai tovább élnek, a tagok adományoznak könyveket, mint hajdan az „Olvasó Társaság“ tagjai, áldozatokat hoznak érte, mint a „Közönséges Olvasó Társaság“ tagjai.

Ezzel zárhatjuk is észrevételeink sorát, melyeket az 1840-ben elhangzott általános bíráló megjegyzésekkel kapcsolatosan a Nagykőrösi Kaszinó százéves történelméből merítve a közleménnyel kapcsolatosan konkrétan tehetünk. A Kaszinó történelme s egy évszázadot felölelően folyamatosan feltárt adatok lehetővé teszik, hogy a mai napig keressük a fejlődés útját s reámutassunk egy akkor megindított mozgalom messze ki-

ható eredményére is, mely mozgalomnak a kezdeti kortárs csak célkitűzésének látta és bírálta. Lehetővé tette észrevételeink megtételét az a gondos munka, mellyel HORVÁTH JÓZSEF* nagykőrösi gimnáziumi tanár a jubiláló kaszinó történetét megírta. HORVÁTH az anyag alapos felkutatásával, ismeretével és feltárásával, mindenkor figyelemmel az ország politikai helyzetére s a közviszonyokra, ahogy azok a kis, de nem jelentéktelen alföldi városra kihatottak, az országos és a helyi történések mérlegelésével írta meg munkáját és adott igen értékes képet Nagykőrös megyei város kulturális életéről a kaszinóval vonatkozásban.

JALSOVICZKY KÁROLY.

* „A Nagykőrösi Kaszinó Százéves Története“, írta HORVÁTH JÓZSEF. Kiadó és tulajdonos: a Nagykőrösi Kaszinó. Nyomták DAJKA LAJOS könyvnyomdájában, 1939.

ISMERTETÉSEK.

Jókai-kódex. Budapest, 1942. A Királyi Magyar Pázmány Péter-Tudományegyetem Magyarságtudományi Intézete és a Stockholmi Magyar Intézet kiadása. XV (1) [helyesen: XIII (1)] l., 85 + 1 üres tábla. — 8°. — Codices Hungarici I.

A királyi magyar Pázmány Péter tudományegyetem Magyarságtudományi Intézete igen szerencsés kezdeményezéseivel, ösztönzéseivel és ötleteivel már több ízben lepte meg a magyar tudományos világot és a nagyközönséget. XV—XVI. századi magyarnyelvű kódexeinknek hasonmáskiadása is egyik ilyen nagyjelentőségű kezdeményezése.

A Magyar Tudós Társaság már megindulásakor felismerte annak fontosságát, hogy legrégibb kéziratok szövegemlékeinket a tudományos kutatás számára hozzáférhetővé kell tenni. Így indította meg még az 1830-as évek végén DÖBRENTAI GÁBOR gondozásában a *Régi Magyar Nyelvelmékek* című sorozatot. Ennek kitűnő filológiai érzékkel szerkesztett öt kötete betűhíven közölte a kódexek szövegét. A vállalkozás azonban DÖBRENTAI halála s az 1848-as idők, majd az azt követő elnyomtatás következtében elakadt. 1874-ben a Magyar Tudományos Akadémia újra felelevenítette a magyar kódex-kiadványok sorozatát „*Nyelvelméktár*” címen. 1908-ig XV kötetben részben újra kiadta, részben pedig folytatta a DÖBRENTAI által megkezdett vállalkozást. Sajnos, a *Nyelvelméktár* nem követte a *Régi Magyar Nyelvelmékek* betűhív szövegközlő módszerét, aminek hátrányai főként a nyelvészeti kutatás szempontjából hamarosan ki is tűntek. Ez a felismerés volt egyik oka annak, hogy az Akadémia elhatározta az amúgyis kifogyóban lévő *Nyelvelméktár* újabb kiadását „*Új Nyelvelméktár*” címen. A minden tekintetben filológiai hűségre törekvő sorozatnak azonban csak egyetlen kötete (a *Bécsi-kódex*) jelent meg 1916-ban. A Magyar Tudományos Akadémia azóta érdemben nem foglalkozott a magyarnyelvű kódexek minden tudományos igényt kielégítő újabb kiadásával. Remény sem volt tehát arra, hogy XV—XVI. századi irodalmunknak korunkig annyi nehéz századot átvészelt ötvenegynéhány magyar kódexe a közeljövőben akár betűhű kiadásban vagy éppen hasonmásban megjelenjék.

Annál nagyobb örömmel kell üdvözlönnünk, hogy most a Magyarságtudományi Intézet kódexeink hasonmás-kiadását elindította és előre-

láthatólag folytatni is kívánja. A sorozat első köteteként a ránkmaradt legrégebbi írott magyar könyvet, a *Jókai-kódexet* jelentette meg, a Stockholmi Magyar Intézet támogatásával.

A kiadványhoz PAIS DEZSŐ írt előszót, amelynek néhány sorát — különösen azon tudományos intézeteink számára, melyeknek legfőbb kötelessége volna az efféle kiadványok közrebocsátása — megszívlelendő figyelmeztetésül ideiktatjuk: „Hogy tudományos, főképen nyelvészeti szempontból ilyen kiadásokra szükség van, az ... nem kétséges. Meg vagyunk győződve arról is, hogy ezek a hasonmás-kiadások a maguk közvetlen formáinak a benyomásaival fokozzák majd az érdeklődést régi szellemi életünk termékei iránt. Természetesen nem legkevésbé ösztönöz bennünket egy ilyen sorozat sürgős megindítására az, hogy minden veszedelem, ártalom ellenére biztosítsuk hiteles formában való megőrzését az annyi nehéz század viszontagságai után ránk jutott örökségnek. Éppen ezért kijelentjük, hogy kezdeményezésünket egyáltalában nem tekintjük a továbbfolytatásra való előjognak. Sőt mi örülnénk a legjobban, ha akár a velünk való együttműködésből eredőleg, akár tőlünk függetlenül, mihamarabb minél több kódexünknek hasonmása forogna közkezen a magyar tudomány és műveltség épülésére.“ Hiszünk, hogy ez a kívánság nem marad pusztá ohaj s a hír, hogy éppen a Magyarságtudományi Intézet vállalkozásától indítatva, az Erdélyi Tudományos Intézet az *Apor*-, a Magyar Tudományos Akadémia pedig a *Guary-kódex* hasonmás-kiadását tervezi, hamarosan valóságos alakot ölt. Bár más irodalmi forráskiadványok terén is kellő megértésre találnának PAIS DEZSŐ szavai! Főként XVI—XVIII. századi egyetlen nyomtatott példányban vagy kéziratban ránk jutott s eddig még kiadatlan irodalmi emlékeink kiadását kellene sürgősen folytatni a már meglévő, de évek, sőt évtizedek óta megrekedt forráskiadvány-sorozatok vagy új vállalkozások keretében. Jól tudjuk, hogy újabbkori íróink kritikai kiadására is nagy szükség volna. E vészterhes időkben mégis az előbbiek a fontosabbak, mert amazok pusztulásával régi magyar szellemi kincseinket örökre elvesztjük; míg XIX. századi íróink alkotásainak zömét az eddigi többé-kevésbé elég jól használható kiadások továbbra is megőrzik.

A *Jókai-kódex* hasonmás-kiadásának technikai irányítását SZABÓ DÉNES végezte, s ugyanő írta a kiadványhoz a kéziraatra vonatkozó tudnivalók tájékoztató összefoglalását, amelyben néhány érdekes adalékkal bővíti a kódexet illető ismereteinket. A kötet újabb tüzetes átvizsgálásakor derül ki, hogy egykorú kötése Magyarországon készült, s a kézirat olasz eredetű papírjának vízjegye szerint (BRIQUET legrégebbi magyarországi előfordulását 1438-ból ismeri) a Szent Ferenc

legendáját tartalmazó kötetet valószínűleg az 1430-as évek végén vagy az 1440-es években másolták.

A lelkiismeretes gonddal készített hasonmás, néhány kevésbé sikerült lap kivételével, világos, éles, igen jól olvasható, az eredeti nagyságában offsetnyomással készült, egyszínű autotíp másolat. Hogy nehezebben olvasható lapjai is akadnak, az nem a technikai eljárás hibájából ered, hanem azzal magyarázható, hogy az eredeti néhány lapja elpiszkolódott, papírja sárgultabb, írása pedig erősebben fakult. Talán nem ártott volna a kötet végén jegyzetben felhívni a figyelmet a kódexben található egyes vakarásokra, törlésekre és javításokra, különösen, ha azok gyaníthatólag nem a kódex másolójától, hanem idegen, későbbi kéztől származnak, mert az egyszínű hasonmás levonatain az idegen kéz javításai (kivált az ékezetek) alig különböztethetők meg az eredeti kéz írásától és tintájától. A hasonmás-kiadásoknak ezen az úgyszólván egyetlen hátrányán a jövőben figyelmeztető jegyzetekkel, úgy hisszük, segíteni lehetne.

VARJAS BÉLA.

Deutscher Buchdruck im Jahrhundert Gutenbergs. Zur Fünfhundert-Jahrfeier der Erfindung des Buchdrucks herausgegeben von der Preussischen Staatsbibliothek und von der Gesellschaft für Typenkunde des 15. Jahrhunderts. Leipzig, 1940. Otto Harrassowitz. Nagy-fólió. 208 l.

Oktató-szemléltető céllal kiadott ünnepi képekönyv. Száz táblán mutatja be a nyomdászat fejlődését a 42-soros GUTENBERG-bibliától a XV. század végéig s minden táblához a nyomdásztörténeti kutatás mai álláspontjának megfelelő magyarázatot fűz. CARL WEHMER bevezetésül világos történeti áttekintést írt a kötet elejére s ez után következnek először a régi nyomdászatra vonatkozó forrásokat (a kölni krónikát és MATTHIAS HUSZ haláltáncát) bemutató táblák, majd PROCTOR topográfiai-történeti rendszere szerint a legnevezetesebb nyomdák és nyomdászok legjellegzetesebb kiadványainak egy-egy hasonmása, végül pedig a XV. századi betűfajták, nyomdászjelvények és kolofónok próbái. Igen tanulságos.

Magyarországot a brünni THURÓCZY-krónika képviseli a kötetben. Szerkesztői elfogadták a magyar részről (Gutenberg Jahrb. 1937. 97—106. l.) kifejtett álláspontot s a brünni nyomdát magyar alapítású s FILIPECZ JÁNOS magyar kancellár rendelkezése alatt álló műhelynek tekintik. Amit THURÓCZY-ról és krónikája keletkezéséről mondanak, szintén helytálló.

Német ünnepi kiadványtól nem vehetjük rossznéven, hogy mind a száz nyomdász, kitől hasonmáspéldákat látunk, kivétel nélkül német, pedig nemcsak németországi, hanem olasz, francia, spanyol, holland,

svéd és portugál városok nyomdáinak termékeiből is kapunk szemelvényeket. Való, hogy németek terjesztették el a különféle országokban a nyomdászat ismeretét s ők rendezték ott be az első nyomdákat. Nemzeti célzatában a könyv ilykép kiegészítő párja lett az ugyanilyen besztású és válogatású HOEPLI-féle kiadványnak (*Editori e stampatori italiani del quattrocento*, Milano, 1929), mely viszont csak olasz mesterektől közöl ugyancsak pompásan sikerült hasonmásokat. —Z.

P. Szabó Elek dr. O. F. M.: *A ferences skolasztika tanulmányi élete*. Budapest, 1942. 196 l. 8-r.

„A skolasztika történelmi kibontakozásában a kolduló rendek iskolatörténetének kétségtelenül iránytadó jelentősége van, egyrészt azért, mert belőlük kerültek ki az iskolafők, másrészt mivel a tudományos rendszerek még külső formájukat is ebből az iskolai életből kölcsönözték.“ Ennek a szellemnek kifejlődését ismerteti meg velünk a könyv szerzője előbb a diákéletben, majd a tanárképzés és a különböző iskolatípusok kialakulása és a középkori skolasztikának bölcséleti és teológiai irányainak vázolásával.

E lap olvasóit közelebből a könyv utolsó fejezete érdekelhetné, ahol a tanulmányok folytatásához szükséges könyvekről és könyvtárakról olvashatunk. A Ferenc-rend kezdetén még nem lehettek könyvtárak, mert a szegénység szelleméhez való ragaszkodás ezt lehetetlenné tette. De később, amikor a külső lelkipásztori és tudományos munkába is bekapcsolódott, a könyvek használata és könyvtárak létesítése nélkülözhetetlenné vált. Hamarosan találkozunk szorgalmas könyvgyűjtőkkel, mint ADAM DE MARISCO († 1258), aki két püspöki könyvtárat örökölt. Másolás útján is gyarapította könyvtárát. A kölcsönadott könyveket szigorúan visszakövetelte és még utasításokat is adott a könyvek csomagolásának módjára. FRANCISCUS FABRIENSIS könyvtárának nagyságáról hű képet ad a fabrianói kolostorban lévő jegyzék. ANJOU SZENT LAJOS ferences püspök is jeles könyvbarát volt. Csak néhány névleg említett könyvről tudunk.

Közös könyvtárak is hamarosan kialakultak és nagy hírnévre tettek szert. Fontosabb könyvtárak voltak Párizsban, Oxfordban, Todi-ban, Montepandoneban, később Cesenában és Regensburgban. A S. Francesco-könyvtár a XIV. században a sorbonnei és avignoni pápai könyvtár után a legnagyobb volt az egész világon. Egy 1381-ből származó katalógus 700 kódexet sorol fel.

Volt rendtartományi, kerületi őrségi és egyes kolostornak könyvtára.

A könyvtárak gyarapodása *csere és vétel* útján is történt, de másolással is sok új könyvet szereztek. Egyes nagyobb kolostoroknak állan-

dóan kellett másolót (scriptor) tartaniok. Ezek szállítottak a szegényebb zárdáknak is könyveket.

A könyvtárt *armarium*nak nevezték, később felcserélték a *libreria* szóval Olaszországban és a sekrestye könyvtárát nevezték *armarium*-nak. Könyvtárcellában több könyvszekrényt állítottak egymás mellé.

A könyvek *külső kiállítása* is összhangban állt a ferences szegénységgel: egyszerű pergamenlappal borították. E mellett találkozunk művészi kivitelű könyvekkel is, díszes bőrkötésű, selyem és bársonnyal bevontakkal, fémveretekkel és művészi zárakkal. „A templomi könyvek bekötéséhez gyakran liturgikus eszközöket ábrázoló faragott elefántcsontot használtak. Hozzájárult a művészi zománképekkel, gyöngyökkel és drágakövekkel ékesített, aranyozott és ezüstözött bekötési tábla, valamint a színekben gazdag, arannyal, pirossal és égszínkéssel festett kezdőbetűk pompája, ízléses díszek, szép írás.“ (179.)

Kölcsönzés hosszabb vagy rövidebb időre terjedt. Ha „ad vitam“ szólt, akkor évenként legalább egyszer be kellett mutatni a könyvtárosnak. Ezeket a könyveket utazások alkalmával is magukkal vihették.

A XIII. és XIV. század ferencesei nagyra értékelték a kódexeket és ezért érthető volt, ha érzékeny büntetésnek számított a könyvek elkobzása vagy olvasásuktól való eltiltása.

A *könyvtárszoba* falát faburkolattal látták el és így védték a könyveket a nedves falaktól, a könyvek pedig sajátos szignatúrákkal voltak ellátva. A rendes könyvtárhelyiségen kívül még sekrestyében is tartottak könyveket, főképen liturgikus tárgyúakat, de szótárak sem hiányoztak később.

A könyvtárost *armaturistának*, de *librerista* és *librarius*nak is nevezték. Feladata a könyvjegyzék vezetése (registrum, inventarium). Egyes könyvtárak különböző katalogizálási rendszert követtek. A kölcsönadás meg volt engedve, de a könyvtáros felügyelete mellett és legalább havonként revíziót tartott a kiadott könyvekről. Szigorúan őrködtek az elzálogosítás és eladás ellen. A rendelkezéseket a ferences könyvtárak értékes állományának megőrzése érdekében hozták.

A középkor ferences könyvtáraitól szóló rövid ismertetésünk csak vázlatul szolgál. A könyvhöz mellékelt bőséges bibliográfia a továbbkutatáshoz tág teret nyújt.

P. PFLEGER FARKAS O. F. M.

A papiruszok világából. Fordította és magyarázta MORAVCSIK GYULA. K.: Parthenon. A Klasszikus Műveltség Barátainak Egyesülete. 1942. A Parthenon kétnyelvű klasszikusai. Franklin-Társulat Magyar Irodalmi Intézet és Könyvnyomda, 1942. XXI[I] + 301[I] l. 4-r.

A címlap nem jelzi, hogy a kétnyelvű szöveget, a görög eredetit és magyar fordítását bevezető tanulmány előzi meg, amely két íven

összefoglalja a papírusz anyagára, elkészítési módjára, lelőhelyeire, kutatására, számára s őrzési helyére vonatkozó tudományos kutatások eredményeit. E rövid áttekintés kitűnően tájékoztatja az olvasót minden fontosabb adatról és feltevéseiről, amely a tudományos irodalomban a papíruszal kapcsolatban megállapított vagy felmerült. E finom tollal megírt tanulmány nagy nyeresége a magyar nyelvű könyvtörténeti irodalomnak.

A szemelvényesen, görög nyelven és magyar fordításban közölt, érdekesen összeválogatott szövegek a Kr. e. 311. és a Kr. u. 710. év közti időből valók.

A könyv nyomása, kötése, borítéklapja nemes ízlésről tanúskodik.

TR. Z.

Az 1941. évi külpolitikai érdekű irodalom a M. kir. Külügyminisztérium könyvtárában. Összeállította: DR. SIKABONYI ANTAL. Budapest, 1942. Kir. Magy. Egyetemi Nyomda. 8°. 23 (1) l. (Különlenyomat a „Külügyi Évkönyv 1942” c. műből) és könyomatú Pótlás. 7 l.

A szakszerűen összeállított és fontos segédeszközként szolgáló füzet a világháború külpolitikai érdekű irodalmának második jegyzékét adja. Hogyha hiányos is a bibliográfia, amint azt összeállítója a bevezetésben megjegyzi — s valóban a mai viszonyok között teljesség külpolitikai irányú könyvtár összeállításánál nem is lehetséges —, a jegyzék gazdag anyagából mégis megállapíthatjuk, hogy a gyűjtés Magyarország életére kiható minden fontosabb műre kiterjedt, amennyire csak lehetséges volt.

Az összeállítás beosztása tudományos és a művek gondos csoportosításával a ma számunkra, mondhatnók, legfontosabb anyag kutatóinak nagy segítségére van. Fő csoportjai: történelem (általános és államok, világírások szerinti); politika (általános rész), külpolitika; magyar belpolitika; nemzetiségi kérdés; háború; jog; közgazdaság; életrajzok és a politika segédeszközei: a térképek. A csoportokon belül a szerzők, illetve ha azok nincsenek, címek szerint betűrendben következnek a művek pontos könyvészeti adatai. Rendkívül érdekes, hogy a magyarországi történelmi csoportban milyen sok az erdélyi vonatkozású könyv.

Megkönnyíti a kutató munkáját az is, hogy az egyes címek után a m. kir. külügyminisztérium könyvtárának helyrajzi számait is megálálhatja. A bibliográfia összeállításában PODHORSZKY SAROLTA könyvtári tisztviselő segédkezett.

A „Külügyi Évkönyv 1942” kinyomtatása óta beszerzett művekről könyomatú jegyzék szolgál pótlásul, a szerzők, illetve a művek betűrendjében s ugyanolyan gondos leírásban. SZEKERES MARGIT.

KÖNYVTÁROSI KINEVEZÉSEK ÉS CÍMADOMÁNYOZÁSOK 1942-BEN.

A Magyar Nemzeti Múzeum ügyvezető alelnöke, dr. HERCZOG JÓZSEF, az Orsz. Levéltár főigazgatója halála után, dr. PASTEINER IVÁN, a budapesti Egyetemi Könyvtár főigazgatója, a közgyűjtemények orsz. felügyelője lett.

Az Országos Széchényi Könyvtárnál dr. RÉDEY TIVADAR múzeumi igazgató címmel és jelleggel felruházott főkönyvtárnok múzeumi igazgatóvá, dr. BORZSÁK ISTVÁN főkönyvtárnoki címmel és jelleggel felruházott könyvtárnok főkönyvtárnokká, dr. KOZOCSA SÁNDOR és dr. POSONYI ERZSÉBET könyvtárnoki címmel és jelleggel felruházott alkönyvtárnokok könyvtárnokokká, dr. HUBAY ILONA alkönyvtárnoki címmel és jelleggel felruházott I. oszt. könyvtári segédőr alkönyvtárnokká, dr. CLÁUSER MIHÁLY, dr. DEZSÉNYI BÉLA és dr. GYÖRKÉ JÓZSEF segédőrök I. oszt. segédőrökké, dr. BERCZELI KÁROLY, dr. HARSÁNYI MARGIT és dr. NAGY JÚLIA könyvtári gyakornokok könyvtári segédőrökké, BERCZKY LAJOSNÉ dr. SZOLLÁS ELLA, dr. CSÁNKI MIKLÓS, DUBOIS SAROLTA, dr. DUKONY MÁRIA, dr. HARSÁNYI ANDRÁS, dr. IVÁNYI DÓRA, KAMPIS JÁNOSNÉ dr. DEDINSZKY IZABELLA, dr. MEDREY ZOLTÁN, PÉCSI SEBESTYÉN, dr. SUPKA ERVIN, dr. SZEKERES MARGIT és dr. VARGA SÁNDOR FRIGYES főiskolai gyakornokok könyvtári gyakornokokká, SASVÁRI DEZSŐ könyvtári segéd-tiszt I. oszt. könyvtári segédtisztté kinevezettek.

Dr. FITZ JÓZSEF magyar nemzeti múzeumi főigazgatónak a IV. fizetési oszt. jellege, dr. TRÓCSÁNYI ZOLTÁN főkönyvtárnoknak a könyvtárigazgatói cím és jelleg, dr. SIKABONYI ANTAL főkönyvtárnoknak a könyvtárigazgatói cím, dr. K. KATONA LAJOSNÉ dr. PALLÓ MARGIT I. oszt. segédőrnek az alkönyvtárnoki cím és jelleg adományoztatott.

A Budapesti Egyetemi Könyvtárnál dr. DOMANOVSZKY ÁKOS egyetemi könyvtárigazgatói címmel felruházott könyvtárnokot főkönyvtárnokká, dr. HARASZTHY GYULA és dr. SZANDTNER PÁL I. oszt. segédőröket alkönyvtárnokokká, dr. HESZ KÁLMÁN és dr. VÉRTESY MIKLÓS áll. gimnáziumi helyettes tanárokat I. oszt. segédőrökké, RÁD ÁRPÁDNÉ

dr. SZABÓ IRÉN és KEREKES MÁRTA főiskolai képesítésű gyakornokokat könyvtári gyakornokokká nevezték ki.

Dr. MIKLÓDY IMRÉNÉ dr. BUDAY JÚLIA könyvtárnoknak a főkönyvtárnoki címet és jelleget, THIERINGNÉ TANGL ERIKA könyvtár-tisztnek a könyvtári főtisztí címet és jelleget adományozták.

A **Műegyetemi Könyvtár**nál LADÁNYI ANTAL könyvtárnoki címmel és jelleggel felruházott alkönyvtárnokot könyvtárnokká, dr. HOFFMANN BIANCA könyvtári segédőrt I. oszt. könyvtári segédőrré, dr. BÓKA LÁSZLÓ és SIKLÓSI JÓZSEF könyvtári gyakornokokat könyvtári segédőrrévé nevezték ki. Dr. SZÁSZ GYÖRGY könyvtárnok a főkönyvtárnoki címet és jelleget kapta (de sajnos, kinevezésének nem örvendhetett sokáig, mert váratlanul elhunyt).

Az **Országos Könyvforgalmi és Bibliográfiai Központ**nál dr. SZANDTNER PÁLNÉ dr. TÓTH LAURA alkönyvtárnoki címmel és jelleggel felruházott I. oszt. könyvtári segédőrt alkönyvtárnokká nevezték ki.

A **Debreceni Egyetemi Könyvtár**nál SZELE GYÖRGY I. oszt. segédőrkönyvtárnokká kineveztetett és dr. SZABÓ GYÖRGY könyvtárnoknak a főkönyvtárnoki cím és jelleg adományoztatott.

A **Kolozsvári Egyetemi Könyvtár**nál VALENTIN ANTAL könyvtárigazgató nyugdíjaztatásával utóda, dr. HEREPEY ÁRPÁD főkönyvtárnok lett, dr. VÁCZV KÁLMÁNNÉ dr. ZACHARIAS LENKE és JAKAB (BÖZÖDI) GYÖRGY főiskolai képesítésű gyakornokok könyvtári gyakornokok lettek. Dr. OROSZ GÁBOR I. oszt. könyvtári segédőrknek az alkönyvtárnoki címet és jelleget adományozták.

A **Pécsi Egyetemi Könyvtár**nál dr. WINIS NÁNDOR és dr. WINIS NÁNDORNÉ VRANNAY ERZSÉRET alkönyvtárnokokat könyvtárnokokká, dr. HORVÁTH MARGIT I. oszt. segédőrt alkönyvtárnokká nevezték ki.

A **Szegedi Egyetemi Könyvtár**nál dr. BOGNÁR DEZSŐ I. oszt. segédőrt alkönyvtárnokká, dr. VÁRADI IRÉN egyetemi irodatisztet I. oszt. könyvtári segédőrré, dr. JEZERNICZKY MARGIT, dr. MOLDOVÁNYI IMRE könyvtári gyakornokokat könyvtári segédőrrévé nevezték ki.

Az **Országgyűlés Könyvtár**ánál LAKY MARGIT véglegesített könyvtári főtisztnek, JAMNICZKY VALÉRIA könyvtártisztnek, dr. MIKÓ TIBORNÉ ideiglenes könyvtári segéd-tisztnek, dr. HARSÁNYI MÁRTA ideiglenes havidíjasnak és KARAY MARIANNE kiegészítő havidíjasnak neveztettek ki.

A **Magyar Királyi Központi Statisztikai Hivatal Könyvtár**ánál dr. GOMBÁS GÉZA miniszteri titkári címmel és jelleggel felruházott miniszteri segéd-titkár miniszteri titkári és dr. SUPKA ERVIN miniszteri segéd-fogalmazó miniszteri fogalmazói kinevezést kaptak.

A Fővárosi Könyvtárnál dr. NAGY GYÖRGYNÉ dr. NAGY ILONA és SCHÖN LAJOSNÉ HORVÁTH KATALIN könyvtártisztek, ÁBRÁNYI BOL-DIZSÁR, GÉTAY JÓZSEF, SARLÓSKA VINCE, dr. SZÁSZ KÁROLYNÉ dr. GI-LEMONT KATALIN és VIRÁGH GÁBOR gyakornokok lettek.

A Magyar Tudományos Akadémia Könyvtáránál dr. TÖRÖK PÁL könyvtárnok főkönyvtárnoki címet és jelleget kapott, dr. FLUDOROVITS JOLÁN, dr. ROZGONYI MARGIT könyvtári gyakornokok és dr. HUNYADY JÓZSEF könyvtári segédtszt könyvtári segédőrök lettek.

A Zeneművészeti Főiskola Könyvtáránál dr. PRAHÁCS MARGIT alkönyvtárnoknak a könyvtárnoki címet és jelleget adományozták.

Az Országos Közegészségügyi Intézet Könyvtáránál ZNAKOVSKY EMMA középiskolai tanár könyvtáros lett.

Kassa város könyvtárigazgatója, dr. PÉTERFY JÓZSEF, a nyár folya-mán váratlanul elhunyt, a halálával megüresedett állásra pályázatot írtak ki, de az eredményt még nem hozták nyilvánosságra.

Az Ösztöndíjtanácsnál dr. PÁRDÁNYI MIKLÓS alkönyvtárnok könyvtárnokká és dr. JUHÁSZ LAJOS könyvtári gyakornok könyvtári segédőrré neveztetett ki.

Egyéb személyi hírek.

A vallás- és közoktatásügyi miniszter dr. TRÓCSÁNYI ZOLTÁN nem-zeti múzeumi könyvtárigazgatót a könyvtári szolgálata alól felmentette és a Kir. M. Pázmány Péter Tudományegyetem bölcsészeti karán az orosz irodalom és nyelvészet előadásával bízta meg. (TRÓCSÁNYI ZOL-TÁN munkaköre felmentése tartamára egyedül a Magyar Könyvszemle szerkesztése.)

A vallás- és közoktatásügyi miniszter dr. GYÖRKE JÓZSEF I. oszt. könyvtári segédőr egyetemi magántanárrá történt képesítését jóváhagyó-lag tudomásul vette és nevezettet ebben a minőségben megerősítette.

*

Azokat a könyvtárakat, melyek személyi változásai a fenti kimu-tatásban nem szerepelnek, kérjük, szíveskedjenek a személyi változások adatait (kinevezés, előléptetés, áthelyezés, nyugdíjazás, halálozás) a *Magyar Könyvszemle* szerkesztőségével közölni.

LEVÉLSZEKRÉNY.

Ki látta a „*Krampuszok*“ és a „*Bús Vitéz Fekete Levese*“ című élc lapokat? A magyar élc lapok történetével foglalkozom, de munkámban ismételtén megakadok, mert a bibliografiákban felsorolt élc lapok közül többet nem tudok megtalálni. KERESZTY könyve, amelyből kutatásaimban kiindultam, felsorolja a „*Krampuszok*“ (1862) és a „*Bús Vitéz Fekete Levese*“ (1867) című élc lapokat is: a „*Bús Vitéz Fekete Levese*“-t az említett könyv úgy „Az 1856—67. évek időszaki sajtójának betűrendes összefoglalása“, mint „Az időszaki nyomtatványok kranológiája“ című részében megemlíti, míg a „*Krampuszok*“ csak az összefoglalásban szerepel.

1. A „*Krampuszok*“-at, amelyről SZINNYEI és a „*Magyar Irodalmi Lexikon*“ (szerk. dr. VÁLYI FERENC) is megemlékezik, sehol sem sikerült megtalálnom.

2. A „*Bús Vitéz Fekete Levese*“ a „*Fekete Leves*“-nek volt a folytatása; mind a kettőt MATKOVICH PÁL (írói nevén Bús Vitéz) szerkesztette. Az utóbb említett lapról SZINNYEI a „*Vasárnapi Ujság*“-ban (1862. 21. lap) ezeket írta: „*Fekete Leves*. Szerk. Bús Vitéz. Kiadó Poldini és Noséda“, a „*Bús Vitéz Fekete Levese*“-ről pedig ugyancsak a „*Vasárnapi Ujság*“-ban (1867. 182.) így emlékezett meg: „*Bús Vitéz Fekete Levese*.“ Szerkesztő és kiadó Bús vitéz. I. évf.“ De ír SZINNYEI „*Bús Vitéz*“-ről és a „*Fekete Leves*“-ről, illetve „*Bús Vitéz Fekete Levese*“-ről a „*Magyar Írók*“-ban is. Amint ott áll: „*Bús Vitéz*, családi néven MATKOVICH PÁL... Szerkesztette a *Fekete Leves* c. gúnyoros élc lapot 1861. ápr. 6-tól dec. 22-ig. Mivel a lapjában dec. 10-én közölt cikkekért az akkori cs. kir. katonai hatóság egy havi fogságra ítélte, a lap megszűnt; 1867. január 13-án újra megindult, de csak két száma jelent meg.“

A „*Magyar Irodalmi Lexikon*“, amely a „*Fekete Leves*“-ről egyáltalán nem tesz említést, a „*Bús Vitéz Fekete Levese*“-ről így ír: „Budapestén 1867. jan. 6—1867. végéig Bús Vitéz szerkesztésében közép nagyságú féllíven, 4-rét megjelent heti képes élc lap.“ A lexikonnak az az adata, amely a „*Bús Vitéz Fekete Levese*“-nek megindulását január 6-ára teszi, a már előadottak és az alább következők szerint is nyilvánvalóan téves.

A „*Fekete Leves*“ a Nemzeti Múzeum Széchényi Könyvtárának hírlap-tárában 4195. sz. a. — az elkobzott 35-dik számú kivételével — hiánytalanul feltalálható, míg a „*Bús Vitéz Fekete Levese*“-ből — hozzákötve a „*Fekete Leves*“ 6241. sz. a. őrzött hiányos másodpéldányához — csak az 1867. január 13-án megjelent, mutaványszámnak nevezett első száma van meg.

Kérdés: melyik köz- vagy magánkönyvtárban lenne megtalálható:

1. a „*Krampuszok*“ (1862.) és:

2. a „*Bús Vitéz Fekete Levese*“ (1867. január.)

MORLIN ADORJÁN.

„Megég“ a papiros, ha sokáig éri a napfény, a régi, rongy-papiros lassabban, a fa-papiros azonban annál gyorsabban. Fehér színe szalmasárgára változik, anyaga törékennyé lesz, elmorzsolódik, semmivé válik. Az asztalon hagyott papiros, ha napsütés éri, napok alatt „megég“. — Ezért is kell a tárlókban kinyitva elhelyezett könyveket vastag posztótakarókkal védeni, nemcsak azért, mert a napfény az illusztrációk festékének színét kiszívja. S ezért is nem ajánlatos hosszabb időre kiállítása régi újságoknak, amelyek közül sok éppoly pótolhatatlan nemzeti kincs, mint a régi magyar unikumok vagy kéziratok. Amíg a könnyen porladó régi újságok mikrofilmezése nálunk is el nem kezdődik, mint Németországban, Angliában, Amerikában (L. MKSzle 1937. 92. l., 1938. 346—347. l., 1940. 325—326. l., 1942. 103. l.) amire egyelőre semmi kilátás nincs, a régi újságokat csak a legmesszebbmenő óvatossággal ajánlatos kiállítani. — De nemcsak a napfény, — a víz is árt a papirosnak. A rongy-papír sokat kibír, egy-két megázás után esetleg csak vízfoltokat kap, ami, ha a sárga szeplőkkel elcsúfítja is a könyvet, még nem jelenti a papiros szétmállását. A fapapiros azonban nemcsak vízfoltot kap, hanem meg is lazul, mállani kezd, a papiros-szú könnyen talál benne magának utat, keresztül-kasul rágja, amint azt az Országos Széchényi Könyvtár *Magyar Polgár* 1868. II., 1869. III. és *Magyar Sajtó* 1862. I. című újságjainak kötetein látjuk, amelynek felső széle valamikor — padláson vagy pincében átnedvesedett s most apró papírtörmelékben pereg szét. TR. Z.

RÉSUMÉ — INHALTSANGABE.

Karl Kniewald: *Das Zagreber Missale des Dominik Kálmáncsehi.* Früher hat man gemeint, es beständen 6 Codices, die ihren Ursprung Dominik Kálmáncsehi verdanken. Dazu wird mit Recht das Missale und Breviarium in der Bibliothek des Fürsten Liechtenstein in Wien No. 10, dann das Breviarium, das sich noch unlängst in der Abtei Lambach in Oberösterreich befand, sich jedoch heute im Besitz des Nemzeti Múzeum in Budapest befindet, weiter die Hören Unserer Lieben Frau, heute im Besitz Mr. Chester Beatty's in London. In Zagreb hat Dr. Florian Rómer in der Domschatzkammer im Missale No. 355 als erster ein Missale des Dominik Kálmáncsehi erkannt. Da die Missalien MR 170 in der Zagreber Metropolitanbibliothek und No. 354 in der Domschatzkammer mit einem ähnlichen Wappen ausgezeichnet sind, war man lange Zeit der Meinung, dass auch diese Missalien ihren Ursprung der Munifizenz des Dominik Kálmáncsehi verdanken. Nun hat aber Dr. Edith Hoffmann festgestellt, dass die beiden Zagreber Missalien MR 170 und 354 nicht dem Dominik Kálmáncsehi, sondern dem Zagreber Domherrn Georgius de Topusko gehörten. In der Abhandlung über das Missale No. 354 aus der Zagreber Domschatzkammer, veröffentlicht vom Vf. im IV. Buch des *Rad* der künstlerischen Abteilung der kroatischen Akademie der Wissenschaften und Künste in Zagreb 1941, hat Vf. weitere Beweise dafür gebracht, dass diese beiden Codices tatsächlich dem Zagreber Domherrn Georgius de Topusko, und nicht dem Dominik Kálmáncsehi angehörten. Demnach sind der Munifizenz des Dominik Kálmáncsehi nur noch 4 bekannte Codices zuzuschreiben, und zwar das Wiener Missale-Breviarium, das Breviarium in Budapest (chemals in Lambach), die Hören in London und das Missale No. 355 in Zagreb. — Nach der Beschreibung des Theodor Gottlieb zu urteilen, wird die Illuminierung des Londoner Livre d'Heures derselben Officine zuzuschreiben sein, in der auch die drei anderen Codices des Dominik Kálmáncsehi illuminiert und illustriert worden sind. — Das Breviarium von Budapest (chemals in Lambach) hat Franciscus de Castello Ithallico de Mediolano illustriert, wie dies der Künstler selbst aufgezeichnet hat. Dr. Edith Hoffmann hat bewiesen, dass Franciscus de Castello Ithallico de Mediolano in der Officine des Königs Matthias gearbeitet hat. — Das Wiener Missale-Breviarium ist im Jahre 1481 für Dominik Kálmáncsehi geschrieben worden, wie dies aus der Eintragung von erster Hand zu ersehen ist. — Das Missale No. 355 im Zagreber Domschatz ist auf feinem weissen Pergament ursprünglich ebenfalls für Dominik Kálmáncsehi (1433—1503.) geschrieben, wie dies aus Folien, geschmückt mit dem Kálmáncsehi-Wappen, das wir aus anderen Kálmáncsehi-Codices mit Sicherheit kennen,

zu ersehen ist. Das Wappen besteht aus zwei Feldern. Das obere Feld hat goldenen Grund und darauf ist ein halber Löwe. Das untere Feld ist blau und darauf ist ein sechsfacher Stern. Dieses Wappen befindet sich im Zagreber Missale No. 355 Fol. 7., 16. und 112'. Dagegen sind Fol. 130., 134', 157', 181', 190', 194' und 206. mit dem Wappen des Zagreber Bischofs Oswald (1466—1499.) geschmückt. Das Wappen des Bischofs Oswald besteht aus einem sechsfachen goldenen Stern auf blauem Grund. Über und unter dem Stern läuft je ein schräger schwarzer Streifen von rechts nach links. Mit diesem Wappen ist auch ein silberner Lavabo-Becher im Zagreber Domschatz geschmückt. — Dieses Missale ist ein typisches Missale ungarischer Provenienz aus der zweiten Hälfte des 15. Jh., sonst aber ohne jedwede lokale Charakteristik im liturgischen Sinne. Dieses Missale ist während der Regierung des Königs Matthias und des Pontifikates Sixtus' IV. geschrieben worden. Da nun Dominik Kálmáncsehi, den das Wappen auf Fol. 7., 16., 112' als ursprünglichen Besitzer dieses Missale offenbart, im Jahre 1474 Propst von Székesfehérvár wurde, ist dieses Missale wahrscheinlich nach 1474 und sicher vor 1484 geschrieben worden. Die Illumination und Illustration dieses Missale hat dieselbe Offizine vollführt, in der das Wiener Breviarium-Missale des Dominik Kálmáncsehi illuminiert und illustriert wurde. Das Wiener Breviarium-Missale ist 1481 geschrieben worden. Die Illumination und Illustration erfolgte 1481/2. Auch das Zagreber Missale ist um dieselbe Zeit und in derselben Offizine, in welcher Franciscus de Castello lthallico de Mediolano nicht viel früher das Budapester Breviarium des Dominik Kálmáncsehi illustriert hat, illuminiert und illustriert worden. Es war dies die Werkstatt am Hofe des Königs Matthias zu Buda. — Da in der zweiten Hälfte dieses Missale sehr oft das Wappen des Zagreber Bischofs Oswald (1466—1499.) vorkommt, und zwar von der ersten Hand gemalt, müssen wir daraus folgern, dass dieses Missale, das ursprünglich für Dominik Kálmáncsehi bestimmt war, auf irgend eine Art in den Besitz des Zagreber Bischofs Oswald kam.

Wir gehen nicht fehl, wenn wir annehmen, dass Dominik Kálmáncsehi seinem Freunde dem Zagreber Bischof Oswald dieses schöne Reise-missale geschenkt hat, noch bevor es vollständig illuminiert und illustriert war. — Die Illumination und Illustration des Zagreber Missale steht unter dem Eindruck der Ausschmückung des Budapester Breviarium des Dominik Kálmáncsehi und entspricht der Ausschmückung des Wiener Breviarium-Missale in der Bibliothek des Fürsten Liechtenstein. — Die Kálmáncsehi-Codices gehören zu den schönsten in Ungarn geschmückten Codices und stehen, was den Reichtum des Buchschmuckes angeht, neben dem Zagreber Missale des Georgius von Topusko No. 355 im Zagreber Domschatz an erster Stelle.

Albert Gárdonyi: *Das innere Leben einer ungarischen Buchdruckerei im achtzehnten Jahrhundert.* In der ersten Hälfte des achtzehnten Jahrhunderts wurde das Buchdruckereirecht von der Regierung aus politischen Rücksichten nur schwer verliehen, erst später bildete sich die Auffassung aus, dass durch die Vermehrung der Buchdruckereien die Verminde-

zung der Bücherpreise zu erwarten sei. Infolgedessen bestand bis 1770. in Pressburg, in der damaligen Hauptstadt Ungarns nur die Landerersche Buchdruckerei, welche sich auch mit dem Buchhandel beschäftigte. Als im Jahre 1770. ein neuer Buchdrucker sich hier niederlassen wollte, bekämpfte Landerer das neue Unternehmen mit allen Mitteln und dabei kamen solche Tatsachen zum Vorscheine, woraus wir die Ausstattung und den Geschäftsgang der Landererschen Buchdruckerei vollständig erkennen. Im Jahre 1772. griffen die Pressburger Buchhändler auch das Buchhandlungsrecht Landerers an, wodurch er bewogen wurde sein Unternehmen nach Pest übersiedeln zu lassen, wo es sich weiter entwickelte und bald das Grösste derartiger Unternehmen des Landes wurde.

József Lukács: *Kriegszeitungen des Weltkrieges 1914—1918.* Vf. gibt in seiner Arbeit eine gute Darstellung ungarischer und deutschsprachiger Kriegszeitungen des Weltkrieges 1914—1918.

Die Heldenzeit des Weltkrieges schuf auch für die ungarische Kriegspresse eine sonderbare und beispiellose Gelegenheit und Erlebnis des Kriegsberichterstattens an Ort und Stelle. Mehr als 80 Kriegszeitungen wurden in ungarischer Sprache redigiert, demzufolge hat Vf. auf eine allzusehr ins einzelne gehende Angabenauswertung im engen Rahmen dieser seiner Arbeit verzichten müssen. Nur von den grösseren Unternehmungen gewinnt der Leser ein vollständiges Bild, die Kleineren werden im allgemeinen besprochen.

Und jetzt über den Aufbau und Gliederung seines Artikels.

Die Kriegsaktionen von 1914—1918 kaum begonnen, tritt sobald die erste Kriegszeitung, „Tábori Ujság“ (Feldzeitung) ins Leben. Sie wurde den 4-ten Oktober 1914 in Przemyśl gedruckt, herausgegeben und brachte die erschütternden Gedichte des selbst im Auslande berühmten Soldatendichters Géza Gyóni. Dieser Zeitung folgten dann während der vier Sturmjahre in allen Ecken des Kriegsschauplatzes, selbst in der bittersten Gefangenschaft und Verbannung, die Neugründungen von Kriegszeitungen der verschiedenen Verbände.

Grosse Verdienste haben sich die folgenden Feldzeitungen erworben: „Bedrossfalvi Ujság“ (Zeitung für Bedrossfalva), „Hadi Cubus“ (Kriegscubus), „Tarnopol felé“ (Nach Tarnopol), „Magyar Sziget“ (Ungarische Insel), „Isonzómenti Tárogató“ (Feldtrompete am Isonzo), „Stochodi Oroszlán“ (Der Löwe von Stochod), „Vilmos Bakák Lapja“ (Zeitung der Wilhelm-Infanteristen), „Cibo“, „Extra Hungariam“, „Fokos“ (Der Streithammer), „Turán“, „Szatmári Honvédek“ (Szatmarer Honvéds), „Dicső Lapok“ (Glorreiche Blätter), etz.

Nebst den obigerwähnten, in ungarischer Sprache verfassten Feldzeitungen sind die folgenden ungarisch-deutschen und verschiedenen fremdsprachigen nenneswert: „A Cs. és Kir. 1., 2. és 3. Hadserg Katonalapjai“ (Militärzeitungen der Kaiser- und Königlichen 1., 2. und 3. Armee), „A Cs. és Kir. 4. hadserg Tábori Ujságja“ (Feldzeitung der Kaiser- und königlichen 4. Armee), „Tiroli Katonaujság“ (Tiroler Soldatenzeitung), „Manilowa“, „Képes Hadi Ujság (Kriegsbilderzeitung), „Osztrák-Magyar Hadiértésítő“ (Österreich-Ungarischer Kriegsanzeiger), „Front“, etz.

Während des Weltkrieges kamen öfters Bestellbriefe aus Deutschland an die Redaktionen der ungarischen Feldzeitungen, die um einzelne Exemplare baten, oder auf eine der Feldzeitungen, pränumerierten. So befanden sich unter den Bestellenden: Professor Stockmayer, damaliger Leiter der Stuttgarter Hofbibliothek, die Berliner Weltkriegsbücherei, die Magdeburger Städtische Bibliothek, erz. Professor Stockmayer interessierte sich für die Zeitung der 32. Kaiser- und Königlichen Division, für die Kriegsbilderzeitung („Képes Hadi Ujság“), die Berliner Weltbücherei für die Feldzeitung der 85-er Kaiser- und Königlichen Infanteristen, d. h. für das Manilowa u. s. w.

Demzufolge ist es als gewiss anzunehmen, dass mehrere Exemplare ungarischer Feldzeitungen auch in Deutschland aufzufinden sind. Um die ungarischen Kriegszeitungssammlungen zu ergänzen, ratet Vf. einen Austausch der ungarischen und deutschen Kriegszeitungen. Weiter behauptet Vf., dass man sucht trotz der wirksamen Tätigkeit deutscher Zeitungswissenschaftlichen-Instituten, der hervorragenden Auseinandersetzungen über die Weltkriegszeitungen von Dr. B. Hardt und von K. Kurth (selbst die wissenschaftliche Auswertung der französischen Feldzeitungen sind den Deutschen zu verdanken) vergebens ein grundlegendes Werk der deutschen Kriegspresse. Ihre Bearbeitung wäre demzufolge eine je eher und dringend verwirklichende Aufgabe.

TARTALOM.

	Lap
Kniewald Károly: KÁLMÁNCSEHI DOMONKOS zágrábi misekönyve	1
Fogolyán Vilmos András P.: Örmény kódexek az Országos Szé- chényi Könyvtárban	16
Gárdonyi Albert: XVIII. századi nyomdáink műhelytitkaiból	24
Gerendás Ernő: A bécsi nagy könyvtárak	36
Lukács József: Katonai hírlapok az 1914—18. évi világháborúban ..	45
Kisebb közlemények: TRÓCSÁNYI ZOLTÁN: Szerkesztő, közönség és pósta kézbesítés a XVIII. században. — RADÓ POLIKÁRP: Vidéki könyvtáraink s középkori kódexei. — RADÓ ISTVÁN: Egy vidéki közkönyvtár statisztikai rendszere. — BERKOVITS ILONA: Magyar vonatkozású XIV. századi kéziratok a bécsi Nemzeti Könyvtár- ban. — DEZSÉNYI BÉLA: Decsy Sámuel újságnaptára. — SZEMZŐ PIROSKA: Változat és nem második kiadás. — NAGY J. BÉLA: Tanári könyvtárak. — JÓNÁS ALFRÉD: Színházi lapok az Orszá- gos Széchényi Könyvtárban. — HUBAY ILONA: Valóban nincsen egykorú adatunk régi magyar misekönyvek áráról? JALSOVICZKY KÁROLY: Használtak-e a kaszinók a könyv- és hírlapkiadásnak? ..	55
Imertetések: Jókai-kódex. (Ism. VARJAS BÉLA.) — Deutscher Buch- druck im Jahrhundert Gutenbergs. (Ism. —z.) — P. SZABÓ ELEK O. F. M.: A ferences skolasztika tanulmányi élete. (Ism. P. PFLE- GER FÁRKAS O. F. M.) — A papiruszok világából. (Ism. TR. Z.) — Az 1941. évi külpolitikai érdekű irodalom a M. kir. Külügy- minisztérium könyvtárában. (Ism. SZEKERES MARGIT.)	84
Könyvtárosi kinevezések és címadományozások 1942-ben	90
Levélszekrény: MORLIN ADORJÁN: Ki látta a „Krampuszok“ és a „Bús Vitéz Fekete Levese“ című élclapokat? — TR. Z.: „Megég“	93
Résumé — Inhaltsangabe	95

A szerkesztésért *Trócsányi Zoltán*, a kiadásért *Droszt Olga* felel.

42.471. — Kir. Magy. Egyetemi Nyomda, Budapest. (F.: Thiering Richárd.)

Nagy Júlia:

Térképek 1936–40.

Budapest, 1942. 8°, 203 lap.

Ára 10 pengő.

Gulyás Pál:

A bibliográfia kézikönyve I–II.

Budapest, 1941–42. 8°, 1–2. köt.

Ára 80 pengő.

Magyarország évi könyvészete.

1940.

Budapest, 1942. 8°, 672 l.

Ára 20 pengő.

Magyarország időszaki sajtójának könyvészete:

I. Dezsényi Béla: A magyar hírlapiro-
dalom első százada. 1705—1805.
Budapest, 1941. 8°, 66 lap.
Ára 5 pengő.

IV. Kemény György: Magyarország idő-
szaki sajtója. 1911—1920.
Budapest, 1942. 8°, 474 lap.
Ára 34 pengő.

VII. Monoki István: A magyar időszaki
sajtó a román uralom alatt.
Budapest, 1941. 8°, 266 lap.
Ára 16 pengő.

A MAGYAR KÖNYVSZEMLE

előfizetési ára egy évre 40 pengő,
könyvkereskedésekben 44 pengő.

MAGYAR KÖNYVSZEMLE

A MAGYAR KÖZKÖNYVTÁRAK
KÖZLÖNYE

A MAGYAR KÖNYVTÁROSOK ÉS LEVÉLTÁROSOK EGYESÜLETÉNEK MEGBÍZÁSÁBÓL
SZERKESZTI

TRÓCSÁNYI ZOLTÁN

1943. évi folyam * II. füzet

BUDAPEST

KIADJA A M. NEMZ. MÚZEUM ORSZ. SZÉCHÉNYI KÖNYVTÁRA 1943

A Magyar Könyvszemle

Szerkesztő- és Kiadó-Bizottsága

azon könyvtárak igazgatóiból alakul, amelyek a Magyar Könyvszemle kiadásához bizonyos ívszámok költségeivel (legalább száz pengővel) hozzájárulnak.

A Szerkesztő- és Kiadó-Bizottság tagjai

ENYVVÁRI JENŐ, a budapesti Fővárosi Nyilvános Könyvtár igazgatója, FITZ JÓZSEF, a Magyar Nemzeti Múzeum Országos Széchényi-Könyvtárának főigazgatója, GOMBÁS GÉZA, az Országos Központi Statisztikai Hivatal Könyvtárának vezetője, HEIN JÁNOS, a Kereske-^{let}ési és Iparkamara Könyvtárának vezetője, KÁPLÁNY GÉZA, a Technológiai Könyvtár igazgatója, LAMOTTE KÁROLY, a Pesti Magyar Kereskedelmi Bank vezérigazgatója, NYIREŐ ISTVÁN, a debreceni Egyetemi Könyvtár igazgatója, PASTEINER IVÁN, a budapesti Egyetemi Könyvtár főigazgatója, PUSKÁS ENDRE, a szegedi Egyetemi Könyvtár igazgatója, RADÓ AURÉL, a József Nádor Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem Könyvtárának igazgatója, SZINNYEI JÓZSEF ny. egyetemi tanár, a Magyar Tudományos Akadémia főkönyvtárnoka, TETTAMANTI JENŐ egyetemi nyilvános rendes tanár, a Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem Bánya-, Kohó- és Erdőmérnöki Kar Könyvtárának igazgatója (Sopron), TRÓCSÁNYI GYÖRGY, az Országgyűlés Könyvtárának igazgatója, TRÓCSÁNYI ZOLTÁN, a Magyar Nemzeti Múzeum Országos Széchényi-Könyvtárában igazgató, a Magyar Könyvtárosok és Levéltárosok Egyesülete Könyvtári Szakosztályának képviselője, szerkesztő.

A KÖNYVTÁRÜGY BULGÁRIÁBAN.

Mint ismeretes, Bulgária 1877-ben szabadult fel a török iga alól, habár a bolgár újjászületés és nemzeti felébredés még a XVIII. század közepén vette kezdetét. Az újabb bolgár történelemben az újjászületés kezdetét pontosan arra az időpontra teszik, amikor napvilágot látott PAISZIJ atyának, a szvetagórai szerzetesnek könyve, mely szinte csodát művelt a rab-bolgár lelkében, felnyitotta szemét és új életre ösztönözte. Nem is egy egész évszázad leforgása alatt a nemzetébredés szikrája, melyet PAISZIJ atya vetett a lelkekbe, feltartóztatlan lángtengerbe borította az egész bolgár földet, minek következtében aztán sikerült is a bolgár népnek következetesen kivívnia úgy szellemi, mint politikai szabadságát.

Az újra felszabadított és a San-Stefanói béke értelmében kialakult bolgár fejedelemségnek, melyet később lényegesen megkisebbítettek, hozzá kellett fognia új államának nemcsak közigazgatási és politikai, hanem művelődési megszervezéséhez is. Az újonnan felszabadítottaknak és az állami életben még járatlanoknak tanítói abban az időben oroszok voltak. Még a török háború kitörése előtt CSERKASZKIJ herceget bízta meg az orosz kormány az újonnan felszabadított területeken a polgári rendfenntartás vezetői tisztségével. Az új fejedelemségben CSERKASZKIJ herceg kormányt alakított, mely öt alosztályra oszlott, és pedig: közigazgatási, hadügyi, igazságügyi, pénzügyi és *közügyire*. Az utóbbit, melyben a leendő közoktatásügyi minisztérium csírája rejtett, a bolgár történész-professzorra, MARIN DRINOVRA (1838—1906) bízták, aki később hosszú éveken át a történelem tanára volt a charkovi egyetemen. Az a tény, hogy a felszabadítók Bulgáriában még a felszabadítás első éveiben egy közoktatásügyi hivatalt szerveztek, vagy legalább is tervbe vettek, mutatja, hogy törekvésük is arra irányult, hogy az új államban már kezdettől fogva fejlődjék ki a szellemi élet, a nevelési és kulturális működés, amely nélkül egy újból felszabadított nemzet önálló életet kezdve, alig tud létezni.

A nélkül, hogy itt bővebben fejtegetném a bolgár kormányoknak közoktatásügyi-kulturális munkásságát a felszabadulás első éveiben, csak röviden szeretném tájékoztatni a magyar könyvtári köröket a bolgár könyvtárügy, bolgár könyvtárak és művelődésházak (čitalište) fejlődéséről.

A bolgár művelődésházak még a felszabadulás előtt alakultak meg s mint tiszta bolgár kulturális intézmények tűnnek fel, amelyek úgy a felszabadulás előtt, valamint azután is, sőt mi több, egészen napjainkig fontos szerepet játszanak a bolgár nevelés- és közoktatásügyben.¹ A művelődésházak a tanulékony és tanulásra vágyó városi és falusi lakosságnak a művelődés és önművelés iránti szeretetéből fakadtak. Ezeknek ezt semmiféle állami hatalom nem diktálta, és csupán tagjainak munkássága fejlesztette és fejleszti most is tovább. Már a felszabadulás előtt arra törekedtek a bolgár művelődésházak, hogy tagjainak és pártfogóinak szabad idejét hasznos és kellemes olvasmányokkal töltsék ki, alkalmat nyújtottak elsősorban, hogy tagjai az olvasótermekben újságokat, folyóiratokat, általában véve könnyű olvasmányokat olvassanak. Ezzel a művelődésházak nagyban hozzájárultak, hogy a lakosság az utcáról és kocs mákból inkább odagyülekezett és hasznos elfoglaltsággal gazdagította a nép idejét. A művelődésházak színpadán előadott társadalmi és oktató színdarabok, nyilvános felolvasások és előadások által, ezek a művelődésházak még a felszabadulás előtt és azután is nagyban hozzájárultak és járulnak a nép műveltségének emeléséhez. Ezért örvendtek nagy népszerűségnek s részesültek általános elismerésben, amely abból is kitűnik, hogy már évek óta bizonyos állami kedvezményeket élveznek.

¹ Megállapították, hogy az első bolgár művelődésházat (čitalište) 1856-ban Szvistovban alapították, olvasótermében lévő bolgár, görög, szerb és egyéb szlávnyelvű könyveinek száma elérte a 2000-t. A szvistovi művelődésház fennállásának még első éveiben önkéntes adományozásokból összegyűjtöttek 37.409 garast. Ugyanabban az esztendőben, valamivel későbbben alakultak meg Lomban és Sumenben is művelődésházak, alapításuknak pontos dátuma azonban ismeretlen. Ettől az időtől kezdve a török fennhatóság alatt álló Bulgáriában egymásután kezdtek megalakulni az ország különböző városaiban és falvaiban ilyen művelődésházak, melyeknek száma még ma is folyvást nő.

A művelődésházakban népszerű olvasmányokon kívül még könyvtárakat is találunk, melyekben legkülönbözőbb fajtájú könyvek fordulnak elő: tudományos, népszerű, szépirodalmi tárgyúak, melyek nemcsak az olvasóteremben állnak a tagok rendelkezésére, hanem otthoni olvasásra is kaphatók. Így a művelődésházak nagyban hozzájárultak az olvasás népszerűsítéséhez, növelték a könyv iránti szeretetet még a legelhagyatottabb falucskában is, annál is inkább, mert a bolgár művelődésházakat megtaláljuk szétszórva mindenütt, városokban, falvakban. Bulgáriában ma sok gazdag művelődésház (čitalište) rendelkezik modern épülettel, könyvtárakkal (depot), tágas és modern olvasótermekkel, kis múzeumokkal, színpaddal, társalgótermekkel. stb.

Az eddig mondottak még jobb megvilágítására itt még néhány számadatot is fogok felsorolni, melyek világos fényt vetnek Bulgária művelődésházainak fontos munkásságára. Bulgáriában a népművelődésházak száma ma több mint 3200, ezek közül 2612-t az úgynevezett művelődésházak szövetsége szervezett meg. A művelődésházakban megőrzött és összegyűjtött könyvek száma kb. 2,500.000-re tehető. Hogy láthassuk, mennyire használják ki a művelődésházaknak ezt a könyvgazdagságát, néhány adatot közlök, melyek, bár korábbi eredetűek, mégis meggyőzően bizonyíthatják azoknak intenzív munkásságát.²

Bulgáriában 1938-ban összesen 2600 művelődésház működött, melyek közül 2597-nek saját, jól berendezett olvasóterme van. Az utóbbiak közül 137 művelődésházi könyvtár a városokra esik, s könyveinek száma összesen 596.824 kötetet tesz ki. 2462 művelődésházi könyvtár esik a falvakra s a tulajdonukat képező könyveinek száma összesen 1,424.228. Az ország összes művelődésházi könyvtárainak könyvállománya a fentemlített időben 2,021.052 példány volt.

Tartalmukra nézve ezen könyvtárak könyvállományát a következő módon lehet felosztani: újságok, folyóiratok és egyéb —

² Az 1939-ben kitört háború és az azt követő háborús évek bizonyos befolyást gyakoroltak az ilyen čitališték fejlődésére, így tehát feltételezem, hogy azok az adatok, amelyeket felhasználtam s amelyek 1938-ból származnak, nem sokban különböznek a maiaktól; másrészt a háború óta még nem jelentek meg újabb adatok, melyeket esetleg felhasználhattam volna

299.317; filozófiai tárgyuak (pszichológia, logika, etika stb.) — 49.741; vallás: teológia, egyháztörténet — 46.045; társadalomtudomány: politikai gazdaságtan, szociológia, statisztika, jog stb. — 160.569; nyelvtudomány szótárakkal együtt — 18.172; matematika és természettudományok — 52.730; orvostudomány, földművelés és háztartástan stb. — 157.310; művészettörténet (zene, festészet stb.) — 26.451; szépirodalom (próza, költészet, dráma) — 949.783; történelem, földrajz, életrajz stb. — 165.834; megnevezett — 95.100, vagy pedig összesen 2,021.052, melyek közül idegennyelvű 75.536 van.

A művelődésházi könyvtáraknak könyvtárállománya az 1932—1938-ig terjedő időszakban az alábbi táblázatból tűnik ki:

A könyvek száma:

év	városokban	falvakban	összesen
1932.	471.245	854.819	1,326.064
1933.	514.072	910.620	1,424.692
1934.	517.617	1,014.312	1,531.929
1935.	538.529	1,103.787	1,642.316
1936.	573.453	1,226.649	1,800.102
1937.	611.611	1,331.960	1,943.571
1938.	596.824	1,424.228	2,021.052

104 városi művelődésház nyilvános olvasóteremmel rendelkezik, ezeket 1938-ban 528.661 személy látogatta, 129 városi művelődésház pedig ugyanazon évben háziolvasásra 467.990 könyvet adott ki, a kiadott könyvek olvasóinak száma ismeretlen. Azt csak körülbelül az előző évben kiadott könyvek olvasóinak száma után közelíthetjük meg, azoké pedig 250.183-at tesz ki.

A falusi művelődésházak közül 1706-nak van nyilvános olvasóterme, ezeket ugyanazon évben 2,643.729 személy látogatta. 2349 falusi művelődésház csak könyveket adott ki olvasásra. Ezen kiadott könyvek száma 662.048, az olvasók számát szintén nem lehetett megállapítani. Csak az előző év olvasóinak száma ismeretes: 415.166.

Az említett évben a falvakban és városokban összesen 1180 művelődésháznak volt nyilvános olvasóterme, melyeket összesen 3,172.390 olvasó látogatott, 2478 művelődésház pedig a már

fentemlített évben 1,130.038 könyvet adott ki háziolvasásra. Az olvasók számát a statisztikai évkönyvek szintén nem közlik, alapul azonban vehetjük a kiadott könyvek olvasóinak számát, mely 1936-ban meghaladja a 665.349-et.

A bolgár művelődésházak fentemlített számadataiból világosan és meggyőzően kiemelhetjük azt a nagy szerepüket, melyet ezek a bolgár népművelődésügyben játszanak. Nem volna fölösleges megemlítenünk azt is, hogy a bolgár művelődésházügy kiépítésén az oroszlánrész a bolgár tanítóságnak és tanárságnak jut, amely tanítói és tanári munkásságán kívül nagy lelkesedéssel és önfeláldozással dolgozik a művelődésházügy százszázalékos sikerén. A bolgár művelődésházak tagjainak sorában 17.994 bolgár tanító és tanár szerepel, ezek közül 3643 esik a városokra, 14.351 lélek pedig a falvakra.

1911-ben, a művelődésházi munkásságot kifejtő tagok között előzetes tanácskozások és megbeszélések alapján, Szófiában alapító kongresszust hívtak össze, melyen 158 művelődésház és népművelődési társaság képviseltette magát. Ennek eredményeként könyvelhető el a *Művelődésházi Szövetség* alapítása. Ezen újonnan alakult szövetség célja a kongresszus által is elfogadott alapszabályzata értelmében az volt, hogy egyesítse az összes művelődésházakat, azoknak fejlődését és előrehaladását támogassa, úgyszintén a hozzájuk tartozó könyvtárakét is, hogy kedvező körülményeket nyújtson azoknak fennállítására s azokban a helységeken, ahol ilyenek még nincsenek, újakat létesítsen. Az újonnan alakult szövetség az első időben 74 művelődésházból és nemzetművelődési társaságból állott. 1924. év végén és az 1925. év elején megalakultak a megyei művelődésházi egyesületek, sőt némely helyen a járási művelődésházi egyesületek. Ebből kifolyólag aztán a *Művelődésházi Szövetség* az 1925. év folyamán új elnevezést kap, és pedig: *Bolgár Művelődésházak Országos Szövetsége*. 1927. március hó folyamán egy úgynevezett népművelődésházi törvényt dolgoztak ki, amely többek között minden helységről egy művelődési alapnak a létesítését rendeli el, s ilyen módon minden egyes egyesületnek örök időkre rendes és állandó bevételeket biztosít. A népművelődésházi törvény értelmében minden község (közigazgatási egység) köteles egy művelődésházi alapot létesíteni, melynek pénzéből fenn kell tartania egy népművelődésházat, ha pedig valamelyik községnek nem áll módjára.

ban ilyent létesítenie, akkor köteles legalább egy nyilvános könyvtárat, s ha a körülmények megengedik, egy olvasótermet is alapítani addig, míg a körülmények majd egy művelődésház felállítását megengedik. Minden egyes népművelődésháznak célja a törvény szerint: a lakosságban az olvasás iránti érdeklődést felébreszteni s annak tudományos, erkölcsi és esztétikus fejlődéséhez mindenben hozzájárulni. A művelődésház a szellemi élet központja s célja az iskolában szerzett tudást kibővíteni és megerősíteni. Hogy célját minél jobban megvalósítsa, a törvény megköveteli, hogy minden egyes népművelődésház ingyenes nyilvános könyvtárat és olvasótermet rendezzen be és tartson fenn, úgyszintén felolvasásokat, nyilvános előadásokat, irodalmi és zenés estéket, színelőadásokat, mulatságokat, mozielőadásokat stb. rendezzen. A bolgár művelődésházak előbbeni rövid ismertetéséből kitűnik, hogy milyen fontos szerepet játszottak és játszanak ma is ezek a művelődésházi könyvtárak különösen a könyvtárügy szempontjából Bulgáriában, a népnek szellemi és kulturális felemelkedésére.

A török fennhatóság alóli felszabadulás után az ifjú bolgár állam államalakító és politikai megszervezőmunkája mellett a népművelődési ügygel is rögtön törődni kezdett. 1878-ban, közvetlenül a felszabadulás után, vetették meg alapjait Szófiában a *Nemzeti Könyvtárnak*, mely ma az ország legnagyobb könyvtára. IVAN DENKOGLU, a nagy bolgár hazafi, magánkönyvtárának odaajándékozásával alapozza meg a könyvtárállományt, melyhez aztán hozzácsatolták az orosz ALEXANDER K. PAUL, akkori szófiai rendőrfőnöknek 228 kötetből álló kis könyvtárát. Ugyanakkor PETER WL. ALABIN, az akkori orosz megszálló hadsereg főparancsnoka, azzal a kéréssel fordult összes oroszországi ismerőseihez, gyűjtsenek és küldjenek el minden nélkülözhető könyvet, hogy ezzel is hozzájáruljanak az újonnan megalapított Nemzeti Könyvtár gazdagításához. Ennek a felhívásnak először IVÁN W. PLATONOV, charkovi egyetemi tanár tett eleget, aki az új bolgár könyvtárnak odaajándékozta 2000 kötet válogatott munkákból álló magánkönyvtárát. Később, ismét csak PLATONOV kezdeményezésére, a „*Vjedomosti*” című charkovi újságban gyűjtés indult meg a szófiai könyvtár részére való önkéntes könyvadományok számára. Ily módon PLATONOVnak sikerült 6000 kötetet összegyűjtenie, melyeket haladéktalanul el is küldöttek a

szófiai könyvtárnak. 1879-ben az addig összegyűjtött könyvállományhoz hozzácsatolták aztán a *Brilaj Bolgár Irodalmi Társaság* 6089 kötetből álló könyvtárát és LJUBEN KARAVELOVnak, a bolgár forradalmár, szabadságharcos és írónak könyveit is. Hivatalos működését a szófiai Nemzeti Könyvtár 1879. június 5-én kezdte meg, amikor a közoktatásügyi minisztérium igazgatása alá került s egy bizonyos összeget bocsátottak rendelkezésére a még szükséges könyvek beszerzésére. 1909-ben a közoktatásügyi minisztérium által előterjesztett törvény folytán a szófiai Nemzeti Könyvtár a fenti minisztérium fennhatósága alá tartozó önkormányzati állami hivatallá lett.

Hogy az újonnan alapított szófiai Nemzeti Könyvtár és a vele egyidejűleg vagy közvetlenül azután kialakuló könyvtárak könyvállományát kibővítsék, jött létre 1897-ben az úgynevezett „nyomtatványok kötelező letétbehelyezéséről” szóló törvény“, a kötelezpéldány-törvény, mely az idők múltával módosult és kibővült s melynek értelmében az ország összes nyomdái kötelesek a Nemzeti Könyvtárban díjtalanul, a megjelenés után legkésőbb tíz napon belül letétbe helyezni hat (két év óta hét) példányt az összes náluk megjelent nyomtatott vagy litografált kiadványokból, úgymint: könyvek, folyóiratok, újságok stb.-ből. Ebből a hét példányból a Nemzeti Könyvtár a maga részére visszatart két példányt, egy-egy példányt pedig elküld az Egyetemi Könyvtárnak, valamint a plovdivi, tirnovói, sumeni és a legutóbbi idő óta a szkopiei Nemzeti Könyvtárnak. A Nemzeti Könyvtárnak a kötelező letétbehelyezés folytán növekedő irodalmi könyvállománya ezenkívül az állandó könyvvásárlással is folyton szaporodik. A Nemzeti Könyvtár költségvetésében minden évben elő van irányozva egy bizonyos, főleg idegennyelvű könyvek vásárlására szóló összeg. A könyvtár könyveinek száma még azonkívül állandó adományozások folytán is szaporodik évről-évre. Külföldről is érkeznek könyvadományok ajándékként vagy pedig csere útján. A köteles letétbe való helyezési törvény szerint a szófiai Nemzeti Könyvtár köteles évente az országban megjelenő és nála letétbe helyezett összes nyomdatermékekből bibliográfiai jelentést kiadni. Az utóbbi időben azonban ez a könyvjegyzék nem jelent meg rendszeren s jelenleg eddig csak az 1939. évig bezárólag jelent meg ez a könyvjegyzék. A könyvtár jelenlegi vezetősége azonban minden igyekezetével azon van, hogy

kiegészítse ezt a hiányt és pontatlanságot, mely nagy mértékben megakasztja a bolgár könyvismeretet.

Idegennyelvű könyvek tekintetében a szófiai Nemzeti Könyvtár éppen úgy jár el, mint a többi nyilvános könyvtár, de bolgárnyelvű könyvek tekintetében inkább könyvmegóvó-helynek tekinthető, amelyben összegyűjtünk és megőrizünk mindent, ami bolgár nyelven jelenik meg, még a legkisebb és legjelentéktelenebb nyomtatványokat is. Ezért alakult meg a nyomtatott és litografált bolgár munkák letétbehelyezésére szóló törvény. 64 éves fennállása óta a Nemzeti Könyvtár már néhányszor megváltoztatta helyét, de még mai napig sem rendelkezik saját, szükségleteinek és tulajdonképeni céljának megfelelő épülettel, mely fel lenne szerelve a könyvtárügynök megfelelő és szükséges kényelemmel és szerekkel. Alig néhány évvel ezelőtt rakták le a szófiai Nemzeti Könyvtár új épületének alapkövét a főváros egyik legszebb részén, mégpedig az egyetem és az Egyetemi Könyvtár szomszédságában. Azonban az 1939-ben kitört háború megakasztotta az új épület építési munkálatait, s az alig félig elkészült épület továbbépítése nagyon lassan halad előre. Jelenleg a Nemzeti Könyvtár öt osztályra oszlik: 1. *egyházi szláv kéziratok és régi nyomású bolgár irodalmi termékek osztálya* (az utóbbiba tartoznak az összes, 1878-ig, vagyis Bulgáriának a török fennhatóság felszabadulása évéig nyomtatott könyvek. A legelső bolgár nyomtatott könyv 1806-ban jelent meg Bulgáriában). Ezen osztály legrégibb szláv kéziratai a XIII. századból származnak és a XIX. századig érnek; 2. *levéltári osztály*, amely helyettesíti a Bulgáriában még hiányzó önálló levéltárat; itt őrzik azt az összes levéltári anyagot, amely Bulgária és a szomszédos országok történelmére vonatkozik; 3. *bolgár osztály*, ez az osztály gyűjti össze az összes bolgár vonatkozású dolgokat, legyenek azok tudományos vagy szépirodalmi és egyéb jellegűek; 4. *idegen osztály*, amely a könyvtárba beérkező, a legkülönbözőbb európai nyelveken írt összes idegen könyvek rendezésével foglalkozik és 5. a helytelenül elnevezett *keleti*, helyesebben elnevezett török osztály. Az utóbbiban vannak összegyűjtve s itt őriznek néhány ezer török, arab és perzsa kéziratot, melyek különböző, a felszabadulás előtti időkben nagy számban létező mecsetek és „teke”-k (török imaházak) könyvtáraiból származnak. Nagy azoknak a könyveknek a száma,

melyek a híres vidini helytartónak, OSZMAN PASZBANOOLU könyvtárából származnak. OSZMAN PASZBANOOLU a XVIII. század végén és a XIX. század elején nagy szerepet játszott az oszmán birodalom történetében. A keleti osztály legszámottevőbb kincsét a néhány tízezer darabot számláló török levéltári iratok teszik, amelyek fontos forrásanyagot képeznek úgy Bulgáriának a török rabság alatti, valamint az oszmán birodalom és más balkáni nép, sőt még néhány európai ország történelmére vonatkozólag is. (Mint ezen osztály volt vezetője közel tíz esztendőn át sokszor bukkantam rá számos oly okiratra is, mely a magyar történelem azon időszakára vonatkozik, midőn Magyarország is török uralom alatt volt.)

A közoktatásügyi minisztérium törvénye és a Nemzeti Könyvtár szabályzata értelmében minden egyes osztály élén egy könyvtáros áll, a kéziratok és régi nyomtatványok osztályát maga az igazgató vezeti. Az elmúlt évig a könyvtárnak egy főkönyvtárosa is volt, de az ezidei új költségvetéséből kitorölték ezt az állást. A Nemzeti Könyvtár egyéb alkalmazottai a könyvtárőrök, számszerint 13-an, négy segédkönyvtáros vagy könyvkiosztó, egy titkár, ki egyúttal a pénztáros is, egy aktavezető könyvelő, még néhány műszaki alkalmazott és altiszt.³

A szófiai Nemzeti Könyvtár könyvvállományát csak annak olvasótermében lehet használni. A könyvtárnak két olvasóterme van, egy közös és egy tudományos, utóbbiban csak az igazgató engedélyével dolgozhatnak tudósok, közéleti emberek, vagy olyan olvasók, akik ritka kéziratokkal vagy könyvekkel foglalkoznak, természetesen a könyvtári tisztviselő felügyelete mellett. Ezenkívül a könyvtár szabályzata szerint házi olvasásra kaphatnak könyvet a művészet kiváló képviselői, tudósok és közéleti emberek egy bizonyos, az igazgató által minden egyes könyvre külön kiszabott pénzösszeg letétbe helyezése után. Az olvasói időtartamot az olvasó kívánságára három hónapra is meghosszabbíthatják. Házi olvasásra nem adatnak ki sem kéziratok, régi nyomású könyvek, a könyvtár vezetőségétől kijelölt

³ A könyvtárnál néhány évvel ezelőtt saját könyvkötődét is létesítettek, itt kötik be a könyvtár könyveit és készítenek cédulákat, dobozokat stb., melyek a könyvtár kartotékjéhez szükségesek. A könyvtár műszaki személyzetéhez tartoznak egyébként a könyvkötőde munkásai is.

bolgár- vagy bármilyen másnyelvű példányok, sem pedig folyóiratok.

A bibliográfiai értesítőn kívül, melyet, mint már említettem, a Nemzeti Könyvtár köteles évente kiadni, a könyvtár 1926-ig évkönyvet is adott ki, hivatalos és nem hivatalos résszel. A könyvtár egyéb kiadványai a könyvtárban lévő úgynevezett szláv kéziratoknak és régi nyomású könyveknek jegyzéke és még néhány más, a könyvtár anyagára vonatkozó kiadványok. Közel két évtized óta azonban a Nemzeti Könyvtár anyagi okokból kifolyólag az előbb felsoroltakon kívül nem adhatott ki mást. Ennek a hiánynak egyik nagy okozója talán vezetőségének gyakori változtatása, amelynek ilyenképen nem nyújtottak kellő alkalmat arra, hogy a könyvtár anyagával alaposan megismerkedhessen s hivatalos könyvtári kiadásokban a jegyzékeket a nyilvánosság elé bocsássák.

A szófiai Nemzeti Könyvtár ezen rövid áttekintése után vessünk most már egy tekintetet könyvgazdagságára is. Mint már előbb a művelődésházaknál is említettem, pontos statisztikai számadatokkal csak az 1938. év végéig rendelkezünk. A rákövetkező évben kitört a háború, mely nagy mértékben megakasztotta sok kezdeményezésnek normális továbbfejlődését. Miután tehát jelenleg nem áll módomban pontos számadatokat beszerezni a Nemzeti Könyvtár könyvvállományára vonatkozólag, megkíséreltem azt legalább megközelítően meghatározni. Az alább felsorolt számok a könyvek és egyéb nyomdatermékek darabszámára vonatkoznak, a duplumokat nem számítva, vagyis minden könyv egyszer számít, attól függetlenül, hogy azon egy darabon kívül a könyvtár még talán néhány más ugyanazon példánnyal rendelkezik. Így tehát 1939. év végén a szófiai Nemzeti Könyvtárban 137.891 könyv és röpirat (brochure) volt; 37.657 időszaki kiadványok (évfolyamok); 941 kézirat; 5313 réginyomású könyv; 1100 képlenyomat; térképek és tervek — 923; zenei művek — 823; vagyis összesen az említett évben 184.648 darab. Ugyanabban az évben Bulgáriában 2750 könyv, 531 újság és 381 folyóirat jelent meg. Ha aztán szem előtt tartjuk, hogy a Nemzeti Könyvtár könyvvállománya minden évben van egy természetes megnövekedése, mindazon köteles letétbehelyezések folytán, amit Bulgáriában nyomtatnak, s ha feltételezzük, hogy a rákövetkező négy esztendő-

ben, vagyis 1942 végéig Bulgáriában ugyanolyan számarányban jelentek meg könyvek, folyóiratok és egyéb nyomdatermékek, természetesen a duplumok és többletpéldányok nélkül, akkor a könyvtárállomány most kb. 200.000 példányra becsülhető. Fentebb már említettem, hogy a köteles példányok beszolgáltatása révén, a könyvtár könyvgazdagsága adományozott könyvek és leginkább idegennyelvű könyvek vásárlásával növekedik, ezúton beszerzett könyvek is tetemes számot tesznek ki. Így tehát a könyvek, folyóiratok, egyéb nyomdatermékek és kéziratok megközelítő számadataiból következően, természetesen, ha, mint már említettük, nem számítjuk be a duplumokat és esetleg még több ugyanannak a könyvnek példányszámát, nyugodtan állíthatjuk, hogy a szófiai Nemzeti Könyvtárban lévő állomány száma 1942. év végén 250.000-t tesz ki. Ez az adat természetesen addig, míg nem rendelkezünk pontos számadattal, nem lehet reális, de mégis elegendő arra, hogy képet alkothassunk magunknak arról a nagy fejlődésről, melyet a szófiai Nemzeti Könyvtár alig 64 éves fennállása alatt elért, s mit fog majd még elérni, ha szem előtt tartjuk folyton növekvő könyvszükségletét, amely az új idők követelményeinek megfelelően folyvást növekedik.

Ezek után lássuk, mily módon használták ki a Nemzeti Könyvtárat az 1938. év folyamán. Az olvasók száma, akik a könyvtárban használták a könyveket, 18.924 volt, azoké pedig, akik házi olvasásra használták, 953. Az egész év folyamán 14.590 könyvet kértek benti olvasásra és 1596-ot házi olvasásra. Nyelvek szerint a benti és házi olvasásra kért könyvek száma a következőképen oszlik fel: bolgár nyelven: 12.583; orosz nyelven: 1586 példány; francia: 1061; német: 599; angol: 93; egyéb nyelven: 282.

Tartalmukra nézve a könyvek a következőképen oszlanak meg: hittudomány: 163; bölcsészettudomány: 462; pedagógia: 498; szépirodalom: 4515; nyelvtudomány és történelem: 2216; földrajz, néprajz, útirajzok: 282; orvos- és természettudomány: 436; matematika: 141; újságok, folyóiratok: 3994; jog-, politikai és társadalomtudomány (szociológia): 1424; műszaki tudomány és művészet: 675; egyéb különböző könyvek: 1390.

Nagyságára nézve Bulgária második legnagyobb könyvtára a plovdivi. Ezt is 1879-ben alapította JOAKIM GRUEV, Kelet-

Rumélia első közoktatásügyi igazgatója. Kelet-Ruméliának 1885-ben Észak-Bulgáriával való egyesítése után ide tömörülnek Kelet-Rumélia összes akkori igazgatóságainak (minisztériumok) könyvtárai is. Ma a plovdivi Nemzeti Könyvtár az egykori kelet-ruméliai nemzetgyűlés palotájában van elhelyezve, amelyet, amennyire a körülmények megengedték, a könyvtár szükségleteinek megfelelően átalakítottak. Már alapításakor létesítettek mellette régészeti múzeumot is, amelyben megőrződnek mindazok a Dél-Bulgáriából származó leletek, melynek Plovdiv a központja.

A plovdivi Nemzeti Könyvtár személyzete a következőkből áll: igazgató, egy könyvtáros, hét őr, egy titkár-pénztáros, irnok és néhány altiszt. A közoktatásügyi minisztérium törvénye értelmében a könyvtár vezetősége köteles évente a könyvtári ügyek állapotáról nyomtatott évkönyvet kiadni, amelynek nem hivatalos részében kiváló bolgár tudósok egyes értékes munkái vannak kinyomtatva. Évkönyv tekintetében a plovdivi könyvtár szerencsésebb helyzetben van, mint a szófiai, mert azt aránylag rendesebben adhatja ki, legutolsó sajtó alá rendezett évkönyve az 1940/1941-es évekre vonatkozik. Rendes évkönyvén kívül a plovdivi könyvtárnak más saját kiadványai is vannak, például: „A plovdivi Nemzeti Könyvtár szláv kézíratainak és régi nyomású könyveinek jegyzéke“, melyet 1920-ban B. CONEV szófiai egyetemi tanár állított össze. (Ugyancsak ő a szerzője a szófiai Nemzeti Könyvtárban található kéziratok és régi nyomású könyvek jegyzékének is.) „Díszítmény és betű a plovdivi Nemzeti Könyvtárban lévő szláv kéziratokban“, írta NIKOLAJ RAJNOV, megjelent 1925-ben, és még egyéb munkák.

Tekintve, hogy rendelkezésemre áll a plovdivi könyvtár legújabb évkönyve az 1940/1941-es évre, módomban áll néhány belőle merített számadatot idézni, amelyek világos és reális képet nyújtanak a könyvtár könyvállományának növekedéséről. Így tehát 1939 végéig a könyvtár összesen 181.417 kötetből állott, beleszámítva a duplumokat is. Az 1940. év folyamán 3244 kötetet kitevő 3197 új munka érkezett be és 501 időszaki kiadvány 516 kötetben.

Az 1940. év végén a könyvtár összesen 105.544 könyvvvel, 114.732 kötetben rendelkezett. Az időszaki kiadványok száma ugyanabban az évben összesen 17.071 volt, 26.128 kötetben.

1941. végén pedig a könyvek száma 108.107 volt, 117.320 kötetben. Az időszaki kiadványok száma ugyancsak abban az esztendőben 17.575 volt, 26.644 kötetben. Vagyis 1941 végén a könyvtár összesen 143.964 kötet könyvvvel és időszaki kiadványokkal rendelkezett. Ide nem tartoznak a duplumok, sem pedig a kéziratok, térképek, képlenyomatok stb., melyekről majd lejjebb fogok szólni.

A fentemlített két év számára a könyvtár könyvállományát nyelvek szerint a következőképen oszthatjuk fel:

	1940	1941
1. Régi klasszikus nyelvek	377	386
2. Szláv nyelvek	114.707	117.619
3. Francia nyelv	14.896	14.923
4. Német nyelv	4.967	5.040
5. Angol nyelv	2.479	2.481
6. Román nyelvek	344	346
7. Új-görög nyelv	959	965
8. Török, zsidó és egyéb nyelv	1.416	1.459
9. Kéziratok, réginyomású és egyéb írott eml.	715	734
10. Duplumok	44.316	44.316

Összesen: 185.176 188.270

Ha mindehhez még hozzászámítjuk azt is, ami az egész 1941-es év folyamán, sőt napjainkig a könyvtárba érkezett, a könyveket, időszaki kiadványokat és egyéb kéziratot és nyomda-termékeket beleszámítva, a végszám biztosan 200.000-re is tehető, ami elég nagy eredmény egy vidéki s aránylag fiatal könyvtár számára. Ha az olvasók számát, akik bent a könyvtárban és háziolvasásra használták a könyvtár állományát, összehasonlítjuk a szófiai könyvtár számával, azt látjuk, hogy a plovdivinak a száma jóval nagyobb, ami annak tulajdonítható, hogy Plovdivban csak egy könyvtár van, míg Szófiában az olvasóközönség rendelkezésére még mások is állanak (egyetemi, városi, tudományos akadémiai könyvtár). 1940-ben a plovdivi könyvtárat 35.319 olvasó látogatta, 1941-ben pedig 30.111. A plovdivi Nemzeti Könyvtár, éppen úgy mint a szófiai, szintén kiad háziolvasásra könyveket. Azoknak az olvasóknak a száma, akik háziolvasásra kértek könyveket, 1940-ben meghaladja az 5483 személyt, 1941-ben pedig az 5707-et.

Mint szintén állami hivataloknak, munkaidő tekintetében a szófiai és plovdivi könyvtáraknak éppen olyan munkaidőbeosztásuk van, mint a többi állami hivataloknak, vagyis reggel 8—12-ig és délután 2—6-ig (nyáridőben 3—7-ig). Az olvasótermek délután 2, illetve 3 órától este 8 óráig állnak az olvasóközség rendelkezésére. Ez azért van, hogy az állami alkalmazottak 6 óra után egészen 8 óráig használhassák a könyvtárakat.

1920 folyamán egy törvényhatározat folytán Tirnovóban és Sumenben is megnyílt egy-egy könyvtár, amelyek később állami Nemzeti Könyvtárakká lettek, s most már szintén egy-egy példányt kapnak a szófiai Nemzeti Könyvtárba kötelezően leadott nyomdatermek példányaiból. Személyzetileg ezek a vidéki könyvtárak még fejlődésben vannak, vezeti őket egy könyvtáros és néhány segédszemélyzet. Két évvel ezelőtt a tirnovói Nemzeti Könyvtárt céljainak teljesen megfelelő modern épületben helyezték el s ezen a téren megelőzte úgy a szófiai, mint a plovdivi könyvtárakat. A sumeni Nemzeti Könyvtár mindezekig egy, nem a célnak megfelelő épületben van, de az a tirnovói könyvtár példáján felbuzdulva, hamarosan szintén saját modern épületében fog tető alá kerülni. Könyvgazdagságára nézve a két, alig huszonhárom évvel ezelőtt létesített vidéki könyvtár eléggé hátramaradt, de a kötelező letétbe való helyezési törvény folytán könyveinek száma már lényegesen megnövekedett az utóbbi években. 1938-ban a tirnovói Nemzeti Könyvtár 63.047 könyvvel, és röpirattal, 17.085 időszakos évfolyamkiadványokkal, 14 kézirattal, 339 régi nyomású könyvvel, 1.550 kép-lenyomattal, 212 térképpel és tervvel és 438 zeneművel, vagyis összesen 82.685 darabbal, a duplumokat nem számítva, rendelkezett. A sumeni Nemzeti Könyvtár számára ugyanazon évre a következő számadatok állnak rendelkezésünkre: könyvek és röpiratok (brochure): 55.636; időszakos évfolyamok: 16.579; kézirat: 1; réginyomású könyvek: 309; kép-lenyomatok: 674; térképek és tervek: 385; zeneművek: 446; vagyis összesen 73.751 db. szintén a duplumok nélkül. A rákövetkező négy esztendőben, egészen napjainkig a két könyvtár állománya természetesen folyton megnövekedett s megközelíti már a 100.000-t is. Hogy lássuk, mily mértékben használják ezeket a vidéki könyvtárakat, itt néhány, az 1938-as év statisztikájából kiválogatott számadatot fogok felhozni. Ezalatt az év alatt a tirnovói könyvtárat látogatta

és ott dolgozott: 1319 egyén, 1893 pedig háziolvasásra vitt könyvet. A könyvtárban használt könyvek száma 2677, a háziolvasásra kiadott könyveké pedig 5254, majdnem mind bolgárnyelvű (csupán 67 idegennyelvű). Ugyanabban az időben a sumeni Nemzeti Könyvtárat 284 egyén látogatta, háziolvasásra pedig 3893-an vettek kölcsön könyvet. Olvasótermében használt könyvek száma 801, a háziolvasásra kiadottaké pedig 10.642, vagyis összesen 11.443, melyek közül 11.179 bolgárnyelvű volt.

Miután így röviden vázoltam a négy bolgár Nemzeti Könyvtárat, szeretnék néhány szót a többi bolgár könyvtárról is mondani, mert talán beszámolóm nem is lenne teljes, ha említés nélkül hagynám azokat.⁴ Legelőször is fel kell említenünk az Egyetemi Könyvtárat Szófiában, mely nagyságára nézve Bulgária második könyvtára. Ezt 1889-ben alapították a Főiskolával együtt, mely utóbbi 1904-ben az „Egyetem“ elnevezést kapta. Az Egyetemi Könyvtár egyúttal Bulgária legelső könyvtára is, amely elsőnek rendelkezett saját modern, a könyvtár szükségleteinek minden tekintetben megfelelő épülettel. Külsőjére és belső berendezésére nézve is az ország legjobb könyvtára. A szófiai egyetem fennhatósága alá tartozik, s vezető személyzetét az egyetemi tanács jóváhagyásával nevezik ki. A hivatali rangsorozat nála ugyanolyan, mint a többi két nagy állami Nemzeti Könyvtárnál, vagyis: igazgató, könyvtárosok, örök, adminisztrációs és műszaki segédszemélyzet. A könyvtárhoz egy jól berendezett könyvkötőde is tartozik, itt kötik be a könyveket s készítik el az összes, a könyvtári kartotékhoz szükséges anyagot. 1938-ban az Egyetemi Könyvtár 238.397 kötet könyvvvel rendelkezett, amelyek nyelvek szerint a következőképen oszlanak meg: bolgár: 66.339; orosz: 28.222; egyéb szláv nyelvek: 11.799; német: 67.979; francia: 39.202; angol: 14.271; olasz: 4173; egyéb nyelvek: 6412. Fölösleges is talán megjegyeznem, hogy az Egyetemi Könyvtár könyvtárállománya szintén állandóan növekszik a tör-

⁴ 1941, Macedónia felszabadítása óta az eddigi bolgár könyvtárak száma még eggyel emelkedett: a szkopieival (Üszkü). Addig, amíg a várost szerb uralom alól fel nem szabadították, ott csak szerb- és másnyelvű könyvanyag volt, ez azonban igen gazdag. Erre vonatkozólag azonban semmiféle adatok nem állnak rendelkezésemre. Két év óta a szófiai Nemzeti Könyvtár a köteles példányokból és többi nyomdatermékekből ide is küld egy-egy példányt.

vény által kötelező könyv- és bármilyen másnemű nyomdattermékek köteles beszerzése, valamint a főleg idegennyelvű könyvek állandó vásárlása által. Mivel az Egyetemi Könyvtár célja legelsősorban az egyetem szükségleteinek kielégítése: egyetemi tanárok, hallgatók, általában a tudományos világé, ennek következtében aztán nagy körültekintéssel válogatják össze az anyagot, így határozottan is állíthatjuk, hogy ma általános tudományos- és könyvtárügy szempontjából nézve, az Egyetemi Könyvtár Bulgária legkomolyabb könyvtára. Miután épülete a központi egyetem udvarán van, szinte azt mondhatjuk, hogy az állandóan a professzorok kezeügyébe esik, minden egyes egyetemi hallgató bármely pillanatban látogathatja, ily módon természetesen legjobban tölti be magas hivatottságát, tudniillik, hogy mindenben és mindenkor a bolgár tudomány rendelkezésére álljon.

Hogy a bolgár könyvtárügyről és a bolgár könyvtárakról szóló általános áttekintésem még kimerítőbb legyen, megemlítem egyúttal azt az öt városi könyvtárat, amely Szófiában, Várnában, Burgaszban, Ruszéban (Ruszcsubuk) és Sztara-Zagorában van. Ezek között könyvgazdagságra és belső berendezésre nézve a Fővárosi Városi Könyvtár foglalja el az első helyet. Ez utóbbi az elmúlt esztendőben nyitotta meg hivatalosan kitűnően berendezett nyilvános olvasótermét, s ezzel a főváros nyilvános könyvtárai még eggyel szaporodtak. Az öt városi könyvtár könyveinek száma együttevve ma összesen 150.000; ez a szám természetesen napról-napra növekszik.

Azon könyvtárak közül, melyek a specialisták szükségleteit elégítik ki, s amelyeknek látogatására csak korlátozott számú olvasóközönség kap engedélyt, főleg tudósok, meg kell említenünk a Bolgár Tudományos Akadémia, a Bolgár Szent Synodus, az Archaeológiai Intézet és a két múzeum: régészeti és néprajzi könyvtárát is. Kisebbszű nagyobb könyvtárakkal rendelkeznek az összes minisztériumok is, amelyek elsősorban saját tisztviselőinek szükségleteit elégítik ki. Könyvtára van még néhány más állami és magánhivatalnak is. Ezenkívül saját könyvtárral rendelkezik Bulgária majdnem minden iskolája, könyveinek száma együtt meghaladja a 2.000.000-t.

Mindabból, amit eddig a bolgár művelődésházakról (čitalište) és könyvtárakról mondtam, láthatjuk, hogy Bulgária rövid

szabad létezése alatt is munkálkodott a könyvtárügy terén, ha némely tekintetben talán mégis hátramaradt a többi nyugati állam mögött, a mulasztás hibája nem benne rejlett. A fiatal állam teljesen át van hatva attól a mély törekvéstől, hogy felemelje és mindenben tökéletesítse könyvtárait, melyek műveltsége fejlettségének és előrehaladottságának hű tükörképei.

MIJATEV PÉTER.

A TRENCSEN-ZSOLNAI KÖNYVNYOMDA.

A Felvidéknek Habsburg-uralom alatt álló részében a XVII. század folyamán keletkezett tartósabb életű nyomdák egyikének megalapítása azoknak a protestáns morva exulánsoknak a nevéhez fűződik, akik a felkelő csehekre végzetes fehér-hegyi csata (1620) után a lednici Rákóczi-uradalomban fekvő Puhón keresztül áramlottak az országba s akik a hazai tótság irodalmi életében olyan előkelő szerepet játszottak.¹ SZIMONIDESZ LAJOS föltevését,² hogy az exulánsok mindjárt első állomáshelyükön, Puhón nyomdát alapítottak volna, sem nyomtatványok, sem egykorú följegyzések nem támasztják alá. Az első s egyetlen morva menekült alapította nyomda, amelyről biztos tudomásunk van, a *trencségi*. Keletkezését 1632-re szokás tenni, de első biztos terméke csak 1637-ből való. Nem is nagyon valószínű, hogy sokkal előbb keletkezett volna, mert különben nem a lőcsei officinában nyomatta volna ki az ugyancsak Morvaországból hazánkba menekült TRANOWSKY (TRANOSCIUS) GYÖRGY lipótszentmiklósi lelkész cseh-tót nyelven írt ima-³ és énekeskönyvét.⁴

A trencségi nyomda megalapítója valami WOKAL JÁNOS VENCEL volt. Sem azt nem tudjuk róla, hogy azelőtt hol működött, sem azt, hogy honnan hozta vagy szerezte be nyomdai felszerelését, amellyel Trencsénben 1640-ig szorgalmasan nyomtatott latin, német és tót könyveket. Trencsénbe bizonyára a XVI. század óta virágzó protestáns iskola vonzotta, mely az akkor még luteránus ILLÉSHÁZYak hatalmas támogatását élvezte.⁵ Valószínűleg még életében nyomdájában dolgozott az ugyancsak Csehországból menekült AB HAGE LÖRINC BENJAMIN, akinek neve,

¹ V. ö. erre nézve SZILÁDY JENŐ: A magyarországi tót protestáns egyházi irodalom. 1517—1711. Bp., 1939. 66. l.

² A puchói nyomda. MKSze, 1942: 183/5. l.

³ Phiala odoramentorum. Lőcse, 1635. RMK. II : 502. sz.

⁴ Cythara sanctorum, Pisne duchovni staré i nové. U. o. 1635. v. 1636. V. ö. SZILÁDY i. m. 101/2. l.

⁵ L. VLAHOVICS EMIL: A trencségi kir. kat. főgymn. története. Trencsén, 1895. 7. l.

Sinapius: Parva schola címlapja.

IV. PARTICIPIUM

A participium allegoriája Sinapius: Parva schola-jából.

mint mûvezetôé, az egyik 1641. évi trencséni nyomtatványon szerepel, amikor az officina már WOKAL özvegye, DOROTTYA kezén volt. Az özvegy 1648-ig vezette az üzemet s nyomtatványain a „*Typis Vocalianae*“, „*Typis Dorotheae Vocalii Viduae*“, vagy „*Litteris chalcographicis Vocaliani*“ cégjelzést használta. Ekkor a nyomda az eddigi mûvezetô ab HAGE (HAYEK?) tulajdonába ment át. Az ô neve legutoljára egy 1655-re szóló kalendárium⁶ impresszumában szerepel. Most a nyomda CZIŒEK (egyik német nyomtatványon ZEISSEL) NIKODÉM kezébe került, aki mint AB HAGE faktora már egy 1649-ben megjelent trencséni nyomtatvány⁷ cégjelzésében is szerepel. CZIŒEK idejében, 1658-ban látott napvilágot — a nyomdász nevének feltüntetése nélkül — a trencséni officina legdíszesebb terméke, SINAPIUS JÁNOS galgöci iskolamester, majd szakolcai s végül trencséni evangélikus lelkész *Parva schola in usum discipulorum Christi accomodata et disposita*⁸ címû tankönyve. Rézmetszetû címlapját az augsburgi származású LANG MÓRIC készítette Pozsonyban, ugyanaz a mûvész, aki a *Mûvészeti lexikon* szerint többek között LISTIUS LÁSZLÓ *Magyar Márs-ának* címlapját is metszette. A címet befogadó cartouche két oldalán négy-négy medaillon van elhelyezve, melyek mindegyike egy-egy nyelvtani kategória (nomen, pronomen, verbum, participium || adverbium, praepositio, coniunctio, interjectio) allegorikus megszemélyesítését tünteti föl, míg a cím fölé elhelyezett nagyobb, ellipszisbe foglalt, kompozíció a Szentháromságot jeleníti meg. Az egyes nyelvtani fogalmak allegóriái közül egy pár a szedéstükör egész szélességében fölnagyított s részletesebb staffage-zsal élénkített rézmetszetben a könyv megfelelő fejezetei élén újból előfordul.

CZIŒEK a nyomdát KRMAN DÁNIEL *Knjha života*⁹ címû gyászbeszéde életrajzi függeléke szerint¹⁰ eladta VETERINI PÁL

⁶ RMK. II: 842. sz.

⁷ MKSzle, 1889: 221. l. és Stripszky II: 102. sz.

⁸ RMK. II: 917. sz.

⁹ Zsolna, 1704. RMK. II: 2224. sz., a M. Nemz. Múz. unikuma.

¹⁰ RIBAY GÖRGY 1793-ban készült, de sajnos kéziratban maradt Typographiae Hungariae c. összeállításának a zsolnai nyomdára vonatkozó része, melyet SZIMONIDESZ idézett cikkében (184. l.) közölt, kétségtelenül innen való: hiszen KRMAN gyászbeszédének m. n. múzeumi unikuma egykor RIBAY birtokában volt!

Puhóban lakó csehországi exulánsnak, aki azt Erzsébet leányának férje, DADAN JÁNOS számára szerezte meg. Az adás-vétel időpontját KRMAN nem említi, de valószínű, hogy a vásár 1661-ben jött létre s a nyomda VETERINI ERZSÉBET hozománya volt.¹¹ VETERINI veje fia volt DADAN LUKÁCSnak, a morva testvérek preraui papjának, aki 1628-ban jött Magyarországra s nem lehetetlen, hogy DADAN JÁNOS már itt is született. Kétségtől már DADAN idejében került ki a trencsényi sajtóból 1662/63-ban az a két ránk maradt nyomtatvány, melyek egyike „*Typis Trenchini*”,¹² másika pedig „*Typis Lutheolani*”¹³ jelzéssel van el látva.

DADAN rövidesen átvitte a nyomdát a Trencséntől néhány mérföldnyire fekvő Zsolnára. Az átköltözésre bizonyára a Trencsénben egyre jobban elhatalmasodó ellenreformáció s a török háború okozta bizonytalanság ösztönözte. Trencsén ez időtájt már korántsem volt a luteranizmusnak az a fellegvára, ami WOKAL letelepedése idején volt. Amikor 1645-ben PÜSKI JÁNOS nyitrai püspök betelepítette Trencsénbe a jezsuitákat, a túlnyomó részben protestáns városi polgárság és tanács nem valami szívesen fogadta őket, sőt a város országgyűlési követei, SUJÁNSZKY és MELKIEDES egyenesen az országgyűléshez fordultak, hogy ki- eszközöljék eltávolításukat. Föllépésük azonban nem járt sikerrel. A jezsuiták nemcsak hogy nem hagyják el a várost, hanem rövidesen megkezdik tanítói működésüket s 1650-ben már száz- nál több növendékük van. Kollégiumuk és újoncházuk létesíté- sére legfőbb protektoruk, LIPPAI GYÖRGY esztergomi érsek tete- mes összeget — 105.015 forintot — költött, 1656-ban alapított Mária-Társulatuk rektorául pedig gróf ILLÉSHÁZY GYÖRGYöt sikerült megnyerniök.¹⁴ Ilyen viszonyok között luteránus jellegű nyomdának már nem igen volt tere a városban s nagy a gyanúm, hogy CZIŽEKET is ez bírta rá arra, hogy megváljon üzemétől.

Bárhogy álljon is a dolog, annyi tény, hogy 1665-ben jelen- tek meg az első zsolnai nyomtatványok DADAN JÁNOS cégjelzé- sével s kétségtelenül a WOKAL—AB HAGE—CZIŽEK-féle nyomda

¹¹ Fiok, ifj. DADAN JÁNOS 1662 decemberében született.

¹² 1662, RMK. II: 1001. sz.

¹³ 1663, RMK. II: 1027. sz.

¹⁴ L. VLAHOVICS, i. m. 9/14., 127. l.

díszével. Minthogy a DADAN JÁNOS névvel 1698-ig találkozunk zsolnai nyomtatványokon s azt is tudjuk,¹⁵ hogy sírja fölött 1704 július 26-án tartotta meg KRMAN DÁNIEL, a tragikus sorsú evangélikus szuperintendens és zsolnai lelkész¹⁶ a főtebb említett tótnyelvű gyászbeszédet. SZINNYEI, PUSZTAI¹⁷ és NOVÁK¹⁸ úgy beszélnek róla, mintha egyetlen DADAN JÁNOS gyakorolta volna Zsolnán a könyvnyomtatást, sőt NOVÁK az officina szadzvégi ellanyhulását egyenesen DADAN JÁNOS előregedésével magyarázza. Egyiküknek sem tűnt fel, hogy a zsolnai nyomda 1676/83. évi termékein ALZBETY DADANKA szerepel az impresszumokban, ami arra vall, hogy két DADAN JÁNossal van dolgunk, apával és fiúval, akik közül az első 1673 és 1676 között halhatott el — az 1674/75. évekből zsolnai nyomtatvány mindaddig nem került elő —, a második pedig 1685 táján elérvén nagykorúságát, átvette anyjától, született VETERINI ERZSÉBETŐL az apai örökséget s azt haláláig birtokolta.

KRMAN említett gyászbeszéde ezeket az impresszumokból levonható következtetéseket szinte pontról-pontra beigazolta. A beszédhez csatolt életrajzi függelékből megtudjuk, hogy valóban két DADAN JÁNOS nevű zsolnai tipográfus volt, a nyomdát hozományul kapó, korán elhunyt apa és az 1662 decemberében született fiú. Utóbbi gondos nevelésben részesült. Az iskolában szorgalmával tűnt ki, mesterségét atyja üzemében sajátította el. Nemcsak képzett nyomdász, hanem könyvkötő és napórákészítő is volt. Amikor 22. életévében — tehát 1684-ben — megnősült, már édesanyja sem élt. Felesége MALUCH TAMÁS zsolnai bíró és egykori szenátor ZSUZSÁNNA nevű leánya volt, aki röviddel ő előtte, 1704 február 14-én szállt sírba. DADAN maga 1704 július 25-én délután két és három óra közt költözött el az élők sorából. KRMAN életrajzi vázlatából azt is megtudjuk, miért szünetelt 1698 óta a zsolnai nyomda? Semmi esetre sem DADAN előregedése következtében — hiszen hősünk ez időtájt mindössze 38 éves volt —, hanem azért, mivel DADANNak, mint oly sok hitsorsosának, menekülnie kellett. Hogy hol töltötte számkivételére éveit, azt KRMAN nem árulja el: csak annyit mond, hogy

¹⁵ SZINNYEI, M. írók, II: 561. l.

¹⁶ U. a. VII: 321. h.

¹⁷ Nyomdászati enciklopédia.

¹⁸ A nyomdászat története. III: 15. l.

ez alatt az idő alatt mint császári írnok és arithmeticus működött. Visszatérése időpontját sem ismerjük, de kétségtelen, hogy ez a visszatérés a RÁKÓCZI-féle fölkelés kezdeti sikereivel kapcsolatos. KRMAN szerint DADAN legott hazatérése évében kinyomtatott latin és tót nyelven egy imát II. RÁKÓCZI FERENCÉRT, hogy ezzel is kimutassa loyálisát. Ez a nyomtatvány, sajnos, egy példányban sem maradt reánk. Ez volt — úgy látszik — az újrakedő DADAN-féle nyomda utolsó terméke, mivel tipográfusunk csakhamar elkezdett betegeskedni. Valószínűleg még ő szerződtette nyomdájába művezetőül azt a KROLOP VENCELT, aki a róla szóló gyászbeszédet 1704-ben kinyomtatta.

Az ifjabbik DADAN egyébiránt azok közé a könyvnyomtatók közé tartozott, akik maguk is írogattak. Ugyanis ő maga fordította le latinból cseh-tót nyelvre KEGELIUS FÜLÖP tizenkét lelki elmélkedését s azt *Dwanac přemyslowánj duchownych* címen 1686-ban ki is hozta sajtóján. KEGELIUS e munkája egyike volt a XVII. század legkedveltebb imádságos könyveinek s hazánkban nem kevesebb, mint 12 magyarnyelvű kiadást ért, sőt 1679-ben Lőcsén latin eredetijét is kinyomtatták. Tótul először 1666-ban adta ki PLINTOVIC ÁDÁM zsolnai orgonista, majd 1677-ben KROMHOLC JÁNOS fordításában is megjelent Lőcsén. E két fordítás egyikéből sem maradt ránk példány. PLINTOVIC fordításáról, mely a német kiadásból készült, DADAN is megemlékezik saját fordítása előszavában. Már az ő idejében is fölöttébb ritka volt s részben ez a körülmény indította arra nyomdászunkat, hogy a maga fordítását, mely a DADAN szerint sokkal megfelelőbb latin szövegből készült, piacra vesse.¹⁹

A DADAN-féle nyomda éppúgy, mint trencsényi elődei, a főszúlyt a cseh-tót kiadványokra helyezte. De azért mindkét DADAN elvétve magyarnyelvű könyvekkel is megpróbálkozott, persze csupa olyan kiadvánnyal, amely jó üzletnek ígérkezett. Így apa és fiú egyaránt kihozta nemcsak tótul, hanem magyarul is a NEUBARTH-féle *Új kalendárium*-ot,²⁰ az apa egy magyar *katekizmus*-t,²¹ a fiú pedig 1697-ben egy magyar értelmezésekkel el-

¹⁹ V. Ö. SZILÁDY JENŐ, i. m. 167/8. l.

²⁰ RMK. I: 1143. és 1359. sz.

²¹ RMK. I: 1156. sz.

látott *Donatus*-t.²² Ezt MISSOVICZ MIHÁLY akkori trencségi iskolaigazgató tette közzé, még pedig azért, mivel — mint előszavában írja — a trencségi iskolás gyerekek panasztartották, hogy szüleik nem magyar, hanem cseh értelmezésű grammatikát kénytelenek vásárolni. Bár a DADAN-nyomda a luteránizmus szolgálatában állott, azért az ellentábor rendelkezéseit sem utasította vissza. Így itt állították elő 1689-ben a privigyei kegyesrendi iskolának egy az esztergomi prímást dicsőítő alkalmi kiadványát,²³ de persze a nyomtatás helyének s a könyvnyomtató nevének elhallgatásával.

KROLOP KRMAN említett gyászbeszédén²⁴ kívül 1704-ben még egy apróságot²⁵ nyomtatott ki, azután elhallgatott. A zsolnai nyomda most egy ideig gazdátlanul hevert. Ezt nemcsak az emlékek hiányából, hanem az 1707 április 3.-ától 7.-éig tartott rózsahegy-i luteránus zsinat ama határozatából is következtethetjük, mellyel KRMAN DÁNIEL elnöklete alatt bizottság küldött ki oly célból, hogy egy, a luteránus érdekeket szolgáló tót nyomda létesíttessék.²⁶ Bizonyára ezzel a határozattal kapcsolatos a zsolnai nyomda 1707. évi újraéledése KAUDER VILMOS vezetése alatt.

1713-ban a nyomda CHRASTINA DÁNIEL kezébe került, aki azt a határszéli Puhóra vitte át. „1730-ig nyomtatgat itt főképen tót nyelvű vásári iratokat, amikor a pozsonyi ROYER JÁNOS PÁL vásárolja meg a tipográfiát.”²⁷ A nyomda ezzel végkép megszűnik, mivel betűinek magasságbéli különbsége következtében az amúgy is erősen megkopott betűkészletet ROYER kénytelen volt a maga typometriájára átönteni.²⁸

GULYÁS PÁL.

²² RMK. II: 1913. sz.

²³ RMK. II: 1655. sz.

²⁴ RMK. II: 2224. sz.

²⁵ RMK. II: 2223. sz.

²⁶ V. Ö. ZSILINSZKY MIHÁLY: A magyarhoni prot. egyh. története. Bp., 1907. 246. l.

²⁷ NOVÁK, i. m. IV: 32. l.

²⁸ U. o. IV: 20. l.

AZ ELSŐ MAGYARORSZÁGI HÍRLAP KÉRDÉSE.

Az első magyarországi hírlap kérdéséről szólván,* mindjárt elüljáróban kirekesztjük a tárgyalási anyagból azokat a hírszolgálatató kezdeményeket, amelyeknél nincs meg a mai értelemben vett újság legfőbb jellemvonása, az időszakos, periodikus megjelenés. Így tehát kiesnek a rölapok, relatiók, avisák, neue Zeitungok és más effajta újságglevelek, bár az újságírásnak ezek az első csírái roppant érdekes tanulságokat nyújtanak, mert nélkülok a periodikus sajtó kialakulása nem lett volna lehetséges.

Ily szűkebb értelemben próbálja e kis dolgozat megvilágítani azt a kérdést, hogy melyik volt az első hírlap hazánkban, vagy még közelebről megfogalmazva: *volt-e Szentiványi Mártonnak, a tudós nagyszombati jezsuitának újságja?*

I. A kérdés története.

A magyar irodalomtörténet — vagy ha szabad mondani: sajtótörténet — az utóbbi félszázadban azt vallotta, hogy az első magyarországi hírlapnak II. RÁKÓCZI FERENC latinnyelvű újságját kell tekinteni, amely *Mercurius Hungaricus* címmel 1705-ben hetilapként indult meg, majd utóbb *Mercurius Veridicus ex Hungaria* címmel havonta megjelenő újsággá lett és Rákóczi szabadságharcának leveretéséig állott fenn. Ezeket a megállapításokat THALY KÁLMÁNNak köszönhetjük, aki közel nyolcvan esztendővel ezelőtt a *Vasárnapi Ujság* hasábjain,¹ utóbb egy akadémiai értekezésében,² majd 1883-ban a *Magyar Könyvszemlében*³ tette

* Szerző e kérdést a Magyar Sajtótudományi Társaságban 1939. február hó 20-án tartott székfoglaló előadásában igyekezett tisztázni. Mivel megállapításai a szakemberek egy része előtt váltak csak ismeretessé, e dolgozat közlése ma is időszerű.

¹ Nyomtatott hírlapok a kurucvilágban. Vasárnapi Ujság, 1866. 123—124., 138—139. ll.

² Az első hazai hírlap. 1705—1710. Budapest, 1879. Akad. Ért. a tört. tud. köréből. VIII. köt.

³ Kuruc hírlapok 1705-ből Berlinben. Magyar Könyvszemle, 1883. 229—245. ll.

közzé adatait. THALY egyes újságlapokat facsimilében is közölt, HELLEBRANT ÁRPÁD pedig 1895-ben további számokat ismertett a *Történelmi Tárban*.⁴ THALY kutatásai alapján foglalkozott az első hírlap kérdésével FERENCZY JÓZSEF is hírlapirodalomtörténeti nagy munkájában.⁵

A THALY-féle adatok megbízhatóságára nézve esetleg felmerülő minden kétséget eloszlatott a *Magyar Könyvszemle* 1939. évfolyamában SZIMONIDESZ LAJOS, aki a HELLEBRANT ÁRPÁDTól ismertetett 1710. évi három első számot facsimilében közölte és az összes eddig ismert lappéldányokat számbavette.⁶

Mindezek után joggal szerepel DEZSÉNYI BÉLÁnak nagy gondnal és körültekintéssel összeállított bibliográfiájában⁷ és annak elvi kérdéseket tisztázó bevezetésében RÁKÓCZI újságja, mint az első magyar hírlap.

A lap adataink szerint rendszeresen megjelent, hat évig állott fenn, valóban híreket hozott a magyarországi harcokról és híreivel ellensúlyozni akarta a külföldi közvélemény előtt — ha ilyenről beszélni nem anakronizmus — a bécsi hírlapok, kiváltképen a *Wienerisches Diarium* magyarellenes közleményeit.

Fel-feltűnt azonban az irodalomban ismételten egy másik, többnyire igen óvatos állítás is, mégpedig az, hogy SZENTIVÁNYI MÁRTON (1633—1705), a tudós jézustársasági szerzetes-tanár 1675—1703-ig Nagyszombatban, Bécsben és egyebütt névtelenül, ugyancsak latin nyelven, a nap eseményeit tartalmazó röpíveket

⁴ Adalék a Rákóczi-kor irodalmához. *Történelmi Tárban*, 1895. 619—629. ll.

⁵ A magyar hírlapirodalom története 1780-tól 1867-ig. Budapest, 1887. 10—12. ll.

⁶ II. Rákóczi Ferenc hadi újságja. MKSze, 1939. 341—351. ll. és 24 lap hasonmás-melléklet. — SZIMONIDESZ figyelmét úgy látszik elkerülte HELLEBRANT ÁRPÁD közleménye, aki a *Történelmi Tárban* id. évfolyamában a báró PODMANICZKY-család kiskartali könyvtárának colligatumból a PODMANICZKY GÉZÁNÉ által felfedezett három számot ismerteti és másolatban közli. — Bár a HELLEBRANT-féle közleményt számbavette PINTÉR JENŐ (A magyar irodalom története a legrégibb időkől Bessenyei György felépéséig. Budapest, 1909. II. köt., 187. l.), érthető, hogy a közlemény címe félrevezette a kutatót.

⁷ A magyar hírlapirodalom első százada (1705—1805). Budapest, 1941. 7., 9., 11., 23. lapokon.

adott ki, s ezeket lehetne a hazai időszakos sajtó őskének tekinteni. A feltevés helyességét nemigen kutatta, vizsgálta senki; inkább csak a források sorozatos átvételéről beszélhetünk, mely máig követhető. S hogy a kritikátlan átvétel és zabolátlan fantázia hova vezethet, arra beszédes példát mutat az az összefoglaló cikk, amely állítólag szakember tollából, de névtelenül jelent meg 1934-ben, a Magyar Könyvkiadók és Könyvkereskedők Országos Egyesülete ú. n. *Karácsonyi Könyvében*. Elrettentő például hadd álljon itt az idevonatkozó részlet.

„A magyar idôszaki sajtó úttörôjének *Szentiványi Márton* nagy-szombati egyetemi tanárt tarthatjuk, aki *Ephemerides Latinae* címmel 1675-ben latinnyelvû hírlapot indított. A lap elsôsorban a külföld tájékoztatására szolgált és szerkesztôje — a maga korának legjobb nevû jezsuita hit-tudósa — erôs katolikus szellemben írta meg cikkeit. Huszonnyolc évig, tehát 1703-ig állt fenn ez az elsô hírlap, amely természetesen rengeteg nehézséggel volt kénytelen megküzdeni. Már magábanvéve az is nagy szó volt, hogy a szerkesztô meg tudta szerezni lapjának kiadásához az akkor-tájt szükséges királyi engedélyt, az azonban egyenesen csodálatos, hogy a hírszerzés nehézségeivel, a postai szállítás drágaságával és — nem utolsô sorban — a közönség közönyével ilyen hosszú ideig eredményes harcot vívott ez a lap. Hiszen azok az újságok, amelyek ezután következtek, jóval rövidebb ideig éltek. II. *Rákóczi Ferenc* hivatalos lapja, a *Mercurius*, öt évig, *Bél Mátyás* pozsonyi hetilapja, a *Nova Posoniensa*, pedig alig két évig.“ (54—55. l.)

Eddig a ránk tartozó részlet. Csak úgy ágaskodnak a szemünk elôtt a kérdôjelek, úgyszólván minden megállapításnál. Hiszen, ha ez mind bizonyítható lenne! De ha csak a belsô okokat vennôk számba, még akkor is nehezen volna elhihetô, hogy egy tudós jezsuita, egyetemi tanár, aki több mint három éven át rektorkodott, 12 évig az egyetem kancellárja volt,⁸ 22 évig kormányzója az egyetemi nyomdának,⁹ 15 évig könyvcenzor, az egyetemen a szentírás, bölcselet, matematika, egyházjog és dogmatika tanára, mindezen felül pedig rengeteg mennyiségû, nagy többségben latin, de magyar, német, sôt tót nyelven írt munka

⁸ WOLKENBERG ALAJOS: A budapesti királyi magyar Pázmány Péter tudományegyetem rectorai. Budapest, 1929. 90. l.

⁹ PAULER TIVADAR: A budapesti magyar kir. tudomány-egyetem története. Budapest, 1880. 40. l.

szerzője¹⁰ — újságot szerkesszen, ha ebből az időből ránk maradt volna valami újságféle, s azt neki próbálná valaki tulajdonítani. S mégis kísért az ő hírlapírásának, hírlapszerkesztésének hipotézise a mai napig!

Csak egy kissé kell belelapozgatni a SZENTIVÁNYI-bibliográfiába és csodálatos gondolatátvételeket lehet nyomonkísérni. Visszafelé haladva elsőnek mindjárt PINTÉR JENŐ hétkötes irodalomtörténetében¹¹ akadunk rá SZENTIVÁNYI MÁRTON újságjára. Nagyon is valószínű, hogy a *Karácsonyi Könyv* névtelen munkatársa PINTÉR JENŐ utalásai alapján bocsátotta szabadjára képzeletét. PINTÉRT viszont, aki régebbi nagy művében¹² még a THALY—FERENCZY-féle felfogás híve RÁKÓCZI újságja kérdésében, bizonyára az újabb irodalom térítette el korábbi véleményétől. Úgy kell lennie, hogy SCHERMANN EGYED Szent István-akadémiai felolvasása,¹³ de méginkább WOLKENBERG ALAJOS rektori székfoglalója hitette el PINTÉREL SZENTIVÁNYI újságjának létezését, mert a székfoglaló beszéd függelékében ez áll:

„Nevezetes Szent-Iványi-ról, hogy ő indította meg és szerkesztette az *Ephemerides Latinae*-t, mely újság az első ilyen vállalkozás volt Magyar-

¹⁰ HERMANN EGYED és ARTNER EDGAR: A hittudományi kar története 1635—1935. A kir. magy. Pázmány Péter-tudományegyetem története, I. köt. Budapest, 1938. 58. l. — Legújabb: SERFÖZŐ JÓZSEF: Szentiványi Márton S. J. munkássága a XVII. század küzdelmeiben. Kny. a Jezsuita Történeti Évkönyv 1941-ből. Budapest, 1942.

¹¹ PINTÉR JENŐ Magyar irodalomtörténete. Tudományos rendszerezés. III. köt. Budapest, 1931. 43. l.: „...a hazai időszakos sajtónak ez a latin őse, az *Ephemerides Latinae*, 1675-től 1703-ig jelent meg Nagyszombatban, utóbb Bécsben“. — U. az: IV. köt. Budapest, 1931. 66. l. „A hazai időszakos sajtó úttörője Szentiványi Márton nagyszombati egyetemi tanár latinnyelvű közlönye volt a XVII. század végén. Ez a latinnyelvű hírlap, az *Ephemerides Latinae* (1675—1703), a külföld tájékoztatására készült. Szerkesztője, a nagynevű jezsuita hittudós, katolikus szellemben írta cikkeit.“ Ugyanily értelemben v. ő. még 893. és 895. l.

¹² A magyar irodalom története a legrégibb időktől Bessenyei György fellépéséig. II. köt. Budapest, 1909. 186—187. ll.

¹³ SCHERMANN EGYED: Adalékok az állami könyvcenzúra történetéhez Magyarországon Mária Terézia haláláig. A Szent István Akadémia hittudomány-bölcséleti osztályának felolvasásai, II. köt., 2. szám. Budapest, 1928. 18. l.: „Szentiványi 1675—1703-ig részint Nagyszombatban, részint Bécsben a nap eseményeit tartalmazó latinnyelvű röpikeket adott ki, amelyek tehát a hazai hírlapirodalom első termékei voltak“.

országon 1675—1703. Nagyszombatban, azután Bécsben, majd másutt a szerkesztő neve nélkül jelent meg.”¹⁴

Jókora lépéssel jutunk tovább, ha ezt az idézetet összevetjük FEJÉR GYÖRGYnek a Pázmány-egyetem történetét tárgyaló latin művével,¹⁵ ahol ugyanis megtaláljuk ennek szó szerinti eredetijét:

„De eodem Martino Szent-Iványi memorabile admodum est, ipsum fuisse auctorem *Ephemeridum Latinarum* primarum, quae in Hungaria scriptae sunt, et ab anno 1675. usque 1703. partim Tirnaviae, partim Viennae, partim alibi tacito nomine sunt excusae.” (220. l.)

Ugyancsak FEJÉRre való hivatkozással említi SZENTIVÁNYI „röpíveit” BALLAGI GÉZA a politikai irodalomról írt művében,¹⁶ sőt FEJÉR a forrása PAULER TIVADARNak is, aki akadémiai felolvasásban¹⁷ foglalkozott SZENTIVÁNYI jellemzésével.

PINTÉR és SCHERMANN EGYED, illetve FEJÉR és BALLAGI GÉZA műveire való hivatkozással kifogásolja BARÁTH TIBOR is, hogy DEZSÉNYI BÉLA már említett bibliográfiájában mellőzi ezeket az „újság nevével ékeskedő” SZENTIVÁNYI-féle röpíveket.¹⁸ SCHERMANN a forrása ugyancsak a legfrissebb SZENTIVÁNYI-

¹⁴ WOLKENBERG, id. m. 91. l.

¹⁵ *Historia academiae scientiarum Pazmaniae archi-episcopalis ac M. Theresianae regiae literaria.* Budae, 1835.

¹⁶ A politikai irodalom Magyarországon 1825-ig. Budapest, 1888, 27. l.: „Ha az állítólag SZENTIVÁNYI MÁRTON által szerkesztett, 1675-től 1703-ig részint Nagyszombatban, részint Bécsben megjelent s a nap eseményeit tartalmazó latinnyelvű röpíveket, melyekről FEJÉR tesz említést, hírlapszámba nem vesszük: az első hazai hírlapnak mindenesetre a „*Mercurius Hungaricus*”-t kell tekintenünk...”

¹⁷ Szentiványi Márton jellemzése. Akad. Értesítő, 1857. 265. l.: „Végre SZENTIVÁNYI-nak tulajdonítják azon név nélkül, latin nyelven 1675—1703. időről-időre részint Nagy-Szombatban, részint Bécsben megjelent röpívek szerkesztését is, melyek a nap eseményeit tartalmazván, hazánkban a később oly jelentékennyé vált időszak irodalom zsongái és előhírnökeinek tekintendők.”

¹⁸ V. ö. Századok, 1942. 241. l. Dezsényi Béla: A magyar hírlapirodalom első százada ismertetését. — DEZSÉNYI ebben a kérdésben ugyanis magáévá tette e sorok szerzőjének álláspontját, melyet a Magyar Sajtótudományi Társaságban elhangzott előadásból ismert.

monográfia szerzőjének, SERFÖZŐ JÓZSEFnek is, midőn a tudós jezsuita „röpíveiről” megemlékezik.¹⁹

Felesleges az átvételek végtelen fonalának továbbgombolyítása minden részletében. Az eddigiek is kellőképpen megvilágítják az egyes szerzők forrásátvételeit, a nagy külföldi jezsuita bibliográfusokat, STOEGER²⁰ és DE BACKER—SOMMERVOGELT²¹ sem véve ki.

A sor legvégén CZVITTINGER áll *Specimen*-jével.²² CZVITTINGER SZENTIVÁNYI MÁRTONról szólván, művei közt említi az ephemeriseket: „Ephemerides ab A. C. 1675. ad A. usque 1703. Suppresso... nomine edita...” CZVITTINGER pedig mint kortárs hitelesen tudhat SZENTIVÁNYI „újságjáról”!

II. Szentiványi Márton ephemerisei.

Nyomozásunk tehát úgyszólván holtpontra jutott. Egyik forrás a másikra támaszkodik és ugyanazt a semmit variálgatja. És újból meg újból felmerül a nagy kérdőjelek sora: lehet-e, hogy az egyetemi nyomda kormányzója másutt szerkesszen újságot? Lehet-e, hogy az a férfiú, aki minden művét többszörösen is kiadta, aki háromkötetes *Miscellanea* című gyűjteményes munkájában¹ több mint 4000 lapon a tudományok minden területéről hoz dolgozatokat, hogy az engedje a legaktuálisabb eseményekről gyűjtött anyagát nyomtalanul elveszni, névtelenül eltűnni a semmibe?

Ezeknek a meggondolásából következik, hogy itt csak az „ephemeris” szó félremagyarázásáról lehet szó. Nyilvánvaló, hogy SZENTIVÁNYI MÁRTON, a tudós jezsuita, írt ugyan *ephe-*

¹⁹ Szentiványi Márton S. J. munkássága a XVII. század küzdelmeiben. Budapest, 1942. 129. l.: „Sőt Szentiványi latinnyelvű röpíveket is adott ki, részint Nagyszombatban, részint Bécsben, melyek a nap eseményeit tartalmazták, s azért ezeket a hazai hírlapirodalom első termékeinek lehet tekinteni”.

²⁰ JOANNES NEP. STOEGER: *Scriptores provinciae Austriacae Soc. Jesu ab ejus origine ad nostra usque tempora*. Viennae, Ratisbonae, 1856.

²¹ DE BACKER—SOMMERVOGEL: *Bibliothèque de la Comp. de Jésus. Bibliographie*. Bruxelles—Paris, 1890.

²² *Specimen Hungariae Literatae*. Francofurti et Lipsiae, 1711. 373. l.

¹ *Curiosiora et Selectiora Variarum Scientiarum Miscellanea*. Decas I. Partes 1—3. Tyrnaviae, 1689; Decas II. Pars 1. ibid. 1691, Pars 2. 1696, Pars 3. 1697; Decas III. Pars 1. ibid. 1702, Pars 2. 1709, Pars 3. 1702.

meriseket, de ezek a „latin ephemerisek“ távolról sem voltak újságlevelek, röpívek, nem voltak az idősjtó kezdetei Magyarországon, hanem tisztán tudományos igényű munkák.

Előbb említett *Miscellanea* című hatalmas gyűjteményes munkája ugyanis, mint a címe is mondja, nagyon is különféle dolgozatokat tartalmaz, a XVII. századi jezsuita tudós skolasztikus műveltségéhez illő módon, szigorú rendszerbe szorítva. A mű három kötetre, *Decasra* oszlik, ezek mindegyike három részből áll, és minden rész további tíz egységet tartalmaz: minden első rész disszertációkat, a második rész „ephemeriseket“ és observatioakat, a harmadik pedig synopsisokat. Ez utóbbiak egymástól csupán a formában különböznek, tartalmilag pedig fellelik a polyhistor szerző egyetemes érdeklődése következtében a tudományok úgyszólván minden területét.²

A nagy mű I. Decásának 2. részében, a *Praefatioban* SZENTIVÁNYI maga megmondja, mit ért ephemerisen. „EPHemeris graecis est idem, quod Latinis *Diarium*, hoc est Codex, in quo per dies singulos res gestae scribuntur: et adnotantur. Sunt autem multiplices ac variae Ephemerides, prout diversi generis res scriptas continent“ (i. lapon). Az *ephemeris* e szerint görögül annyi, mint latinul *diarium*, azaz oly könyv, amelyben az események az egyes napok szerint (ἐφ' ἡμέρα) iratnak le és jegyzetnek föl. Sokféle és különböző ephemeris van tehát, a szerint, amint különböző fajta dolgokat tartalmaznak.

Lássuk most már, mi is van ezekben a SZENTIVÁNYI-féle diariumokban, ephemerisekben?

A *Miscellanea* első Decásának 2. részében tehát tíz különféle, s ugyancsak a második Decas 2. részében újabb tíz különféle ephemerist tesz közzé SZENTIVÁNYI MÁRTON. A jelzett elv alapján rendkívül sokféle dolgot hihetetlen szorgalommal szed össze.

² Rendszeréhez annyira szigorúan ragaszkodott, hogy a harmadik Decas második részében hiánynak látszik, hogy nem ephemeriseket közöl. Úgy látszik, azért jelentette meg csupán a III. Decas első és harmadik részét életében, mert a második részhez nem volt elég anyaga készen. Halála után, hagyatékából állították össze a hiányzó, s csak 1709-ben kiadott második részt.

A gyűjteményben az első ephemerisek az *Ephemerides Biblicae* (§. I.), amelyek a bibliai eseményeket tartalmazzák az esztendő napjai szerint összeállítva. Mint ahogy az egyes naptárak ma is összegyűjtik az arra a napra eső évfordulókat. Az *Ephemerides Biblicae* 12 lapot (3—14. ll.) elfoglaló összeállítás így kezdődik:

- Januarius 1. CHristus Filius DEI, ut legem impleret Octava à Nativitate sua die circumciditur, eique nomen JESU juxta Angeli monitum impositur. Lucae 2. V. 21.
 Moyses prima die mensis hujus *Sebat* incipit Legem explanare. Deuteronomii 1. v. 3.
 2. Ezechiel Propheta praedixit calamitates, & Ruinam Regni Aegyptiaci. Ezechielis 29.
 Joannes dat Testimonium Christo, Anno 30. Math. 3.

Ilyenformán megy ez a felsorolás napról-napra egészen december 31-ig.

Következnek az *Ephemerides Marianae*,³ azaz Szűz Mária életének eseményei ugyanilyen összeállításban, majd pedig a régiek kedves tudós játéka, az anagramma. „*Ephemerides Aemarianae*, seu selecta anagrammata ex verbis Salutationis Angelicae: Ave Maria gratia plena Dominus tecum.“⁴ Az angyali üdvözllet emez első hat szavából pl. a következő anagrammákat kapjuk:

- jan. 1. Io Regina, pura munda, et immaculata es.
 jan. 2. Regina munda, ac palatium eminens auro.
 jan. 3. Una semper immaculata, Virgo Dei nata.

És így tovább az év végéig.

Következnek azután a *Miscellaneában* az *Ephemerides Ecclesiasticae* (§. IV.), mely a szentek ünnepeit sorolja fel hatalmas táblázatban, s az egyes szentek halálának nemét, idejét, helyét, erőnyeiket, állásukat és laureolájukat tekinti át rovataiban (pag. 38—73.).

Ismét más ephemeris a keresztény életre tanító axiómákat szedi össze a szent iratokból.⁵

³ Pag. 15—27.: §. II. *Ephemerides Marianae*, continens memorabiles res gestas DEI-PARAE.

⁴ Pag. 27—31. §. III.

⁵ §. V. *Ephemerides Ascetico scripturisticae*, seu Documenta, & Axiomata Vitae Christianae, ex Scriptura Sacra collecta. (pag. 74—86. és 79.) Téves a lapszámozás: 86 után ismét 79 következik!

A hatodik ephemeris egyháztörténeti összeállítást ad,⁶ a hetedik a szentek életét dolgozza fel.⁷

Roppant nagy és fáradságos munka eredménye az *Ephemerides Astronomicae*, amely táblázatokba foglalja naponként a Nap keltét és nyugtát, az éj és nappal hosszúságát, a reggeli és esti szürkület idejét, a Nap elhajlását, az állócsillagok keltét és nyugtát, a hold változásait, az árnyék növekedését és csökkenését és más efféléit.⁸

Az *Ephemerides Oeconomicae*⁹ felsorolja, hogy a gazdának mi a tennivalója az egyes hónapokban. Április 1-re pl. ezt írja elő: Sere Avenam, & Hordeum, si praeterito Mense id facere neglexisti. Az *Ephemerides Rusticae*¹⁰ pedig, amit falusi naptárnak lehetne mondani, a kertkörüli teendőket, azután az egészségi, állattenyésztési és hasonló szabályokat foglalja össze.

A második Decas 2. részében az ephemerisek ugyancsak egyházi vonatkozású összeállításokkal kezdődnek. Szentatyákból vett idézetek,¹¹ egyéb aszkétikus mondások,¹² napról-napra össze-

⁶ §. VI. Ephemerides Ecclesiae, seu Rerum memorabilium in Ecclesia gestarum (pag. 80—100.). Így kezdődik:

Jan. 1. CHristus JESUS octo dierum parvulus circumciditur, atq; Sanguine suo initium novi anni consecrat.

2. Societas JESU honorificè in Gallias reducitur. Anno Christi 1604.

3. Moritur Antherus Papa, Anno Christi. 238. & Nicolaus II. creatur. 1059.

4. Innocentius X. Lateranensem Basilicam pristino splendori restituit. 1650.

⁷ §. VII. Ephemerides Sanctorum, seu Rerum memorabilium à Sanctis, vel circa Sanctos gestarum (pag. 100—123.).

⁸ §. VIII. pag. 124—193.

⁹ §. IX. Ephemerides Oeconomicae. Quid quovis Mense faciendum sit Oeconomo? (pag. 194—206.)

¹⁰ Decima Ephemerides Rusticae. Sive, de observationibus rusticis circa futuram constitutionem, vel vicissitudinem aeris, Annique salubritatem, ac fertilitatem. (pag. 206—213.).

¹¹ Paragraphus primus. Ephemerides Asceticae, ex sanctis patribus. Seu selecta vitae christianae documenta, Per singulos dies Anni totius distributa (pag. 1—16.).

¹² Paragraphus secundus. Ephemerides Asceticae, Ex varijs selectis Ascetis (pag. 17—33.).

állítva. Külön ephemeris anyagát adja KEMPIS TAMÁS *De Imitatione Christi*-je.¹³

Egész különös módon van összegyűjtve az *Ephemerides Monostichae* (pag. 51—62.), amelyben teljesen eltérő tárgykörök-höz tartozó hexameterek sorakoznak fel a naptárban hónapról-hónapra más-más körből. A február hónap pl. a tanulóké, június a katonaságé, november az öregeké. És így tovább.

Az *Ephemerides Fatales*¹⁴ az aznapra eső halálozási dátumokat szedi össze a világtörténelemből. Majd ismét aszketikus bölcs mondások következnek.¹⁵ Csúpn közmondásokat iktat be minden napra az *Ephemerides Adagiorum*.¹⁶ Ezekből a közmondásokból olyan bőséges gyűjteménye van, hogy három sorozatra is telik. A közmondások után párszavas magyarázatot is ad, mely azt tartalmazza, hogy kinek szól a mondás, mi az értelme stb.

Az *Ephemerides Christiano-Turcicae, seu Machometanae*¹⁷ a törökvilág történelmi eseményeit veszi napról-napra, az *Ephemerides Hungaricae*¹⁸ a magyar történelmet, az *Ephemerides Austriacae*¹⁹ pedig az osztrák történelmet dolgozza fel ugyanily módon.

Az elmondottak elegendőképen megvilágítják azt, hogy ezek a SZENTIVÁNYI-féle ephemerisek, vagy diáriumok *nem publicisztikai munkák, nem „röpirvek”, semmi közülük a hírlapiroda-*

¹³ Paragraphus tertius. Ephemerides Asceticae, sive selecti aphorismi, ex aureo libello Thomae Kempensis. De Imitatione Christi, excepti; & in singulos anni dies distributi (pag. 34—51.).

¹⁴ Paragraphus quintus. Ephemerides Fatales, seu Dies obitus Praecipuorum Orbis Virorum (pag. 62—84.).

¹⁵ Paragraphus sextus. Ephemerides Asceticae, seu Homoeoptota Ascetica, per singulos dies totius Anni distributa. (pag. 84—100.).

¹⁶ Paragraphus septimus. Ephemerides Adagiorum, seu selecta adagia. In dies singulos totius Anni distributa. (pag. 100—150.). A második sorozat: selectae paraemiae, a harmadik ugyancsak.

¹⁷ Paragraphus Octavus. Ephemerides Christiano-Turcicae, seu Machometanae. Hoc est: Res memorabiles Christianorum cum Machometanis gestae. (pag. 151—191.). Felsorolja, hogy kiket ért mohamedánokon: Saraceni, Turcae, Tartari, Mauri, & Arabes.

¹⁸ Paragraphus Nonus. Ephemerides Hungaricae, seu Res memorabiles per singulos dies Anni in Hungaria gestae. (pag. 192—234.).

¹⁹ Paragraphus Decimus. Ephemerides Austriacae, seu Res memorabiles Augustissimae Domûs Austriacae. (pag. 234—265.).

lomhoz. Nincs ezekben semmi hírközlés, semmi újságszerűség, semmi aktualitás. A naphozkötöttség tisztán mechanikus feldolgozási eljárás.

Azt pedig nehéz volna elhinni, hogy *ugyanaz a* SZENTIVÁNYI MÁRTON, aki *ephemeris*nek nevezi az ilyfajta diáriumot, ugyanezzel a szóval „*újságot*“ is nevezzen el. Ha tehát kortársai *ephemeris*ek megjelentetését bizonyítják, az csak ezekre a tudós kiadványokra vonatkozhat.

Ami a bécsi és más helyen történt nyomtatás kérdését illeti, az sem jelent semmi különöset. Abban az időben, midőn a szellemi tulajdon fogalma még csak kialakulóban volt,²⁰ gyakran megesett, hogy valakinek a munkáját más címmel, más nyomdában is kiadták. Bibliográfusaink megállapítják, hogy SZENTIVÁNYINAK is sok munkáját kiadták többfelé.²¹ Így a Bécsre és „egyéb helyekre“ vonatkozó megjegyzés nem jelenti okvetlen azt, hogy SZENTIVÁNYI máshol nyomatta ki műveit, nem pedig a magavezette nagyszombati nyomdában, csak másutt is kiadták azokat, alkalmasint megkérdezése nélkül.

De maga SZENTIVÁNYI is több ízben és több formában jelentette meg egy-egy munkáját. Az *ephemeris*-irodalom közreadása terén különösen figyelemreméltó az, hogy SZENTIVÁNYI végezte 1675 óta haláláig a *nagyszombati kalendárium* összeállítását.²² A kalendáriumban aztán évről-évre megjelent SZENTIVÁNYINAK egy-két dolgozata. Ugyanazok nagyrészt, amelyeket *Miscellanea*-jába is felvett, de természetesen olyanok is, amelyek a gyűjteményből kimaradtak. Több esztendőben *ephemeris*eket is közlített a kalendáriumban. Az 1687. évi kalendárium pl. tartalmazza az egyik *Ephemerides Asceticae*-t, az 1689-es a KEMPIS TAMÁSBÓL összeállított *ephemeris*t, az 1696. évi pedig a mohamedán *ephemeris*t.

Nem lehet vitás, hogy SZENTIVÁNYI a kalendáriumok olyan *ephemeris*einek is szerzője, amelyek a *Miscellanea*-ból hiányoznak. Erre vall az azonos összeállítási módszer. Így 1685-ben

²⁰ V. ö. THIENEMANN TIVADAR: Irodalomtörténeti alapfogalmak. 1. kiad. Budapest, 1930. 2. kiad. Pécs, 1931. — U. az: A XVI. és XVII. századi irodalmunk német eredetű művei. Irodalomtörténeti Közlemények, 1922—23. — MÁTÉ KAROLY: A könyv morfológiája. Minerva, 1930.

²¹ V. ö. HERMANN EGYED és ARTNER EDGÁR id. m. 58. l.

²² SERFŐZŐ JÓZSEF id. m. 18. l.

megjelent a kalendáriumban az *Ephemerides rerum memorabilium Bavariae*, 1692-ben pedig az *Ephemerides Pythagoricae*, egy KEMPIS TAMÁSHOZ hasonló idézetgyűjtemény.

Mindez azonban csak az eddigiekben kifejtett vélemény megerősítése.

*

Következik mindebből, hogy SZENTIVÁNYI MÁRTON újság-szerkesztői működésének feltevését az „*ephemeris*“ szó félreértése okozta. Vitán felül áll, hogy SZENTIVÁNYI az *ephemeris* szót „*diárium*, *napló*“ értelemben használta, s ebben az értelemben maradt ránk örökül az irodalomtörténeti bibliográfiákban is CZVITTINGER DÁVID óta.

Az első rendszeresen megjelenő hazai hírlap eddigi ismereteink szerint tehát a RÁKÓCZI-szabadságharc vezéreinek újságja, a *Mercurius Hungaricus*.

MÁTÉ KÁROLY.

A HÍRLAPKÖNYVTÁR GYÜJTŐKÖRE.

Önálló hírlapkönyvtárak nincsenek. Világszerte csak kevés hírlapgyűjteményt tarthatunk számon, ezek valamennyien egy-egy nagy könyvtár kebelében működnek. A hírlapkönyvtár gyűjtési területének körvonalazása ezért sohasem látszott szükségesnek: megszabta azt annak a könyvtárnak a gyűjtőköre, amelyhez a hírlapgyűjtemény tartozott.

Magyarországon sincsenek külön hírlapkönyvtárak; némely könyvtárnak van kisebb-nagyobb hírlapgyűjteménye, amennyiben kötelezpéldányokat kap, vagy előfizet egyes hírlapokra. Teljességre csak az Országos Széchényi Könyvtár Hírlaposztálya törekszik; már 1884-ben is anyagának viszonylagos teljessége és gazdagsága indította arra TREFORT ÁGOST kultuszminisztert és id. SZINNYEI JÓZSEFet, hogy az „*Országos Hírlapkönyvtár*“ alapjait az Országos Széchényi Könyvtárban gyűjtött hírlapok segítségével vessék meg. Az Országos Széchényi Könyvtár gyűjteményét egészítették ki azután a Budapesti Egyetemi Könyvtár és a Magyar Tudományos Akadémia, valamint a Nemzeti Kaszinó régi hírlapjaiból, amelyeket ezen intézmények a miniszter felkérésére a tervezett nemzeti fontosságú gyűjtemény céljaira önként átengedtek.

SZINNYEI nem szabott határozott gyűjtési tervet maga elé. Egyetlen elve az volt, hogy minél több magyar hírlapot gyűjtsön egybe, hogy régi hírlapjainkat a további kallódástól megóvja. Eleinte nyilvánvalóan nem is fektetett súlyt arra, hogy az országhatárokon túlról is szerezzen hírlapokat, bár kétségtelen, hogy külföldi lapok az Országos Széchényi Könyvtár gyűjteményében is voltak már és azok önként értetődően bekerültek az új hírlapkönyvtárba. Tekintélyesebb mennyiségben csak a század vége óta kapott a könyvtár külföldi hírlapokat is, bel- és külföldről érkező adományok jóvoltából. Ámde még 1902-ben is ezt írja SZINNYEI: „A külföldi idegennyelvű hírlapok csekély számmal vannak könyvtárunkban képviselve...” (A Magyar Nemzeti Múzeum Hírlapkönyvtára. MKSzle, 1902. 347—351. l.)

Mégis már 1900-ban azt olvassuk a Könyvtár évi jelentésében, hogy a Nemzeti és az Országos Kaszinó néhány év óta rendszeresen átenged a könyvtárnak külföldi hírlapokat. Ezek a hírlapok a következők: *Agramer Tagblatt*, *Allgemeine Zeitung*, *Bosnische Post*, *Daily News*, *Fremdenblatt*, *Journal des Débats*, *Kölnische Zeitung*, *Novoe Vremja*, *Temps*, *Vaterland*. (MKSzle, 1901. 161. l.) Ha ezeken kívül több külföldi hírlap nem is érkezett volna a könyvtárba, elképzelhetjük, hogy magábanvéve ez a néhány cím is milyen nagy tömeg hírlapkötetet képviselt volna néhány év lefolyása alatt! A világszerte fokozódó hírlaptermelés azután mind a bel-, mind a külföldi hírlapok állományát egyre duzzasztotta; gátat vetni senki sem akart az áradatnak, mert az akkor általánosan uralkodó felfogás azt tartotta, hogy a könyvtáros nem tudhatja, mi lesz értékes a jövőben, tehát lehetőleg mindent össze kell gyűjtenie. (FITZ JÓZSEF: *A könyvtár gyűjtőköre*. MKSzle, 1937. 273—297. l.)

A gyűjtőkör kérdését a szerencsétlen kimenetelű világháború és a még szerencsétlenebb békekötés állította váratlanul előtérbe. A történelmi országhatárokon belül megjelenő magyarnyelvű lapok jelentékeny része „külföldivé” vált. A határokon túlra került idegennyelvű lapokhoz hasonlóan már nem Budapestre, hanem új államok fővárosaiba küldték kötelezpéldányaikat. A Hírlaptár nem kívánt volna egyebet, mint hogy gyűjtőkörét továbbra is fenntartsa a háború előtti Magyarország egész területén; de erre nem lehetett megoldást találni. Anyagi nehézségek, meg a gyakorlati célszerűség is arra kényszerítették a könyvtárt, hogy beérje a megszállott területek *magyarnyelvű* hírlapjaival és az idegennyelvűek közül elsősorban azokkal, amelyek már a békekötés előtt is fennállottak s hosszú sorozatokkal voltak képviselve a könyvtárban, mint pl. a *Pressburger Zeitung*. Ezeket is csak szívós munkával, új összeköttetések gyors megteremtésével és felhasználásával lehetett úgy, ahogy megkapni. Az országhatárokon kívül megjelent magyar hírlapok megszerzésénél mind a mai napig a társadalom bőkezűségére, intézmények és magánosok adományaira vagyunk utalva. Mind e nehézségek ellenére a megszállott területek hírlapjai is az Orsz. Széchényi Könyvtár Hírlaptárában lelhetők fel aránylag a legteljesebben; sőt felismerve a feladat fontosságát, azt sem mulasztotta el a Hírlaptár, hogy a környező államok legfontosabb idegennyelvű

hírlapjait is megszerezze. (GORIUPP ALICE: *A Magyar Nemzeti Múzeum Hírlaposztálya fennállásának első félszázadában*. Budapest, 1934.) Ajándékozóink kimagasló érdeme, hogy a távolabbi külföld magyar lapjainak gyűjteménye is jelentékeny mértékben gazdagodott: a tengerentúl megjelent magyarnyelvű sajtótermékek címeit rendre megtaláljuk katalógusunkban. A bőkezű ajándékok során egyre több idegennyelvű külföldi hírlaphoz is jutottunk: az ú. n. „világlapok“ nagy számban vannak képviselve gyűjteményünkben.

A gyűjtőkör problémája tehát egyelőre az úgyszólván korlátlan bővítés és tágitás irányában oldódott meg. Páratlan áldozatkészség volt ez a könyvtár részéről is, hiszen ugyanezekben az évtizedekben állandóan tartott a küzdelem a nyomasztó férőhelyhiány ellen. Mégis hűségesen ragaszkodott az Orsz. Széchényi Könyvtár a hírlapgyűjtés terén is ahhoz az elvhez, hogy a történelmi Magyarországon megjelent valamennyi nyomtatványt, valamint bárhol máshol megjelent magyarnyelvű, végül pedig a magyarvonatkozású nyomtatványokat kivétel nélkül gyűjti.

Csakhogy magyar vonatkozás a szó legtagább értelmében a világ minden hírlapjának minden egyes számában lehet. (V. ö. GORIUPP ALICE: *A magyarvonatkozású könyvek könyvtári problémája*. MKSze, 1938. 365—368. l.) Ezek szerint a Hírlaptár a világ minden hírlapját igyekezzék megszerezni? Vagy a magyarországiakon és a bárhol megjelenő magyarnyelvűeken kívül csupán még a „legfontosabb“ külföldi hírlapokat? De melyek a legfontosabbak, melyeket kívánjuk „világlapoknak“ tekinteni? És nem fordulhat-e elő, hogy éppen azok hoznak majd, egy még előre nem látható időpontban, tömeges magyarvonatkozású cikket, amelyeket kevésbbé fontosaknak minősítünk? Azután mi történjék a folyóiratokkal? Szakfolyóiratok százaiiban, vagy ezreiben fordulhat elő valamely magyar esemény, intézmény, találmány, vagy kiemelkedő egyéniség említése. Ilyenkor a folyóirat minden eddig megjelent évfolyamát igyekezzünk megszerezni, vagy akár elő is fizessünk az illető sajtótermékre?

Mindezek a kérdések mutatják, hogy a hírlapkönyvtár gyűjtési terve immár pontos meghatározásra szorul. Most már kényszerít erre a férőhelyhiány; a hírlapok rohamosan szaporodnak, a legmodernebb könyvtárépület sem volna képes a hír-

lapgyűjtemény egyre fokozódó raktárigényeinek eleget tenni. A gyűjtés korlátozására, tervszerű szervezésére van szükség. És bármennyire fájdalmas is ez az elhatározás a könyvtáros szempontjából, a tervszerű gyűjtés irányelveit a már meglévő anyaggal szemben is érvényesíteni kell: ami a gyűjtőkörön kívül esik, attól meg kell válni. Hiszen a hírlapok őrzése amúgy is súlyos gond és nehéz feladat: a papiros minősége rövid határt szab újságjaink életének. Eljön az az idő, amikor már csak költséges eljárásokkal lehet majd konzerválni a pusztuló régi hírlapokat, vagy pedig az egyelőre éppoly költséges mikrofilmhez folyamodni és az eredeti példányok raktározásáról lemondani, vagy egészen szűk körre — ismét a „legfontosabbakra” vagy a „legértékesebbekre” korlátozni. A belső érték szerinti selejtezés pedig még hálátlanabb feladat volna a Hírlaptárban, mint a könyvtárban. Ha még a 10 filléres ponyvafüzetek megőrzéséhez is hűségesen ragaszkodik a kötelespéldányokat őrző könyvtár és *Kockás Pierre* száz füzetre menő kalandjai után a százegyedik kalandról megjelent új füzetet is éppoly gonddal veszi adréma-lemezre, tartja nyilván betűrendes és szakkatalógusában, akár a legelsőt, és akár a *Tiszta Ész Kritikáját*, vagy az *Ember Tragédiáját* — akkor lehetünk-e szigorúbbak a hírlapokkal szemben? Állíthatjuk-e, hogy valamely néhány tucatnyi példányszámban megjelenő falusi helyi lap nem tartalmaz olyat, ami a jövőben épp annyira érdekes és jellemző lesz, mint a fővárosi napilapok közleményei?

Szándékosan éleztük ki az ellenmondásokat. Az elősorolt határesetek a mai hírlaptárosnak még nem okoznak gondot. Hazai periodikáink teljes összegyűjtése egyelőre nem ütközik nehézségbe. De példáink mutatják, hogy a gyűjtőkör kérdésével foglalkozni kell és hogy a határ megvonása nem történhetik ugyanolyan módszerrel, mint a könyveknél. A Hírlaptár kénytelen a saját szempontjait alkalmazni anyagára, útjai a könyvtár útjaitól egyre jobban elválnak.

*

Mi legyen a vezető szempont a hírlapkönyvtár gyűjtőkörének elhatárolásánál? Mielőtt felelnénk, röviden vissza kell térnünk arra a sokszor vitatott kérdésre, hogy mi is a hírlap, mi az időszaki kiadvány? A hírlapkönyvtár gyűjtőköre szempont-

jából nem lesz szükségünk egészen szigorú meghatározásra. Legegyszerűbb volna az 1914. évi XIV. t.-c. még ma is érvényben lévő meghatározását alapul venni: „időszaki lap az egy hónapot meg nem haladó időközökben megjelenő minden hírlap vagy folyóirat“. A Nemzeti Múzeum Hírlaptárának gyakorlata azonban megmutatta, hogy a havonta egyszer, vagy annál többször megjelenő időszakos kiadvány nem választható el élesen az esetleg ritkábban megjelenő lapoktól. Gyakran csak azért jelentetnek meg egy folyóiratot évente tizenegyszer és nem tizenkétszer, hogy a sajtótörvény szigorúbb rendelkezései alá vonható ne legyen. Hírlap és folyóirat között nem tudunk éles határokat vonni, tehát az évente egynél többször megjelenő periodikákat mind a hírlaptár gyűjtőkörébe vonjuk. Annál inkább tehetjük ezt, mert amint egyszer nem csupán folyóiratot gyűjtünk, mint a tudományos könyvtárak általában, hanem hírlapokat is, akkor a hírlapanyaghoz képest a bármilyen természetű folyóiratanyag jelentéktelenül csekély. Gondoljunk csak arra, hogy a napilap évente közel háromszáz számot jelentet meg, míg a leggyakrabban megjelenő folyóirat is csak ritkán éri el az évenkénti száz megjelenést. Ha tehát egy könyvtár hírlaptárt is tart fenn, akkor világos, hogy a folyóiratokat szintén a hírlaptár gyűjti és kezeli.

Ebből azonban az is következik, hogy a hírlaptár gyűjtőkörének megvonásánál a szó legszorosabb értelmében vett hírlapok esnek döntő súllyal a latba. A gyűjtőkör határát a szerint vonjuk meg, hogy milyen hírlapokat akarunk gyűjteni. Az imént felvetett és válasz nélkül maradt kérdésekből már kiviláglik, hogy a *belső érték* szempontja nem jöhet tekintetbe a hírlapok megválogatásánál. Éppígy nyilvánvaló, hogy *tárgyi szempontok* sem játszhatnak abban szerepet. A hírlap egyik jellemző tulajdonsága, hogy tartalma heterogén, a legkülönbözőbb tárgyú cikkek követik egymást az újság hasábjain; összeválogatásuknál az uralkodó szempont csak az, hogy az újság megjelenésének pillanatában mi áll az érdeklődés központjában, tehát mi időszerű. Valamely politikai esemény, vagy egy tudományos felfedezés egyaránt lehet bizonyos pillanatban időszerű, egyaránt állhat a híreket leső újságolvasó érdeklődésének előterében. Ha hirtelen járvány üti fel a fejét valahol, akkor a közönség a legszárazabb tudományos cikkeket is mohón tanulmányozza végig és szinte el is várja, hogy az újság heteken keresztül kizárólag bakterioló-

giáról és epidemiológiáról írjon. Nem pusztán kíváncsiság ez: az életosztón, az adott helyzethez való alkalmazkodás szükségessége követeli, hogy tájékozódjunk az események, a fenyegető veszélyek, a kínálkozó lehetőségek felől. Az újság legfőbb tartalma az időszerű hír; hivatását akkor teljesíti, ha a híreket minél gyorsabban, minél pontosabban, tárgyilagosabban és a közönség alkalmazkodásának helyes irányba telerelésére legmegfelelőbb módon közli.

De milyen álláspontot foglaljon el a könyvtár az időszerű tartalommal szemben, amikor ősidőktől fogva azt a jogot és kötelességet vallja magáénak, hogy a maradandó értékű tartalmat keresi a könyvben? Nem a napi érdeklődés kielégítésére, hanem az elmélyedő tanulmányozásra és az emberiség könyvekbe sűrített tudásának a jövő számára való megőrzésére gyűjti a könyveket. Fel kell vetni a kérdést, mi a maradandó abban, ami lényegénél fogva időszerű, tehát mulandó?

Részletes feleletet nem adhatunk erre a kérdésre, mert messze vezetne feladatunktól a pusztán elméleti megállapítások területe. A felelet lényege ennyi: a régi hírlap tartalma történelmi forrásanyag. Úgy ismerjük meg belőle az eseményeket, ahogy a kortársak, az események pillanatában élő emberek látták. Olyan a hírlap, mint egy napló, amelyet nem egy ember, hanem az egész közösség vezet. De egyúttal azokat az erőket is szemlélhetjük a hírlapban, amelyek a közösséget vezetik: nemcsak a történelmet tanulmányozhatjuk belőle, hanem azokat a tényezőket is, amelyek a jelenben irányítják a közösség életét. A közösség szempontja önkéntelenül is a hozzánk legközelebb eső közösségek felé vezet: a nemzet, a faj, az ország, vagy annak egy-egy vidéke által összefogott közösség felé. Hírlapokat gyűjteni tehát elsősorban azért érdemes, hogy a közösség önmagát, a sorsát irányító erőket megismerje belőle. Egyszersmind ez indokolja a hírlappal, az időszaki sajtóval való öncélú tudományos foglalkozás szükségességét is. A könyvtár ehhez a tudományos érdeklődéshez szolgáltat anyagot a hírlapok összegyűjtésével és a tanulmányozásukhoz szükséges tudományos munkák megszerzésével.

Nem csodálkozhatunk ezekután azon, hogy azok a könyvtárak, amelyek hírlapok gyűjtésével foglalkoznak, egy-egy város, vidék vagy ország hírlapjait gyűjtik. Az id. SZINNYEI JÓZSEF el-

gondolása szerint létesült Országos Hírlapkönyvtár is ezért símult kezdettől fogva az Országos Széchényi Könyvtárhoz: a nemzeti könyvtár gyűjtőkörével saját gyűjtőköre területileg egybeesett. Ahogy az Országos Széchényi Könyvtár gyűjti az összes magyar könyveket, úgy gyűjti a kebelében felállított hírlapkönyvtár az összes magyarországi és a bárhol megjelent magyarnyelvű hírlapokat. SZINNYEI elgondolása szerint különben az Országos Hírlapkönyvtáron kívül még több helyi hírlapkönyvtárat is létesíteni kellett volna, amelyek egy-egy város, vagy megye, esetleg egy-egy országrész hírlapjait gyűjtik. Az Erdélyi Nemzeti Múzeum könyvtára valóban rendelkezik is igen érdekes erdélyi hírlapanyaggal, sőt, miután az első világháború előtt az ügyészégi kötelespéldányok egyrészét is megkapta és ezt a jogát a visszacsatolás után ismét biztosították, gyűjtési körét egész Magyarországra kiterjesztette. Ennek figyelembevételével sok tekintetben megkímélhetjük az Országos Széchényi Könyvtár Hírlaptárát a tartalékképpen őrzött másodpéldányok terhes gyűjtésétől. Ugyanilyen a szerepe a Magyar Kir. Központi Statisztikai Hivatal Könyvtárának is, amely szintén részesül kötelespéldány-szolgáltatásban és szintén megőrzi a beszolgáltatott hírlapokat.

Az ország egész múlt és jelen hírlaptermelésének gyűjtésére azonban az Országos Széchényi Könyvtár hírlapkönyvtára hivatott. Gyűjtőkörének megállapításánál tehát azt kell elsősorban célul kitűznünk, hogy ezt a hivatását teljesíthesse. A gyakorlati adottságok a rendszeres gyűjtést csak az országhatárokon belül teszik lehetővé: csak az országhatárokon belül megjelenő hírlapokból kapunk kötelespéldányokat. Tehát az 1920-ban bekövetkezett trianoni békétől kezdve csak az ott megállapított határokon belül tudjuk *valamennyi* hírlapot összegyűjteni. Visszont az 1938—1941. között bekövetkezett határkiigazítások magától értetődően azt hozzák magukkal, hogy a visszacsatolt területek összes hírlapjait ismét nyelvre való tekintet nélkül megőrizzük.

A Hírlaptár gyűjtőköre elsősorban az ország határain belül megjelenő hírlapokra terjeszkedik ki. Ez teljesen megegyezik az Orsz. Széchényi Könyvtár gyűjtésének célkitűzésével.

Az országhatárokon kívül megjelent könyvek közül az Országos Széchényi Könyvtár gyűjti a bárhol megjelent *magyarnyelvű* könyveket, valamint a *magyarvonatkozású* könyveket is.

A hírlaposztály célkitűzései is természetszerűleg ezeket a szempontokat követik, a gyakorlati megvalósításban azonban — a hírlapok sajátos jellege miatt — a gyűjtési szempontok szigorúbb meghatározására lesz szükség.

Természetes, hogy a külföldi magyar nyelvű hírlapok között első helyen állnak a megszállott területek hírlapjai. Ezeknek lehetőleg hiánytalan összegyűjtése mindig egyik legfőbb gondja lesz a hírlaptárnak. Az anyagi és más természetű nehézségek miatt ezen a téren adományozóinkra kell ugyan számítanunk, de a gyakorlat azt mutatja, hogy a több helyről adományozott hírlappéldányok megközelítően teljes gyűjtemény létrehozását teszik lehetővé.

Nem csekélyebb gondot követelnek a *távolabbi külföld* magyar lapjai. Amióta hírlapok vannak, a kultúra jelenlétének elsődleges megnyilvánulása a hírlap: hírlap ott is jelenik meg, ahol könyvet nem adnak ki, hírlapot azok is olvasnak, akik könyvet sohasem vesznek a kezükbe. Ahol magyar hírlap jelenik meg, ott a magyar szellemi élet egy-egy szórványát találjuk és a szórványok gondozásának fontosságát volt alkalmunk felismerni. Abból, hogy hírlap olyan helyeken is jelenik meg, ahol könyv sohasem lát napvilágot, egyben következik az is, hogy kultúrszórványaink hírlapjait nehezebb összegyűjteni, mint könyveiket. El lehetne képzelni, hogy nemzeti könyvtárunk valamennyi külföldi magyar könyvet meg tudna vásárolni; a világ összes magyar nyelvű hírlapjaira előfizetni akkor sem volna képes. Ezen a téren ismét magánosok áldozatkészségére vagyunk utalva. Csupán mint óhajt fejezzük ki azt, hogy az új világháború befejezése után külképviseleti hatóságainktól erőteljes segítséget remélünk a külföldi magyar lapok összegyűjtése terén. Ezek a hatóságok amúgy is figyelemmel kísérik a működésük területén megjelenő magyar hírlapokat; ha időről-időre hazaküldenék és az Orsz. Széchényi Könyvtár rendelkezésére bocsátanák őket, akkor a külföldi magyar sajtó teljes egybegyűjtését is biztosítani lehetne. Természetes, hogy a magyar nyelvű, de *magyarellenes* sajtót is figyelemmel kell kísérnünk s példányait lehetőleg megszerezznünk.

Átmenetet képeznek a magyar nyelvű és a csupán magyar vonatkozású lapok között azok, amelyek idegen nyelven jelennek meg, de magyar a szerkesztőjük és esetleg a munkatársaik

is. Ilyen lapunk már a XVIII. században is volt: az „*Allergnädigst privilegierte Anzeigen aus den sämtlich-kaiserlich-königlichen Erbländern*“ című, 1771 és 1776 között Bécsben megjelenő németnyelvű folyóirat, amelynek TERSZTYÁNSZKY DÁNIEL volt a szerkesztője s magyarok voltak a munkatársai is. Ezekhez hasonló elbírálás alá esnek azok a külföldön megjelenő idegen nyelvű lapok, amelyek kizárólag, vagy legalább is túlnyomó részben magyartárgyú cikkeket közölnek, mint az *Ungarische Jahrbücher*, vagy a *Revue des Etudes Hongroises*.

Semmi kétséget sem szenved, hogy az eddig felsorolt hírlap-, illetőleg folyóiratcsoportok a nemzeti hírlapkönyvtár számára hiánytalanul megszerzendők. Nehezebb elbírálni azoknak a külföldi lapoknak a kérdését, amelyeket csupán azért gyűjtünk, mert magyarvonatkozású cikkek találhatók bennük. Hogy valamely könyv magyarvonatkozású-e, annak eldöntése nem ütközik nehézségbe és ha beszerzése mellett foglalunk állást, csupán egyetlen könyv megszerzéséről van szó; ezzel a könyvtár gyűjtőköréből folyó kötelezettségének — ha ugyan egyébként anyagi viszonyai megengedik s a beszerzés lehetősége fennáll — eleget is tett. Nem így a hírlapoknál és folyóiratoknál. Mint fennebb említettük, a világon megjelenő valamennyi folyóirat és hírlap közölhet elvben magyarvonatkozású cikket. A hírlapok — legalább is a napilapok — ritka kivétellel közölnek is, hiszen a távirati irodák a magyarvonatkozású híreket is széttrópitik a világ minden részébe. Némely történelmi esemény — pl. nálunk a szabadságharc — a nemzetközi érdeklődés előterébe állít egy országot; ilyenkor az események befejeződéséig vagy a közérdeklődésnek más irányba való elhajlásáig a világ minden újságja vonatkozásban van az illető nemzettel. De hol van az a könyvtár, amely ezt a rengeteg anyagot össze bírná gyűjteni? És vajjon az egész hírlapot megszerezzük-e egyetlen magyarvonatkozású cikk kedvéért, esetleg elő is fizessünk rá, vagy csak egyetlen magyarvonatkozású számát, esetleg egyetlen évfolyamát tartsuk meg? Vagy éppen csak a magyarvonatkozású cikket vágjuk ki s helyezzük el az újságkivágatok archivumában?

Az újságkivágat sohasem pótolja a teljes újságot. Olyan válogatási szempontot kell keresnünk, amely lehetővé teszi, hogy teljes hírlapokat, tehát csonkítatlan valamennyi megjelent számot tartalmazó évfolyamokat tartsunk meg. De minden külföldi hír-

lapot nem gyűjthetünk, még akkor sem tehetnénk ezt, ha önzetlen adományozóink lehetővé tennék az anyag megszerzését, mert nem bírnánk olyan befogadóképességű épületet emeltetni, amely ekkora anyag elraktározásához elegendő lenne. Meg azután a túlságos anyagbőség majdnem ugyanolyan zavarokat okoz, mint a szegénység: a tömegre annyi időt, gondot és fáradságot kellene vesztegetnünk, hogy az elvonná a figyelmet attól, ami igazán fontos. Az kallódik el a nagy tömegben, amit legszigorúbban kellett volna őrizni.

A gyűjtési területnek az országhatáron, illetve a nyelvterület határán túl való tágításánál tehát ismét a *regionális* szempontot kell előtérbe állítanunk. Többet ér, ha egy zárt földrajzi területnek minél nagyobb hírlapanyagát gyűjtjük össze, mint hogyha az egész világból tervszerűtlenül összeszedett, bár nagyértékű anyaggal rendelkeznénk. Magyar szempontból világos, hogy elsősorban a *bennünket környező államok sajtójára* kell nagy súlyt fektetnünk. Elsősorban azon államokéra, amelyekhez a békeszerződések magyar területeket csatoltak. Ha a világ valamennyi lapjában lehet magyarvonatkozás, akkor bizvást állíthatjuk, hogy ezeknek az országoknak lapjaiban *szükségképpen* mindig *van* magyarvonatkozás. Számtalan nemzeti, gazdasági és kulturális érdek kívánja azonkívül, hogy ezeknek a lapoknak tartalmáról akkor is tudomást vegyünk, ha az nem kifejezetten magyarvonatkozású. Azok, akik a hírlapkönyvtárt használják, amennyiben nem magyar hírlapokat keresnek, elsősorban ezeket a lapokat olvassák. Nem is szólva arról, hogy hivatalos szervek, hatóságok és intézmények megkeresésére is elsősorban ezeknek alapján adhatunk felvilágosításokat. A hungarológiai tudomány térhódítása és fellendülése is hazánknak és közvetlen szomszédainknak kapcsolata felé irányítja a figyelmet. Az ilyen irányú tudományos kutatás talán közelebb fog vinni egymás igazi megismeréséhez és nagyobb megbecsüléséhez.

Ebből a szempontból nézve a környező államok időszaki lapjainak gyűjtése már nem is kizárólag magyar érdek, hanem több országnak, egyetlen egységesítő kifejezéssel megjelölve *Középeurópának* érdeke. A magyar hírlapkönyvtárnak a magyarokon kívül elsősorban *középeurópai* hírlapokat kellene gyűjtenie. Helyzete ezen a téren különösen kedvező: valamikor Középeurópa keleti részének kulturális élete hazánk köré tömő-

rült. A bennünket környező államok nyelvén több ízben hazánkban jelentek meg az irányadó lapok; némely szomszédos nép nyelvén magyar területen jelent meg először újság. A Trianon előtti időkben a Budapestre érkező kötelezpéldányok a keleti Középeurópa sajtójának talán legjelentékenyebb részét foglalták egybe; a véletlen pedig úgy hozta magával, hogy a határainkon túlról jövő újságok nagyrésze már akkor is a környező államokból származott.

Megvan tehát az előfeltétele egy középeurópai sajtógyűjtemény kialakításának. Az Orsz. Széchényi Könyvtár Hírlaptárának külföldi osztálya elsősorban *középeurópai* osztály. Középeurópai gyűjteményének kifejlesztéséről kell elsősorban gondoskodni. Teljességről persze már itt sem lehet szó: fontos az, hogy a lehetőség szerint minden számbajövő állam néhány fontos lapjával képviselve legyen. Itt sem a sokirányú gyűjtésre, hanem a lehető teljességre kell törekednünk. Egy-egy jelentős lap teljes sorozatának megszerzésével a könyvtár nagyobb szolgálatot tesz a jövő kutatójának, mint sok kisebb-nagyobb jelentőségű hírlap egyes évfolyamainak vagy számainak esetleges véletlen adakozásból eredő gyűjtésével. (GORIUPP ALICE: A magyarvonatkozású könyvek könyvtári problémája. I. h.) Magától értetődik az is, hogy ezt az anyagot kell mielőbb feldolgozni és hozzáférhetővé tenni.

A *távolabbi külföld* lapjainak gyűjtése csak annyiban jöhet tekintetbe, amennyiben a raktározási, továbbá a személyzeti viszonyok lehetővé teszik. Itt természetesen már a legszigorúbb válogatást kell alkalmaznunk. A legfontosabb kultúrterületek és kultúrnyelvek néhány lapjának összegyűjtésére gondoljunk csak, szem előtt tartva persze lehetőleg azokat, amelyekről tudjuk, hogy gyakran közölnek magyarvonatkozású cikkeket, illetve azt, hogy határozottan magyarbarát, vagy — határozottan magyarellenes irányt követnek. A közömbös, tisztán információs sajtó elég, ha egy-két példánnyal van képviselve. A folyóiratokat pedig még szigorúbban válogatjuk: külföldi tudományos szakfolyóiratot — a saját anyagunk tanulmányozásához szükséges bibliográfiai, könyvtár- és sajtótudományi folyóiratok kivételével — nem gyűjtünk.

A külföldi időszaki sajtónak egy külön csoportja érdemel még figyelmet: azok a hírlapok és folyóiratok, amelyeknek sajtó-

történeti jelentőségük van. Egy-egy laptípus első megjelenési formája — például az első irodalmi vagy tudományos folyóiratok, az első szaklapok — a magyar fejlődés szempontjából is érdekesek lehetnek. Tudjuk pl., hogy az első magyar képes hetilap, az 1848-ban Kassán kiadott *Ábrázolt Folyóirat*, a francia *Illustration* és a német *Illustrierte Zeitung* példáján indult. Nem szabad sajnálnunk tehát raktárainkban a helyet e két folyóirat legrégibb évfolyamaitól. A francia forradalom *Moniteur*-jének évfolyamait sem fogjuk a Hírlaptárban feleslegesnek minősíteni.

A távolabbi külföldnek azokat a hírlapjait és folyóiratait, amelyek más tudományos könyvtárban megvannak, nem fogjuk gyűjteni. Mint már említettük, ezek között első helyen állnak a *szakfolyóiratok*, amelyeknek a saját szaktudományuk szempontjából nagyobb a jelentőségük, mint történelmi szempontból, még akkor is, ha esetleg magyar vonatkozásokat tartalmaznának. Ezeknek a gyűjtését még ilyen esetben is célszerűbb szakkönyvtáraknak átengedni. Ott a közönség megtalálja őket, míg a regionális és formai szempontokat előtérbe helyező hírlapkönyvtárban nem. Egy idegennyelvű orvostudományi szakfolyóiratnak több évfolyamát, vagy éppen teljes sorozatát nem vonhatjuk el az orvoskari szakkönyvtártól csak azért, mert az egyik évfolyam valamelyik száma egy magyar szerző cikkét, vagy egy magyar viszonyokkal foglalkozó közleményt tartalmaz. — De még szoros értelemben vett hírlapokra is előfizet egynémely tudományos könyvtárunk. Ezeket sem kell a hírlapkönyvtárnak még egy példányban megszereznie, de kíváncsok, hogy tudomással bírjon arról, hol lehet az illető külföldi hírlapot megtalálni. Ugyanez áll a szakfolyóiratokra is. A cél egy központi hírlap- és folyóirat-katalógussal volna elérhető. Persze arra, hogy az összes magyar-vonatkozású cikkeket egyenként nyilvántartsuk, nem gondolhatunk, hiszen még a hazai időszak kiadványainkról sincs cikk-katalógusunk.

Hogyha a fentiek alapján valamely hírlap vagy folyóirat nem tartozik a hírlapkönyvtár gyűjtési körébe, de mégis felfedezünk benne egy magyar szempontból fontos cikket vagy hírt, akkor a hírlapnak vagy folyóiratnak azt a részét kivágjuk és a *sajtóarchívumban* helyezzük el. Magától értetődik, hogy választanunk kell: vagy a teljes hírlapot őrizzük meg, vagy annak a kivágatát. Teljesen célszerűtlen volna a magyarvonatkozású cik-

ket kivágva a sajtóarchivumba tenni, a megcsonkított hírlap-példányt pedig — a raktárba helyezni. Az archivumba olyan lapok magyarvonatkozású cikkeit helyezzük el, amelyek teljes egybegyűjtéséről lemondtunk. Ilyen lesz még a közép-európai sajtó nagyrésze is, amelynek gyűjtésére pedig fokozott gondot kívánunk fordítani. A bennünket érdeklő kivágatok összegyűjtésével esetleg valamely kivágatgyűjtő irodát is meg lehetne bízni (v. ö. GORIUPP, i. h.), azonkívül remélhetjük, hogy az illetékes hatóságok, mint az a múltban is történt, rájuk nézve már nem időszerű kivágatgyűjteményüket időről-időre a könyvtárnak átengedik. A kivágatarchivumnak különben is önálló törvényei vannak. A könyvtár tradícióival ez a tipikusan korszerű intézmény harcban áll. És talán éppen azért illeszthető a már szintén átmeneti formát képező hírlapkönyvtár keretei közé. A könyvtáros szempontjából felháborító eljárás már az is, hogy nyomtatványaink egyes részeit kivágjuk, tehát megcsonkítjuk a bibliográfiai egységet. Abba is bele kell nyugodnunk, hogy a sajtóarchivumban már semmiféle teljességet nem érhetünk el. Az egyetlen célunk itt az, hogy a legfontosabb címszók alatt — mert archivumot csak szisztematikusan lehet felállítani — megtaláljuk. Ha már a hírlapkönyvtár is kénytelen határt szabni a gyűjtőkör teljes kitöltésének, akkor még fokozottabban áll ez a cikk-kivágatok archivumára.

*

A magyarországi, valamint a Magyarországon kívül jelent magyar nyelvű hírlapok és folyóiratok teljes összegyűjtésére törekvő *magyar osztály*, az elsősorban közép-európai hírlapok gyűjtésére hivatott *külföldi osztály* és végül a magyarvonatkozású cikk-kivágatokat őrző *sajtóarchivum* *hármás* tagozása adja meg a hírlapgyűjtemény jövő fejlődésének keretét. Egyszersmind a jövőre nézve immár kijelöli a gyűjtés irányát. Természetesen csak keretek ezek: kitöltésüktől egyetlen országos hírlapkönyvtárunk még távol van. Ahhoz, hogy az megvalósulhasson, a társadalom részéről megértésre, az arra illetékesektől pedig támogatásra lesz szükség. A hármás tagozású nemzeti hírlapkönyvtár lehetne — ha önálló, végleges otthont, elégséges felszerelést és kellő számú személyzetet kapna — a már közel két

évtized óta sürgetett sajtó-történeti intézet magva. (MÁTÉ KÁROLY: *Sajtó és tudomány*. Budapest, 1929. 15. l.) Egyben a közép-európai sajtó tanulmányozásának központi intézetévé válhatna, amelyben nemcsak a történettudós, a közgazdász és a politikus találna nélkülözhetetlen anyagot munkájához, de a legszélesebb, a mindennapi élet legkülönbözőbb szempontjaiból érdeklődő nagyközönség is. Az időszaki sajtó az életet sok ezer szállal szövi át, annak ismerete és használata nélkül ma már sem az alkotó munka, sem a mindennapi élet nem képzelhető el.

DEZSÉNYI BÉLA.

A DOKUMENTÁCIÓ FELADATAI.

A németek mindenre kiterjedő erőfeszítéseire rendkívül jellemző, hogy a most folyó világháború gigantikus küzdelmei közepette is különös fontosságot tulajdonítanak annak, hogy a tudományos kutatásügy elősegítése érdekében a dokumentáció problémáit egységes megoldás felé juttassák. Magábanvéve csodálatos, hogy az ezzel kapcsolatos nagy tervek és célkitűzések, de ami még több, e munka megszervezése és annak rögtönös megindítása, mint aktuális és sürgős feladat lépett Németországban előtérbe, kétségtelenül azért, mert azt tartják, hogy a dokumentációs tevékenység kifejlesztése úgy békében, mint a háborúban a kutatás és a haladás ügyét fogja szolgálni.

Az 1941. évben alakult meg a *Deutsche Gesellschaft für Dokumentation* néven a Németbirodalom s hozzácsatolt területeire vonatkozólag a kutatás ügyét átfogóan képviselő német dokumentációs társaság, mely a tudományos és technikai ágazatú nagykönyvtárak és szakkönyvtárakon kívül maga köré gyűjti a tudományos kutatóintézeteket, a nagy ipari vállalatokat, a különböző gazdasági intézményeket és műszaki érdekeltségeket azzal a célkitűzéssel, hogy kutató munkájukat elősegítse, s közöttük célszerű kooperatív összműködést létesítsen.

A német dokumentációnak ez a társasága 1942. szeptember hó 21—24-én tartotta meg Salzburgban első munkaülését, amelyre a baráti és semleges államok szakértői közül számosan nyertek meghívást. Magyarországról KÁPLÁNY GÉZA, a m. kir. Technológiai és Anyagvizsgáló Intézet főkönyvtárosa, mint a magyar ipari dokumentáció előkészítőbizottságának előadója, dr. WITZMANN GYULA főkönyvtáros a Fővárosi Nyilvános Könyvtár, továbbá THALER PÁL okl. gépészmérnök a Magyar Szabványügyi Intézet képviselőjében vettek részt a munkaülésen.

E népes konferencián, amelyen a birodalmi tudomány- és nevelésügyi minisztérium, a birodalmi népfelvilágosítás- és propagandaminisztérium, a birodalmi közgazdaságügyi, a birodalmi postaügyi minisztérium, továbbá a véderőfőparancsnokság és a

birodalmi légügyi minisztérium is hivatalosan képviseltette magát, a külföldről különösen Olaszország és Franciaország, de Spanyolország, Hollandia, Magyarország, Svédország, Svájc, Finnország és Bulgária is elküldötte képviselőit.

A négy napon át tartó munkaülésezés nyomán, amelyen igen érdekes tájékoztató jellegű szakelőadások hangzottak el s azokat követőleg tanulságos viták is fejlődtek ki, öröndetes tényként állapítható meg, hogy a dokumentáció ügyének fontossága, mely előbb inkább csak az alkalmazott tudományok s itt is inkább csak a technikai ágazatok körében lépett előtérbe, ma már nem csupán a gyakorlati élet legkülönbözőbb területein, de az elméleti tudományok körében is mind szélesebbkörű alkalmazást nyer.

Mint Prof. dr. PRINZHORN, a Társaság elnöke, megnyitó beszédében jellemezte, a dokumentációs tevékenység megindulásához az első ösztönzések abból származtak, hogy a különböző tudományok területén mindinkább feltornyosuló papíráradatot immár az addigi módszerekkel uralni nem lehetett, ennélfogva el kellett következnie annak a szükségességnek, hogy nem csupán minden szakirodalmi — mint könyvek, folyóiratok kéziratok —, hanem minden egyéb materiális jellegű dokumentumok is, mint pl. rajzok, filmek, hanglemezek, muzeális tárgyak, archivumok, laboratóriumi és statisztikai adatok a kutatók rendelkezésére álljanak, amelyek munkájuk során fontosnak bizonyulhatnak. A gyűjtés, a rendezés és a közreadás minden problémája e dokumentációs tevékenység feladatkörébe tartozik. E mellett egyik leglényegesebb feladatköre az egyes szakterületeken belül dokumentációs központok létesítése, amelyek a szakirodalmi anyagot rendszeresen kiértékelik. De nem csupán a szakirodalom feltárása fontos, hanem minden más egyéb hozzátartozó adat felkutatása és összeállítása is kívánatos. A tudományos kutató, a gyakorlati közgazdász, technikus, vagy politikus nem fecsérelné idejét arra, hogy ilyen összeállításokat, vagy analízisakat maga végezzen. A neki szükséges ténybeli adatokat szolgáltatni kell. A dokumentációs mozgalommal szemben évek óta tapasztalható rokon-szenv tulajdonképen onnét származik, hogy mindezek a problémák nem a gyűjtemények birtokosai (könyvtárak, archivumok, múzeumok) szempontjából szemléltetnek, hanem azok érdekében, akik ezeknek a gyűjteményeknek anyagából valami hasznot akarnak húzni. Ez a beállítás az, amely újszerűnek mondható,

mely szerint az egész feladatkör nem korlátozódik egyes intézményekre, hanem általános érvényűen minden gyűjteményre egyaránt vonatkozik. A dokumentáció e német társasága, mint ilyen irányú törekvésnek központi helye, minden idevonatkozó érdeket maga köré kíván vonni és munkabizottságai segítségével mindazokat a problémákat megoldás felé juttatja, amelyeknek gyors megoldása szükséges és fontos. A fotokópiái és mikrofotokópiái modern eljárások fejlődése a leolvasókészülékek tökéletesítése kapcsán, továbbá a modern bürotechnikai készülékek alkalmazása a feladatok nagyrésznél felbecsülhetetlen szolgálatot fog nyújtani, sőt ezek alkalmazásától nem egy esetben egy-egy probléma sikeres megoldása is remélhető.

Az ezután következett s négy napon át tartó előadássorozatok rövid összefoglaló ismertetése érdekes összképet fog nyújtani arról, hogy a különböző tudománysszakok miként kapcsolódnak be a mindinkább kiszélesedő dokumentációs mozgalom keretébe. Ha a dokumentáció célját tekintjük, azt mondhatjuk, hogy az tulajdonképpen bármely irányú *szellemi munka technikáját* kívánja elősegíteni, amennyiben az a szaktájékozódás az adatgyűjtés, az adatrendezés s a feldolgozás *technikai* szempontjait érinti. Kétségtelen, hogy ez az előkészítő, vagy mondjuk így: ez a *dokumentációs úton előkészített munka* egyforma érték, haszon és könnyebbség lesz a bármely irányban kutató szakember számára.

Dr. E. ZIPFEL, a berlini porosz állami levéltár főigazgatója kezdte meg előadását *a levéltárak feladatairól és jelentőségéről*. Az állami levéltárak, amelyek tudvalevőleg az egyes hatóságok irattáraiból keletkeznek, ezeknek megőrzésre érdemes anyagát ugyanabban a rendben veszik át, mint amilyen rendben azok keletkeztek. Tehát a könyvtáraktól s egyéb kultúrintézményektől különbözően a levéltárak *nem* gyűjtenek, hanem mint közigazgatási hatóságok a többi hatóságokkal csupán kölcsönhatásban állanak. A levéltárosok tevékenysége tehát az átvett anyag rendezése és lajstromozása, valamint annak feltárása a politika, a közigazgatás és a tudományos kutatás szükségletei számára. Az állami levéltárak azonban nem csupán közigazgatási hatóságok, hanem egyben kutatóintézetek is s így a levéltárosok nem csupán közigazgatási hivatalnokok, hanem tudományos kutatók is. E kettős helyzetüknél fogva levéltárosok a politika, a köz-

igazgatás és a tudományok javára jelentős szolgálatot teljesítenek.

Dr. KOHLHAUSEN, a nürnbergi germán nemzeti múzeum igazgatója a *múzeumok jelentősége a tudományok számára és azok feltárása* címen kifejtette, hogy az emberiség gyűjtőösztone már ősrégi, a múzeumok első csirái az őstörténelmi idők sír- és kincskamaráiban lelhetők meg s folytatódnak a templomok, a fejedelmek, várurak és polgárok kincses- és csodakamaráin át egészen a mai értelemben vett s a közösséget szolgáló tudományosan vezetett múzeumokig. A múzeumok modern kifejlődését tulajdonképpen Napoleon művészet-rablásai indították meg, amelyek folytán a kirabolt nemzeteknél egy bizonyos nemzeti önértéket ébresztett fel a részt, hogy saját nemzeti multjukkal foglalkozni kezdtek. Németországban Freiherr vom und zum STEIN gyakorolta a legnagyobb hatást a germán nemzeti múzeum alapítására vonatkozóan. Ösztönzésére új múzeumok keletkeztek és pedig különböző típusúak, mint tartományi, iparművészeti, vagy néprajzi múzeumok, amelyek a régebbi fejedelmi gyűjtemények mellett rendkívüli hatást gyakoroltak. Mint őseink kulturális teljesítményei óriás anyagtárának őrzői és gyarapítói, ezek a múzeumok kiapadhatatlan dokumentumok.

Dr. R. JUCHHOFF, a berlini Auskunftsbüro der Deutschen Bibliotheken igazgatójának *Dokumentáció a történelmi tudományok terén* című előadásában kifejti, hogy a történelmi tudományokban dokumentációt abban az értelemben, hogy a már felkutatott anyagot feldolgozták, mindenkor üzték. A történelemtudományok értelmében vett dokumentumok adták tulajdonképpen a dokumentációnak a nevét. A modern tudományok dokumentációja a természettudományok és a technika területén abból a szükségből állt elő, hogy bizonyos kérdésekre vonatkozó felkutatott anyagot szemléltetően és gyorsan előkészíteni lehessen, mert azokra gazdasági előnyök vagy más fontos állami vagy jogi érdekek folytán a gyors feldolgozás, illetve megoldás volt kívánatos. A történelemtudományok egyes eredményei, amennyiben alkalmazásuk a közönségre nézve életfontosságúaknak bizonyulnának, az alkalmazott tudományok dokumentációs formáihoz bizonyos közlekedést szinte találhatnak. Ilyen közlekedési forma különösen kifejezett az Auslandskunde területén, és pedig nem csupán azért, mert egy gyorsan tájékozódó s széles kiterjedt irodalmi tájékoztató, mint pl. a rövid idő óta meg-

jelenő *Európa-Bibliográfia*, az újabb irodalmat áttekintően regisztrálja, hanem azért is, mert újabban külföldismereti intézmények keretében olyan speciális kiértékelő helyek is keletkeztek, amelyek az összes szóbajöhető dokumentumokat könyvektől az újságkivágatokig nem csupán gyűjtik, hanem különböző szempontok szerint regisztrálják és rendelkezésre tartják. Ezen speciális intézmények mellett, melyek a történelemtudományokra vonatkozóan is mindig sokasodnak, jelentőségben nem válnak kisebbekké az ú. n. általános jellegű tudakozóhelyek sem, mint pl. az *Auskunftsbüro der Deutschen Bibliotheken*, mivel ezek a régi egyetemi könyvtárakra támaszkodva, egyedül ők vannak abban a helyzetben, hogy különösen a történelemtudományok területén szükséges összeköttetéseket az egyes szaktudományok hatalmas irodalmi anyagával fenntartsák.

Ezután *Dokumentáció a statisztika terén* címmel dr. W. GRÄWELL, a berlini birodalmi statisztikai hivatal igazgatója fejtette ki, hogy a statisztika feladata tulajdonképpen magában foglalja a dokumentáció feladatkörét is, sőt azon túlér, amennyiben magának a statisztikai anyagnak az előállítása, vagyis a feladatok megtervezése és összehangbahozatala is munkakörébe esik. Amióta a statisztika a gazdasági liberalizmusból az irányított gazdasági rendszerre való áttérés kapcsán lényegbeli alapváltozáson ment át, azóta ebből a statisztikára nézve fontos alapváltozások következtek úgy az alapanyag megszerzésére, feldolgozására, megőrzésére, mint hasznosítására vonatkozóan. A statisztikának ez a lényegbeli változása, mely abban áll, hogy manapság több statisztika sokkal több helyről szükségeltetik, és pedig nem csupán egyszerű statisztikai adatok, hanem főképpen üzemi egyes adatok formájában, ez a követelmény kényszerűvé teszi azt, hogy nagyszámú hatósági, illetve a különféle szervezeteknél üzemi kartotékok állíttassanak fel, s ezeket az összes adatokat egy központi vezetés foglalja össze. Ilyenképpen a statisztikai archivumok egész organizációja keletkezhetik, amelyeket egy archivumok archivuma foglal egységesen össze. Az egyes statisztikai archivumok magukban foglalják a statisztikai alapanyagot és a statisztikai feldolgozások eredményeit, az archivumok archivuma pedig minden meglévő statisztikának nyilvántartása, de ezenkívül egyben arra is szolgál, hogy irányító eszközke legyen a statisztikai gyűjtési rendre vonatkozóan.

Németországban a statisztikai gyűjtési mód rendjére vonatkozólag az első lépés az 1939. február hó 13-án kelt rendelet volt, mely a gazdasági statisztika egyszerűsítését és egységesítését hozta létre. Ez a rendelet mindenfajta gazdaságstatisztikai számlázásra vonatkozólag adatszolgáltatási kényszert hozott be és ezenkívül egy statisztikai központi bizottság alakítását rendelte el. Ennek kapcsán egy központi archivum létesült, amely egy Antragskarteiból, egy tárgyszerinti- és egy Belastungs-kartotékból áll. A többi európai államokban is a statisztikarend hasonló módon kezd kialakulni. Az egyes országok statisztikai vezetőhelyei a német statisztikai központi bizottsággal állandó érintkezésben állanak, aminek folytán a statisztikai *összeurópai rend* útja fog kiépülni.

Dr. H. RICHTER, a német munkafront munkatudományi intézetének könyvtárosa *Dokumentáció a társadalomtudományok terén* című előadásában a munkatudományi intézetnek és könyvtárának bibliográfiai és dokumentációs feladatairól értekezett s hangoztatta egy széleskörű és központi társadalomtudományi dokumentáció szükségességét, abból a politikai szemszögből tekintve, amelyet a mai szociálpolitika a népközösségi problémák tekintetében elfoglal. Egy ilyen irányú dokumentációnak előfeltételei az intézet szakkönyvtárában, mely egyben a Deutsche Arbeitsfront központi könyvtára, annyiival is inkább megvan, mert feladatait e társadalomtudományi kutatóintézet keretében nyeri. A cél itt is az, hogy minden segédeszközével a kutatás és gyakorlati élet szolgálatában álljon s hogy a könyvtár a jelen idők mindennemű politikai problémáival szoros összeköttetésben maradjon s így tehát munkája egy részével a békeidők majdani hatalmas szociális alkotásainak megteremtésében közreműködjék.

Dokumentáció a kémiában és kémiai technológiában címen dr. M. PFLÜCKE, a Chemisches Zentralblatt főszerkesztője azt a hatalmas és úgy a kémiai tudomány, mint pedig a kémiai iparok számára ma már nélkülözhetetlen dokumentációs tevékenységet vázolta, amely a *Chemisches Zentralblatt*ban mint kémiai tudományos referátum lapban, valamint a BEILSTEINS *Handbuch der Organischen Chemie* és GMELINS *Handbuch der Anorganischen Chemie* című hatalmas arányú kézikönyvtárszerű kézikönyvekben megnyilvánul. Elmondhatni, hogy a kémia régebb idő óta

már mintaszerű dokumentációt űz. A *Chemisches Zentralblatt* munkálatainál, amint dr. PFLÜCKE megemlítette, 3000 német és más külföldi szaklapból a legilletékesebb szakemberek évente mintegy 100.000 szakreferátumot készítenek, amelyek évi 7—8 kötetben mintegy 12.500 oldalon közöltenek s amelyeknek öt-évenként összefoglalt Generalregistre pedig egymillión felüli irodalmi adatot tartalmaz. A BEILSTEINS *Handbuch* az 1800. évtől kezdve ezidőszert az 1939. évig közli az organikus kémia adatait s mintegy 62 kötetben 300.000 szénvegyületet regisztrál. A GMELIN-féle anorganikus kémiai kézikönyv végnélküli folyamatos sorozatokban közli a szervetlen kémia legújabb adatait. A kémiai szabadalmi irodalom terén az 1877 óta megjelenő *Fortschritte der Teerfabrikation*, valamint a *Fortschritte der Industriellen Chemie* című hatalmas sorozatos évkönyvszerű kiadványok közlik a német és más külföldi szabadalmi újdonságokat. Kétségtelen, hogy a kémiai dokumentációs munkálatok szempontjából szükség volna teljesen objektív irányú kiértékelési munkára is, amelyet a legavatottabb szakemberek végezhetnének. A mindenirányú dokumentációs erőik *összmunkája* a kémia szempontjából is felette kívánatos volna s ez jövőendő feladatok felállításánál rendkívüli jelentőséggel bírna.

Dr. R. IMMEL, a nemzetközi erdészeti központ előadójának a *Dokumentáció az erdészetben* című fejtegetései szerint a tudás és a tapasztalatok kicserélése a világ erdőgazdasága terén annyiival is elégtelenebb, mivel a távolságok áthidalásának nehézsége is akadályozza ezt. Kiváltképen a dokumentáris anyag feltárása és közreadása van ezidőszert kevésbé kifejlődve. A segédeszközök között jelenleg az erdészeti irodalmon van a fősúly. A szóba-jöhető erdészeti szaklapok száma ezidőszert mintegy 450-re tehető, ha nem szorosabb értelemben vesszük, úgy ez a szám 1250-re is kibővíthető. Ez megfelel évi mintegy 8000 szakközleménynek. A könyvtermelés évi 250 darabra tehető, az eddigi szakkönyvek száma pedig mintegy 150.000 kötet lehet. A nemzetközi erdészeti központ, amelynek székhelye Berlin, munkaprogramja értelmében mint nemzetközi szakirodalmi központ szerepel. E központnak „*Silvae Orbis*” című kiadványsorozatban megjelent GRÜNDWOLDT-féle nemzetközi erdészeti és faipari folyóiratcímár elsőizben foglalta össze a világ idevonatkozó szakfolyóiratainak címanyagát. Ennek folytatása és kiegészítése

a „*Bibliographia Forestalis*“ című évkönyv, valamint az „*Inter-sylva*“ című negyedévi szaklap, amelyek önálló cikkeken és kutatómunkákon kívül rendszeres bibliográfiákat is közölnek. Jelen év folyamán 2500 referátumot közöltek 21 különböző nyelven írt munkákról. A nemzetközi központnak saját szak-könyvtára van, ezenkívül állandó hivatala, amelyben 12 akadémiai képzettségű, 18 főnyi irodai személyzettel dolgozik. Eddigi fejlődése, valamint az eddig elért eredmények jogosulttá teszik azt a reményt, hogy ez a nemzetközi központ az erdészeti dokumentáció ügyét eredményesen fogja képviselni.

Prof. dr. H. JOACHIM, a Zeiss-Ikon A.-G. igazgatója a *fényképészeti sokszorosítás eszközeiről* tartott előadásában vázolta, hogy a fényképészet feltalálása, vagyis 100 év óta igyekeznek már a fényképészeti eljárásokat dokumentumok sokszorosítására felhasználni. Azóta az akkori primitív metódusokat lényegesen sikerült tökéletesíteni s így ma különleges eszközök és fényképészeti anyagok állanak e célra rendelkezésre. A fényképészeti sokszorosítás legegyszerűbb módja a kontaktmásolás segítségével a fényképészeti másolási eljárásból erednek. Ezeknél részint fénymásolat, részint pedig a valamivel komplikáltabb reflexmásolat-ról van szó. Ezek az eljárásokon kívül a tisztán fényképészeti módszerek is használatban vannak, amely célra az úgynevezett nagyfontosságú nagyformájú felvevőkészüléket használják.

A sokszorosító eszközök közül ma a legfontosabbak azok az eszközök, amelyek a felvételeket normális filmre veszik, de különösen azok, amelyek olyan felvevőkészülékekkel, amely miként a kinematográfia, hosszú filmszalagokkal dolgoznak. Ide tartoznak még a leolvasókészülékek is, amelyek a felvett filmszalagok közvetlen leolvasását teszik lehetségessé.

Dokumentáció a technika terén címen W. PAREY okl. gépészmérnök, a német mérnökegyetel ügyvezető igazgatója a mérnöki munka természetéről szólva kifejti, hogy az nem jelenti egyszerűen csak valamely jó eszme megragadását, amely aztán gyorsan megvalósítható, hanem a mérnöki munka egyben a természeti törvények és azok lehetőségeinek kutatását is jelenti, továbbá az anyagokkal és a természeti erőkkal való fáradságos küszködést, de mindezek felül a tárgyi tudásnak a teremtő képzelettel való kapcsolatát, az emberi és a gépi munkának megszervezését és vezetését is jelenti. A mérnöki munka sokoldalú feladatai

a technikai ágazatok sokfélesége szerint egymásra rétegeződnek, s ezeknek követelményei a dokumentáció szempontjából mind különbözőek. Ennekfolytán a problémáknak tarka mozaikja áll elő, melyet a technika a dokumentáció elé állít.

Egy követelmény azonban mindennemű mérnöki problémára vonatkozólag közös. A mérnöknek minden újabb kutatás eredményéről, valamint a gyakorlati élet tapasztalatairól *gyors tudomást* kell szereznie; megköveteli ezt a népek egymásközi vetélkedése, amelyek számára a technika egyik legfontosabb hatalmi tényezővé vált, de ugyancsak megköveteli tőle ezt a konkurren-cia harca az ország határain belül is. A mérnöki szakirodalom könyvekkel, folyóiratokkal bőséggel áll a mérnök rendelkezésére, de ez a mértéken felüli bőség annál bonyolultabbá teszi a dokumentáció feladatát.

A technikai dokumentáció szüksége már a korai technikai fejlődés kezdetén megnyilvánult. W. BEUTH, a német ipar nagy előmozdítója már az 1820-as években foglalkozott ezzel a kérdéssel. Azóta s egészen a legújabb időkig ismételtlen foglalkoztak azzal a gondolattal, hogy egy hatalmas központi, esetleg világi organizációval lehetne ezt a bonyodalmas problémát megoldani, azonban minden ilyen irányú jól megalapozott kezdeményezések hajótörést szenvedtek. Ennek oka előadó szerint az, hogy a technika a dokumentációval szemben oly sokoldalú követelményt állít szembe, melyeket nem lehetséges egyetlen közös nevezőre hozni. Ellenben az individuálisan dolgozó dokumentáció, szakterületekre felosztódva, a technikai ágazatok terén igen eredményesnek mutatkozik. Hogy azonban a szétforgácsolódás elkerülhető legyen, Németországban már 1916 óta egy technikai tudományos forráskutató közvetítő (tudakozó) szervet állítottak fel, ahol a kérdezősködőket a legilletékesebb helyekre irányítják. Ez a mód igen hatékornynak bizonyult. A dokumentációnak ez a német társasága ezt a munkát folytatni és tökéletesíteni fogja. De ezenkívül nem kevésbbé fontos feladattá teszi azt is, hogy már a technikai főiskolákon és a szakiskolákban kellő felvilágosítást nyújtson arra vonatkozólag, hogy a technikai szakirodalom segítségével miként lehet a kutatás és a praxis mindenkori helyzetéről tájékozódást szerezni. Ezzel kapcsolatban áll még az a nagy feladat is, hogy a technikai szakirodalom és annak kiértékelésének jelentősége iránt felkeltsük az általános érdeklődést.

Különösen napjainkban a technika gyors fejlődése kapcsán elengedhetetlenül szükség van arra, hogy mérnökök és feltalálók az újabb ismeretek és tapasztalatok felől gyorsan és átfogóan tájékozódást nyerjenek, hogy ilyenképpen mindig az élen maradhassanak s tévirányokat elkerülhessenek.

Dr. MEHNE, a birodalmi propagandaminisztérium archivumok és idődokumentumok osztályának vezetője *Idődokumentumok fotomikrográfiai dokumentációjára vonatkozó archivális követelmények* címen azokról a tapasztalatokról szólt, amelyek a jelenlegi háború folyamán felmerültek, amidőn is pótolhatatlan kultúrértékek, amelyeket előbb gondozóik biztonságban hittek, az angol-amerikai támadásoknak estek áldozatul. Pótolhatatlan dokumentumok, archivális és egyéb fontos iratok csakis abban az esetben tekinthetők biztosítottaknak, ha bombabiztos fedezékekben, vagy pedig *sokszorosított formában* különböző helyeken letétbe helyeztetnek. Az az eljárás, amely tért, időt, anyagot és munkaerőt legkisebb mértékben vesz igénybe, ez a *fotomikrográfia*. Ez az eljárási mód azonban nem csupán biztonsági célt szolgál, hanem e mindenfajta dokumentáció számára egyben a jövőidő egyik legalkalmasabb segédeszközének fog bizonyulni. Az a kérdés, hogy milyen filmet alkalmazunk, tekercsfilmet, lemezt, vagy pedig síkfilmet, ez az elérendő céltól függ, amely célok nem csupán a rendezési szempontokat, hanem az *időállóság* szempontjait is figyelembe kell veyék. Előadó szerint a síkfilm a dokumentalisták minden irányú igényeit nagyobb fokban elégíti ki, mint a tekercsfilm és szerinte lehetségessé válik mindkét eljárás előnyeit kombináció útján egyesíteni.

Az eljárások nagyobb mértékben való alkalmazása megfelelő számú és könnyen kezelhető leolvasókészülék alkalmazási lehetőségeitől függ. A leolvasókészülék tekintetében kívánatos, hogy az úgy a tekercsfilm, mint pedig a síkfilmbeli dokumentációt egyformán lehetővé tegye, valamint hogy hasonlóan a néprádióhoz, úgy kezelhetőség, mint pedig olcsóság szempontjából általános elterjedését is elősegítse.

Dr. von FRAUENDORFER, a római Nemzetközi Agrikulturális Intézet igazgatója *Dokumentáció a mezőgazdaság terén* című előadásában kifejtette, hogy a mezőgazdaságnak, mint sokféle ágazó s számos más tudomány területére támaszkodó szakterü-

letnek, különösen az utolsó évtizedek óta, rendkívül kiterjedt szakirodalma van. Ahhoz a régebb idő óta észlelhető igyekezethez, hogy a szakirodalom feltárása mentől teljesebbé váljék, a Rómában székelő *Nemzetközi Agrikulturális Intézet* eddigi munkájával lényegesen hozzájárult. Ennek az intézetnek a könyvtára az egész világ idevágó szakirodalmát rendszeresen gyűjti és a mezőgazdasági dokumentációra vonatkozólag többféle alapvető munkát ad ki, mint egy háromnyelvű anyagbeosztási indexet, továbbá a mezőgazdasági könyvtárak kézikönyvét is kiadja, szerkeszti ezenkívül a mezőgazdasági bibliográfiák jegyzékét és a mezőgazdasági tudományokról pedig szakirodalmi nyilvántartást vezet. Németország területén a birodalmi élelmezési hivatal, valamint az idevonatkozó kutató intézetek munkálatai érdemelnek különös említést. Racionalizálási és szabványosító törekvések e téren is folyamatban vannak.

Dr. HELLWIG, a birodalmi vasgazdasági délnyugati csoport saarbrückeni területe vezetőjének előadása a *Gazdasági archivumok berendezéséről* szólt. Gazdasági archivumok felállítására vonatkozó törekvések, mely tulajdonképpen még a közgazdaságtudomány korai, úgynevezett történelmi iskolájából vette eredetét, az archivumok két csoportját fejlesztette ki, és pedig az egyes cégek és üzemek archivumait és a regionális archivumokat, amelyek a különböző tudományos organizációk és testületek archivumait képezik. Az üzemi gazdaságok területén az archivumok az önadminisztráció feladatkörével állanak kapcsolatban. Ezek a regionális gazdasági archivumok, mint pedig a jelentősebb üzemi archivumok is már elejétől kezdve gyűjteményük lehető legteljesebb feltárására és kiválasztására törekedtek s ezzel ezek az archivumok bizonyos szorosan körülhatárolt feladatkörökre vonatkozólag az illető vállalatra nézve nélkülözhetetlen jellegű dokumentációs helyekké váltak, olyan értelemben, hogy e munkamódszereknek az összes befutó iratokra, valamint a szakirodalomra vonatkozó folyamatos és tervszerű alkalmazása az illető üzem vagy gazdasági szervezet napi munkáját is jótékonyan befolyásolja.

Dr. PFAFFENBERG főorvos *Dokumentáció az orvostudomány területén* című előadásában megemlíti, hogy a gyógyászat területén a felmerülő tapasztalati anyag lehető célszerű és gyors feltárásának folyama jól előrehaladt, melyet a mostani háború kény-

szerűségei is siettetnek. Az orvos a betegségi eseteket az ő feladatának sajátlagos szempontjából is nézi, mely a dokumentáció módszereihez hozzáilleszkedik. Az orvosi irodalom területén a referáló folyóiratok és az évi közvélemény-kiadványok kombinációja folytán, amelyek alapján egyben az ú. n. Zentralblattok évi regisztereit is készítik, a referátum-tevékenység számára ezzel egy célszerű megoldás jött létre. Ilyen módon lehetővé válik az, hogy az egész világliteratura egy-egy szakkérdést illetően legrövidebb idő alatt áttekinthetővé váljék. A film alkalmazása mint az orvosi dokumentáció egyik segédeszköze mind nagyobb tért nyert. Ma már nagyobb mennyiségben vannak tudományos szempontból igen értékes filmek, amelyek szemléltető képét adják különböző orvosi teljesítményeknek.

A betegségnél észlelt különböző leletek írásba foglalása, még ha ugyanazon szakterület köréből eredtek is, idáig teljesen egyezőtlen volt, s ez a körülmény a tapasztalatok átvételét megnehezíti. Célrányos továbbfejlődés e tekintetben a beteglapoknak és a görbéknek a gyógyászat ugyanazon speciális területein való kötelező bevezetésével volna csupán elérhető. Az állami egészségügyi szolgálatot illetően a dokumentáció a legnagyobb jelentőségű. A vetítőfényképezési mód alkalmazása folytán a közegészségügyi szolgálat tevékenysége a tuberkulózis elleni küzdelemmel szemben lényegesen megkönnyebbült ugyan, de a dokumentáció elé ez újabb feladatokat állít. A német közegészségügyi szolgálat az összes tapasztalatok szoros megszervezésére és kiértékelésére mind nagyobb gondot igyekszik fordítani.

Dr. RATHS, az I. G. Farbenindustrie A.-G. igazgatója *Fotokémiai segédeszközök a dokumentáció szolgálatában* című előadásában az idevonatkozó anyagot három különböző területre osztja.

1. Könyvek, folyóiratok, újságok fotokópiája.
2. Iratok, levelek, okiratok, szabadalmi iratok és kartoték-lapok fotokópiája.
3. Rajzok fotokópiája.

Könyveket stb. legtöbbször filmek, és pedig tekercsfilmekre vagy síkfilmekre kisebbítenek s ekkor a film akár mint negatív, akár mint pozitív a leolvasókészülékekben felhasználható, vagy pedig róluk papírnagyítások készülhetnek. Az itt alkalmazott filmek biztonságh filmek legyenek, amelyek nehezen égnék, illetve

nehezen gyűlékonyak. Könnyebb feldolgozás miatt ezek a filmek nem pankromatikusak, hanem ortokromatikusak, amely körülmény az iratok helyes visszaadása szempontjából a legtöbb esetben kielégítő. Az alkalmazandó kisebbítési lépték a követelményektől függ, azonban 1 : 15 arányon túl nem célszerű. Gondos előállítás és szakszerű raktározás mellett ezek a filmekre készült fotokópiák több évtizedekig használhatók maradnak. Iratokat stb. rendszerint vagy optikai vagy pedig kontakt készülékeken fénymásolják, amely célra különleges papírminőségek készülnek. Az ilyen úton készült másolatok aránya 1 : 1 vagy pedig csak kis mértékben kisebbítve. Nagyobb mennyiségű fotokópiák elkészítéséhez transzparens papírt használunk. Helyes kezelés mellett ezek a fotokópiák símán maradnak és sok ideig tartósak.

Nagyméretű A. o. és A. 1. szabványnagyságú rajzok fotokopírozására vonatkozólag, amelyeknek fotokópiák útján való megőrzése hadi szempontból is alapvető jelentőséggel bír, legcélszerűbb A. 4. vagy A. 5. szabványnagyságú filmet választani, hacsak a kópiáknak e nagyságban való kihozása nem megy a részletrajzok rovására. Régi rajzokról új szerkezetekhez való felhasználása céljára készült ilyen fotokópiák különösen jól használhatók.

Végül előadó rámutat a színesfotográfiának eziránybani használhatóságára is, amelynek alkalmazása ezidőszertint még a kezdet állapotában van, ennek azonban nagy jövőt jósol.

Dr. DOMINIK, a birodalmi propagandaminisztérium főmérnöke *Nagyértékű hangrögzítések a dokumentáció szolgálatában* címen igen érdekes szemléltető bemutatások kíséretében ismertette a hangrögzítő eljárások mai fejlettségét.

A hangosfilm, éppenúgy mint a rádió is hangrögzítésre van utalva. A németbirodalmi rádió a hangrögzítés minden módját felhasználja a felvételek kívánalmainak megfelelően és ennek folytán ennek technikájára vonatkozóan átfogó ismeretekkel rendelkezik.

Három alapvetően különböző eljárás szolgál a hangrögzítés céljára:

1. Mechanikus eljárás (tűvel rögzített hang).
2. Fényelektromos eljárás (fényhang).
3. Magnetikus eljárás (mágneshang).

A tűvel rögzített hang tipikus képviselője a hanglemez, amely lehet akár viaszlemez, akár úgynevezett fekete (műanyag) lemez, vagy pedig lehet hangfólia alkalmazásával is kapcsolatos. A viaszlemezek csak néhány leforgatásra s kiváltképpen matricák készítésére alkalmasak. E matricákból préselik a tulajdonképeni fekete (műanyag) lemezeket. Hangfóliák érzéketlenebbek, mint a viaszlemezek, minőségük azonban alacsonyabbrendű.

A birodalmi rádió ezideig kétmillió felüli hanglemez t vágott. Az 1941. évben mintegy 150.000 viaszfelvételt és 86.000-en felüli fóliát készített, nem számítva a propaganda-századok felvételeit.

A *fényhang* legnagyobb jelentőségét a hangosfilm használatánál érte el. Ez az eljárás legalábbis a visszaadás szempontjából a mozgóképfilm technikájához van kötve. Hátrányai a magas áron felül az előállítás körülményességében rejlenek. A mechanikus és fényelektromos eljárás között van a PHILIPS—MILLER-féle rögzítési mód, itt ugyanis a felvétel mechanikus úton, visszaadás pedig fényelektromos úton történik.

A *magnetikus hang* a magnetofon fejlődése kapcsán, amely ugyanis az A. E. G. és a birodalmi rádió szoros együttműködésének eredménye, jelenleg az élhelyet foglalja el. A dr. von BRAUNMÜHL és dr. WEBER által konstruált magasfrekvenciás mikrofonok alkalmazása nagymértékben fokozta a magnetofon hangminőségét a hanglemezek és fényhangok felett. A *magnetofonok* érzéketlensége és kisméretű volta a propaganda-századoknál való nagymértékbeni alkalmazását tette lehetővé. Ez az 1941. évben a német rádióban több mint 12.000 órán át nyert alkalmazást. Filmfelvételeknél minőségénél fogva, valamint nyersanyaggazdálkodási szempontok miatt is ezeket az összfelvételeknél szokták alkalmazni.

A birodalmi hangarchívum ezidőszereint a legnagyobb és legjelentősebb hanggyűjteménynek számít. E helyütt az összes politikai események felvételeit, továbbá a jelentős államférfiak beszédeit (azokat is, amelyek nem kerülnek nyilvánosság elé), a propagandaszázadok híradásait s általában minden jelentős kultúrmegnyilvánulást rendszeresen nemcsak gyűjtik, de dokumentációs szempontból fel is dolgozzák. Évente — a propaganda-századok híradásain kívül — mintegy 9000 matrica kerül a birodalmi rádiótársaság archivumába. Jelenleg mintegy 600.000 mat-

ricára tehető az az anyag, amely valódi archivális anyagnak számítható. Raktározásuk olyan módon történik, hogy emberi számítás szerint sérülés vagy veszteség őket nem érheti.

E biztonsági archivumtól függetlenül, ezekről a felvételekről a közzététel céljából igen nagymennyiségű feketelemez áll rendelkezésre. Ezekhez számítnak még a hangfóliák és a magnetofon-felvételek is. Mindezek a hangrögzített készültek azonnali rendelkezésre állanak. Ezeknek katalogizálása és dokumentációs feldolgozása olyannyira pontos, hogy esetleges használói azokból mindenféle adatot (cím, tartalom, belső érték és egyéb adatok) könnyen kivehetnek.

E hangrögzítők minden zavaró mellékzörejnélküli, természetű visszaadásában nyilvánul meg azok minőségi értékének foka. Ezek szerint:

- a) minden hang mintegy 8—9 oktávon belül egyenletesen kell rögzítve legyen,
- b) nem szabad, hogy új (mellék-) hangok keletkezzenek, különösképen pedig nem kombinációs hangok,
- c) nem szabad, hogy dinamikus eredetű hangpréselek szükségessé váljanak (ez csak magnetofonnál lehetséges),
- d) nagyobb hangcsoportok (Klangkörper) plasztikusan kell hogy visszaadódjanak.

Az előadással kapcsolatban a nagynémet rádió által eszközölt magnetofon-felvételekről néhány bemutatás következett és pedig egy-két felvétel az egycsatorna-rendszer eljárás szerint, majd egynéhány *térplasztikai* meglepően érdekes felvétel kétcsatornafelvételi eljárás szerint. Ezek a bemutatások megelevenítték azokat a lehetőségeket, melyek a hangdokumentáció céljára ezidő szerint rendelkezésre állanak.

Végül Prof. dr. GÜLICH, a kielii *Institut für Weltwirtschaft* részéről *Dokumentáció az állam- és gazdaságtudományok terén* címen tartott előadásában utal arra az alapvető különbségre, mely a társadalomtudományok és a természettudományok között fennáll.

Míg ez utóbbinál a kutatás tárgya mindenkor reprodukálható, addig az előbbinél mindig egy adott helyhez és időhöz kötött jelenségről lehet csak szó, mely a maga jellegében és lefolyásában csak *egyszeri*. Ennek következtében míg a dokumentációnak a természettudományok területén csupán az a feladata,

hogy az elvégzett munkálatokat feljegyezze, addig a társadalomtudományok terén ezek a munkálatok a kutatás tulajdonképeni alapjait képezik. A szociális és a gazdasági életjelenségek folyamát növekvő bonyolultsága folytán a dokumentális anyag, mely a szociális és gazdasági életjelenségekből folyamatosan előáll, mennyiségileg és változatosságban is állandóan növekedik.

A rendezési szempontok, amelyek itt felléphetnek, rendkívül sokfélék lehetnek s ezért felette nehéz azokat egyetlen rendszer keretébe foglalni, miként az a természettudományoknál lehetséges. Az egész anyag rendezése tekintetében a *problémák szerinti* rendezés lényegesen fontosabb a formális szempontok szerinti rendezésnél, aminek következtében a társadalomtudományi kutatókönyvtárakban a tárgyszerinti és a regionális katalógusok alapvető fontosságúak. Ez a problémák szerinti rendezés azonban nem szabad, hogy valamely merev tudományos rendszerből induljon ki, hanem a különböző életmegnyilvánulások szűkebb vagy tágabb köréhez képest a legkülönbözőbb tudományszakok az illető kérdésekkel foglalkoznak. Feltétlen *dinamikusjellegű* katalógusrendszerre van szükség, amely lépést tart a szellemi élet új váltoásaival, politikai vagy területi átalakulásokkal, technikai vagy más fejlődési fokozatokkal, egyáltalában a politikai és gazdasági élet bármilyen irányú új rendjével. A társadalomtudományok egységessége, mely megkívánja a dokumentáció egységességét is, csupán ilyen jellegű rendszerben található meg azonos lényegének kifejezését. A rendezés praktikus célja abban áll, hogy bármely tudományos, vagy gyakorlati irányú probléma felmerülése esetén úgy az addig feltárt tudományos eredmények, mint pedig a még fel nem dolgozott anyagforrások is azonnal és hozzáférhető módon rendelkezésre álljanak.

KÁPLÁNY GÉZA.

A MAGYARNYELVŰ ÉLCLAPOK ELSŐ ÉVTIZEDEI.

(1848—1858.)

TOLDY FERENC, akinek neve nemzeti irodalmunkkal, annak történetírásával, tehát a magyar szellemi élet és nyelv történetével elválaszthatatlanul összeforrott, a magyarországi időszaki sajtó hőskoráról egyebek között a következőket írta: „..... az időszaki sajtó, megszorításai dacára, nemcsak politikai érdekesség és értelmesség gerjesztője és terjesztője, az irodalmi igyekezetek ajánlója és ismertetője, főleg pedig a nemzetségnek hatalmas ébresztője volt. Missziót teljesített az oly időben, midőn a nemzet sem a megyék gyűlésein, melyek felfüggesztve, sem a törvényhozás termeiben, melyek zárva voltak, eszméket nem fejthetett, nem cserélhetett.”¹

Toldy e megállapításai pontosan ráillenek történelmünk egyik jóval későbbi, még válságosabb korának, a szabadságharcot követő elnyomatás hosszú éveinek magyarnyelvű időszaki sajtójára is, különösen pedig annak külön fejezetére, éppen e nehéz időkben kialakult élclapirodalmunkra, amelynek meg nem alkuvó hazafias szellemét, elvakult, sokszor közderűt keltő ostoba cenzurázással, elkobzással, a szerkesztők bebörtönzésével, a kiadókra rótt súlyos pénzbüntetésekkel sem tudta az abszolutisztikus hatalom megtörni.

E kor magyar élclapjainak jelentős része volt a nemzeti szellem ébrentartásában. Szerkesztői, munkatársai jól értettek ahhoz, hogy mindazt, amiről nyíltan nem írhattak, a cenzor figyelmének kijátszásával egy-egy humoros történetbe, adomába, gyakran mindössze néhány, látszólag ártatlan szóba burkolva közölgék közönségükkel, amely nagyon hamar megtanult a sorok között olvasni. Így érttette meg magát akkoriban humorisztikus sajtónk írógárdája, így neveltette meg — maga is könnyekkel szemében — olvasóját, a valóban sírva vigadó magyart.

¹ „A magyar nemzeti irodalom története a legrégebbi időktől fogva a jelenkorig.” Harmadik kiadás. Pest, 1871. Athenaeum. Első kötet, 136. lap.

Ez a sajtó tehát, amelynek fiatal, de már elismert írók: lapjuk megjelenésének időrendje szerint LAUKA GUSZTÁV, JÓKAI, FRANKENBURG ADOLF, TÓTH KÁLMÁN, KECSKEMÉTHY AURÉL, KOMÓCSY JÓZSEF voltak kitűnő megteremtői, illetve kifejlesztői, számottevő értéke úgy történelmünknek, mint irodalomtörténetünknek, de — különösen képanyagával — ugyanilyen értéke kultúrtörténetünknek is.

Könyvészetünk, időszaki sajtónk, naptáraink újságstatistikai beszámolóiban a többiek között ismételten megtalálható élc lapjaink felsorolása is, ám ez utóbbiak érdekes, színes történetével csak hírlapokban közzétett néhány részlettanulmány foglalkozik. Ennek a történetnek² egységes, összefoglaló ismertetése hiányzik bibliográfiáinkból és arról FERENCZY JÓZSEF is csak a következő néhány sorban emlékezik meg: „A hatvanas években kezdett virágzásra kapni a közönség részéről mindig tetszéssel fogadott humorisztikus sajtó is. JÓKAI *Üstökös*-e és TÓTH KÁLMÁN *Bolond Miská*-ja a legnépszerűbb vállalatok voltak, melyek az idők viszonyai között fontos missziót is teljesítettek.“

Első, egyben *egyetlen önálló élc lapstatistikánk* SZINNYEI JÓZSEF tollából „*Humorisztikus sajtónk*“ címmel a „*Magyarország és a nagyvilág*“ 1873. március 3-i számában jelent meg. Ugyancsak SZINNYEINEK a „*Vasárnapi Újság*“-ban 1861-től évről-évre visszatérő újságkimutatásai és ugyane lapban közölt az a cikksorozata, amelyben hírlapirodalmunk teljes anyagának statistikáját ismertette,³ végül úgy SZALÁDY ANTAL, mint KERESZTY ISTVÁN könyve⁴ élc lapjainkat nem önállóan, hanem időszaki sajtónk többi termékeinek keretében sorolják fel. SZALÁDY műve — mindjárt megjelenése után — rövid, de nem érdektelen hírlapi polémiára adott alkalmat. SZALÁDYT ugyanis, aki fűszer-

² „A magyar hírlapirodalom története.“ Budapest, 1887. Laufer Vilmos. 501—502. lap.

³ „Hírlapirodalmunk a 18-ik században.“ (1862. 33—34. sz.) — „Hírlapirodalmunk a 19-ik században.“ I. közlés: 1801—1830. (1863. 8—11. sz.) II. közlés: 1831—1840. (1864. 6—10. sz.) III. közlés: 1841—1847. (1865. 1—9. sz.) IV. közlés: 1848. és 1849. (1865. 43—55. sz.) V. közlés: a forradalom után 1850—1853. (1866. 43—48. sz.)

⁴ „A magyar hírlapirodalom statisztikája 1780—1880.“ Budapest, 1884. Lampel Róbert (Wodianer F.). — „A magyar és magyarországi időszaki sajtó időrendi áttekintése 1705—1867.“

kereskedő volt,⁵ de e prózai élethivatása mellett mint műkedvelő a magyar hírlapok statisztikájával és gyűjtésével is szorgalmasan foglalkozott, SZINNYEI a „Nemzet”-ben — JÓKAI lapjában — 1884. június 12-én azzal a szemrehányással illette, hogy „időnek előtte eloltotta gyertyáját.” SZALÁDY válaszában, amelyet az említett lap június 24-én közölt, tizenöt éven át folytatott fáradságos és költséges adatgyűjtő munkásságára s arra hivatkozott, hogy ez a munkásság a fővárosi sajtó általános elismerése szerint nem volt felesleges. A most előadottakkal szorosan összefügg könyvéhez írt következő utóirata: „Adataim hitelességére kiváló gondot fordítottam, használtam legtevékenyebb hazai bibliographusunknak, id. Szinnyey Józsefnek a „Vasárnapi Újság” évfolyamaiban közzétett adatait, de áttekintettem valamennyi hazai hírlámpunkat, amennyire nyilvános- vagy magán könyvtárainkban hozzáférhetők voltak, újabb hírlapjainkra vonatkozó adataimat közvetlen tudakozódásokból merítettem; valamint saját hírlapgyűjteményem is, melyben csaknem valamennyi magyar hírlap képviselve van, sok dologra nézve tájékozást nyújtott.”

Humorisztikus hírlapirodalmunk statisztikai forrásmunkáit, amelyeknek itt-ott előforduló eltéréseire, hiányaira és tévedéseire az egyes élcslapok ismertetésénél fogunk rátérni — a néhány kisebb terjedelmű és súlyú sajtóközleményt nem említve — SZANA TAMÁS: „Az első magyar élcslapok”⁶ és GAZDAG LAJOS: „Az önkényuralom és a Tóth Kálmán Bolond Miskája”⁷ című értékes cikksorozata egészíti ki.

Élcslapjaink történetének legelső nyomai messzire nyúlnak vissza. 1803-ban a „Zeitschrift von und für Ungarn” egy érdekes irodalmi újdonság: „A’ Tudós Palótz, vagy Furkáts Tamásnak Mónosbélbe lakó Sógor Urához írtt Levelei” első kötetének megjelenéséről számolt be.

„Unter diesem Titel — írta — erscheint zu Ofen, vom neuen Jahre 1803 an, eine ungrische Monatschrift, die ganz in die Fußstapfen der bekannten Eipeldauer Briefe tritt, nur mit Anwendung auf die Ofner und Pesther Welt. Dieses Heft enthält neun Briefe, worin in einem ziemlich komischen, aber doch anständigen Tone und in eine beynahe durchgängig richtigen

⁵ SZINNYEI: Magyar írók.

⁶ Magyar Szalon, 1893. január, 290. lap (1 képpel), február, 370. lap (4 képpel), március, 469. lap (7 képpel).

⁷ Katholikus Szemle, 1909. IV. füzet, 397. lap; V. füzet, 494. lap.

Sprache, die lächerlichen Sitten und eigenthümlichen Vorfälle von Ofen und Pesth gerügt werden. Die ungereimten Moden, der übertriebene Luxus in den Kleidern, die unter den Dienstboten eingerissene Sittenlosigkeit, das Sommer- oder Kreutzer-Theater, einige Lächerlichkeiten in dem Betragen verschiedener Stände, und andere Unschicklichkeiten sind die Gegenstände des Spottes von unsern Verfasser.“⁸

Ugyancsak az említett lap 1804-ben folytatólag FURKÁCS TAMÁS újabb leveleinek megjelenéséről adott hírt, amint következik:

„In demselben Tone, den wir bey der Anzeige des ersten Heftes in dieser Zeitschrift charakterisiert haben, sind auch diese drey folgenden Hefte verfasst. Schade, das bisher keine weitere Fortsetzung desselben erschienen ist. Wahrscheinlich ist eben dieselbe Ursache daran Schuld, welche den sonst scharffsinnigen Verfasser auch davon abhält, dass er nicht tiefer in das Detail einzelner komischer Situationen und Vorfälle eindringt. — Noch haben wir wenige solche Beyträge zur Kenntniss der Sitten-Geschichte eines gewissen Zeitalters in unserem Vaterlande, als diese sind.“⁹

FURKÁCS TAMÁS leveleiből, amelyeket GAAL GYÖRGY, a magyar mesevilág felfedezője és első ismertetője írt mindössze 20 éves korában, HARTLEBEN KONRÁD ADOLFNÁL, Pesten, 1803-ban 4 füzet, 1804-ben pedig folytatólag 2 füzet jelent meg három-három íven, 8° alakban.¹⁰ SZINNYEI „*Hírlapirodalmunk a 19. században. I. közlés: 1801—1830*“ című cikkében¹¹ tévesen négy, de a „*Magyar Írók*“-ban már — helyesen — hat füzetéről emlékezik meg; ugyancsak téves SZALÁDY könyvének az az adata, amely szerint a „*Tudós Palótz*“ levelei 1803-ban a 4-dik füzetel fejeződtek volna be. E leveleket, amelyeknek KERESZTY könyvében nincsen nyoma, legújabbán DEZSÉNYI BÉLA sorozza a kor időszaki sajtójának termékei közé;¹² részleteket közöl belőlük SZANA TAMÁS feljebb említett cikksorozata, JAKOBY PÉTER¹³ és TRÓCSÁNYI ZOLTÁN könyve,¹⁴ de említést tesz róluk GAAL

⁸ 1803. III. füzet, 177. lap.

⁹ 1804. IV. füzet, 244. lap.

¹⁰ Megvannak az Országos Széchényi Könyvtárban.

¹¹ „*Vasárnapi Újság*“ 1863. 10. szám.

¹² „*A Magyar Hírlapirodalom Első Századai (1705—1805)*“, Budapest, 1941. Országos Széchényi Könyvtár.

¹³ „*Budapest Kézírókönyve Adatgyűjtemény Alakjában.*“ Budapest, 1918. Egyetemi Nyomda.

¹⁴ „*Magyar Régiségek és Furcsaságok*“, III. kötet, 152—165 lap.

GYÖRGYÖT elbúcsúztató hírlapi cikkében TOLDY FERENC,¹⁵ végül könyvében WALDAPFEL JÓZSEF is.¹⁶

GAAL GYÖRGYÖT FURKÁCS TAMÁS leveleinek megírására a híres „*Eipeldauer Briefe*“ vezették, amelyeket JOSEF RICHTER, egy bécsi tudományos folyóirat, a tekintélyes „*Realzeitung*“ hat éven át volt munkatársa és neves író szerzett. Az „*Eipeldauer Briefe*“ 1785-től 1797-ig „*Briefe eines Eipeldauers an seinen Herrn Vetter in Kakran über d' Wienerstadt*“ címen 37 füzetben, majd kétévi szünetelés után 1801-ig „*Briefe des wieder aufgelebten Eipeldauers*“ 24 füzetben, végül 1802-től Richter 1813-ban bekövetkezett haláláig „*Briefe des jungen Eipeldauers*“ címen 120, összesen tehát 181 kis 8° füzetben jelentek meg Bécsben, CHRISTOPH PETER REHMNÉL.¹⁷ (Az első füzetben a kiadó neve nincsen feltüntetve.) RICHTER zamatos humorú szatirikus műve, amely ma már mint bibliográfiai ritkaság van számontartva, a bécsi nép nyelvén és szájaíze szerint lévén írva, különösen az alacsonyabb társadalmi osztályok körében tett szert rendkívüli népszerűségre. Az „*Eipeldauer Briefe*“, amelyekről „bétsi Epe-
taurus“ néven Furkács Tamás is említést tesz,¹⁸ körükbe vonták a világtörténelem eseményeit, a kultúrtörténetet, a különböző bécsi néprétegek mindennapi életének kisebb-nagyobb élményeit, furcsaságait, míg a jegyzetek alakjában hozzájuk fűzött „*Anmerkungen von einem Wiener*“, az egyszerű parasztlegény naív nézeteivel szemben mintegy recenziót foglalván magukban, a leveleknek kritikai és felvilágosító, oktató értéket adtak. RICHTER

¹⁵ „Magyar Sajtó“, 1855. november 17.

¹⁶ „Ötven Év Buda-Pest Irodalmi Életéből. 1780—1830.“ Budapest, 1935. Magyar Tudományos Akadémia.

¹⁷ WURZBACH: „Genealogisches Lexikon.“ Az Országos Széchényi Könyvtárban megvan a „*Briefe eines Eipeldauers*“ 1—6. (1785), 7—12. (1794), 13—18. (1795) füzete, a „*Briefe des neu angekommenen Eipeldauers*“ 1813. (hiányosan) és 1814. évi füzetei, végül ugyanott Kisfaludy Sándor könyvtári hagyatéka között a „*Der wieder aufgelebte Eipeldauer*“ 4—9. füzete (1799).

E leveleket — kiválogatva — „*Die Eipeldauer Briefe 1785—1797*“, illetve „*Die Eipeldauer Briefe 1799—1813*“ címen Eugen von Paunel és Gustav Gumnitz bőven kommentált és illusztrált két kötetben a közeli múltban újra kiadták. (Megjelent Georg Müllernél, München, 1917., ill. 1918.)

¹⁸ Második füzet, 7. lap.

halálával „*Briefe des neu angekommenen Eipeldauers*“ címen egyideig FRANZ KARL GEWEY, majd 1814-ben ADOLF BÄUERLE, végül többévi szünetelés után mint „*Hans Jörgel's Briefe*“ WEISS, illetve ANTON LANGER tollából folytatódtak; közkedveltségükre jellemző, hogy elnémulásukat JOHANN MICHAEL DENIS, jezsuita szerzetes, ünnepelt bécsi költő és egyházi szónok, versben siratta meg:

„*Ach, verstummet is der Eipeldauer,
Scherz und Satyr gehen in der Trauer,
Und der Thörinnen (sic!) und Thoren Schar
Jubelt um Gott Stupor's Traualtar.*“¹⁹

Am az „*Eipeldauer Briefe*“ nagy sikerét mindennél jobban bizonyítja az, hogy még megjelenésük közben plagizátoruk akadt, aki ellen RICHTER a hatodik füzethez írt előszavával védekezik, kijelentvén „... dass er an der Schrift, die ein Ungenannter unter dem Titel: Traum eines Eipeldauers jüngst herausgab, nicht den geringsten Antheil habe“.

Furkács Tamás levelei szinte ugyanazt a tárgykört ölelik fel — Pest-budai színre áthelyezve —, mint az „*Eipeldauer Briefe*“. *Furkács*, a borsodvármegyei Mónosbélről tapasztalatok gyűjtése céljából Pestre felrándult palóc legény józan, de egyszerű észjárással, szelíden szatirikus humorral ír az utcai, vendéglői, kávéházi életéről, a szórakozó- és kirándulóhelyekről, a divatról, a cselédvilágról és egyben beszámol a fejlődő főváros jellegzetes alakjairól, azok jelleméről, szokásairól, a mindennapi élet derűs eseményeiről és ferdeségeiről. Levelei derűs, színes kis korképek, amelyek régi idők észjárását, életkörülményeit mutatják be.

GAAL GYÖRGY nem csekély érdeme, hogy bibliográfiánkat Pest-Buda első erkölcsrajzával, a főváros kultúrtörténetének értékes forrásmunkájával gazdagította. És ezt az érdemét az, hogy a nyom, amelyen haladt, idegenből indult ki, annál kevésbbé érinti, mert művének irodalmi hatása is volt: ösztönzésére írta meg VERSEGHY FERENC „*Nagy nevezetű és nagy tekintetű Szarvas Gergely úrnak, mostoha ükömrül kedves uram bátyámnak víg élete és nevetséges vélekedései*“ című humorisztikus élet-

¹⁹ WURZBACH, I. M.

rajz-regényét,²⁰ majd később KISFALUDY KÁROLY „*Tollagi Jónás viszontagságai*“-t²¹ nevezetesen annak „*Tollagi Pesten*“ című első részét, amelyben elevenen, kedves humorral számol be az öreg falusi nótárius Pestre küldött fiatal, tapasztalatlan fiának itteni élményeiről, kalandjairól, baklövéseiről.

„*Furkáts Tamás*“-sal egyidejűleg Pesten egy németnyelvű, ékes budai tájszólásban írott mű jelent meg, amely következőleg hirdette magát:

„Mit hoher Bewilligung ist das erste Heft, des über tägliche Begebenheiten in Ofen und Pester herausgegebenen Werckhens unter dem Titel Rachschimls Ofner und Pester Extrablattel oder Michael Rachschimls Briefe an seinem Vetter in Tschepele: im Druck erschienen, und geheftet à 12 kr. zu haben bei Herrn Buchhändlern Leyrer, Eggenberger, und Hartleben, in Ofen, oder bei Herrn Buchhändler Diepolt, und Buchbinder Speiser.“²²

Az „*Ofner und Pester Extrablattel*“ hősné, Rachschiml Mátyásnak atyja, a csepeli Grossfuss Péter, aki fiatal korában Pesten, mint bérkocsis, egy öreg szürke lóval keresvén meg kenyerét, a „Rachschiml“ gúnynevet kapta, megtakarított pénzével visszatért Csepelre és ott mint molnár fejezte be életét. Fia, Mihály, az együgyű falusi gyerek, álláskeresés céljából ismételtén megfordul Pest-Budán és az ott látottakról, hallottakról sógorához intézett levelekben számol be. „Rachschimls Briefe“ — lényegében *Furkács leveleinek* németnyelvű változata — két 8° füzetben 1803-ban, illetve 1804-ben a szerző megjelölése nélkül jelent meg Pesten és annak neve mai napig ismeretlen.

Am „*Furkáts Tamás Levelei*“ humorisztikus hírlapirodalmunknak csak első jelensége, de nem első terméke volt. Ezt a satírikus, gúnyoros erkölcs- és korrajzot ugyanis csak egyetlen karakterisztikuma sorozhatja élclapjaink, illetve általában folyóirataink közé: az, hogy periódikusan, havi füzetekben jelent meg. Élclapirodalmunk csak jóval később, közel fél évszázad elmúta után, 1848-ban vette kezdetét. E nagy év április 26-án PÁLFI ALBERT „*Március Tizenötödike*“ című lapjában a következő hirdetés látott napvilágot:

²⁰ Névtelenül jelent meg két 8° kis kötetben Pesten, 1804, ill. 1805-ben Hartleben Konrád Adolfnál.

²¹ KISFALUDY KÁROLY írói nevén, Szalay Benjamin néven jelent meg az „Auróra“ 1823-i évfolyamában.

²² „Vereinigte Ofner und Pesther Zeitung“, 1803. december 4. Beilage.

„PROGRAM

Dongó

(magyar Charivari)

felelőség mellett kiadja, és szerkeszti

LAUKA GUSZTÁV.

Még az absolutismus aranykorában, mikor minden felülről jött, csak a pénz jött alulról, szándékom volt „Dongó” című humoristikus és satyrikus havi iratot szerkeszteni, s adni ki; sőt ügyes politikával az első füzetet egy becsületes, de ... censor segítségével ki is nyomattam; tetszett azonban bizonyos Horváth Lázár nevű embernek²³ abban revolutionalis elveket fedezni fel, s azokat Apponyi főkorlátnoknak²⁴ alázatosan bemutatni s feljeleníteni. Apponyi főkorlátnok (mostanában polgártárs), censurázott, sőt ki-nyomot haviiratomat elkoboztatta, a censort elmozdította, engem pedig (rettenetes még ideában is) ignorált. Én dühösködtem úton, útfélen, szidtam Apponyit jobbra-balra — mind haszontalanul!

A szerepek azóta változtak: Apponyit vitték a padlásra (allegória) és az én Dongómat lehozták. Fájdalom azonban az akkori Dongó epocha lejárt, reformnak indult mind a political, mind a társasélet, ki a padláson hevert, rendkívül elmaradt s így az egykori Dongó a jelenlegi időszaknak végképen elveszett. De él tervem, s ezen terv nyomán új Dongót (magyar charivarit) szerkesztendek s adandok ki.

Az új Dongó július 1-ső napjától 1848 minden héten egyszer csinos fametszettel ellátott borítékba (sic!) negyedrért másfél íven jelenend meg drolatik, gúnyos és elménczes fa- vagy kömetszvényekkel. A metszvények, valamint a prózai és verses munkálatok is, a közélet ferde, neveltséges és káros hatású oldalait fogják a charivariféle irodalom természetének megfelelő modorban, ostromozni, gúnyolni és így javítani akarni. Szem előtt fogom azonban tartani a társas életműveltség-szabta határokat és szabályokat. Gúnyosaknak, élczeseknek óhajtom a Dongóban kijőendő (sic!) cik-keket, metszvényeket, és munkálatokat, úgy azonban, hogy azok durvák-nak, gorombáknak, s a finomságot sértőknek ne mondathassanak.

A fentemlített szellemben szólítom fel a két haza ismert, s eddig talán ismeretlen, de e genreben képzett íróit, szíves közremunkálásra felkérve: hogy munkáik beküldése mellett feltételeiket is közöljék. A t. közönség pártfogása határozandja meg, mennyire tehetek eleget kívánatainak.

A bizományt Emich Gusztáv könyvtáros vállalta el.

Erről az érdekes, újszerű „programmról” a „Márczius Tizenötödike” két laptársa, a „Pesti Divatlap” és az „Életképek” is megemlékezett. „Lauka charivariféle „Dongójára” hirdet előfizetést s már csak ezen hirdetés is igen elmés, sajtáságos” — állott

²³ PETRICHEVICH HORVÁTH LÁZÁR.

²⁴ GRÓF APPONYI GYÖRGY főkancellár.

április 24-én az egyikben, „Lauka „Charivarit“ szerkeszt képekkel „Dongó“ cím alatt“ — írta május 21-én a másik.

LAUKA hirdetésében két „Dongó“-ról van szó: az első — egyben az első magyar élclap — elkoboztatván, sajnos, sehol, egyetlen példányban sem található fel. A „Dongó (*magyar Charivari*)“ néven hirdetett másodiknak 1848. július 1-én jelent meg az első száma „Charivari“ és alatta „Dongó“ kettős címmel. Megelőzte ezt június 15-én egy ugyancsak elsőnek jelzett szám, amely *csak* a „Charivari“ nevet viseli. Ennek negyedik, utolsó oldalán a következők állanak: „Július 1-től az első oldalon novellákat, vagy más hasonló cikkeket fogunk közöltetni s a többi rovatokban is a legnagyobb figyelemmel választjuk meg a cikkeket. Próbalapunkon bemutatjuk programunkat s a felosztást“. Ez az első szám tehát mutatványszám volt.

A furcsa hangzású francia „charivari“ szónak magyarban a „macskazene“, németben a „Katzenmusik“ felel meg. Érdekes etimológiai multjának ismertetésére szolgáljanak — eredetiben — a következők:

„*Charivari*: comédie de Daucourt en un acte, jouée au Théâtre Français 1697. Ce mot bizarre a une origine très-obscur. On a songé à rapprocher *charivari* du mot allemand, qui désigne la même chose, *Katzenmusik*, littéralement *musique des chats*, et on a voulu retrouver le mot *chat* dans cette expression, mais la comparaison historique et étymologique des différentes formes que nous avons du mot *charivari* semble devoir faire rejeter à première vue cette hypothèse. Nous avons d'abord les deux mots, appartenant à la latinité, *charivarium* et *chalvaricium*. ... *Charivari* droit se décomposer en deux mots, *vari* ou *vali*, signifiant probablement bruit, tapage, entre-choquement, et *chari* ou *chali*, dont il nous reste à chercher la signification. Diez propose le latin *calix*, pris dans le sens de pot ou verre; alors *chalivali* ou *charivari* signifierait le bruit de verres, de pots entre-choqués, ce qui s'accorderait, en effet, assez bien avec les moyens ordinairement employés pour donner un *charivari* en règle. *Bruit confus de huées, de sifflets, de casseroles et d'autres objets, que l'on fait dans certains pays à certaines personnes, dont on désapprouve la conduite, et particulièrement aux veufs et aux veuves, qui se remarient* ... Par extension: bruit discordant et tumultueux, grand tapage ... Querelles, plaintes, reproches accompagnés de cris: sa femme va lui faire un beau *Charivari*.“²⁵ A „charivari“ szó Louisiana és Kanada franciái útján Amerikába is eljutott, ahol „shivaree“-vé torzult el.

²⁵ Grand Dictionnaire Universel du XIXe Siècle. — Pierre Larousse, Paris, 1890.

LAUKA lapja címének megválasztásánál idegen forrás, a párizsi „*Charivari*” után indult. Ez a páratlan sikerű szatirikus élclap, LOUIS-PHILIPPE kormányának szélsőséges ellenzéke, amely a jeles francia grafikus, LOUIS PHILIPPON, előzőleg a „*La Caricature*” szerkesztője, még 1832-ben alapított, és mellette a karikatúrarajz többi legnagyobb művésze: GRANDVILLE, DAUMIER, GAVARNI, NUMA, JULIEN, TRAVIÉS, majd CHAM illusztráltak, évtizedeken át fontos szerepet játszottak a francia közéletben.

PHILIPPON „*Charivari*”-ja nyomán az időszaki sajtó termékeinek egész sora látott napvilágot: az elsőről PETRIK tesz említést a következőkben: „*Charivari, Der Pesther. — Beletristische (sic!) Lokal-Blätter. Herausg. von J. F. Chownitz. 1—3. Heft (n. 8-r.). Pesth, 1839. Kilian (sic!) et Comp.*”;²⁶ a második az E. MARIA OETTINGER német bibliográfus, költő és író szerkesztésében 1842. október 1-től 1852. november 31-ig Lipcsében megjelent „*Charivari*” című élclap volt;²⁷ OETTINGER fiatal korában Franciaországban és Bécsben is megfordult. 1849-ben a bajai születésű BECK VILMOS festő- és rajzolóművész szerkesztett Bécsben „*Charivari*” néven humorisztikus-szatirikus lapot; ugyanő indította meg Pesten, még 1846-ban a „*Der Zeitgeist*” című politikai élclapot, amely e nemben első volt nemcsak Magyarországon, hanem az egész monarchiában.²⁸ És meg kell emlékeznünk az „*Életképek*” 1848-diki évfolyamának egyik állandó rovatáról, a humorisztikus „*charivari*”-ról is, amely JÓKAI tollából került ki. De megtalálható a „*charivari*” szó a kor zeneirodalmában is: az idősebbik STRAUSS JÁNOS, aki LANNER JÓZSEFFel a bécsi keringő világhírét megalapozta, a negyvenes évek közepe táján „*Charivari-Quadrille*”-t szerzett.²⁹

A „*Charivari*”, amely az Országos Széchényi Könyvtárban két példányban van meg,³⁰ de — több szám hiányával — a Székesfővárosi Könyvtárban is feltalálható, LAUKA eredeti

²⁶ Magyarország Bibliographiája, első kötet, 409 lap.

²⁷ WURZBACH, i. m. és: Allgemeine Deutsche Biographie. Bayerische Königliche Wissenschaftliche Akademie, Leipzig. 1875—1912.

²⁸ Révai nagy Lexikona és: Művészeti Lexikon, szerk. Éber László.

²⁹ Op. 196.

³⁰ Az első példány teljes, a duplumból a 12., 14—18., 22. és 24. számok hiányzanak.

„programm“-jától eltérőleg hetenként kétszer, szerdán és szombaton jelent meg egy kis, vagy egész íven, ívréten — a „próbaszám“-tól eltekintve — 1848. július 1-től szeptember 25-ig 25 számban, összesen 100 lappal. A június 15-én és július 1-én megjelent „Charivari“, illetve „Charivari — Dongó“ BEIMEL JÓZSEF, a többi LUKÁCS LÁSZLÓ, majd LUKÁCS LÁSZLÓ és Társa nyomdájából került ki, kiadói augusztus 5-ig LAUKA GUSZTÁV és SZERELMEI MIKLÓS, azután pedig a lap megszűntéig LUKÁCS LÁSZLÓ voltak. Mindegyik számában közölt egy kisebb és egy, egész oldalt betöltő könyomatos „torzlap“-ot, amelynek megrajzolására LAUKA a Franciaországot megjárt grafikust, egyúttal lapjának társkiadóját, SZERELMEIT szerződtette. A lap előfizetési ára három óra 3 forint, hat hónapra 6 forint, egy évre pedig 12 forint volt.

A „Dongó“-ról, illetve a „Charivari“-ról több forrásmunkánkban találunk adatokat, amelyek azonban részben tévesek és egymással ellentétesek. Az „Ujabb kori Ismeretek Tára“ a következőket írja: „Lauka Gusztáv. 1847. egy „Dongó“ című satyrikus folyóiratot szerkesztett, mely elkoboztatott s lefoglaltatott.³¹ SZALÁDY könyve a „Dongó“-ról így emlékezik meg. „Dongó: Budapest, satírikus élclap. Szerkeszté és kiadta Lauka Gusztáv. Megjelent hetenként egyszer kis $\frac{1}{2}$ íven, 4-rét. Ára egy évre 6 ft. Keletkezett 1847. Betiltották“. Feltűnő ellentmondás van PETRIK két kötetének adatai között: az elsőben az áll a „Dongó“-ról, hogy 1847-ben negyedréten jelent meg, de rövid idő alatt megszűnt,³² a másokban pedig az, hogy 1848-ban kis nyolcadréten GEIBEL ÁRMIN adta ki és hogy elkobozták.³³ Az „Ellenőr“ LAUKA negyvenéves írói jubileuma alkalmából közölt cikkében LAUKA *kötetes* munkái között sorolja fel a „Dongó“-t és néhány szóból álló ismertetésében érdekes új adattal szolgál: „Dongó (Petrichovich Horváth L. ellen). Pest, 1848. Geibel tulajdona. (Elkoboztatott).“³⁴ Végül a „Magyar Irodalmi Lexikon“-ban³⁵ a következők állanak: „Dongó. 1847. elején Lauka Gusztáv

³¹ 1853. (V. kötet) 201. lap.

³² i. m. első kötet, 560. lap.

³³ u. o. második kötet, 556. lap.

³⁴ 1879. nov. 7., reggeli kiadás.

³⁵ Szerk. VÁLYI FERENC.

táv szerkesztésében megindult kis $\frac{1}{2}$ íven, 4-rét alakban megjelent satírikus élclap. 1847. végén betiltatott.“

A „*Charivari*“-ról tévesen írja SZALÁDY könyve, hogy 1848. szeptember 21-én szűnt meg; ugyancsak téves Szinnyei élclap-statisztikájának az az adata, amely szerint a „*Charivari*“-nak a szeptember 16-án megjelent 23-dik volt az utolsó száma. Utóbb „*Hírlapirodalmunk 1848—49-ben. (Újabb adalékok)*“ című cikkében részben helyesen, részben tévesen mondja ugyancsak SZINNYEI, hogy a „*Charivari*“ huszonöt száma július 1-től szeptember 21-ig jelent meg és hogy a mutatóvényszám az egyetemi nyomdából került ki.³⁶

A „*Charivari*“-ról VÁHOT IMRE „*Nemzetőr*“-e írta az első recenziót. „Az első szám első cikke — állott abban — Világos összeesküvés cím alatt a 24-dik júniusra jóslott pesti zavargás miatti félelmes előkészületeket jó humorral rajzolja. Az Ördög-szekérnek nem minden élce sikerült. Egy váczí-utczai ház előtt című torzrománcz a Butter Flóriánnal vetélkedik. E genreben Lauka igen szerencsés tollal bír. A színházi rovat nagyon felületes.“³⁷

LAUKA, a mindig tréfálkozó, jókedvű, rokonszenves ember és író faluhelyen nőtt fel és a gazdasági pályát hagyta el, hogy hajlamait követve, Pesten tollával keresse meg kenyerét. Elpusztíthatatlan humorában volt sok eredetiség, főereje a satírában rejlett. Ennek félelmetes fegyverével támadta azt a holdvilág-faló érzelgősséget, veszedelmesen terjedő neoromanticizmust, amelynek képviselői és terjesztői között a főúri körök kegyeit hajszólo, finomkodó szalóníró, PETRICHEVICH HORVÁTH LÁZÁR és „*Honderű*“-je az első sorban állottak. LAUKA „*Szentimentális románc*“ című gúnyoros versének utolsó sorait valaha könyv nélkül tudta minden magyar olvasó:

„*Bazsarózsa lugasban*
Ült a jó leány,
Oldalánál a vitéz
Butter Flórián.“

És a közismert, közkedvelt Butter Flórián LAUKA élclapjainak állandó alakja lett.

³⁶ MKSzle 1877. első füzet.

³⁷ 1848. július 5.

LAUKÁT író társai, barátai negyvenéves írói jubileuma alkalmából 1879. november 8-án díszebéden ünnepelték, amelyen JÓKAI a „*Charivari*”-val kapcsolatos érdekes emléket elevenített fel. „Emlékezik-e még hármunkon-négyünkön kívül valaki — mondotta felköszöntőjében — azokra a kefelevonatokra, amidőn „Lazaros-el Puppós”³⁸ kegyetlenül fel volt tréfálva s amiket a „*Charivari*”-ból Lauka nekünk negyven dallal felolvasott, amiken Petőfi olyan nagyokat kacagott, de amiket a censor nagy hidegvérrel rendesen kitörült. Ezt a küzdelmet a népies irány diadalra jutásáért küzdötte Lauka Gusztáv végig velünk.”³⁹

A „*Charivari*”, amelyből csak Pest-Budára 82 példányt küldött szét a posta,⁴⁰ főként az irodalom és a művészet kérdéseivel foglalkozott, de mindig voltak érdekes mondanivalói a politikai, társadalmi élet eseményeiről is. Gúnyolódó megjegyzésekkel kísérté az akadémia működését, hozott elmés színikritikákat, ostorozta a félszégéseket, a közélet ferdeségeit akkor is, ha azok nemzeti tradícióinkban gyökereztek. Nem tartoznak a lap tárgyköréhez, nem is jelentősek és mégis: érdekesek az alábbi sorok, amelyek az augusztus 15-i — ötödik — számban jelentek meg:

„Tudomásul.

MELLES GYÖRGY előbb PETŐFI SÁNDORNÁL inas, több apróságok elorzásával megszökve, előttem idegen, nálam egy napig mint kihordó alkalmaztatott. De nálam is csaláson kapatván, szintűgy elűzetett. Most Petőfi Sándor, ’s az én nevemben is ismerőseinkhez jár egyetmást kéregetni, sőt sikerült is gazságának kardot, puskát csalni el. Ezennel felszólítom ismerőseimet, Melles Györgynek semmit nevemben ki nem adni, sőt őtet (sic!) mint nyilvános tolvajt letartóztatva, az illető hatóságnak átszolgáltatni.

Pest, júl. 14-én 1848.

LAUKA GUSZTÁV.”

A „*Charivari*” köré csakhamar tekintélyes írógárda sorakozott: TOMPA MIHÁLY, VAJDA JÁNOS, LISZNYAY KÁLMÁN, DOBSA LAJOS és BERNÁT GÁSPÁR, „a nemzet tréfamestere” voltak munkatársai.

³⁸ PETRICHEVICH HORVÁTH LÁZÁR.

³⁹ Pesti Napló, 1879. nov. 9.

⁴⁰ „Kossuth Hírlapja”, 1848. nov. 21.

A „*Honderű*“ egyebek között a következőket írta LAUKÁ-ról: „A kritikának ily írókat nem szabad behúnyt szemmel néznie — — — irodalmunk ily nemtalentumokkal elárasztva veszélyben forog, hogy minden hitelét elveszítse.“⁴¹ Ám a „*Honderű*“ még két hónappal a „*Charivari*“ megérkezése előtt, 1848. április 2-án kimúlt. Amint JÓKAI mondotta a Kisfaludy-Társaság 1872. február 11-i ülésén tartott felolvasásában: „A „*Honderű*“, szerkesztőjével együtt, kiment a divatból, mihelyt a szellem kifogyott belőle s olvasó nélkül maradt: tépett rongyaiból Lauka Charivarija csinált még madárijesztőt.“

A „*Charivari*“-ról tudjuk, hogy nem volt hosszú életű; megszűnésének okairól LAUKA 1848. november 6-i kelettel az alábbiakban nyilatkozott:

„A magyar Charivari september végétől fogva nem jár, a következő okoknál fogva:

1-ször. Én magam személyesen, mint szerkesztő, hivatalos munkákkal lévén elhalmazva, a szerkesztést úgy, miként a közönség joggal megkívánhatná, nem folytathatám.

2-szor. Íróink legnagyobb része táborba szállván, lapomnak megfelelő munkálatokat a legnagyobb utánjárás mellett sem nyerheték.

3-szor. A nyomda, hol lapom nyomatott, egyéb munkákkal túlterhelve lapom pontos kijöhetését nem eszközölheté.

4-szer. Minden héten a számokhoz két rajz igényeltetvén, e célra ügyes rajzolókat nem nyerhetek. Végre

5-ször. Az alapösszeg nem volt elegendő, hogy a lapot ennyi hiányok mellett nagyobb veszteség nélkül folytathassam.“⁴²

Ám a „*Charivari*“ szóval mint élclapcímmel évtizedek múlva újból és ismételten találkozunk: Pesten 1871. november 12-től 1872. május 16-ig GRÄTZ GUSZTÁV német, 1875. október 7-től 1876. május 4-ig pedig „BENEVOLUS“ magyar „*Charivari*“-t szerkesztett,⁴³ amely utóbbihoz JANKÓ JÁNOS rajzolta a képeket. Elmondhatjuk, hogy a párizsi „*Charivari*“ nálunk is iskolát teremtett.

1848. március-áprilisában Győrött VAS GEREKEN, aki azidőben ott ügyvédkedett, „*Öreg A. B. C. vén emberek számára*“ címmel négy időhöz nem kötött röpirvet adott ki, amelyeket

⁴¹ 1847. szept. 21.

⁴² „Kossuth Hírlapja“, 1848. november 9.

⁴³ Mindakettő megvan az Országos Széchényi Könyvtárban.

SZINNYEI élc lapstatisztikája tévesen a humorisztikus időszak sajtó termékei közé sorol. Ezeket a vegyestartalmú, népies füzeteket VAS GERE BEN azzal a célzattal szerkesztette, hogy az egyszerű földmívelőosztálynak népszerű nyelven megmagyarázza az első népképviselői országgyűlésen alkotott törvényeket. A „*Pesti Divatlap*“ írta: „Az egészséges humorral író Vas Gereben... Győrről Öreg ABC vén emberek számára című népies röpi véket bocsát közre, melyben igazán népszerű s igen elmés modorban magyarázza földmívelő népünknek a törvényeket azon nemes iránnyal, miszerint ők minél inkább megelégedjenek a nyert eredményekkel.“⁴⁴

VAS GERE BEN e röpi vék különös címének megválasztásánál régi, idegen példa után indult. Ez a példa nyilvánvalóan a nevezetes „*Eipeldauer Briefe*“ szerzőjének, JOSEF RICHTERnek Bécsben, 1782-ben megjelent könyve, az „*Abc. Buch für grosse Kinder*“, amelyet 1798-ban folytatásként a „*Neues Abc. Buch für grosse Kinder*“⁴⁵ követt. Miként ez a kettő, úgy a magyar „ABC“ is meleg fogadtatásra talált: Győr vármegye 5000 példányban rendelte meg,⁴⁶ az első három füzetet több ezer példányban másodszor is ki kellett nyomtatni.⁴⁷

Élc lapírodalmunkat, amely a szabadságharc alatt és az abszolutisztikus uralom első felében némaságra kényszerült, JÓKAI keltette újból életre. JÓKAI, akit HEGYESI, a közvádoló, 33 író-társával együtt a halálnak szánt, felesége segítségével megmenekülve, Pestre jött, ahol névtelenül és „SAJÓ“ néven folytatta irodalmi működését. 1854-ben — PÁKH ALBERTTEL, mint névleges főszerkesztővel az előtérben — megindítja a „*Vasárnapi Ujság*“-ot, 1856-ban pedig „*A Nagy Tükör*“ címmel megalapítja első humorisztikus képes lapját. „*A Nagy Tükör*“ HECKENAST GUSZTÁV kiadásában, LANDERER és HECKENAST nyomdájában, 1856. novembertől 1858. februárig öthetenként, évenként 10 füzetben, összesen 228 lapon, 2—2 középnagyságú íven, nyolcad-rét alakban, zöld borítékban jelent meg; előfizetési ára egy évre, azaz 10 füzetre 2 forint volt. Az 1856. évi november 2-án,

⁴⁴ 1848. április 1.

⁴⁵ WURZBACH, i. m.

⁴⁶ Pesti Divatlap, 1848. április 18.

⁴⁷ U. o. április 30.

vasárnapon közrebocsátott első füzetének „előfizetési jelentése” szerint, amely humoros hangon a lap tartalmáról is ad tájékoztatást: „A Nagy Tükör... olyan tükör, amiben az ember az egész világ képét meg fogja láthatni; ha valaki a saját képét is megpillantja benne, az bizonyára nem fogja azt senkinek mondani.” Azonban a közönség nehezen mozdult: de bár csak 36 előfizető jelentkezett, JÓKAI hatezer példányt nyomtatott „A Nagy Tükör”-ből és ez a nagy mennyiség kétszáz darab kivételével mind elkelt.⁴⁸

„A Nagy Tükör” változatosan, ötletesen volt szerkesztve. Szellemes gúnyolódások jelentek meg benne a politikai, társadalmi és irodalmi élet fonákságairól; „a száműzött z” címen szatírárt írt arról a vitáról, amely az Akadémiában a „cz” vagy a „c” betű használata felől folyt, közölte a magyar írók és a lapra elő nem fizető hazafiak szatirikus arcképcsarnokát. Állandó rovatai voltak: „Beszélyek és effélék. Satyrák. Genreképek. Versek. Humoristicus ötletek. Caricaturák. Furcsa ötletek. Adomák”, végül a „Politikai körút gyalog”, amelynek csakhamar országsszerte elhíresedett szerzője, a „*politikus csizmadia*”, JÓKAI humorának egyik legsikerültebb alkotása, együgyű, tudálékos kommentárok kíséretében oktatja ki feleségét a napilapok nyomán a világtörténelem eseményeiről. Gondolkodásmódjában pompásan nyilvánul meg a magyar faj eredeti felfogása és józan ítélőképessége.

Megfelelő szöveg tekintetében nem szorult meg „A Nagy Tükör”; hiszen a hosszú időközökben megjelenő füzeteket munkatársai, BERNÁT GÁSPÁR, BEREZ KÁROLY és mások nélkül is könnyen megtölthette maga JÓKAI gazdag fantáziájának bő tárházából. A humoros rajzoknak azonban szűkében lévén, lapjának borítékán a kiadóval együtt a következő felszólítást intézte „hazai művészeinkhez”:

„Az ilyen (sic!) illusztrált humoristikus vállalat, mint a mienk, kezdetben nem adhat oly megfelelő képeket, aminők a külföldi hasonló tartalmú vállalatok képeivel versenyezhessenek. Nem is tudjuk egyelőre, hogy kitől kelljen azokat megszereznünk? Pedig kétségtelenül hisszük, hogy hazánkban annyi geniális művész és dilettáns rejtőzködik, a ki torzképek, genreképek, jellemképek s más effélék kiadhatásában remek dolgokat fog elő-

⁴⁸ SZABÓ LÁSZLÓ: Jókai élete és művei. Athenaeum, 1904. 159. lap.

állíthatni, ha számára kellő tér nyitnak. Mire nézve felhívjuk az illető művész és műkedvelő hazafiakat, hogy ha vállalatunk számára közreműködni óhajtanak, mi minden ilyenmő rajzot szívesen veendünk s a mint egy részről azoknak illendő díjazását ígérjük, úgy, ha szükséges, a kívánt titoktartásért is kezeskedünk. Így reméljük időjártáival vállalatunk művészeti részét is odaemelhetni, hogy a külföldi hasonneműekkel a versenyt kiállhassa.“

A felszólítás alig járt eredménnyel; mert voltak ugyan grafikusaink, de hiányoztak a karikatúra-rajzoló: JANKÓ JÁNOS, a nagymester, még néhány hónapig váratott magára. Így történt, hogy „*A Nagy Tükör*“ bizony jobbára kezdetleges illusztrációit nagyrészt maga JÓKAI rajzolta, részben pedig a francia „*Charivari*“-ból GRANDVILLE-től vette kölcsön.

„*A Nagy Tükör*“ megindulásának időpontja körül bizonyos zavarok vannak, amelyek azonban könnyen eloszlathatók. A „*Budapesti viszhang*“ írta:

„Új, soha nem látott és nem hallott irodalmi vállalat olyan emberek számára, kik félnek a szomorúságtól! Szerkeszti Jókai Mór, kiadja Heckenast G.“ ily bevezetés alatt küldettek szét a napokban a „*Nagy Tükörre*“ előfizetési felhívások. A „*Nagy Tükör*“ az első szabadalom nélküli emberszólási vállalat; ez olyan tükör, melyben az egész világ megláthatja magát, — azonban nem lesz benne semmi okos dolog, amin valaki megunhatja magát. Megjelenik a *Nagy Tükör* háromíves füzetekben, számos képpel és képtelenséggel, minden 5-ik vasárnapon kérlelhetetlen pontossággal. Egy évfolyam 10 füzetből áll, s előfizetési ár az egész évfolyamra 2 pft.“⁴⁹

PETRIK „*A Nagy Tükör*“ megjelenésének idejét szintén 1856—58-ra teszi;⁵⁰ a „*Vasárnapi Ujság*“-ban a szerkesztői mondanivalók között, tehát nyilván JÓKAI kívánságára ez az üzenet jelent meg: „*K. K. Halasra. A „Nagy Tükör“. Úgy halljuk, hogy félbeszakadt pályáját régi erővel újra folytatja s még e héten 2 füzet jelenik meg belőle egyszerre.*“⁵¹ Az „*Új Magyar Múzeum*“ az 1856-ban megjelent szépirodalmi és mulattató lapok felsorolása közben „*A Nagy Tükör*“-t is felemlíti és megindulásának időpontjául 1856. decemberét jelöli meg.⁵²

„*A Nagy Tükör*“-nek tehát 1856-ban kétségtelenül világra kellett kerülnie; ezzel szemben áll a címlap, amely az 1858-as évszámot viseli. Bizonyos, hogyha nagyobb időközökben jelent

⁴⁹ 1856. november 6.

⁵⁰ i. m. II. 285.

⁵¹ 1857. augusztus 9.

⁵² 1857. I. füzet. (Január.)

is meg „*A Nagy Tükör*“ tíz füzete, két esztendeig nem tarthatott, míg az első füzettől eljutott a címlap és a tartalomjegyzék kinyomatásáig. Bizony késtek a füzetek; késtek pedig JÓKAI pontatlansága és üzleti érzékének közismert teljes hiánya miatt. Az első öt — úgy látszik — idejében kijött, de az egyszerre megjelent 6—7. füzet elején már a politikus csizmadia menti a kése delmet: „nem voltam én beteg...“ — mondotta. Az ötödik és a hatodik füzet között tehát hosszabb szünet volt, miként a hetedik és a nyolcadik között is, amely utóbbiban szintén a politikus csizmadia adja elő JÓKAI helyett indokatlan védekezését, hogy megkésétt.

„A következő 9. és 10. füzetek novemberben egyszerre fognak megjelenni s ezzel a Jókai Mór által szerkesztett „*Nagy Tükör*“ első évfolyama bevégeződik. Sequitur Kakas Márton“ — írta a „*Vasárnapi Ujság*“.⁵³ És „*A Nagy Tükör*“ folytatása, a „*Kakas Márton Albuma*“ 1858 májusában⁵⁴ valóban beköszöntött ugyanolyan alakban, betűformákkal és szellemben, mint elődje. JÓKAI a „*Kakas Márton levelei*“-vel már a „*Vasárnapi Ujság*“ legelső évfolyamaiban feltűnt; e cím alatt színikritikákat közölt, amelyeknek oly nagy sikerük volt, hogy HECKENAST, a kiadó már a harmadik kritika után évi ezerkétszáz forintot ígért JÓKAINAK, ha minden héten ír egy *Kakas Márton*-levelet, amit JÓKAI meg is tett.⁵⁵ Jól ment a „*Kakas Márton Albuma*“-nak is, úgyhogy a hirtelen fellángolt érdeklődés rávezette JÓKAI-t egy hetenként megjelenő élclap szerkesztésére. A „*Kakas Márton Albuma*“-t tehát az első és egyetlen számmal beszüntetvén, helyette, illetve folytatásul 1858. augusztus 21-én, egy szombati napon útnak indította az „*Üstökös*“-t, amellyel új irányt jelölt ki élclapirodalmunkban és amely évtizedeken át öröme, vigasztalása, gondoszlatója, mulattatója lett a búbánatos magyar közönségnek.

MORLIN ADORJÁN.

⁵³ 1857. november 8.

⁵⁴ SZINNYEI élclapstatisztikája tévesen júniusra teszi megjelenését. SZALÁDY helyesen májust ír; ugyanígy PETRIK is. (I. m. II. kötet, 309. lap.)

⁵⁵ SZABÓ LÁSZLÓ, i. m. 157. lap.

KISEBB KÖZLEMÉNYEK.

Ifj. Szinnyei József

(1857—1943)

1927 tavaszán az akadémiai könyvtárból fölváltva jártunk tisztviselők az akkor 69 éves FERENCZI ZOLTÁN halálossá vált ágyához, jelentést tenni az eseménytelen könyvtári élet eseményeiről. Egy vasárnap délelőtt SZINNYEI JÓZSEF 70 éves jubileumáról számoltam be. FERENCZI ZOLTÁN elégtelen vette tudomásul a hírt: az derék ember, megérdemelte az ünneplést. Gondolta-e az élettől búcsúzó, hogy egy év múlva ez a nála idősebb fogja átvenni az árvánhagyott örökséget, az Akadémia könyvtárát?

Stílszerű ez az öröklés a patriarchák között éppen az akadémiai könyvtárban. Ez a könyvtár ma is több patriarchális vonást mutat. A belépőt az olvasóterem falain nem a mennyezetig emelkedő könyvállványok fogadják, ott embermagasság fölött arcképek, szobrok és más emléktárgyak töltik ki a teret. FERENCZI ZOLTÁN — mint vérbeli könyvtáros — észrevette és gyakran fölhánytorgatta a modern könyvtárban szokatlan jelenségeket, de mint bölcs reformerhez illik, lassan változtatott, kapkodás helyett mindig csak egy munkát véve elő. Az ő reformja — félmillió kötetes könyvtárban alig hinnők, hogy csak 17—18 éves reform — a bekötött szakkatalógusok széjjelszedése önálló cédulákká. A „könyvkölcsönző“ könyvet ő még meghagyta, egyedülivé a kartotékrendszert csak SZINNYEI JÓZSEF tette. FERENCZIT, a könyvtárban egy életet eltöltött gyakorlati szakembert, bántotta az akadémiai könyvtár repozitóriumaiiban az állványok magassága, de itt meggyőzte őt a nagy könyvtárterem templomszerű szépsége, — csak kiejtette, de tüstént el is ejtette e díszes terem vízszintes kettévágásának gondolatát. Véglegesnek fogadva el a helyzetet, helyszűke miatt ő kezdte meg az állványok magasztását toldalék-polcokkal, megőrizve a könyvtár interieurjének maholnap évszázados arculatát. Neki még sikerült új helyiségeket szereznie az 1918 után oly sokáig húzódottnyomorúság dacára, — SZINNYEI JÓZSEFnek egyre megoldhatatlanabb gondot okozott a térhiány a könyvek erős tempóban gyorsuló gyarapodása miatt. Új toldalékállványok építtetésével, a szakok tologatásával segített amennyire lehetett, s ha a személyzet létszámának csekélyvolta miatt gyakran nehézségbe ütközött az átrakodás, vigasztalta magát

azzal, hogy tulajdonképen kettős munka folyik egy csapásra, mert a költöztetéssel együttjár minden egyes megmozdított könyv leporolása, így a könyvtár tekintélyes része megkapja azt a tisztogatást, ami elméletileg 4—5 évenként járna az egésznek, gyakorlatilag azonban nálunk szinte elképzelhetetlen.

Folytatta SZINNYEI JÓZSEF a jó segédkönyvek beszerzését és a külföldi tudományos társaságokkal a csereviszony kiépítését. A M. Tud. Akadémia készséggel küldi saját kiadványait idegen akadémiáknak és más tudományos társulatoknak avégből, hogy cserébe megkapja ezek kiadványainak egy részét. Patriarchális vonás ez a csereviszony, egyidős az Akadémiával, de nem tudjuk megmondani, mi teszi hasznosabbá könyvtárunkat, vajjon az-e, hogy a mostani háború kezdetéig e csereviszony alapján ezernél több külföldi időszakos nyomtatvány járt ide, vagy az, hogy ezekből a kiadványsorozatokból megvannak a régiek is, némely esetben a XVIII. század derekáig, 200 év előtti időig visszamenőleg. Ebből és több hasonló szempontból a fiatalokkal bátran veheti föl a versenyt a patriárcha, gyöngéje a legújabb munkák beszerzése és köttetése.

SZINNYEI JÓZSEF örömmel fogadta a könyvtár dotációjának emelését, ami az általános gazdasági helyzet és az Akadémia pénzügyeinek javulásával — ha mérsékelt módon is — megindult. De a javadalom emelésének korlátokat szabtak másirányú szükségletek, köztük éppen a könyvtár régi, még a palotaépítés korából való fűtőberendezésének kicserélése. Ez tulajdonképen nem csere, mert az új teszi lehetővé a munkahelyeken kívül a raktárhelyiségek nagyobb részének temperálását, de — használaton kívül — a régi is megmaradt. A szoros értelemben vett dotáció az emelés dacára kevés volt a kötetés és új beszerzés céljaira. A köteles- és cserepéldányok túlnyomó része kötetlenül fut be, SZINNYEI JÓZSEFnek minden krajcárt meg kellett néznie hogy a legszükségesebb el ne maradjon; nagy gondolatairól, köztük az üvegfedelű olvasóterem építtetéséről le kellett mondania.

A beszerzés csekélyisége dacára elég munkája volt a tisztviselői karnak. A 40.000 kötetre becsülhető VIGYÁZÓ-örökség feldolgozása nemcsak tömegével adott munkát, hanem azzal is, hogy anyagában tekintélyes részt foglal el a *régi magyar* és az *incunabula*, melyeknek beosztásával könyvtárunk talán legnagyobb magyar gyűjtemény lett ebből a szempontból. Még hátra volt a KÉGL-hagyaték keleti kéziratának egy része, s a munkát szaporította a törzsanyagból kiválasztott *Régi Magyar Könyvtár* IV. sorozat fölállításá az 1711 előtti — Magyarországra vonatkozó — nem-magyar szerzőktől, nem Magyarországon megjelent művekből.

Mindezekben a tisztviselőkre bízta a munka dandárát, SZINNYEI JÓZSEF volt a munkabeosztás szervezése és az anyagiak előteremtése. Tudós munkájától nem ez vonta el, hanem a könyvtár mindennapi életének kicsinyes ügyei. Most, 15 évi főkönyvtárnokság hétköznapijainak izgalmi után, pihenni tért SZINNYEI JÓZSEF a könyvkölcsönzőkkel folytatott tusák és a végeláthatatlan személyi ügyek türelem- és kitartás próbáitól. Amilyen részvétellel kísérte fölindulásait, töprengéseit a könyvtár tisztviselői és altiszti kara, olyan hálával, szeretettel és tisztelettel emlékezik az ő bölcseségére és jóságára. TÖRÖK PÁL.

Magyar vonatkozású irat az Ardit-gyűjteményben. EBERHARD GOTHEIN ismert művében, (*Die Culturentwicklung Süd-Italiens in Einzel-Darstellungen*, Breslau, 1886. 543. l.)¹ említi egy magyar szempontból is figyelmet érdemlő adatot. Az *Accademia Pontaniana* keletkezésével kapcsolatban rámutat, hogy az akadémia szervezésének gondolatát maga PONTANO vetette fel. Tervét I. ALFONSO magáévá tette s pártfogásával a gondolat hamarosan megvalósulhatott. Az új akadémia bizonyos mértékig udvari, hivatalos jellegűvé alakult, annál is inkább, mert a nápolyi egyetem abban az időben a humanizmus befogadásától még elzárkózott. A hivatalos jellegnek megfelelően a fiatalabb ALFONSO Mátyás magyar király és Beatrice eljegyzése alkalmával azzal a kéréssel fordult PONTANOHOZ, irasson az akadémiával prózában és versben megfelelő alkalmi üdvözléseket, amelyek az ünnepély fényét emelhetik s általában jó ómenként szolgálhatnak. Még hozzáfűzte, hogy e kivételes alkalommal áthágható lenne az az elvi állásfoglalása, hogy királyokról és fejedelmekről csak keveset és jót írni. Nyilvánvalóan a kivétel ez esetben csak a mennyiséget érintette volna: a „jó” magától értetődött! Forrásként GOTHEIN az az Ardit-gyűjteményre hivatkozik. A szövegezésből világos, hogy az Ardit-gyűjteményben csak a PONTANOHOZ írt levél található; arról tehát, hogy a megrendelt beszédek és költemények is ott őriztetnének, nem lehet szó. De már magában a felkérő levélben foglalt megbízás is fontos adalék lenne a MÁTYÁS-kori magyar-olasz humanista kapcsolatok történetéhez, ha a levél tényleg hitelesnek bizonyulna. Azonban éppen ezen a ponton komoly aggályok merülhetnek fel. A kérdés megoldása, a hitelesség tisztázása szoros kapcsolatban áll az egész Ardit-gyűjtemény hitelességének problémájával, ami azonban — mint látni fogjuk — erősen vitatottnak tekintendő.

A gyűjteményt a XIX. sz. elején a Lecce-ből származó jeles olasz archaeologus, MICHELE ARDITI (1746—1838.) vette meg GIAN VINCENZO

¹ A munka később olasz nyelven is megjelent: *Il rinascimento nell'Italia Meridionale*, Firenze, 1915. A szóbanforgó hely az olasz kiadás 252. l. található.

MEOLA (1744—1814.) nápolyi tudós gyűjtőtől. A vevő gazdag, az eladó viszont szegénysorsú volt: olyan mozzanat ez, amit a hitelesség kérdésének megvitatásánál később figyelembe vettek. A XIX. század végén és a XX. század elején a gyűjtemény CARLO LUIGI ARDITI, MICHELE leszármazottjának birtokában volt, aki azt egy kis olasz városkában, Presicceben féltékenyen őrizte. Az újabb fejleményekről egyelőre nincs tudomásom. Az irodalomban összeszedhető adatokból az derül ki, hogy a múlt század végén és e század első évtizedeiben a tudósok, köztük olaszok is, általában nehezen fértek hozzá a gyűjteményhez s csak kivételes esetekben sikerült a féltékenyen őrzött kincsekből valamit kiadniok. Így pl. F. TORRACA és L. VIOLA 1881-ben Rómában kiadott két levelet: *Intorno a l'orazione del Pontano a Carlo VIII.: due epistole*.² Természetesen mindkét kiadó védelmébe veszi a gyűjtemény hitelességét. Ugyancsak e gyűjteményből publikálta G. AMALFI G. ALTILIONAK kiadatlan terzináit: *G. ALTILIO e una sua poesia inedita*, Napoli letteraria, 1885. A két olasz mellett még két német kutató is beletekinthetett a titokzatosan kezelt iratokba. Az egyik, mint láttuk, GOTHEIN volt, aki az ott talált adatokat idézett művében felhasználta³ s azok hitelességét elismerte, a másik pedig MOMMSEN, aki VIOLA közvetítésével férkőzhetett hozzá CARLO LUIGI ARDITI kincseihez s zsákmányát a *Corpus Inscr. Lat.* X. P. I. p. LVIII. értékesítette, amivel máris elismerte a pompeii gladiátori játékok tesseraíra vonatkozó adatok hitelességét.

A megbízhatóság kérdése tehát azok részéről, akik a gyűjteményt közvetlenül használhatták, elég jól állna. Annál hevesebben és határozottabban foglalt állást a gyűjtemény hamisított volta mellett több alkalommal is a nápolyi humanizmus történetének egyik legjelesebb kutatója, ERASMO PÈRCOPO, aki viszont — mint maga is bevallja — nem tudott engedélyt kapni az eredeti iratok megtekintésére, legfeljebb azokat a másolatokat használhatta, amelyek talán MEOLA tollából az egyes dokumentumokról nápolyi könyvtárakba (Nazionale és Oratoriana) kerültek. PÈRCOPO kitartott mellette, hogy az egész gyűjtemény vakmerően összetákolt hamisítványokból áll. E szerint a PONTANÓHOZ írt ALFONSO-levél is hamisított lenne! E kérdésről, előzetes nyilatkozataira is hivatkozva, különleges élességgel nyilatko-

² Újból kiadva: *Studi di storia lett. napoletana*, Livorno, 1884.

³ GOTHEIN e gyűjteményből adta ki pl. Pietro Golino levelét Sannazaróhoz, amelyben őt szüretre hívta Pontanónak antignonói villájába. (L. az 1886-i németnyelvű kiadás 380. l.)

zott az egyik, 1907-ben kiadott munkájában.⁴ A legfontosabb részletet eredetiben idézem: „Ho affermato altrove che tutte le composizioni dei pontaniani, contenute nella raccolta dell' Arditì, son certamente goffe contraffazioni dell' erudito napoletano Gian Vincenzo Meola; e mi duole di non poter definire questa benedetta questione delle carte arditiane, alle quali han prestato e prestano fede tuttora, tanti valentuomini. Per quel po di pratica che ho dell' umanismo napoletano voglio sperare che gli studiosi si contenteranno per ora della mia affermazione.“ Mivel PÈRCOPO valóban elsőrangú kutatója éppen PONTANO és köre munkásságának, elutasító véleménye a legnagyobb mértékben megfontolást érdemel. Az esetleges legújabb fejlemények ismeretének hiányában egyelőre csak fel akartam hívni a magyar kutatók figyelmét a GOTHEINTŐL említett adatra s ezzel kapcsolatban a hitelesség kérdésére. Fontos lenne, ha ALFONSO levelének szövegét sikerülne egyszer megszerezniünk s különösen fontos lenne annak tisztázása, hogy a levelet tényleg az ifjú ALFONSO írta-e még a XV. században, vagy pedig — amint PÈRCOPO határozottan állítja — a leleményes MEOLA hamisította-e kétségtelen elmeéllel és jobb ügühöz méltó tárgyi és nyelvi tudással, anyagi érdekből, a XVIII. és XIX. század fordulóján.

HUSZTI JÓZSEF.

Sajtótörténeti foglmaink tisztázása. A Magyar Történettudományi Intézet Évkönyve 1942. évi hatalmas kötetében, BENDA KÁLMÁN ötíves, rendkívül nagy szorgalommal megírt tanulmányt közölt, melynek címe „A törökkor német újságirodalma. A XV—XVII. századi német hírlapok magyar vonatkozásainak forráskritikájához.“

Az előkelő helyen megjelent, alapos és kimerítő tanulmány „forráskritikai“ értékelését arra illetékesek bizonyára sorrakerítik; e hasábkon örömmel ragadjuk meg az alkalmat arra, hogy az általa felvetett sajtótörténeti fogalmak tisztázását elősegítsük.

BENDA KÁLMÁN, mint dolgozatának címe is mutatja, abból a korból meríti tárgyát, amikor a mai értelemben vett hírlap = újság = időszak, időhöz kötött sajtó, nem alakult még ki. Anyagának gyűjtése közben azt kellett tapasztalnia, hogy a különféle hírközlő nyomtatványok elnevezésében nincs következetesség, nincsenek pontosan követett s véglegesnek tekinthető szabályok: nagy az összevisszaság.

A fogalmak „tisztázatlanságát“ felhasználja arra, hogy „mint történész“ a „könyvészek“ eljárását szellemeskedő, szigorú bírálatban részesítse, s megjegyzéseivel a „könyvészeti“ és „történelmi“ szem-

⁴ Lettere di Giovanni Pontano a principi ed amici. Atti della Accademia Pontaniana. Volume XXXVII. Serie II. vol. XII. 1907. Az idézet a 16. l.-ről való.

pontok ellentétességét domborítja ki, nem mindig a legszerencsésebb és legtárgyilagosabb fogalmazásban.

BENDA főkéfogásai a könyvészek ellen az *újság* szó használata körül csoportosulnak. Az „újság” szót nem a mai általános szóhasználat szerint alkalmazza, hanem azt nevezi újságnak, amit „irodalmunk eddig hol *újságlap*, hol meg *újságlevél* néven” emlegetett, „szolgai módon lefordítva a német szakkifejezést”. (269. l.) „A *hírlap* szót, amelyet irodalmunk eddig inkább csak az időszaki sajtótermékek megjelölésére használt, gyűjtőfogalomként alkalmaztuk, s újságot, hetilapot és napilapot egyaránt alája soroztunk” (269. l.) — mondja.

Ennek a nomenklatúrának persze nagyon nehéz a következtetés alkalmazása, mert ellenkezik a köznyelvi használattal. Szerzőnk maga is el-elvétli. Így kerülnek bele aztán mondanivalójába az effajta furcsaságok: „mindazokat a *röpiratokat*, amelyekben *újsághírek* vannak, a *hírlapirodalomba* sorozzuk”.¹ (195. l.) Vagy pedig: „A hetilapok címlapja már büszkén hirdette, hogy tudósításait az egész világról hozzák. Hírközlő módszerük, szerkesztési elvük és *újságuk külső képe* azonban változatlanul a régi maradt még sokáig.” (195. l.) Saját nomenklatúrája szerint *hírlapuk külső képe* volna a helyes kifejezés, mert hisz nála a gyűjtőfogalom a *hírlap*, nem az *újság*!

De nem akarjuk BENDA KÁLMÁNT a fölényeskedésben, leckéztetésben és szellemeskedésben követni, e helyett rá szeretnénk mutatni bizonyos magyar tudományos törekvésekre, amelyek, úgy látjuk dolgozata olvasása közben, elkerülték figyelmét.

Az első világháború óta ugyanis nemcsak Európaszerte emelkedett különleges jelentőségre,² hanem Magyarországon is úgyszólván szemünk láttára polgárjogot szerzett a tudományok republikájában a *sajtótörténet*, a *sajtótudomány*.

Nincs a magyar szellemi életben egyetlen tudományág, amelyben olyan rohamos feltörés volna tapasztalható, mint a sajtó tudományos kutatásai terén. Egyik próbálkozás követi a másikat. Megindul *A Sajtó folyóirat*, kimondottan sajtótárgyú értekezések jelennek meg egymásután, a szegedi egyetemen sajtótudományi előadásokat tart TÁPAY SZABÓ LÁSZLÓ c. rk. tanár, mint megbízott előadó, a pécsi egyetem bölcsészeti kara 1932-ben, a budapesti egyetemé 1940-ben „sajtótörténet” tárgykörből magántanári képesítést fogad el, 1936 végén Budapesten megalakul a *Magyar Sajtótudományi Társaság*, az Országos Magyar Sajtókamara *sajtófőiskolát* tart fenn, az Országos Széchényi-könyvtár megindítja *Magyarországi időszaki sajtójának könyvészetét*,

¹ A kiemelések tőlem valók.

² V. ö. BARÁTH TIBOR ismertetését DEZSÉNYI BÉLA: A magyar hírlapirodalom első százada c. munkájáról. Századok, 1942. 240. l.

a *Magyar Könyvszemle* új, harmadik folyamában tág teret nyit a sajtótörténeti tárgyú dolgozatoknak, — hogy csak néhány tervszerűtlenül kiragadott, felötlő példára felhívjuk a figyelmet.

Ha BENDA KÁLMÁN a sajtótudomány törekvéseit csak némileg érdeklődésére méltatta volna, bizonyára több megértéssel nézné a — bibliográfusokat is.

De hogy a fogalmak tisztázásához valóban hozzájáruljunk, megpróbáljuk a következő kérdéseket sorra venni:

1. Az *időszaki sajtó* fogalmának és a nem-időszaki nyomtatványoknak különbsége sokkal mélyebben gyökerezik, semhogy kizárólag „könyvészeti” szempontokhoz igazodnék. Legmélyrehatóbban THIENEMANN TIVADAR fejtette ki az idő-sajtó és könyv fejlődésében megfigyelhető különbségeket.³ A könyv „lezárt szövegű időtlen szellemi individualitás”, ezzel szemben a folyóírás „... mindig befejezetlenül halad tovább az idő végtelen folyamán, megszakadhat, de elvben sohasem fejeződik be”.⁴ Már régebben mi is rámutattunk, hogy az időszaki sajtó formális sajtósága az újból és újból visszatérő cím, belső tulajdonsága pedig a soha-véget-nem-érés hallgatag beígérése.⁵

A periodicitást, publicitást és aktualitást tekinti az egyetemes sajtótudomány egyöntetűen az idő-sajtó jellemző tulajdonságainak. Ez nem jelenti azt, hogy a történeti fejlődés vizsgálata nélkül, ennek a hármas szűrőnek alkalmazása után fennmaradó anyaggal hajlandó csak foglalkozni. E sorok írója a modern sajtó kialakulásáról tartott egyetemi előadásában (1933—34-ben Pécsen, 1941-ben pedig Budapesten) éppen a sajtó kezdeti formáit, gyökereit tárgyalta, amelyeknek egyike a BENDA-féle „újság”,⁶ de amely mellett még régebbi formákat is nyomunk követhetünk. A *vándor lantosok énekei* ugyanis egészen a szóbeliség koráig vezetik vissza az újság gyökerét — s itt az aktualitás jelentkezik elsőnek —, mellettük a *levél* formával kezdődik a megjelenés rendszeressége, az időszakos jelleg (periodicitás) pedig csak a féléves *vásári hírlapok* megindításával alakul ki. Ezekről a kezdeti formáktól vezet az út a hetilapokon keresztül a napisajtóhoz.

A sajtóbibliográfusnak azonban nehezebb helyzete van. A legmodernebb, vagy legtörténelmibb szempontok felismerése sem teszi lehetővé, hogy ne alkalmazzon anyaga feldolgozásánál valamiféle

³ Irodalomtörténeti alapfogalmak. 2. kiadás. Pécs, 1931. 181—186. l.

⁴ U. o. 182. l.

⁵ MÁTÉ KÁROLY: Sajtó és tudomány. Minerva-Könyvtár, 24. sz. és Minerva, 1929. 235. l.

⁶ Publikálásra ezek az előadások nem kerültek, mert a sajtótudományban általánosan elfogadott ismereteket rendszereztek, s nem voltak eredeti kutatások eredményei.

sorompót. DEZSÉNYI BÉLÁnak *A magyar hírlapirodalom első százada* c. munkája *Magyarország időszaki sajtójának könyvészete* c. vállalkozás egyik füzeté. Hogyan ölelhetné fel meghatározott anyagán kívül a relációkat, újságleveleket, vagy egyéb hírközlő nyomtatványokat?! Hogy éppen a BENDA által ismételtlen említett DEZSÉNYI BÉLA milyen alapos körütekintéssel foglalkozik a sajtó könyvészeti problémáival, arranéze elég rámutatni *Sajtó és könyvészet* c. dolgozatára a *Magyar Könyvszemle* 1942. évi folyamában (126—152. ll.). Azok a sorok pedig, melyek cikke végén állanak (151—152. ll.), beszédes bizonyítékai a „könyvész” egészen „történelmi” felfogásának.

2. Összefoglaló elnevezésnek, gyűjtőfogalomnak igen alkalmas a *sajtó* szó. A „sajtó” a mai magyar nyelvben a periodikus, időszaki megjelenéshez kötött nyomtatványok minden fajtát felöleli.⁷ Nem kell félni a *presse* szó „lefordításá”-tól, hiszen akkor az összes nyugati nagy nemzetek hasonlóképen keresgélhetnének új fogalomelnevezés után. A *hírlap* és az *újság* a mai szóhasználat szerint egyértelmű a *napilap* fogalmával. Nincs ok itt a jelentésszűkítés erőltetésére, csak nem kell az eddigi *újságlevél*, *újságlap* elnevezést kiátkozni. Nem éri meg az a kis előny, amit a fogalomszűkítéssel szerzünk, a fogalmak tisztázatlanságának további fokozását.

Bennünket az „újságlevél” szó használatában egyébként nem az vezet, hogy szolgai német fordítás-e, hanem hogy nemesi családfája van: már 1821-ben „Az újságlevelek” és tudományos folyó iratok eredetéről” értekezik BITNITZ LAJOS a *Tudományos Gyűjtemény*-ben (XII. köt. 54—71. ll.). De ha már az idegen eredet kérdése felvetődött, nem árt talán megjegyezni, hogy a „sajtó” régi magyar szó, a XIV. század végén már jelentkezik, a Besztercei szójegyzékben előfordul⁸ — persze nem XX. századi jelentésében —, az „újság” is XV. századi előfordulása s mai jelentésében is 1793-ra megy vissza. A „hírlap” közülök a legifjabb, mivel nyelvújítási szó.⁹

3. Végül még csak egy megjegyzést. BENDA furcsálja, hogy az utókor megtagadja „a magukat két évszázadon át következetesen újságnak, *Zeitung*nak és *Journal*nak nevező” hírközlő nyomtatványoktól az *újság* nevet (270. l.). Ezzel kapcsolatban érdemes felhívni a figyelmet a „Zeitung” szó jelentésváltozására. A szó nevezetesen nem azt jelentette a XVIII. század előtt, amit ma. Későbbközépfelnémet *zítunge* alakját legkorábban 1321-ből mutatja ki a német etimológia;¹⁰ jelen-

⁷ V. Ö. MÁTÉ, id. h. 234. l.

⁸ BÁRCZI: Magyar Szófejtő Szótár.

⁹ U. o.

¹⁰ KLUGE: Etymologisches Wörterbuch der deutschen Sprache.

tése akkor még „Nachricht”, „Kunde” = *hír, híradás*, a „Neue Zeitung” tehát *új hír*. „Üjság” = hírlap értelemben csak a BENDA által is idézett KASPAR STIELER korában lett általános. A „Nachricht” szóval pedig csupán a XVII. századtól kezdve találkozunk.

*

Talán ezekkel az idevetett megjegyzésekkel tisztultak némileg a sajtótörténeti fogalmak. Talán az is kitűnik belőlük, hogy sajtó megértése és megvilágítása újszerű tudományos feladat, hogy a sajtótudomány egyre szélesebb kört vonz magához és vonzása alól sem a „történészek”, sem a „könyvészek” nem vonhatják ki magukat, mint ahogy helyet juttat a sajtótudomány a vele kapcsolatos társadalompolitikai, jogi, statisztikai, technikai, stb. kérdések vizsgálóinak egyaránt.

MÁTÉ KÁROLY.

Szakáts József, Falka Sámuel betűmetsző tanítványa.

A régi székely családból származó BIKFALVI FALKA SÁMUEL, mint „anyabetűvéső és betűöntési ügyelő” 1798-ban került az Egyetemi Nyomdához, Bécsből, ahol az erdélyi reformátusok támogatásával látogatta a rajziskolát, betűmetszéssel és metszetek készítésével foglalkozott, s utóbb a PULIO-testvérek nyomdájában állt alkalmazásban. Bécsi tartózkodási idején egy sajátos stereotipizálási eljárással tette ismertté nevét. A kényes és szigorú ízlésű KAZINCZY írta róla, hogy „Magyarország ép oly büszke lehet ő reá, mint Franciaország DIDOTRA Németország PRILLWITZ-re.”¹

Az Egyetemi Nyomdával kötött szerződése értelmében kötelessége volt a betűmetsző tanulók kiképzése is. Az alábbiakban egyik érdekes tanítványa pályakezdésének és későbbi munkásságának néhány mozzanatát ismertetjük eddig publikálatlan levélbeli adatok alapján.

Sz. Erzsébethi idősb SZAKÁTS MIHÁLY székelyudvarhelyi asztalosmester 1806. július 3-án levelet írt FALKA SÁMUELNEK, melyben emlékezteti, hogy

„hajdan Doktor Herter Úr szállása szomszédságában gyakorta volt szerentséje a Tkts Úr társaságába lenni..., s mikor elment a Tkts Úr mi tőlünk, akkor itt hagyta volt kedves emlékezetét Szívünkbe, hogy midőn halljuk valaholott a Világ Theátrumán érdemes Nevének hírt: éledjen tiszta Szívünkbe a valóságos Örömnök érzése.” Efféle instanciázás után így mu-

¹ IVÁNYI—GÁRDONYI—CZAKÓ, A Királyi Magyar Egyetemi Nyomda története 1577—1927. 113 l. — SZENTKÚTY PÁL, Régi hazai nyomdák mintakönyvei 49—50. l. — KELÉNYI B. OTTÓ, A stereotipia első magyar mestere, M. Bibliofil Szemle, 1925. GULYÁS PÁL, Kazinczy és a magyar könyvművészet, Magyar Bibliofil Szemle, 1937. — GÁRDONYI ALBERT, A betűmetszés mesterségének magyar úttörője. MKSzle, 1939. 69. l.

tatja be fiát: „A harmadik fiam, József, a ki már 22 esztdket hagyott hátra, mellyeket mind eddig a Collegyomba használt, hogy Togatus Deák annak 6-k esztdjeje. — Czélja volt az Insineriára: de az Idő változván és annak környül állásai: már Szegénysége nem engedi hogy fel mehessen valamelyik Universitásba. — Papi Statusra vala hivatala: de arra nem lévén kedvem, és más sok érdemes emberek is ellenkezően benne, el nem eresztém: látván benne a Rajzolás, Festés, Mettzés és t. af. Mesterségekben lévő különös tehetséget — Sok érdemes emberek sajnálkodva láttatnak Fijamra tekinteni, és gyakorta szemre hányásokkal illetnek hogy a Fijamba lévő azon tüzet — miért engedjük használatlan magába meg fojtodni etc. Ez már az a környül állás, mely azzal biztat engemet, hogy a Tkts Úrnak eszközlése és útmutatása által, Fijamból Berű Mettző válhatik.“

FALKA SÁMUEL válasza augusztus 6-án érkezett a nagykendii postára. SZAKÁTS JÓZSEF, az ifjú betűmetsző-jelölt tüstén nekiült a levél-írásnak.

„Tekintetes Úr, nagy érdemű Patrónus Uram! A mult Szeredán, Aug. 6-kán midőn N. Kenden a Póstán jött Leveleket expedialnám, valék szerentsés a Tkts Úrnak Atyámhoz utasított Levelére találnom, a melyet bátor valék fel is bontani, mind azért mivel az Atyámtól szabadságot nyertem, midőn egyet értéséből várokoztam itt rá, miolta az Atyám Levelit a Tkts Úrhoz expedialni ide jöttem [Hogy itt expedialom a Leveleket, az annál fogva vagyom, hogy én itt a Postális Háznál a Posta-Mester Titt. Téglási Ádám Úr Bátyám Úramnak az Anyám testvérinek Író Deákja és egyszersmind Gyermekének Tanítója valék, aki most Sz. Udvarhelyen vagyom: de meg hagyta, hogy ha a Tkts Úrhoz Levelet írok, ki ne hadjam a Tkts Úrhoz alázatos tiszteletit meg írnom] mind azért, mivel úgy tudtam, hogy rész szerént engemet is illet. — Fel bontám tehát a Tkts Úr betses Levelét és ki olvasám Soraiából irántam való nagy Szívességét és gondosságát etc. Melyért nem szűnöm háládatos lenni. Instállom alázatosan a Tkts Urat méltóztasson továbbra is Patrónusom maradni, hogy élhessek bölts tanátsával, hogy intézhessem lépéseimet azon Út felé, melyet a Tkts Úr bölts ki nézése szerént mutathat azon Célra, melyet a köz haszonra, és a magam tökéletesítésére kívánok elérni, arra a Célra t. i. a melyre biztat és ösztönöz Születéssel kapott Természeti hajlandóságom.

El várjuk Kegyes ígérete szerént másodszori tudósíttását is, addig pedig íme a Tkts Úrnak parancsolattyára lejjebb vagy két sor nyomtatást és Exemplárt mutat írásom, Ősi Czímeremet ábrázoló Petsét (melynek formáját 3-k esztdjeje hogy metszettem) és ezen N. Kendi Posta Statio egyik Petsét formájával nyomott Petsét (melyet tsak esztdje hogy metszettem) melyet ha tudtam volna hogy így is fogok használni, figyelmetesebben metszettem volna. Festés vagy Rajzolással nem producálok a jövő Posta Napig; mivel minden festő és Rajzoló eszközeim és Materiáléim Udvarhelyen hagytam, hanem a következő Posta Napig valahogy tsak szerkeztetek — hogy akkorra tulajdon Képemet festhessem vagy Rajzolhassam le, — addig is magamat és ügyemet méj tisztelettel a Tkts Úr nagy Szívességibe ajánlván

vagyok a Tekéntetes Úr, Kegyes Patrónusom le kötelezett alázatos tisztelő szolgája

Nagy Kend Aug. 8-kán 1806.

SZ. ERZSÉBETHI SZAKÁTS JÓZSEF."

Négy nap mulva írta a másik levelet FALKÁNAK és ebben elküldte sajátmaga festette miniatűr arcképét is.

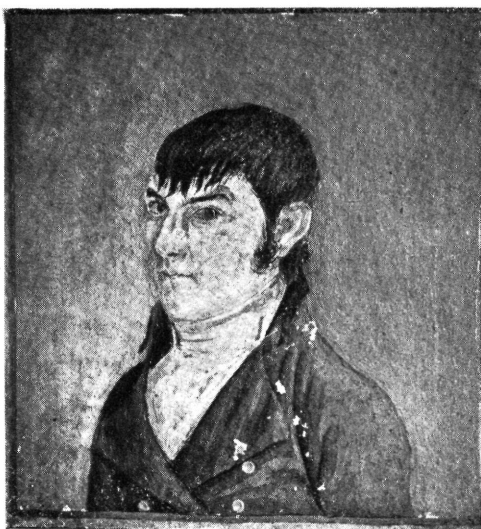
Tekéntetes Úr Nagy érdemű Patrónusom!

A mult Pénteken e Holnap 8-kán Expediálám egy levelemet Postára a Tkts Úrhoz utasítva a Tkts Úrnak bölts tanátlása és commendálása szerint, melybe meg írtam vala, hogy leve szerentsém a Tkts Úrnak Atyámhoz utasított Levelére, melyre mind akkorig várakoztam a N. Kendi Postális Háznál (az hol Expeditör voltam, és most is szint oly formán vagyok az Atyámnak a Tkts Úrhoz utasított Levelének ide hozása után) a miért levék bátor fel is bontani etc. Írtam továbbá azon Levelemben a Tkts Úr javaslására egy néhány sor Betűket: Nyomtatás formán nagyobb és kisebb félét, Exemplár formán is hasonlóképpen, és valami Mettzésbéli Productumaimat is ragasztván belé, melyeket most csak azért emlegetek; hogy hátha azon Levelem Hajó-törést szenvedett valaholott a Posta Utakon Ki maradván pedig a Rajzolás vagy Festés-béli Productumom belőlle; az abba tett ígéretem szerint itten küldöm ezen Csorba Levelemhez ragasztva vagyis kapcsolva az én tulajdon képetem, melyet bizony Matska Szőrből általam (Tsak a hogy lehetett) készült Pemzel által, és ugyan durva Festékekkel nem festettem, hanem Mázoltam a mint a vonások is mutattyák hazámba lévén minden Rajzoló és Festő művszereim, mely noha durva és nints benne vividitas mégis mindeneknek akik tsak látták ítéletek szerint a leg első meg pillantással is az én tulajdon formámat mutattya, pedig ugyan soknak mutattam, hogy ítéleteket ki tanulhassam — de ez akkor lehet talán bizonyosabb és helybe hagyhatóbb, midőn nem Tsak Képe, hanem tulajdon maga is szerentsés lehet magát meg mutatni a Tkts Úrnak — a ki várja meg ígért és biztató tudósítását a Tkts Úrnak, a ki még alázatossággal tiszteli érdemes Uri Házát, a ki magát újjabban is ajánlani bátor a Tekéntetes Úr Nagy érdemű Patronusom esmérletlen alázatos szegény szolgája Szakáts Jósef m. t. k. 1806. 12-d Aug.

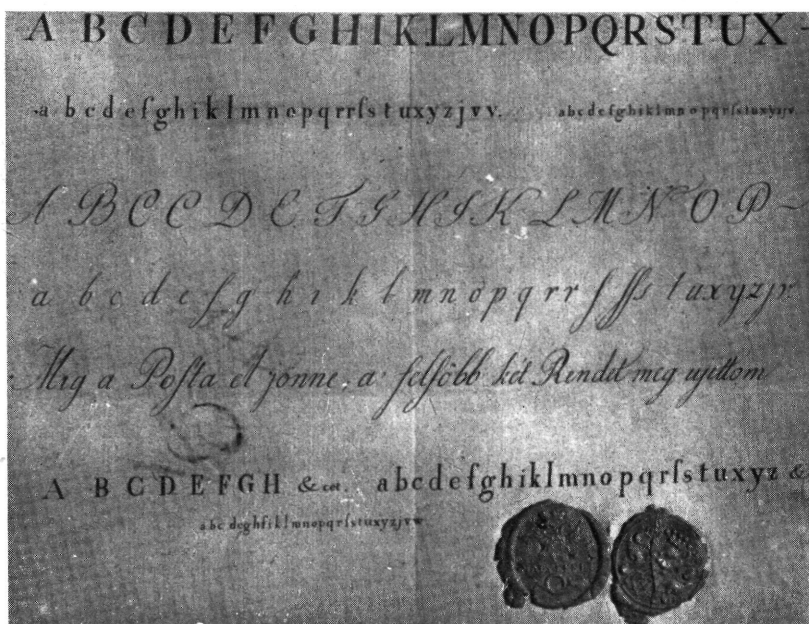
P. S. Ha hibáztam a festés, vagy Rajzolás béli törvény ellen; menthetem azzal magamat, hogy még soha Rajz Oskolat és engemet Rajzra v. festésre tanítót nem esmértem. — Nb. Ezen fél-szeg Levelemről méltóztasson a Tkts úr megengedni — "

SZAKÁTS JÓZSEF csakugyan felkerült FALKA mellé Budára. Hogy s mint működött és miféle betűket metszett, minderről kevés hozzáférhető adat áll rendelkezésünkre. Tudjuk róla, hogy 1807-ben 10 frt havi fizetést kapott. A nyomda 1824-ben megjelent mintakönyvében,²

² Proben aus der Schriftgiesserey der königlichen ungarischen Universitäts-Buchdruckerey. Ofen 1824.

Szakáts József önarcképe.

Betűrajzok és pecsétek a Falkához intézett levélből.

VI. Kleine Tertia Antiqua.

Nocet enim applicari antecedentibus: et dum unusquisque mavult credere, quam iudicare, numquam de vita iudicatur, semper creditur: versatque nos et praecipitat traditus per manus error, alienisque perimus exemplis. Sanabimur, si modo separemur a coetu:

Kleine Tertia Cursiv. / nocet

Nocet enim applicari antecedentibus: et dum unusquisque mavult credere, quam iudicare, nunquam de vita iudicatur, semper creditur: versatque nos et praecipitat traditus per manus error, alienisque perimus exemplis. Sanabimur, si modo separemur a coetu:

melynek az Egyetemi Nyomda házi-könyvtárában lévő példányában egykorú kéz a mintaszedések mellé feljegyezte a betűmetszők nevét, többhelyütt szerepel a mi SZAKÁTS JÓZSEFÜNK. E szerint a következő betűket metszette:

Kleine Tertia Antiqua, Kleine Tertia Cursiv (rectius Mittel), ezek már a nyomda 1814-i mintakönyvében is szerepelnek.³ *Német betűk:* Petit Fraktur, Petit Schwabacher, Coloneille Fraktur, Garmond Fraktur, Grobe Cicero, Mittel Fraktur. „Falka és másik kiváló tanítványa Gotzig Károly betűi mellett Szakátséi jóval gyengébbek, egyenetlenek és szépség tekintetében meg sem közelítik a Mesteréit“ — írja SZENTKUTY PÁL szigorú kritikával. Kezdőtől mindenesetre ez is szép teljesítmény volt, különösen, ha figyelembe vesszük, hogy FALKA SÁMUEL a tanulók kiképzésében nem felelt meg a nyomdavezetőség várakozásainak, s 1811. márciusában a betűmetszők tőle mind megszöktek. Hová került ezután s hol működött SZAKÁTS JÓZSEF — ezidőszert nem tudjuk.

KULCSÁR ADORJÁN.

Magyar Könyvkiállítás a párizsi Bibliothèque Nationale-ban. A kiállítást 1942. június 1-én zenei előadással kapcsolatban nyitotta meg BERNARD FAY főigazgató, LEO CROZET-nak, a Könyvtár nemzetközi osztálya vezetőjének és EMILE BOUTRON-nak, az Institut de France főkönyvtárnokának jelenlétében.

A könyvkiállítás két hónapon keresztül, tizenkét nagy tárlóban, a Bibliothèque Nationale márvány előcsarnokában, mintegy négyszáz magyar könyvet, illusztrációt és kottát mutatott be a francia közönségnek. A látogatók száma, a Könyvtár igazgatóságának hivatalos értesítése szerint elérte a tízezret.

Az adományról, mely magában foglalta a Magyar Kir. Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium, valamint a Magyar Tudományos Akadémia adományát, a Bibliothèque Nationale hivatalos kommunikét adott ki, mely a francia napisajtóban úgy a megszállott, mint a szabad területen minden napilapban megjelent. E kommuniké kiemeli az adomány különleges értékét és jelentőségét, megemlíti, hogy az adományozott könyvek egyrésze francianyelvű, hogy a magyarnyelvű kiadványokhoz a Könyvtár francianyelvű tartalomjegyzéket csatol s a képfeliratokat is ellátja francia fordítással. „A kutató, akinek tudomására jutott — mondja a hivatalos közlemény —, hogy valamilyen műnek bizonyos vonatkozása közvetlenül érinti kutatásainak tárgyát, könnyen lefordíttathatja a reávonatkozó részeket, ha a párizsi Magyar Tanulmányi Központhoz fordul, vagy a Société d'Étu-

³ Schriftproben der königlichen ungarischen Universitäts Buchdruckerei zu Ofen 1814.

des Hongroises-hez, mely a Sorbonne és a Collège de France számos professzorát is tagjai közé számlálja.“

Hogy e közlemény és a Bibliothèque Nationale magyar könyvkiállításának különleges nagy nyilvánossága magyar szempontból milyen nagy jelentőségű, annak bizonyására utalnak azok a körülmények, hogy a kiállítás következményeként mintegy húsz francia művész, iparművész, divattervező kereste fel a Magyar Intézet könyvtárát, hogy ott a kiállítási anyagon túl is kutatásokat végezzen az érdeklődési területével kapcsolatos problémákban.

Ugyancsak ennek a kiállításnak eredménye, hogy a párizsi Egyetem Földrajzi Intézete ezévi kutatási programját (a Fekete-tengertől az Északi-tengerig terjedő területek politikai, gazdasági szempontú földrajzi feldolgozása) kénytelen volt a magyar anyag tekintetbevételével feldolgozni.

A francia Könyvtárban rendezett magyar kiállításnak a Bibliothèque Nationale-ban kiváltott belső visszhangját érzékelteti az az ismertető cikk, melyet a Könyvtár egyik osztályigazgatója, JEAN BABE-LON a *Beaux-Arts* című művészeti folyóirat 1942. június 20-i számában közölt, valamint az a levelezés, melyet a Bibliothèque Nationale vezetősége a párizsi Magyar Intézet igazgatójához intézett, illetve bizalmas köriratként a Könyvtár tisztviselőivel közölt.

Nagy visszhangja volt a kiállításnak a franciaországi magyarság körében is. Levélben, telefonon és személyesen ötvennél több honfitársunk kereste meg az Intézet vezetőségét, hogy felvilágosítást kérjen a könyvek anyagáról és a kikölcsönzés módjáról. Kiemelkedik az érdeklődők sorából CHARLES FRIDRICH, Nancyban élő magyar származású „décorateur“, aki levelében elmondja, hogy dédapja Csongrádról vándorolt ki Franciaországba s ő már minden kapcsolatot elveszített a régi hazával, de most elhatározta, hogy megszerzi azokat a műveket, melyek francia nyelven tájékoztathatják ősei földjéről.

MOLNOS LIPÓT

A kerettel ékesített könyvek és folyóiratok történetéhez.¹

A könyvek, folyóiratok szépsége, bibliofil értéke — a művészi kötet-táblák mellett — elsősorban a levelek tükrétől, a sorfedéstől, az ívrétek következetes összeállításától, a nyomdászati díszítőelemek helyes

¹ AUGENFELD M. MIKSA: A mesterszedés. Gyoma, 1903. — FRECSKAY JÁNOS: Mesterségek szótára. Budapest, 1912. 223. l. — KOZMA LAJOS: Typográfiai díszítmények. Gyoma, 1920—29. — ERNST HERBERT LEHMANN: Gestaltung der Zeitschrift. Leipzig, 1938. 111—112. l. — *Lex. des Gesamten Buchwesens*, Bd. III. 80—81. l. — NAGY ZOLTÁN: A modern magyar könyv-illusztráció. Budapest, 1937. — J. v. PFLUGK-HARTUNG: Kunstgewerbe der

alkalmazásától függ. (A tökéletes nyomdatermékek elengedhetetlen feltétele a sajtóhibamentes szövegközlés is, bár ez inkább tartalmi, mint formai követelmény.)

A nyomdászati díszítőelemek közül a kerettel foglalkozunk, mely tulajdonképpen ma már divatját multa.

Ennek az ornamentumnak az alkalmazása a XV. század 70-es éveiben indul meg. A kor művészi érzékű nyomdászai, a liturgikus kéziratok példájára, a műhelyükben készült könyvek leveleit igyekeznek különböző motívumokból álló keretekkel ékesíteni.

Németországban először GÜNTHER ZAINER (Augsburg) alkalmazta a díszes kezdőbetűből kiinduló és a levelet először csak részben körül-folyó, finomrajzú virágfüzérsegelet (*Almanach auf das Jahr 1472*, GW. 1292; *Winterteil des Heiligenlebens*, 1472, Hain 9968). JOHANNES ZAINER (Ulm) műhelyében már fejlődést mutat a keret: itt a flórából és faunából kölcsönzött motívumok már szép címerekkel fonódnak egybe (STEINHÖVEL: *Pestregiment*, 1473, Hain 15058). A német keretdíszítés ettől kezdve egyre gazdagabb és finomabb lesz; HEINRICH KNOBLOCHTZER, JOHANN PRÜSS, JOHANN SCHROTT stb., stb. nagyobb gonddal és különösebb célzattal elkészített nyomdatermékeik elengedhetetlen feltételének tartják a minél pompásabb tervvel készülő kereteket.

Olaszországban a könyvdíszítést először a címerfestő műhelyek végzik; ellátják a különösebb kiadásokat szép, gazdagon illuminált kezdőbetűkkel és ők készítik a finom szalag- és arabeszkéből álló keretsegeleteket is. A nyomdászoktól megkapják a díszítésre szánt, tükörbe nyomott, nyers, vázlatos — inkább csak helymegjelölést szolgáló — rajzos leveleket, melyeket azután arannyal és a színek minden árnyalatával gazdagon kifestenek. Róma, de különösen Velence illuminátorai tesznek e téren nagy hírnévre szert; gondoljunk csak WENDELIN VON SPEIER, JENSON stb. nyomtatványaira. A festett keretdíszeket, német mintára, elsőnek a velencei ERHARD RATDOLT és társai cserélik fel: fehér alapon fametszetes nyomással fekete nyomású kereteket alkalmaznak. Újításuk azután mind általánosabbá válik (v. ö. REGIOMONTANUS: *Calendarium* 1476, 1478, Hain 13776). Míg Német-

Renaissance. Bd. I.: Rahmen deutscher Buchtitel im 16. Jahrhundert. Stuttgart, 1909. — PUSZTAI FERENC: Nyomdászati enciklopédia. Budapest, 1902. 96—106, 189—190, 251—263. l. — RUZICKA GYULA: A könyvornamentikáról. Magyar Nyomdászok Évkönyve, 1900. — SOMOS ÁRPÁD: Betűszedés. Csorna, 1916. 38—44, 58—60. l. — E. WEIL: Der Ulmer Holzschnitt. Leipzig, 1923. — WÓZNER IGNÁC—DURMITS IMRE—PAVLOVSKY J. ALAJOS: A betűszedés elméleti és gyakorlati kézikönyve. Budapest, 1905. 97—102, 118—125, 169—184. l.

országban a keret még inkább sarokdíz, Olaszországban egyre zártabb és uralkodóbb formát ölt és fontossága lassan egyenrangúvá válik a szöveggel. Velencében JOHANNES és GREGORIUS DE GREGORIIS, PEREGRINUS PASQUALE, GEORGIUS ARRIVABENE, BERNARDINUS RIZUS, MATTEO CAPCASSA és sokan mások töreksenek minél művészibb megoldásokra a keretdíszítés terén; de Ferrara, Florenc és Nápoly műhelyei sem maradnak mögöttük.

Franciaországban elég későn jutnak el a nyomtatóműhelyek ehhez a díszítőelemhez. A párizsiak közül JEAN DUPRÉ (kinék tagadhatatlanul igen nagy hatása volt a könyvillusztráció fejlődésére) alkalmazta először a *Missale Virdunense*, 1481 (Cop. 4264) lapjainak díszítésére a gyönyörű rajzú levelekből és madarakból álló keretdíszet. Utána PIERRE LE ROUGE, GUY MARCHAND neveit említhetjük. Különösen a *Livres d'heures*-öket látták el igen gazdag keretdíszítésekkel. Ezekről eltekintve, Franciaország tulajdonképpen erősen mögötte marad akár Német-, akár Olaszország keretes nyomtatványainak.

A németalföldi nyomdászatban is csak gyér jelenség.

Ki kell emelnünk a spanyol nyomtatványok keretdíszzeit: ezeket új és szokatlan motívumok teszik érdekessé és jellegzetessé, melyeket mór-arab elemek alkotnak. Szép példájuk TIRANT LO BLANCH (Valencia, 1490. N. SPINDELER), melynek fekete alapon, egész keskenyen fonott ágas-bogas keretébe sajátosságosan tekergő állatfigurák szövődnek. Hozzá hasonló formákat mutatnak a lissaboni és leiriai spanyol nyomtatványok keretdíszzei.

A XV. századdal indult s szinte öncélúvá vált keretdíszítés egészen a XIX. század végéig erősen uralta a nyomdatechnikát; egyre általánosabb és elterjedtebb lett és ezzel párhuzamosan egyre többet veszített művészi erejéből és értékéből. Lassan az egyszerűbb könyvek tükrét sem tudta a nyomdász keret nélkül elképzelni, sőt a folyóiratok is keretet kaptak; ha egyéb nem, geometriai vonal egy-, vagy többszöröse képezte a keretet.

A keretet a mesterszedők igyekeztek a szöveggel összhangba hozni; vigyáztak arra is, hogy az ékítő anyag el ne nyomja a szöveget, vagy az egyéb tipográfiai díszítőelemeket (díszes kezdőbetű, fejléc, záróléc, stb.). A sikerült keret — természetesen — csak a szöveg kiemelésére, élénkítésére szolgált és nem lett öncélú. A keretes nyomtatványok elkészítésének eljárása az elkövetkező századokban egyre mechanikusabb lett: az adott papírméret után megállapították a helyes és arányos margót, melyet egyszerű vonallal jelzett a mesterszedő. Ezután nagy gonddal készítették elő a kiválasztott motívumok helyének vázlatát. A motívumok felosztása után meghatározták nagyságu-

gat, kiterjedésüket és csak ezután kezdték el a rajzolást, részletekbe menve.

Minthogy valamennyi nyomdatermék benne él a korában, a barokk, rokoko, klasszikus, romantikus, biedermeier, stb. keretes nyomtatványok is hűen tükrözik korukat. A keret ékítőelemei mindig kifejezik annak a kornak építészeti, festészeti, vagy szobrászati stílusát, melyből származnak, akár geometriai formák, a természet tárgyai, vagy a kettő kombinációi. Vannak természetesen egyik korból a másikba átmenő elemek; így pl. a renaissance-stílusnak szalagos, ágas-bogas, virágfüzérés, gyümölcsfürtös keretelemeit még a multszázad is nagy szeretettel alkalmazta s alig van hazánkban is nyomda, melyekben ezeket meg ne találánk.

A 80-as években igen divatos volt az építészeti körébe tartozó ékítményanyagból stilizált keret: görög oszlopcsarnokot, gotikus szörnyépítményeket, stb. teremtettek a mesterszedők. Ezek a keretek nagyrészen plasztikus hatásúak voltak és ritkán állottak összhangban a beléjük nyomtatott szöveggel. Ez magyarázza gyors elavulásukat is.

A klasszikus ékítmények uralmára az 1890-es évek elején a szabad irány következett. Ebben a korban a keretek könnyűek, légiesek, finomak. Különösen az első és utolsó könyvoldalak, a bevezetések és befejezések kapnak keretet a szövegben foglaltak élénkítésére, hangsúlyozására. Ezekhez a keretekhez rendszerint hozzátartozott a stilizált, vagy természetes virágokból és levelekből fonódó iniciálé és a záródísz is.

A keretszedés tulajdonképpen a mi századunkban tűnt el a könyvek és folyóiratok leveleiről. Egyes esetekben, bibliofil elgondolással készült könyvek címlapjain még találkozhatunk keretekkel, az egyetlen finom, fekete vonalból álló szegéllyel; a keret azonban ma kizárólag az aprónyomtatványok (cégkártyák, meghívók, körlevelek, műsorok, belépőjegyek, eljegyzési kártyák, prospektusok, díszoklevelek, érték-papírok, váltók, sorsjegyek, stb., stb.) ékítménye. Indokolt, hiszen csak addig volt értéke és értelme, míg a könyvművészet szolgálatában állott.

SZEMZŐ PIROSKA.

Végső változat a változat-kérdésről. SZEMZŐ PIROSKA a MKSze 1942. évi második számában ismertette a *Pesti Hírlap* 1841. évi első számainak második kiadását. KOSSUTH lapjának hamar támadt népszerűsége készítette a kiadót arra, hogy a gyorsan szétkapkodott számokat újra nyomassa. Lapjában a készülő új kiadást előre bejelentette és az újranyomott számokon is jelezte, hogy „második kiadásúak” s nem az eredetiek.

SZEMZŐ ezzel a közléssel hírlapirodalmunkat értékes adattal gazdagította. De tovább is ment. Kimutatta — a tényeknek megfelelően és helyesen — hogy az új kiadás számai az első kiadástól több eltérést mutatnak. Az eltérések feltehető forrásait is feltárta. Azonban sajnálatosan azt a következtetést vonta le ezekből a tényekből, hogy — a második kiadás az elsőnek „változott” lenyomata lévén — ú. n. „*hírlapváltozatnak*” tekintendő. Ezzel érdekes fejtegetéseit egy a lapváltozatokkal foglalkozó régebben megjelent saját szerény közlésünkkel hozta vonatkozásba, diadalmasan jelentvén, hogy íme, az általunk legrégebbinek tartott változatnál még régebbi változatot fedezett fel.

A MKSze egy következő számában, nem saját adatközlésünk védelmére, hanem pusztán a fogalmak kívánatos tisztázása szempontjából, SZEMZŐ cikkével kapcsolatban kifejtettük, hogy a „*változat*” és a „*második kiadás*” nem azonos fogalom. KOSSUTH *Pesti Hírlapjának* újra nyomott számai *második kiadásnak* tekintendők és *nem változatnak*.

SZEMZŐ folyóiratunk legutóbbi számában újabb, most már elméleti erudícióra támaszkodó adatokkal mutatja meg, hogy pusztán az alapfogalmak tisztázására törekvő cikkünket — teljesen félreértette. Szerinte a *Pesti Hírlap* második kiadásban megjelent számai egyben változatok is, miután — a számok tartalma és beosztása valóban megváltozott.

A félreértés annyira világos, hogy a három eddigi cikk elolvasása után további vitára tulajdonképpen szükség nem is volna. Magától értetődik és minden könyvész vagy könyvtáros előtt világos, hogy a második kiadás nem szükségképpen változatlan lenyomata az elsőnek, sőt legtöbbször nem az. SZEMZŐT a modern, népszerű regények kiadásainak sorozata téveszti meg, amelyek között valóban nincs különbség; csak a kiadó üzleti érdeke kívánja, hogy a számos megelőző kiadásra hivatkozzék. A valóságos új kiadás azonban majdnem mindig változtatott, tehát a szó szó szerinti értelmében véve változat. Ez annyira magától értetődő, hogy nem szükséges tudós idézetekkel alátámasztanunk.

Az, amit a hírlapoknál *változatoknak* nevezünk, más, az új kiadásnál szűkebb fogalom. Csak annyit jelent, hogy a hírlap szövege, annak egy kis része, változtatást szenvedett, de a változott példányokat a többi példánnyal együtt nyomták, azokkal egyszerre is jelentek meg és legtöbbször nem köztudomású, hogy az együtt megjelent kiadás összes számai nem egyeznek meg mindenben egymással.

A második kiadás tehát lehet egyszersmind változat is, sőt többnyire az, de fordítva, a változat nem ugyanaz, mint a második kiadás. SZEMZŐ ugyanehhez a megállapításhoz jutott volna el — ameny-

nyiben minden áron tudományos tekintélyre akart támaszkodni —, ha az általa idézett lexikonban a „*Variant*“ és „*Varietät*“ címszókön kívül az „*Auflage*“ és „*Ausgabe*“ címszókat is megnézi. A magunk részéről a további vitát már csak a papirosiányra való tekintettel is elhárítjuk magunktól.

DEZSÉNYI BÉLA

Változat (varians) egy nyomtatott könyv, hírlap stb. változást szenvedett tükre, lapja, lapjai, a „*mutált*“ lap, lapok szövege. Ezeknél a nyomtatás *egyfolytában*, s a „*mutálás*“, szóváltoztatás, sajtóhiba-igazítás vagy egész oldal kicserélése a nyomtatásnak a változtatás céljából való félbeszakításával, de a változatlanul maradó szövegnek a présben (a lapos, vagy rotációs gépben) hagyásával történt. Az újrasedés és új kiadás tehát semmiesetre sem lehet változat. *Szerk.*

ISMERTETÉSEK.

A Pannonhalmi Főapátsági Szent Gellért Főiskola Évkönyve az 1941/42. tanévre. Közzéteszi KOC SIS LÉNÁRD. Pannonhalmi, 1942, 282, 2 l. 8r.

A pannonhalmi főiskolai évkönyv új folyamának immár második kötete került ki a sajtó alól. A tekintélyes terjedelmű, szép kiállítású kötet ezúttal a mult évihez hasonlóan előkelő színvonalon mozgó tanulmányokon, meg a hasonló kiadványokban szokásos beszámolókon és statisztikákon kívül értékes és kellemes meglepetést tartalmaz a bibliográfus számára is. Függelékében mintegy 60 oldalon közli a főiskola jelenlegi tanárainak egész tudományos és irodalmi működését felölelő jegyzéket: huszonhat elmélyült és termékeny magyar tudós személyi bibliográfiáját. Az életrajzíró meg az egy-egy tárgykör iránt érdeklődő tudós egyaránt hasznát fogja venni ennek a teljes pontosságra törekvő, még az ismertetésekre is kiterjeszkedő címjegyzéknek, amely egyben a magyar tudományosság körül mindenki által ismert kiváló érdemeket szerzett szerzetesrendünknek a legutóbbi évtizedek folyamán kifejtett lankadatlan tevékenységét is dokumentálja.

Az évkönyv másik szép meglepetése RADÓ POLIKÁRP: *Adalékok a magyar liturgiátörténet bibliográfiájához* című közleménye. Bár szerényen csak „adalék”-nak minősíti bibliográfiáját s bevezetőben külön hangsúlyozza is, hogy teljességet nem ígér, mégis ezen az eddig még nem eléggé feltárt és viszont RADÓ által a maga teljességében át- és felfogott területen pontosan tájékoztat. A négy részre osztott bibliográfia külön-külön csoportban adja a magyar liturgiátörténeti művek, majd a liturgiátörténethez felhasználható egyéb munkák jegyzékét, továbbá a magyar liturgiátörténet szempontjából számbajövő könyvtári katalógusokat, végül a liturgiátörténet segédtudományainak bibliográfiáját. RADÓ POLIKÁRP a liturgikus kódexeknek a tavalyi évkönyvben (és az Orsz. Széchényi Könyvtár kiadványainak egyik kötetében) megjelent jegyzéke után szakbibliográfiai irodalmunkat ismét oly irányban gyarapította, amelyen munkássága úttörő jelentőségű.

Az évkönyvet, amelynek többi tanulmányát saját szakterületük szempontjából bizonyára érdemük szerint fogják méltatni — KOC SIS LÉNÁRD, a Főiskola igazgatója szerkesztette, avatott kézre valló gondossággal.

D. B.

Lange Wilhelm H.: *Das Buch im Wandel der Zeiten.* Hamburg [1941], Hanseatische Verlagsanstalt, 253, 3 l. 8°.

Aki szereti a könyvet, az kíváncsi arra is, hogyan keletkezett. Az embernek a könyv barátja, sőt sokaknak bizonyos fokig élettársa is. Aki így van a könyvvel, akihez közel áll egy sereg könyv tartalma, azt érdekli, hogy a különböző tartalmak hogyan és milyen külső formákat öltöttek magukra a századok folyamán. A könyv története az emberi művelődéstörténet hosszú és izgalmas fejezete. Korszakalkotó találmányok kellett ahhoz, hogy könyv lehessen; bölcsőjénél ipar, művészet és tudomány állottak és ezek állandó kísérői mind a mai napig.

A könyv történetét, sorsát összefoglalni nem egyszerű munka. Az első fontos kérdés a módszer megválasztása. A dán Svend DAHL például ismert könyvtörténetében (német fordítása: *Geschichte des Buches*, 2. kiad. Leipzig, 1941.) időbeli felosztást végzett: ókori, középkori és újkori könyvtörténetet írt. LANGE nem ezt a módszert követi, hanem rendszerez. Külön fejezetet ír az írásról, a könyv anyagáról, a könyvnyomtatásról, a könyvdíszítésről, a könyvkötésről, a könyvkereskedelemlről és a könyvtárakról. A hét fejezet tulajdonképpen hét könyv és különösen érdekes azért, mert nemcsak magáról a könyvnyomtatásról ír bőven, hanem éppen részletes előadást nyújt a könyvvel kapcsolatos olyan kérdésekről, amelyekről a könyvtörténetekben általában kevesebb szó szokott esni; például a könyvkötésekről vagy a könyvkereskedelemlről.

Mindenütt — mint LANGE mondja — a kezdetek a legizgalmasabbak, írásnál, nyomtatásnál, kötésnél, kereskedelemnél, könyvtáraknál egyaránt. Ez természetes is, hiszen mindegyiknél az első találmány, az első ötlet volt a döntő. Az első ötlet megmaradt és mint alapelv nem is változott mindmáig. A fejlődés lényegét inkább a tökéletesedés, az eljárások gyorsulása, pontosabbá és finomabbá válása jelentették. Ilyen meggondolás alapján LANGE mindig részletesen szól a kezdetekről, míg a továbbiakban a fejlődés egy-egy jelentősebb állomását mutatja be csak bővebb előadásban.

LANGE munkája tulajdonképpen a művelt könyvbarát számára készült. Összefoglalása tehát nem új kutatások eredményeit tárja a tudományos világ elé, hanem a legújabbak lényegéből szerkeszt céljának megfelelő egységes képet. Éppen ezért szükségtelennek tartjuk az egyes fejezeteknek még vázlatos ismertetését is. LANGE szemléletének egy-egy érdekesebb megállapítását viszont mégsem lesz felesleges megemlíteni.

Az írásról szólva kifejti LANGE, hogy a *fraktúr*-típus Németországból kiindulva behatolt az északi, keleti és délkeleti határterületekre is, de előbb-utóbb, legkésőbb a XIX. század elejéig mindenün-

nen kiszorította az *antiqua*, sokhelyütt meg egyáltalában nem tudott gyökeret verni. Az a tény azonban, hogy ennek ellenére Németországban megmaradt a *fraktúr* és ragaszkodnak hozzá, nem tekinthető éppen valami ostoba különködésnek vagy önfejlőségnek. Ez a betűtípus jobban illik a német nyelvhez mint az *antiqua*. Az *antiquánál* a betűket a szem rakja össze szavakká, a *fraktúrnál* viszont kész szavakat olvas. A *fraktúrban* a művészi formaalkotásnak is több lehetősége van, mint az *antiquában*. Az új német betűfajták száma meghaladja a kétezret is!

A *könyv anyagát* tárgyalva, táblázatot közöl LANGE néhány ország 1937. évi fejenkénti papírfogyasztásáról. Persze az összegekben benne van mindenféle papír, a csomagolópapírtól a villamosjegyig s a könyv bizony kis részt kap csak. Mégis érdekesek a számok. Az élen az *Egyesült Államok* állanak fejenként 64,5 kg-mal, utána *Dánia*, *Anglia* és *Németország* következnek 30—40-nel. Feltűnő *Franciaország* és *Svájc* alacsony számértéke (20 és 25). *Románia* 2,8 kg-mal szerepel. *Magyarországot* nem tünteti fel a kimutatás, de hiányzik még egy sereg más állam, például *Spanyolország*, *Hollandia*, *Svédország*, *Csehszlovákia* stb. is.

Ha igaz magánál a *nyomtatásnál* az, hogy GUTENBERG találmányának lényege: az egymás mellé rakható egyforma betűk készítése, a *betűöntés*, mint a nyomtatás alapelve mindmáig ugyanaz, tény az is, hogy a különböző technikai eljárások mind újabb és újabb találmányok eredményei. Van azonban egy érdekes XV. századi eljárás a többszínnyomásnál, amit azóta sem alkalmaztak újra. FUST-SCHÖFFER 1457-es *Psalteriumában* a feketén kívül piros- és kékszínű nyomás van. Ezt úgy csinálták, hogy a kész befeketített szedésbe beleillesztették a behelyezés előtt pirosra és kékre kent iniciálékat és díszítéseket és így egyszerre nyomtak három színnel.

A *nyomdász anyagi körülményeire* jellemző a lipcsei WOLRAB esete. WOLRAB eleinte LUTHER-ellenes iratokat nyomott. Mikor azonban 1539-ben Lipcse csatlakozott a reformációhoz, WOLRAB is egyszerre elkezdte LUTHER iratait nyomtatni. LUTHER fel volt háborodva eljárásán (szerzői jogvédelem akkor még nem lévén, az utánnyomáshoz nem igen kérték a szerző engedélyét), WOLRAB álláspontja azonban egyszerűen ennyi volt: meg kell élni.

A *könyvdíszítésekről* szóló előadásában LANGE a mellett az elv mellett száll síkra, hogy a szépség a könyvvel kapcsolatban nem lehet csak azoké az egyes kivételeké, akik azért megfelelő anyagi áldozatot tudnak hozni. A szépség a könyvnél nem korlátozható tehát csupán a bibliofil kiadásokra. A cél éppen ellenkezőleg az kell, hogy

legyen, hogy minden könyv, a legolcsóbb is, magán viselje betűtípusán, díszítésén, borítékán vagy kötésén a művész keze nyomát.

A könyvkereskedelem egyes modernnek tartott jelenségeiről megmutatja LANGE, hogy már a nagyon régi időkben is megtalálhatók. Például az ókorban is előfordult, hogy nemcsak tudósok vagy írók szerelték fel magukat könyvekkel, azaz könyvtekercsekkel, hanem voltak bőven *újgazdagok* is, akik azzal akarták műveltségüket bizonyítani, hogy telerakták otthonukat könyvtekercsekkel. Az is érdekes, hogy már az ókori Rómában is voltak szak-kiadók és szak-könyvkereskedők. Egyik csak szépirodalmat adott ki, másik csak jogi és politikai műveket árult. A SOSTIUS-testvéreknek éppen HORATIUS volt a — háziszerzőjük.

A nagy szellemi mozgalmaktól a könyvkereskedelem sohasem tudta magát függetleníteni. Ha elvi szempontokból megkísérelte, sokszor nagy áldozatokat kellett vállalnia. KOBERGER, az európai hírnű nürnbergi mester a reformáció idején nem lett LUTHER hívévé: üzlete rövid idő alatt aránytalanul nagyot esett vissza. FROBEN esete is különösen érdekes. Ő először LUTHER írásait adta ki, de később ERASMUS hatására elfordult tőle. Ez anyagi romlását eredményezte: 1524-ben a frankfurti vásáron SZENT ÁGOSTON *De civitate Dei*-ével jelent meg és egyetlen darabot nem adott el belőle.

A reformáció csinált egyébként *tömegcikkeket* a könyvből. Addig sokszorosított kódexekről lehet inkább beszélni, LUTHER művei azonban már olyan példányszámban nyomattak ki, hogy egészen mai fogalmakkal kell számolnunk. Újszövetsége például még életében, óvatos becslés szerint is, legalább százezer példányban jelent meg — persze több kiadásban.

A századok folyamán egyébként minden nép bizonyos egyéni átlag-külső formát alakított ki könyvei számára. Ez a forma sokban függ attól is, hogy milyen viszony van egy népen belül az átlag könyv és az átlag olvasó közt. A francia például elsősorban olvasni akar: ezért jól olvasható betűtípussal nyomott, de egyébként nem különleges kiállítású, olcsó könyv az, ami általában kielégíti. A német vele szemben — LANGE szerint — az elolvasáson túl meg akarja tartani is a könyvet, hogy többször is elővehesse és hogy a mellett otthonának is dísze legyen. Ezért szebb kiállítású, erősen fűzött, de inkább kötött könyvet kíván, ha az mindjárt drágább is.

A jó *könyvkereskedőről* sem feledkezik meg LANGE. A jó *könyvkereskedő*, akár új könyvekkel, akár régiekkel foglalkozzék, *mindig csak idealista lehet*, hiszen amivel kereskedik, az nem olyan áru, mint a többi. A könyvkereskedő ajánl is könyveket a vevőknek, vagyis

olvasóknak, ezzel pedig kétségtelenül bizonyos befolyása van az egész szellemi élet képének kialakulására.

Könyvtárak tekintetében a mai kor legnagyobb problémája a megfelelő könyvanyaggal és megfelelő tanácsadó és irányító személyzettel ellátott *népkönyvtár* felállítása. Ezen a téren hatalmas méreteivel ma az Egyesült Államok vezetnek. Európának itt még nagy feladatai vannak a háború után.

Szakkönyvtárak szempontjából figyelemreméltó az a németországi jelenség, hogy ott egy-egy nagykönyvtár valamely különös tudomány-szak irodalmának képviselője. A „standard” műveket mindegyik könyvtár beszerzi, de ezenkívül mindegyiknek megvan a maga különleges szakja (pl. Tübingen teológia, Königsberg filozófia), amelyben lehető teljességre törekszik. A könyvtárak közti egységet a *Gesamtkatalog* és a *Leihverkehr* biztosítják 100 könyvtárral (35 millió könyv).

Ne hagyjuk végül szó nélkül a *magánosok könyvgyűjtését*, hiszen sok nagy közkönyvtárnak alapja egy-egy jelentős könyvgyűjtő ajándékozása volt. A bibliofilek gyűjtőtevékenységénél néha igen különös „értékelési” elvek érvényesek. Mert, mint egy neves gyűjtő, PÜTERICH VON REICHERTSHAUSEN bevallja, a könyvgyűjtésnek bizony sokféle módja van s ezek közé tartozik: *lopás, rablás, kölcsönzés és írás, ajándékozás, vétel és találás*. Az önvallomásban van persze jócskányi tréfás túlzás, de azért hasonlókat más gyűjtők is megkockáztathatnak magukról.

Mindezt LANGE — hogy úgy mondjuk — népszerű szaknyelven mondja el. Mindenki élvezheti és megértheti, amit ír, pedig a különböző nyomdászati és könyvészeti szakkifejezéseket ugyancsak használja. Alkalmazás előtt mind megmagyarázza azonban őket. Ezzel egyrészt az olvasót megtanítja rájuk, előadása viszont nem lesz népszerűsködő, mesterkélts.

LANGE szövegét több mint másfélszáz illusztráció, leginkább történelmi anyag kíséri. Előadásában — maga is megmondja bevezetésében — a történelmi kezdeteket leszámítva, a német könyvtörténeten keresztül mutatja be az egyetemet. Nem mulasztja el azonban beleilleszteni és, ami a fő, nem hallgatja el az összefüggéshez szükséges nem német jelenségek felemlítését. Angolokról vagy amerikaiakról szólva tárgyilagosságát nem befolyásolják külső körülmények.

Magyar vonatkozást keveset találunk LANGÉNÁL, éppen az előbb említett okból kifolyólag. KOBERGERREL kapcsolatban van szó arról, hogy a fennmaradt üzleti könyvek tanúsága szerint a nagy nürnbergi üzemnek *Budán* is volt képviselője, lerakata. Majdnem minden fejezetben szerepel azonban MÁTYÁS királyunk könyvtára. Művészi illusz-

trációk, különleges kötések tárgyalásánál a magyar „König CORVINUS” könyvtárának darabjai szerepelnek mint a legjellemzőbb és legszebb példák. MÁTYÁST a legfinomabb érzékű európai könyvgyűjtőnek nevezi s megjegyzi, hogyha sok külsőség volt is egy ilyen pompás uralkodói könyvtárban, az nem üres dicsekvésért való volt és nem álműveltséget takart, mert az udvar valóban tele volt művészekkel, tudósokkal, valódi műveltséggel.

A könyvről írt könyvet LANGE, a könyvről, amely egész életén át elkíséri az embert: kétéves korában képeskönyvként játszik vele, halálos ágyán pedig a Könyvek Könyve felett kulcsolják össze utoljára kezét. És LANGE munkája a könyv dicsérete. Amint a *Philobiblion* híres szerzőjével, RICHARD DE BURY-vel mondja: „A könyvek megörvendeztetnek, ha ránk mosolyog a szerencse, vigasztalnak, ha balsors jó reánk. Tanítóink, akik pálca és bot, gáncsokodás és harag nélkül tanítanak bennünket. Ha hozzájuk fordulsz, nem alszanak, ha kérked őket, nem térnek ki; nem szidnak meg, ha tévedsz, nem nevetnek ki, ha tudatlan vagy. Úgy látjuk bennük a holtakat, mintha élének. Művészetek és tudományok reájuk épülnek...”

Joggal érzi LANGE, hogy az embernek a könyvhöz való viszonya ítélet egyénisége felett.

HARSÁNYI ANDRÁS

Oberrheinische Heimat. Jahresband 1940. — 27. Jahrgang. *Das Elsass.* Zweite Auflage. Herausgegeben von HERMANN ERIS BUSSE, Freiburg im Breisgau. 1940. Haus Badische Heimat Freiburg im Breisgau. 4°. 600 l. [Számos illusztrációval.]

A Felső-Rajna vidékét ismertető sorozat huszonhetedik kötete-ként jelent meg az Elzászt ismertető rész: Elzász föld-, természet-, néprajza, művelődés-, művészettörténete stb. Nem eredeti kutatásokon alapuló tanulmányok foglalata, hanem a művelt nagyközönség ízlését, érdeklődését szem előtt tartó, népszerűsítő mű, amilyen ötven évvel ezelőtt nálunk az *Osztérák-Magyar Monarchia* volt. Színes képek, fényképi reprodukciók, közbe-közbe versek.

E műből bennünket a *Die Anfänge des Buchdrucks im Elsass* című cikk érdekelt. Szerzője, JOSEF REST Murbach és Weissenburg kolostorainak híres könyvtáraival kezdi az elzászi könyvkultúra ismertetését. E könyvtárak már a IX. században Európa legjelentékenyebb gyűjteményei közé tartoztak s ezeken kívül is több nevezetes kolostori könyvtár alakult itt már a középkorban s amint a végrendeletekből, hagyatéki leltárakból látjuk, papi személyeknek is voltak könyvtáraik, melyeknek nagy részét megsemmisítették a későbbi parasztlázadások és forradalmak. A legnagyobb katasztrófa az elzászi könyvtagyont 1870-ben érte, amikor a strassburgi városi könyvtár leégett.

A XV. században Elzászban voltak másolóműhelyek, melyek hivatásszerűen foglalkoztak kéziratok készítésével, másolásával és árusításával. 1418—1421 között Strassburgban, 1427—1467 között Hagenauban működött könyvmásoló-műhely, amely utóbbi egy fönnmaradt árjegyzékében negyven különféle könyvet „hirdetett”. E könyvek nem díszes kódexek, hanem egyszerű, de színes tollrajzokkal tarkított kereskedelmi cikkek voltak. A hagenai könyvmásoló-műhely DIEBOLD LAUER tulajdonában és vezetése alatt állott.

Strassburg nemcsak szép ősnymtatványaiával, hanem azzal is dicsekedhetik, hogy GUTENBERG 1434—1444 között itt lakott s itt végezte könyvnyomtatási kísérleteit. E város híres ősnymdászai: MENDELIN JÁNOS (1458—1478), RUSCH ADOLF, SCHOTT MÁRTON, EGGESTEIN HENRIK, GRÜNINGER JÁNOS, PRÜSZ JÁNOS, KNOBLOCHTZER stb. De Hagenauban, Kolmarban, Schlettstadtban és Mühlhausenban is keletkeztek nyomdák már a XV. században. Szerző megemlékezik azokról a nyomdászokról is, akik Elzászból elszármazva, idegen földön szereztek dicsőséget hazájuknak.

Strassburg nevezetes nyomdászváros volt a XV. században. Sok fametszettel illusztrált könyv mellett itt jelent meg a harmadik teljes latin biblia (1460, MENDELIN) s 1470 előtt az 5., 6., 8. és 9-ik latin biblia. A tizennégy LUTHER előtti németnyelvű bibliafordítás közül itt jelent meg az első 1466-ban (MENDELIN), a második 1470-ben (EGGESTEIN) és a tizedik 1485-ben (GRÜNINGER). GRÜNINGER és PRÜSZ 1500-ig huszonhat nagy breviáriumot s számos missalet nyomtatott. E mellett számos imakönyv, fűvészkönyv, népkönyv és kereken 1650 egleveles nyomtatvány látott Strassburgban napvilágot.

A kiváló tanulmányt tizenkét facsimile díszíti.

TRÓCSÁNYI ZOLTÁN

Mijatev, Petăr: *Madžarska bibliografija po bálgarski vāprosi.* — Ungarische Bibliographie über bulgarische Fragen. — Otdjelen ot pečatokat ot Izvestija na Bálgarskija archeologičeski institut, tom XIV. (1940—1942). — Sonderabdruck aus dem Bulletin de l'Institut Archéologique Bulgare. Bd. XIV. (1940—1942). Sofija—Sofia. Dăržavna pečatnica—Imprimerie de l'état. 1943. 295—310 l. 4°.

A bolgárnyelvű bevezetésből megtudjuk, hogy ez a bibliográfia, melyet MIJATEV PÉTER (a budapesti Kir. Pázmány Péter Tudományegyetemen a bolgár nyelv és irodalom előadója) gyűjtött össze, a XIX. század első felének közepétől 1941-ig adja a bolgár kérdésre vonatkozó magyar tudományos irodalmat, ez alkalommal kizárólag tudományos műveket, továbbá értekezéseket, cikkeket, vagy ezek bírálatait, de csak tudományos folyóiratokból, s a mult század első felének

folyóiratai közül csak a *Tudományos Gyűjtemény*-ből. Ez a bibliográfia, melyet szerzője kísérletnek, első próbálkozásnak tekint e téren, a tudományos kutatások szempontjából figyelembe veendő folyóiratok cikkeit állította össze, a jelentéktelenebb folyóiratokra, heti-, napilapokra nem volt figyelemmel. Szerző ezt a hasznos bibliográfiai anyagot egy hónap alatt gyűjtötte össze, de — mint az előszóból megtudjuk —, terve egy teljes magyar-bolgár bibliográfia megszerkesztése is.

MIJATEV PÉTER nemcsak könyv- és cikkcímeket ad, hanem röviden utal tartalmukra is. És nemcsak azokat a könyveket és cikkeket veszi föl bibliográfiájába, amelyeknek címeiből nyilvánvaló a bolgár vonatkozású tartalom, hanem oly könyveket és cikkeket is, amelyeknek bolgár vonatkozására csak azok elolvasása alapján jöhetett rá.

Felveszi például MORAVCSIK GYULÁnak és RÁSONYI LÁSZLÓnak az *Ungarische Bibliographie der Turkologie und der orientalisch-ungarischen Beziehungen* című bibliográfiáját, ALFÖLDI ANDRÁSnak *A tar-chan méltóságnév eredete* című értekezését, NÉMETH GYULÁnak turkológiai tanulmányait, a HÓMAN—SZEKFÜ *Magyar történetet* stb., stb., néhány szóval jelezvén, hol, melyik lapon s milyen bolgár vonatkozások találhatók bennük. Olykor kritikai megjegyzéseket is ad. Oly műnél, amelyet nem érdemes tudományosan figyelembe venni, röviden ezt a megjegyzést teszi: *niseriozno* (nem veendő komolyan).

E bibliográfia, amint MIJATEV maga is tudja és jelzi, nem teljes. Olyasféle, de annál mégis gazdagabb, aminőt a professzor ad egy-egy kérdésről hallgatóinak. Az anyagot tudományos csoportosításban s ezen belül, a szerzők neve alatt, betűrendben közli: I. Bibliográfia, levéltár, diplomatika. II. Nyelvtudomány, irodalom, irodalmi életrajzok. III. Történelem, archaeológia, egyházi ügyek. IV. Földrajz, néprajz, utazások stb.

Örömmel üdvözljük ezt a tudós szerzőtől nem gépiesen összerakott, hanem értelmesen összegyűjtött, megszerkesztett, szakszerű ismertetésekkel, kritikai megjegyzésekkel ellátott bibliográfiát és érdeklődéssel várjuk a megígért bővebb folytatását.

TRÓCSÁNYI ZOLTÁN

FOLYÓIRATSZEMLE 1941.

(Rövidítések: *ABB*: Archiv für Buchbinderei, Halle (Saale), XLI. évf. — *ABI*: Accademie e Biblioteche d'Italia, Roma, XV. évf. — *B*: La Bibliofilia, Firenze, XLIII. évf. — *Bü*: Die Bücherei, Leipzig, VIII. évf. — *FDC*: Fédération Internationale de Documentation: Communicationes, La Haye, VIII. évf. — *LJ*: The Library Journal, New York, LXVI. évf., 1—12., 14—15. sz. — *LQu*: The Library Quarterly, Chicago, XI. évf. 1., 3. sz. — *ZBW*: Zentralblatt für Bibliothekswesen, Leipzig, LVIII. évf.

A beszámolóban a rövidítést követő szám az idézett cikk kezdő lap-számát jelzi.)

1. A háború és a könyvtár. (Honvédelem és könyvtárügy.)

K. GLADEN: Erfahrungen mit der Kompanie-Bücherei. (Bü 154: a német katonai pajtassági könyvtárakról. A hadsereg alapsejtyét képező pajtasságok könyvvél való ellátásának mikéntje elsősorban elvi kérdés, mert arról van szó, hogy a pajtasságok számára szánt könyvanyagot központi helyeken gyűjtsék-e fel és ezekről a helyekről történjék-e a könyvellátás, vagy pedig bízzák a könyvek ellátását és felügyeletét magukra a pajtasságokra. Az utóbbi megoldás mellett történt döntés eredményes könyvtárszolgálat alapjait vetette meg a német véderőn belül. — Foglalkozik a pajtassági könyvtár állománya mennyiségének és minőségi összetételének kérdésével. Mint ismeretes, a népkönyvtáraknál a Németbirodalomban 500 lakosra jelenleg 200 kötetet számítanak, ami azt jelenti, hogy egy 500 lakossal bíró helységben a lakosság 20-át tekintik olvasónak és a könyvek fejadagját kétszörösen állapítják meg. G. szerint a pajtassági könyvtárak állományának bővebb keretet kell adni a népkönyvtárakénál, tekintettel főként arra, hogy olvasóközönségük szellemében és kultúrigényeiben rendszerint nagyobb különbségek vannak, mint a különymódon helyhez kötött népességet ellátó népkönyvtárak olvasóközönségének érdeklődésében.)

W. ABENDROTH: Der Einsatz der Volksbüchereien in den Lazaretten. (Bü 185.)

A strassburgi Universitäts- und Landesbibliothek másfél millió kötetet számláló és a háború első hónapjaiban Clermont-Ferrand környékére szállított állományát 1941. február és április havában több mint 80 vasúti kocsiban visszaszállították Strassburgba. A szállítás által okozott bolygatottság mértéke elenyésző.

Berlin library burned. (LJ 398: az Associated Press jelentését ismerteti, mely szerint a berlini Preussische Staatsbibliothek épületén brit bombázók 1941. április 10-én Berlin ellen végrehajtott támadása következtében a ledobott gyújtóbombák hatására tűz ütött ki.)

A ZBW (371.) közli, hogy a dorpati dóm épületében elhelyezett dorpat-i egyetemi könyvtár — a másként hangzó kezdeti hírekkel szemben — a városért vívott harcokban nem szenvedett sérülést.

E. WERMKE: Bibliotheksschutz in Frankreich. (ZBW 276: a franciaországi német katonai parancsnokságon könyvtárvédelmi alosztály alakult 1940 szeptemberében. A könyvtári szakérők bevonásával dolgozó szerv első ténykedése a háborús károk megállapítása és az elmenekült értékes könyvtári javak felülvizsgálata volt. Megállapították, hogy a háború a franciaországi könyvtárakban csak kisebb károkat okozott; a nagyobb párizsi nyil-

vános könyvtárak sértetlenül maradtak. Az új intézmény haladéktalanul megkezdte a Franciaországban feltalálható német könyvanyag számbavételét és megtette a szükséges lépéseket ennek az anyagnak a német kutatás számára való hozzáférhetővé tételéhez. A francia könyvtárak háborús nehézségeinek leküzdéséhez az új intézmény már eddig is több ízben nyújtott segítséget.)

Madridban 1941 áprilisában 300.000 kötetnyi állománnyal központi hadseregi könyvtárat nyitottak meg. (ZBW 292.)

The war on books. (LJ 515: a Bulletins from Britain c. lap 1941. évi 36. számának mellékletéből vett beszámolót közöl az angol könyvtárak háborús veszteségeiről. A közleményből tanulságosan emelkedik ki az a tény, hogy az állománynak üveg tetővel bíró helyiségben való elhelyezése háborús szempontból rendkívül alkalmatlan, tekintettel arra, hogy az üveg tetőnek akár légnyomás-okozta beszakadása esetén is a könyvállomány szabadon ki van téve az esőzésnek. Kiderült az is, hogy a könyvállományban esett károk javát — legalább is egyharmadát — a legtöbb esetben az oltási munkáknál felhasznált víz okozza. A könyvek szárításához egy helyütt részben gőzt használtak, részben pedig itatópapírosokat helyeztek a könyv nedves levelei közé. A sheffieldi központi könyvtár egyes helyiségeit az egyik légítámadást követő reggelen felvilágosító irodává alakították át.)

A ZBW-nek a londoni egyetem évi jelentéséből vett híradása szerint (371.) a londoni egyet. kollégiumi könyvtár 100.000 kötete légítámadás következtében megsemmisült.

A londoni British Museum könyvtára 1941. májusában bizonytalan időre bezárt. (ZBW 292.)

D. M. KRASSOVSKY: Moscow Military Library. (LJ 42: a felépítésében az amerikai county library-k szisztemáját követő moszkvai katonai könyvtárról, melynek egymillió kötetnyi állománya két évszázad orosz katonai irodalmát öleli fel.)

Az amerikai könyvtárügy háborús vonatkozásairól a következő cikkek tájékoztatnak:

Army libraries. (LJ 517.)

The army library program. (LJ 446.)

Book service to soldiers. (LJ 260.)

A. I. BRYAN: Library film forums on national defense. (LJ 241.)

M. D. CAMERON: The public library in a military center. (LJ 432.)

M. D. CARTER: The library school and the defense of democracy. (LJ 442.)

J. D. HENDERSON: The role of the state library in national defense. (LJ 9.)

Libraries for Canadian Forces. (LJ 260.)

D. STOCKFORD: The army can read! (LJ 428.)

2. Könyvtárpolitika, könyvtárstatisztika.

J. WITSCH: Vom Werte einer Wertstatistik. Bemerkungen zu dem Buche: „Büchereistatistik, Methoden, Beispiele, Ergebnisse“ von Franz Schriewer. (Bü 247: SCHRIEWER alapvető munkájával főként metodikai szempontból foglalkozik, miközben SCHRIEWERnek több módszerei fejtegetését kiemeli. Az amerikai könyvtárügy fejlettségi foka mostanában sokat firtatott kérdés a könyvtáriródalomban; SCHRIEWER az amerikai WILSON-nek a vitát elindító könyvével (The geography of reading, Chicago, 1938.) kapcsolatban megjegyzi, hogy az amerikaiak az értéktételek felállítása tekintetében igen nagy előnyben vannak Európával szemben, mert rendkívül gazdag könyvtárstatisztikai adatgyűjtésre támaszkodnak, igaz ugyan, hogy éppen a *public library*-kre vonatkozólag, melyeknek egész felépítése a liberális korszak naív kultúroptimizmusán nyugszik és amelyek éppen ezért letűnésre vannak ítélve. A *public*

library-k 100 millió kötetes összállománya nem mond sokat, mert a döntő szempont nem az állomány nagysága, hanem a könyvtári ellátottság megoszlásának egyenletességi foka: ebben a tekintetben pedig Amerikában rendkívül kedvezőtlen a helyzet, amennyiben ott az egy főre eső könyvtári kötetek száma 3,57-től 0,10-ig változik. A kvantitatív viszonyok feltüntetése mellett a kvalitatív viszonyok vizsgálatára is szükség van s ha ezt a vizsgálatot elvégezzük, rájövünk, hogy Amerikának tulajdonképpen a vidéki könyvtárügy a nagy problémája: 45 millió könyvtári szempontból ellátatlan lakosából kerekén 40 millió lakos vidéken él. *Public library*-típusú könyvtárakkal bajosan oldható meg ez a probléma, különösen ha tekintetbe vesszük, hogy ennek a könyvtártípusnak a hivatását — fejlődésének egyenes irányvonalában — szinte teljesen átvette a mozi. — Fritz megállapításának — „a statisztika a könyvtár lelkiismerete” — SCHRIEWER szerint a gyakorlati következményeit is le kell vonni. SCHRIEWER mintaszerű könyvtárstatisztikai módszere sok tekintetben különbözik az amerikai metódusoktól, aminek legfőbb oka az európai, speciálisan pedig a német kiindulási alapoknak az amerikaiaktól való eltérésében rejlik. SCHRIEWER nem helyesli a kölcsönzési számok túlzott előtérbe helyezését, mert ezek szerinte nem fedik a reális értékeket. A kölcsönzési fejadag SCHRIEWER szerint voltaképpen funkcióérték, mely egy könyvtár olvasóközönségének összetételétől függ. Széles távlatot nyit a további vizsgálódásoknak SCHRIEWER azzal is, amit a kormegoszlással kapcsolatosan állapít meg: egy könyvtár olvasóközönségének kormegoszlása a város társadalmi struktúrájának és közlekedési viszonyainak függvénye.) (Lásd ehhez GRO-NOVSKY IVÁN ismertetését: *MKSzle* 1941, 101.)

J. BEER: Der Aufbau der Städtischen Volksbüchereien in Frankfurt a/M. als Beispiel eines grossstädtischen Volksbüchereibetriebes. (Bü 8: a német birodalmi tudomány-, nevelés- és népművelésügyi miniszter 1937. évben kiadott rendelete, mely szerint „arra kell törekedni, hogy minden 500 vagy ezen felüli lélekszámmal bíró helységnek állandó könyvtára legyen”, új irányvonalakat szabott a német népkönyvtárügy fejlődésének. A tanulmány e rendelettel kapcsolatban a német városok népkönyvtári szolgálattal való átítatásának kérdését vizsgálja meg. A városi könyvtárak elhelyezésénél és fejlesztésénél döntő súllyal esik latba az az általános tapasztalat, amely szerint a könyvtárnak legalább húsz perc alatt megközelíthetőnek kell lennie. E tapasztalat alapján kimondható, hogy könyvtári szempontból teljesen ellátatlanoknak minősülnek azok a városrészek, amelyek a könyvtártól több mint 2 km-re fekszenek, elégtelen mértékben ellátottaknak pedig azok a városrészek tekinthetők, amelyeknek a könyvtártól való távolsága több mint másfél kilométert tesz ki, vagy amelyeknek környezetében a közlekedési vagy útviszonyok kedvezőtlenek. A könyvtári szolgálat eredményességének a távolsági és közlekedési viszonyok kedvező volta mellett még feltétlen kelléke az ú. n. belső kölcsönzés is, mely lehetővé teszi az olvasónak a távolibb városrészekben fekvő könyvtárak állományának igénybevételét is. Ezen a téren a Németbirodalomban már meg lehetőséget előrehaladott a helyzet; Frankfurtban pl. már a tudományos könyvtárak és népkönyvtárak belső kölcsönforgalmát is megszervezték. Szemük előtt HOYER megállapítása lebeg, aki szerint egy helység könyvtárának értékét nem olvasóinak vagy kikölcsönzéseinek abszolút száma, hanem elsősorban az fejezi ki, hogy mely fokban képes a népességet megfelelő irodalommal ellátni.)

H. CHRISTIAN rendkívül értékes megfigyeléseket tartalmazó tanulmányában (*Die Erfassung der Bevölkerung im Stadtkreis Frankfurt a/M. durch die Volksbüchereien*: Bü 20.) megállapítja, hogy a városi népkönyvtáraknál a kölcsönzési állomásoktól a térképen egyenként 500, 1000 és 1500 m-re köröket vonva és e körökbe helyezve az olvasók számát, a kölcsönzőképes korban lévő népesség számához viszonyítva, megkapjuk a városrész könyvvél való ellátottságának fokát, az egy-egy kölcsönzési állomáshoz tartozó ellátatlan területeket és a még ellátandó területek pontjait.

3. A könyveszerzés.

G. LEYH: Spannungen und Lösungen im akademischen Schriftentausch. (ZBW 259.)

E. M. LOACKER: Streamlining the exchange of duplicates. (LJ 381.)

4. Katalogizálás.

L. A. GARLOCH: The reference department and the card catalog. (LJ 20.)

E. THALMAN: A cataloger answers. (LJ 232: hozzászólás a fentidézett cikkben foglaltakhoz.)

R. G. WAGNER: The portrait catalog. (LJ 250.)

M. E. SCOTT: For catalog card reproduction is always with us. (LJ 197.)

5. Szakozás, decimálás.

W. FUCHS: Die Medizin in Georg Matthiaes Göttinger Realkatalog. (ZBW 377.)

S. RUNGE karlsruhei könyvtáros, a német könyvtárosok egyesülete szakozási csoportjának vezetője a Library Quarterly-be írt tanulmányában (Some recent developments in subject cataloging in Germany: LQu 46.) a német tudományos könyvtárak katalógusrendszerének kialakulását magyarázza az amerikai könyvtárosoknak, ismerteti továbbá a ma használatos főbb rendszereket és mint a német könyvtárak szakozásának egységesítésére vonatkozó tervezet elkészítésével megbízott könyvtáros, főbb vonásaiban ismerteti elgondolását. A *szisztematikus* katalógus német és amerikai változatát összehasonlítva alapvető különbséget lát abban, hogy míg német felfogás szerint a katalógus az az elsődleges faktor, amelyhez a könyvek felállításának igazodnia kell annyiban, hogy a kérdéses könyvtárnak a szisztematikus felállítást kell követnie, addig amerikai részen a szisztematikus katalógusnak korántsincs ilyen elsődleges szerepe, amit legjobban MARGARET MANN-nek nemrég megjelent könyvében (Introduction to the cataloging and classification of books. Chicago, 1930, 231.) kifejtett az a felfogása bizonyít, mely szerint „a szisztematikus katalógus nem egyéb, mint az állományjegyzék kidolgozott formája”. — A Németbirodalom területén, valamint a külföldön érvényben lévő főbb szakrendszerekben megnyilvánuló felfogásmódok analízise kapcsán R. arra a megállapításra jut, hogy a szakrendszer struktúráját egyedül a német HANS TREBSCH gondolta át; a többiek (pl. BLISS vagy RANGANATHAN) részint nem gondolták át, részint hajlanak arra a felfogásra, mely szerint a rendszernek az egyes tudományágak szokásos szakfelosztását kell követnie és ezzel ketős hibát is vétének, mert nem veszik tekintetbe, hogy a szakrendszernek nem ideákhöz, hanem valóságos könyvanyaghoz kell igazodnia, valamint azt sem, hogy a tudomány felosztásához való ragaszkodás — tekintetbe véve a tudomány állandó fejlődését és azt a tényt, hogy a tudományok felosztása tekintetében általánosan elfogadott séma amúgy sem létezik — nem jelent különösebb biztosítékot a minden szakrendszer életében praedestinatíve jelentkező változtatások kényszerével szemben.

Deutsche Kurzausgabe der Dezimal-Klassifikation. (FDC 17: a tizedes osztályozás német rövidített formájának új kiadása hasznos szolgálatot tehet legfeljebb 100.000 kötetig terjedő állományú általános könyvtáraknál és legfeljebb 10.000 kötetig terjedő állománnyal bíró szakkönyvtáraknál a nélkül, hogy mellette a teljes kiadás használatára szükség volna.)

6. Könyvkölcsönzés.

Normung der Leihschein für wissenschaftliche Bibliotheken. (FDC 50: A Dokumentation und Arbeitstechnik c. lap 1941. évi januári számából két német egységtérítvény-tervezetet ismertet, amelyek közül az egyik magán-személyek, a másik pedig intézmények és testületek használatára készült.)

C. VAN DYNE: The organization and work in the lending department, The Newark Public Library. (LQu 69.)

7. Olvasóterem, olvasótermi használat.

E. MAU: Lesesaalarbeit — ihre Wege und Ziele. (Bü 385: a német és amerikai olvasótermi felvilágosítások jellege között nagy az eltérés annyiban is, hogy míg Amerikában az olvasók egy része tisztán gyakorlati kérdéseket intéz a könyvtárhoz, addig a német könyvtáraknál a kérdéseknek a könyvhöz való kapcsolata sosem marad figyelmen kívül. Részletesen szól a tanulmány a kölcsönzés és az olvasóterem kapcsolatáról és arról, hogy miképpen járulhat hozzá az olvasóterem a rendelkezésre álló eszközökkel a könyvtár propagandájához.)

8. Felvilágosító szolgálat, dokumentáció.

T. SCHNURRE: Aus dem Katalogzimmer einer wissenschaftlichen Bibliothek. (ZBW 413: a könyvtárosi foglalkozásnak egyes körökben szinte tradícióvá vált lebecsülése még a könyvtár hivatásának régi értelmezésén alapul, s abban a korban gyökerezik, amikor a könyvtár valóban az események mögött kullogott; a mai könyvtárnak azonban valósággal benne kell élnie a nemzeti élet vérkeringésében s ezért különösen felvilágosítószolgálatát kell nagyarányúvá és rugalmassá tennie. A könyvtárosnak a szaktudás képességeken kívül megfelelő pszichikai adottságokkal is rendelkeznie kell, hogy a könyvtári tudás és számottevő tájékozottság nélkül, inkább érzelmi alapon és ezért túl könnyen ítélező olvasóközönséggel szemben megállja a helyét.)

L. A. GARLOCH: The reference department and the card catalog. (LJ 20.)

E. THALMAN: A cataloger answers. (LJ 232: hozzászólás a fentidézett cikknek foglaltakhoz.)

M. K. BURKE: Reference work for the small library. (LJ 63.)

A. LADENSON: The newspaper index. (LJ 275: hírlapindexek készítésének gondolatát veti fel és egy hasonló chicagói kísérletet ismerteti.)

Gründung der Deutschen Gesellschaft für Dokumentation. (FDC 50: a birodalmi tudomány-, nevelés- és népművelésügyi minisztériummal, a birodalmi gazdasági minisztériummal, a népművelés- és propagandaügyi minisztériummal, a külügyi hivatallal és a véderőfőparancsnoksággal egyetértésben 1941. évi május hó 28-án megalakult a német dokumentációs társaság (Deutsche Gesellschaft für Dokumentation). A társaság elnöke PRINZHORN professzort, a leipzig-i egyetemi könyvtár igazgatóját választották meg. Feladataul a társaság a mindennemű dokumentumok gyűjtésével, rendezésével és kiértékelésével kapcsolatos kérdések tisztázását tűzte ki. Ezt a feladatot a társasági tagoknak a közösen végzendő munkában való egyéforrasztása, bizonyos kérdések tanulmányozása céljából munkacsoportok kiküldése, előadások rendezése, valamint a tagok részére közlemények kiadása útján kívánják betölteni.)

Internationale Normung auf dem Gebiete der Dokumentation. (FDC 18: az ISA-Committe 46 Documentation nemzetközi javaslatokat dolgozott ki különböző, a dokumentáció szempontjából lényeges kérdések rendezésére. A legfontosabb ilyen kérdés a folyóiratcímek egységes rövidítésének kérdése, melyet az ISA-Bulletin 23 véglegesen szabályoz, miután a szabálytervezetet megelőzőleg az érdekelt államok érdekelt könyvtárosainak bemutatták. A folyóiratcímek rövidítésének egységesítésére, mint ismeretes, már eddig is több államban törekedtek, azonban minden szempontból kielégítő gyakorlati eredményeket felmutató megoldásnak sokszor volt a kerékkötője az a körülmény, hogy a címeknek messzemenő, sokszor a cím kezdőbetűire való rövidítés módja inkább csak az egyes szakmák érdekeinek felelt meg, de nem fedte pl. az általánosabb jellegű könyvtárak igényeit. Az ISA-Bulletin 23 által közzétett végleges szabályozásban ezért a címeket csak olyan mértékben rövidít-

tik, hogy a rövidítésekbl a teljes címek — legalább is a folyóirat megrendelése szempontjából lényeges alkotórészeik tekintetében — visszaalkothatók legyenek. Szakfolyóiratjegyzékeknek a normákba foglalt rövidítésekkel *együtt* való kiadásának szorgalmazását a Fachnormenausschuss für Bibliotheks-, Buch- und Zeitschriftenwesen vette kézbe.)

M. GOUT: Note sulla documentazione tecnica in Italia. (ABI 318.)

G. A. VAN RIEMSDIJK: Bibliographie et documentation. Essai de définition de ces idées. (FDC 27.)

E. MATHYS: Jahresbericht der Schweizerischen Vereinigung für Dokumentation für das Jahr 1940. (FDC 33.)

A. J. MÖLLER: Gedruckte Hilfsmittel der Dokumentation in Dänemark. (FDC 48: a dán sajtótermékek száma a múlt század óta hatalmas mértékben megnövekedett. 1916 óta dán folyóiratindex jelenik meg, mely eleinte kb. 160, ma pedig már 300 dán folyóirat tartalmáról ad rendszeresen tájékoztatást a dán decimális osztályozás szerinti elrendezésben.)

A tudományok herceg Jablonowski-társasága (Leipzig) 1942. december 31-i lejárati határidővel pályázatot írt ki a ZBW-ben (299.) a következő kérdés kidolgozására: „A dokumentáció a szellemtudományokban”. A kiírás hangsúlyozza, hogy bár a dokumentációs mozgalom történeti szempontból tekintve voltaképpen a természettudományok és a technika területeiről indul ki, mégis fejlődésében olyan módszereket és szempontokat is kifejlesztett, amelyek alkalmassá teszik a szellemtudományok területeinek megmunkálására is.

9. A könyvtár propagandája.

H. MÜLLER: Die Werbung der Volksbücherei. (Bü 210.)

E. MAU: Lesesaalarbeit — ihre Wege und Ziele. (Bü 385.)

S. W. SMITH: Polling public opinion. (LJ 375: a könyvtár eredményes munkájának egyik alapfeltételeként jelöli meg a szerző a közönségnek a könyvtárral szemben támasztott igényei és kívánságai ismeretét és az ezen igények és kívánságok értelmében való eljárást. Ismerteti továbbá a Massachusetts-állambeli Fitchburg Public Library-nek a fentvázolt szempontok tekintetbevételével szerkesztett tudakozóívét.)

10. A könyvtárak együttműködése.

G. LEYH: Spannungen und Lösungen im akademischen Schriftentausch. (ZBW 259.)

M. A. MILLER: Union catalogs — national, regional, and local. (LJ 59: a washingtoni Library of Congress Union Catalog-ja eddig a legkiválóbb ilyenmű amerikai létesítmény. Hibája azonban, hogy aránylag kevés könyvtár anyagát öleli fel és ezeket sem teljesen, kivéve talán magát a Library of Congress-ét. A Library of Congress Union Catalog-ján kívül részletezi az ezidőszert működő többi amerikai címközpontok működését. Vallja egy legfőbb bibliográfiai központ megvalósításának szükségességét, mert szerinte a legfőbb könyvtári érdekek és a gazdasági szempontok egyaránt ezt a megoldást javallják; sok kis szervezet megkettőzi a munkát és tetemes költségföldszellett is jár. Washingtonnak bibliográfiai központtá való megtételét nem ajánlja, tekintettel arra, hogy e város fekvés szerint túlságosan távol esik a kontinens földrajzi középpontjától.)

O. PINTO: Organizzazione e metodi dei cataloghi uniti all'estero. (ABI 280: ismerteti a főbb összesített katalógusokat: a német „Gesamtkatalog-ot, az angolok „National Union Catalog“-ját, valamint a svájci és amerikai törekvéseket és megoldásokat.)

Az American Library Association-nek (A. L. A.) 1941. június 19—25-ig a Massachusetts-állambeli Bostonban megtartott 63. évi értekezletéről részint előzetesen, részint utólagosan a LJ következő lapjain megjelent közlemények tájékoztatnak: 298., 348., 390., 450., 508., 510., 711.

11. Fényképezés és mikrofilm.

H. JOACHIM: Ein neues Lesegerät. (FDC 59: az olvasókészülék konstrukciójában a formátum kérdése a döntő kérdés. A legjobb formátumok J. szerint a 35 mm széles perforált normálfilmhez szabott 24×36-os és 18×24-es típusok. Ezt a típust sikerrel alkalmazták több amerikai könyvtárban. — Ismertet egy Zeiss-Ikon-gyártmányú olvasókészüléket.)

Apparatus for copying transparent originals. (FDC 69.)

G. VAN ITERTON Jr.: An improved method for preparing and reading reproductions on a reduced scale of scientific communications. (FDC 43.)

F. G. KILGOUR: Foreign papers microfilmed. (LJ 319.)

H. H. FUSSLER: Library photography. (A LJ állandó rovata a folyóirat következő lapjain található: 35., 68., 135., 175., 213., 259., 302., 360., 405., 460., 514., 569., 663. és 723.)

12. Könyvkötés, restaurálás, könyvmegővás.

G. A. E. BOGENG: Der Buchbinder und die Bücherei. (ABB 25., 41., 57., 69. és 84.)

G. A. E. BOGENG: Einband und Einbandteile. (ABB 4. és 12.)

O. DORFNER: Buch und Bucheinband. (ABB 89.)

O. DORFNER: Die Handvergoldung. (ABB 9., 21. és 27.)

H. HELWIG: Das Buchbinderwerkzeug und die Buchbinderwerkstätten bis in die zweite Hälfte des 19. Jahrhunderts. (ABB 23., 30., 39. és 44.)

M. J. HUSUNG: Programmatiches und Kritisches zu einem Atlas, bzw. Corpus der Lederschnitteinbände des Mittelalters. (Az előző évfolyamban közölt tanulmány sorozat folytatása: ABB 1., 60., 75. és 81.)

H. SCHREIBER: Otto Glauning und die Einbandforschung. (ABB 92.)

A. GALLO: Il R. Istituto di Patologia del Libro nel 1940. Relazione del Direttore. (ABI 184.)

Norme per la spolveratura, disinfestazione e disinfezione delle biblioteche. (ABI 508: A R. Istituto di Patologia del Libro, Roma, közleménye.)

P. BARR: Planning to avoid higher costs of binding rush. (LJ 184.)

K. CROFT: Consider the librarian who binds your magazine, Mr. Publisher! (LJ 204: a folyóiratok kötésével a könyvtáraknak rendesen igen sok gondjuk van: a lapok egymástól eltérő és egy folyóirat életén belül többször változó külalakja, a címlap, név- és tárgymutató csatolásának évfolyamonként visszatérő problémája, a különböző függelékkötetek és mellékletek, valamint speciális számok külön lapszámozása és hovatartozandóságának esetenként eldöntendő kérdése állandó veszélyt jelent a könyvtárak számára.)

L. F. ZIMMERMAN: Facts and fancies on binding costs. (LJ 468.)

A LJ állandó kötéstechnikai rovatából (LJ 40., 86., 144., 184., 224., 272., 316., 364., 412., 468., 524., 572., 684. és 740.) tartalmuk révén kiemelkednek az American Library Association által létesített „könyvklínikáról” szóló beszámolók.

13. A könyvtáráépület, technikai berendezése, új találmányok.

[W.] SALEWSKI: Das Büchereigebäude der Gauhauptstadt Posen. (Bü 152.)

G. E. GOVAN—A. C. ROWELL: The Chattanooga Library building. (LJ 543.)

A LJ állandó rovata (New buildings and equipment) az előző évekhez hasonlóan 1941-ben is több új könyvtáráépületet és technikai berendezést ismerttetett: LJ 217., 270., 314., 411. és 570.

W. H. JESSE: Moving books. (LQu 328: a Brown University könyvtárában a könyvtár épületének átalakítása, illetőleg kibővítése kapcsán szükségessé vált, majd foganatosított állományátcsoportosításról számol be. A helyük-

ről kimozdított kötetek darabszáma 615.000, az átcsoportosítás összköltsége 4215 dollár, az egy kötetre eső költség héttized cent volt.)

Ujabb megoldású amerikai könyvtárkocsikról (ú. n. bookmobile-okról) a LJ 39. és 212. lapjain olvassunk.

14. A személyzet. Státusz és szolgálati beosztás.

G. F. BOWERMAN: Library personnel administration: some experiences. (LJ 644: szerző, a washingtoni nyilvános közkönyvtár igazgatója azt a felfogást vallja, hogy a könyvtári személyzet megválogatása elsősorban lelki szempontok szerint kell, hogy történjék: azokat kell előnyben részesíteni, akik szeretik a közönséget és akiket kedvel a közönség.)

R. S. MATTHEWS: Married women librarians. (LJ 650.)

[B. E. WESTON]: Librarian, read thyself. (LJ 23: az oregoni állami könyvtár és a Portland Library az elmúlt évben külön olvasótermet létesített a könyvtári személyzet számára; példájuk követésére buzdítja a könyvtárakat.)

A. NEPTUNE: Professional reading. (LJ 146.)

15. Könyvtárosképzés.

Lehrgang der Staatlichen Volksbüchereistelle für Mittelfranken und Mairfranken in Nürnberg. (Bü 428.)

Prüfungen für den Dienst an volkstümlichen Büchereien Herbst 1940. (Bü 38: közli az 1930. szeptember hó 24-én kelt porosz vizsgarend értelmében a német népkönyvtáraknál szolgálatra minősítő állami vizsgát 1940. szeptember folyamán sikerrel kiállott növendékek névsorát.)

H. RUPPE: Ergänzungsllehrgang für Volksbibliothekare in Wien vom 4. Juni bis 2. Juli 1941. (Bü 426.)

[W.] SALEWSKI: Dritter Lehrgang der Staatlichen Volksbüchereistelle für den Regierungs-Bezirk Posen. (Bü 428.)

[W. SALEWSKI]: Zweiter Lehrgang für nebenamtliche Büchereileiter in Posen. (Bü 368.)

E. APOLLONI: I corsi per dirigenti delle biblioteche popolari. (ABI 498.)

I corsi di preparazione agli uffizi delle biblioteche popolari e scolastiche. (ABI 438.)

I corsi di preparazione agli uffizi e ai servizi delle biblioteche popolari e scolastiche. (ABI 520.)

M. D. CARTER: The library school and the defense of democracy. (LJ 442.)

16. Könyvtártípusok.

W. THAUER: Wechsel und Stetigkeit im Buchbestand. Fragen des Volksbüchereibestandes, dargestellt im Vergleich zu dem der wissenschaftlichen Bibliothek. (Bü 316: megállapítja mindenekelőtt, hogy a tudományos könyvtár és a népkönyvtár közötti alapvető különbség a két könyvtártípus feladatainak különbözőségén alapul. A tudományos könyvtár feladata: állományának minden (ill. szakkönyvtáraknál: bizonyos) tudományára kiterjedő felépítése, a kutatómunka rendelkezésére való bocsátása és későbbi korokra való megőrzése. Ezzel szemben a német népkönyvtár első feladata ma a német nép politikai nevelésében való közreműködés, a néppévalás folyamatának elősegítése, valamint praktikus életsegítség nyújtása.)

A tudományos könyvtár és népkönyvtár közötti különbséget megfelelően szemlélteti a két könyvtártípusban alkalmazott különféle munkamódszerek és munkaberendezések különbözősége, leginkább pedig az állomány felépítésében megnyilvánuló alapvető különbség. Míg ugyanis a tudományos könyvtárnak a felépítésben a jövő használóira is kell gondolnia, addig a népkönyvtár a felépítés tekintetében teljes arcával a kortárs felé fordul. Ez az

oka annak, hogy a népkönyvtár állományának felépítése olyan nagy mértékben ki van téve a korszaknak, melyben él s amely számára elsősorban dolgozik. Az az általánosan elfogadott alapelv, amely szerint a könyvtár hivatása hármas: a gyűjtés, az állomány fenntartása és használatba bocsátása, különleges értelmezést nyer a népkönyvtár esetében, amelynél a használaton van a döntő hangsúly. A tudományos könyvtár tervszerűen gyarapított állományából az idők folyamán aránylag csak kevés mű hull ki és ezért az állománya állandóan nő; ezzel szemben a népkönyvtár a használók igényéhez nagyobb mértékben kénytelen alkalmazkodni, ennél fogva állandóan selejteznie kell s ezt a selejtezést már csak azért is végre kell hajtania időnként, mert állománya nem nőhet egy bizonyos kereten túl, ha a könyvtár a maga népkönyvtár-jellegét meg akarja tartani. A keret, amelyet a népkönyvtár állománya elérhet, az eddigi tapasztalatok szerint 20—25.000 kötet, fiókkönyvtár esetében 10—20.000 kötet. Ezeknél nagyobb számú kötet már akadály a népkönyvtári munka eredményességének, mert hiszen a népkönyvtárosnak mindenkor áttekintéssel kell bírnia könyvtárának teljes állománya felett. További alapvető különbségek a két könyvtár-típus között: kikölcsönzési arányszám, állományösszetétel, a többes példányok nagyobb szerepe a népkönyvtáraknál, a mindenkori könyvterméstől való függés foka (a népkönyvtár ez utóbbi tekintetben sokkal függetlenebb, önállóbb).

K. BUSSE: Die Werkbücherei als sozialpolitische Aufgabe der Betriebe. (Bü 357.)

M. SCHULZE: Die Krankenhausbüchereien der Reichsmessestadt Leipzig. (Bü 400.)

V. EICHSTÄDT: Eine Fachbibliothek zur Judenfrage. (ZBW 53.)

K. GLADEN: Erfahrungen mit der Kompanie-Bücherei. (Bü 154.)

„La biblioteca nella scuola“. Convegno nazionale di provveditori agli studi, presidi d'istituti d'istruzione media e superiore e direttori di biblioteche pubbliche governative. (ABI 73.)

J. T. VINCENT: Interpreting the library. (LJ 560: figyelemreméltó megállapításokat tartalmaz a *public library*-típusú könyvtár jellegével, sajátosan amerikai feladataival és szerepével kapcsolatban. A *public library*-típusú könyvtár szerinte kimondottan „demokratikus“ jellegű intézmény: városi vagy állami akarat hozza létre és létében a társadalom támogatja. Az amerikai nyilvános könyvtárakon olvasható felírás: „Mindenki számára nyitva“ (Free to all the people), e könyvtár-típus legmélyebb lényegét és egyszersmind célját fejezi ki V. szerint. Sajnos, éppen ez alapelv jelenti egyben e könyvtár-típus eredendő hibáját is: a „demokratikus atmoszféra“ bizonyos mértékig hátráltatja a könyvtár a demokratikus célok elérésében, mert hiszen egy olyan intézmény, amely mindenki előtt kitárja a kapuit, végső fokon mindenkitől függ, köztük a laikus érdeklődésétől és nem mindig kívánatos támogatásától is. Hogy a közönség szimpátiájának állandóan változó nagyságú hullámai felett úrrá lehessen és ilymódon a közösségben a szó valóságos értelmében vett *élő* szerepet játszassék, a *public library*-nek állandóan expanzív politikát kell folytatnia, aminek viszont első és legfontosabb feltétele a szükséges anyagi eszközökkel való felszereltség. A *public library* sosem állapíthatja meg állományára vonatkozóan, hogy abban „elég könyv van mindenki számára“ (tehát a gyűjtésben egy pillanatra sem állhat meg). Egy kifejezetten expanzív jellegű program megvalósításához rendszeresen annyira jelentős mennyiségű anyagi eszközre van szükség, hogy ezeknek az eszközöknek az előteremtése az Egyesült Államokban is csak több, kifejezetten ilyen célra hivatott szerv összefogásával valósítható meg. Ezzel kapcsolatosan rámutat a szerző a bizonyos könyvbaráti egyesületek létrehívásában rejlő különféle lehetőségekre.)

H. W. JONES: A consideration of the future relations of the medical libraries with our National Medical Library. (LQu 36.)

M. K. BURKE: Reference work for the small library. (LJ 63.)

J. D. HENDERSON: The role of the state library in national defense. (LJ 9.)

County libraries. (A LJ állandó rovata: LJ 408.)

Regional libraries. (A LJ állandó rovata: LJ 132.)

Small libraries. (A LJ állandó rovata: LJ 262.)

School libraries. (A LJ állandó rovata: LJ 24., 75., 301., 409. és 680.)

17. Az egyes államok könyvtárügye.

[H.] DÄHNHARDT: Zur Entwicklung des öffentlichen Büchereiwesens. Bü 305: szerző, a német népkönyvtárügy szakmabeli részről legfőbb intézője, hivatalos német statisztikai adatokkal alátámasztott összefoglaló képet nyújt a német népkönyvtárügynek a hatalomátvétel óta történt impozáns fejlődéséről. Az arcátlan külföldi németellenes hazugságpropaganda élő cáfolatát D. szerint nemcsak a hatalomátvétel óta megújított, illetőleg újonnan létesített könyvtárak nagy száma szolgáltatja, hanem az a tény is, hogy a német könyvtári építőmunka mindenütt szorosan nyomon követte a német véderőt az elfoglalt területekre, így pl. egyedül Kattowitzban 167 nyilvános népkönyvtárat és 270 iskolai könyvtárat nyitottak meg a német fennhatóság első évében. A fejlődés jelenlegi ütemének alapulvételével — állapítja meg a tanulmány — remélhető, hogy a háború után néhány esztendővel minden 400 lakossal bíró helységnek önálló népkönyvtára lesz.)

[F.] HEILIGENSTAEDT: Zur Jahreswende 1940/41. (Bü 1: a háború kitörése óta a régi birodalom területén és Ostmarkban összesen 1200 népkönyvtárat nyitottak vagy újítottak meg; ezenfelül 500 könyvtárt láttak el megfelelő állománnyal, további 2500 könyvtár felállításának céljaira pedig készenlétbe helyezték a szükséges eszközöket. Az állami kezelésben lévő népkönyvtárak általában csökkentett személyzeti létszámmal és anyagiakban megrövidítve kell, hogy jelenleg működjenek; ezért különleges feladatok ellátását a jövőben el kell hátrítaniok magukról és erőiket lehetőleg meghatározott és világosan körvonalazott munkacélokra kell inkább összpontosítaniok. A politikai felvilágosítás munkája mellett szükséges, hogy az irodalom és a művészet értékeit önmagukért is feltárják, tekintettel arra, hogy egy ilyenirányú fejlődés szüksége a háború folyamán előreláthatólag még fokozódni fog.)

K. SCHULZ: Erziehung zur Dichtung — Aufgabe der Volksbücherei. (Bü 2.)

E. THIER: Lenkung des Berufsnachwuchses. (Bü 273.)

O. AHLERS: Zum Aufbau eines deutschen Büchereiwesens im Generalgouvernement. (Bü 334.)

R. T. ESTERQUEST: A statistical contribution to the study of libraries in contemporary Germany. (LQu 1.)

[B. E. WESTON]: What is the purpose of a library? (LJ 388.)

S. B. ASKEW: Book service for all the people in one state. (LJ 115: főbb vonalaiban ismerteti a New Jersey-állam könyvtári szolgálatának kiépítését célzó hivatalos tervezetet.)

LEVÉLSZEKRÉNY.

A hírlaptörténet iránt egyre nagyobb tudományos érdeklődés nyilvánul meg, hazánkban s a külföldön egyaránt. Egyre több hírlaptörténeti cikk, értekezés és könyv jelenik meg, amelyek formai, vagy tartalmi kérdéseket tárgyalnak és világosítanak meg. Ennek az öröndetes jelenségnek jórészt az a magyarázata, hogy a rendezett hírlaptárak anyaga szinte maga veti föl örzői előtt a problémákat, vagy kínálja feldolgozásra a katalogizálás már szinte rendszerbe foglalt évfolyamokat. A hírlaptörténet a könyvtörténet egyik alfejezete, papír-, nyomtatás-, kiadás-, terjesztés-történet, — de ugyanakkor alfejezete az irodalom-, művelődés-történetnek is és a sajtótudománynak is, amelynek mellette fontos fejezetei a sajtó-jog, -rendészet, -statisztika, -szociológia, reklám stb.

A *Magyar Könyvszemlé*ben megjelent külföldi sajtótörténeti művek ismertetéseiből, eredeti kutatásokon alapuló értekezésekből egyre határozottabban alakul ki az új, önállóságot, külön társulatot, folyóiratot követelő tudomány. Tudományos társasága már van: a Sajtótudományi Társaság, amelynek megszervezője, első elnöke s míg körülményei megengedték, életelő lelke Dr. HILATKY ENDRE előbb miniszterelnökségi sajtófőnök, jelenleg Nagyváradi th. város főispánja volt, mostani elnöke Dr. EGYED ISTVÁN egyetemi tanár, alelnökei Dr. GÁRDONYI ALBERT, Dr. MÁTE KÁROLY, főtitkára Dr. DEZSÉNYI BÉLA, titkára Dr. SUPKA ERVIN, pénztárnoka LUKÁCS JÓZSEF, ellenőre Dr. KELÉNYI B. OTTÓ. A Sajtótudományi Társaságban értékes, szakzerű előadások hangzanak el, melyek részben a mi folyóiratunkban látnak napvilágot.

Hogy a *Magyar Könyvszemlé*ben az utóbbi években annyi sajtótörténeti értekezés és kisebb közlemény jelent meg, annak, amint már fentebb jeleztük, részben az a magyarázata, hogy a M. Nemz. Múzeum Orsz. Széchényi Könyvtára Hírlaptárának rendezése egyik problémát a másik után vetette föl, melyeknek tárgyalása, folyóiratban megbeszélése a könyvtárosok, szakemberek számára szükségesnek és hasznosnak látszott. De ösztönzésül, jó például szolgáltak a külföldi, elsősorban a nyugat-európai hírlaptörténeti kutatások, publikálások és nagy összefoglalások, melyeket a *Magyar Könyvszemle* újabban különös figyelemmel kísért.

Hogy Kelet-Európában mennyire haladtak a hírlaptörténeti kutatások, nem látjuk oly részletesen, mint a nyugatiakat. Annnyit az irodalomtörténetek hírlaptörténeti adataiból mégis látunk, hogy a fontosabb hírlaptörténeti jelenségeket mindenkor figyelembe vették s jelentőségüket, hatásukat méltatták. A szláv országokból hozzánk főként nyelvészeti és természettudományi, s újabban szépirodalmi művek jutnak el s csak a véletlennek köszönhetjük, ha egy-egy hírlaptörténeti mű is kezünkbe kerül. A véletlennek köszönhetem,

hogy megismerkedhettem VLADIMIR ROZENBERG: *Iz istorii russkoj pečati* (Az orosz sajtó történetéből) című művel, amely a *Russkij Vjedomosti* Orosz Tudósítások (1863—1918) című orosz újság történetét ismerteti. Alcíme: *A közvélemény megszervezése Oroszországban és a „Russkij Vjedomosti” című független, pártonkívüli lap.* Prágában jelent meg, 1924-ben.

A *Russkij Vjedomosti* első száma nyolc „kis formátumú” oldalon jelent meg, a nagy formátumú újságok negyedrészt nagyságában s felelős-szerkesztő-kiadója PAVLOV FILIPPOVICS NIKOLAJ, a jeles író volt. Az utolsó oldalon a cenzúra engedélye olvasható. A hírlap történetéből megtudjuk, hol nyomták, hol volt a szerkesztőség, kik voltak a munkatársak, hányszor jelent meg, mennyi volt az előfizetési ára, milyen volt a beosztása stb. S megismerkedünk a továbbiak folyamán a lap politikai, társadalmi irányával, küzdelmeivel, anyagi nehézségeivel, a hatóságokhoz való viszonyával stb. stb. A 262 oldalas könyv oly ügyesen van megírva, hogy idegen olvasó számára is érdekes és tanulságos.

Mindezekből látjuk, hogy a hírlaptörténet (a sajtótudomány) nem mesterségesen elkülönített, vagy a könyvtörténetből kiszakított, hanem magától adódott új tudományág, amelyet a külföldön is, nálunk is műveltek — ha szórányosabban is —, eddig is, bár nem volt külön neve. Most, amikor nagyobb arányokban, módszeresen folyik művelése, az ily irányú kutatásoknak külön névvel nevezése nem erőszakolt valami, hanem a fejlődés menetének egyik újabb állomása.

TR. Z.

Bibliográfiák elmaradt ismertetései. Az utóbbi évek magyar bibliográfiai terméséből néhányról még nem emlékezett meg a *Magyar Könyvszemle*. Nem azért, mintha a szerkesztőség mellőzni akarta volna e műveket, hanem azért, mert azok, akik önként jelentkeztek, vagy a szerkesztőség megbízásából vállalkoztak ismertetésükre, ígéretüket még nem váltották be. Reméljük azonban, hogy ez év folyamán módunkban lesz közölni az összes, újabb bibliográfiák részletes ismertetését.

SZERK.

Könyvárak. Négy évvel ezelőtt FITZ JÓZSEF főigazgató kezdeményezése és buzdítása folytán MAKKAI LÁSZLÓ és M. HORVÁTH MAGDA összeállításában megjelent *„A magyar könyvgyűjtő kézikönyve”* (1939), amely az 1888—1938. közt elért magyar könyvritkaságok és kézikönyvek árait tartalmazza.

Ez a kézikönyv hasznos tájékoztatással szolgált könyvtárosnak, gyűjtőnek, antikváriusnak könyvértékeléseknél, becsléseknél, — vételnél és eladásnál egyaránt, ma azonban már csak történeti értéke van, gyakorlati értéke alig. Az utolsó két évben az árak nagy változáson mentek keresztül. Nem arányosan, percentszerűen mentek föl a könyvárak, hanem egészen váratlanul magas amatőrárakat értek el olyan könyvek, amelyeket azelőtt pottom pénzben meg lehetett vásárolni bármely antikváriumban. Így például a CZUCZOR—FOGARASI szótár (1862—1871) ára két évvel ezelőtt még 20 pengő körül volt. A MAKKAI—HORVÁTH-kézikönyv szerint 1888—1938 között a következő árakon hirdették: 15, 25, 32, 50, 36, 30, 16 P. A téli postatakarékpénztári aukción 470 (négy százhetven) pengőn kelt el. De nemcsak az eddig nyilván-

tartott és keresett könyvek értéke változott meg, hanem új ritkaságok, desideráták hirdetéseit is alkalmunk volt olvasni napilapokban. Például HITLER: *Mein Kampf*-jának első kiadásáért az egyik antikvárius 5000 (ötezer) pengőt ajánlatgatót; hogy sikerült-e példányt felhajtania belőle, — nem tudtuk megállapítani.

Általában fokozódott az érdeklődés a könyv iránt. Az antikváriusok már nemcsak eladásra kínált könyveik árait közlik hirdetéseikben, hanem azokat az árakat is, amelyeken ők hajlandók vásárolni. A mai könyv-érdeklődésre mi sem jellemzőbb, mint az alábbi hirdetés; egyik budapesti antikvárius-cég hirdetése:

**EZEKEN AZ ÁRAKON
érdemes eladni könyveit!**

18 Brehm	135.—	30 Erdős R.	60.—
10 Brehm	70.—	3 Mann trilog. . .	36.—
15 Móricz	40.—	1 Mann nov.	15.—
2 Kelemen-szótár		1 Mann Varázsh. .	16.—
új kiadás	50.—	1 Larousse sz. . .	10.—
6 Winetrou	18.—	23 Tóth T.	60.—
12 Kosztolányi ..	30.—	60 Klassz. rtr.	150.—
4 Természet és		5 Malonyai magy.	
világa	45.—	művészet	180.—
4 Kat. Lex.	45.—	3 Hóman—Szekfű:	
7 1001 éjszaka ..	75.—	Magyar történet	75.—
12 Kodolányi	36.—	15 Zilahy	32.—
2 Pattantyus	50.—	2 Spengler: Unter-	
2 Révész technikai		gang	60.—
szótár	30.—	2 Möller: Épít.	50.—
46 Gárdonyi	140.—	6 Rachmanova bőr-	
10 Göre Gábor ..	30.—	kötésben	40.—
2 Zenei Lex.	45.—	12 J. London	30.—
2 Műv. Lex.	30.—	4 Magyarság nép-	
1 Irod. Lex.	20.—	rajza	50.—
12 Galsworthy	40.—	3 Dézsi: Világirod.	
13 Nagy: Nemesi		lex.	60.—
családok	200.—	10 Karinthy	20.—
22 Móra Ferenc ..	60.—	1 Chohn. Atl.	18.—
12 Márc. tört.	50.—	5 Magyar művelő-	
21 Révai lex.	360.—	déstört.	100.—
1 Révai v. Pesti		5 Orvos a család-	
H. kislex.	15.—	ban	20.—

Minden más sorozatot és teljes könyvtárt a legmagasabb napi áron veszek. Vidékről a szállítási költséget vállalom!

Ez a hirdetés a Magyarország 1943. március 29-i számában jelent meg.

Ilyen hirdetések, amelyekben az antikvárius elárulja a maga beszerzési árait, azelőtt nem jelentek meg. A megszorult eladó azelőtt a legtöbb esetben tájékozatlan volt a könyvárakról s olyan áron értékesítette könyveit, amilyen árat az antikvárius megajánlott értük. A fenti s ehhez hasonló hirdetések azt mutatják, hogy az antikváriusok áru dolgában meg vannak szorulva s a kereslet nagyobb náluk, mint a kínálat.

Úgy látszik a könyvkereslet általában nagyon megnőtt a könyvesboltokban. Ez magyarázza meg a könyvkiadó-vállalatok feltűnő szaporodását és prosperitását is.

De visszatérve a *könyvgyűjtő kézikönyvére*, a fenti tanulságok alapján szükségesnek véljük, hogy ennek érdemes szerzői, akik az első kísérletet elismerésre méltó gyorsasággal és pontossággal állították össze, ne álljanak meg az első kötetnél, hanem folytassák tovább munkájukat. A német *Jahrbuch der Bücherpreise* évenként megjelenik. Ha mi erre — legalább egyelőre — nem gondolhatunk is, legalább öt évenként adjunk ki összeállítást a könyvárakról, szakemberek és érdeklődők tájékoztatására. Kisebb összeállításokat a *Magyar Könyvszemle Levélszekrény* rovata is szívesen közzé tenne időnkint.

TR. Z.

Felkérjük a Magyar Könyvszemle támogatóit és előfizetőit, hogy hátralekös hozzájárulásukat és előfizetésüket a csatolt befizetési lap fölhasználásával küldjék be a folyóiratunk pénzt kezelő Egyetemi Nyomda pénztárához. Egyben olvasóinkat is felkérjük, hívják föl könyvgyűjtő ismerőseik figyelmét a folyóiratunkban megjelenő értekezésekre és cikkekre. A Magyar Könyvszemle megrendelhető közvetlenül a kiadóhivatalban (Budapest, VIII., Esterházy-u. 30. M. Nemz. Múzeum), vagy könyvkereskedő útján. Évi előfizetési díja 40 (negyven) P, könyvkereskedőknél 44 (negyvennégy) P. A Magyar Könyvtárosok és Levéltárosok Orsz. Egyesületének tagjai számára az előfizetési díj 10 (tíz) P.

RÉSUMÉ — INHALTSANGABE.

Péter Mijatev: *Das Bibliothekswesen in Bulgarien.* Gleich nach der Befreiung Bulgariens, die während der Jahre 1877—1878 durch den Russen erfolgte, befasste sich das neue Fürstentum neben seiner staatsaufbauerischen und politischen Verstärkungstätigkeit auch mit seiner kulturellen Erhebung und seinem Unterrichtswesen. Die schon vor der Befreiung bestehenden bulgarischen volkstümlichen Lesehallen, die sich damals für das Kulturwohl und die Volkserziehung der Stadt- und Dorfeinwohnerschaft kümmerten, verstärkten jetzt ihre Tätigkeit und verbreiteten durch ihren Bibliotheken stark den Hang zum Buche und den Drang für eine bessere Kultur. Diese bulgarischen Volks-Lesehallen spielen auch noch heute eine recht wichtige Rolle im Kulturleben der Bevölkerung, sie werden sogar vom Staat amtlich unterstützt. Die Zahl der heute in den Dörfern und Städten bestehenden bulgarischen Lesehallen beträgt mehr als 3200, die Zahl aber der in ihren Bibliotheken untergebrachten Büchern fast 2,500.000.

Das Bibliothekswesen wird in Bulgarien aber nicht nur von diesen Lesehallen aufrechterhalten. Noch im Jahre 1878 wurden auf russische Veranlassung die Grundlagen der sofioter National Bibliothek durch Büchersammeln gelegt. Im Jahre 1879 vergrösserte sich der auf diese Weise gesammelte Bücherschatz der Bibliothek beträchtlich, die am 5-en Juni desselben Jahres ihre amtliche Tätigkeit unter der Verwaltung des Unterrichtsministeriums begann. Um den Bücherschatz der Nationalbibliothek noch mehr zu vergrössern, erschien im Jahre 1897 ein Gesetz, laut welchem von allen in Bulgarien erscheinenden Büchern und sonstigen Drucksachen 6 (seit zwei Jahren, 7) Exemplare abgegeben werden müssen, von denen die sofioter Bibliothek zwei für sich behält, die anderen an die verschiedenen Bibliotheken des Landes verteilt. Während ihres 64-jährigen Bestehens machte die sofioter National Bibliothek schon grosse Fortschritte, sie ist heute die grösste Bibliothek des Landes, mit fünf Abteilungen, 1. *Abteilung für Handschriften und bulgarische Bücher in Altdruck*, 2. *Archival Abteilung*, 3. *Bulgarische Abteilung*, 4. *Fremde Abteilung* (hierher gehört alles fremdsprachige Material), 5. *Orientalische Abteilung*, hier werden die osmanisch-türkischen Archiv-Materiale (Dokumente aufbewahrt, wie auch türkische, arabische und persische Handschriften).

Für zur Unterbringung der sofioter Bibliothek begann vor einigen Jahren der Bau eines, den modernen Erfordernissen der Bibliothekarchitektur in allen Hinsichten entsprechenden Gebäudes. Wenn auch noch ziemlich jung, so bewahrt heute die sofioter National Bibliothek schon 250.000 Bücher, Zeitschriften und andere Drucksachen auf, die Duplumen und eventuellen zweiten oder dritten Exemplare nicht eingerechnet. Ausser in Sofia gibt es National Bibliotheken noch in Plovdiv, Schumen, Tirnovo und seit zwei Jahren, seit der

Befreiung, in Skopie (Üsküb). Die National Bibliothek in Plovdiv wurde im Jahre 1879 gegründet und ist heute die zweitgrösste Bibliothek des Landes. Die Zahl ihrer Bücher, Zeitschriften, Handschriften und anderen Drucksachen beträgt fast 200.000.

Im Jahre 1920 wurden auch in Tirnovo und Schumen staatliche National Bibliotheken errichtet. Seit einiger Jahren ist die tirnovoer National Bibliothek in ihrem, dem Zwecke vollständig entsprechenden Gebäude untergebracht. Der Bücherschatz der beiden letzten Bibliotheken beträgt gegen 100.000 Bände.

Während des Jahres 1889 wurde mit der sofioter Universität zugleich auch die Grundlage der Universitäts Bibliothek gelegt. Letztere ist die einzige bulgarische Bibliothek, die sich mit ihrem eigenen, allen Ansprüchen des modernen Bibliothekbaues vollkommen entsprechenden Gebäude und ihrem sorgfältig ausgewähltem wissenschaftlichen Büchermaterial, ruhig mit den europäischen Bibliotheken messen kann. Die Zahl ihrer aufbewahrten Bücher beträgt heutzutage über 250.000, die sich aber andauernd erhöht. Es müssen noch die städtischen Bibliotheken von Sofia, Varna, Burgas, Russe, und Stara-Zagora hier erwähnt werden, die zusammen beiläufig 150.000 Bände besitzen.

Weiters müssen noch die Special-Bibliotheken der bulgarischen Akademie der Wissenschaften, des Bulgarischen Archäologischen Instituts, der Hl. Synode der beiden Museen, der Ministerien, und Direktionen wie auch jene, aller bulgarischen Schulen erwähnt werden. Die gemeinsame Bücherzahl der letzteren beträgt beiläufig 2,000.000. Während seines kurzen freien Bestehens arbeitet Bulgarien mit grossem Eifer an der Vervollkommen seines Bibliothekswesen und seiner Bibliotheken.

Pál Gulyás: *L'Imprimerie de Trencsén et de Zsolna.* L'imprimerie de Trencsén fondée vers 1637 par Jean Venceslas Wokal, l'un des réfugiés protestants de la Bohême et vendue vers 1648 par sa veuve Dorothée à un autre réfugié, Laurent Benjamin ab Hage, passa vers 1655 dans les mains de Nicodème Czižek, ancien prote de l'officine. Vers 1661 Czižek vendit à son tour l'atelier au réfugié Paul Veterini qui l'acquit pour sa fille Elisabeth, récemment mariée à l'imprimeur Jean Dadan. Ce dernier transféra l'imprimerie à cause de l'antiréforme victorieuse dans la ville voisine de Zsolna, où il exerça son métier, selon tous ses biographes modernes, jusqu'à 1704, année de sa mort. Aucun de ces biographes ne fit cas de ce fait, que les imprimés sortis de la presse de Zsolna dans les années de 1676 à 1683 portent la souscription Alzbety Dadandka, signe sûr de ce qu'il dût exister deux Jean Dadan imprimeurs, le père et le fils. L'annexe biographique de l'oraison funèbre du pasteur luthérien Daniel Krman confirme pleinement cette supposition. Il y avait en effet deux Jean Dadan, le père, décédé dans l'intervalle de 1673 à 1676, et le fils, né en décembre 1662. Il paraît qu'après la mort de ce dernier l'imprimerie gérée en 1704 par le prote Venceslas Krolop chôma quelques années, car non seulement il ne nous est parvenu aucun produit de cette presse postérieure à 1704, mais le synode luthérien tenu à Rózsahegy en 1707 constituait sous la présidence de Krman une commission spéciale qui avait pour tâche

d'ériger une imprimerie slovaque. La réouverture de l'officine de Zsolna en 1707 par Guillaume Kauder dût être la suite de cette décision. En 1712 l'imprimerie passa dans les mains de Daniel Chrestina et en 1730 dans celles de Jean Paul Royer. Ce dernier transporta tout le matériel à Pozsony, où il le fit refondre selon sa propre typométrie.

Károly Máté: *Die Frage der ersten Zeitung in Ungarn.* — In der Fachliteratur stehen zwei Auffassungen über die Anfänge des ungarischen Zeitungswesens nebeneinander. Nach K. Thaly behauptet Josef Ferenczy in seiner Monographie über die ungarische Zeitungsliteratur (1887) und mit ihm auch mehrere Literaturhistoriker dass die lateinische Kriegszeitung des Franz Rákóczi II., *Mercurius Hungaricus* (später *Mercurius Veridicus ex Hungaria*) für die erste periodische Veröffentlichung in Ungarn gilt (1705—1711). Bei manchen Autoren — so auch in Pintér's ungarischer Literaturgeschichte (1931) — tritt aber die Meinung vor, dass der gelehrte Jesuit, Martinus Szentiványi (1633—1705), Professor an der Akademie in Nagyszombat zwischen 1675 und 1703 gewisse „*Ephemerides Latinae*“ herausgab, und diese „Flugschriften“ sollen als die erste regelmässig erscheinende Zeitung in Ungarn betrachtet werden.

Verfasser gibt im ersten Teil seines Aufsatzes einen Querschnitt über die einschlägige Literatur, und weist nach, dass diese „*Ephemerides*“ in den Bibliographien seit Czvittinger's *Specimen* (1711) erwähnt werden. Im zweiten Teil beantwortet er dann die Frage: was unter diesen *Ephemeriden* des gelehrten Jesuitenprofessors zu verstehen sind. Im grossen Sammelwerk von M. Szentiványi: *Curiosiora et Selectiora Variarum Scientiarum Miscellanea*, I—III. Tyrnaviae, 1689—1709., wie auch in manchen gleichzeitigen Jahrgängen des „*Calendarium Tyrnaviense*“ befinden sich verschiedene *Ephemerides*, diese Zusammenstellungen stehen aber in keiner Beziehung zum Zeitungswesen. Die *Ephemeriden* des skolastischen Polyhistor sind nämlich eine Art von Synopsen, von Tag zu Tag bearbeitete Überblicke aus den verschiedensten Wissenschaftsgebieten. Er sagt selbst darüber: „*Ephemeris graecis est idem, quod Latinis Diarium, hoc est Codex, in quo per dies singulos res gestae scribuntur et adnotantur*“.

Est ist also hier nur eine falsche Deutung des Wortes „*ephemeris*“ richtigzustellen und für die erste periodische Veröffentlichung in Ungarn ist immerhin der *Mercurius Hungaricus* zu betrachten.

Béla Dezsényi: *Der Sammelkreis der Zeitungsbibliothek.* — Die Zeitungsabteilung der Széchényi Landesbibliothek in Budapest wurde im Jahre 1884 begründet, dank den Bemühungen des eifrigen Bibliographen und Zeitungsforschers Josef Szinnyi. Der Sammelkreis dieser bedeutendsten Zeitungssammlung Ungarns, die zur Zeit ihres Entstehens wohl auch die grösste Zeitungsbibliothek in Südosteuropa war, entsprach demjenigen der Széchényi Landesbibliothek. Sie erhielt die Pflichtexemplare der innerhalb der Landesgrenzen erschienenen Zeitungen und Zeitschriften ohne Rücksicht auf ihre Sprache, ausserdem sammelte sie die ausländischen periodischen Schriften in ungarischer Sprache, weiters einige fremdsprachigen Presse-

erzeugnisse des Auslandes, besonders der Nachbarstaaten. Nach dem ersten Weltkriege trug die Leitung der Zeitungsabteilung Sorge für die Beschaffung der ungarischen Zeitungen der durch den Friedensvertrag vom Mutterlande abgetrennten Gebiete. Es wurden aber auch die bereits vorhandenen Reihen der fremdsprachigen Zeitungen weiter ergänzt und die Bibliothek erhielt ausserdem als Geschenk manche grosse Zeitungen des Auslandes, die sogenannten „Weltblätter“. Die grosse Menge des bereits vorhandenen Materials zwingt zur Sichtung des Stoffes und zu einer klaren, eindeutigen Bestimmung der Sammelaufgabe. Es kann einzig und allein der regionale, geographische Gesichtspunkt massgebend sein: man muss nach wie vor die Sammlung der Zeitungen und Zeitschriften innerhalb der Landesgrenzen in den Vordergrund stellen, weiters die womöglich vollständige Beschaffung der ausländischen periodischen Presseerzeugnisse ungarischer Sprache. Bei den Zeitungen und Zeitschriften des Auslandes in nicht-ungarischer Sprache muss aber ein strengerer Auswahl getroffen werden. Auch hier müssen wir am regionalen Gedanken festhalten: in erster Linie kommen die Zeitungen der Nachbarstaaten, diejenigen Mittel- und besonders Südosteuropas in Betracht. Die Zeitungen der Nachbarstaaten enthalten zumeist Mitteilungen, Nachrichten und anderweitigen Zeitungsstoff von ungarischem Belang. Ausserdem bietet das bereits vorhandene Material die Möglichkeit zur Anlage einer zentralen Sammelstelle von periodischen Presseerzeugnissen dieses Gebietes, vor allem durch die Reichhaltigkeit der Sammlung an derartigen Schriften des vergangenen Jahrhunderts. Eine solche Zeitungs- und Zeitschriftensammlung könnte nicht nur für Ungarn, sondern auch für die anderen in Frage kommenden Länder gute Dienste leisten und somit ein wirksames Mittel zwischenstaatlicher Zusammenarbeit, auf dem Gebiete der in letzterer Zeit aufblühenden Zeitungswissenschaft darstellen.

Géza Káplány: *Aufgaben der Dokumentation.* Verfasser als Teilnehmer berichtet über die erste Arbeitstagung der Deutschen Gesellschaft für Dokumentation welche in Salzburg in der Zeit vom 21. bis 24. September 1942 stattgefunden hat. Die Tagung zu welcher ausser den deutschen Fachvertretern 30 der hervorragendsten Bibliothekare und Dokumentalisten des europäischen Auslandes eingeladen waren, verlief unter grössten Interesse sämtlicher Teilnehmer. Der Zweck der Tagung war die Vertreter der verschiedenen Einzelgebiete der Dokumentation zu gemeinsamer Arbeit zusammenzuführen. Es konnten so die Grundlagen für die zukünftigen Arbeiten der Gesellschaft festgestellt und damit die Wege zur Lösung der zahlreichen Probleme der Dokumentation gezeigt.

Nach den einleitenden Ansprachen Prof. Dr. Prinzhorn, Vorsitzender teilte die Problemen in drei grosse Gruppen. Es handelt sich zu vorerst um die technisch-wissenschaftliche Fragen der modernen Bürotechnik. Im Mittelpunkt steht hier die Weiterentwicklung und Einsatzmöglichkeit der Photokopie und der Photomikrokopie. Eine weitere Rolle spielen in der Dokumentation die organisationswissenschaftliche Probleme. Dazu gehören alle grundsätzlichen Fragen des Ordnungsproblems. Die dritte Problemgruppe,

die einzelnen Sammlungen organisatorisch so vorzubereiten, dass eine zweckmässige Zusammenarbeit daraus erwächst, ist eine der wichtigsten Aufgaben.

Die eigentlichen Verhandlungen begannen und am Anfang standen die allgemeinen Berichte über die verschiedenen Sammelgebiete im Vordergrund zu vorerst die Ausführungen über die Aufgaben der Archive, Museen für die Wissenschaft und ihre Erschliessung.

In sehr anschaulicher Weise wurde die Bedeutung der Bild- und Laufbilddokumente für die Wissenschaft und ihre Archivierung vorgeführt. Die Dokumentation in den einzelnen Gebieten, wie in der Chemie, in der Technik, in der Landwirtschaft, in der Fortwirtschaft, dann die Dokumentation in den gesamten Staats- und Wirtschaftswissenschaften in der Statistik und in den Wirtschaftsarchiven, sogar in den historischen Wissenschaften und in der Medizin: Vorträge, die alle Grundlagen waren für die Verbindungen zukünftiger Zusammenarbeiten. Am Schluss wurden Berichte über die Anwendung technischer Hilfsmittel in der Dokumentation und über die Bedeutung der Schallaufzeichnungen für die Dokumentation erstatten. Anschliessend folgten Vorführungen von Aufnahmen des Grossdeutschen Rundfunks von Magnetofons. Alle diese Vorführungen zeigten, welche überraschende Möglichkeiten heute der Schall-Dokumentation zur Verfügung stehen und wie die verschiedenartigsten Verwandlungsmöglichkeiten der photochemischen Hilfsmittel in der Dokumentation im Vordergrund treten.

Adorján Morlin: *Die ersten Jahrzehnte der ungarischen Witzblätter 1848—1858.* Das erste ungarische Witzblatt „Dongó“ (Die Hummel) redigiert von Gustav Lauka erschien im Jahre 1848. Da das Blatt beschlagnahmt wurde, ist kein einziges Exemplar aufzufinden. Am 1. Juli 1848 gab derselbe Lauka, den Titel eines Pariser Witzblattes nachahmend, das „Charivari“ heraus welches infolge der Schwierigkeiten der historischen Zeiten mit der 25. Nummer am 25. September eingegangen ist. Nach Niederringung der Freiheitsbewegung waren die Witzblätter zum Schweigen verurteilt. Der grosse Schriftsteller Jókai schuf im Jahre 1856 seine erste humoristische illustrierte Zeitschrift „A Nagy Tükör“ (Der Grosse Spiegel), welche vom November dieses Jahres bis zum Feber 1858, insgesamt in zehn Heften erschienen ist. Die Fortsetzung bildete das im Mai 1858 herausgegebene erste und einzige Exemplar von „A Kakas Márton Albuma“ (Das Album des Márton Kakas), ferner die am 21. August erschienene Zeitschrift „Üstökös“ (Der Komet) das dritte Witzblatt Jókai's, welches jahrzehntelang die ungarischen Leser zum Lachen brachte.

TARTALOM.

	Lap
Mijatev Péter: A könyvtárügy Bulgáriában	101
Gulyás Pál: A Trencsén-Zsolnai könyvnyomda	118
Máté Károly: Az első magyarországi hírlap kérdése	124
Dezsényi Béla: A hírlapkönyvtár gyűjtőköre	136
Káplány Géza: A dokumentáció feladatai	150
Morlin Adorján: A magyarnyelvű élclapok első évtizedei	166
Kisebb közlemények: TÖRÖK PÁL: Ifj. Szinnyi József. — HUSZTI JÓZSEF: Magyar vonatkozású irat az Ardi-gyűjteményben. — MÁTÉ KÁROLY: Sajtótörténeti fogalmaink tisztázása. — KULCSÁR ADORJÁN: Szakáts József, Falka Sámuel betűmetsző tanítványa. — MOLNOS LIPÓT: Magyar Könyvkiállítás a párizsi Bibliothèque Nationaleban. — SZEMZŐ PIROSKA: A kerettel ékesített könyvek és folyóiratok történetéhez. — DEZSÉNYI BÉLA: Végző változat a változat-kérdésről	184
Ismertetések: A Pannonhalmi Főapátság Szent Gellért Főiskola Évkönyve az 1941/42. tanévre. (Ism. D. B.) — LANGE WILHELM H.: Das Buch im Wandel der Zeiten. (Ism. HARSÁNYI ANDRÁS.) — Oberrheinische Heimat. (Ism. TRÓCSÁNYI ZOLTÁN.) — MIJATEV PETÁR: Madžarska bibliografija po bálgarski vāprosi. (Ism. TRÓCSÁNYI ZOLTÁN.)	202
Folyóiratszemle 1941. Összeállította SUPKA ERVIN	210
Levélszekrény: TR. Z.: A hírlaptörténet. — Szerk.: Bibliografiák elmaradt ismertetései. — TR. Z.: Könyvárak. — Felhívás az előfizetőkhez	220
Résumé — Inhaltsangabe	224

A szerkesztésért *Trócsányi Zoltán*, a kiadásért *Droszt Olga* felel.

42.960. — Kir. Magy. Egyetemi Nyomda, Budapest. (F.: Thiering Richárd).

MAGYAR KÖNYVSZEMLE

A MAGYAR KÖZKÖNYVTÁRAK
KÖZLÖNYE

A MAGYAR KÖNYVTÁROSOK ÉS LEVÉLTÁROSOK EGYESÜLETÉNEK MEGBÍZÁSÁBÓL
SZERKESZTI

TRÓCSÁNYI ZOLTÁN

1943. évi folyam * III. füzet

BUDAPEST

KIADJA A M. NEMZ. MÚZEUM ORSZ. SZÉCHÉNYI KÖNYVTÁRA 1943

A Magyar Könyvszemle

Szerkesztő- és Kiadó-Bizottsága

azon könyvtárak igazgatóiból alakul, amelyek a Magyar Könyvszemle kiadásához bizonyos ívszámok költségeivel (legalább száz pengővel) hozzájárulnak.

A Szerkesztő- és Kiadó-Bizottság tagjai

ENYVVÁRI JENŐ, a budapesti Fővárosi Nyilvános Könyvtár igazgatója, FITZ JÓZSEF, a Magyar Nemzeti Múzeum Országos Széchényi-Könyvtárának főigazgatója, GOMBÁS GÉZA, az Országos Központi Statisztikai Hivatal Könyvtárának vezetője, HEIN JÁNOS, a Kereskedelmi és Iparkamara Könyvtárának előadója, KÁPLÁNY GÉZA, a Technológiai Könyvtár igazgatója, LAMOTTE KÁROLY, a Pesti Magyar Kereskedelmi Bank vezérigazgatója, MELICH JÁNOS, nyug. egyetemi tanár, a Magyar Tudományos Akadémia főkönyvtárnoka, NYIREŐ ISTVÁN, a debreceni Egyetemi Könyvtár igazgatója, PASTEINER IVÁN, a budapesti Egyetemi Könyvtár főigazgatója, PUSKÁS ENDRE, a szegedi Egyetemi Könyvtár igazgatója, RADÓ AURÉL, a József Nádor Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem Könyvtárának igazgatója, TAMÁS LAJOS ny. r. egyetemi tanár, az Erdélyi Tudományos Intézet igazgatója, TETTAMANTI JENŐ egyetemi nyilvános rendes tanár, a Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem Bánya-, Kohó- és Erdőmérnöki Kar Könyvtárának igazgatója (Sopron), TRÓCSÁNYI GYÖRGY, az Országgyűlés Könyvtárának igazgatója, TRÓCSÁNYI ZOLTÁN, a Magyar Nemzeti Múzeum Országos Széchényi-Könyvtárában igazgató, a Magyar Könyvtárosok és a Levéltárosok Egyesülete Könyvtári Szakosztályának képviselője, szerkesztő.

„PRÓFÉTÁK ÁLTAL SZÓLT RÍGEN...”

SYLVESTER híres distichonainak keletkezéséről, s több azzal kapcsolatos kérdésről készülvén szólani, előre kell bocsátanom azon könyv szövegrendjének az ismertetését, melyben a szóbanforgó versek napvilágot láttak.

Az *Vý Testamentü Magyar nyelvén* (1541) két részre oszlik. Az első a négy evangéliumot és az Apostolok cselekedetét foglalja magába 208 számozott levélen; a második, újrakezdődő, 158-ig haladó levélszámozással, a Leveleket és a Jelenések könyvét. Az első megelőzi 4, a másodikat követi 12 számozatlan levél, alább ismertetendő szövegekkel. Az Akadémiai Könyvtár egy szép (*RM Ir. O. 4141* jelzetű) példánya valóban két külön kötetül van is bekötve a mondott megoszlás szerint, melyre különben maga SYLVESTER figyelmeztet a második rész elején. Ebben s az Akadémiai Könyvtár többi példányában az első részt (kötetet) megelőző 4 számozatlan levélen van kinyomva a címlap, SYLVESTER latinnyelvű ajánlása FERDINÁND király fiaihoz, meg *Az magyar népnek, ki ezt olvassa* c. ajánló verse. Ez utóbbi a negyedik levél hátlapját foglalja el. Közvetlen utána (vele szemközt) üres lap következik: a számozott első levél előlapja; s e levélnek csak hátlapján kezdődik a Máté evangéliumát megelőző „*Szent Mathe ülete*”. Az Akadémiai Könyvtár kétkötetes példányában a most említett üres lapra írta be valaki utóbb *Az magyar népnek* verses latin fordítását, melyről még szólani fogok.

RÉVÉSZ IMRE leírása (*Erdősi János*, Debrecen, 1859. 25. l.) szerint a bécsi Császári Könyvtár példányának könyvleji szövegrendje egyezik ugyan az imént ismertetett példányokéval, de abban az ajánló vers egy lappal hátrábbra, vagyis a számozott első levél előlapjára került, a számozatlan negyedik levél hátlapja viszont üresen maradt. Ez eltérés megmagyarázására nem vállalkozhatok. Tudtommal VARJAS BÉLA foglalkozik a kiadvány typographiai változataival. Kíváncsok, hogy mielőbb közlétegye megfigyeléseit.

A könyveleji számozatlan levelek szövegeivel kapcsolatban még csupán annyit kell közölnöm, hogy azokat csak utólag, szinte a megjelentetés előtti percekben nyomhatták ki. SYLVESTER-nek NÁDASDYHOZ intézett leveleiből tudjuk, hogy 1541 január 26-ra a könyv már kikerült a sajtó alól; de nem sokkal előbb, 1540 december 4-én SYLVESTER még az ajánlás ügyében kért intézkedést NÁDASDYTÓL. Ennek válaszát nem ismerjük, annyit azonban SYLVESTER január 26-i leveléből megállapíthatunk, hogy a valamikor december 4-e után megszüvegezett ajánlást még megküldte urának, s az bizonyos változtatást kívánt a szövegen, úgyhogy csak a változtatás végrehajtása után kerülhetett sajtó alá a négy számozatlan levél szöveg-anyaga. (L. *Irodört. Közl.* 1893, 90—91. l.)

Ennyit az első részről. A másodiknak legelső levele nincsen ellátva sorszámmal, de beleszámít elsőül a 158-ba, mert a következő levél már 2-sel van számozva. A 158-ik levél előlapján végződik az újszövetségi szöveg, hátlapján pedig, s a következő, könyvtvégi, 12 számozatlan levélen bizonyos járulékos szövegek olvashatók. Még pedig először is Máté, Lukács és János evangéliumának, meg az Apostolok cselekedetinek distichonokba foglalt summáriumai, az utolsó után ezzel az ismert, fontos megjegyzéssel: „Ez summáriumot hog' helyn nem vetők ez lün oka, hog' kifēn viuők efzünkbe az mű néluünknek mindenben való nag' nemelf voltāt.” Ezután még jegyzetek következnek a bibliának „nem tulajdon jegyzisben” (vagyis átvitt értelemben) vett ígéről (s ezzel kapcsolatban a magyar virágénekek képes beszédéről), meg az Újszövetség fordításában előforduló „nehéz” ígéről: mérőszerszámok, pénzek, betegségek neveiről. Végül ilyen címen: „Az könyvnyomtató isteni kedvet kíván annak, azki ezt olvassa”: ABÁDI BENEDEK kér bocsánatot a nyomásban esett vétkekért, azzal mentegetőzve, hogy nem ő kezdte a mű nyomtatását.

SYLVESTER distichonairól közlendő megállapításaimat két változat közti említett eltérés nem befolyásolja. Fontos (és ebben mindkét változat egyezik) a verses summáriumoknak utólagos, nem a maguk helyére való beillesztése, meg SYLVESTERnek ezt megokoló, idézett nyilatkozata. E summáriumokat egyenként, azon evangélium, illetve újszövetségi könyv („Apostolok cselekedeti”) elé kellett volna kinyomtatni, amelyiknek a tartalmát

tömörítik versebe. De, mint láttuk, az evangéliumok, s az „Apostolok cselekedeti” a könyv első részében olvashatók, a hozzájuk tartozó summáriumok ellenben a második rész (kötet) legvégén, az egész újszövetségfordításhoz mintegy ráadásul hozzácsapott számozatlan leveleken vannak egyvégtében kinyomva, SYLVESTERnek e különös rendet megokoló, idézett magyarázkodásával együtt. RÉVÉSZ IMRE (id. m. 27. l.) SYLVESTER magyarázkodását így értelmezi: „Azaz: midőn még a fordítás és nyomás munkája folyt, nem merete feltenni, nem vette észre, hogy a magyar nyelv alkalmas lehetne a római mérték szerinti verselésre; mert különben ezen verseket Erasmus példája szerint, mindenütt az illető rész elébe tette volna. Ebből következtethetjük nemcsak azt, hogy ama *magyar néphez* intézett vers is, a mű bevégezése után készült, hanem azt is, hogy irodalmunkban... csakugyan ő volt az első, ki a római mérték szerinti verselést megkezdte, mert különben nem lett volna, mintegy véletlenül, meglepetve a mi nyelvünknek e tekintetben is »nagy, nemes volta« által.”

RÉVÉSZ következtetéseit általánosságban bizvást elfogadhatjuk. A felfedezés időpontjának a meghatározásához alább fogok egy másik fogódzót megjelölni, s annak segítségével is a RÉVÉSZÉHEZ hasonló eredményre jutunk. A summáriumok különös elhelyezéséből azonban legfeljebb annyi következne bizonyosan, hogy az első rész már ki volt nyomva, a másodiknak a nyomtatása pedig már folyamatban volt (de bevégezve nem okvetlenül!) a nagy fölfedezés idején. Ha u. i. korábban, s nem a második rész nyomtatása közben veszi észre a meglepő lehetőséget, akkor még módjában lett volna summáriumait egyvégtében hozzácsatolni az első részhez, ahol legalább a summázott újszövetségi fejezetekkel kerültek volna egy „kötetbe”, azok közvetlen folytatásaként. Hogy az ajánló vers elhelyezéséből a felfedezés időpontjára nézve mi sem következik, az a négy számozatlan levélről fentebb elmondottak alapján természetes. Ami SYLVESTER elsőségét illeti, mi már ismerünk ugyan — HAJNÓCZY IVÁN figyelmeztetése (*Irodört.* 1921.) óta — egyetlenegy árva hexameteres sort húsz évvel korábbi időből, az *Apostolok méltóságáról* szóló kis kódexből („Mely nagy volt Róma, az ő romlása jelenti”), ő azonban nem ismerte azt, s más, feltehető korábbi próbálkozásokról sem volt tudomása: első kísérletezőnek, felfedezőnek tudta magát. Verstani (görög-római vers-

tani) ismeretei kétségkívül voltak; tudta, mi az a „prosodia”: *Grammaticájában* „íneklíshez való tudomány”-nak fordította e szót; s ugyanott megemlékezett bizonyos nyelvtani vétségekről, miket kénytelenségből, a metrum kedvéért („metri scilicet coactus necessitate”) követhet el a versíró. Írt is már római mértékű latin verseket (1527-i műveihez). De sem elméleti verstani tanultsága, sem latin verselésbeli gyakorlata nem ösztönözte hasonló ritmusú magyar versek írására. Hiába volt előtte (épp abban az *Erasmus*-féle biblia-szövegben, melyet fordításához alapul használt), a latin példa: distichonos summárium egy-egy evangélium előtt (l. RÉVÉSZ, 26. l.): az sem csábította követésre a maga helyén és idejében. Mi bírta hát magyar distichonok írására utóbb, elkésetten, könyve nyomtatásának is csaknem bevégezése után?

Azt hiszem, ugyanaz, ami engem e cikk közzétételére. Észrevehette u. i., éppoly váratlanul, mint négyszáz évvel utóbb én, hogy fordítása vége felé néhány mondata, melyeket pedig éppúgy prózának szánt, mint a többi, véletlenül hexameterszerűen hangzik és lejt. Íme néhány ilyen feltűnőbb, szótagrendjében daktylusi mértéket lappangató részlet újszövetségfordítása legvégéről:

„És tűz szálla az istentől az menni országol, és be néle
űtöt“ (a 155. levél hátlapján); — „És az ki szomiuhozik,
iűiön el, és az ki akarja, vegen iű vizet ingen“ (a 157. levél
hátlapjának legalsó sorában). — Az utóbbi mondat után mind-
össze néhány sornyi szöveg van még hátra az Újtestamentum-
ból; a legvége pedig így hangzik: „Bizon hamar el iűvők.
Amen. Vg. Jűuel vram Jefus. Az mű vrunk Jefus Chriftusnak
kedve legen mind tű veletek. Amen.“ (A 158. levél előlapján).

Bár kiki magától megérezhette az idézett mondatok helyenkénti daktylikus lejtését, feltűntettem azt a szokásos verstani jelzéssel, mai helyesírára téve át SYLVESTER szövegét, s szögletes zárójellel rekesztve külön a nem lejtő részleteket:

1. És tűz szálla az istentől az mennyországból, és benye-[lé űtöt]. —
2. [És azki] szomjuhozik jűjön [el, és] azki akarja, ve-[gyen i-]ű vizet in-
gyen. — 3. [Bi-]zony hamar eljűvők. Ámen. [Űgy. Jűvel uram, Jűzus.] Az
mű urunk Jűzus Krisztusnak kedve legyen mind [tű veletek.].

Spondeuszi és daktyluszi „lábak” e mondatokban eléggé kitartón sorakoznak egyvégtébe ahhoz, hogy hexameter-szerű lejtés illúzióját támasszák; a második és harmadik darab, mint mondat, az eredeti helyen közel is van egymáshoz, a második jellegzetes hexameteri eséssel is zárul (— ∪ ∪ | — ∗), a harmadiknak a végén pedig tökéletes hexameter lappang a próza leple alatt:

Az mű u- | runk Jé- | zus Krisz- | tusnak | kedve le- | gyen mind...

SYLVESTERnek, mint verstechnikája tanúsítja, finom hallása, kitűnő ritmusérzéke volt. Talán korrektúra készítése közben, fordítása végső lapjait olvasva újra, vette észre valamelyik mondatában, úgylehet, épp az idézetek egyikében, azt a „rejteik kincset”, mely híre nélkül, szinte titokzatos módon varázslódott bele szövegébe, nyelvünk eredendő nemes voltának kész bizonyosságaként. A humanista érdeklődésű, „az mű nyelvünket” oly meghatározó módon szerető és fürkésző, latinul, magyarul is verselő, a római vers törvényeit jól ismerő SYLVESTERnek elég volt egyetlenegy mondatdarabkából kihallania véletlenül a véletlenül belélopakodott ritmust, hogy most már tudva, akarva állítson elő hasonló neműt az „íneklíshöz való tudomány” megszabott törvényei szerint. Megírhatta már most — ezek szerint tehát valószínűleg a fordítás utolsó ívének nyomdai korrigálása után — ő is a maga summáriumait és ajánló versét, s csak könyvbeli utólagos elhelyezésükről kellett gondoskodnia.

Nem terhelem az olvasót példák szaporításával, de annak éreztetésére, hogy SYLVESTERnek éppen könyve végén („kifēn!”) módjában volt észrevennie saját akaratlan daktylusait, álljon itt még (mai helyesírásra áttéve) fordítása utolsó lapjairól e néhány töredék:

„És megragadá az sárkányt” (155) — „elfuta az föld” — „és küsdedet, kik” (u. o.) — „megmutatom teneked” — „tisztá iveghez” (156) — „temploma annak” — „és ím hamar eljövök” (ez kétszer is!) — „fő víznek tisztá foló [vizít] (157).

Idézhetnék magyarázó jegyzeteiből is hasonlókat („Elvütík kenyerít [azaz] tisztít, melyből ílete volt” — „mint meg vagy on írva” — „manna zsidó szó”), de inkább „Az nehéz ígínek magyarságáru” szóló fejezetéből közlök néhány szókapcsolatot, mert azokhoz hasonló a magyar néphez írt versében is előfordul. A mondott fejezetben tehát némely idegen szavakat ekként értelmez:

„Amen Sidoul. Mağarul legen vğ“ (értsd : *Amen* zsidóul van mondva, magyarul annyi mint *legyen úgy*) — „Belial Sidoul. Mağarul gonoß“ — „Gob-batha Sidoul, görögül lithofratos, magyarul padimontum“ — Iefus fidoul, magyarul udvozýtó“ — Kefas fidoul, görögül petros“ — Korban fidoul, magyarul iften tißteffighire való aiándik“ — „Satan fidoul, magyarul ellenfig, vádoló“.

Ez a sok *zsídóul-magyarul*, meg *zsídóul-görögül* szó-szomszédság (mely nem egyszer, kivált utolsóelőtti példánkban hexameterszerűleg lejtő környezetbe került) talán belejátszott (latin ajánlása alább idézendő rokongondolatával együtt) SYLVESTER következő sorai ritmusának az intézésébe:

Azki zsidóul és görögül, és vígre deákul
Szól vala rígen, szól néked az itt magyarul.

A versebeli *rejte*k *kincs*re gondolva, ezt a szó-magyarázatát se hagyjuk említetlen:

„Reyte

k magyarul, görögül thesauros.“

S csakugyan, azon példák (*rejte*k ház, *rejte*k láda, *rejte*k marha) sorában, melyeket SYLVESTER e magyarázathoz folytatlagosan idéz, a „*rejte*k *kincs*“ is élénk kerül.

Ami SYLVESTERrel történhetett: véletlen felfedezése a lappangónak, ráeszmélés az önkéntelenül létrehozottra, a tudta nélkül észre: nem kivételes jelenség a műveltség történetében, s kivált a verselés és általában a művészi technika köszönhet sokat a tudatra ébredés ily kedvező, ihletett pillanatainak. Elképzelhetni a felfedező boldog ámulatát a neki kinyilatkoztatott újdonságon. SYLVESTER el is ámult rajta, s elkezdte magasztalni a nyelvet, anyanyelvét, melynek nemes volta ím, minden eddiginél nyilvánvalóbban kiviláglott előtte. A *nyelvet* magasztalta, s humanista létére sem önmagát. Felfedezése, ma jól látjuk, rendkívüli dolog volt (SZILÁDY a nyelv- és irodalomtörténet egyik legnevezetesebb eseményének mondja, RMKT. II. 438), de ő nem dicsekedett vele.

Deákosainknak a XVIII. század végén, mikor más élőnyelvben is láthattak már példát görögszabású verselésre, könnyebb volt megismételniök ezt a felfedezést. S mégis mint versengtek egymással az elsőségért! Kivált pedig RÁJNIS mily gög-gel hozta világ elé a maga portékáját, tudatlanoknak nem való „gyömbérét“. Hangoztatta ugyan nyelvünk érdemét ő is, hiszen szerinte példabeszédeink és közmondásaink hangalakja is antik

ritmus szerint fogantatott (ki is mutatta bennök — némi kegyes korrigálással — vagy 60 görög sorfaj magyar testvérét): de sietett kiemelni, hogy ő mutatta meg azt.

Nem így SYLVESTER! Ő korántsem *elsőséget* híresztelte, sőt felfedezése *elkészett* voltát hangoztatta, sajnálattal. Már egyszer kiásott ő egy hasonló „rejtekek kincset”, nyelvünk grammaticai szabályozottságának tényét; megcsudálta szabályosságát, mely nem kisebb, mint a biblia három szent nyelvée, a héberé, a görögé, a rómaié (l. TURÓCZI-TROSZTLER JÓZSEF, *A m. nyelv felfedezése*, Bp., 1933); nem hallgatta el a büszke tudatot, hogy (mint igaz is) ő ásta azt ki elsőül, de legott annak — gazdagodásunk végett — kihasználását sürgette. S íme most újabb csodálatos felfedezést tett erről a nyelvről: tapasztalnia adatott, hogy a görög-rómaiak még ritmus szerint is képesek a követni. Megállapítását hasznosítva, ebben a „nemes” ritmusban intézett szót a maga népéhez, hogy jöjjön, s olvassa, hallja immár tulajdon nyelvén az Isten beszédét. De elsőségével dicsekedni még abban a (latin nyelvű) levelében sem jutott eszébe, melyben könyve elkészültekor urát, NÁDASDYT értesítette felfedezéséről. Nemrég — ekként summázhatom ismert levele tartalmát — nemrég még azt lobbanthatták szemünkre az idegenek, hogy csak nekünk nincs a magunk nyelvén evangéliumunk. Most már azonban bizvást irigyelhetik tőlünk nyelvünk kiválóságát, melyet még utánozni sem képesek. Mert vajjon melyikük ne csodálná, hogy magyar nyelven görög és római mintára minden versnemben írhatni verset, s előadhatni rajta bármi tudnivalót a szóképekről, súlyokról, mértékekről? Közli NÁDASDYVAL, hogy a fordításhoz hozzászította az evangéliumoknak versekbe foglalt summáriumait, s hogy azok kelleme különösen akkor tűnik ki, ha lant mellé éneklük, vagy legalább skandálva mondják; szeretné, ha NÁDASDY udvarában az ifjak és szűzek megtanulnák és énekelgetnék. Csodálatosan alkalmasak e versek az emlékezés erősítésére is. Olvassa hát NÁDASDY az új énekeket, a szóképeket s a többit, ha lesz rá érkezése (*Irod. tört. Közl.* 1893. 90—91. l.). E levél keltezetlen, de nyilván a teljes mű elkészülte után kelt. Nincs benne semmi heurékázás, s nem tudjuk, versét csodáljuk-e inkább, vagy szerény mértéktartását felfedezése ismertetésében.

Említettem kitűnő ritmusérzékét. Valóban csodálhatni distichonai tiszta ritmusát, SYLVESTERNEK az új idomban magát egy

csapásra feltaláló verstechnikáját. A summáriumokban akad egy-egy erőltetett méretű szótag, *Az magyar népnek* prozódíája hibátlan. Töltelék szó (ha ugyan *az*) csak egy („kit hagyta, hogy *te* kövess”); szórend-felforgatás csak kettő, de olyat sokat idézhetni kortársainak nemzeti idomú verseiből is („Ennek azért szolgálj”, „Ennek mindenkor tígy igaz áldozatot”; prózában: ennek szolgálj, ennek tígy, stb.). Prózában ritkább mondatrend (előbb a jelzői mellékmondat, s azután a főmondat) egy ízben fordul elő, de a főmondat állítmányi részének hangsúlyban nagy nyereségére („Az kit ígért, ímé, vígre *megadta* fiát”). Ellenben az idegen formával velejáró versmondattani előnyt: a mondat áttejcsíthetőségét sor végéről a következő sorba: legott kiaknázta: ötször él enjambement-nal, egy ízben szokatlan erőhöz juttatva általa az átszakított ígét („... mert tíged az isten || *Elveszt*, és nyomos itt nem lehet a te neved”). Viszont pentameteri túlnyomó része mondattani cezúrával is jólesőleg érezteti a verstanít („Az kit ígért, ímé, | vígre *megadta* fiát”, stb.). A chiasmus nevű alakzat hatásos ékítményével két ízben is él („... ez lűn prófétád, doctorod ez lűn”; „Bódogok eljövetek, vesszettek el, gonoszok”), s másodízben, a költemény utolsó sorában, oly művészettel és epigrammai tömörséggel, mely NÉGYEŠY szerint „egy Ovidiusnak sem vált volna szégyenére”. Voltakép chiasmus-szerű alakzatot, de megsokszorozott előtagút kell látnunk a vers 15.—17. sorában is; a 15.—16. sorban háromszor egymásután ismétlődik „állítmány-alany” sorrendű mondatszerkezet, erős hangsúllyal a szöveg szerint azonos állítmányi szakaszon („*Itt vagyon* az rejték kincs, *itt vagyon* az kifolyó víz, *Itt vagyon* az tudomány...”); a következő sor eleje azonban spontán eréllyel megfordítja a szerkezet elemeinek sorrendjét, s ezzel rendkívüli nyomatékhoz jutratja a megkezdett mondatritmus ellenére első helyre előugró alanyt („*lelki kenyér* vagyon itt), egyúttal az „itt vagyon” állítmány szóelemeit is sorrendcserére („*vagyon itt*”) kényszerítve. Mindez nem tudatosan kimesterkélt alakítás, hanem ékes magyar syntaxis, melyet lélek és a versritmustól is sugalmazott műösztön teremt elő.

Figyelmet érdemel az egész vers szép hangzata is, mely itt főkép a magánhangzók színbeli változatosságának köszönhető. Vannak sorai, melyekben ugyanaz a magánhangzó legfeljebb kétszer ha előfordul. Ebben a sorában: „Itt vagyon a tudomány,

mely örök ítetet ad”: nem kevesebb, mint kilencféle magánhangzót olvashatni meg, s csak kétszer (az *örök*, meg az *ítetet* szóban) ismétlődik szomszédosan egyfajta hangzó. A már idézett utolsó sor chiasmusa nemcsak mondattani, hanem hangrendi szerkezete szerint is chiasmus; mély-, majd magashangú elem az első mondatában („Bódogok, eljövetek”) magas-, majd mélyhangú a másodikban („vesszettek el gonoszok”). Legelső sora pedig hangzatilag is a legszebb magyar költemény-kezdetek közé tartozik. Magánhangzói gazdag változatú sorozatát („*Próféták által szolt rígen néked az isten*”) különösen méltóságos zeneiségüvé avatja a sor csaknem végig spondeuszi, lassú lejtése, a hangzók hosszúsága, mi hangszínük teljes és egymáshoz viszonyítva zeneileg jellegzetes érvényesülését teszi lehetővé. Felmondani kész gyönyörűség: templomi szózatossága szinte énekként árad. A XVI. század sok gyönyörű, nemzeti ritmusú ének-intonációja mögött ez a római dallamú sem marad hátra.

Nem lehetetlen, hogy emléke ott zsongott SZTÁRAI lelkében, mikor ATHANASIUS püspökről szóló énekének (1557) ezt a sorát leírta: „Az próféták által ki szoltál régenten” (RMKT. V. 208. l., 1535. sor).

Nem ok nélkül magasztalta hát SYLVESTER versét leghivatottabb bírálója és élvezője, NÉGYESY LÁSZLÓ, a következő szabatos megállapításokkal:

„Sehol a legkisebb erőlködés, a szótagok szorosan kötvék s a dikció mégis oly szabad. A mondatok kerek formái önként beletalálnak a ritmus periodusaiba, s mintha az indulat szülné a versformát is, oly összhangos, oly könnyű az. És az ének így szárnyal tovább, így emelkedik egész végiglen... A nyelv mindenütt fordultatos, erős, mely a formát feszesség nélkül betölti; költői bája nincs, de van bizonyos szónoki heve, határozott jelleme, melyet a szokatlan forma nem korlátoz, inkább emel a maga ritmusával is” (*A mért. m. verselés tört.* 18–19. l.).

Éneknek mondja. De valóságos szép lírai költemény is az. Nyomatékkal, ismételt erőteljes hangsúlyozással hirdeti, hogy Krisztus szól e könyvben a magyar néphez, ezt hallgassa, ezt kövesse, ez legyen prófétája, ez mestere; hogy itt, ebben a könyvben van a rejtek kincs, itt a kifolyó víz, itt az örök életet adó tudomány, itt a lelki kenyér, s nincs több bizodalom ezen kívül. A lélek, a hit tulajdon hangsúlya ez, s a meggyőződésnek e lírai hatalma foglalja szerves egységbe a vers gondolatmenetét, az hűlámogatja és juttatja el illő záradékhoz, magának Krisztusnak

hívó, ítélő szavait idézve: „Bódogok eljövetek, vesszettek el gonoszok“. Miniatúr szónoki mű, elragadó, közönnnyel nem is olvasható szép vallásos szózat.

Gondolatainak lényege, nyomatókaival együtt feltalálható a FERDINÁND fiaihoz intézett latin nyelvű ajánlás végén:

„Accipite... hoc diuinum legis novę opus, in quo Christus ipse... non iam Hebraice, non Grece, non Latine, sed Hungarice loquitur... Accipiat item gens ipsa nostra Hungarica, amplectaturque ac pietatem discat... In hoc enim sermo gratię, ac reconciliationis, in hoc verbum veritatis, in hoc cibus animę spiritualis, in hoc fons aque viue, in hoc porro verbum vite eternę.“

E latin szövegben előre meg volt fogalmazva, szabadon, alaki kényszer nélkül, a versbe kerülendő gondolat lényege, s megállapíthatni, hogy a metrum nem iga, hanem valóban szárny lett számára, belőle semmit el nem sikkasztott, sem értelmét, sem lírai stíljét meg nem bénította. Mindez ép stíl- és ritmusérzékre vall, s gondolat és kifejezés, lélektani és ritmikai súlyrend ritka szép harmóniáját jelenti.

Amint a kölcsönzött, idegen ritmus nem kényszerítette nyakatekert, magyartalan mondatalkotásra, költői nyelvben is minden cifrázkodástól ment maradt. Az a SYLVESTER, aki pedig a biblia képes beszédéről szólva, először írt nyelvünkön valóságos stilisztikai értekezést (rokontárgyút PESTHY GÁBOR Aesopusa latin előszavának a parabolákról szóló részletével), stilisztikai értelemben is alig tér el a prózában szokásosabb keresetlen, egyenes beszédétől. Szóképekkel („nem tulajdon jegyzésben vitétt“ igékkel), amilyenekkel „tele a Szentírás“, s amilyeneket ő maga oly hozzáértéssel magyarázgatott: versében alig él, s csak olyanokkal („rejteik kincs“, „kifolyó víz“, „lelki kenyír“), melyek a bibliai stílus sajátjai lévén, nagyon illők bibliafordítást felajánló versbe. Latin ajánlásában és szómagyarázataiban, mint látuk, valamennyi elő is fordult.

Egy pár szót végül a vers címéről, mely így hangzik: „Az magyar népnek, ki ezt olvassa“. Mit értsünk népen ebben a címben? SÓLYOM JENŐ (a soproni *Ker. Igazságba* írt, más szempontból is figyelemreméltó cikkekcskéjében, 1941. 176) azt mondja, hogy tévedés SYLVESTER Újtestamentumát a nép (= köznép) olvasmányának tartani; csak szeretett volna az lenni, de már csak a köznép műveltségi foka, s a könyvek magas ára miatt sem vál-

hatott azzá. Hogy SYLVESTER azt szerette volna, igaz. *Ajánlásában* kéri is FERDINÁND fiait, hogy tegyék azt lehetővé: „atque vestra auctoritate efficit, ut in manus vulgi christianorum perveniat nostrae gentis”. Azonban ahhoz előbb olvasásra kellett volna a köznépet megtanítani. Bármint legyen is, a vers címében nem jelenthet köznépet (vulgus-t) a *nép* szó; hiszen, ha a köznéphez kívánt volna szólni, bizonyára nem görög versmértékben szól vala hozzá. Különös volna, hogy épp a tanulatlan tömegnek kínálják legelőször a magasabb műveltség „gyömbérét”. Nem a köznépet értette ő akkor sem, mikor a virágénekekről szólóban dicsérte „az magyar népnek elméjének éles voltát az lelésben”, melyet „minden nép” (nyilván nem minden nemzet köznépe) méltán csodálhat. Hiszen műköltők szerelmi verseit is virágénekeknek hívták. *Grammaticájában* is több nyoma van annak, hogy (amint az akkori időkben természetes is) a ma ú. n. „népnyelvet” nem tekintette irányadónak; a névelőnek azt az írásmódját, melyet DÉVAY tett meg szabálynak („ab barát” stb.), azért nem fogadta el, mert ha a tanulatlan nép („vulgus imperitum”) úgy ejti is, inkább orvosolni illik tévedését, mintsem pártolni. Í-ző nyelvjárásban sem azért írt, mintha a többször emlegette „vulgus imperitum” beszéde lett volna az ideálja, hanem mert még akkor nem volt a tájszólásoktól függetlenül, megállapodott irodalmi nyelvünk. (L. TRÓCSÁNYI ZOLTÁN, M. Ny. 1911. 261. és 1918. 1. l.) Nos, szóban forgó verses szövegét sem a magyarságnak társadalmi és műveltségi szempontból legsőbb osztályához intézte, hanem válogatás nélkül minden olvasni tudó, s könyvét és versét valóban olvasó magyarhoz, mint idézett latin ajánlásában maga megmondta, a *gens hungaricához*, s nem a *vulgushoz*, — egyszerűen szólván: „a magyar olvasóhoz”.

Annak is megvan azonban az oka, miért nem élt „A magyar olvasóhoz” egyszerűbb címmel. Bármily különösnek tetszik, „nyelvhelyességi” meggyőződésből vagy babonából vonakodott attól. Az *olvasó* szót u. i. *lector* értelmében rossznak tartotta s egy zsoltárfordításban találkozván vele, melynek kéziratát vélemény-mondás végett küldte meg neki NÁDASDY, élesen el is ítélte (1547-ben). A szóbanforgó zsoltárfordító (LUDOVICUS THEGEZINUS = SZEGEDI LAJOS?) első mondata így hangzott: „Az tholmacz istennek esmeretibe való nevedekését kívánja az olvasónak.” SYLVESTER ezt a mondatot tetőtől-talpig rosszul fogal-

mazottnak minősítette. *Tolmács* szerint az, aki előszóval magyaráz; *olvasón* pedig a templomban használt olvasót érthetnék; vagy *olvasó ember* volna helyén, vagy *azkik ezt olvassák*. A kifogásolt mondat tehát így volna javítandó: „Az ki ez könyvet magyar nyelvre fordította, kívánja az istentől azoknak, kik ezt olvassák, hogy az ő esmeretiben nevedjenek“ (*Irodt. Közl.* 1893. 98. l.). Ez ugyan kissé bőbeszédű fogalmazás, talán pongyola is, de „azki Sylvestert olvasta“, tudja, hogy ő nem tömörségre, nem választékosságra szokott törekedni (mint PESTHY GÁBOR), hanem, akár némi lazaság árán, természetes, fesztelen érthetőségre a fordításban. Különben a *legens* participiumot már *Grammaticájában* (1539) következetesen *írásolvasónak* fordította, tehát már akkor tudatosan került, még egyszerű nyelvtani paradigmában is, az *olvasó* „ambigua vox“-ot. Ő ezt nagyon komolyan, sőt pedánsul vehette. Tudvalevő, hogy a sárvárújszigeti nyomdában ABÁDI BENEDEK vette át és fejezte be az Újtestamentum nyomását s ugyancsak őt látják abban a magát *B. A.* (Benedictus Abádi?) betűkkel jelző ismeretlenben, aki DÉVAY *Ortographiájának* egyedül ismert, krakkói, 1549-i, már „újonnan megigazított“ kiadása előszavát írta, helyesebben: akinek *B. A.* jelzésű előszavát egy korábbi kiadásból ebbe az újonnan megigazítottba is átvették. Sok szó esett róla, vajjon hol, s mikor jelenhetett meg az a korábbi kiadás, s volt oly (GULYÁS PÁLTÓL, a *M. Ny.* 1928. 270—271. lapján kételkedve fogadott) feltevés, hogy az talán az újszigeti nyomdában készült, a reánkmaradt krakkóinál hibátlanabb szöveggel, de már akkor is *B. A.* előszavával.

Nos, ABÁDI csak 1539 és 1544 közt tartózkodott Újszigeten, tehát oly időben, mikor ott SYLVESTER volt a nyomdavezető. SYLVESTER már akkor ismerte DÉVAY *Ortographiájának* egy korábbi (1538-i?) krakkói kiadását, hiszen, mint említettem, annak a népi ejtésre hivatkozó helyesírását már *Grammaticájában* (1539) elítélte. Ő bizonyára nem engedte volna meg az ottani nyomdán oly *Ortographia* kinyomását, melynek egy fontos szabályát visszaútasította, azt meg éppenséggel nem, hogy ABÁDI egy ott nyomtatott könyv előszavában az *Olvasót* köszöntse. Az *Újtestamentum* végén (mint a könyv leíró ismertetésében láttuk) nem is az *olvasónak* kíván isteni kedvet „az könyvnyomtató“ (ABÁDI), hanem „annak, az ki ezt olvassa“. Igen, mert ott volt mellette SYLVESTER, aki nyelvhelyességi szabályához ragaszkodva,

szintén nem „*A magyar olvasónak*” írta ajánló versét, hanem „*Az magyar népnek, ki ezt olvassa*”. Látjuk tehát, minő meg-gondolás diktálta a vers címét, s egyszersmind megállapíthatjuk, hogy B. A. (ABÁDI BENEDEK) Újszigeten nem nyomtathatta DÉVAY *Orthographiáját*. Aki azt 1549-ben Krakkóban „újonnan megigazítva” kinyomtatta, az vagy nem tudott SYLVESTER ismer-tetett ellenkezéséről, vagy nem törődött már vele; előszava u. i. így kezdődik: „*Az olvasónak* (!) isteni kedvet kér B. A.” Ami különben e szónak SYLVESTER előtti használatát illeti, már GÁLSZÉCSI ISTVÁN „*Olvásoknak* isteni köszönet” megszólítással élt 1536-ban megjelent énekeskönyvében. (L. DIVÉKY, *MKSzle*, 1911.)

Versünk történetéből még mindössze annyit közlök itten, hogy az *Újtestamentum* 1574-i bécsi kiadása kihagyta, a XVIII. században pedig MARTH MÁTYÁS pozsonyi rector, majd lelkész, latinra fordította. Fordítását RIBINI JÁNOS közli, ismert, 1787-i kiadványában (*Memorabilia avgotanae Confessionis*, I. 52. l.) „*Adlocutio Sylvestri ad gentem hungaricam, carmine hungarico ad metrum latinarum elegiarum, insigni facta artificio*” címen. Ez ügyes fordítás szövegét valaki, mint odafel említettem, (igen szép régi írással) lemásolta az Akadémia két kötetbe kötött *Új-testamentum* példányába, a magyar eredetivel szemközti lapra, „Scrib. M. M.” aláírással. A magyar népet, mint látni, a fordító is gens hungaricának értelmezte.

*

Az első magyar distichonok írója, bár az „usust” lehetőleg tisztteletben kívánta tartani, nagy kedvelője volt az újnak. A *Gram-maticája* elé írt latin versek egyikében az új szó játékos variálásá-val intette hálára fiát, az új holdkor új életre született, újonnan felállított iskolába újévkor belépő THEODORT NÁDASDY iránt, ki az új intézményt (a nyomdát) Újszigeten állította fel. Írt, kez-dett is elég sok újat, de minden kezdeménye, minden felfede-zése anyanyelve dicsőségét szolgálta, s a magyar nyelv humani-zálásához tette meg az első, a legfontosabb lépéseket. Felhasz-nálta kisegítőül a latin nyelv tanításában s ezzel megkezdte a magyar grammatikai műnyelv kiképzését; általában igyekezett a közkeletűvé vált tudós latin elnevezéseket (hetek, hónapok ne-veit) magyarral felváltani, tudós tárgyakról (stílusról stb.) ma-gyarul írni. De tudós figyelem tárgyává is megtette anyanyelvét,

mikor latin grammatica írása közben annak is felfedezte szabályos voltát, s megvonta saját nyelvtana körvonalait, megállapította más nyelvekhez képest több tekintetben fölényét: hogy van névelője, van tárgyas ragozása; meghatározta s védelmet igénylő nemzeti tulajdonként vette számba a latintól eltérő sajátosságait, syntaxisa és szólásmódjai, sőt képes kifejezései különleges jellegét, tiltakozott eredeti szerkezeteinek fordítás közben való ellatinosítása ellen. Tudós nyelvvé és tudomány tárgyává tette meg, s ezzel éppúgy fölemelte a műveltség addigi kizárólagos nyelve, a latin mellé, amint Újszövetségfordításával a Biblia szent nyelveinek a méltóságából részesítette. Felismerte benne a szépet is: költőiségben a Biblia képes beszédével, ritmusban a görög-rómainak nemes zengésével vetekedő magasrendűségét.

Nem tartozott azon magyarok közé, kikről panaszosan mondja, hogy legkitűnőbb sajátjainkat is kevésbe veszik, míg más nemzetek szerényebb javaikban is gyönyörködni tudnak. Ő először tárta fel rejtek kincseinket. Nyelvünk nemességében hazaszereteté, nemzeti önérzete gyönyörködött. Nemcsak nyelvtani példának írta le *Grammaticájában* a latin mondást: „Dulcis amor patriae“, hanem érezte, hogy (saját fordítása szerint) „Ídes az hazának szerelme“. Buda elvesztése évében, Újszövetség-fordításának az idegen anyanyelvű királyfiakhoz intézett ajánlásában sem mulasztotta el nyelvünk magasztalását; emlékezteti őket, hogy anyjuk, ANNA tudja ezt a nyelvet, mert a mi nemzetünkéből származott; úgy értesül, hogy a királyfiak sem idegenkednek attól, s jól is van az úgy, mert mind a fejedelem, mind alattvalói érdekében kívánatos, hogy amaz ismerje népeinek nyelvét.

Vannak, akik a Mátyás-kori humanizmust ma is a királyi udvar jelentéktelen fényűzésének tartják. Nos, következményeiből ítéljük meg. Az a humanizmus tudatosította s emelte műveltség jellegére, a római hazafiság példájától sugalmazva, az ösztönökben addig is megvolt magyar nemzeti érzést. Ugyanez a humanizmus folytatta és teljesítette ki a maga MÁTYÁS óta meg nem szakadt nevelő munkáját SYLVESTER és kortársai nemzeti nyelvkultúrát elindító tudós hazafiságában.

HORVÁTH JÁNOS.

BALASSI BÁLINT AZ OCEANUM MELLETT.

— *Szepsi Csombor Márton Europica Varietasá-nak¹ új kiadása alkalmából.* —

BALASSI BÁLINT akkor látta először az óceánt, mikor mint fiatal nemesúr, BÁTHORY ISTVÁN szolgálatában Danzig alatt járt. Ezt első levelében írja, melyet gyámjához, nagybátyjához, BALASSI ANDRÁSHOZ intézett, ahol mentegetőzik, hogy a szandomiri vajdáné, KOSTKA JÁNOSNÉ akart írni hugának, de ő elfelejtkezett róla és nem szólt neki, hogy hazautazik: „Merth danczabo[l]²... valamű lengiel baratim . 7 . Melű földigh Malbwrgig [ki]fertettek, S. az Conuerfatio miat (. az mÿnth . k . ýol [tug]gia .) ennekem Nem hogy waidané Aßonyom, de még hwgom ő Maga fem Jwttot eßembe.“ (1577. június 11.)

Már másutt megírtam, hogy BÁTHORY ISTVÁN akkorában Marienburgban ült udvarával és onnan tárgyalt a danzigiakkal. Hogy BALASSI BÁLINT Danzigból indult Marienburg felé, az bizonyítja, hogy ő is részt vett a Danzig körüli harcokban s akkor alighanem abban a győzelmes csatában is, melyet ZBOROVSKI ANDRÁS aratott alig 2400 főnyi lengyel és magyar seregével a 12.000 főnyi danzigi seregen, Langenau mellett.

¹ Idén a könyvnapra kaptuk ennek a ritka, érdekes műnek új kiadását a következő címen: EVROPICA || VARIETAS || AVAGY || SZEPSI CSOMBOR MÁRTON || LENGYEL, MAZVR, PRVZ, || DÁNIA, FRISIA, HOLLANDIA, || ZÉLANDIA, ANGLIA, GALLIA, || NÉMET ÉS CSEHORSZÁGON, || VISZONTAG || a prussiai, pomerániai, svéciai, || norvégiai, frisiai, zélandiai, || britanniai tengeren való || bujdosásában || LÁTOTT, HALLOTT, || KVLÖMB-KVLÖMBFÉLE DOLGOK- || NAK RÖVID LEIRÁSA, || mely minden olvasóknak nemcsak || gyönyörűségére, sokféle || hasznára is || szolgál || 1620 || KASSÁN Festus JÁNOS: || MOSTAN PEDIG KOLOZSVÁRT, LEPAGE ÁLTAL. 206 lap, 16-r.

² Danzig nevének ezt az alakját nem ismeri GOMBOCZ—MELICH Etym. szótára, pedig bár a levélben a szó vége nem egészen világosan olvasható, de a „dancz“ után a *k* betű határozottan hiányzik, holott DÉZSI és előtte mások (BALASSI B.-kiadás II. 492) így olvassák. Másutt BALASSI is Dancz-kát ír.

Ezt a csatát egy lengyel humanista, LAZICIUS JÁNOS, részletesen leírta *Clades Dantiscanorum anno Domini M D LXXVII, XVII Aprilis* (Frankfurt, Wechel 1578) című kis művében és az ő nyomán meséli el SZEPSI CSOMBOR MÁRTON *Europica Varietas*-ában, 1620-ban, azzal a különbséggel, hogy míg a lengyel író ZBOROVSKIT említi, mint a csata vezetőjét, CSOMBOR MÁRTON ZBOROVSKI minden tettét ráruházza egy BORNEMISZA JÁNOS nevű magyar huszárkapitányra, aki LAZICIUSNÁL nem is szerepel. Ebben az átalakításban annyira megy, hogy mikor a lengyel író szerint a danzigiak egyik hadnagya, RAUSAVIUS, a lengyelekkel szemben óvatosságot ajánl, ő ezeket a szavakat COLENSIA JÁNOS német hadvezér szájába adja és a magyarokat teszi a latin idézetbe: „*Lente festinandum quia ungari ad pugnam, [magis] quam ad fugam paratiores sunt.*” LAZICIUSNÁL: *Centurio Rausavius, respondisse fertur lente festinandum esse, videri enim sibi Polonos ad certamen magis quam ad fugam esse paratiores.*³

Viszont a lengyel író is elismeri, hogy a 40 magyar huszár és a magyar hajduk remekül rohamoztak, bár a nevüket egyiknek sem ismeri. Ezek között lehetett BALASSI BÁLINT is, máskülönben mit keresett volna Danzig felé?

Érdekes, hogy LAZICIUS művének végén egy latin szatirát is közöl a danzigiakról, melyet ugyanaz a BIELSKI JOACHIM írt, aki ugyanebben az időben BALASSI BÁLINT apjáról írt halotti költeményt, közölve benne a magyar úr arcképét is. Vajjon nem BALASSI BÁLINT látta-e el adatokkal?⁴

Másodszor utolsó, híres bujdosó útja alatt járt újra a költő a Keleti-tenger partjain, 1591-ben. Akkorában mondott búcsút hazájának, barátainak, legényeinek, fűnek és fának, mezőnek, síknak és hegynek, sőt nagy szerelmének, LOSONCZY ANNÁNAK is, akinek kosara miatti bosszúságában hagyta el az országot. Igaz, hogy a lengyel kancellár is hívta a török elleni hadba és WESSELÉNYI FERENC várából, a magyar határon fekvő Dembnoból levelez vele ez ügyben. Itt szerzi legszebb verseit, amikből a Coeliárol elnevezett ciklus alakult, aki mögött magát WESSELÉNYINÉT kell keresnünk. Majd a finom előkelő magyar és lengyel hölgyek vár-

³ SZEPSI CSOMBOR MÁRTON: 37. l. A *magis* szó alighanem sajtóhibából maradt ki a magyar szövegből.

⁴ BIELSKI epicediumát felfedezte és kiadta WALDAFFEL JÓZSEF: Egyet. Phil. Közl. 1940; 197. l.

saságából a kurtizánok közé vetődik, s egy HANUSKA BUDOUSKIONKA nevű „cortegianához“ ír „latrikánus“ verset (Friss szép fejér póka), majd egy citerásleány kelti fel szenvedélyét:

Lengyel szép Zsuzsánna vervén citeráját
 És mondván utána gyönyörű nótáját: ,
 Eszem vesztve,
 Eltévesztve,
 Szerelmében sillyesztve,
 Felgerjesztve és ébresztve,
 Szívemet elrekesztve,
 Belső tűzzel emésztve!

SZEPSI CSOMBOR MÁRTON református tiszteletes néhány év-tizeddel később járja meg ugyanezt az utat és nem győz botránkozni azon, hogy a lengyel városokban és falvakban mennyi kísértésnek van kitéve a jámbor utas. Mindjárt a határon, Lipnicában Ulysseus jut eszébe, aki a szirének elől bedugta a fülét. „Nagy sok tisztátalan személy hizelkedéssel hozzánk jött, énekléssel vigasztalt, de mi ellenük az fáradtság miatt álommal dugtuk bé füleinket és ekképen szabadultunk meg tőlük.“ Versei bizonyítják, hogy Bálint uram nem dugta be a fülét, hanem együtt táncolt, énekelt a lengyel szirénekkel. Krakkóról, honnan a költő szintén irogat haza leveleket, ezt írja CSOMBOR MÁRTON: „Az fertelmes élet nem hiszem, hogy Szodomában, Gomorában nagyobb szabadságban volt volna, mint Crackóban. Mindenütt valahova eltekint ember, az sok fajtalanságot látja. Valahova megyen, ottan utánna az szemérmetlen nőszemélyek serege.“ Ezek közül kerültek ki a HANUSKA BUDOUSKIONKÁK és a citerásleányok, kikkel a költő kártyázik és táncol. VILLON óta nem szerepeltek a könnyűvérű nők az európai költészetben, BALASSI BÁLINT merész, credetiségre törekvő tehetsége fedezi fel őket újra a Kárpátok alján, s mindig tiszta, szemérmes stílusa belőlük is nemes körvonalú műzsákat tud teremteni...

De ime: egyszerre csak felbukkan az „Oceanum mellett“ és szép vallásos éneket ír!

Ezeket írák
 A tenger partján,
 Oceanum mellett,
 Kilencvenegyét
 Mikor jegyzettek
 Másfél ezer felett.

Végigpillant egész életén, s ezúttal elhagyva — szokása ellenére — a bűnbánatot, csupán Istenbe vetett bizalmát énekli:

Kegyelmes Isten,
Kinek kezében
Életemet adtam:
Viseld gondomat,
Vezérlé utamat
Mert csak rád maradtam.

Gyermekségemtől
Fogván egyedül
Csak tetőled vártam:
Mint atyja után
Fiú kiáltván,
Könyörögven jártam.

Isten áldását esdi, kér reménysége szerinti jókat; a malasztot úgy lesi, mint ahogy az Úr hullatja harmatát tavasszal a virágra. Azért áldja nevét mindenekfelett.

Mit keresett a költő az óceán mellett? Talán erre is megtehlhetünk. RIMAY JÁNOS írja, hogy a „pruzországi Transpergából“ kapott tőle új esztendőre két könyvet és egy levelet, ahol büszkén nyilatkozik verseiről és lenézően szól azokról, akik rágal-mazzák és amellet énekeit alacsony elméjükhöz illesztve átírják.⁵

Mi ez a Transperga? Ilyen helynév nincs Poroszországban. Itt megint CSOMBOR MÁRTON igazít el minket, aki útleírásában említi, hogy Danckából, vagyis Danzigból 1617-ben *Braunsberg*-ba érkezett. Élete végén tehát az Oceanum mellett, a fiatal korából ismert tájak felé kódorgott újra a vitéz költő. De mit kereshetett Braunsbergben? Adjuk itt a szót megint CSOMBOR MÁRTON-nak, aki részletesen elmondja, mi kaphatta meg ebben a távoli városban az odavetődő magyar embert:

Pruzországnak jobban meglátásáért Anno. 1617—. Jan. 21. elindultam Danckából két barátommal. Egyiknek neve Joannes Livio, másiknak Camper Curo [nyilván az egyik liv, a másik kurlandi volt]. Mentünk először által az

⁵ RIMAY JÁNOS munkái. RADVÁNSZKY BÉLA kiad. 253. lap. Az egyik könyv, MACHIAVELLINEK egyik műve, elő is került újabban a sepsiszentgyörgyi Székely Múzeumból; az igazgató, ki különben kitűnően ismert bibliográfus, HERPEI JÁNOS azonban máig is adós a mű és bejegyzéseinek könyvészeti ismertetésével.

Viszlán és az tengernek szigetében mind az vendégfogadóig, kit Schneegrubnak hinak, felindulván ott általeveztünk az tenger morotváján és értünk Braunsbergába.

A tenger morotvája, amit itt említ, a Frisches Haff, mely Danzigtól kelet felé húzódik. Ennek egyik öblében épült Braunsberg.

Erről jut eszünkbe BALASSA BÁLINTnak egyik Júlia-verse, mely így kezdődik:

Ó nagy kerek kék ég Dicsőség, fényesség, csillagok palotája: Szép zölddel béborult virágokkal újult jó illatú föld tája; Csudákat nevelő, gályákat viselő nagy tenger morotvája!

Aztán így ír CSOMBOR MÁRTON:

Braunsberga. Pruzországnak Pogesamia nevű részében épült, szép módjával az Passarge folyóvíz mellett, ki az Ó- és Új-várost, az várral együtt, egymástól elszakasztja és nagyközel annakutánna az tengerbe szakad. Situsa ez városnak az én ítéletem szerint vagyon legszebb és legzsírosabb részén az országnak. Szép apró házakkal megrakatott. Vagyon az apácáknak egy klastroma és egy temploma benne, *az jezsuitáknak pedig szép és nevezetes kollégiuma. Ebben eleitől fogva az magyar úrfiak, főképpen az erdélyiek tanultak.* Mindenféle tudományokkal tündöklök az skóla, minden arsnak külömb, külömb szép auditórium. Ott létemben az páterek negyvenhaton voltanak, kik bennünket emberséggel fogadtak, az skólának minden részébe elhordoztak. Vittek az bibliotékába is, azmely szép könyvekkel rakva. Azok között vagyon egy régi írott Biblia is. Az deákokat felette nagy disciplinában tartják, kik gyakorta kétszázan, néha háromszázan is vagynak. Naponként az templomban kétszer könyörgésre kicsinytől fogva nagyig bémennek és módjuk szerint Istenüket tisztelik. Az skólán kívül hálnoiok nem szabad. Aki közülük maguk pénzén élnek, az pápa bursájában járnak, ki negyvenet tart, az kollégium pedig harmincötöt, néha többet, néha kevesebbet.

Az parochiale templom felette szép és nagy oltárokkal igen fényes. Azok között pedig vagyon egy Krisztus képe, kit nagy mesterséggel egy oltárköre állattak. Az vas szegek és dárda miatt lött öt sebhelyekből az vasakat (melyeket veresen megfestettek) meggörbítvén nyujtották egy pohárba, oly módjával, hogy alig hitetheti ember el magával, hogy vér nem folya belőle.

Az belső város számlálja magát Pruzország szabad városai között: az felső pedig az varmi püspökséget (*kiben Báthory András, ki Erdély fejedelemségében hala meg, uralkodott*) ismeri urának. Nincsen egész Pruzországban oly város, ki az ő hitét és erkölcsét annyira megtartaná, mint ez, mert holott Pruzország előbbi ruházatját és szólását elhagyta, ez mindakettőt megtartotta és semmi aranyláncokban, gyűrűkben, selyemruhákban nem gyönyörködik. Az veres gerezna náluk, mint szintén az Szepesben, tiltott dolog. Nem kevéséyek, az római vallásnak igen oltalmazói. Vagyon mind-

azonáltal immár az városon kívül egy lutheránus templom is. Serük jó, melyet az én egészségemnek megtartására Pruzországban legjobbnak ismerem. Farsangban az többi városbeliek bajnokokat küldenek ez városba, kik az itt való piacon az bazilika autoritásáért, ki régen nem volt, bajt víni kívánnak, erősségét és privilégiumát hogy elvehetnék. De még ezeit, csuda dolog, mindenkor az braunsbergai kiküldött személy triumfált.

Itt és ezért járt tehát BALASSI BÁLINT az Oceanum mellett. Nyilván a braunsbergi jezsuiták tudós kollégiuma vonzotta magához, BÁTHORY GÁBOR magyar kolóniája. Itt kapta kézbe MACHIAVELLI államelméleti könyvét, mely úgy megtetszett neki, hogy RIMAYNAK küldte újévi ajándékba. Ez a példány nemrég elő is került a Székely Múzeumból. Vajjon a jezsuitáktól kapta vagy azok figyelmeztették rá? És mi lehetett a másik könyv, melyet ugyanakkor küldött RIMAYNAK, talán MACHIAVELLI cáfolata?

Annyi bizonyos, hogy az Óceán mellett vallásos gondolatok foglalkoztatták és talán a páterek tartattak vele életgyónást, melynek eredménye az a szép ének, hol visszapillant gyermekségére és hangoztatja, hogy egész életén át Istenben vetett hite tartotta fenn az elsüllyedéstől.

Így jutott el a költő mint annyiszor, az utcai és korcsmai lányoktól Istenhez, a posványból az Óceán mellé.

S az Óceán többé nem engedte el. Ettől kezdve mintha a jó atyák állandó mentorai volnának. Talán még itt Braunsbergben kapta kézbe CAMPIÁN EDMUNDNAK, egy hitvalló vértanú jezsuitának a protestánsok ellen írt „*Tiz okait*” (Rationes decem) azzal, hogy tollát immár Isten és az igaz hit védelmére használja fel. Ezen a fordításon dolgozott még esztergomi sátrában is és a félig kész fordítást utolsó lelki vigasztalója megint egy jezsuita, DOBOKAY SÁNDOR találta meg a hős hagyatékában halála után s adta ki kiegészítve a hiányzó fejezetek átültetésével.

A jezsuitákkal tartott szoros kapcsolataira jellemző, hogy a fintai DARHOLZ KRISTÓF gyűjteményébe, hol a sárosi nemesúr a két BALASSI-testvér emlékét egy halotti énekgyűjteménnyel óhajtott megörökíteni, a turóci, vagyis znióváráljai jezsuita collegium poézist tanuló növendékei szállították a legnagyobb kontingenst.* Mivel a latin költemények névtelenül jelentek meg és a turóci collegium e régi korszakáról amúgy is oly keveset tudunk, ide írom

* L. DÉZSI Balassi-kiadásában, II. 641—653.

egy 1590. szeptember 30-án kelt periratból az előljárók és tanárok neveit:

STEPHANUS CASSOVIUS, a collegium igazgatója (praepositus istius Thurocensis Collegii... ibidem superioris), Bartholomaeus Willerus, provincialis, nobilis JOANNES BARAN, officialis. A többi atyák nevei: JOANNES NICOLAUS aliter REINELIUS, JOANNES MOLLIENNIUS, LEONARDUS KLASSOVITIUS, LUDOVICUS ...UZOMANNUS, PETRUS FIMINIUS, PAULUS KORZENIUS, NICOLAUS MARTONIUS, MICHAEL ROLTH, STEPHANUS RUTHENUS (?), FRANCISCUS MAGISTER, DONATUS PORTARIUS, PETRUS KANISIUS, JOANNES SERORIUS, STEPHANUS ARATOR (= Szántó), VICTORINUS (procurator Viennensis), CASPARUS ERDELJ, GEORGIUS BADER, GEORGIUS SERORIUS, THOMAS de TURRE ALBA, továbbá DAVID, MARTINUS, IGNATIUS, TILMANN, LAURENTIUS, THEODORUS, BALTHASAR, URBANUS, JACOBUS, LUCAS és MARCUS atyák.⁷

Ezek és ezeknek növendékei között kell BALASSI BÁLINT jó barátait keresni, hiszen ők sorolják el verseikben a költő humanista műveltségének részleteit is.⁸ Élete utolsó éveiben bizonyára többször megfordult náluk az otthonát vesztett nagy ember s utolsó óráján is rájuk, rendjükre hagyta azt, ami legkedvesebb volt számára a földi életben, árva, anyjától elhagyott gyermekét, sőt vannak adatok arra is, hogy e célból birtokokat is hagyott a rendre. A későbbi kutatásra vár e személyi kapcsolatok közelebbi tisztázása.

ECKHARDT SÁNDOR.

⁷ Acta Jesuitica. Orsz. Ltár. Coll. Tyrnav. 23—24. (Régi sz. n° 7. R. 2.)

⁸ L. könyvben: Balassi Bálint, 122. lap.

A XIX. SZÁZAD ELSŐ HÁROM ÉVTIZEDE MAGYAR NYOMTATVÁNYAINAK MEGHATÁROZÁSA.

A magyar helyesírás története még mindig megiratlan, pedig régi, szerző, évszám, nyomdahely nélküli, vagy címlapját vesztette nyomtatványok meghatározásánál egyik legfontosabb támaszpont — amint azt a XVI—XVIII. század könyvmeghatározásairól és helyesírásáról szóló értekezések eredményeiből látjuk, a helyesírás.¹ A XIX. század magyar helyesírásának történetét sem írta meg eddig senki s a könyvtörténészek is elhanyagolták ezt a területet, abban a nyugodt hitben, vagy feltevésben, hogy a XVIII. század katolikus-református (lutheránus) helyesírási ellentétei a *Révai-Verseghy*-féle helyesírási viták, a jotisták és ypszilonisták háborúja után továbbra is megmaradtak ugyan, de csak két irányban, amennyiben *Révai* követői j-vel, *Verseghy* követői pedig y-nal írták a *látja-láttya* alakokat.

A magyar könyvtörténészt a XIX. század első évtizedeinek helyesírása azért érdekli, mert e korban még nagy számban jelentek meg oly nyomtatványok, főként egyházi, vallásos kiadványok és ponyvák, melyeket kiállításuk, betűik, kötésük alapján XVIII. századbelinek tartana, ha a címlapján levő évszám el nem árulná, hogy a XIX. században jelent meg. Ilyen régies hatású nyomtatvány például *Nováky József Öt nagy bőjti szent beszédek, melyeket ez előtt öt esztendőkből hív halgatóihoz mondott...* Egerben, az Érseki Oskola' betűivel, 1810., vagy *Lótsei Sp. [ielenberg] Sámuel Király-választás; melly történt a' kézművesek' mester-emberek és professionisták' diétai ország-gyűlésén...* Kolo'sváron, A' Királyi Lyceum' betűivel, [1830]. Ez utóbbi előszavának öreg betűs főtt szedése és nyomása élesen elüt az e korban már egyre sűrűbben használt finom, vékony metszésű betűktől s címlapjának hiánya esetén akár XVII. századbelinek is tarthatná a tájékozatlan könyvgyűjtő.

¹ L. Régi magyar nyomtatványok meghatározása (Könyvgyűjtők Évkönyve 1919), Régi magyar nyomtatványok nyelve és helyesírása, 1934. A XVIII. század magyar nyomtatványainak meghatározása, 1938. XVI. századbeli nyomtatványok meghatározása MKSze, 1940. és Kormeghatározó-e az ő, ű, ö, ü stb. MKSze, 1941. című dolgozataimat.

XIX. század eleji nyomtatvány meghatározásánál is könyvnyű tehát tévedni egy-kétszáz esztendő és ezért nem árt megvizsgálni az e korban készült nyomtatványok nyelvét és helyesírását abból a szempontból, hogy az előző század nyelvi és helyesírási állapotával szemben megállapítható-e rajtuk oly eltérés, amelynek alapján egy cimlaptalan nyomtatványról kétségtelenül megállapíthatnók, hogy az a XIX. és nem a XVIII. században vagy még korábban készült.

A fonetikus (katholikus) és etymologikus (református) helyesírást a XVIII. században az egyházak birtokában levő és felügyelete alatt álló nyomdák következetesen használták. Lássuk, milyen helyesírással élnek a XIX. századeleji egyházi nyomdák?

Katholikus nyomdák.

Eger.

NOVÁKY JÓZSEF: Ött nagy bőjti beszédek. Eger. az Érseki Oskola' betűivel. 1810.

ö, ő, ü, ú: 1, jövődölésivel 1, Üdvözítő 1, közzül 1, 66, ő 2, hírül 59, versébül 59, egyedül 61, törvéntelenül 64, kiktül 66, füzefiség 91, füzesség 91. — **c:** ortzával 53, keletpte 79, harmintz 78, 80, tzéllja 72, útzáin 5, 101. — **cs:** tsuda 47, nints 49. Bölts 49, tsak 49, 51, tsal-55, tsikar-57. **zs:** József 47, Zfidók 47, 51, 59, Zfoltár 22. **De:** visgálás 47, 'Sidó 184, 185, 188, 189. — **Jésülés:** botsánattyával 80, magyarázattyátul 93, kinnya 60, 97, kinyainak 80; — útállja 51, vakúllyak-meg 51, meg-tsallyák 51, 83, öllük-meg 55, éllünk 55, beszélünk 55, hánnya 57, tanityák 65, tapafztalhatyuk 69, mondgya 70, el-adgyák 78, tekintyük 80, bíztattya 80, pótolý 84, foghattyük 99. — **De:** akaratjára 57, parantso-latját 63, átalljában 85, kardjával 95, állatjában 99; — felbontja 51, el-hazudja 53, engedjék 55, mondja 63, 65, tanitják 65, rontják 69, meg-mutattja 73, látjuk 75. tudja 99, el-árúlyja 78. — **Névmások:** ilyen 14, némelly 57, némellyek 47, olly 51, mellyhez 77, valamelly 77, ollyan 63, illy 98. — **Kötőjel igekötőknél:** meg-sértetted 49, meg-ölted 49, Térij-meg 49, vigyen-el 51, jön-ki 53. — **Egyes szavak:** egygyet 62, Egygyik 88, Egy 57, 57, 59, 59. — keresztény 11, 13, 17, 22, 63, 73 stb. stb. — **Mássalhangzó-kettőztetés:** gyilkossa 63, tolvajja 91, meg-betsüllésére 95, mutattnak 96, okossan 88, húzz (von bennünket) 89.

Ez a nyomtatvány alapján véve a hagyományos katolikus (fonetikus) helyesírást követi, de igen sűrűn keverednek belé a református (etimologikus) helyesírás alakjai is. Így ezt kevert helyesírásúnak kell tekintenünk.

Kolozsvár.

Az Erdélyi polgári magános törvényekkel való esmeret-
ségek' harmadik könyve... Kolo'sváron. A' Királyi Lyceum'
betűivel, 1830.

ő, ő, ü, ú: kép-viselői 1, illő 1, törvénytől 1, bűnös 2, ügyeiket 2, egyfelől 3, másfelől 3, törvényes 4, közönséges 3, közönségesen 4, közönséges 5, 5, rendkívül 5, környülállások 6, 9, külön-külön 7, különben 9, költséget 9, 19, külömbféle 9, 10, önként 10, külső 13, Böjti 24. — **c:** tzélja 1. — **De:** czélja 1, 4, czéll yok 22. — **cs:** botsát- 3, tselekedet 4, kaptsol- 11, 11, tsak 19. — **De:** cselekedet 4. — **zs:** sinor 19. — **Jésülés:** foglalattya 17, felelettye 19, 19, folyamattya 21, pontyaira 21, czéll yok 22, magyarázattya 27, czéll ya 31; — kiszólgál-
tattya 1, nyújtja-bé 4, kívánnya 7, alkalmaztatya 7, szól-
littuk 11. megbizonyittya 19, tartjuk 25, megtartya 25, adgyuk 26, jelentjük 26, értyük 29, mondgyuk 31. — **De:** czélja 17, felelete 19. rendjében 21; — foglalja 6, 8, adja 3, 6, mondjuk 34. — **Névmások:** ollyatén 4, valamely 21, 27, illyenek 23, ólyanok 23. illyetén 25, a'melyek 27. — **Kötőjel**
igekötőknél: adja-elé 6, leirja 21, feljegyz 21, megtenni 57, kívántatnak-meg 57. **De:** ki jegyzett 21. — **Magánhangzó**
hosszabbodás: ügyeiket 2, szólgáló 2, közönséges 3, törvé-
nyes 4, bévádóltatott 4, Ügyek 4, közönséges 4, 5, 5, külömb-
böző 4, külömbféle 9, folyamatú 5, 5, 9, 33, kidőlgőztatandó 5, ügyelni 6, környülállások 6, 7, külön-külön. 7, költséget 9, büntető 9, önként 10, ülésnek 14, külső 17, illyenek 23, ólyanok 23, folytathatásoknak 23. — **Mássalhangzó kettőztetés:** botsáttások 3, szóllunk 3, Zállagos 5, 9, Zállag 9, közelitt 11, helytelen 18, örökösseire 23, Allperessel 23. szavattyosság 28, folyamat 5, folyamat 33, 35, 35, 35 stb, személyes 57, 57.

Katholikus helyesírású, sok református helyesírási alak belekeverésével.

Kolozsvár.

LÖTSEI SP[IELENBERG] SÁMUEL: király-választás, melly történt a' kézmívesek'... ország-gyűlésén. Kolo'sváronn. a' Királyi Lyceum betűivel. [1830].

ő, ő, ü, ú: Gyűlése, Jegyző-könyvéből, kettős, ösztönül (Bev.) kiktől 1, Fő 1, ügyeink 1, öszültt 1, ül 5, gyűrű 5, Jődögel 7. — **c:** tzölönkös 3, tzélját 5, peretzeket 9, lántzok 9, uttzákat 11, kementztét 13, kedventztét 13. — **De cz:** Czéhok 1, czélra 1, tánczra 58, ránczos 58, virgonecszág 58. — **cs:** bőltsségben 3, Ditsérik 5, Tsak 5, Tólttésér 7, tsinálók 9, nintsen 9, Tanáts 11. — **De:** Csiszár 5, 44, Császárók 9, kardcsináló 44, vacsorára 45, becse 45, nincsen 45. — **zs:** megvi'sgálja 10, sinorozások 53, 53. — **De:** malozsa 73, zsende-

lyezem 99. — **Jésülés:** gondjait 24, harmatjait 24, áldozatja 38, térdjére 67, szomszédjával 173; — Engedjen 9, láthatja 9, mondhatja 9, adhatja 9, találja 10, sajnálja 10, megfontoltjátok 13, menjen 15, mondják 17, simítják 39, szálljan 45. — **De:** formállya 13, haladgy 41, haggy 41, számollyan 45, higgyen 146. — **Névmások:** Mellyek 13, mellyből 15, olly 15, illyen s ollyan 67. — **Magánhangzók meghosszabbodása:** vakóljuk 122, földjük-bé 122, kipótólja 123, múlatoztok 124, töltök 124, Gömbözt 125, Betsületem 135, köz-Rend 135, sугallás 137, becsüli 139, gógós 139. — **Mássalhangzó-kettőztetés:** árrokat 127, tolmáttsa 129, terjedttét 129, megszollal 131, folytát 133, szerte-szétt 135, szoll 141, voltán 143, Vassa 146, szorosan 147, bajossan 147.

Kevert helyesírású.

Református nyomda.

Kolozsvár.

A' köz szeretet' fájdalma, a' néhai méltóságos Sáros-Pataki Pataki Sámuel úr'... sirhalmánál, két halotti beszédekben... Kolo'sváron, Nyomtattatott a' Ref. Kollégyom' betűivel. 1824. (Két halotti beszéd: 1. CSISZÁR SÁMUEL: Az orvosi tudomány, 2. HEGEDÜS SÁMUEL: Az igaz orvos).

ö, ő, ü, ú: feljül 5, földön 5, becsüllő 5, szívü 7, belső 7, kötelesséi 7. — **c:** nyólcz 6, czélt 6, láncz- 7, 18, virgoncz 15. — **De:** recepteket 23; lántz 59. — **cs:** bölcs 7, 13, csoportosodnak 7, csal- 7, bocsát- 9, csudát 9. — **zs:** Pézsmát 11, 'Selléred 15, pásinton 15, mu'sikában 13, vi'sgál- 42, 53, bal'sam 45. — **Jésülés:** csoportját 8, céljáról 9, -barátja 11, kínjait 17, receptjeivel 21, állapotjában 41, utóljára 51; — áljatok 6, kívánja 6, 14, mondja 9, találja 13, 53, inditják 13, nyitják 13, adja 19, tudja 19, hullatja 43, panaszólkodjanak 56, megtompuljon 59. — **De:** attyoknak 8, úttján 14, lantya 21, pontya 21, Tudománnya 24, 31, 65, tanitvánnya 39, baráttya 39, 55, kertyében 42; — láttyátok 8, tellyesitének 8, aránnyához 19, tehettyük 19, ólvashattya 41, feltalálhattyuk 45, tartya 45, (beljebb) menyen 46, láttya 51, 59. — **Magánhangzók meghosszabbodása:** Orvos- 5, 6, 7, 9. földön 5, nyólcz 6, vólt 6, vólna 6, sírató 6, bölcs 7, 13, szülői 7, mérész 11, ábrázolta 11, megbecsülhetetlen 11, megesmértetett 11, a' China pórt 11, beadni 12, kiólthat 13, völgy 15, sугárin 15, bóldog- 15, parancsólni 15, külső 15, eljótével 15, púlsusát 17, megől 23, szünet 23, fűleiteket 24, jön 27, szólgáló 33, nyugodjatok 34, foly 53. — **Mássalhangzó-kettőztetés:** után 6, keserveséi 7, kötelesséi 7, szorossabb 7, erőssítő 11, sebess 13, véle 23, 29, egészszen 29, erőssen 39, sujjosabb 28, tökéletesség 34.

Kevert helyesírású.

Magán nyomdák.**Pozsony.**

Az Idvezítő' zörgetése az embernek ajtaja előtt. Magyar-
ráztatott németből Po'sony, WÉBER S. LAJOS által. 1834.

ö, ő, ü, ű: teremője 3, ő 17, intő 17, együtt 25, nélkül
25. — **e:** czélra 15, ércz 37, kilencz 41. — **es:** bocsát- 5,
dicső- 5, kicsoda 37, kulcs 39, parancsolat 39. — **zs:** — **Jésülés:**
sajátja 5, barátjának 9, útjáról 14, keresztjét 23; — hallat-
hatja 3, halljuk 3, tudja 3, találjuk 9, jobbúl 11, ál 13,
hagyják 15, menj 17, Ragaszkodjál 17, félj 21, hidj 21, biza-
kodjál 21, támaszkodjál 21, hagyj 21, hallja 21, ragadja meg
27. — **Névmások:** meljen 3, melj 5, meljel 5, meljel 5, olj 7,
23, 27, oljan 27, némeljeknél 37. — **Kötőjel igekötőknél:**
megmarad 17, vissza tekint 17, elpusztító 17, szabadítsd meg
17, kiaszni 19, föl nem vidít- 19, előltani 19, foljanak ki 19,
megnyitod 19, bejutni 19, megáztatni 19, el-nem hagyhatja 21,
veszen föl 23, Valdmeg 29, térjmeg 33, serkenj föl 33, Gondold-
meg 33, ki mutatja 33, Tartsd meg 33, útáltad meg 41, nyisd-
meg 43. — **Magánhangzók meghosszabbodása:** koldús 27,
meggazdagulni 27, meggyógyulni 27, utólsóbbat 27, vólt 29,
29, 29, ád 35, kulcs 39, 39, föl költötte 41, lesz 41, vészesz
43. — **Mássalhangzó-kettőztetés:** ajánltt (békét elfogadja)
23, e'képen kiáltt 23, közt 25, elaludtt 29, elmúltt 29, meg-
húltt 29, szállítja 29, fordúltt 31, erőssen 23, 37, híjjánya 31,
ékesszóllásai 33, hóltakat 33, léttet (ád) 35, erőssítő 45. —
Különössége: mélj 3, pálja 3, pöröljével 7, valjon 7, 7, hel-
jezetet 9, veszéljnek 11, széljel 11, téveljgésed 13, foljamnak
15, meghomáljosodott 15; — egy 15, 15, egyszer 17, mint-
egy 21, egyetlenegy 41, együtt 48, egyébb 23; — halgatsz
21, hald meg 33.

Teljesen etimologikus helyesírású.

Veszprém.

MUTSCHELLE SEBESTYÉN—ÁNGYÁN JÁNOS: Keresztyén em-
ber kézi könyve . . . Magyarra fordította Ángyán János vesz-
prémi predikátor. Veszprém. Számmer Klára' betűivel. 1808.

ö, ő, ü, ű: Első 7, Istenről 7, ő 7, előre 7, örült 7,
körültünk 8, szülék 9, mezőre 9. — **e:** virgontz 9, tzifra 23,
etzet 29, tántzoltak 33, Tzethal 43, tzivakodó 51. — **cs:** tsak
11, tsináltam 11, férgetskéknél 13, tselekedni 15, sints 17. —
zs: Józef 17, 18, 19, vizsgálódunk 27, rósa 35. — **Jésülés:**
gondja 43, 43, bocsánatjáért 46, Utóljára 51; — láthatjuk 13,
gondoljátok 15, leszaggatjuk 17, learatjuk 17, beszéljen 19,
tudjuk 18, menjünk 33, mondjátok meg 41, megmaradjon 41,
hidjétekel 59. — **De:** Attyoknak 9, Annyoknak 9, Attyára 31,

kertyében 45, tellyes 57. — **Névmások:** millyen 19, olly 19, melly 19, mellyek 23, ollyan 23, a' millyet 31. — **Mássalhangzó-kettőztetés:** lovakbann, méhekbenn, a' napbann, a' fűszállakbann, az égbenn . . . a' földbenn . . . fábann 17, Tökéletességébenn 19, méhes kassainkbann 23, nyáronn 23, órákonn 25, egygyes 25, beszélleni 25, egygyűtt 31, szélénn 37. — **Különössége:** hejes 19, hejett 19, fojamodik 46, lakhejet 55, Hejség 57, mihejt 59, homájos 61; — őis 47, úgyis 47, Istenis 51, kevésselis 59, azokkalis 63. — **Kötőjel** (nincs) **igekötők-nél:** leakarom írni 31, tsordúltakki 31, öszvetette 31, elfogalta 31, menneki 33, eltelik 35, feljön 35, meglátja 35, láttam 37, fogtael 37, újjítottmeg 39, ébredtünkfel 39, megfogod . . . adni 39, rendelteel 41, megnem kóstoltam volna 61. — **De:** váltja-fel 43, vízfza adja 47, vissza nyerjük 59.

Kevert helyesírású.

Főnevek nagybetűvel írása.

Már a XVIII. század magyar nyomtatványainak meghatározásáról írott értekezésemben érintettem a főnevek nagybetűsírásának a kérdését. Ez a német hatásra kialakult helyesírási szokás egyre jobban terjedt, de — megfigyelésem szerint — egészen általánossá a XVIII. században nem vált: nem írtak minden főnevet nagy kezdőbetűvel; eleinte inkább csak a tekintélyi szavakat (*Isten, Pápa, Püspök, Császár, Király, Gróf, Bíró* stb.), később egyéb, konkrét tárgyakat jelentő szavakat is, az elvont fogalmakat jelentő szavakat azonban igen ritkán.

Lássuk, miként használták a nagy betűket a XIX. században:

Magyar Kurir, Béts, 1806. Azokon a' hajókon, a' mellyek a' tengeri fűzelvek által a' Nápolyi partok alá vízfza vezetettven, Francia kézbe efték, Status Titoknak herczeg Castelcicala is fogságba esett . . . Nápoly és Sicilia Országokról egy Francia Országi Tudós illy jegyzést közöl az Olvasó Publicummal: Nápoly Orfágnak négy, Siciliának két millióra megyen a' népessége, a' kik közt 22 Érsekek, 116 Püspökök, 6600 Papok, 31000 fzerzetes férfiak, és 29000 Apátza állzonyok találatnak (406—407 l.).

KÖLESY VINCZE KÁROLY és MELCZER JAKAB: *Nemzeti Plutarkus* III. k. Pest, Trattner János Tamás, 1816. Sylvester a' 15-dik Század' első quinquenniumában született e' világra Szinyér-Várallyán Szathmár Vármegyében. Sokáig meg nem egyezhettek a' Magyar tudósok, a' kik csudálták ennek a' Magyar Philologusok' Nesztorának és a' Magyar Literatúra' előmozdítójának nagy érdemeit, az ő igaz és valóságos nevén. Némeljek *Szilvássynak*, mások *Serestelynek*, mások pedig *Erdőlynek* nevezték, némeljek pedig egynek gondolták lenni őtet a'

Csanádi Püspökkel Kolosvári Sylvester Jánossal. (3 l.). ... Ez a' megbecsülhetetlen grammatika a' feledékenység' homájából épen oljan időpontban jött világosságra, a' melyben Magyar Országon is Philológiával esmértség mély álmából úgy szólni kezdett ismét fle-ébredni [!] (7. l.).

RUMY KÁROLY GYÖRGY: *Monumenta Hungarica* III. k. Pest, Trattner János Tamás, 1817. Midőn az idegen nyelven írt Régiségek' Kiadói egyedül a' Történeteknek szolgálnak, Prof. Rummy Úr a' Nemzet Nyelvének is igen kedves szolgálatot nyújt. ... s így Nyelvünk 's Literaturánk közelít azon ponthoz, melyet félszázad előtt reményleni vakmerőség lett volna ... (Kazinczy előszava VII. l.).

CSISZÁR SÁMUEL, HEGEDÜS SÁMUEL: *A' Köz Szeretet Fáj-dalma*. Kolo'sváron, a' Ref. Kollégyom' betűivel, 1824. A' felvett igékből indulva-meg, Elmélkedésem' első Részében szóllok az Orvosi Tudomány' czéljáról, hasznáról és szépségéről: a' másodikban, az Orvosban szükséges tulajdonságokról... Gyógyítsátok a' Betegeket — ezt mondja Jézus a' Tanítványoknak (9 l.).

SÓSMEZEY VAJDA LÁSZLÓ: *Az Erdélyi Polgári Magános Törvényekkel Való Esmeretiségek' Harmadik Könyve*, Kolo'sváron, a' Királyi Lyceum' Betűivel, 1830. A' Köz-Társaság' tzelja a' bátorság, eszközei és fenntartó szereit a' Törvények, fenn-tartói a' Fő Uralkodó, és annak kép-viselői, a' kik a' Jussainak sérelme iránt Panaszlónak, a' bépanaszoltatott Félnek illő meghalgtatásával, igazságát kiszolgáltatták (1 l.).

Amint a fenti idézetekből látjuk, a főnevek nagybetűs írásában a XIX. században sem alakult ki következetesség, egység s így a meghatározandó könyvnél a főnevek nagybetűs írása nem érv, nem bizonyított sem XVIII., sem XIX. századbeli nyomtatása mellett.²

A névelőnél és a birtokos ragozásnál a hiányjel még változatlanul megvan (*a', apám' háza*).

E néhány nyomtatvány a XIX. század első három évtizedének sokezer kiadványa közül elegendő annak megmutatására, hogy a helyesírási kísérletezések még mindig nem szűntek meg. Hiábavaló volt a RÉVAI—VERSEGHY-vita, a magyar írók és nyomdászok számára nem tisztázódtak a helyesírás kérdései. A jésülés kérdésében állást foglalt RÉVAI is, VERSEGHY is, RÉVAI az etimológiai (racionalis), VERSEGHY a fonetikus (kiejtés szerinti) írást (*látja — láttya*) fogadva el, me-

² További két idézetet nagybetűs írásra és hiányjelre l. Levélszekrény rovat.

lyek közül az előbbi a református, az utóbbi a katolikus iskolák és nyomdák helyesírásaként alakult ki, már a XVII. században és az is maradt egészen RÉVAI fellépéséig, aki katolikus szerzetes letére szakított a katolikus iskolák és nyomdák PÁZMÁNY tekintélyén alapuló, hagyományos (kiejtés szerinti: *lálttya*) helyesírásával és elfogadta a református GELEJI KATONA ISTVÁN (1645) által megszerkesztett és TSÉTSI JÁNOS által 1708-ban az *Observationes Orthographico-Grammaticae*-ban rendszerezett „modern“, racionalis, etimologiai helyesírást. A DORELL—FALUDI: *Nemes ember*-ben, melynek második kiadását RÉVAI rendezte sajtó alá 1787-ben, már ezt a helyesírást alkalmazza.

A nyomtatványok helyesírása a XIX. század első három évtizedében — amint azt a fenti néhány könyv helyesírásán látjuk — zavarosabb, mint az előző században volt, aminek magyarázatát abban látom, hogy KAZINCZYÉK s az írók nagy része RÉVAI nyelvtudományi tanításait fogadták el, míg a Helytartó Tanács VERSEGHYt bízta meg az iskolai magyar nyelvtanok (l. ezeket PINTÉR: *A m. irodalom tört. Bessenyei Gy. fellépésétől Kazinczy F. haláláig*, I. 97) megírásával. Így a művelt ember az iskolában a VERSEGHY-féle ypszionista (*lálttya*) helyesírást tanulta, de a magasabbrendű, számára tekintélyt jelentő irodalmi művekben a RÉVAI-féle helyesírást látta maga előtt (*láltja*). Helyesírási érzéke megzavarodott s ezért használta nyomtatásban megjelent műveiben keverve a *láltja*, *lálttya* alakokat.

Folyóiratunk keretein kívül esik e kérdés részletes helyesírástörténeti tisztázása. Bennünket a helyesírás csak a könyvek, ez esetben különösen a régieshatású, külsejük, betűjük, nyomásuk alapján akár régi magyarnak is tartható nyomtatványok meghatározása, datálása és lokalizálása szempontjából érdekel.

Mit látunk a most feldolgozott néhány nyomtatvány helyesírásában?

Vegyük sorjába:

1. **ő, ó, ü, ú.** Nyomdai betűjelei: *ö, ö, ő, ü, ű, ű*. Ez nem is helyesírási, de számunkra annál fontosabb tipográfiai kérdés. A XVIII. század második feléből megmaradt betűkészlet betűinek használatát mutatja még 1830-ban is.

2. **c:** írása *cz, tz* (egy nyomtatványon belül is keverten) és idegen szavakban *c*.

3. **cs:** írása *cs, ts* (egy nyomtatványon belül is keverten).

4. **zs:** írása *zs, 's, s*; (keverten) előfordul *zf* is; ez nem helyesírási, de fontos tipográfiai jelenség.

5. **Jésülés:** *dj, lj, nj, tj* és *dgy, ggy, ly, llj, lly, lyj, ny, nny, ty, tty* (*mondja, mondgya, higgyen, foglalja, beszéllyünk*).

átalljában, el-árulyja, menjen, hánnya, menyen, állatjában, tekintyük, biztattya). Ezek az alakok többnyire egy-egy nyomtatványon belül is állandóan keverednek, felváltva használtaknak, kivétel a pozsonyi WÉBER-nyomda: *Az Idvezítő zörgetése* című nyomtatványa, amely a ragozásban a jésülést állandóan és következetesen j-vel írja.

6. **Névmások:** a *mely, némely, ilyen, olyan* szóalakokat e korban is, mint az előző századokban általában, így írták: *melly, némelley, illyen, ollyan*. Kivétel a WÉBER-nyomda (*ilyen*).

7. **Kötőjel igekötőknél:** Az előző századok gyakorlata, az igekötőknél a kötőjel használata (*meg-ölted, vigyen-el*) e korban is megvan, de kevésbé következetesen, mint azelőtt. Van nyomtatvány, amelyben — a) már a mai gyakorlatot figyelhetjük meg (*megölted, vigyen el*), — b) amely a régi gyakorlatot követi (*meg-ölted, vigyen-el*), — c) amely az igekötőt az igével elől-hátul összeírja (*elfoglalta, menneki, sőt leakarom írni*). De egy nyomtatványon belül sűrűn találkozunk következetlenségekkel.

8. S egyéb **különösségekkel** is találkozunk: — a) a megvizsgált nyomtatványok két mássalhangzót írnak oly esetekben, amelyekben a köznyelvi kiejtésben nincs hosszú mássalhangzó (*fábann, nyáronn, kiáltt, húzz* stb.), — b) magánhangzók meghosszabbodása (*koldús, külcs, orvos, mérész, bölcs, völgy*), — c) *ly* helyett *j* (*hejes, hejett, fojamodik*), — d) *eggy, eggyyszer*, — e) *egyébb*, — f) *úgyis, kevésseis, azokkalis*, — g) a főnevek nagybetűs írása következetlenül van meg, mint a XVIII. században, — h) a névelőnél és birtokos ragozásnál a hiányjelet még mindig használják.

A magán- és mássalhangzók meghosszabbodása azt mutatja, hogy e korban egyes írók a XVI. században KÁROLYI GÁSPÁR *Bibliá*-jával már kialakult irodalmi nyelvtől olykor visszatértek a maguk tájnyelvére s e korban, a XIX. század első három évtizedében sűrűbben találkozunk nyelvjárástörténeti nyomtatott emlékekkel, mint a XVIII. században. (L. *A Rábaközi nyelvjárás a XVIII. században* (MNY. 1938. 259 s k. II.) című s *A 18. századbeli magyar nyelvű nyomtatványok mint nyelvjárástörténeti emlékek*. MKSzle. 1937. 344 l. dolgozatomat.) Ezek felismerését a XIX. században megkönnyíti az a körülmény, hogy az előző századok ő, ű nyomdai jelei eltűnvn, helyükre a hosszúságot-rövidséget jelölő ö, ő, ü, ű léptek.

De e helyütt bennünket e nyomtatványok nyelvi sajátosságai kevésbé érdekelnek s helyesírási sajátosságaik is csak annyiban, amennyiben az e korbéli nyomtatványok meghatározásához támaszpontot nyújtanak. S ha e téren pozitív ismerveket nem nyertünk is, vizsgálódásunk eredménye mégsem egészen meddő.

Azt eddig is tudtuk — benne van az irodalomtörténetekben is (PINTÉR) —, hogy KAZINCZYÉK a RÉVAI, az iskolák (középiskolák, egyetem) a VERSEGHY helyesírása szerint írtak. A *cz*, *cs* írásában a két irány egyezett, csak a *jésülés* jelölésében volt közöttük eltérés. KISFALUDY SÁNDOR: *Regék a' magyar elő-idők-ből* (Budán a' Királyi Magyar Universitás' betűivel, 1807). A' *kesergő szerelem* és A' *boldog szerelem* (1807) VERSEGHY helyesírása szerint van nyomtatva (*áskálllyon, furkálllyon, kinnnyait, csonttyait*). PAIS KÁROLY: *A két Kisfaludy Sándor* című művének megállapítása szerint KISFALUDY 1806-tól kezdve csatlakozik a VERSEGHY-féle helyesíráshoz.

Ez utóbbi könyvek — helyesírásuk szerint — lehetnének akár száz évvel korábbi nyomtatványok is, de tartalmuk, ver-selésük, finom betűik, újszerű kiállításuk egy pillanatra sem hagynak kétséget afelől, hogy XIX. századbeli nyomtatványok.

Tévedésbe azok a régi betűanyaggal dolgozó nyomdák ejt-hetnek, melyeknek nyomtatványaiban a XVIII. századbeli katho-likus, református vagy a kettő közül az egyiknek következtelen használatát látjuk. S a vidéki nyomdák nyomtatványaiban ez az utóbbi eset a leggyakoribb, keverve egyéni helyesírási modorosságokkal. A múlt század első három évtizede hely, évszám nélküli és címlaptalan nyomtatványainak meghatározá-sához a tartalomon kívül e helyesírási modorosságok s részben a tájnyelv használata (pl. a fenti kolozsvári nyomtatványoknál a székely vokalizmus) szolgálhatnak kiin-duló pontul.

*

Ennek a zűrzavarnak, a RÉVAI, VERSEGHY és a modoros, következtelen helyesírási bizonytalanságnak, — úgy látszik — az Akadémiának 1832-ben kiadott helyesírási szabályzata³ vetett véget, legalább is művelt, irodalmi és tudományos ki-adványokban. De általános rendet, egységet, ami azóta sem volt soha (vö. századunk elején akadémiai helyesírás — közép-iskolai helyesírás), akkor sem tudott teremteni. Az akadémiai he-lyesírás (1832) *cz*-, *cs*-t ír elő, s a *jésülés* jelölését a követ-kezőképen rendeli: *szül-jön, ad-jon*. De megmarad még az *ilyen, olyan, melly* stb. írásnál.

A nagy közönséghez az Akadémia helyesírása, amely „a' Magyar Tudós Társaság' különös használatára“ készült, alig jutott el. Hogy mégis gyorsan győzedelmeskedett az általa el-fogadott RÉVAI-féle etimológikus (református) helyesírás, azt

³ A Magyar Helyesírás és Szóragasztás' főbb szabályai. A' Magyar Tudós Társaság' különös használatára. Pesten. Nyomt. Petrózai Trattner J. M. és Károlyi Istv. MDCCC.XXX.II.

elsősorban a „*Pest-Budai Házi Titoknok*“ hatásával magyarázhatjuk.⁴ E kitűnően összeállított könyvben, a „magyar nemzet hasznára írt kézi segédkönyv“-ben rövid magyar grammatikán kívül minden alkalomra talált minden ember, férfi és nő egyaránt „örvendező, köszönő, tudósító, kérő, vigasztaló, ajánló, emlékeztető, intő, feddő és szemrehányó, mentető, meghívó, szerelem és leánykérő 's egyéb leveleket... tiszti írásokat, esedezéseket, kötéseket... nyugtatványokat stb.... emlékkönyvi verseket“ s külön fejezetben „Levelező könyvet“ szerelmesek számára. E nagyon népszerű és elterjedt könyv nyelvtani részében „*A' származott szók*“ című fejezetben ezt olvassuk: „Különös figyelmet érdemelnek e' következő betűk: gy, dj; ly, lj; ny, nj; ty, tj... teljes, nem: telyes, vagy telljes, vagy tellyes, mert a'-gyök tel; halljuk, nem halljuk; a' gyök hall; kívánjuk, nem: kíványuk, vagy kívánnjuk, vagy kívánnjuk; mert ebben: kíván, ny, nem találtatik“ (5—6. l.).

Az elemző (etimológikus) helyesírásnak a kiejtésszerű (fonetikus) helyesírás fölött való általános győzelme e két, 1832-ben megjelent helyesírási utasítással magyarázható.

*

A magyar helyesírás történetének részletes és pontos megírását senki sem várja jobban a könyvtárosoknál, kiket hivatásuk gyakran állít oly feladatok elé, melyeket a magyar helyesírás történetének legaprólékosabb részletekre is kiterjedő ismerete nélkül megoldani lehetetlen. TRÓCSÁNYI ZOLTÁN.

⁴ FARKAS ELEK és KÖVY ISTVÁN: *Pest-Budai Házi Titoknok*, a' közélet akarmely helyzetében szükséges levelezésre, kereskedési levelek 's egyéb tiszti írások helyes szerkeztetésére vezérlő szabások példákkal megvilágítva. Harmadik... kiadás, Pest, 1832. Wigand Ottó.

MAGYAR ÉS SZLÁV NYOMDÁK A XV—XVI. SZÁZADBAN.

Hazánkban a XV—XVI. századból a következő nyomdahelyeket ismerjük: Abrudbánya (1569), Alsó-Lindva (1573), Bártfa (1579), Besztercebánya (1578), Brassó (1535), Buda (1473), Debrecen (1560), Detrekő (1579), Eperjes (1573), Fiúme (1531), Galgóc (1582), Gyulafehérvár (1567), Kassa (1560 előtt), Keresztúr (Német-Keresztúr 1598), Kolozsvár (1550), Komjáthi (1573), Magyaróvár (1558), Monyorókerék (1588), Nagyszeben (1544), Nagyszombat (1578), Nagyvárad (1565), Nedelice (1573), Németújvár (1582), Pápa (1577), Pozsony (1594), Rárbok (1584), Sárvár (1539), Sempite (1573), Sic (Schützing, Vas megye 1592), Szászsebes (1580), Szászváros (1582), ? Szeged 1567, Varasd (1587), Vízsolym (1596), Zágráb (1527), Zeng (1507).

Magyarországnak tehát a XV—XVI. században harminchat nyomdája volt, — a négy horvátországival együtt. A harminchat magyarországi nyomdában magyar, latin, görög, német, román, horvát és egyházi szláv nyomtatványokat állítottak elő, tehát nemcsak a magyar, hanem a magyar területeken lakó nemzetiségek legnagyobb részét is ellátták könyvekkel, elsősorban a vallásuk gyakorlásához szükséges szertartási, énekes és imádságos könyvekkel. GULYÁS PÁL: *A könyvnyomtatás Magyarországon a XV—XVI. században* című művének statisztikai táblázatából kitűnik, hogy a XVI. században Magyarországon 28 német, 11 román, 6 horvát, 9 ósláv és 24 többnyelvű, továbbá 233 latin, 16 görög nyomtatvány — a 334 magyar-nyelvűvel együtt összesen 661 nyomtatvány készült.

A régi nyomtatványokról oly részletes bibliográfia, mint a SZABÓ KÁROLY *Régi magyar könyvtára*, a szláv népek közül van a lengyeleknek (ESTREICHER) és a cseheknek (VOLF) is. VOLF műve szerint Cseh-Morvaország első nyomdái: Pilsen (1468), Brünn (1482), Vimperk (Winterberg, 1484), Praga (1487), Kutná Hora (Kuttengerg, 1489), Olmütz (1500), Eger (1500

előtt), Litomysl (Leitomischl, 1516), Mladá Boleslav (Jungbunzlau, 1518), Bela pod Bezděz (Weisswasser, 1519), Hostinné (Arnau, 1525), Prachatic (1529), Mikulov (Nikolsburg, 1526), Prostějov (Prossnitz, 1527), Náměšt (1533), Leitmeritz (1542), Eibenschitz (1557), Staré Hory (1590), Louka bei Znaim (Klosterburg 1594). Összesen tizenkilenc nyomda. A lengyelországi nyomdák számát nem sikerült pontosan megállapítanunk, de azt tudjuk, hogy Lengyelországnak 1491-től kezdve termékeny nyomdaipara volt s a területén keletkezett nyomdákban: Krakkó (1491), Pultusk (1533), Zamoisč (1557), Szamotuly (1558), Lublin (1559), Brzesc (1559), Pinczow (1559), Koźmin (1561), Węgrow (1570), Zaslaw (1572), Kosko (1573), Poznan (1577), Warszawa (1525), Wilno (1580), Ostrog (1581), Losk (1589), Lwow (1593), nagy számban nyomtattak nemcsak lengyel, hanem latin, német egyházi-szláv, sőt magyar könyveket is (KOMJÁTHI: *A Zenth Paal leuelei* 1533 stb l. RMK.). Lengyel nyomdákából kerültek ki az első magyar naptárak (SZEKEL' ESTVAN: *Calendariom magyar nielwen* 1538 körül) s a régi lengyel naptárak szolgáltak mintául a XVI—XVII. századbeli magyar kalendáriumokhoz.

Lengyelországhoz ukrán, litván területek is tartoztak s az ukrán, litván nyomdákat a lengyel nyomdatörténészek s az ukrán, litvánnyelvű lengyelországi nyomdákat az ukrán, s nyilván a litván nyomdatörténészek is a magukénak tekintik. MASSLOW S.: *Ukrainische Druckkunst des 16. bis 18. Jahrhunderts* (Gutenberg Jahrbuch 1926) című tanulmánya szerint Ukrajna a XV. században az 1491-ben SCHWEIPOLT FIOLTól Krakkóban nyomtatott szláv könyveket használta, a XVI. század elején a FR. SKORINA-féle bibliafordítást s talán a délszláv és velencei kiadásokat.

Az ukrán nyomdászat ősapjának FEDOROV IVÁNT tartja, akit az oroszok is nyomdászatuk megalapítójának tekintenek, mert ő nyomtatott először könyvet orosz földön. Ugyanis 1564-ben Moszkvában kinyomtatta az *Apostolt* s innen elmenekülve, 1572-ben Lembergbe ment, nyomdát állított fel s 1574-ben újra kinyomtatta az *Apostolt*. MASSLOW feltevése szerint a nyomdát valószínűleg magával vitte s így a nyomdai felszerelés ugyanaz volt, mint a moszkvaié. 1575-ben FEDOROVOT már Volhyniában látjuk, Ostrogban, OSTROŽKIJ KONSTANTIN fejedelem szolgálatá-

ban, aki a biblia egyházi-szlávnyelvű fordításának kiadását bízta rá. FEDOROV megszervezte az ostrogi nyomdát is és 1582-ben visszatért Lembergbe. Halála után a lembergi „Bruderschaft” kapott engedélyt könyvnyomtatásra s 1591-ben kiadta az *Adelphotest*, a görög és szláv nyelv grammatikáját s még néhány más művet. Ez a nyomda s a vele kapcsolatos tudományos intézet, mint Stawropigiai Intézet a legutóbbi évekig működött (MASSLOW i. m.).

A keleti szláv nyomdászat történetében, talán azért, mert a legújabb kutatások eredményei, nyomdászati kézikönyvek nem állnak rendelkezésünkre, nem látunk tisztán. Egymást kerestező, ellentmondó adatokkal találkozunk lépten-nyomon. Legutóbb még ily alapos bibliográfusnál is, mint SZTRIPSZKY HIADOR, egészen meglepő és valószínűtlen adatot találtunk.

SZTRIPSZKY a Kárpátaljai Tudományos Társaság *Zorja — Hajnal* című folyóirata 1942. 3—4. számában *Počatki drukarstva na Podkarpattju* című cikkének bevezetésében Nyugat és Kelet művelődésének nagy különbségeiről elmélkedvén, rámutat arra a hátramaradottságra, amely Keleten a humanizmus és különösen a könyvnyomdászat terén szembeszökő. Az ő tudomása szerint az első nyomtatott orosz könyv a biblia egyházi-szlávnyelvű fordítása Moszkvában 1664-ben jelent meg, de ennek megjelenése után a nyomdászt, mint az ördög szövetségését elűzték Moszkvából. A Kievi-Litván Oroszországban azonban — SZTRIPSZKY tudomása szerint megértőbben fogadták a könyvnyomtatást. Ide Lengyelországon keresztül eljutott a humanizmus és a vallási reformáció hullámaival együtt a könyvnyomdászat is. A lengyel protestantizmus hatása alatt lefordítják a bibliát a nép nyelvére: *Peresopnickaja biblija* 1556, pereklad TJAPINSJKOHO 1580, NEHALEVSKOHO 1581), különféle evangélium-magyarázatok, versek és drámai művek jelennek meg nyomtatásban és 1596-ban kiadják az első orosz szótárt. Már lendületes élet forr az ukrán irodalomban. A pravoszlávia védelmében különféle könyveket nyomtatnak; százával jelennek meg világi művek versben és prózában.

SZTRIPSZKYnek, aki a legnagyobb gondossággal állított össze egy hatalmas magyar bibliográfiai munkát és írt meg több jeles könyvtörténeti értekezést, orosz-ukrán adatait nem tudom összeegyeztetni az általam ismert irodalomtörténetek és MASSLOW fenti adataival. SZTRIPSZKYt valószínűleg az zavarta meg, ami min-

denkit megzavar, aki a lengyel és keleti-szláv nyomdatörténet iránt érdeklődik. A szláv terület szétagoltsága és Nyugat-Oroszországnak, meg az ukrán- és ruténföldnek, továbbá Litvánianak a történelem folyamán más-más uralom alá tartozása folytán a nyomda-történészek vagy nyelvi, vagy a politikai hovatartozás figyelembevételével írták meg nyomdászati-történetüket. Fentebb már láttuk, hogy MASSLOW a lembergi és ostrogi nyomdákat ukrán nyomdáknak tekinti. Az orosz lexikon (*Enciklopedieskij slovarj*) szerint a XVI. században a legnevezetesebb orosz nyomdák Délnyugat-Oroszországban Lembergben, Vilnában, Ostrogbán, Strjatinban, Zabłudovban, Uneioiban voltak; Moszkvában az első nyomtatott könyv, az *Apostol* 1564-ben jelent meg, FEDOROV IVÁN nyomtatásában, — de a nyomda alapítása 1553-ra tehető s a lexikon valószínűnek tartja, hogy több évszámnélküli könyvet valószínűleg itt nyomtattak, már 1564 előtt, például az *Evangeliet* 1563-ban, egy másik *Evangeliet* és a *Postnaja Triodjot* talán korábban, valószínűleg 1562-ben. FEDOROVOT, úgy írják az irodalomtörténetek, az *Apostol* megjelenése után elűzték s ő nyomdáját magával vitte Lembergbe. S mégis ismeretes 1565-ből a *Časovnik*, 1568-ból a *Psaltjirj Učebnaja*, 1589-ből a *Triodj postnaja* és még tizenhárom moszkvai nyomtatvány. 1577-ben pedig Aleksandrovsko-ban jelent meg a *Psaltjirj učebnaja*.

A legújabb enciklopédia (*Boljšaja Sovjetskaja Enciklopedija* 1940) szerint a moszkvai nyomda 1563-ban alakult s FEDOROV IVÁN és MSTISLAVEC PÉTER 1564-ben adta ki az első nyomtatott orosz könyvet, melynek megjelenése után a nyomdát „a papság által fellázított tömeg” felgyújtotta. Később a nyomdát újra felállították. A XVII. században már évenként tízével jelentek meg Moszkvában könyvek. (L. az idézett *Enciklopédia* 45. kötetében *Pečatnij Dvor* címszó alatt.)

Tehát a Sztripszky-féle első nyomda 1664-es adata s bibliakiadása téves. A Fedorov menekülése sem valószínű, különösen nyomda-felszerelésével együtt nem, mert az 1564-i *Apostol* (ez az első orosz nyomtatvány) után is jelentek még meg nyomtatványok Moszkvában. Az „ördögi találmány” elüldözése sem látszik valószínűnek, ha még 1565, 1568, 1589-ben is jelennek meg Moszkvában és 1577-ben Aleksandrovsko-ban könyvek.

Orosz nyomdatörténet nem volt kezünkben. Az az értekezés, melyet fentebb idéztünk, a lexikon cikke s az orosz irodalomtörténetek nem tartalmazzák az összes adatokat. Az orosz tudományos művek harminc év óta csak esetlegesen jutottak el hozzánk, a legújabb tudományos eredményeket összefoglaló műveket nem ismerjük s ezért a fentebbi vitás kérdésekben dönteni nem tudunk.

*

A dél-szláv országok a XV. században — Horvátország kivételével — török uralom alá jutottak s a könyvnyomdászat itt azért nem fejlődhetett ki. Régebbi könyvészeti kézikönyvek s nyomukon a *Pallas Lexikon* is azt írja, hogy II. Bajazid szultán 1483-ban halálbüntetés terhe alatt megtiltotta a könyvnyomtatást. „Egyik-másik zsidó könyvnyomtató ugyan megkockáztatta a titokban való nyomtatást, de az így nyert irodalmi termékek száma elenyészően csekély. Csak 1727-ben engedte meg III. Achmed egy szultáni nyomdának a felállítását, amelynek fáradhatatlan vezetője a magyar renegát Ibrahim efendi maga öntötte a Hollandiából hozatott anya-mintákról a betűket, melyekkel azonban a Koránt és kánoni könyveket sokszorosítani nem szabad.” (X. k. 908 l.)

Tehát a régi tudomás szerint török hódoltsági területen nem lehetett nyomda. Újabb kutatások alapján LÖFFLER azt írja, hogy Konstantinápolyban 1503-ban már volt nyomda, amelyben zsidó és arab szövegeket nyomtattak s az első török könyvet 1727-ben III. Ahmed alatt nyomták. S valahol, (forrásjelzésem elkallódott), azt olvastam, hogy zsidó zug-nyomdák működtek Szalonikiben és Szkutariban. FAULMANN szerint Belgrádban 1552, Drinápolyban 1554, és Szalonikiben 1575-ben működött nyomda.

A legújabb kutatások szerint is működtek nyomdák a XV—XVI. században, szerb területen, török megszállás alatt. RADOJČIĆ *Die ersten serbischen Druckereien (Gutenberg-Jahrbuch 1940)* című értekezése adatai szerint 1490—1496. között nyomtattak könyveket „Im Staate Cronojevići, Zeta (Montenegro)”, — 1494-ben Cetinje-ben, de más adat szerint Obodban volt ez a nyomda. — 1536—1537-ben Szerbiában a Rujno-monostorban kinyomtatták a *Tetraevangéliumot*, 1538—1539-ben a Gračanica-monostorban „ein kirchliches Werk”; a Mileševa-monostor-

ban, „wo die Überreste des Begründers der serbischen Kirche, des Hl. Sava ruhten“, két nyomda is volt egymás után: 1. 1544—1545; 2. 1557. előtt. — 1552-ben Belgrádban kinyomták a *Tetraevangéliumot*. — 1561-ben Skadarban (ma Albánia) volt nyomda.

Akár zug-nyomdák, akár a hatóságok tudomásával működő nyomdák voltak ezek, kétségtelen, hogy török hódoltsági területen álltak fönn és állítottak elő könyveket. S ha ez így van, elesik az a főérv, amelyet MELIUS JUHÁSZ PÉTER *Új Testamentomá-*nak (1567) létezése ellen hoztak föl eddig, hogy tudniillik Szegeden, török hódoltsági területen nem lehetett nyomda. Úgy látszik lehetett, s ezek után alaptalan minden szkeptikus kétely DEBRECZENI EMBER PÁL és HORÁNYI ELEK, két igen jeles és mindenkor komolyan vett tudós szavahihetőségében, kik közül az előbbi a szathmári református főiskola könyvtárában látta, kezébe vette és forgatta a szegedi *Bibliát*, (LAMPE: *Hist. Eccl. Reform. in Hung. et Trans.*, idézi SZABÓ K.), az utóbbi pedig azt írja róla: „4°. Dolendum quod nimis minuto typo... in lucem prodierit.“ (*Memoria Hung.* Tom. II. 1776. 604 l.).

Bolgária a XV. században már török uralom alatt volt. Nincs rá adat, hogy a XV—XVI. században bolgár könyvet nyomtattak volna. Az első nyomtatott bolgár könyv 1651-ben jelent meg, Rómában. (TSCHILINGIROFF: *Gutenberg-Jahrbuch* 1929).

Hogy a keleteurópai nyomdászatról adott áttekintésünk teljes legyen, említsük meg, hogy Romániában a XV. században nem volt nyomda. A XVI. században alakult az első nyomda Tergovišteben. Több nyomdája e században nem volt. Időrendben azután a következő nyomdák voltak: Kimpolung 1635, — Pojon 1636, — Govora 1637, — Jassy 1642, — Deal 1644 stb. A román könyveket a XVI. században erdélyi nyomdákban (Brassó, Szászváros) nyomták.

Tanulmányunk adataiból nyilvánvaló, hogy a XV—XVI. században Kelet-Európában a könyvnyomtatás terén Lengyelország és Magyarország vezetett.

TRÓCSÁNYI ZOLTÁN.

UKRÁN KÖNYVTÁRAK.

Háborús időkben a könyvek sorsa is veszélyes és hanyattatott. Békés évek tervszerű munkáját felforgatják a háború viharai s a könyvtárak életében épp olyan mélyreható változásokat idéznek elő, mint az egyes emberekében. A pusztulás veszélye megnő, s a háború könyvekben is megköveteli a maga áldozatait. Szemünk előtt játszódott le az ukrainai hadjárat története — a könyvszerető ember érdeklődésével kérdezzük: mi történt az ukrainai könyvtárakkal? Érdeklődésünk annál fokozottabb, mivel egy ország könyvtári viszonyairól van szó, melynek belső életébe eddig nem pillanthattunk bele s e hadjárat fedte föl előttünk tulajdonképpen a háború előtti állapotokat is. A bizonytalan hírforrásokból származó értesülések után igyekszünk saját szemmel belelátni egy eddig hozzáférhetetlen és hermetikusan elzárt ország könyvtárpolitikájába és megkíséreljük felmérni a háború okozta változásokat és veszteségeket.

A jelenleg német kézen levő Ukrajna közigazgatásilag két élesen elkülönített részre oszlik: a polgári közigazgatás alatt álló Birodalmi Biztosságra és elől a katonai közigazgatás alatt álló hadműveleti területre. A katonai közigazgatás természetesen nem fordíthat túlzott figyelmet a könyvtárak gondozására, a terület részben fluktuál, a veszélyek fokozottabbak s a hadműveleti érdekek primérebbek, semhogy állandóbb jellegű rendezésre időt és erőt lehetne pazarolni. Mégis, az egyes városparancsnokságok a beosztott propaganda-osztagok útján gondozásba veszik a helyi könyvtárakat és elismerésreméltó igyekezetet fejtenek ki a könyvállománynak a pusztulástól való megóvása érdekében. A polgári közigazgatás ezzel szemben már komoly tudományos apparátussal dolgozik, bekapcsolva a könyvtárügyet az egész Német Birodalom könyvtárpolitikai rendszerébe és máris, a háború nehéz viszonyai között hatalmas eredményekkel dicsekedhetik a könyvanyag megmentése, rendezése, feldolgozása és a külső szolgálat (közönség kiszolgálása) terén. A német kormányzat tudatában

van annak, hogy sok még a tennivaló, hogy az elhanyagolt ukrainai könyvtárakat európai színvonalra emelje, és évekig tartó megfeszített munkára van szükség, amíg a háború okozta zűrzavart sikerül megszüntetni, azonban a viszonyok engedte keretek között eddig is csodálatos az, amit alkottak. Biztosítani tudták azt, hogy a könyvtárakban tovább folyjék a munka, gazdátlanná vált, vagy megsérült könyvtárak anyaga nagyobb könyvtárakba olvadjon bele, csereviszony alakuljon ki külföldi (főleg németbirodalmi) könyvtárakkal, az utánpótlás meg legyen szervezve, sőt egyes könyvtárak — anyaguk megtisztítása után — még a nagyközönségnek is rendelkezésre álljanak.

A szovjetek könyvtárpolitikáját az erős extenzivitás jellemezte. A könyvtárak száma óriási mértékben megnövekedett, hatalmas könyvtermelés indult meg, az egyes művek szédítő példányszámokban kerültek napvilágra, ezzel szemben a tudományos könyvtárügy hanyatlott. Egész könyvtárpolitikájukat a népszerűsítés és propaganda szolgálatába állították, a különböző fajta népkönyvtárak, üzemi- és mozgókönyvtárak kialakításán volt a hangsúly, és ezen a téren kétségtelen eredményeket értek is el, viszont a nagy nemzeti könyvtárak anyagának tudományos feldolgozása elé számos akadály tornyosult. A könyvtárakat szervezés szempontjából három kategóriába sorolták: a népkönyvtárak nagyszámú faja mellett minden egyes körzet központjában egy-egy körzeti könyvtárat alakítottak, és a nagyobb, egyetemenmel rendelkező városokban ú. n. központi könyvtárakat állítottak fel. Ukrajna területén négy nagy központi könyvtár volt: Kievdben, Charkovban, Odesszában és Dnyepropetrovskban. Ezek közül könyvanyagának nagyságára és értékére nézve legfontosabb a kievi könyvtár.

A központi könyvtárak 1923 óta kötelespéldányokat kaptak az egész Szovjetunió területéről. Ukrajna területéről kötelespéldányokat kaptak az egyes körzeti könyvtárak is. Egy ilyen hatalmas arányú kötelespéldány-beszolgáltatást csakis a szovjetekben lehetett megvalósítani. El lehet képzelni, hány példányt kellett csak az ukrán könyvtárak számára minden Ukrájdában megjelent munkából beszolgáltatni, nem beszélve a Szovjetunió egyéb köztársaságainak központi könyvtárainról, melyek szintén az egész Únió területéről kötelespéldányokban részesültek.

A kievi könyvtár.

A kievi központi könyvtárat a szovjetek 1919-ben alapították. Alapanyagát a kievi Egyetemi-könyvtár gyűjteményei képezik, melynek épületében van ma is elhelyezve. A belső berendezés részben a XVIII. századból ered, a korai nyomtatványok Ponjatovszky Szaniszló, az utolsó független lengyel fejedelem pompás barokk könyvszekrényeiben sorakoznak.

A könyvtár jelenlegi állománya a könyvtár tisztviselőinek becslése szerint kb. 4—5 millió kötetet tesz ki. Ebbe a feltűnően nagy számba természetesen beleértendőek a duplumok is. Ezt az európai fogalmak szerint szokatlan könyvhalmozatot a szovjetek egy hatalmas arányú könyvcentralizáció árán érték el. Az egyetemi könyvtár anyagán kívül igen értékes anyaggal bővült a könyvtár a XVII. században alapított s 1919-ben felosztatott kievi Egyházi Akadémia könyvtárának beolvasztása által. Továbbá felosztatott kolostorok és templomok könyvtárai, magán-könyvtárak és tudományos intézetek könyvanyaga vándorolt a központi könyvtárba. Így az utóbbi időkben a lengyel földbirtokosok könyvtárai, a zsitomiri episzkopátus gyűjteménye, a Sophia katedrális könyvanyaga, számos konfiskált magánkönyvtár és egyházi gyűjtemény olvadt bele a legnagyobb ukrán gyűjteménybe. Legújabb gyarapodás — már a német megszállás idejéből — a Lavra-kolostor híres könyvtára volt, és még egyre érkeznek magánosok és közületek által felajánlások, melyek a könyvtár anyagát gyarapítják. A német kormányzat kénytelen az adminisztráció egyszerűsítése céljából a centralizációt tovább folytatni és kisebb gyűjteményeket a központival egyesíteni. A könyvanyag hatalmas mértékű megduzzasztásának eredménye az volt, még szovjet időkben, hogy az anyagot szakképzett munkaerők hiányában nem győzték feldolgozni. Nemcsak a feldolgozás, még az elhelyezés is nehézséget okozott, úgy, hogy állandóan gyűlt a padlókon heverő könyvhalmozatok tömege.

A könyvtár anyaga ma is négy épületben van, a városban szétszórva elhelyezve. Az egyetemi könyvtár részére emelt és 1930-ban befejezett modern épületben csupán egy 600.000 kötet elhelyezésére alkalmas raktárat építettek. A nemzetközi szabványok szerint készített vasállványok hét emelet magasságban helyezkednek el egymás fölött, a raktárhelyiség tűzfalakkal van

az épület többi részétől elválasztva. A könyvtár gyarapodásával lassan a folyosók, munkatársak szobái és egyéb helyiségek is megteltek könyvekkel. Mikor már végleg nem volt képes az épület a további szaporulatot befogadni, a szovjet a Vladimir-katedrális jelölte ki erre a célra. Ma ez a hatalmas épület is telve van könyvekkel: a halomba gyűlt kötetek feldolgozatlan tömege anarchisztikus rendetlenségével a könyvtáros szemének elborzasztó látványt nyújt. Az Egyházi Akadémia volt könyvtára ma is részben eredeti elhelyezésében maradt meg: a Podolban, az Akadémia régi épületében, mely a XVIII. századból származván, szinte egyetlen ilyen (profán) műemléke a városnak. Ebben az épületben maradtak a korai nyomtatványok és a nyugateurópai irodalmak hatalmas gyűjteménye. Az utóbbi években itt tervezték egyesíteni a könyvtár valamennyi ősnymtatványát és a korai nyomtatványokat, ez azonban a mai napig nem valósult meg, úgyhogy ezek jelenleg többfelé vannak szétszórva. Egy részük a központi épületben van, ahol például a kievi, leMBERGI korai nyomtatványokat már rendezték. Egyébként a könyvtár anyagának nagyrésze még feldolgozatlan, áttekinthetetlen és számos meglepetést rejteget magában. Könyvtárosi szempontból az orosz könyvtárak egyáltalán sok lehetőséget tartalmaznak: a régi egyházi gyűjtemények anyaga főleg a szlavisztika szempontjából nagyrészt még kiaknázatlan, szűz terület. Végül a könyvtár orvosi és technikai szakosztálya az egyetem központi épületében van elhelyezve.

A könyvtár anyagának feldolgozása természetesen nem tudott lépést tartani a hirtelen gyarapodással. A katalógusok csak az anyag egy részét ölelik fel s a katalógizálás a jelenlegi szűkös, háborús keretek között folyik tovább. Az anyag két főkatalógusba: egy alfabetikus és egy szisztematikus katalógusba van foglalva, ezenkívül segédkatalógusok állnak a kutató rendelkezésére. A katalógusok két részre oszlanak: egy latinbetűs és egy cirillbetűs jegyzékre. Külön katalógus készült a Szovjetunió kisebb népeinek irodalmáról. Ebbe a különböző kaukázusi és középázsiai kis népek irodalmát gyűjtötték össze, melyek kezdetben arabs, majd latin — újabban pedig, szovjet nyomásra — cirill betűket használtak, némi szükséges módosításokkal, melyeknek azonban a szlávokhoz semmi közük. Ezeknek irodalma meglehetősen

ritka, Ukrajnában egyedül a négy központi könyvtárban van belőlük szép gyűjtemény.

Szintúgy a periodikáknak van egy betűrendes és egy szak-katalógusuk. Az egyes katalógusok rendszertelenek, ami nagymértékben befolyásolja használhatóságukat. Az egyetemi könyvtár egy része és az Egyházi Akadémia könyvtára még eredeti, önálló katalógusaink szerint vannak nyilvántartva. A szakkatalógust a DEWEY-féle decimális szakrendszer 1905-ös módosított formája, a brüsszeli *Manuel du répertoire universel bibliographique* alapján állították össze, a szovjet viszonyokhoz mért változtatásokkal. Így a kettes szakot (vallás) teljesen átdolgozták. Ide csupán a vallásellenes irodalmat sorolták be, míg a vallásos műveket a tiltott könyvek raktárába helyezték. Módosították továbbá a pedagógia és história szakokat is. A katalogizálás kánonául a *Preussische Instruktion* fogadták el, lényegtelen változtatásokkal. A cédulákat írógéppel állították ki, azonban írógépeknek szűkében lévén a könyvtár, egy részük kézzel íródott. Az utolsó években némely dologban eltértek a porosz rendszertől és az amerikai rendszer szerint pl. a sorozatokat nem az alcímek szerint, hanem a kiadványsorozat címe szerint vették fel. Ez némi egyenetlenséget okozott, tekintve, hogy a már feldolgozott rész a porosz instrukció alapján készült el.

Az új katalógusokban feldolgozott könyvek folyószámokat kapnak, három formátum szerint, s a folyószám előtt A, B és C jelöli a formátumot. Az egyes formátumokon belül chronologikus sorrendet tartottak be. A helykihasználás természetesen eme rendszer mellett nem tökéletes és a könyvtárosi munka elégtelenségéhez még az elvek maradisága is járul. A régebbi rendszerű csoportosításoknál más szempontokat (szakok szerinti elhelyezés stb.) tartottak szem előtt.

A könyvtár modern anyaga felöleli az egész szovjet irodalmi termelést. A nagy olvasóterem melletti kézikönyvtárban gyűjtötték össze a legkeresettebb munkákat. Ez nagyrészt szépirodalomból és politikai művekből állt. Ezt a részt a német irányítás is érintetlenül hagyta, sőt egyes szovjet hatóságok, hivatalok és közületek könyvtári anyagának beolvasztásával gazdagabbá tette. Így a szovjet politikai propaganda-irodalom egy érdekes gyűjteménye állott elő, melyből német hatóságok gyakran kérnek ki

hivatalos használatra egy-egy művet kölcsönképen. A nagyközönség részére persze ez a gyűjtemény jelenleg hozzáférhetetlen.

A könyvtár legértékesebb része a kéziratár és ősnymtatványgyűjtemény, valamint a korai szláv nyomtatványok gyűjteménye volt. Igen gazdagon van ma is még a régi szláv liturgikus irodalom képviselve. Ez a gyűjtemény még gazdagodott a német megszállás óta, főleg a Lavra könyveinek beolvasztása által. A híres és gazdag Lavra-kolostornak több könyvtára volt. A legértékesebb a harangtorony első emeletén volt elhelyezve, ebben a XVIII. századi, köralakú kiképzésű, díszes galériával ellátott teremkönyvtárban, mely finom térhatásával, díszes ornamentikájával az orosz barokk egyik figyelemreméltó alkotása volt. Mikor a szovjetcsapatok a Lavrát nagyértékű muzeális gyűjteményeivel a német megszállás után érthetetlen bosszúvágyból felrobbantották, a harangtorony is megsérült és a könyvtárterem beomlott. A megmentett könyveket a német kormányzat a központi könyvtárba vitette le, s most annak gyűjteményeit gazdagítják. A könyvtár különben jelenleg a romok alól megmentett muzeális tárgyakból a könyvkultúrával kapcsolatos kiállítás (írószerek története stb.) megrendezését tervezi.

Igen értékes munka folyt a szovjeturalom utolsó éveiben az ősnymtatványtárban. Ennek az élén kitűnő szakember, B. I. ZDANEVICS állt, az egész szovjetunió egyik legkiválóbb ősnymtatványkutatója. A könyvtár birtokában több mint 528 inkunabula volt — ez a feltűnő gazdagság a nyugateurópai társintézetek szakemberei előtt is ismeretlen volt. ZDANEVICS a szinte beláthatatlan anyagot föltárta és rendezte. Sajtó alá rendezte az ősnymtatványtár katalógusát, tudományos módszerességgel. A katalógus szerkesztésének előkészületei arra vezették, hogy hosszú évek kitartó kutatómunkája árán a könyvtár birtokában lévő régi bekötőablákat vizsgálat alá vegye és a beléjük dolgozott makulatúra papirost, vagy kéziratot kifejtse. A kutatómunka meglepő eredményekre vezetett: sikerült neki több ismeretlen ősnymtatvány töredékét felfedeznie.

Az ősnymtatványtár katalógusa már nem tudott megjelenni. A két kötetre tervezett munka kéziratát ZDANEVICS Moszkvába küldte, hogy kinyomtatásához az engedélyt kieszközölje. A szovjetkormány véleményezés végett kiadta a kéziratot Oroszország ZDANEVICS mellett legkiválóbb két ősnymtatványkutatójának:

MALEINnek, Leningrádba és KISSELOVnak, Moszkvába. Ezek a munkát értékesnek ítélték és kinyomtatásra ajánlották. A megvalósulást azonban a háború megzavarta. A kézirat egyik példánya jelenleg Moszkvában, másik példánya Kiebben, a könyvtár birtokában van. A szovjet a város kiürítésekor az ősnymtatványtárat becsomagoltatta és magával vitte. ZDANEVICS kénytelen volt a könyvekkel menni, melyek jelenleg Ufában találtak elhelyezésre. A nyugateurópai inkunabulákon kívül elhurcolták az első szláv könyvet, JOH. FEODOROV munkáját 1491-ből, az értékesebb korai nyomtatványokat, *Elzevireket* stb. is.

A könyvtár kommunista vezetőségén kívül, mely az orosz hadsereggel elmenekült, az alkalmazottak helyükön maradtak. A háború tartamára azonban a könyvtár csak csökkentett üzemmellel dolgozhatik, s a békebeli 250—300 tisztviselővel szemben ma, a technikai munkásokat is beleszámítva, összesen 42 alkalmazottja van. (Ezenkívül néhány alkalmazottja van a Podolban és a Vladimir-katedrálisban elhelyezett könyvtárnak.) A kevés számú alkalmazottak éppen csak a folyó ügyek adminisztrálására elegendők, a hatalmas rendező és feldolgozó munka a jövőre vár. A külfölddel és a németbirodalmi könyvtárakkal fölvett kapcsolatok a háború után fejleszthetők tágabb keretek közé. Ma már nagy eredmény az is, hogy a könyvkölcsönzés továbbra is folyik és egyes nagy könyvtárakkal már kölcsönös csereviszonyba lépett a kievi központi könyvtár. Ezt a csereviszonyt óhajtjuk magyar vonalon is kiépíteni. A vezetőség ezen óhajának adott kifejezést azzal is, hogy az Országos Széchényi Könyvtár részére ajándékozott egy példányt a nálunk még ismeretlen „*Provinciale Romanum*”-ból, GUTENBERG egy ismeretlen kiadványának a szovjet által kiadott facsimile kiadásából, mely már a háború alatt 1941-ben jelent meg Kiebben, ZDANEVICS kommentárjaival. Közben az eredeti ősnymtatvány ismeretlen módon eltűnt, úgyhogy jelenleg csupán a háború zivatarában készült és szerencsésen átmentett facsimile-kiadás néhány példánya van meg.

Egyéb könyvtárak.

A háborút a kievi könyvtár eddig aránylag simán, veszteségek nélkül vészelte át. Ez a helyzete azonban kivételes és szerencsés s a hadműveletek által súlyosabban érintett vidékek könyvtárai sokkal szomorúbb állapotban vannak. Szerencsés körülmény

volt Kiev esetében az is, hogy aránylag hamar megszűnt hadszíntér lenni és polgári közigazgatás alá került. A frontharcoknak alávetett vidékeken kulturális javak megőrzésének szempontja kevésbé játszott szerepet és itt gyakran előfordult, hogy a tágas és jól megépített könyvtárpéületet katonai célokra kellett felhasználni. Poltavan a szép városi könyvtárnak 1942 őszéig nem történt bántódása, míg végre polgári közigazgatás kötöztött be a városba, amely ezt az intézményt is gondozásba vette. A legutóbbi téli hadjárat alkalmával azonban a város ismét katonai közigazgatás alá került, mely alkalommal a könyvtár egy részét ki kellett üríteni. A katonai közigazgatás a nyilvános könyvtárakat zár alá veszi és ezeknek legfeljebb egy német tagozata nyílik meg kellő átrendezés után a hadsereg tagjai számára. Nyugat-Ukrajnában azonban a polgári közigazgatásnak sikerült már elérnie ez év tavaszán, hogy a régi kievi szovjet gyermekkönyvtár, miután a bolsevista anyagtól megtisztították, a nagyközönség részére megnyitotta kapuit és május elsejével néhány körzeti könyvtár is megkezdte működését.

Ukrajna három nagy központi könyvtára, mely a kievin kívül az egész szovjet területéről részesült kötelespéldányban: a charkovi, odesszai és dnyepropetrovszki. Charkovnak két nagy könyvtára volt: a KOROLENKO-könyvtár és az Egyetemi könyvtár, melyeket adminisztráció szempontjából egyesítettek, azonban megmaradtak külön elhelyezésükben. Az 1934-i statisztika szerint, mely az utolsó ilyenmű összeírás, az előbbi 775.000, az utóbbi pedig félmillión felüli kötettel rendelkezett. Mindkét könyvtár fiatalabb eredetű és kéziratokban, ősnymtatványokban szegény. Az Egyetemi könyvtár csodálatosképen még eddig sértetlenül maradt a háború zivataráiban. A KOROLENKO-könyvtár azonban a legutóbbi téli hadjárat alatt bombatalálatot kapott és olvasóterme, valamint könyvtanyagának egy része elpusztult.

Odesszának szintén egy városi és egy egyetemi könyvtára volt. Könyvtárlományáról nincsenek pontos adatok. Kéziratokban ez a könyvtár is szegény. Jelenlegi állapotáról keveset tudunk, — a város román közigazgatás alatt áll és annak gondozására van a könyvtár is bízva. Egy bukaresti egyetemi tanár előadása szerint, aki a könyvtár áttanulmányozása céljából utazott ki Odeszszába, megérkezésekor azt borzalmas állapotban találta. Az épületbe katonaság volt beszállásolva és a raktárak galériáiról a

könyvek a földszintre voltak halomra dobálva. Azonban a kormányzat segítségével azóta rendet teremtettek s újabban maga az egyetem is megnyílt. Dnyepropetrovzszkban az egyetemi és városi könyvtárat a németek egyesítették.

A kievi könyvtár élére a német kormány a Preussische Staatsbibliothek egy fiatal és agilis tisztviselőjét küldte ki, aki nemcsak ennek az intézménynek a vezetését látja el nagy energiával és szakértelemmel, hanem a többi, vidéki és veszélyeknek jobban kitett könyvtárat is sorra látogatja és igyekszik a bennük fölhalmozott kulturális kincseket megmenteni.

A szovjet könyvtárpolitikája.

A szovjeturalom idejében a könyvtárak természetesen a kommunista párt ellenőrzése alatt álltak. A szakemberek nem lévén politikai szempontból megbízhatóak, a könyvtárak élére kommunista párttagokat tettek, akik rendszerint az érdemleges munkában, kellő szaktudás híján, nem vehettek részt, azonban az irányítás az ő kezükben volt. Ezek sokszor főiskolai végzettség nélkül, rövid könyvtárosi tanfolyamok elvégzése után vették át a könyvtárak vezetését, és gyakorlati tudásuk kevés volt. Az áldatlan helyzetnek a könyvtárak fizették meg az árát. Kievben a kéziratár vezetője mesélte pl., hogy egy alkalommal megvételre ajánlottak fel neki egy magánkézben levő XVI. századbeli kéziratossal szláv evangéliumot, szép kézfestésű díszítésekkel. A megvételre a könyvtár igazgatójától kellett engedélyt kérnie. Ez kérését azzal utasította el, hogy már elég evangélium van a könyvtár birtokában, semmi szükség egy újabb példányra. Ahhoz, hogy minden kéziratossal könyv unikum, nem volt érzéke az igazgatónak.

A könyvtárosképzés ügye, mint a nevelésügy általában, számos kísérletezésen esett át a szovjeturalom két évtizede alatt. Szakképzett könyvtárosokban nagy hiány lévén, középiskolai végzettséggel alkalmaztak könyvtárosokat és ezek részére a Népkövelés Népbiztossága egyes nagyobb könyvtárakban szervezett hosszabb-rövidebb tanfolyamokat. A népkönyvtárak tisztviselői nagyrészt ilyen középiskolai végzettségű egyének voltak. De a tudományos könyvtárak tisztviselőinek jó része is csupán középiskolát végzett s gyakorlati ismereteit tisztviselői munkássága közben kellett elsajátítania, míg elméleti továbbképzést szintén

már alkalmaztatása után, egy rövid tanfolyamon kapott. Ezeknek a tanfolyamoknak nyilvánvaló sikertelensége arra vezette a szovjetkormányt, hogy a könyvtárosképzés régóta vajdó problémáját elfogadható módon megoldja. Ekkor állították fel Charkovban a Könyvtárosképző Főiskolát, három évfolyammal. A főiskola rövid ideig Kievben is működött, majd ismét Charkovba tette át székhelyét. A szovjet kiváló szakembereket bízott meg a főiskola vezetésével, akiknek keze alatt az új könyvtárosgeneráció vezető emberei kellett, hogy elsajátítsák a különböző elméleti és gyakorlati ismereteket.

Azon kevesek, akik egyetemi végzettséggel léptek a könyvtárosi pályára, szintén nem dicsekedhettek különösen magasnívójú előképzettséggel. A szovjet az egyetemeket tisztán pedagógiai intézetekké alakította át, megfosztva őket tudományos kutatóintézeti jellegüktől. Ezeket a főiskolákat már nem is nevezték egyetemnek, hanem a „Népnevelés Intézetei”-nek. A felsőoktatásnak ez a formája azonban nem vezetett a várt eredményre, amit az 1925–35 között a főiskolákról kikerült ifjúság meglepően alacsony szellemi képzettsége bizonyított. Maguknak a szovjet szakembereknek megállapítása szerint ennek a főiskolát végzett ifjúságnak szellemi színvonala körülbelül a cári gimnáziumokból kikerült ifjak szellemi nívójának felelt meg. Ezért 1935–36-ban visszaállították az egyetemeket, Ukrajnában négyet: Kievben, Charkovban, Odesszában s Dnyepropetrovszkban. Azonban a humanista tudományokra most sem fektettek nagy súlyt. A technikai és természettudományokat helyezték előtérbe, mely szakokat bővebben fizettek s a hallgatóság tehetségesebb része is ezekre a szakokra jelentkezett szívesebben.

Az egyetem kutatóintézet jellegének megszüntetésével kapcsolatban állították fel az egyes tudományos kutatóintézeteket, melyeket az Ukrán Akadémia foglalt egybe s melyek hivatva voltak a tisztán tudományos kutatómunka lefolytatására. Aki tehát tudományos munkával akart foglalkozni, elsősorban nem könyvtárba, hanem valamelyik tudományos kutatóintézetbe pályázott. Az utóbbi években ismét bevezették a szovjet uralomra-jutásakor eltörölt tudományos címeket is. Azonban az egyetem elvégzése ilyenek viselésére még nem jogosított. Csupán aki egyetemi tanulmányai befejeztével háromévi kutatómunkát folytatott valamely tudományos intézetben (aspirans), kaphatta egy

disszertáció megírása és megvédése után a „kandidátus” címet. A doktori címet csak idősebb tudósok nyerhették el. A kandidátus már állami tisztviselő volt és a kutatóintézetben meg volt adva a lehetőség számára, hogy munkásságát tovább folytassa. A kievi központi könyvtár az „Ukrán Akadémiák Központi Könyvtára” nevet viselte. Megalakítása után az egyetem, melynek könyvtárából a központi könyvtár alakult, külön könyvtárat fejlesztett ki magának s az egyes tudományos intézetek szintén átlag 10—15.000 kötetes könyvtár fölött rendelkeztek.

A könyvtárakban folyó könyvtártudományi munkát elsősorban a könyvészeti folyóiratok alapján sikerülhet felértékelni. Ezek rögzítik meg a végzett munka egyes elért eredményeit s hivatottak a könyvtárosi munkával adódó problémák megvitatására. Ha ilyen szempontból nézzük végig az utolsó húsz év irodalmi termését, szemünkbe ötlük, mily nehézségekkel kellett megküzdenie a tudományos munkának a szovjeturalom alatt. Rendszeresen megjelenő ukrán könyvészeti folyóirat egyáltalában nem volt. Kísérletezések minduntalan történtek ezirányban, újabb és újabb lapalapításokkal próbálkoztak, azonban néhány szám megjelenése után a folyóirat érdeklődéshiány, vagy a hatóságok ellenállása miatt megszűnt. A leghosszabb életű az 1923-tól 1931-ig Kievben megjelent *Bibliologicsni Viszti* volt, mely különböző könyvtártudományi, könyvészeti, bibliográfiai problémákkal foglalkozott. 1931-ben szerkesztőjét elfogták és a lapot megszüntették. A szovjet nyilván nem nézte jó szemmel, hogy a tisztán tudományos, s a napi problémáktól magát távoltartó lap nem foglalkozott a párt eszméinek propagálásával. Mert egy folyóirat, mely a népnevelés szolgálatába nem állt be azáltal, hogy a párt által a köztudatba dobott szólamokat únos-úntalan ismételve és a pártfrazéológiát olvasóiba begyökereztesse, a szovjet szemében feltétlenül destruktív volt. A lap megszüntetése után egy új folyóirat próbálkozott hasonló témakörben, de csupán három szám megjelenéséig jutott el. Azóta az Akadémia folyóirata, a *Viszti Akademii Nauk* hozott helytel-közzel könyvészeti tárgyú cikkeket.

Egész más volt a helyzet a tömegkönyvtárak részére készült folyóiratokkal. Az orosz *Krasznoj Bibliotekaron* kívül ukrán nyelven is jelent meg Kievben hasonló tárgyú folyóirat, a *Radjanszka Biblioteka*. Ezek a folyóiratok a népkönyvtárak ügyé-

vel foglalkoztak s a népnevelés és propaganda eszközeinek kiépítésén fáradoztak. A szovjet által felállított különböző fajta népszerűsítő kölcsönkönyvtárak működésével adódó problémákat vitatták meg itt s e folyóiratok a pártprogrammal kommunista eszmevilág leghangosabb propagálói lettek.

A bibliográfiai munkát állami vállalkozássá fejlesztette ki a szovjetkormányzat. Moszkvában az egész Únió Központi Könyvkamaráját állították fel, Charkovban pedig Ukrán Könyvkamarát, melyek a hozzájuk befutó teljes irodalmi termést feldolgozták és hetenként megjelenő közleményekben bibliográfiai jegyzéket adtak róla. A vállalkozás teljesen a *Deutsche Nationalbibliographie* mintájára épült ki. Az ukrán bibliográfiai közlemények címe: „*Litopisz Ukrainszkogo Druku*“ volt. Ugyancsak központilag fejlesztették ki az utóbbi években a katalóguscédulák készítését is. A Moszkvában kinyomtatott katalóguscédulákat annyi példányban küldték meg az egyes könyvtáraknak, ahány példányban azoknak szükségük volt rájuk.

Szervezés, technikai újítások terén kétségtelen haladás következett be a könyvtárak történetében a szovjeturalom éveiben, éppúgy, mint az extenzív fejlődés, könyvtárak és könyvállományuk szaporulata, olvasóközönség hatalmas arányú megnövekedése terén. Ez a kultúrpolitikai tevékenység azonban erősen irányított volt: a könyv, amit a közönség kezébe adtak, a párteszmeiket harsogta az elvtársak fülébe. A külföldi irodalom 1919 óta erősen korlátozott lehetőségekre talált, hogy az orosz könyvtárak falai közé kerülhessen. A politikai irányzatnak megfelelően, hol német, hol angol-amerikai forrásokból került ki a külföldi szerzemények nagyrésze. Általában 1933 előtt nagymértékű csereforgalmat bonyolítottak le a könyvtárak Németországgal. 1933 óta a viszony meglehetősen elhidegült és angol-amerikai irányba terelődött az érdeklődés. A könyvállomány tervszerű kiegészítéséről nem lehet szó. A rendelkezésre álló pénzkészlet igen csekély volt, a szerzemények túlnyomó része csere útján került a könyvtárak birtokába. Legjobban álltak még folyóiratok dolgában. A külföldi szakfolyóiratok még csak eljutottak a nagy szovjetkönyvtárakba, de már egy olyan fontos modern könyvtári segédkönyvet, mint BRIQUET *Vízjegyei*, csak nagy nehézségek árán tudtak a szakemberek a kievi könyvtár részére megszerezni. Az Ukrán Akadémia kiadóvállalata csereviszonyban

állt külföldi intézetekkel és a beérkezett könyveket szétosztotta a központi könyvtár és az egyes kutatóintézetek könyvtárai között. A külföldi irodalommal szemben általában visszautasító volt a kormányzat álláspontja, elismerte, hogy vannak értékes alkotásai, azonban egy idegen politikai rendszer talajából nőve ki, nem volt mindenestül elfogadható. A külföldről érkezett munkák közül a könyvtárigazgató válogatta ki azokat, melyek a titkos raktárba kerültek.

A kievi könyvtár „tiltott könyvek osztályán” kb. 100.000 kötet hevert. Ezeket a bolsevisták kivonulásuk előtt megsemmisítették, csupán kis részüket, a politikailag érdektelenebb munkákat kímélték meg. A tiltott könyvek jórészt a szovjeturalom alatt kiadott, de később ortodoxnak el nem ismert művek tették ki. A könyvtárból kitiltott műveket úgy távolították el, hogy a katalóguscédulákat is kiemelték, s így semmi nyom nem maradt róluk. Ha egy író letartóztatott, összes műveit kiemelték és a tiltott könyvek raktárába helyezték. A vallásos irodalom ide került mindenestől. (Kivétel természetesen a kéziratos irodalom és a korai nyomtatványok irodalma, melyek külön voltak raktárolva és katalogizálva, s melyeket a politikai cenzúra szigorja nem érintett.)

Előfordult, hogy a Szovjetunió területén megjelent folyóiratok munkatársai közül valaki megbízhatatlanná vált, ilyenkor a folyóirat egyes számait, vagy az egész folyóiratot mindenestül a tiltott könyvek raktárába vitték. A tiltott könyvek egy része a szovjet katonai és gazdasági erejére vonatkozó művekből tevődött össze, melyeket nem a nagyközönség használatára szántak. Főleg ez volt az a kritikus csoport, amely miatt a szovjet sietett a raktárat kivonulása előtt elégetni.

Egy külön részét képezték ennek a raktárnak a külföldi államokból csere útján érkezett művek, melyek szintén ide vándoroltak. Így a szlavisztikai folyóiratok, melyek Prágából, Berlinből, Párizsból érkeztek, a szaktudósok részére hozzáférhetetlenek voltak. El lehet képzelni, hogy ennek az orosz szlavisztika nem látta nagy hasznát. A tiltott könyvekhez csak kivételes esetekben, külön engedéllyel lehetett hozzájutni, főleg párttagoknak.

Az a hatalmas arányú könyvtermelés, mely a szovjetkönyvtárak anyagát mindjobban felduzzasztotta, a háború sújtotta vidékeken egyszerre megállott. Az egész ukrán irodalom a háború

következtében hirtelen katasztrófajellegű törést szenvedett és jelenleg kezd ájultságából újból magához térni. Nemcsak a charkovi bibliográfiai közlemények szakadtak meg s a *Radjanszka Bibliotheka* szüntette be megjelenését, nemcsak az Akadémia kiadványai szünetelnek, megállott az egész könyvtermelés, újságok és folyóiratok áradata elakadt a katonai és politikai változások következtében, egycsapásra. Ami pedig azóta megjelenik, újság, könyv és folyóirat, már egy egészen más ideológia világában született meg.

A tudományos irodalom is súlyosan érezte meg a háború kezét. Számos irodalmi vállalkozás derékban kettétört, több kiadványsorozat folytatás nélkül maradt, sok tudományos munka már nem jelenhetett meg.

SEVCSENKÓNAK, a legnagyobb ukrán nemzeti költőnek művei az utolsó 20 év alatt több kiadásban láttak napvilágot. Ezek a népszerű kiadások erősen elferdített, csonkított és átírt formában jelentek meg, a politikai népnevelés szolgálatába állítva. Az 1936—37-ben megjelent kiadás még ilyen változtatásokkal van tele. Az 1939-i jubileumi kiadás azonban már sokkal hívebb. Ez a népszerű jubileumi kiadás négy kötetben még megjelent a háború előtt. A vele párhuzamosan előkészített tudományos szövegkritikai kiadásnak csak két első kötete jelenhetett meg, a három további kötet éppen nyomás alatt állott, amikor a változások bekövetkeztek. E kötetek egy része in cruda ma is megvan a kievi központi könyvtár birtokában, azonban a szöveghez készített kommentárok a zavaros időkben elvesztek. Valószínűleg a már kiszedett szöveget szétrombolták. A kéziratok azonban szerencsés véletlen folytán megmaradtak. SEVCSENKO eredeti kéziratainak teljes gyűjteménye az Irodalomtörténeti Kutatóintézet birtokában volt. Ezeket a kéziratokat a szovjet egyéb kulturális kincsekkel együtt magával vitte Ufába. Az eredeti kéziratokról már korábban elkészített fényképmásolatok lemezeit és levonatait azonban az intézet ma is őrzi. SEVCSENKO műveinek jubiláris szövegkritikai kiadása teljesen hűen és a legmodernebb kutatás szempontjai szerint készült. Félbemaradásával az ukrán irodalomtörténeti életet súlyos károsodás érte.

A háború alatt készült el több tudós közreműködésével az egyik legfontosabb szláv nyelvemlék, a *Codex Glagoliticus* transcriptiója. A JAGICS által 1879-ben Berlinben kiadott átírás meg-

lehetősen ritka, a reprodukciók pedig csupán a kb. 150 példányban készült különnyomatban szerepeltek. A Weisstől Rómában kiadott mű is elavult már, így szükségét látták a szlavisztika részére egy új, korszerű kiadás létrehozatalának. GRUNSKY kievi egyetemi tanár, ABRAMOVICS leningrádi professzor és Cand. HOEPPNER, az Ukrán Irodalomtörténeti Kutatóintézet tagja voltak a főmunkatársak. A kiadvány elkészítéséhez feltétlenül szükség lett volna a berlini és római kiadásokra. A tudósoknak csupán hosszú hónapok kérelmezései után, írásban benyújtott indokolások alapján sikerült elérni, hogy a két fontos munkába bepillantást szerezzenek. A mű a háború kitörése után készült el és ma is kéziratban vár kinyomtatásra.

BILJECZKY és HOEPPNER a kievi egyetem szláv filológiai tanszak hallgatói részére szerkesztettek egy ósláv irodalmi olvasókönyvet, melyben kivonatokat közöltek régi kéziratok munkáiból, megfelelő bevezetéssel. A munka már elkészült, a nyomda kiszedte, a korrektúrák imprimálva voltak, mikor a háború közbejött és a szedés és korrektúra elpusztult, nyom nélkül elveszett. A kiadó Kiebben volt, a nyomda Charkovban. A zavaros időkben a korrektúra útját nem lehetett földeríteni.

A háború több tudományos munka sorsát kalandossá és veszélyekkel telivé tette. Még szerencsésebbek voltak azok a dolgozatok, melyek ma is megírójuk fiókjában pihennek és nyugodtabb idők eljöveteletét várják, amikor megjelenésük elé nem fognak legyőzhetetlen akadályok gördülni. Az ukrán könyvtárakban a háború küzdelmes napjaiban csendes munka folyik, komoly törekvések kitartó munkája, hogy az élet békés erőit s egy több évszázados kultúra ma is elevenen ható gyümölcseit minél teljesebben átmentsék a jövőendő számára.

SASHEGYI OSZKÁR.

KISEBB KÖZLEMÉNYEK.

Volt-e Puchón nyomda? A kérdés két részre oszlik. Nem kétséges ugyanis az, hogy az 1710-es években CHRASTINA DÁNIEL Puchóra telepíti át a zsolnai nyomdát és ettől kezdve Puchón dolgozik vele.

Az ellenben GULYÁS PÁL e folyóiratban közölt cikke alapján¹ vitássá vált, hogy volt-e nyomda Puchón a XVII. században, még pedig közvetlen akkor, amikor a Csehországból elmenekült cseh-morva testvérek lelkészei a lednici Rákóczi-birtokon nyertek menedéket s RIBAY GYÖRGY tudomása és tanúsága szerint magukkal hozták Csehországból egy nyomdát is.

A második kérdés egyelőre azon dől el, hogy mennyire értékeljük RIBAY tanúságát.

A magam részéről azért nem kételkedem benne, mert több mozzanat támogatja.

Mégpedig a következők:

1. Hogy volt-e a cseh-morva testvérközösségnek nyomdája Csehországban, azt a rendelkezésemre álló forrásokból nem tudom megállapítani, azonban RIBAY tanúságát e tekintetben ténynek veszem. Ha volt nyomdájuk, ezt Cseh- és Morvaországból való menekülésük után — tehát 1628 körül — kellett áthozniuk magukkal.

2. Mivel Magyarországon nem mehettek akárhova, hanem csak a lednici uradalom fogadta be őket, a nyomdát is a lednici uradalom területére kellett szállítaniuk.

3. Puchó a lednici uradalom területén feküdt s a menekültek vezetői itt telepedtek le, valószínű, hogy a nyomdát is ide hozták magukkal.

4. Mivel a trencsényi nyomda „első biztos terméke — GULYÁS PÁL szerint — csak 1637-ből való” a Puchóról áthozott nyomda 1628-tól 1637-ig, más adatok szerint ellenben 1628-tól 1632-ig dolgozhatott Puchón.

5. Hogy felállították-e és dolgozott-e, azt aligha lehet külsőleg és első pillanatra megállapítani impressumai alapján azon egyszerű okból, mert az ilyen üldözött és lappangó nyomdák nem szokták volt a XVII. században sem kiírni nyomtatványaikra mindazokat a pontos adatokat, amelyek alapján ellenségeik rájuk akadhattak volna.

¹ A trencsényi-zsolnai könyvnyomda. MKSzele 1943. 118—123. l.

6. De ha 1632-ben került át Trencsénből — amiről WOLFIUS ÁDÁMnak KENSCH ZSUZSANNA fölött tartott s KLEIN szerint állítólag Trencsénben meg is jelent halotti beszéde² tanúskodhatnék, ha megvolna, — akkor erre a négy esztendőre azért lehetett szüksége, hogy ILLÉSHÁZY GÁSPÁR gróffal, Trencsén földesurával megállapodhassék letelepedési engedélye s átköltözése tekintetében.

SZABÓ KÁROLY nem tud a puchói nyomdáról s a trencsénivel szemben erősen szkeptikus álláspontot foglal el, mint RMK II. 480. és II. 483. számánál tett megjegyzései mutatják.

Ezzel szemben RIBAY és KLEIN adatai ellenére ez a kérdés nem csupán a fellelhető nyomtatványok és már megjelent publikációk figyelembevételével dönthető el, hanem kutatás stádiumában levőnek tekintendő.

RIBAY és KLEIN adatai a kutatás terét elég határozottan körülhatárolják azzal, hogy a puchói nyomdát a cseh-morva menekült csoporttal hozzák kapcsolatba, ami annál jelentősebb, mert a nyomda Trencsénben, Zsolnán és később Puchón is mindig szorosan maradt ezzel a menekült körrel rokonságban levő tulajdonosok birtokában s mert CHRASTINA DÁNIEL is azért tette át az 1710-es években Puchóra, mert maga is onnan származott.

A puchói nyomda termékeit tehát elsősorban a cseh-morva testvérközösség e korból való meglevő kiadványai között kell keresnünk s pontos betűvizsgálat alapján kell megállapítanunk, hogy a trencsényi nyomda betűível — mert ez a biztos kiindulópont —, mikor és mely cseh-morva testvérközösségi kiadványokat nyomtatták s ebből az anyagból főként DRABIK MIKLÓSNak és COMENIUS AMOS JÁNOSnak a kiadványai jöhetnek elsősorban figyelembe.

TRANOWSKY GYÖRGY azért rossz példa, mert evangélikus lelkésszé lett s mert benső üzleti kapcsolatokat régibb egyházi közösségével és baráti körével már ezért sem igen tarthatott fenn, bár lehet, hogy a sem SZABÓ KÁROLY, sem SZTRIPSZKY HIADOR jegyzékeiben elő nem fordul „*Odarum, sive hymnorum libri tres*” című 1628-ban megjelent műve a puchói nyomdából kerülhetett ki.³

A kutatás ezen a ponton átvezet Lengyelországba s egyáltalán nem lehetetlen, hogy ez a betűvizsgálat több ilyen testvérközösségi nyomtatványról kimutathatja a magyarországi — puchói, trencsényi vagy zsolnai — eredetet.

A kérdés más vonatkozásban való eldöntése meg levéltári kutatásokat igényel, mégpedig abban a vonatkozásban, hogy a cseh-morva

² SZABÓ RMK.: II. 480 sz.

³ ZOVÁNYI JENŐ cikkei a „Theologiai Lexikon” részére a magyarországi protestantizmus történetéből, — Budapest, 1940. — 498–499. l.

testvérek vezetői milyen alapon, milyen engedélyek birtokában, milyen felszereléssel telepedtek le a lednici uradalomban.

A lednici uradalom 1669. és 1684. évi urbariumaira való utalás ebből a kutatásból csak egy odavetett ízelítő, amely máris továbbvezet azon a ponton, hogy a trencsényi nyomda WOKAL JÁNOS VENCEL nevű tulajdonosa nem „valami” WOKAL volt, hanem szintén a lednici menekültek köréhez tartozó cseh-morva testvér lehetett.⁴

A felkutatandó anyag harmadik része a közösség tagjai műveiből tárható és tárandó fel. COMENIUS ÁMOS JÁNOS „*Lux e tenebris*” és „*Lux in tenebris*” című munkájában pl. egész sorozat testvérközösségi vagy DRABIK és az ő tollából megjelent apró munkára vonatkozó utalás található. Én ezekben a puchói nyomdára való közvetlen utalásra nem bukkantam. Ez a munka azonban azért szükséges, hogy a betűvizsgálat céljaira szóabajövő anyag bizonyos vonatkozásban szűkítettessék.

Ez a három kutatási terület sok anyagot ígér, de oly különleges képességeket és ismereteket tételez fel, hogy megfelelően csak egy szlávista tájékozódhatik mind a háromon — már e kiadványok legnagyobb része cseh nyelvére való tekintettel is.

Mi egyelőre csak adalékokat nyújthatunk e nyomda történetéhez. Hogy pedig ezek keresése mennyire nem reménytelen, arra bizonyosságul egyel megint és máris szolgálhatok. Ez persze nem a puchói nyomda első korszakára vonatkozik, hanem a másodikra, amikor 1720-ban egy feljelentés kapcsán vizsgálat indul e nyomda ellen s ez a vizsgálat a nyomdát létében veszélyezteti.

A szóbanforgó okmány Trencsén megye hivatalos jelentése 1720. május 29-éről a magyar kir. kancelláriához, amelyben egy CHRASTINA DÁNIEL puchói nyomdája ellen lefolytatott vizsgálatról számol be. A vizsgálat feljelentésre indult s rendeltetett el. A feljelentés azonban még nem került elő s nem tudható, hogy milyen műre vonatkozik. Hasonlóan nincsenek a jelentés mellett CHRASTINA bizonyosságai sem s így nem állapíthatjuk meg, hogy CHRASTINA milyen engedélyekre hivatkozott s milyen kiadványait terjesztette elő. De a jelentés egy-maga is jelentős a cenzuratörténet szempontjából s azt mutatja, hogy egy nyomdával szemben ebben a korban közelebbi vizsgálat és bizonyítékok nélkül eredményre vezethetett volna az a mellékvágányra terelt eljárás, hogy a nyomdának milyen privilégiuma és engedélyei vannak s ha ezek nem volnának rendben, a nyomda egyszerűen be-szünttetetnék.

A hivatkozott jelentés egyébként egész terjedelmében így hangzik:

⁴ MKSzle, 1942. 185. l. 6. jegyzet.

Excellentissimi, illustrissimi et reverendissimi, spectabiles ac magnifici, perillustres item ac generosi domini, domini fautores et patroni nobis colendis-simi, gratiosissimi.

Salutem et obligatissimorum humillimorumque servitiorum nostrorum commendationem. Gratosam praetitulatarum dominationum vestrarum, de dato adhuc die 21. mensis Martii anno currenti infrascripto emanatam, nobisque de ac super eo, quatenus de certi cujusdam typographi in oppido Pucho, comitatui hocce nostro existente ac situato incolatum agentis citraque benigni privilegii caesareo-regii indultum, libros etiam prohibitos (!) accurata alias censura dignos, pro privata duntaxat suo libitu imprimere, typisque mandare haud formidantis, ad praenuncupatum oppidum semet colloca-tione, autoritate nostra magistratuali inquirere, originemque typographia-ejusdem indagare, ac per consequens instrumenta ejusdem eo spectantia statim et eo facto occupare et ad sequestrum ponere, peractisque demum peragendis praetitulatas dominationes vestras eo in passu quanto citius ac genuine infor-mare vellemus, nec intermitteremus, sonantem ac intitulatam intimationem quemadmodum die adhuc 2-da mensis currentis Maji, sub particulari congrega-tione nostra in oppido Illava celebrata, honorificè ac debita cum submissione percipientes perlegi curassemus ita eorum et eo facto promptissime obligationi — qua ergo praetitulatas dominationes vestras semper ferimur — pro munere etiam autoritatis nostrae magistratuali per omnia satisfacere cupientes egre-gium ADAMUM NAGY judicem nobilium et ANDREAM PRILEVSZKY juratum asses-sorem nostros, pro indigatione nominis ejusdem typographi et inquisitione originis, qualiter nimirum eorum devenisset? quadve? ac quales libros ordina-rie ac a potiori typis mandare soleret? sed et instrumentorum ejusdem occu-patione ac ad sequestrum sumptione exmisimus.

Qui demum abinde reversi et occasione praesentis pariter particularis congregationis nostrae e medio nostri assurgentes, unanimiter et fideliter re-tulerunt: Qualiter idem, nominanter autem circumspectus DANIEL CHRASTINA sic dictus typographus, percepta et intellecta gratiosa commissione praetitula-tarum dominationum vestrarum et magistratuali pariter nostra exmissione, semet eidem humili cum submissione conformare cupiendo, instrumentaque universa, praemissae typographiae suae in sequestrum summi ac per praenomina-tos judicem nobilium et juratum assessorem nostros obsigillari permittendo, originem ejusdem typographiae suae in se et cointersatos suos condivisionales per viam successionis devolutam ac per consequens ex oppido Solna — ubi idem in acquirenda promotionis ejusdem scientia quinquennium insumpsisset — per se, veluti ab antiquo in oppido Pucho radicatam, adeoque qua talem ad propria redeuntem incolam translatam fuisse, medio demissi memorialis sui ex annexorum non nullorum in vidimatis paribus nobis praesentatorum lite-ralium instrumentorum suorum genuine et fideliter remonstrare, per idque — cum praeter censurata calendaria et scholaria, vulgo Donati Rudimenta, ac certum librum precatorium aliud nihil impressisse allegaret — indemnitati suae prospicere intenderet.

Hinc nos de munere nobis gratiose concredito et commisso et a potiori quidem cum nullum benigni caesareo regii privilegii productum nobis re-

monstrari potuerit, idem demissum DANIELIS CHRASTINA typographi memoriale et annexa ejusdem vidimata literalium documentorum paria, pro altiori et gratiosa indagine praetitulatis dominationibus vestris debito cum respectu et obsequenti submissione nostra transmittimus et insuper ut centuraliter tibi imprimi permissorum librorum originalia repraesentare ac indemnitatem suam, per id contestari quiret, cum librorum prohibitorum per eundem quodam modo practicata impressio hactenus nullatenus apparere videretur, ut ipsemet sese personaliter coram praetitulatis dominationibus vestris humillime sistere vellet, eidem coisimus commendantes eundem officiose simul ac obsequiose, quatenus per sequestum hocce modo praevisio sibi impositum diutius damnicari, de gratioso eorumdem patrocinio et favore non sineretur.

De reliquo nos obsequiose et perdemisse recommendantes cupimus, servet deus praetitulatas dominationes vestras ad vota propria diu salvas et incolumes.

Datum ex particulari congregatione nostra in oppido Belussa celebrata die 29-na Mensis Maji anno 1720.

Praetitulatarum dominationum vestrarum

servi obliqui humillimi
status et ordines comitatus
Trenchiniensis.⁵

Ez az okmány egyelőre egyedül áll. A vizsgálat következményeit és az eljárás eredményét még nem sikerült megállapítanom, közlése azonban önmagában is rávilágít arra a közjogi helyzetre, amiben nyomdáink ebben a korszakban élnek s fogalmat nyújt a nyomdák ellen követett eljárásról a pozsonyi cenzori hivatal felállítása előtt, amely a kancellária és a vármegye közbejöttével folyik.

SZIMONIDESZ LAJOS

Pethe Ferenc „Gazdaságot Tzélzó Ujság”-jának néhány problémája. Az első magyar gazdasági folyóiratról SZILY KÁLMÁN a *Magyar Könyvszemle* 1898-i évfolyamában¹ megállapította, hogy a három címváltozáson keresztülment lapot kisszántói PETHE FERENC csak a 25. számmal bekövetkezett első címváltozástól kezdve szerkesztette. A SZILY által ismertetett és tökéletesen meggyőző belső és külső érveken kívül igazolja a megállapítást még az is, hogy a Nemzeti Múzeum Hírlaptárának birtokában levő példányon a *Magyar Ujság* utolsó és a *Gazdaságot Tzélzó Ujság* első száma közé kötve nyolcoldalas „Hír-adás a' Gazdaságot Tzélzó Ujságról” című melléklet található s ennek utolsó oldala a „Károli fordítása szerint Ultrajektomban 1794-ben megjelent Magyar Bibliáról” is közöl tudó-

⁵ Országos Levéltár, Kanc. Lit. comitatum, 226 ex 1720.

¹ 270—273. l.

sítást. Az utrechti bibliakiadást pedig PETHE rendezte sajtó alá; az akkori angol régens, a későbbi IV. GYÖRGY király meg is jutalmazta érte.²

Az ultrajektomi biblia a hirdetés szerint ugyanott kapható, ahol a *Gazdaságot Tzélzó Ujság*; a megrendelést így kell címezni: „An die Königl. Ungarische Zeitungsexpedition des Herrn v. Schönfeld“. Ez a J. F. SCHÖNFELD volt a *Magyar Ujságnak*, illetve a *Gazdaságot Tzélzó Ujságnak* és a *Vizsgálódó Magyar Gazdának* a kiadója is. Életrajza és irodalmi multja adja meg talán a *Magyar Ujság* alapításának történetéhez az első nyomot, mert hiszen SZILY KÁLMÁN megállapításai és a fent elmondottak is mutatják, hogy az alapításban, valamint az első 24 szám szerkesztésében PETHÉnek még nem volt része. WURZBACH életrajzi lexikona szerint JOHANN FERDINAND RITTER VON SCHÖNFELD 1750-ben született Prágában. Apja prágai udvari könyvnyomtató volt; a fiú apjának nyomdáján nagy vagyont szerzett, az ugyancsak apjától örökölt műgyűjteményből pedig kifejlesztette a „*Schönfeldsches Museum*“-ot. Ezt 1799-ben Bécsbe helyezte át; maga is Bécsbe költözött; a császárvárosban nyomdát és könyvkereskedést nyitott. Számos munkái között a gazdasági vonatkozásúak figyelemreméltók, így egy „*Oekonomisches ABC-Buch*“ (Wien, 1792) és a „*Neues Lehrbuch der Industrie und Speculation für Künstler und Handwerker*“ (Wien, 1792). Az utóbbinak a címe különösen gondolkodóba ejt, hiszen a *Magyar Ujság* néhány cikkénél jelzi, hogy a benne foglalt hírt „a' Prágai (der Industrie und Speculation) Ujság“ nyomán közli. Megállapítandó volna, vajjon SCHÖNFELD nem adott-e ki már Prágában ilyen című újságot. Tény, hogy 1793-ban — három évvel a *Magyar Ujság* indulása előtt — Prágában megjelent egy „*Politisches Handlungs- und Industrie-Journal*“.³ A *Magyar Ujság* egyik fametszetének aláírásából pedig kiderül, hogy az Prágában készült. Tehát egy már előzőleg, vagy egy időben megjelent németnyelvű és Prágában megjelent újság képeit és cikkeit kívánhatta SCHÖNFELD magyar nyelven is megjelentetni. Hogy Magyarországon gazdasági lapra szükség van és hogy annak szépszámú olvasót is lehetne gyűjteni, az köztudomású lehetett. Különben SÁNDOR ISTVÁN *Magyar Könyvesházában* — mint már SZILY közölte⁴ — a *Magyar Ujságnak* egy elődjéről is tud, amely 1783-ban „*Királyi Magyar Ujság a Földművelésről*“ címen Pozsonyban jelent

² SZINNEYI: Magyar írók. X. 890.

³ ERNST VICTOR ZENKER: Geschichte der Journalistik in Österreich Wien, 1900. II. I.

⁴ MKSzle, I. h.

volna meg. De ennek a gazdasági újságnak ezidőszert éppúgy nyoma veszett, mint egy állítólag már 1778-ban ugyancsak Pozsonyban élt „*Ungrische Agrikultur Zeitung*“-nak.⁵ A gazdasági szaklap gondolata a XVIII. század végén más példákából kitűnőleg is időszzerű volt.⁶ A gazdasági ismeretek terjesztésére a hivatalos körök is súlyt helyeztek s céljuk elérésére a sajtót is igénybevették. A *Wiener Zeitung* például 1796. január 16-i számában felsőbb utasításra közöl cikket a „robinia pseudo-acaciáról“, amelynek elterjesztését kívánatosnak tartja a birodalom minden tartományában. A cikket a *Magyar Újság* 10—11. száma magyarul is hozza.

Éppen ez a cikk jelenti a fordulóponthoz a *Magyar Újság* életében. Mert a szerencsétlen fordítás akácfa helyett, „*amerikai kökény-fáról*“ beszél. A *Magyar Újság* közönsége rá is olvassa a hibát a magyarul rosszul tudó szerkesztőre,⁷ valamint azt is, hogy az „*amerikai kökény-fát*“ ugyan nem, de az akácot Debrecen vidékén is jól ismerik. Hogy ez a hiba, vagy más volt-e a közvetlen oka, nem tudjuk, de tény, hogy PETHE FERENC azért kerül SCHÖNFELD gazdasági lapjának élére, mert végre olyan embert kívánnak az olvasók, aki igazán tud magyarul.⁸ Ettől kezdve azután a régi magyar gazdasági újság tartalmában és szellemében is teljesen függetlenné válik osztrák és cseh elődjétől. Jogos önérzettel írja PETHE a folyóirat augusztus 2-i számában: „a’ mely hasznos dolgokat mi e’ Gazdaságot Tzélzó Újság-levelünkben hétről-hétre beszélgettetünk, annak nagyobb és hasznosabb része egyenesen a’ mi tapasztalásunkból, ’s tulajdon vizsgálódó agy-velőnk-ből foly, és soha az semmi nyelven nem vólt közönségessé téve sem könyvben, sem Heti vagy Hónapi Újság-Levelekben.“

De ne legyünk igazságtalanok első gazdasági folyóiratunk bécsi kiadójával szemben sem. SCHÖNFELD — vagy ismeretlen nevű szerkesztője — a lap legelső számában, beköszöntőjében hangoztatja, hogy *Magyar Újság*jával többek közt az is a célja, hogy a magyar nyelvet terjessze. Ne csak Magyar- és Erdélyországban tudjon mindenki magyarul, hanem a határos német tartományokban is terjedjen a magyar nyelv, hogy ezáltal megélénküljön a kereskedelem.⁹ A XVIII. század német szerzőinek ezt az álláspontját, amely a magyar nyelvet

⁵ BALLUS: Pressburg und seine Umgebungen. Pozsony, 1823.

⁶ V. ö. TR. Z. Ki látta az *Ungrische Ökonomische Zeitung*-ot? MKSzele, 1939. 312. l. — KÓSA JÁNOS: Ungarische Oekonomische Zeitung — a legrégibb magyar gazdasági szaklap. MKSzele, 1941. 390—392. l.

⁷ 1796. 33. sz.

⁸ L. a fentebb idézett „Hír-adást“. V. ö. még DEZSÉNYI BÉLA: Legrégibb gazdaságpolitikai folyóiratunk. Kárpátmedence, 1941. 508—515. l.

⁹ Magyar Újság, 1796. jan. 1.

a némettel még teljesen egyenjogúnak és — a kereskedelem, az anyagi és szellemi értékek kölcsönös forgalma érdekében — német nyelvterületen is terjesztetni érdemesnek tartja, a *Magyar Újság* korától kezdve egyre ritkábban találjuk meg. D. B.

Könyvkiadásunk a múlt század elején. Valahányszor a szakirodalom a XIX. század könyvkiadási viszonyait vizsgálta, a túl szigorú cenzurában látta az írói munkának, az irodalom terjesztésének, a könyvkereskedelem fellendülésének legnagyobb gátját.¹

Tagadhatatlan, hogy METTERNICH, a Szent-Szövetség élén álló osztrák kancellár teljes erejével igyekezett az államfelfogásával és gyakorlati politikájával ellenkező eszmék terjedését a hatalma alá eső területeken megakadályozni s rendőrminiszterével, SEDLNITZKYVEL foganasított óvintézkedései nagyon megnehezítették a szellemi élet kibontakozását. Köztudomású mindamellett, hogy az egymástkövető szigorúbbnál-szigorúbb rendeletek ellenére, minél távolabb volt az író, könyvkiadó, a nyomda a bécsi központi cenzurahivataloktól, annál inkább kijátszhatta azokat, annál enyhébb, annál felületesebb végrehajtó közegekre talált. Így volt ez nálunk is, sőt a szabadabb cenzurát még rendeletileg is alátámasztották 1813. március 24-én.

FERENC császár ugyanis 1792. május 12-én elrendelte, hogy a magyar nemzetre és annak jogaira vonatkozó munkák kizárólag a magyar udvari kancellária tudtával és beleegyezésével nyomathatók. Maguk a vármegyék kérték ezt a rendelkezést a császártól, hogy ilyen úton-módon kerülhessék el a magyar alkotmányt és a nemesség kiváltságait támadó sajtótermékeket. Húsz esztendő sem telt bele, Bécs, de vele együtt hazánk is egyformán érezte e rendelet tarthatatlanságát s 1810. május 26-án a bécsi központi cenzurahivatalhoz érkezett felterjesztés sürgeti cenzuraszabályaink sürgős reformját. Több szempontból: hiányzik nálunk az állandó könyvvizsgáló hivatal (Bücher-Revisions-Amt) s ennek következtében a könyveket az egyes könyvkereskedők boltjában vizsgálják át, mely igen sok visszaélés forrása, minthogy a könyveknek rendszerint csak egy hányadát mutatják be a furfangos könyvkereskedők a felülvizsgálóknak. — A kéziratok revíziója is szabálytalan; egyházi férfiak gyakorolják leginkább és így csak a vallásos tartalmú iratokra terjed ki figyelmiük és

¹ WERTHEIMER EDE: Ausztria és Magyarország a XIX. század első évtizedeiben. Budapest, 1892. — JOH. GOLDFRIEDRICH: Geschichte des deutschen Buchhandels. Leipzig, 1909. — KARL GLOSSY: Literarische Geheimberichte aus dem Vormärz 1833—1847. Wien, 1913. Jahrb. der Grillparzer-gesellschaft. XXI., VIII. 1. — FRIEDRICH SCHULZE: Der deutsche Buchhandel und die geistigen Strömungen der letzten hundert Jahre. Leipzig, 1925.

szigorúk. — Nem kevésbé tarthatatlan a magyar udvari kancellária magatartása, mely a Magyarországra vonatkozó munkák nyomását nem engedélyezi s ezzel az országnak a külfölddel való megismertetését is lehetetlenné teszi.

A császár elfogadta e bajok orvoslására történt javaslatokat s 1810. szeptember 14-én hazánkban a sajtó, különösen pedig az országra vonatkozó munkák közlése terén a szabadságot kiterjesztette. Rendelkezését sok fellebbezés és kérelmezés követte, a császár azonban nem tért el határozatától s 1813. március 24-én végérvényesen életbeléptette.²

Ennek az enyhébb cenzurarendelésnek köszönhető, hogy könyvkiadásunk — a viszonyokhoz mérten — meglehetősen feldült. A hazai írókon kívül, Ausztria, Németország vezető írói egyéniségei is felkeresik kiadóinkat, hogy a hazájukban tiltott műveiket megjelentethessék.³

Évi könyvtermésünk ettől kezdve valóban emelkedik, hiszen az enyhébb cenzura az állameszmébe, közerkölcsbe nem ütköző műveket akadálytalanul ellátja „Imprimatur“-ral, sőt még a politikai tartalmúak is, kisebb-nagyobb „húzások“ árán megjelenhetnek. Főleg pesti és pozsonyi nyomdáinkban nincs szó munkahiányról; az öt pesti és budai nyomdában egymást követik a megrendelések. A Magyar Tudós Társaság is „odanyilatkozik, hogy a budapesti sajtók megszaporo-dása nemcsak hasznos a literatura fő tényezőire, az írókra és kiadókra, hanem egy naponként kínosan érzett, valóságos szükség“.⁴ Annak ellenére, hogy az egyre nagyobb lendülettel dolgozó író, a közönségnek évről-évre növekvő irodalmi beavatottsága, érdeklődése még számos pesti nyomdavállalatnak biztosíthatta volna megélhetését, sőt megvagyonosodását, az üzemből lévő kartársakon erőt vesz a kenyérféltés, valóságos versengést folytatnak privilégiumuk megvédéséért és még a legravaszabb furfangtól sem riadnak vissza: a lapok hasábjain eladásra kínálják „heverő sajtóikat a szakadatlan typográfiai munkásság hiányában“ vidéki szaktársaiknak. Így akarják félrevezetni és elrettenteni őket az esetleg tervbevert pesti letelepedéstől.⁵

² WERTHEIMER EDE: A magyarországi cenzura történetéhez. Századok, 1898. 294. l.

³ SZEMZŐ PIROSKA: Német írók és pesti kiadók a XIX. században (1812—1878), Budapest, 1931.

⁴ FIRTINGER KÁROLY: Ötven esztendő a magyarországi könyvnyomtatás közelmúltjából. Budapest, 1900. 80—82. l.

⁵ DEZSÉNYI BÉLA: Írók, szerkesztők, kiadók és nyomdák viszonya 1845-ben. MKSzele, 1940. 2. sz. 172—175. l.

A nyomda- és kiadóvállalatok ebben az időben nem elégedtek meg egyedül e tisztességtelen versennyel; monopolizált jövedelmüket a munkadíj határtalan emelésével is fokozták s csak abban az esetben álltak el követelésüktől, ha bizonyosra vehették, hogy a megrendelő — szerkesztő, vagy író — a könnyebb fizetési feltételek miatt, másik vállalattal készítteti el a munkát. Ez azonban csak a legritkább esetben fordult elő, mert a nyomdák e téren „rendkívül szolidárisak” voltak s nem engedtek a megszabott árakból. A megszorult szerkesztőnek, írónak még egy megoldás állhatott rendelkezésére: a vidék, vagy a külföld.

A vidéki nyomda akkor még nem eléggé fejlett tipográfiai teljesítményei miatt nemigen jöhetett számításba; a külföld hasonlóképpen, hiszen — mint már fentebb említettük — a cenzúra miatt még inkább bennünket kerestek meg az irodalom és a politika emberei.

Íróink felháborodva küzdenek a nyereségelhajhász kiadókkal és nyomdákkal s a sajtó, minden korok közvéleményének hűséges kifejezője, melléjük szegődik. Újságaink szüntelenül támadják őket és hasábkramenő rovatokban követelik az illetékes hatóságok beavatkozását.

„Minél gazdagabb valaki, annál könnyebben gyakorol egyedáruságot, összevesz minden mezejébe vágó cikket s árulja, ahogy neki tetszik” — olvassuk a *Világ* 1841. márc. 13-án közreadott példányában. „Hisz a nyereszkesedés egész fortélyja (melyet én kereskedésnek restelek is nevezni) nem egyéb, mint amennyire lehet mellőzni bevásárlás idején a versenytársakat s eladás idején is concurrentia nélkül állni... Nagy kérdés az, nincs-e a literatúra mezején egyedáruság? Sajtónk több van Budapesten is, más városokban is, mindamellet igen érezzük az egyetemi sajtónak Budán lételét, melynek ha fele Pestre jőne, meg vagyunk győződve, üdvös concurrentiát fogna szülni. Gyorssajtóink szaporodnak, de az író pénzbeli nyereséget nem lát általa: a könyvkiadás oly irtóztató drága, mint azelőtt vala. Semmi nem valóbb mint az, hogy legjótékonyabban gyakorolná jogát a kormány, ha még egy pár sajtószabadalmat adna literatúrával pezsgő városunkban. Literátor szabadon lehet akárki, írhat, ami neki tetszik, s nyomtathat mindent, mit a censura megenged: de kérdem, minő kilátás van nyereségre?...“

E névtelen cikk szerzője (írását csupán „V.”-vel jelzi) „tapasztalásbul” tovább is folytatja panaszait: az író csak abban az esetben győzné művei előállításának költségét fedezni, ha heverő tőkéje lenne, mert hogyan „konkurálhasson az Académiával, mely ajándékpénzen nyomtat, könyvkereskedőkkel, kik a kamatokat maguk rakják zsebbe s maguk kiadásaira vannak főfigyelemmel, míg az író kiadásait mel-

lőzik s mégis minden száz forintjából huszonötöt (talán éppen a nyereségi részt) eltesznek; vagy e könyvnyomtatókkal, kik egyszersmind kiadók és mindnyája kereskedő is egy személyben, tehát hármassal nevez magának? Mindezek az egyedáruskodások megnehezítik a magános író pályáját...“

KOVACSÓCZY MIHÁLY és STÁNCICS MIHÁLY lapja, a *Közlemények az Élet és Tudományok Köréből*, majdnem teljes egészében átveszi az idézett cikket s hogy a közönségnek fogalma legyen az írói jövedelemről, még egy „esetet szolgáltat világosításul: X úr esztendeig dolgozott egy munkán. Elkészítvén azt, megalkuszik a könyvnyomtatóval, ivért (ötszáz példányban) fizet 15 ezüst forintot. A munka 10 ívre terjedt, tehát a nyomtatás 150 forintba került. A könyvkötőnek fizetett (példányát 3 kr. számítva) 25 ezüst forintot. Négy hirdetésért négy külön hírlapban (egyik hírlapban 6 p. ft., másikon 5 p. ft., harmadikban szinte 5 p. ft.; a negyedikben csak 3 p. ft.) 19 pengő forintot; e hirdetést négy vásári alkalomkor ismételte, ez tett 36 ezüst forintot. Az eddigi kiadás összesen 211 p. forint; esztendő alatt elkel a munkából 250 példány; egy-egy ára volt 48 kr. tehát a 250 példány ára összesen 200 ezüst forint. Ebből egy negyedrészt a könyvárus levont azért, hogy boltjában volt; és így az író most kapott 150 ezüst forintot évi munkájáért, azaz 61 ezüst forintot veszített, s e veszteségből kellett volna két egész esztendeig élnie. Irigylésre méltó sors!“ — teszi még hozzá.⁶

Lehet, hogy a *Közlemények* által szemléltetett „eset“ nem ment minden túlzástól s a cikkíró tollát a „kiszolgáltató írók“ sanyarú helyzete faragta ilyen élesre; de az egykorú lapokban folytatott szemlénk meggyőzött bennünket a cikkben rejlő igazságról: a XIX. század elején az irodalom semmi esetre sem jelentett megélhetési forrást, csupán erkölcsi sikert. Íróink legtöbbször „biztos jövedelmű polgári állások“ birtokában csak „hódoltak írói elhivatottságuknak“, vagy azért írtak, hogy irodalmi, nemzeti, politikai eszméiket terjeszthessék. A könyvkiadók viszont csupán „nyereségre dolgoztak“, üzletet láttak vállalkozásaikban, kalmárszellemük még nem értette meg azt a fenyeséget hivatást, amit a magyar szellem termékeinek a képviselője jelent.

Még a század második felében is, mikor az írók és kiadók viszonyát már szerződések szabályozzák, író és kiadó egymás biztosítására jogviszonyba lépnek, még mindig napirenden vannak — a legnagyobb kiadóvállalatoknál is — a „kibúvársra“ alkalmas szerződések.

Gondoljunk például ARANY JÁNOS- és HECKENAST GUSZTÁVRA.

⁶ Id. lap, 1841. 44. sz.

ARANY ugyanis 1853. július 25-én eladta Toldi első részét, 1854. április 18-án *Toldi estjét* HECKENASTnak azzal, hogy mindegyiket kétféle, dísz- és népszerű kiadásban jelenteti meg. Míg a kiadás el nem fog, ARANYnak nincsen joga *Toldit* külön kiadni, három év múlva azonban összegyűjtött munkái keretében kiadhatja. — HECKENAST még 1853- és 1854-ben megjelenteti mindkettőből a díszkiadást, a népies kiadásról azonban hallgat. ARANY sem sűrgeti. Öt év múlva azután elszánja magát a népkiadásra s el is küldi a költőnek a korrekturákat. ARANYT a kiadó fortélyossága végtelenül elkésérti: „Akkor e szerződés nekem jónak tetszett” — panaszolja CSENGERY ANTALHOZ írt, segítségért folyamodó levelében — „mert bona fide azt véltem, hogy a kétféle kiadás nem lesz két kiadás, hanem nyomban fog egymásra következni. Most látom a kibúvó ajtókat benne s ilyen kettő is van.

1. Óvatosan került a fogalmazó a kiadás, különösen a népszerű kiadás megjelenését időhöz szabni. Ezért még tíz évig is elhúzhatta volna a Volks-Ausgabet egy kis malitiával. Ebből foly

2. Hogy a három év, miután műveimmal csak némileg is rendelkezhetem, az akármely későn megjelenő népkiadástul számíttatik. Tehát így eladtam a Toldiakat 600 és 800 forintért Heckenastnak örök-időkre, mert mindegy. Most kiadja néhány ezer példányban, hogy eléglegyen a késő utókornak is!”⁷

CSENGERY DEÁK FERENCCEL is megvitatta az ARANY—HECKENAST-ügyet; mindketten peres utat tanácsoltak ARANYnak. Már akadtak ügyvédek is, akik hajlandók voltak ingyen szolgálni az „irodalom ügyét”, de HECKENAST 200—200 forinttal megpótolta a szerződésben foglalt összeget és a békeszerető költő elfogadta, mondván: „ez legkevesebb rossz vért csinál.”

A XIX. század utolsó évtizedeiben — kisebb szerződésszegések-től eltekintve — mindjobban kialakul az író és a kiadó jogi viszonya, az író mindnagyobb védelemben részesül és éppen ez magyarázza és teszi lehetővé, hogy íróink, ha jól-rosszul is, de kezdenek „megélni” munkáikból.

A századeleji íróink „keserves helyzetének okát” tehát nem helyes egyedül a cenzúra viszonyokban keresnünk. SZEMZŐ PIROSKA.

Olvasó-egylet Budán száz év előtt. Néhány évvel ezelőtt ezeken a hasábokon közölte SZEMZŐ PIROSKA úttörő cikkét első kölcsönkönyvtárainkról, majd ugyancsak SZEMZŐ számolt be ugyanitt egy erdélyi egyesületi könyvtárról. (*A magyar kölcsönkönyvtárak*

⁷ ARANY JÁNOS levelezése íróbarátaival. Budapest, 1889. II. köt. 285., 286. és 287. levél.

kezdeti. MKSzle 1939. 165—175. l. — *A kolozsvári főasszonyságok könyvtára száz esztendővel ezelőtt.* MKSzle 1940. 171—172. l.) Az olvasás megkönnyítésére, a drága könyv hozzáférhetővé tételére egy harmadik, minden megelőzőnél eredetibb megoldást valósított meg a Budai Olvasó Egylet, amleyről a *Jelenkor* 1846. december 17-én megjelent 100. számában közöl tudósítást. (607. l.) Az egylet HOICSY MIKSA indítványára és eszméje szerint 1843. október 1-én alakult. Olvasóközönségét illetőleg sem a rang, sem a mód tekintetében nem támasztott magas követelményeket: tagja lehetett „rang- és nemkülönség nélkül mindaz, ki a' társaság bizalmát bírta“, a tagsági díj pedig mindössze 20 p. krajcár volt; ezért élvezhették a belépettek a hazai és külföldi irodalom „nemesb terményeit“. Az egylet otthoni olvasásra kölcsönözte ki a könyveket „arány szerint szabott időre“ és a szabott időn túl visszatartott könyvtől mérsékelt bírságot szedett.

De az egylet *anyagi* megalapozása és szervezése érdemel különös figyelmet. Könyvek beszerzésére és szétosztására alakult „fogyasztási szövetkezet“-féle elgondolásra vall, hogy az egylet három évre alakult „akép, hogy a 3 év elteltével a' könyvek 's bútorok a' tagok mint tulajdonosaik között voltak felosztandók; de mivel ez gyakorlatatlannak tapasztaltatott, a' könyvek a' tagok között árverésre bocsáttatván, az abból bekerült pénzen a' tagok befizetett díjaikhoz képest osztoztak 's lőn a következő, hogy ámbár a' kezelési költség, könyvkötési bér, könyvtárnok és szolgafizetés, könyvtári szállásbér 'st. ef. nem csekély összeget tettek, mégis minden tag befizetett díjainak $\frac{2}{3}$ -dát visszanyerte — tehát 3 évig 4 p. fton a legválogatottabb munkákat olvasta és azon kívül egy egylet tagja is lévén, tanácskozási 's más tisztes jogokban részesült, egy szóval a' művelődésre kívántatható legszebb tért vásárolta meg magának.“

Íme: az olvasókör a könyvtár és a régi „spóregyletek“ előnyeit egyesíti. Nem kétséges, hogy ez az eszme csak budai polgárok agyából pattanhatott ki...

Az első három évben a tagok száma 150 volt; a könyvek számáról azonban nincs adatunk és így az intézmény teljes szociális és gazdasági jelentőségét nem mérhetjük fel. De tény, hogy a szociális és gazdasági szempontot a *Jelenkor* cikkírója is szem előtt tartotta, amikor olvasóinak az egylet működéséről beszámolt. Ezért részesíti erős bírálatban az 1846-ban újjáalakuló egylet szabályzatát, amely már nem mondja ki a három év utáni kötelező felosztatást, hanem a tagok kétharmad részének határozatától teszi azt függővé. Pedig az előbbi megoldás — a vagyont idővel a tagok között szétosztó „takarékegylet“ mintájára — éppen a vagyontalan tagok érdekét szolgálja és számukra jelent vonzó erőt.

Márpedig a vagyonosak tarthatnak saját könyvtárt is, tehát a vagyontalanokat kell előnyben részesíteni.

Persze, a három-három évenként összegyűjtött könyvtár elköttyvetyélése nehezen egyeztethető össze a könyvekbe zárt kultúrjavak iránti tisztelettel. „Az ember szíve fáj — mondja a *Jelenkor* cikkírója — ha egy szép könyvtárt pár nap alatt megürülve lát, de ne legyünk szűkelvűek 's gondoljuk meg, hogy a' könyvek nem török romboló körmei, hanem azt anyai szeretettel ölelő kezek, előbbi olvasóik kezei közé jutván, a' könyvtár dohos szögleteiben talán történt heverésből a' tágas világba széthordatva szép rendeltetésük új apostolkodás leend.”

De nemcsak a hároméves határidő feltételelessé válása kelt aggodalmat a *Jelenkor* gyakorlatias érzékű cikkírójában, hanem az a rebesgetett hír is, hogy az újjáalakult egyesület a tagok felvételénél „ovakodandóbb” kíván lenni és abba holmi mesterembereket és kereskedő-legényeket nem óhajt bebocsátani. „Azt, hogy önök a' budaiak rovására budai olvasóegyletet alakítván, abból aztán a' budai polgárokká leendő becsületes kereskedő és mesterlegényeket kizárni készülnek, rosszálás nélkül nem hagyhatni.”

A „budai” érdekeket hevesen védelmező cikkíróban lehetetlen nem felismerni a széles néprétegek művelésére törekvő tudatos könyvtárpolitikus őst. Egészségesen anyagias és gyakorlati gondolkodását ideális célok szolgálatába állítva akarja kijelölni az egyesületek könyvterjesztő hivatását: „Tegyük félre a' magyar üres nagylelkűséget és az anyagi önérdemeknek nyujtsunk egyesületinkben eledelt, akkor buzgalmunk nem lesz szalma lángú s egyesületünk nem elfojtó füstöt, hanem tápláló gyümölcsöt termendnek.”

DEZSÉNYI BÉLA.

Még valami a vidéki kaszinók könyvtáiról. A MKSzle 1943. évi első számában JALSOVICZKY KÁROLY tollából egy megelőző rövidebb közlésünkkel kapcsolatban magvas cikk jelent meg.¹ Az általunk idézett egyik régi forrással ellentétben — amelynek a kaszinók rovására elfoglalt általánosítva rosszáló álláspontját magunk is kétkedéssel fogadtuk — JALSOVICZKY a nagykovácsi „Közönséges Olvasó Társaság” és a „Nagykovácsi Kaszinó” példájával igazolja, hogy ezek a vidéki társaskörök a könyv- és hírlapkiadás tekintetében mind az általunk idézett forráscikk megjelenése idején, mind későbbi fennállásuk alatt inkább serkentőleg, mint kártékonyan hatottak. Idézett forráscikkünk általánosságban tartott kifogásaival szemben JALSO-

¹ Használták-e a kaszinók a könyv- és hírlapkiadásnak? MKSzle, 1943. 78—83. l. — V. ö. MKSzle, 1942. 423—426 l.

VICZKY KÁROLY konkrét példán mutatta be a vidéki városi kaszinó kulturális szervező munkájának lehetőségeit és teljesítményeit.

Ha az alábbiakban ismét visszatérünk a kérdésre és egy másik szerzőnek ismét elítélő véleményét közöljük a vidéki társaskörök könyvgyűjtő politikájáról, ezzel csak az adatgyűjtés teljesebbé tételét kívánjuk szolgálni, nem pedig valamely végső következtetést levonni oly kérdésben, amely szélesebbkörű tanulmányozást is megérdemelne.

A *Veszprém* című hírlap 1883. évi 3. számába SZOMAHÁZY ISTVÁN: „*A Casinók könyvtáiról*” írt cikket. A veszprémi polgári társaskör példáján véli bemutatni azokat a mulasztásokat, amelyek — szerinte — a vidéki társasköröket terhelik. „A veszprémi polgári társaskör bibliothekájában — írja SZOMAHÁZY — nincs meg Arany János sem. Hiányzik a Katona József Bánk bánja, az újabb magyar költői irodalomról pláne szó sincs. No de ez ellen azt a könnyen megcáfолható kifogást lehet tenni: hogy ha meg is volna, kevés akadna, aki elolvasná. Ámde a regény és beszélyirodalom is, melyet a kisvárosi közönség leginkább fogyaszt, nagyon szánandó módon van képviselve. Jókai és Jósika megvan. Igaz. De hol lehet megtalálni Tolnait, Mikszáthot, Ábrányi Kornélt, Peteleit, Gyulai Pált, Vadnai Károlyt, Vértesi Arnoldot s e műfajnak sok egyéb jelesét?” — De a külföldi irodalom is csak rosszul fordított ponyvaművekkel van képviselve. „Hol vannak Thackeray, Daudet és a többi jelesen fordított elbeszélései?”

Még gyarlóbb a helyzet, SZOMAHÁZY szerint, a folyóiratok tekintetében. Hírlapokat még csak járát a kaszinó, de „hol van a *Századok*, a *Történelmi Tár*, a Magyar Történelmi Társaság két jeles közlönye, amelynek előfizetési ára oly csekélység... Hol vannak a Kisfaludy-Társaság kiadványai, amelyek között annyi, kitűnő kritikával megválasztott hazai és külföldi munka található?”

A hiányok megállapítása után szerzőnk felveti a kérdést: miért van ez így? Az első kifogás rendesen az szokott lenni, hogy pénz nincs. De ez — szerinte — nem helytálló, mert a veszprémi társaskörnek 150-nél rendszerint több tagja van. Ezek mindegyike 4 forint évi tagdíjat fizet. Hatszáz forintból pedig lehetne irodalomra is áldozni valamit. Azután ezenkívül rendezhetne a társaság könyvtára gyarapításának céljára táncvigalmakat, műsoros estélyeket. Nem is a pénzügyi kérdés az igazi baj. „Ha egy bizonyos összeget rá is szánunk a könyvek vásárlására: azt ahhoz nem értő emberek belátására bízzák, akik nem a kvalitást, hanem a quantitást tekintik irányadónak. S ezek persze, hogy mindenféle ponyvamunkát összevásárolnak, csak a könyvek száma minél több legyen. Valósággal megcsodálják azt a

hirdetést, amely háromszázötven kötet regényt hirdet hetvenöt forintért.”

SZOMAHÁZY talán maga sem veszi észre, hogy utolsó mondatával a kaszinók ellen intézett vádat, legalább is részben, a könyvkiadókra hárítja vissza. Könnyű fajsúlyú munkákból összeállított hangzatos című sorozatok reklámjai között hogyan találja meg a vidéki közönség az értékest s hogyan küszöbölje ki a selejtes nyomdatermékeket? Itt érintjük talán a kérdésnek még ma is időszerű oldalát, azt, hogy a vidéki művelt közönség olvasmányai terén alig támaszkodhat biztos vezérfonálra. Népkönyvtáraink egyre öröndetesebben fejlődnek; fejlődésüket elősegíti az is, hogy komoly értékű írók és költők népszerű munkái, meg könnyen érthető ismeretterjesztő művek olcsó, filléres kiadásai újabban egyre-másra jelennek meg. Ezekből akár a falusi és városi napszámos és gyári munkás is gyűjthet magának könyvtárt és még a népkönyvtárra sincs rászorulva, amely pedig kultuskormányzatunk megértő gondoskodásából ma már a tanyai központokban is rendelkezésére áll a maga néhány száz kötetével. — De a vidéki vezetőréteg, az ú. n. „középosztály” ki van téve a csillogó köntösű és idegen szellemű „bestsellerek” csábításának. Könnyen érthető, ha az ilyenek a vidéki társaskörök könyvtáraiba is behatolnak és kiszorítják az igazi művelődési értéket jelentő szépirodalmat, valamint a könnyen érthető tudományos összefoglalásokat, rendszerezéseket. A „magyar művelődés szempontjából nagyjelentőségű, olcsó és népszerű, de mindenkor a legmagasabb irodalmi és tudományos színvonalú sorozatok” kihalására e folyóirat már egyízben felhívta a figyelmet.² Ezek a nagy példányszámban nyomott, könnyen és aránylag olcsón hozzáférhető sorozatok — mint az *Olcsó Könyvtár* és a *Magyar Könyvtár* — évtizedeken át eredményesen szolgálták a magyar közönség művelődési igényeit. Adtak szépirodalmat, történelmet, bölcséletet, esztétikát, az általános műveltséghez, a szellemi életben való tájékozódáshoz szükséges ismereteket.

A vidéki társadalom vezetőinek ilyen természetű művekkel való ellátása komoly és eddig kielégítően meg nem oldott könyvtárpolitikai és könyvkiadáspolitikai probléma. Talán csak nagyobb vidéki gócpontjaink városi könyvtárai jelentenek e téren többé-kevésbé tökéletes megoldást. De kisebb kultúrközpontok kialakítására is szükség volna. E téren a kaszinók tevékenysége igen nagy horderejű és még nagyobb horderejűvé válhat, amint ezt a JALSOVICZKY által behatóan ismertetett nagykorösi példa öröndetesen mutatja. Tudomásunk szerint éppen egyes vidéki törvényhatóságaink részéről az olcsó ismeretterjesztő sorozatok felújítása iránt is nemrég történt kezdemé-

² Sorozatok elvirágzása. Írta: TR. Z. MKSze, 1940. 443. l.

nyezés. Népművelésünk egyre érezhetőbbé váló eredményei után a vidéki vezetőréteg művelődési problémái is megérdemlik, hogy behatóbban foglalkozzunk velük. Hiszen ennek a rétegnek feladata, hogy saját színvonalára emelje fel az egész népközösség műveltségét. Példája, eredményei öntudatlanul is hatnak azokra, akik tőle várják a kezdeményezést. Munkájában joggal számít hozzáértő támogatásra.

DEZSÉNYI BÉLA.

ISMERTETÉSEK.

B. I. Zdanevics: *Provinciale Romanum. Unbekannter Druck von Johannes Gutenberg. Zur 500-jährigen Erfindung der Buchdruckerkunst.* Kiew. Verlag der Akademie der Wissenschaften der ukrainischen SSR. 1941. 58 + XXII l.

Az Ukrán Tudományos Akadémia a könyvnyomtatás feltalálásának 500-ik évfordulóját reprezentatív kötettel szándékozott megünnepelni, mely egyben az egész szovjet tudomány értékének és színvonalának dokumentációja legyen a nyugat felé. Ez alkalommal adták ki ZDANEVICS, az Akadémia könyvtára ősnymtatvány-osztálya vezetőjének tanulmányát, az általa felfedezett GUTENBERG-nymtatvány facsimile másolatával. E díszes kiadvány már az orosz hádjárat megindulása után látott napvilágot.

ZDANEVICS az ukrán tudományos életnek egyik érdekes alakja. Moszkvában végzett, még a cári időkben, mint a Lazarevsky Institut növendéke, ahol a keleti nyelvekben nyert alapos kiképzést. Mint a kievi könyvtár tisztviselője kezdett ősnymtatványokkal foglalkozni s itt az utolsó húsz év alatt önképzéssel — megtanulta a nyugati nyelveket — a szovjet egyik legkiválóbb ősnymtatványkutatójává küzdötte fel magát. Az ősnymtatványtár élére kerülve, a hatalmas anyag felkutatására és rendezésére, tudományos feldolgozására vállalkozott. A könyvtár birtokában levő töredékes anyag teljes feltárása érdekében vizsgálat alá vette a régi kötéseket. Az ősnymtatványok egy részének felfedezése a makulatúrakutatásnak köszönhető és a paleográfia is sokat köszönhet ezeknek a vizsgáladásoknak. ZDANEVICS munkája is eredményes volt: mindjárt kezdetben felfedezte egy XV. századi német konvolutumban a legrégibb, jelenleg Kiebben található latin kéziratot, előtétlapként beragasztva, egy karoling minuszskulumokban írt IX—X. századi missale-töredéket, régi hangjegyek (neumák) mintáival.

Egy másik mű, melynek bekötőtáblája szintén ilyen „műteti” kezelés nélkül napvilágra hozható kincseket rejtegetett, a Párisban, valószínűleg a XVI. század elején bekötött „*Fardelet des Temps*” (Fasciculus temporum), WERNER ROLENWINCK népszerű krónikájának francia fordítása volt. (Genf 1495. HAIN 6943.) A puha, bőrrrel bevont táblák belülről összeenyvezett nyomtatott lapokat tartalmaztak, melyek az enyv rossz minősége miatt könnyen szétvethetők vol-

tak. A vizsgálat megint eredményes volt, a lapokban ZDANEVICS a párisi BONHOMME nyomdában megjelent több ősnymtatvány töredékét fedezte fel: Így PETER DE CRESCENTIIS *Liber ruralium commodorum*ának francia fordításából négy lapot (1486, HAIN 5836), továbbá négy lapot a *Roman de Troyes* verses francia fordításából (köztük egy a szöveg kezdetével és egy metszettel; HAIN 11160?), az 1479-ben megjelent *Breviarium Parisiense* négy ívét, egy ismeretlen, a szakirodalom által nem említett liturgikus könyv nyolc ívét, és végül egy francia kurzív írással írt vallásos-filozófiai tartalmú latin kézirat két lapját 1451-ből. Az így felszínre hozott ősnymtatványok töredékei az egyik legkorábbi párisi nyomda kevésbé ismert történetére vonatkozólag értékes anyagot nyújtanak.

Legtöbb esetben természetesen nem volt ilyen egyszerű a makulátúra kiemelése. ZDANEVICS erre a kényes munkára kieszközölte külön specialista igénybevételét. Ilyen módon egy XVI. századi bekötőtáblából a kölni id. KOELHOFF JÁNOS nyomdájának egy a XV. század nyolcvanas éveiben megjelent munkájának, a *Formularius procuratorum Curiae Romanae*nak (HAIN 7291) 40 lapja került elő.

A legmeglepőbb felfedezéseket azonban egy másik mű nyújtotta. Ez a Genfben 1557-ben a hugenotta idősebb ROBERT ESTIENNE által nyomott kétkötetes latin biblia volt. Ennek a bibliának bekötőtáblájában tíz ősnymtatvány (4 kölni, 3 speyeri, 1 strassburgi, 1 marienthali és egy mainzi) töredékeit találta meg. Ezek közül az egyik négy teljes levél (16 lap) GUTENBERG nyomdájának egy ismeretlen termékéből: a *Provinciale Romanumból*. *Provinciale Romanum*nak nevezték a pápai kancellária könyvének (*Liber Cancellariae Apostolicae*; azt a részét, mely a római egyház püspökségeinek jegyzékét tartalmazta. Ezt a jegyzéket 1192 óta többször összeállították, és a XV. századtól kezdve ismételtlen nyomtatásban is kiadták. A szóbanforgó ősnymtatvány 10 lapból állt, melyből az első és utolsó hiányzik. A hiányzó első lap a római, szicíliai és kalabriai püspökségek jegyzékeit tartalmazhatta, míg az utolsó üres lehetett, tekintve, hogy 9b az explicittel végződik. A töredék gót betűkkel van nyomva, 18 sor egy lapon, a tükör 145×95—100 milliméter, a betűfaj a HAEBLER repertórium szerinti M 61 típusnak felel meg, a sorok magassága 81—82 mm. Ez a betűtípus GUTENBERG egyik legkorábbi betűtípusa, az ú. n. kalendáriumtípus. Legközelebb állnak a *Provinciale* betűi az 1456 végén nyomott török-bulla betűihez. ZDANEVICS a töredék alapos paläotypiai analízisét adja, azonban általános megjegyzéseknél nem jut tovább, tekintve, hogy az utóbbi években felfedezett GUTENBERG-nymtatványok facsimile másolataihoz nem tudott hozzájutni. Annyit megállapít, hogy a *Provinciale* betűtípusa átmenetet képez a török-bulla és a B³⁸ betű-

típusa között, s az első kinyomtatása után, de a második megjelenése előtt kellett létrejönnie.

ZDANEVICS felfedezésének fontosságát ad az a körülmény, hogy a kalendárium-típusba tartozó GUTENBERG-nyomtatványok közül csak kevés maradt ránk, s a török kalendáriumon és III. Callixtus pápa bulláján kívül csupán kisebb, egy-két oldalas, sőt néhány soros töredékeket ismerünk. Ezen első ősnymtatványok legnagyobb része elveszett és csak a konvulutomokba foglalt, vagy makulatúrának használt darabok maradtak ránk. ZDANEVICS munkája felhívta a figyelmet arra, hogy miután a nyugati könyvtárak ilyen szempontból meglehetősen ki vannak merítve, alaposabb vizsgálat alá kellene venni azon országok könyvtárainak anyagát, melyekben az ősnymtatvány-kutatás még csak most kezd megindulni, s melyek még számos kincset rejtegethetnek magukban. SASHEGYI OSZKÁR.

XVI. századi magyar orvosi könyv. Bevezetéssel ellátva közlést teszi VARJAS BÉLA. Erdélyi Tudományos Intézet, Gróf Teleki Pál Tudományos Intézet. Monumenta Transsilvanica. Szerkeszti Tamás Lajos, Kniezsa István, Makkai László, Szilágyi Loránd, Juhász István. Kolozsvár, 1943. Sárkány-nyomda Rt. műintézet nyomása. 4°. XXIV. + 656 l.

A XVI. századból három nyomtatott magyarnyelvű orvosságyszerészeti munkát ismerünk: MELIUSZ PÉTER *Herbariumát* (1578), FRANKOVITH GERGELY *Hasznos könyvét* (1588), BEYTHE ANDRÁS *Fives könyvét* (1595). Egy nagyobb, valószínűleg tudományos rendszerezésű kéziraton: BALSARÁTI VITUS JÁNOS *Magyar chirurgia* című művén kívül, amelynek csak a híret és címét ismerjük, több kisebb-nagyobb névtelen, jórészt latinnyelvű orvosságyszerészeti munka maradt ránk e századból. E kéziratok között a legnagyobb — közel ezer lapra terjedő kódex — és a legjelentékenyebb a most kinyomattatott magyarnyelvű orvosi könyv, amelyet VARJAS BÉLA gondozásában az Erdélyi Tudományos Intézet adott ki.

Az ívrétalakú orvosi recepteket és tanácsokat tartalmazó, nyelvészeti és orvostörténeti szempontból páratlan becű kéziratos emlék mintegy kétszáz esztendővel ezelőtt TELEKI SÁNDOR gróf birtokába s innen a régi magyar könyvekben és kéziratokban oly gazdag marosvásárhelyi TELEKI-tékába került, melynek mindenkor nagyműveltségű bibliofil tulajdonosai egyéb könyvkincseik között gondosan megőrizték s megmentették a késő utókor számára. Aki — mint e sorok írója is — tanúja lehetett annak, hogy régi levelek és kéziratos emlékek még e század elején is hogy heverték vidékeken garmadában, vagy vasvillával szétszórva, hogy le ne szakítsák a padlást, vagy hogyan kerültek szakszerűtlenül kiselejtezett családi levéltárak kincsei a

falusi rongyszeddőhöz, s ettől esetleg városi antikváriusokhoz, aki még látta e régi papirosokat üzletek pultjain, de nem mint árucikket, hanem mint csomagolópapírost, tudja, hogy a régi „olvashatatlan írású“, vagy olykor könnyebben olvasható, de „érthetetlen és értelmetlen“ szövegeket tartalmazó kéziratok fennmaradása nem olyan magától értetődő valami. A múzeális érdeklődés a mult században, a napoleoni háborúk után lett általánosabb, de mint láttuk, nem lett általános, s így a történeti tudományok művelőinek különös hálájára és elismerésére érdemesek azok a főurak, akik századokkal ezelőtt is helyet adtak kastélyaikban az akkoriban még nem régiségnek, csak „ócskaságnak“ számító sárgult papirosoknak, még ha tartalmilag nem vehették is már hasznát s akik ma hajlandók könyv- és levéltári anyagukat tudományos kutatások céljára szakembereknek rendelkezésére bocsátani.

A kódex renaissance-díszítésű, vaknyomásos barna bőrkötése, VARJAS megállapítása szerint, a XVI. század végén, vagy a XVII. század legelején készülhetett. Minthogy azonban, amint VARJAS bevezető tanulmányából megtudjuk, a kötéstábla béléséből HELTAI GÁSPÁR *Bibliája* 1565-ben nyomtatott második részének a királyokról szóló könyvei kerültek elő, a kötés koráról más feltevés is lehetséges. Ha ugyanis a kötés bélésül felhasznált ívek „cruda“-ívek, a kötés korát a Biblia második része nyomásának idejére helyezhetjük. Általában a nyomdában elrontott, vagy fölöslegesen maradt íveket használta föl a könyvkötő táblabélésül. Kész könyveket nem, mert ez igen drága lett volna bélésanyagnak, de főképen azért nem, mert a már egyszer bekötött könyv íveinek sarkáról le kellett volna szedni a kőkemény enyvvet, kiszedni a spárgát belőle, kinyitogatni az íveket, és kisimítani, a spárga-lyukakat eltömni, hogy a tábla ne legyen horpadásos, göröngyös. Persze megtörténhetett éppen az is, hogy kész, egyszer már bekötött és elnyúzódott könyvet használt föl a könyvkötő, de ha nem és a kötéstábla bélésében talált ívek számfeletti, fölöslegessé vált „cruda“-ívek, akkor a kötés korát a bélés íveinek megjelenési éve utáni évekre tehetjük és pedig *ugyanabba a városba*, ahol az íveket nyomták, tehát 1570 körüli időre, Kolozsvárra.

VARJAS pontos megállapítása szerint az egész kódexből huszonöt levél hiányzik, elveszett. Ezek már a bekötéskor sem voltak meg, mert a kiszakadt levelek helyére — a fejezet-címlapok kivételével — mindenütt éppen annyi üres pótlevelet kötöttek, ahány onnét hiányzott. A fehérebb és vastagabb pótlapok erősen elütnek a kézirat eredeti papírájától. Ebből viszont mindenesetre az következik, hogy a kéziratot akkor kötötték be, amikor a sok forgatás, használat következtében már megcsonkult, tehát a kötés, a bekötési tábla jóval későbbi, mint a kézirat. VARJAS föltevése szerint a kötés a XVI. század

végén; vagy a XVII. század elején készülhetett. Ebben az esetben a bekötési tábla béléséül felhasznált HELTAI-féle *Biblia* egyes ívei harmincegyven évi raktárban heverés után kerültek makulatúrázásra. De az sem lehetetlen, hogy a kézirat bekötési táblája nem a kézirat számára készült, hanem előbb már egy másik nyomtatott könyv, vagy kézirat volt belekötve és azt kidobva belőle, a jó, erős, bőrborítékú táblát később használták fel ennek a kódexnek a védelmére, bekötésére. A bekötési tábla 1565 előtt semmi esetre sem készülhetett, s ha a kódex bekötése számára készült, a kézirat föltétlenül korábbi, mint a kötés és lehetne akár 1565 előtti is.

VARJAS BÉLA a szöveg kiadásával kapcsolatos filológiai aprólékos munka, a kódex írásának betűről-betűre haladó vizsgálata közben minden kétséget kizáró módon megállapítja, hogy ez a kézirat a fejezetek, címek, mutatószók gondos elrendezettségével, kalligrafikus írásával csakis másolat lehet. A másoló — VARJAS megállapítása szerint — minden bizonnyal az a LENCSES GYÖRGY volt, aki az egyik recept után, ugyanazzal az írással ezt jegyzi be: „Ez orvossagoth Een Lenchÿes Gergÿ megh probaltam, es ig n igaznak találatoth.“ Ez a LENCSES GYÖRGY — VARJAS feltevése szerint — azonos lehetett azzal a LENCSES GYÖRGYGYEL, aki 1583 májusában, mint BATHORI KRISTÓF leányának, GRIZELDISZNEK főszakácmestere elkísérte úrnőjét krakkói esküvőjére.

Ki lehetett ennek az orvosi könyvnek a szerzője? — nincs rá nyom, adat. VARJAS széleskörű nyomozások, belső és külső ismérvek alapján azt állapítja meg róla, hogy a szerző egyetemet járt, tanult orvos lehetett. Valószínűleg erdélyi származású ember volt. Erre vall a kódex nyelve s azok a hazai személyek, akiket egy-egy orvosság használatával kapcsolatban megemlít. Ezek túlnyomó többsége Zemplén, Ung, Máramaros, Szatmár, Szabolcs megye s az attól délre és délkeletre eső országrészből, tehát az erdélyi fejedelemség területéről való. A szerző elejtett megjegyzéseiből nyilvánvaló, hogy protestáns volt.

VARJAS megállapítása szerint a kódex írásjellege tipikusan XVI. századi s hiteles, keltezett kéziratokkal összevetve, írása a XVI. század közepére, illetőleg második felére vall. Papirosának vízjegye, a helyesírás, az idézett orvosok s a megemlített magyar urak neve is megerősíti VARJAS egyéb ismérveken alapuló megállapítását, hogy a kódex a XVI. század második felében készült.

E régi, XVI. századbéli kézirat kiadására ma alkalmasabb szakembert keresve sem lehetett volna találni VARJAS BÉLÁNÁL, aki eddigi régi szövegkritikai és szellemtörténeti tanulmányaival a XVI.—XVII. század elmélyedő, alapos ismeretéről tett bizonyosságot. Ismeri a kor szellemét, íróit, történetét, nyelvét, filológiai problémáit és megvan

benne az aprólékos könyvészeti, nyelvészeti problémákhoz szükséges lelkes tárgyszeretet. Mindezeknek az értékeknek és erényeknek köszönheti a magyar nyelvészet, könyvészet, írás, művelődés, és különösen az orvostörténet e becses, nagy régi emlék megjelenését, a vele kapcsolatos problémák megoldását: a másoló kiletének, a láthatatlan szerző műveltségi fokának, földrajzi és felekezeti hovatarozásának, a kötés, írás, papiros és az egész kézirat korának megállapítását.

TRÓCSÁNYI ZOLTÁN

Káplány Géza: Könyvtárak korszerű rendezése és fejlesztése. I. köt. Vezérfonal tudományos- és kísérleti intézeti-, műszaki-, ipari-, üzemi-, egyesületi- és magánszakkönyvtárak szakszerű kezelése. II. köt. Az egyetemes decimális osztályozórendszer rövidített magyar nyelvű kiadása. Budapest, 1943. A Technológiai Könyvtár Barátainak Egyesülete, 167; 117 l. 2. t. 8°.

A szerző a könyvtártani kérdések majdnem teljes területét átfogó könyvében vezérfonalat kíván nyújtani kisebb könyvtárak, elsősorban szakkönyvtárak vezetőinek és tisztviselőinek. Hazai könyvtáraink viszonyainak ismerői jól tudják, mennyire szükséges és hézagpótló ilyen jellegű munkának megjelenése. Hiszen a legtöbb kisebb könyvtár alkalmazottai, de nem egyszer vezetői is könyvtári szakismeretek nélkül kénytelenek megbirkózni a rájukbízott feladattal. Ezeknek nyújt segítséget KÁPLÁNY GÉZA könyvének első kötete. Könyve kiterjed a legfontosabb könyvtári kérdések egész területére a könyvtárvezetés egyetemes problémáitól a könyvtárak dokumentációs feladataig és röviden áttekinti hazai szakkönyvtárainkat. A könyvtári szolgálat szervezetének ismertetése után sorra veszi a könyvtári munkaköröket egyenként és ezzel egyszersmind végigkíséri a könyv útját a könyvtárban a szerzeményezés szempontjainak és segédeszközeinek bő tárgyalása után a raktározáson át egész az olvasó asztaláig. A könyv feldolgozásának útját néhány más könyvtár gyakorlatára való utalás mellett a Technológiai Könyvtár szokásai szerint írja le, a tekintetbe jövő irodalom felemlítésével. A könyv feldolgozásának sorrendjében szokatlanul tetszik, hogy KÁPLÁNY a leltározást a címfelvétel megtörténte után javasolja. A birtokbavétel tényét igazoló bevezetés a szerzeményi naplóba vagy leltárba a könyv első állomása legyen a könyvtárban. A leltározásnak a katalogizálás, sőt a helyszámozás után történő végrehajtását semmiképp sem indokolja az, hogy „a kifizetett számlák egyes tételeinek sorrendjében“ történjék a leltározás. Még kevésbé ajánlatos a szerzőnek azt az álláspontját elfogadnunk, „hogy csak abban az esetben leltározhatunk, ha az illető számla, illetve a könyvek már fizetve vannak. Könyvtárak rendszerint későn fizetik a számlákat, kedvezőtlen esetekben hónapokra, félévre, sőt évre is el-

húzódik, míg az illető könyvtár, amelynek pl. nincsen megszabott biztos költségvetési előirányzata, pénzhez jut.“ (88. l.) Minden könyvtáros nagyon is jól tudja, hogy a könyvtári számlák kifizetése a legtöbb esetben huzamos idő múlva következik csak be, de addig is a megvásárolt könyveknek nem szabad leltározatlanul maradniuk. A leltári számot a könyvbe be kell vezetni. Ha a leltározás a számla kifizetése után történik csak meg, akkor a leltározandó könyveket újból össze kell szedni a raktárból, olvasóteremből a leltározás végrehajtásához. Ha viszont a számlára a leltár, illetőleg növedéki vagy szerzeményi napló megfelelő számait pontosan rávezetjük, semmi akadálya sincs, hogy a beszerzett művet további feldolgozás előtt leltározzuk. Lényegesen kisebb munka, a kifizetés tényét a leltárba a számlán feljegyzett leltári számok alapján bevezetni, mint a könyveket a leltározáshoz összeszedni. A szerzőnek ebből a felfogásából folyik, hogy nem ismerteti azt a még nagy könyvtárakban is jól bevált megoldást, hogy a könyvek felállítása, azaz raktározása a növedéki napló számsorrendjében történjék. Ezzel a módszerrel a helyrajzi napló vagy hogy a szerző kifejezését használjuk a helyszámnapló megtakarítható. Könyvtáraink szűkös személyzeti viszonyai mellett ez a munkamegtakarítás, mely a könyvtár belső rendjének semmiben sincs ártalmára, éppenséggel nem megvetendő.

Kisebb személyzetű könyvtárak a cédulakatalógusokban is kisebb-nagyobb megalkuvásokra lesznek kénytelenek. Bármennyire kívánatos is, hogy könyvtárak alkatalógussal rendelkezzenek (KÁPLÁNYNÁL „intern célokra [szolgáló] duplikát szerzői alfabetikus kartoték“ 83. l.), nagyon sok könyvtár kénytelen lesz egyetlen betűrendes katalógussal megelégedni, mely egyaránt szolgálja a kutatókat és a hivatalos célokat.

Minden szempontra kiterjednek, sok tapasztalatról és körülményről tanuskodnak a mű azon fejezetei, melyek a könyvtár és közönsége viszonyát, az olvasótermi és kölcsönzési szabályokat s általában a könyvtár használatát tárgyalják, tanúságot téve a szerzőtől vezetett könyvtár kitűnő szervezetről.

A mű első kötete mindenekelőtt kezdő könyvtárosok érdeklődésére tarthat számot, bár nem egy ügyes megoldásával gyakorlott könyvtárosoknak is segítségére lehet. A második kötet a decimális osztályozó rendszer ismertetését és magyarnyelvű fordítását tartalmazza. A fordítás a német rövidített 2. kiadás alapján készült. A szerző egyes helyeken a francia- és németnyelvű nagykiadások alapján a rövidített német kiadás tagolódását kibővítette. A közölt rendszer részletességben bizonyára kielégíti a szakkönyvtárak szakcsoportsítási igényeit, bármilyen gyűjtőkörrel rendelkezzenek.

A bevezető fejezetekben a decimális rendszer történetével, magyarországi alkalmazásával ismerteti meg a szerző, majd a rendszer alkalmazásának módjával. Az osztályozás fő táblái után a segéd táblákat, azaz közös alosztások rendszerét ismerteti. Az áttekinthető, alapos megfontolással szerkesztett művet bizonyára jó eredménnyel használják és remélhetőleg alkalmazzák könyvtáraink.

GORIUPP ALISZ.

Kluge F. H.: *Iberoamerikanische Grosszeitungen*. Hamburg, 1940, Hansischer Gildenverlag, 10, 176, 4 l. 2 tábla. 8r. (Hamburger Studien zu Volkstum und Kultur der Romanen. 33.)

Spanyol-, illetve pontosabban latin-Amerika országainak — tehát a délamerikai és középamerikai államoknak, valamint Mexikónak — fejlett sajtókultúráját az újságok nagy tömege és elterjedtsége jellemzi. Csupán a napilapok összes száma 600-ra rúg ezekben az országokban; ebből Cubára 70, Mexikóra 40, Chilére 90, Argentínára pedig egyedül több, mint 200 esik. F. H. KLUGE könyve, amely az 1940-es állapotot veszi alapul, eleve lemond az egész délamerikai napisajtó részletes tudományos feldolgozásáról és a napilapok tömegéből csak a legfontosabbakat, a „nagy” lapokat emeli ki, ezeket azután a modern sajtótudomány módszereinek latbavetésével egyenként elemzi. „Nagy” lapnak, kissé túlzottnak látszó, de szükséges önkényességgel azokat tekinti, amelyeknek egy-egy száma legalább az 50.000-es átlagos példányszámot eléri és saját országában is úgynevezett „vezető” lapnak számít. A spanyolamerikai történelmi és főleg sajtótörténeti fejlődés sommás összefoglalása után Cuba, Mexikó, Chile, Argentina, Uruguay és Brazília összesen tizenkét ilyen vezető lapját veszi beható vizsgálat alá; külső megjelenésüket, alakjukat, terjedelmüket, gazdasági megalapozásukat, a hirdetési és a redakciós rész egymáshoz való viszonyát, a hírszolgálatot (különösen a bel- és külpolitikai vonatkozású hírek viszonylagos terjedelmét), az újság véleményalkotó szerepét, végül történelmi kialakulását és az ország mult és jelen közéletében betöltött hivatását tartja szem előtt a lapok ismertetésénél; szilárd szempontjainak következetes alkalmazása nem válik unalmasan mechanikussá, mert számos példa, történeti adat teszi elevenné európai olvasó számára csaknem minden részében új és ismeretlen anyagát.

A legfejlettebb sajtókultúrával kétségtelenül Argentina rendelkezik. A buenosairesi *La Prensa* című napilap közel háromnegyedszázados fennállása óta nemcsak Amerika, de az egész világsajtó egyik vezető orgánumává fejlődött; a londoni *Times*-szel, meg a *New York Times*-szel szokták együtt emlegetni. Átlagosan 300.000-es példányszáma vasárnapokon 400.000-ig is felszökik; az 1935. újr. szám 750.000 példányban kelt el. Ez a szám terjedelmét tekintve 60 oldalra

rúgott, tehát a lap megszokott 58×44,5 cm-es formátumában is valószínűs könyv vastagságát érte el. Rendes, nyolcadréttű könyvalakban a *Prensa* szokásos hétköznapi számának 28 oldala 250 oldalnak felel meg, a negyvennyolcoldalas vasárnapi szám pedig egymaga 430 oldalas könyvet tenne ki!

Nem hiába jut eszünkbe, hogy a gazdag kiállítású és tartalmú délamerikai újságot könyvhöz hasonlítsuk. Valóban a könyv szerepét is vállalja az újság olyan országokban, amelyeknek irodalmi kultúrája kevésbé fejlett, vagy legalább is egy távoli központtól függ és azzal szemben egymaga csupán provinciális ágat képvisel. Délamerikai írók és költők neve csakugyan a napisajtó útján válik ismeretessé (KLUGE, 112 l.). Ezeken a hasábokon már egyszer rámutattunk arra a tényre, hogy a nyomtatott betű alakjában megjelenő kultúra elterjedtebb tényezője az újság, mint a könyv. A délamerikai olvasónak — erre KLUGE adataiból nyugodtan következtethetünk — legfőbb olvasmánya az újság. Mégpedig a magasabb műveltségű délamerikaiak is, amit a mellékletek világviszonylatban is igen előkelő színvonalra bizonyít. Vajjon a fejlett hírlapkultúra egykor átadja-e a helyét a könyvkultúrának, vagy immár csakugyan „az irodalom szükségyszerű továbbfejlődésének útjelzője” (THIENEMANN) egyes nyelvi és népi területek számára? Ez a sajtótörténet izgató kérdése marad azok részére, akik azt a könyv- és az irodalomtörténet felől közelítik meg és nem csupán a publicisztikai hatás szempontját tartják szem előtt a hírlapok történeti vizsgálatánál.

KLUGE munkájának utolsó, összefoglaló fejezetében a délamerikai sajtó Németország iránti beállítottságát jellemzi, majd érdekesen mutat rá a jövő fejlődés irányára. Ez a fejlődés az egyes délamerikai államok sajtója közötti szorosabb együttműködés felé, az újságírók és szerkesztők hivatási és etikai tudatának emelése, végül az újságírók szervezett hivatási testületeinek kialakítása felé látszik vezetni. Nem elhanyagolható jelenség végül az újságírók magasabb szakképzettségének erősödő kívánsága: Argentínában már több év óta tartanak rendszeres sajtótanfolyamokat.

DEZSÉNYI BÉLA.

Litteraria Hungarica. Herausgegeben vom Landesverbande der Ungarischen Wissenschaftlichen Gesellschaften und Institute. 1941. Budapest, 1943. H.: 1—2.

A Tudományos Társulatok és Intézmények Országos Szövetsége 1934-ben kiadványsorozatot indított, melyben egészen 1937-ig alapvető tudományos folyóirataink fontosabb cikkeit rövidebb-hosszabb kivonatokban ismertette. E kötetek német és francia nyelven jelentek meg *Revue des Revues Littéraires et Scientifiques Hongroises de l'Année...*, valamint *Deutsche Auszüge Ungarischer Wissenschaft-*

licher Zeitschriften címen, évenként két-két kötetben és a természet- és szellemtudományok körébe tartozó cikkekkel foglalkoztak. A kiadványok — a *La Revue des Études Hongroises* és *Ungarische Jahrbücher* mellékletei — szerkesztésének gondját dr. MAGYARY ZOLTÁN (egy. tanár, a Tud. Társulatok és Intézmények Orsz. Szöv. akkori elnöke), dr. HORVÁTH KÁROLY és dr. DEZSÉNYI BÉLA osztották meg. E vállalkozás 1937-ben félbeszakadt; hiánya a tudományos körökben egyre érezhetőbbé vált és ennek kielégítésére indult 1943-ban újra *Litteraria Hungarica* címen dr. GAJZÁGÓ LÁSZLÓ, dr. NÉMETH GYULA egyetemi tanárok (egyébként a Tudományos Társulatok és Intézmények Országos Szövetségének jelenlegi elnöke, illetőleg alelnöke) irányítása, dr. MÁTRAI LÁSZLÓ szerkesztése és dr. ERVIN GÁBOR, dr. HARASZTHY GYULA, dr. HORVÁTH REZSŐ KÁROLY és dr. KRING MIKLÓS közreműködése mellett, mint a *Deutsche Auszüge Ungarischer Wissenschaftlicher Zeitschriften* folytatása.

E kiadvány jelenlegi formájában tulajdonképpen évnegyedes, tudományos bibliográfiai folyóirat, évenként négy füzetben jelenik meg. Az általunk ismertetett 1. és 2. szám (egy kötetben) két részből áll: I. Forschungsberichte, II. Bibliographie.

Az első részben a szellemtudományok köréből vett különböző tárgyú értekezéseket olvashatunk; szerzőik nagyrészen a fentemlített közreműködők sorából kerültek ki.

A második rész a bibliográfia. Felöleli a teológia és vallástudományok, a filozófia, pszichológia, pedagógia, nyelvtudományok, klasszika filológia és irodalomtörténet (irodalomtudomány, bibliográfia, könyvtártudomány, magyar irodalomtörténet, germán-, román- és más népek irodalomtörténete) körébe eső cikkeket.

A *Litteraria Hungarica* az 1941. év szellemtudományi termékeit veszi tekintetbe, ígérve, hogy az elmaradt 1938—1948-es anyagot is idővel feldolgozza külön kiadásban. Egészen elhagyja a természettudományi cikkek ismertetését azzal a megindokolással, hogy ezeket a cikkeket legtöbb esetben kísérik megfelelő idegennyelvű ismertetések. Mindamellet mi mégis igen célravezetőnek találánk, ha e kitűnően megszerkesztett bibliográfiai folyóirat a természettudományi vonatkozású cikkekkel is kiegészülne és minél több tudományos szakot venne tekintetbe.

E vállalkozásnak elsőrendű célja és igénye a nemzetközi tudományos világnak a jelenlegi magyar szellemtudományokról, azok gárdájáról tájékoztatni. Teljesség esetén azonban e bibliográfia a magyar tudományos köröknek is igen nagy szolgálatot tehetne. Szerény véleményünk: e kiadvány alkalmas volna az annyira hiányzó és régen óhajtott cikkbibliográfia pótlására is.

Talán még annyit jegyeznénk meg: nem ártana az elkövetkező füzeteket könnyebb használhatóság végett betűrendes névmutatóval ellátni. Egyébként mi is egy véleményen vagyunk dr. GAJZÁGÓ LÁSZLÓ-nak a kötetet ismertető bevezetésében, azon soraival, mely szerint: „Die vorliegende Veröffentlichung selbst bedarf wohl keines näheren Kommentars, und soll sich auch die Anerkennung der Aufnehmer selber erkämpfen.“

SEMZŐ PIROSKA.

Makoldy Sándor: *Nemes Hajnik Károly és a magyar országgyűlés gyorsíródája*. I. köt. 1806—1843. Budapest, 1943. Szalay ny. 303, 1 l., 4 t. (Az egységes magyar gyorsírás könyvtára. 217.)

Parlamenti gyorsírásunk története szorosan összefügg a sajtónyilvánosság kialakulásával és ezáltal a magyar sajtó történetének nem egy fejezetében szerves alkotó részévé válik. SIKLÓSSY LÁSZLÓ és ZELOVICH DEZSŐ eszméebresztő munkái után MAKOLDY SÁNDOR a magyar parlamenti gyorsírás és gyorsírói napló megteremtőjének, HAJNIK KÁROLY-nak részletes életrajzán keresztül világítja meg a magyar szólas és írás történetének ezt a fontos területét. MAKOLDY az eredeti levéltári forrásokhoz megy vissza s ezzel nem csekély mértékben gazdagítja tudásunkat. Részletesen szól HAJNIK KÁROLY származásáról, szüleiről, pesti és váci diákéveiről, vármegyei szolgálatáról. Az országgyűlési nyilvánosság és a nyomdában megjelenő napló kezdeteire legélénkebben azok a fejezetei világítanak rá, amelyekben HAJNIK-nak az 1830-i, majd az 1832-i pozsonyi országgyűlésen eltöltött hónapjairól, a kolozsvári 1834-i diétán kifejtett működéséről, továbbá az 1839—40-i pozsonyi országgyűlésről, végül a főrendiházi gyorsírói napló megindulásáról ír. Részletesen feltárja az erdélyi 1841—1843-i országgyűlésről közreadott „Beszédtár“ létrejöttének körülményeit is. Különös figyelmet érdemel az a megállapítása, hogy — az eddigi kutatók eredményeivel ellentétben — HAJNIK-ot az 1834. évi erdélyi országgyűlésre a kormány küldötte ki és hogy ez a bizalmas kapcsolata tizenöt éven át tartott a legmagasabb bécsi politikai körökkel anélkül, hogy különösebben megzavarta volna az alkotmányvédőkkel is ápolott összeköttetéseit.

Könyvtárosi szemmel nézve MAKOLDY SÁNDOR könyvét, hálásnak kell még lennünk az 1834. évi erdélyi országgyűlés töredékesen kinyomtatott naplójának fennmaradt példányairól tett megállapításaiért. A napló megvan a Nemzeti Múzeum, az országgyűlés és a kolozsvári egyetem könyvtárában. A Nemzeti Múzeum példányának címlapja hiányzik; MAKOLDY feltevése szerint azért távolították el, hogy a kötetet „meglepetések“ (t. i. hatósági üldözés) ellen biztosítsák. A naplót egyébként, noha a nemzeti múzeumi példányon is olvasható adat szerint az WESSELÉNYI MIKLÓS saját nyomdájá-

ban készült, valójában a kolozsvári liceum nyomdája állította elő. WESSELÉNYI saját könyvmatosa a kész ívekből csak egyet hozhatott nyilvánosságra a lefoglalás előtt. Egyébként igen helyesen hívja fel a figyelmet MAKOLDY arra a sokszor elhanyagolt körülményre, hogy az országgyűlési jegyzőkönyv és az országgyűlési napló nem azonos fogalom. A jegyzőkönyv megjelenése elé a kormány sajtópolitikája nem hárított akadályt, csupán a napló rendszeres, gyors megjelenését látja aggályosnak, mert az csakugyan módot adott olyan kérdéseknek nagy nyilvánosság előtt való tárgyalására, amely kérdések elől a cenzura rendszerint el szokta vágni a közönség felé vezető utat.

Az értékes kötetet számos egykorú metszet nyomán készült táblán és szövegekőzti képen kívül HAJNIK kiadatlan levelezésének egy része, továbbá pontos és jól használható névmutató teszi teljessé. A szerző, aki több megelőző munkájában a gyorsírástudomány és főleg az ahhoz fűződő történeti kérdések tárgyalásával általános művelődéstörténeti tudásunkat is gazdagította, megérdemli, hogy várakozással tekintünk legújabb művének befejező kötete elé. D. B.

K[athrine] Klaftenegger: *Ungarisches Zeitschriftenwesen von heute.* — Klny. a „Deutsches Archiv für Landes- und Volksforschung“-ból. Leipzig. VI. évf. 4. sz. 666—695. 1.

KLAFTENEGGER a *Deutsches Archiv für Landes- und Volksforschung* VI. évfolyamában folyóiratirodalmunkról — különös tekintettel a mai helyzetre (1941) — igen figyelemreméltó munkában számol be.

Megállapítja, hogy a mai szellemi életünk vezetésében részes, fontosabb folyóiratainkról készítette bibliográfiáját, tanulmánya azonban jóval túlhaladja a bibliográfia keretét, de mint ilyen, alig is lenne dicsérhető, mert felvételei meglepően hiányosak (több mint húsz igen fontos folyóiratunkról nem vesz tudomást: *Athenaeum*, *Diárium*, *Irodalomtörténet*, *Irodalomtörténeti Közlemények*, *Magyar Iparművészet*, *Magyar Könyvszemle*, *Magyar Paedagógia*, stb.) és következetlenek.

Tanulmánya két részből áll: a történeti szemléletet nyújtó bevezetésből és a bibliográfiai tájékoztatóból.

Bevezetésének legtöbb pontja — már a külföld helyes tájékoztatása érdekében is — helyreigazításra szorul. Minthogy a *Magyar Könyvszemle*, e hangsúlyozottan könyvészeti folyóirat nem alkalmas történeti kérdések megvitatására, nem sorakoztathatjuk fel lapjain ellenérveinket, azt azonban meg kell jegyeznünk, hogy nekünk 1867-től folytatódólagosan is van önálló szellemi életünk, vannak kimagasló

magyar szellemi vezetőink (legendő ehhez történelmünk és irodalomtörténeteink, művelődéstörténetünk idevonatkozó fejezeteibe beletekinteni), ezek pedig nem elszigetelt jelenségek, hanem egész nemzeti életünket átható tényezők, melyekből, bár a korszerű, új eszméktől táplálva, mai magyarságunk is él. Nemzetünk egész történelmünk folyamán semilyen téren nem szenvedett, sőt nem tűrt volna el olyan idegen szellemi befolyást, mely egyedülvaló és sajátos magyar jellegét csak rövid időre is felfüggesztette volna. Hatások színezhették nemzeti jellegünket, alárendelt függvénye mégsem lettünk soha idegen kultúráknak. Való, hogy az erős elmagyarosodással párhuzamosan újság- és folyóiratirodalmunk is erősen fellendül és ugyanakkor nem rokonszenves „boulevard”-lapjaink elszaporodnak.

KLAFTENEGGER azt is hibáztatja, hogy újságirodalmunk ekkor még nem újhodik meg az egészséges, népi talajból, de nem gondol arra, hogy az akkor még mai hangon nem követelhető; hiszen a „népiség” a XIX. század végén még zsenge gyermek s csak a mi korunk érleli politikai és nemzeti eszmévé.

A *Magyar Könyvszemle* célkitűzésének megfelelően azonban bennünket a tanulmány második része, a bibliográfia érdekel közelebbről.

KLAFTENEGGER itt abból indul ki, hogy mai folyóirataink zöme újkeletű; régebbi évfolyamjelzést csak azok tüntetnek fel, melyek a mai eszmék szolgálatába álltak, vagy tisztán tudományos jellegüknél fogva, sértetlenül kerülhettek át korunkba. Nagyszámú és sok szakra ágazó folyóiratirodalmunkat rendkívül színes társasági-, egyesületi- és politikai pártéletünkkel, valamint sokrétű tudományos kutatásainkkal magyarázza. Ez szerinte ugyan kulturális emelkedettséget jelent, de ugyanakkor szétforgácsolja művelődési területünket. Szerény véleményünk: az erősen differenciált folyóiratirodalom, ha azt az egész szellemi élet vonalán szintetizáló törekvéssel művelik, feltétlenül a problémák elmélyítéséhez, a nemzet szellemi életének minél teljesebb kibontakozásához vezet.

KLAFTENEGGER a mai magyar folyóiratok sokfélesége miatt lehetetlennek tartja a szakokra tagolt magyar folyóiratbibliográfiát s a felosztás egyetlen lehetséges alapjának a megjelenés helyét választja. Három főcsoportot vesz fel: 1. fővárosi-, 2. vidéki- és 3. országunk egész területén megjelenő idegennyelvű folyóirataink csoportját; a 2. csoportnak négy alcsoportja is van: a) csonkamagyarországi-, b) felvidéki-, c) erdélyi- és d) délvidéki folyóirataink.

A megjelenés helye szerint való csoportosítás nem egészen következetes, pl. a 3. csoportba azokat a folyóiratokat sorolja, melyek

kultúránknak a külfölddel való megismertetésére, külföldi kapcsolataink megerősítésére, idegen nyelven jelentek meg.

Ami az időpontot illeti, a mai helyzet tárgyalását tűzi ki célul, de a csonkaországi folyóirataink esetében visszanyúl a régebbieknél még a mult századba is (helyesen), hogy teljesebb képet adjon; a Felvidék, Erdély és a Délvidék folyóiratirodalmát pedig a 30-as évektől kezdve veszi tekintetbe.

Adatai: főcím, felelős szerkesztő, kiadó, megjelenés helye, évfolyam, szám. A szövegben azonban csak a főcím és a felelős szerkesztő szerepelnek (több esetben ezt az adatot elhanyagolja), a többi adatot lábjegyzetekben közli s módszere — ha a tudományosan rendszerező bibliográfia szempontjából kifogásolható is — elgondolását: tájékoztató áttekintést adni a mai magyar folyóiratirodalomról, ha igen hiányosan is, szolgálja. Minden egyes általa ismert magyar folyóiratról rövid, monografikus leírást ad, megállapítja célkitűzésüket, problémakörüket s az 1941-es évfolyamok fontosabb cikkeiből rövid szemlét nyújt.

Valamennyi folyóiratunk közös célkitűzését annak igazolásában látja, hogy a Kárpátmedencében megalakuló nagy összbirodalom gazdasági- és szellemi vezetésére egyedül a magyarság hivatott.

Befejezésül még néhány szót a tanulmány egy-két kisebb, jóhi szemű tévedéséről: az *Archivum Europae Centro-Orientalis* nem francianyelvű, hanem latin cím; ZOLNAI BÉLA folyóirata, a *Széphalom* nem fordítható „Viel Schönheit“-nek, mert, ha ez az összetett szó, átvittértelemben, esztetikai értékelés szimbolumának is felfogható, ZOLNAI BÉLA szeme előtt, lapja elnevezésekor, minden valószínűség szerint a KAZINCZY-féle „Széphalom“ lebeghetett. (Helyesebb lett volna nem fordítani.)

KLAFTENEGGER tanulmányát a forrásmunkák és felsorakoztatott folyóiratok betűrendes jegyzéke zárja. Sz.

FOLYÓIRATSZEMLE 1941.*)

18. Könyvtártörténet és egyes könyvtárak ismertetése.

- L. KLAIBER: Die wissenschaftlichen Bibliotheken des Elsass und Lothringens. (ZBW 1.)
 A. LATTERMANN: Geschichte und Aufgaben der Staats- und Universitäts-Bibliothek Posen. (ZBW 11.)
 A. DÖRRER: Die Bibliothek des Freiherrn Christoph von Wolkenstein auf Schloss Rodenegg. (ZBW 18.)
 H. HERBST: Die Bibliothek der St. Andreaskirche zu Braunschweig. (ZBW 301.)
 O. HARTIG: Hans Fischer und die Staatliche Bibliothek Bamberg. (ZBW 338.)
 G. ABB: Die Eröffnung der Staatsbibliothek in Krakau. (ZBW 245.)
 W. SALEWSKI: Tradition und Aufbau. Das Volksbüchereiwesen im Raum des Reichsgaues Wartheland. (Bü 329.)
 K. SCHULZ: Vierzig Jahre Bremer Büchereiwesen. (Bü 29.)
 W. SALEWSKI: Eröffnung der Städtischen Volksbücherei der Gauhauptstadt Posen. (Bü 32.)
 G. CAMPOSAMPIERO: La Biblioteca comunale di Viterbo. (ABI 284.)
 D. FAVA: La Biblioteca Universitaria di Bologna. Uno sguardo al presente e all'avvenire. (ABI 388.)
American library in Paris. (LJ 28.)
 R. J. SCHUNK: The Toledo Public Library. (LJ 155.)
 L. A. SULLIVAN: Libraries of Boston and Cambridge. (LJ 491.)

19. Kiállítások.

Rövidítések: ÁK: Állami Könyvtár, EK: Egyetemi Könyvtár, NyK: Nyilvános Könyvtár (Public Library), OK: Országos Könyvtár, VK: Városi Könyvtár.

E. MEHL: Zur Elsass-Ausstellung der Bayerischen Staatsbibliothek. (ZBW 349: a bajor ÁK-nak megadatott a lehetőség, hogy „Elzász”-kiállításával maga is tevékenyen közreműködjék a német nép sorskérdéseinek megoldásában — írja MEHL. A könyvtár, megállapítása szerint, meg is felelt az e lehetőség által biztosított követelményeknek. Az egyes kiállítási részeket hatalmas feliratok magyarázták a közönségnek, a kiállított könyvekhez fűzött szövegek pedig nem a könyvek tartalmának passzív magyarázatát tartalmazták, hanem a kiállításon végigvonuló vezérgondolatnak voltak elsősorban a kifejezői. M. úgy sejtí, hogy a kiállítási anyag felvonultatásának az „Elzász”-kiállításban megnyilvánuló módjában a kiállításoknak talán már egy új, korunk által megkövetelt alakja tört utat, egyébként ugyanaz a forma, amely már a ROSENBERG miniszter legfőbb vezetése alatt Münchenben 1941. év tavaszán bemutatott „Német nagyság”-kiállítást is áthatotta.)

F. DOWNS: Successful hobby exhibits. (LJ 728.)

H. HELWIG: Johannes-Gerbers-Ausstellung in Berlin. (ABB 15: J. G. hamburgi könyvkötő és kötésművész munkáiból a berlini Kunstdienst terméiben megrendezett kiállításról.)

Nemzeti kiállítások, történelmi és politikai tárgyú kiállítások: Barcelona: Német könyvkiállítás. Bukarest: Német könyvkiállítás. Dortmund, VOK,

* Első részét l. előző füzet 210. l.

„Könyv és kard — korunk szimbóluma“. Hága, VK: Német könyvek (vándorkiállítás). Helsinki, Áll. Múcsarnok: „Államférfiak, gondolkodók, költők“. Karlsruhe, OK: „A tengely gyarmatai. Könyvbemutatók a német és olasz gyarmati politikához“. Madrid: Német könyvkiállítás (6000 nemzetiszocialista írásmű). München: „Német nagyság“. München, bajor AK: „Eltászt“. Münsteri egyetem sajtótudományi intézete: „A német sajtó részvéte a most folyó háborúban“. Newark, Museum: „A három déli szomszéd“ (Ecuador, Peru, Bolivia). Stockholm, Nemzeti Múzeum: Német grafikai- és könyvkiállítás. Utrecht, EK: „Évszázados német-holland kapcsolatok“.

Könyv- és könyvtártudományi, valamint bibliofil vonatkozású kiállítások: Berlin, porosz AK: „Színek jelzése és megkülönböztetése elméletben és gyakorlatban, színtechnikai egységtörekvések“. Hannover: Gutenberg. Lipsia: Gutenberg. Lüneburg, Ratsbücherei: Illusztrált nyomtatványok 1530-ig; régi exlibrisek. New-York, városi felvilágosítóközpont: A newyorki könyvtárszolgálat fejlődése. New-York, NyK: „Az év 50 könyve“. Philadelphia, Ridgway Library: Gyermekkönyvek 1670—1940.

Művészeti tárgyú kiállítások: Berlin, VK: Karl Friedrich Schinkel berlini építész és festő (emlékkiáll.). Berlin, VK: Theodor Körner szül. 150. évf. (emlékkiáll.). Bochum, VK: „Christian Dietrich Grabbe költő és a német színjátszás“. Detmold, OK: „Christian Dietrich Grabbe és környezete“. Frankfurt a. M., Bibl. f. neuere Sprachen u. Musik: „A színpadi tánc történetéhez“.

Egyéb tárgyuak: Gótha, Hercegi könyvtár: „Utazások és bűvárlatok távoli országokban“. Knoxville, College Library: Négerkiállítás. New York, Brooklyn NyK: Kínai kiállítás gyermekeknek.

20. A könyvtárak nevezetesebb gyarapodásai.

A breslaui AEK WILHELM ROUX anatómus és FRIEDRICH ANDREAS történetész hagyatékát örökölte.

A leideni EK örökölte van WIJK egyetemi tanár 7000 kötetes holland és szláv filológiai tárgyú könyvtárát.

A leipzig-i VK hatalmas autográfgyűjteményt szerzett meg.

A marburgi EK őnyomtatványainak számát kettővel gyarapította.

A müncheni EK CARL GEORG V. MAASEN irodalomtörténetész 15.000 kötetből álló könyvtárát örökölte.

A cremonai VK német könyveket kapott ajándékba Hannover városától; az ajándék viszonzásául olasz könyveket ajánlott fel.

Az amerikai könyvtárak nevezetesebb gyarapodásai őnyomtatványokban:

Boston, NyK: bresciai Dante (1487), nápolyi Cicero (1480).

Brown University Library: 2 darab Koberger.

Harvard University Library: Imitatio Christi (1489).

Michigan, EK: Aristoteles: Politica (Köln, 1492), Augustinus Datus: Elegantiolae (Paris, cca 1480).

21. Érdekesebb hírek.

A berlini porosz AK-ban Mandzsukuo követének a hsinkingi Konkono-egyetemnek szánt német könyvajándékot nyújtottak át.

A breslaui AEK katalógustermében tűz ütött ki, amely 52 katalógus-szekerényt és közel 100.000 címkartont pusztított el.

Gustav Abb, a berlini EK igazgatója a keleti hadművelleti területek könyvvagyományának és könyvtárainak gondozásával bízott meg.

A Zentralbücherei des Arbeitswissenschaftlichen Instituts der DAF (Deutsche Arbeitsfront) 300.000 kötetével egyike a legjelentősebb németországi szakkönyvtáraknak. A könyvtár évi gyarapodása kb. 8000 kötet.

A poseni városi Raczyński-könyvtár hosszabb idő után újra megnyílt.

Pylosban egy Kr. e. 1200 körül tűzvész következtében elpusztult palota egyik szárnyában cserép-archívumra lelt két régész: C. Blegen és K. Kourouniotis.

Prágában, 1941 januárjában 10.000 kötetes német városi könyvtárat nyitottak meg.

A római NK raktárhelyiségeit egy szomszédos iskolaépület e célra történő bevonása és három belső udvar beépítése révén kibővítették.

Az 1935. évben alapított párizsi német könyvtárat újra megnyitották.

Tokióban az egyes minisztériumok képviselői, valamint gazdasági szakemberek bevonásával könyvtárügyi tanácsot alakítottak, melynek legfőbb feladata, hogy a külföldről csak olyan könyvek bevitelét engedélyezze, amelyek japán nemzeti szempontból nem esnek kifogás alá.

A newyorki NyK 700 személy befogadóképességű hírlapolvasóját 1941. március 15-én bezárták. Az intézkedést a nyomtatványoknál fennálló férőhelyhiány tette szükségessé, melynek enyhítésére 35.000 hírlapkötetet költöztettek át új helyre.

A daytoni NyK (Ohio) nyári olvasótermet rendezett be olvasóinak.

22. Könyvtörténet, kódexismertetések.

TRÓCSÁNYI ZOLTÁNNAK a FDC 1941. évi I. számának vezető helyén megjelent tanulmánya (Die Geschichte des ungarischen Buches und der ungarischen Buchdruckerkunst: FDC 3.) pozitív adatok bőségével alátámasztott világos áttekintést nyújt a magyar könyv és a magyar nyomtatásművészet fejlődéstörténetéről, mintegy összefoglalva ezzel a szerző kutatásainak az utóbbi években főként a Magyar Könyvszemle hasábjain megjelent több fontos részleteredményét. (A tanulmányban előforduló és azóta már a szerző által [MKszle, 1941, 207.] szövétté sajtóhibát — a szövegben egyhelyütt Anonymus „Chronik”-ja helyett „Gutkeled-Chronik”-ot [!] szedtek, — kötelességszerűen mi is helyreigazítjuk.) A tanulmány több fontos megállapítása közül kiemelésre kívánczik a szerzőnek a magyarországi török uralom idején megjelent könyveink egy részének külföldön történt készültére vonatkozó és már más helyen is kifejtett igen meggyőző okfejtése, a könyvnek a magyarországi reformáció és ellenreformáció szellemi mozgalmában vitt kiemelkedő szerepének plasztikus bemutatása, főképpen pedig mindaz, amit T. a hozzá igen közel álló XVIII. század könyvtermésének rendelkezésünkre álló adataival kapcsolatosan a tanulmányában újra leszögez. Több, hasonló igényű tanulmánnyal szemben nagy érdeme T. tanulmányának többek közt az is, hogy tárgyalásában az időszaki sajtót sem hagyja figyelmen kívül.

PATER A. DOLD: Ein neuentdecktes Bruckstück des Codex Theodosianus unter Texten von Gregors d. Gr. Moralia in Job. Eine Studie zur Handschriften-, bzw. Palimpsestbestimmungskunde. (ZBW 169.)

S. SAMER LODOVICI: Codici miniati bizantini nella R. Biblioteca Universitaria di Messina. (ABI 403.)

U. MONNERET DE VILLARD: Un codice arabo spagnolo con miniature. (B 209.)

A. SORBELLI: Gli „Inventari dei Manoscritti delle Biblioteche d'Italia“ (1890—1941). (B 65.)

G. ZEDLER: Bamberg und die dort mit der ältesten Gutenbergtype hergestellten Drucke. (ZBW 177.)

J. GLONAR: Zu Hain 6795. (ZBW 277.)

V. FINNI: Pietro e Tommaso Piasi tipografi cremonesi del Secolo XV. Notizie bio-bibliografiche, storico-giuridiche e genealogiche. (B 86.)

M. ZAMBONI GUARNIERI CARDUCCI: Incunaboli di antichi conventi in Verona. (ABI 476.)

A. SORBELLI: Il „Corpus chartarum Italiae“ e la celebrazione del V Centenario Gutenberghiano. (FDC 61.)

K. SCHOTTENLOHER: Die amtlichen Ausgaben des Wormser Edikts Kaisers Karls V. gegen Martin Luther. (ZBW 198.)

C. GÖLLNER: Stampe contemporanee sull'espugnazione di Rodi. (B 11.)

O. CLEMEN: Der Wormser Druck der Scherzrede de Generibus Ebrisorum von c. 1550. (ZBW 241.)

L. SERVOLINI: L'edizione livornese della celebre Enciclopedia di Diderot e D'Alambert. (ABI 397.)

H. VON MÜLLER: Der erste Druck von Goethes Faust-Fragment. Die Geschichte eines Problems in den Jahren 1862—1932. (ZBW 46.)

H. VON MÜLLER: Noch einmal der erste Druck von Goethes Faust-Fragment. (ZBW 274.)

G. P. WINSHIP: The five hundredth anniversary of the invention of printing as celebrated in the United States. (FDC 10.)

F. MUTH: Deutschlands erste Zeitschrift. (ZBW 43: szerző szerint JOHANN RIST „Monatsgespräche“-jének műfaját véglegesen tisztázottnak lehet tekinteni: folyóirat volt, mely a periódikus megjelenés szándékával készült. A kutatásnak ez a fordulata ősbölcsőjévé tette Németországot a három publicisztikai főtér-mékek: a könyvnek, a hírlapnak és a folyóiratnak. RIST és lapjának sorsa arról hoz hírt, hogy a kor, amelyben élt, még nem ismerte fel a periodicitás jelentőségét: RISTnek a „Monatsgespräche“ kiadása tekintetében rengeteg ves-ződsége volt kiadójával és nyomdászával. A „Monatsgespräche“-nek, mint az első német folyóiratnak felfedezését nagyban támogatja M. szerint az a tény is, hogy THOMASIVS leipzig-i professzor, akit a legújabb időkig az első német újságíróknak tartottak, elődjét és mintaképét tisztelte RIST lapjában, amide 1688-ban ugyancsak „Monatsgespräche“ címen folyóiratot indított. M. példákát hoz fel annak bizonyítására, hogy a német folyóirat öntörvények-szabta utakat követve, a hasonló francia kezdeményezésektől teljesen függetlenül alakult ki.)

H. ROSENFELD: Um die älteste Zeitschrift! Ein Wort zur Klärung der Begriffe und Meinungen. (ZBW 133: az eddig legkorábbinak tekintett folyó-iratok (Scavan párizsi „Journal“-ja, a londoni „Philosophical Tractations“, a római „Giornale de' Letterati“, a leipzig-i „Acta Eruditorum“) kivétel nélkül irodalom-kritikai folyóiratok voltak, ezért RIST egészen más jellegű „Monats-gespräche“-jei véleménye szerint nem vehetőek egybe az előbb említettekkel s így voltaképpen revízióra szorul MUTHnak az a megállapítása is, amely sze-rint az utóbbi megelőzte volna a többieket. Különbösen is, a hangsúly nem az első-ség kérdésén, hanem a teljesítményen van, ebben pedig — t. i. az iroda-lomnak az élettel való összekapcsolásában — a német-ség kiemelkedő érdemei minden körülmények között vitathatatlanok. R. nem talál semmi különöse-bet abban a körülményben, hogy Franciaország, mely a német-ség szétszakí-tott állapotának fő haszonélvezője volt, egységesen vezetett államában hama-rabb teremtette meg a tudományos munka feltételeit; mert hiszen a német tudományosság értéke ezzel nem szenved csorbát. — Továbbmenőleg felveti a problémát, hogy egyáltalán folyóiratnak tekinthető-e „Monatsgespräche?“ Azok a vonások, amelyeket a sajtótudomány újabban a folyóirat leglénye-gesebb kritériumainak tart: a periodicitás, a folyamatos és határ nélküli meg-jelenés számdéka, egységes cím, a tartalom bizonyos időszere: mindezek a vonások vagy nincsenek meg, vagy pedig csak igen elmosódott formában észlelhetők rajta. Az első-ség kérdésének felvetésénél nagyobb szolgálatot tett R. szerint MUTH a folyóiratnak az újságtól felülről való elhatárolásával — szem-ben az eddigi kísérletekkel, amelyek jórészt megelégedtek az újságnak a folyó-irattól alulról felfelé való elhatárolásával —, bár kétségtelen, hogy MUTH formulái másrésztől viszont gyengítik a folyóirat és a könyv határait.)

23. Bibliográfia.

G. BOFFITO: Bibliografia delle bibliografie. Bilancio annuale (1940 — XVIII.). (B 30: áttekintés az 1940. évben világszerte megjelent fontosabb bibliográfiákról.)

J. B. CHILDS: Latin-American current national bibliographies. (LQu 360.)

Könyvismertetések, új könyvek.

Könyvtáran, könyvtárpolitika, könyvtárstatistika.

H. M. ADAMS: The junior college library programm. Chicago, 1940 : LQu 375. (M. KOCH.)

E. V. BALDWIN—W. E. MARCUS: Library costs and budgets; a study of costs accounting in public libraries. New York, 1941 : LJ 552. (C. VITZ); ZBW 371.

G. CASATI: Manuale di lettura per le biblioteche, le famiglie e le scuole. Vol. 2 : 1930/39. 2. ed. Milano, 1940 : ZBW 72.

L. CASSESE: Guida storica e bibliografica degli archivi e delle biblioteche d'Italia. Vol. VI, parte I, parte II. Roma, 1940 : B 201. (S. CAMERANI.)

Central Bureau voor de Statistiek. Statistiek van het bibliotheekwezen in 1938. Gravenhage, 1940 : FDC 40.; ZBW 164.

K. FLEISCHHACK: Wege zum Wissen. Buch, Buchhandel Bibliotheken. Schrifttumsverzeichnis. 2. Aufl. Würzburg—Aumühle, 1940: Bü 36.; ZBW 71.

A. FLEMMING: Das Recht der Pflichtexemplare. München u. Berlin, 1940 : ZBW 217. (M. STOIS bírálata: ez a müncheni disszertáció a külföldi viszonyokat csak a némettel való összehasonlításban hozza, holott címében egyetemes összefoglalást ígér. A mű sok tekintetben kifogásolható; a különféle előírásokat részint nem ismeri, részint pontatlanul és hiányosan idézi; bibliográfiája távol áll a teljességtől; a művet magát pedig át- meg átszövik jogi szokatlanságok. Kifogásolja, hogy a szerző az újabb német joggyakorlatban meggyökeresedett „Freistück“ kifejezést elveti és helyette a mai német jogfelfogással teljességgel ellentétes „Pflichtexemplar“ kifejezést használja; ezzel a lépésével elvi sikra került, habár nem is tud róla.)

F. GRÜNWOLDT: Die Dokumentation in der Forstwirtschaft. Eine zusammenfassende und kritische Abhandlung über die Tatsachen und Probleme des Bibliotheks-, Archiv-, Buch- und Zeitschriftenwesens in der Forstwirtschaft, zugleich mit einer Sammlung der wichtigsten forstlichen Schrifttumsnachweise. Neudamm, 1940 : ZBW 279. (F. PRINZHORN.)

Handbuch der Deutschen Volksbüchereien. (Jahrbuch der Deutschen Volksbüchereien, VI, 1940.) Leipzig, 1940 : Bü 277. (C. JANSEN); FDC 55.; ZBW 228.

M. INGLES—A. C. MCCAGUE: Teaching the use of books and libraries. A manual for teachers and librarians. 3rd ed. New-York, 1940 : FDC 40.; ZBW 72.

Jahrbuch der deutschen Bibliotheken. Bearb. von W. KRABBE. Jg. 31. Leipzig, 1940 : B 56.; ZBW 228.

W. KRABBE: Kurzgefasstes Lehrbuch der Bibliotheksverwaltung. 2. durchges. Aufl. Leipzig, 1940 : ZBW 360. (W. KRAG.)

K. MICHEL: Grundzüge der Mikrophotographie. Jena, 1940: ZBW 72.

F. MILKAU †—G. LEYH: Handbuch der Bibliothekswissenschaft, Bd. III. Geschichte der Bibliotheken. Bearb. von A. BÖMER, V. BURR, K. CHRIST, G. LEYH, A. PREDEEK, J. VORSTIUS, C. WENDEL. Leipzig, 1940: B 139. (V. CAMERANI.) (Lásd ehhez VARGA SÁNDOR FRIGYES ismertetését: MKSzele 1941, 89.)

L. NOFRI: Libri e biblioteche. Notizie e norme per bibliotecari. 2. ed. Torino, 1941: ZBW 294.

Proceedings of the third convention of the Inter-American Bibliographical and Library Association, Washington, D. C., 1940. New York, 1941: LQu 392.

E. PROPACH: Kurze Verwaltungslehre für die Städtische Volksbücherei. Leipzig, 1939: Bü 35. (F. HEILIGENSTAEDT.); LQu 131.; ZBW 158. (E. ACKER-KNECHT: a mű a mai német művelődéspolitikai szemszögből értelmezett könyvtárfeladatokat erőteljesen kihangsúlyozza.)

W. M. RANDALL: The acquisition and cataloging of books. Chicago, (1940): FDC 54.; ZBW 227.

F. SCHRIEWER: Büchereistatistik. Methoden, Beispiele, Ergebnisse. Leipzig, 1940: FDC 40.; ZBW 164. (Lásd ehhez GRONOVSKY IVÁN ismertetését: MKSzle 1941, 101.)

G. WOLEDGE—B. S. PAGE: A manual of university and college library practice. London, 1940: FDC 55.; ZBW 228.

Könyvtártípusok.

D. N. HANDY: The creation and development of an insurance library. 2d ed. New York, 1941: LQu 389.

H. S. LINDSTEDT: Tesniska bibliotek och centralisering av upplysning om tesnisk litteratur. Stockholm, 1936: FDC 39.

G. MAAS: Die Neugestaltung der Krankenhausbüchereien. Berlin, (1941): ZBW 372.

L'Organisation des bibliothèques scolaires d'après les données fournies par les Ministères de l'instruction publique. Genève, 1940: ZBW 228.

H. E. RIMKUS: The centralised school library. New York, 1940: FDC 40.; ZBW 72.

W. M. RANDALL—F. L. D. GOODRICH: Principles of college library administration. 2d ed. Chicago, 1941: ZBW 372.

J. L. THORNTON: Special library methods; an introduction to special librarianship. London, 1940: ZBW 228.

Könyvtártörténet.

Bericht über die Verwaltung der Universitäts-Bibliothek im Rechnungsjahr 1939. Berlin, 1940: ZBW 164.

B. BISCHOFF: Die südostdeutschen Schreibschulen und Bibliotheken in der Karolingerzeit. Teil I: Die bayrischen Diözesen. Leipzig, 1940: ZBW 73.

H. BLUMENTHAL: Aus der Geschichte der Landesbibliothek zu Weimar und ihrer Sammlungen. Hrsg. von —. Jena, 1941: ZBW 439.

V. PUTTI: La biblioteca Umberto I dell'Istituto Rizzoli in Bologna. Bologna, 1940: ZBW 72.

Steffenhagen und Harnack. Eine bibliotheksgeschichtliche Parallele. Bearb. von RICHARD FICK. Hrsg. von K. J. HARTMANN und H. FÜCHSEL. Göttingen, 1940: ZBW 424. (G. LEYH.)

J. VORSTIUS: Grundzüge der Bibliotheksgeschichte. 3. umgearb. Aufl. Leipzig, 1941: ZBW 423. (G. LEYH: az alapvető jelentőségű munka nem teszi feleslegessé egy kevésbé zsúfolt tartalommal jelentkező, rövidebb könyvtártörténeti összefoglalás kiadását.)

Könyvtárépítés, berendezés.

A. C. GEBHARD: Openbare leeszalen en bibliotheken in Nederland. Amsterdam, 1941: ZBW 372.

F. N. PAŠČENKO: Architektura i stroitel'stvo bibliotek. zdanij. Moszkva, 1941: ZBW 228.

J. L. WHEELER—A. M. GITHENS: The American public library building: its planning and design, with special reference to its administration and service. New York, 1941: LJ 721. (J. A. LOWE: a több mint 500 képpel kísért mű kimerítő képet nyújt a public library épületének fejlődéséről.); ZBW 372.

Katalogizálás.

J. D. COWLEY: Bibliographical description and cataloguing. London, 1939: LQu 114. (S. KRAMER: a vonatkozó amerikai irodalmat ugyan nem veszi számba, de azért vonzó formában megírt, valóban hézagpótló munkának nevezhető.)

E. DAMIANI: Norme adottate e da adottare per l'unificazione bibliografica dei nomi d'autori variamente trascritti da lingue a caratteri diversi dall' alfabeto latino, con particolare riguardo all' alfabeto cirillico. Roma, 1940: FDC 22.

W. FUCHS: Zur Theorie und Praxis des Realkatalogs. Untersuchungen über wissenschaftliche Bibliotheksordnung. Zugleich ein Beitrag zur Theorie der Sach- und Fachbibliographie. (T. I.). Göttingen, 1941: FDC 54.; ZBW 227.

Szakozás.

H. E. BLISS: A bibliographic classification: extended by systematic auxiliary schedules for composite specification and notation. Vol. I. New York, 1940: FDC 54.; LQu 130.; ZBW 227.

Centro Volpi di Elettrotecnica. Classificazione Decimale Universale: Riassunto generale. 621. 3. Elettrotecnica. Venezia, 1940: FDC 40.; 53 Fisica. Venezia, 1941: FDC 40.

[M. DEWEY]: A classification and subject index for cataloguing and arranging the books and pamphlets of a library. [A photolithogr. facsimile of the first, ephemeral ed.] New York, 1941: LJ 656. (C. E. PETTUS.); ZBW 372.

Dezimal-Klassifikation. Deutsche Gesamtausgabe. Bearb. vom Deutschen Normenausschuss. 3. internat. Ausgabe d. Dezimalklassifikation. Lief. 6, Abt. 63—Abt. 66. Berlin, 1940: ZBW 71.

Dezimal-Klassifikation. Deutsche Kurzausgabe. 2. erweiterte u. verb. Aufl. Nach der deutschen Gesamtausgabe der Dezimal-Klassifikation. Berlin, 1941: FDC 23.; ZBW 227.

C. W. GROUT: An explanation of the tables in the schedules of the Library of Congress classification; accompanied by an historical and explanatory introduction. New York, 1940: LJ 300. (A. D. OSBORN.)

Könyvtárhasználat.

L. M. MORSCH: Catalog department manual. Baltimore, 1940: LQu 371. (M. F. TAUBER.)

Könyvkötés, könyvrestaurálás.

G. A. E. BOGENG: Der Bucheinband. Ein Handbuch für Buchbinder und Bücherfreunde. 2. veränd. Aufl. Halle (Saale), 1940: ZBW 65. (H. SCHREIBER: a könyv első kiadása több mint negyedszázadon át jó szolgálatokat tett; a jelen kiadás további javulást jelent az előzőekkel szemben.)

J. HOFFMANN: Kostbare Bucheinbände der Leipziger Stadtbibliothek und ihre Katalogisierung. Leipzig, 1940: FDC 24.; ZBW 63. (H. SCHREIBER.)

P. KERSTEN: Die Herstellung von Buntpapieren für Bucheinbände. Halle, 1939: FDC 24.

E. KYRISS: Nürnberger Klostereinbände der Jahre 1433—1525. Erlangen, 1940: ZBW 290. (F. BOCK.)

Bibliográfia.

P. P. ARGENTI: Bibliography of Chios from classical times to 1936. Oxford, 1940: ZBW 230.

F. W. BATESON: The Cambridge Bibliography of english literature. Vol. I: 1600—1660; vol. II: 1660—1800; vol. III: 1800—1900; vol. IV: Index. New York, 1941: LJ 511. (N. VAN PATTEN.)

T. BESTERMAN: A world bibliography of bibliographies. Vol. 2: M—Z. Index. Oxford, 1940: ZBW 294.

Bibliographie über Familienpolitik. Zürich, 1941: FDC 70.

Bibliographische Vierteljahrshefte der Weltkriegsbücherei. H. 20/22: Bibliographie zur Geschichte der Vereinigten Staaten im Weltkrieg. Stuttgart, 1939: ZBW 58. (P. LOSCH.)

J. S. BRADWAY: A tentative bibliography of material on legal aid work. Rochester, 1940: LJ 166. (W. R. ROALFE.)

H. BÜHLER: Alpine Bibliographie... München, 1939: ZBW 59. (P. GEISSLER.)

H. CORSTEN: Bibliographie des Ruhrgebietes. Lief. 1., 2. Essen, 1941: ZBW 230.

K. EWALD: 20.000 Schriftquellen zur Eisenbahnkunde. Kassel, 1941: FDC 71.; ZBW 295.

L. FIRPO: Bibliografia degli scritti di Tommaso Campanella. Torino, 1941: ZBW 73.

A. GRANDIN: Bibliographie générale des sciences juridiques, politiques, économiques et sociales. 13e supplément. Année 1939. Paris, 1940: FDC 70.

W. HAENISCH—H. PRAESENT: Bibliographie von Japan 1936/37. Mit Ergänzungen für die Jahre 1906/35. Leipzig, 1940: ZBW 165.

K. HECKER—H. HOFMANN: Das Reich im Krieg. Ein Bücherverzeichnis... Leipzig, 1941: Bü 241. (F. HEILIGENSTAEDT.); ZBW 373.

W. KRABBE: Bibliographie. Ein Hilfsbuch für Bibliothekspraktikanten. 4. Aufl. Leipzig, 1941: ZBW 440.

Kurztitel-Verzeichnis technisch-wissenschaftlicher Zeitschriften. Berlin, [1940]: FDC 38.

M. LO VECCHIO MUSTI: Bibliografia di Pirandello. Milano, 1940: ZBW 73.

G. MAMBELLI: Bibliografia Virgiliana. Vol. 1. 2. Firenze, 1940: ZBW 73.

R. MUMMENDEY: Bibliographie der Gesamt-Zeitschriftenverzeichnisse. Köln, 1939: ZBW 281. (J. VORSTIUS.)

W. MUNTHE: Norske Tidsskrifter. Bibliografi over periodiske skrifter i Norge inntil 1930. Oslo, 1940: FDC 40.; ZBW 359. (O. KLOSE.)

K. SCHOTTENLOHER: Bibliographie zur Deutschen Geschichte im Zeitalter der Glaubensspaltung 1517 bis 1585. Im Auftrag der Komm. zur Erforschung der Geschichte der Reformation und Gegenreformation hrsgg. von —. VI. Bd. Verfasser- und Titelverzeichnis. Leipzig, 1940: ZBW 54. (G. MENTZ: a jelen kötettel lezárult a nagyjelentőségű mű, melynek szerzője munkájával hálára és elismerésre kötelezte a tudományos világot.)

L. THONSEN—E. FATHERSON: Bibliography of speech education. New York, 1939: LQu 123. (D. POLACHEK.)

H. TIEMANN: Lope de Vega in Deutschland. Kritisches Gesamtverzeichnis der auf deutschen Bibliotheken vorhandenen älteren Lope-Drucke und -Handschriften, nebst Versuch einer Bibliographie der deutschen Lope-Literatur 1629—1935. Hamburg, 1939: ZBW 56. (C. HÖFNER: Hispanológiai és bibliográfiai szempontból egyaránt érdemes mű.)

L. TRYKHOLM: Översikt över riksdagshandlingar samt författnings- och rättsfallssamlingar med särskild hänsyn till bestånden vid Sveriges offentliga bibliotek. Lund, 1939: ZBW 360. (H. BONDE: áttekintés a svéd nyilvános könyvtárakban fellelmezhető különféle parlamentáris nyomtatványokról, országok szerint, betűrendben. Elsősorban svédek számára készült, de más nemzeti-ségűek is haszonnal forgathatók.)

J. VORSTIUS—G. REINCKE—E. STEINBORN: Internationale Bibliographie des Buch- und Bibliothekswesens, mit besonderer Berücksichtigung der Bibliographie. XIV. Jg. 1939. Leipzig, 1940: ZBW 358. (H. STRIEDL.); XV. Jg. 1940. Leipzig, 1941: ZBW 438.

I. WIEM: Das englische Schrifttum in Deutschland von 1518—1600. Leipzig, 1940: ZBW 422. (H. BOCK: értékes disszertáció.)

Könyvtári katalógusok.

Catalogue collectif des bibliothèques de Paris et les bibliothèques universitaires de France. Publications périodiques. Livr. 1/2. A — American Journal of Numismatics. Paris, 1940/41: ZBW 372.

Catalogus van de Bibliotheca Danica en van de overige Deensche en Isjlandsche werken aanwezig in die Universiteitsbibliotheek van Amsterdam. Amsterdam, 1939: ZBW 60. (W. MENN.)

Bibliographical Planning Committee of Philadelphia. Philadelphia libraries and their holdings. Philadelphia, 1941: LQu 378. (R. B. DOWNS.)

Katalog der Bücherei des Deutschland-Institutes. Deutsche Abt. Peiping, 1940: ZBW 165.

M. MAYER—I. ANSELM: Stadtbücherei Salzburg. Verzeichnis des Grundbestandes. Salzburg, 1940: ZBW 165.

Reichsluftfahrtministerium. Katalog der Zentralluftfahrtbücherei. Leipzig, 1940: FDC 39.; ZBW 160. (H. WIDMANN.)

Sveriges offentliga bibliotek. Accessionskatalog 54, 1939. Utg. av Kungl. Biblioteket. Stockholm, 1940: ZBW 164.

Kéziratkatalógusok, kéziratann.

P. ACHT: Die Cancellaria in Metz. Eine Kanzlei- und Schreibschule um die Wende des 12. Jahrhunderts. Frankfurt a. M., 1940: ZBW 166.

E. AESCHLIMANN: Dictionnaire des miniaturistes du moyen Âge et de la Renaissance dans les différentes contrées de l'Europe. Milano, 1940: ABI 68. (D. FAVA.) (Lásd ehhez GABRIEL ASZTRIK ismerterését: MKSzle 1941, 94.)

D. D. EGBERT: The Tickhill psalter and related manuscripts. A school of manuscript illumination during the early 14th century. London, 1940: ZBW 230.

B. A. VAN GRONINGEN: Short manual of Greek palaeography. Leiden, 1940: ZBW 296.

P. LEHMANN—O. GLAUNING: Mittelalterliche Handschriftenstücke der Universitätsbibliothek u. d. Georgianum zu München. Leipzig, 1940: ZBW 72.

V. LEROQUAIS: Les psautiers manuscrits latins des bibliothèques publiques de France. Mâcon, 1940/41: ZBW 296.

M. MODICA: Paleografia latina. Palermo, 1941: ZBW 441.

S. DE RICCI—W. J. WILSON: Census of medieval and renaissance manuscripts in the United States and Canada. Vol. 3. Index and special lists. New York, 1940: B 55.

H. WEHR: Verzeichnis der arabischen Handschriften in der Bibliothek der Deutschen Morgenländischen Ges. Leipzig, 1940: ZBW 165.

Nyomdászattörténet, sajtótudomány, sajtótörténet, ősnymtatványkatalógusok.

J. E. ALLEN: The modern newspaper, its typography and methods of news presentation. New York, 1940: ZBW 231.

K. F. BAUER: „Aventur und Kunst“. Bearbeitet von —. Frankfurt a. M. 1940: ABB 79. (H. HELWIG.)

Buch und Schrift: Jahrbuch der Gesellschaft der Freunde des Deutschen Buchmuseums. Leipzig, 1938—39: ZBW 62. (K. HOLTER.)

P. BUTLER: The origin of printing in Europe. Chicago, 1940: ZBW 230.

O. CLEMEN: Des Johann Arnold aus Marktbergel Encomion chalcographiae, Mainz, 1540. Mainz, 1940: B 55.; ZBW 285. (K. SCHOTTENLOHER: az első dícsérő költemény Gutenbergről, hű reprodukcióban, jó fordításban.)

O. V. COOK: Incunabula in the Hanes Collection of the Library of the University of North Carolina. Chapel Hill, 1940: LQu 131.

G. DENGLER: Die „Reichenberger Zeitung“ 1918/19. Ein Beitrag zur Geschichte der sudetendeutschen Presse. Frankfurt a. M., 1940: ZBW 74.

A. DRESSLER: Die italienische Presse. Ein Leitfaden. 3. Aufl. Würzburg, 1941: ZBW 442.

A. DRESSLER: Über die Anfänge der römischen Zeitungspressen. I. Würzburg-Aumühle, 1940: ZBW 74.

Forschungsberichte zur Geschichte des Pressewesens, H. 1: Wo erschien die älteste gedruckte Zeitung? Bearb. von W. SCHÖNE, hrsgg. von W. RAICHLE. Leipzig, 1940: ZBW 362. (J. KIRCHNER: Fischer úttörd művénél (Die ältesten Zeitungen und ihre Verleger. Augsburg, 1936) újabb adatokat nem hoz. Biztos marad, amit már Fischer tényként megállapított, hogy t. i. az „Aviso“ későbbi évfolyamai Wolfenbüttelben, Holweinnél készültek.)

O. W. FUHRMANN: Gutenberg and the Strassburg documents of 1439. An interpretation. New York, 1940: ZBW 230.

H. GOLLOB: Die Initialserien aus Wiener Incunabeln und Frühdrucken. Strassburg, 1941: ZBW 441.

Gutenberg-Jahrbuch 1940. Festschrift zur Fünfhundert-Jahrfeier der Erfindung der Buchdruckerkunst. Hrsgg. von A. RUPPEL. Mainz, 1940: B 53.; ZBW 428. (W. MENN: az 1939. évi kötetben megjelent tanulmányok már kimerítették a tárgyra vonatkozó fontosabb témák sorát, a jelen kötet inkább részletkérdéseket tárgyal. Magyar részről GÁRDONYI ALBERT ír az évkönyvbe: a középkor végén a keleti szomszédokra gyakorolt német befolyás erejét mutatja be a magyarországi könyvnyomtatásról és könyvkereskedelemlről szóló tanulmányában.)

U. HAHLEWEG: Flugblatt und Zeitung in den Anfängen des Zeitungswesens in Polen. Königsberg—Berlin, 1940: ZBW 364. (J. KIRCHNER.)

Handbuch der Zeitungswissenschaft. Hrsgg. von W. HEIDE. Bearb. von E. H. LEHMANN. Bd. I. Lief. 1—4. Leipzig, 1940: ZBW 288. (J. KIRCHNER: módszeri kifogások emelhetők a művel szemben. A lexikális jelleget nem tartja megfelelőnek, a mű kézikönyv jellege mindúntalan kiütözik alóla. Kifogásolja, hogy a történeti szempont csak kevéssé van kidomborítva. A kötet szép kiállítása dicséretet érdemel.) (Lásd ehhez DEZSÉNYI BÉLA ismertetését: MKSzele 1942, 324.)

F. JUNTKE: Die Wiegendrucke der Domstiftsbibliotheken zu Merseburg und Naumburg. Halle, 1940: ZBW 229.

H. KLAETSCH: Die Druckfarbe in vergangenen Zeiten. Mainz, 1940: B 56.

H. OTTO: Presse als Kulturspiegel. Ein Beitrag zur Münchener Kulturgeschichte des 19. Jahrhunderts. München, 1940: FDC 40.; ZBW 166.

W. RAICHLE: Das ungarische Zeitungswesen. Seine Entwicklung und heutige Struktur. Berlin, 1939: ZBW 364. (J. KIRCHNER: a tárgyalás hangsúlya azoknak a történelmi adottságoknak a kimerítő ábrázolásán van, amelyek a magyar sajtó kifejlődését meghatározták. Az alapos tárgyismerettel megírt mű teljes elismerés érdemel.) (Lásd ehhez DEZSÉNYI BÉLA ismertetését: MKSzele 1940, 203.)

G. RENNERT: Die ersten Post-Zeitungen. Berlin, 1940: ZBW 231. (Lásd ehhez GRONOWSKI IVÁN ismertetését: MKSzele 1942, 321.)

E. ROSELIUS: Die Druckschrift unter dem Einfluss der Technik. Berlin, 1939: ZBW 284. (E. CROUS.)

A. RUPPEL: Die Technik Gutenbergs und ihre Vorstufen. Berlin, 1940: ZBW 430. (W. MENN: új eredményeket nem hoz, de kitűnő bevezetést nyújt a nyomtatás feltalálásával kapcsolatos technikai kérdésekbe.)

W. SCHÖNE: Die deutsche Zeitung des siebzehnten Jahrhunderts in Abbildungen. Leipzig, 1940. (Die deutsche Zeitung im ersten Jahrhundert ihres Bestehens, Bd. 3.): ZBW 363. (J. KIRCHNER.) (Lásd ehhez DEZSÉNYI BÉLA ismertetését: MKSzele 1942, 60.)

W. SCHÖNE: Die Relation des Jahres 1609. Leipzig, 1940. (Die deutsche Zeitung im ersten Jahrhundert ihres Bestehens. Bd. 2.): ZBW 286. (J. KIRCHNER.) (Lásd ehhez HUBAY ILONA ismertetését: MKSzele 1940, 410.)

A. SCHRAMM: Der Bilderschmuck der Frühdrucke. Fortgeführt von der Kommission f. den Gesamtkatalog der Wiegendrucke. Bd. 22, T. 2. Hrsgg. von M. MÜLLER und W. SCHMIEDT. Leipzig, 1940: ZBW 166.

G. SMEND: Jan Gruter. Sein Leben und Wirken. Bonn, 1939: ZBW 354. (K. PREISENDANZ.)

M. B. STILLWELL: Incunabula in American libraries. A second census of fifteenth-century books owned in the U. S., Mexico, and Canada. New York, 1940: LJ 656. (P. BUTLER.); ZBW 166.

F. STOCK: Die ersten deutschen Buchdrucker in Paris um 1500. Freiburg i. B., 1940: ZBW 296.

V. THIEL: Geschichte der Papiererzeugung im Donauraum. Ein Beitrag zur Geschichte deutscher Leistung. Biberach a. d. Riss, 1940: ZBW 361. (F. EICHLER: érdekes a mű szerzőjének az a felfogása, hogy a könyvnyomtatás feltalálására a papír elterjedése vezethetett.)

Könyvgyűjtés, könyvkereskedelem, árkézikönyvek.

American book-prices current. New York, [1941]: LJ 636.

C. L. CANNON: American book collectors and collecting from colonial times to the present. New York, 1941: LJ 552. (J. I. WYER.)

Jahrbuch der Bücherpreise. Ergebnisse der Versteigerungen in Deutschland mit Protektorat Böhmen und Mähren, Holland, der Schweiz, Skandinavien und Ungarn. Bearb. von R. KULLMANN. Jg. 34. 1939. Leipzig, 1940: B 50. (i.—); ZBW 430.

H. LEHMANN-HAUPT—R. S. GRANNISS—L. C. WROTH: The book in America; a history of the making, the selling, and the collecting of books in the United States. New York, 1938: LJ 167. (B. W. HUEBSCH.)

G. MENZ: Der europäische Buchhandel seit dem Wiener Kongress. Würzburg, 1941: ZBW 441. (Lásd ehhez: DEZSÉNYI BÉLA ismertetését: MKSzle 1942, 62.)

SUPKA ERVIN.

LEVÉLSZEKRÉNY.

Hová tűnt el Gvadányi: Egy falusi nótáriusnak budai utazása szerzői javított példánya? Gróf GVADÁNYI JÓZSEF Falusi Nótáriusa (1790) nem tartozik a könyvészeti ritkaságok közé, mégis nagy megdöbbenést keltett, amikor ez év júniusában kiderült, hogy ennek egy példánya, amely a szerző bejegyzéseivel, javításaival maradt fenn, a Báró Eötvös József-Kollégium könyvtárából nyomtalanul eltűnt.

A Falusi Nótárius első kiadásának két ilyen példányáról tud a magyar könyvtörténet: az egyik a Magyar Tudományos Akadémia könyvtárának tulajdona, másik a Báró Eötvös József-Kollégium könyvtáráé, amely nem nyilvános könyvtár ugyan, de tudósok számára hozzáférhető. Az előbbi megvan, az utóbbi eltűnt helyéről, ismeretlen helyen lappang s így a GVADÁNYI-kutatók ezidőszereint nem használhatják.

A kutatók szempontjából mindenekelőtt azt volna fontos tisztázni, vajjon csak ez a két „javított” példány maradt-e fenn? Kevésbé valószínű, hogy GVADÁNYI, aki két példányt átjavítva és kipontozott sorait tintával kiegészítve küldött meg barátainak, több példányt ne javított volna át. A Falusi Nótárius Budai utazásának első kiadásából nagyon sok példány forog közkezen s van könyvtárakban. Ohajtandó volna, hogy mindazok, akiknek ilyen, a szerző javításaival és kiegészítéseivel ellátott példányaik vannak, közölnék a tintával bejegyzett javításokat és kiegészítéseket a Magyar Könyvszemle szerkesztőségével.

A Falusi Nótárius-nak a Budai utazása, nem „könyvkincs”. MAKAI—HORVÁTH: A könyvgyűjtő kézikönyve szerint a Budai utazás 1888—1938 között elért legmagasabb ára 60 (hatvan) pengő volt, könyvkonjunktúra idején, — normális időkben 15 (tizenöt) pengő volt átlag árfolyama. Nemcsak minden nagyobb könyvtárban, hanem igen sok gyűjtőnek, irodalomtörténésznek a könyvtárában megtalálható.

Most, hogy a Magyar Tudományos Akadémia GVADÁNYI műveiből KE-MÉNYFY JÁNOS gondozásában kritikai kiadást rendez sajtó alá, szükség volna a GVADÁNYI kezeírásával javított példányokra. Az irodalomtörténeti kutatások kiderítették, hogy a két eddig ismert, átjavított példány bejegyzései nem pontosan azonosak. Lehetséges, hogy a többi — ha vannak ilyenek —, javított példányok szerzői javításai is eltérőek az akadémiai példánytól.

Az eltűnt Eötvös-kollégiumi példány 1932-ben még megvolt. Ekkor használta és írt róla „Gvadányi Nótáriusának javított szövege” címen a nemrégiben elhunyt kiváló filológus, irodalomtörténész, TOLNAI VILMOS pécsi egyetemi tanár. (Irodört. Közl. 1932.)

Aki a Falusi Nótárius első kiadásának javított, eltűnt példányáról tud valamit, közölje a Magyar Könyvszemle szerkesztőségével. TR. Z.

A tulajdonos névbejegyzésével ékes könyvek gyűjtése. A könyvek gyűjtésének, a „mű” szellemi tartalmán kívül is rengeteg a varázsa. E varázs többnyire imaginárius; alig megfogalmazható, merőben képzeletbeli, s a könyvhöz hozzáképzelt. A változatlan tartalom mellett egy-egy könyvet — valamely mű egy-egy példányát — egyéni *sorsa* is kíváncsossá tehet a gyűjtő szemében. Nem utolsó sorban e sorhoz tartozik az a körülmény is, hogy kinek a tulajdonában volt a kérdéses könyv? S ez érdekes még akkor is, ha a tulajdonosnak a könyvvel való szellemi foglalkozása sem oeuvre-jén nyomot nem hagyott, sem bejegyzések, széljegyzetek, aláhúzások alakjában nem tűnik ki magából a könyvből s a tulajdont a névaláíráson kívül semmi egyéb sem jelzi. Még akkor is megmarad a gyűjtő számára a szellemi kitűnőség „keze érintésének” boldogító elképzelése. A gyűjtőt tökéletesen kielégíti az a *tudat*, hogy könyvpéldánya valamely szellemi kiválóság könyvei közé tartozott. Egybefügg ez természetesen a szellemileg kiváló egyénnek kijáró legendás tisztelettel, ami carlyle-i „hőstisztelet” alakjában minden gyűjtőben, minden szellemi érték irányában fokozottan benne él.

Semmi sem olyan jellemző az emberre, mint olvasmánya. A kiváló ember szellemi portrait-ja könyvtára nélkül alig lehet teljes. Hatalmas kötet jelent meg nemrég GOETHE jenai könyvtári kölcsönzéseiről. A mi SZÉCHENYINK végtelenül érdekes és szellemi fejlődésére élénken rávilágító könyvtára teljes egészében együtt van. DEÁK FERENC apró tulajdoni bélyegzőjével jelölt könyvtárának jelentékeny részét ERNSZT LAJOS mentette meg a szétszóródástól, alig húsz éve. A szellemtudományos biográfia és a filológia természetesen csak a nagy ember teljességében együttmaradt könyvtárára építheti föl következtetéseit, — a könyvgyűjtő azonban beéri azzal is, ha a kiváló ember tulajdonában volt könyvtárnak egy-egy darabját megmentheti s el-elűnődik a könyvnek és tulajdonosának rejtelmes összefüggésein és megkísérli beépíteni „hősenek” szellemi alkatába a megszerzett „magányos” darab szellemi ható- vagy hajtóerejét.

Körülbelül ez az értelme a tulajdonos névbejegyzésével „ékes” könyvek gyűjtésének. Vannak azonban olyan könyvek is, melyeket *eléktelenít* a névbejegyzés.

SZENTRÚTY PÁL.

Miképp olvasnak sokan könyveket? A Hasznos Múltságok 1822. évfolyamában olvassuk a fenti című, alábbi szövegű könyvanekdótát:

„Egy Berliini nagy tekintetű Ur, Marquis D'ARGENS'-hez küldött, és kérte, hogy LETTRES JUIFS (Zsidó Levelek) nevezetű könyvét neki küldené el az átolvasásra. D'ARGENS elküldötte első részét. Egy hét múlva vissza kapja a' könyvet olyan ízenettel: hogy az velős tartalmára nézve nagyon tetszenék, 's hogy a' második részt által küldeni méltóztatnék. D'ARGENS ismerte emberét, és ismét ugyan azon részt küldötte vissza. Egy hét múlva ismét jött az Inas a' Könyvvel, azt az ízenetet hozván Urától, hogy az még jobban tetszett, az elsőnél, és a' harmadik részt kérte. D'ARGENS ujjonnan az első részt küldötte; mellyet egy hét múlva, hasonló ízenettel mint azok előtt vissza kapott. Ezen küldöztetés, és izengetés egész a' hatodik, vagy is utolsó részig, tartott, melly helyett D'ARGENS ismét az első részt küldötte által Midőn

ezt az Olvasó vissza küldené; egy Levelkében azt íra D'ARGENSnek: hogy az néki leginkább azért felette megtetszett, mivel abban mind a' hat kötetnek summás kivonását feltalálhatta. (Első Félesztendő 5—6. l. Pesten, ns. TRATTNER JÁNOS TAMÁS betűivel.)

Román olvasás Párisban. Párisban minden teremtés Románokat, vagy más szerelmes Leveleket olvas, mellyekben egy tsepp ész sintsen. Ha egy Béres kotsis valamelly ház előtt meg áll, és ott neki várakozni kell, azonnal Román könyvet húz ki zsebéből és olvas. Az Uraságok Kotsissai, és Inassai szinte azt tselekszik, míg nekik Urokra várakozni kell. Úton útfélen látni Asszonyokat, Leányokat, Ifjat, Vént, Román Könyvbe el merülve; és a' Napszámos, míg az úton [!] átsorog, 's munkára várakozik Román olvasással tölti idejét. (U. o. 15. l.)

RÉSUMÉ — INHALTSANGABE.

János Horváth: „*Próféták által szólt rígen.*“ Das Zitat im Titel ist aus einem Gedicht János Sylvesters im Jahre 1541. geschrieben und in seiner Neutestamentübersetzung erschienen. (Deutsch: „Einst liess Er durch Propheten sagen.“) Dieses Gedicht, samt einigen anderen, am selben Ort mitgeteilten Gedichten ist im Distichon geschrieben. Sylvester dachte, er sei der erste, der ungarische Gedichte laut griechisch-römischer Metrik verfasst habe. Wie er diese Möglichkeit fand? Diese Frage will der Verfasser beleuchten. Er meint Sylvester habe in seinen Prosaschriften nachträglich manche Sätze gefunden, welche zufallsweise dem Daktyl entsprechen. Solche Sätze kommen häufig am Ende seiner Neutestamentübersetzung vor. Es bietet sich also eine Möglichkeit, dass er während der Korrektur des letzten Bogens der Übersetzung, die Fähigkeit der ungarischen Sprache um klassizistische Gedichte zu bilden, bemerkte. Er selber sagt er habe dies „zu spät“ erfahren. Damals war nämlich schon die ganze Übersetzung gesetzt und bald das ganze gedruckt. Die vorliegenden Gedichte hat er blos auf dem vor- und nach der Übersetzung stehenden unnummerierten Blättern drucken lassen. Horváths Meinung ist, dass diese ungewöhnliche Ordnung auch durch seine Voraussetzung beweist ist. Nach der Festsetzung der obigen Resultate, befasst sich der Artikel, mit Sylvesters Verstechnik und mit der vers- und stylhistorischen Bedeutung seines im Titel angeführten schönsten Gedichtes.

Sándor Eckhardt: *Le séjour de Valentin Balassi sur les côtes de l'Océan.* A l'occasion de la réédition du journal de voyage du R. Pasteur Martin Csombor de Szepsi, l'auteur de cet article s'efforce d'éclairer en s'appuyant sur le journal certains points obscurs de la vie du grand poète hongrois Valentin Balassi. Il établit notamment que le poète passa quelque temps au collège des jésuites de Braunsberg où de nombreux gentilshommes hongrois furent élevés depuis l'avènement de Báthory en Pologne. C'est là qu'il composa une belle poésie religieuse, en 1591, „près de l'Océan“, et c'est encore de là qu'il envoya le „Prince“ du Machiavel à son cher disciple Jean Rimay, humaniste et diplomate distingué. Le Machiavel en question est conservé aujourd'hui au „Székely-Múzeum“ de Sepsiszentgyörgy.

Zoltán Trócsányi: *Die ungarischen Druckwerke von den ersten drei Jahrzehnten des 19. Jahrhunderts.* Vf. versucht mittels der ungarischen Rechtschreibung des 19. Jahrhunderts die aus dem selben Jahrhundert stammenden, ohne Angaben des Impressums (Erscheinungsort, Jahreszahl, Druckort, etc.) erschienenen Druckwerke zu bestimmen. Seine Ergebnisse werden mit zahlreichen Beispielen erläutert. Er behauptet, dass in der Rechtschreibung dieser Druckwerke ein Parallelismus zu vernehmen ist: eine etymologische

und eine phonetische (genannt auch reformierte und katholische) Rechtschreibung. Nebst dieser, mit strenger Konsequenz durchgeführte, parallele Rechtschreibung, treffen wir im selben Jahrhundert auch viele individuellen Versuche. Kazinczy und sein Dichterkreis liessen die etymologische Rechtschreibung gelten, ihnen gegenüber gebrauchten die Schulen, Lehrbücher und eine grosse Menge von Büchern die phonetische.

Oszkár Sashegyi: *Die Bibliotheken der Ukraine.* Vorliegender Artikel gibt einen kurzen Bericht über Entwicklung und jetzigen Zustand der Bibliotheken in der Ukraine. Er beschreibt ausführlicher die Zentralbibliothek der ukrainischen Akademie der Wissenschaften in Kiew und spricht den Wunsch aus, dass die Széchényi-Landesbibliothek in Budapest den Kontakt mit dieser grössten und reichsten der Bibliotheken der Ukraine aufnehme um den Bücherbestand beider Bibliotheken mit Werken, welche in ihrem Interessenkreis liegen gegenseitig auf dem Tauschwege ergänzen zu können. Es möge beiden zum Vorteil gereichen, dass die Scheidewände, welche ihre Länder mehr als zwei Jahrzehnte hindurch unüberbrückbar getrennt haben, nun nicht mehr bestehen und schon jetzt, während des Krieges, wenn auch in bescheidenem Umfang ein kultureller Austausch beginnen kann.

Lajos Szimonidesz: *Gab es im 17. Jahrhundert zu Pucho eine Druckerei?* Die Frage wurde durch PÁL GULYÁS angeschnitten, indem er die durch L. SZIMONIDESZ angeführten RIBAY'-schen und MICHÁEL KLEIN-schen Angaben angezweifelt hatte. Sie kann also nur auf Grund neuer Dokumente weiter erörtert und entschieden werden, aber zu diesen gehören nicht die schon bisher bekannten Erzeugnisse der Trencséner und Zsolnaer Druckerei, sondern sollen zuerst die zwischen 1620—1632 erschienen Schriften der nach Ungarn in die LEDNICZER DOMÁNE geflüchteten böhmischen Brüder darauf geprüft werden, ob selbe nicht mit den späteren Lettern der von Pucho nach Trencsén übersiedelten Druckerei gedruckt wurden, dann aber NIKOLAUS DRABIKS und J. A. COMENIUS' Schriften durchgesucht werden, ob da nicht Fingerzeige sich für diese Arbeit ergeben. Allenfalls benötigt diese Arbeit einen Slavisten. Die Puchoer Druckerei im 18-ten Jahrhundert existiert ohne Frage, ihre Existenz wird aber durch Angebereien gefährdet, sie soll auch zensurpflichtige Schriften drucken. Davon zeugt die mitgeteilte Meldung des Trencséner Komitats vom Jahre 1720.

TARTALOM.

	Lap
Horváth János: „Próféták által szólt rígen“	231
Eckhardt Sándor: BALASSI BÁLINT az Oceanum mellett	245
Trócsányi Zoltán: A XIX. század első három évtizede magyar nyom- tatványainak meghatározása	252
Trócsányi Zoltán: Magyar és szláv nyomdák a XV—XVI. században	263
Sashegyi Oszkár: Ukrán könyvtárak	269
Kisebb közlemények: SZIMONIDESZ LAJOS: Volt-e Puchón nyomda? — D. B.: Pethe Ferenc „Gazdaságot Tzélzó Ujság“-jának néhány problémája. — SZEMZŐ PIROSKA: Könyvkiadásunk a mult század elején. — DEZSÉNYI BÉLA: Olvasó-egylet Budán száz év előtt. — DEZSÉNYI BÉLA: Még valami a vidéki kaszinók könyvtáiról ..	284
Ismertetések: B. I. ZDANEVICS: Provinciale Romanum. Unbekannter Druck von Johannes Gutenberg. (Ism. SASHEGYI OSZKÁR.) — XVI. századi magyar orvosi könyv. (Ism. TRÓCSÁNYI ZOLTÁN.) — KÁPLÁNY GÉZA: Könyvtárak korszerű rendezése és fejlesztése. (Ism. GORIUPP ALISZ.) — F. H. KLUGE: Iberoamerikanische Grosszeitungen. (Ism. DEZSÉNYI BÉLA.) — Litteraria Hungarica. (Ism. SZEMZŐ PIROSKA.) — MAKOLDY SÁNDOR: Nemes Hajnik Károly és a magyar országgyűlés gyorsírodája. (Ism. D. B.) — K. KLAFTENEGGER: Ungarische Zeitschriftenwesen von heute. (Ism. SZ.)	301
Folyóiratszemle 1941. Összeállította: SUPKA ERVIN	315
Levélszekrény: TR. Z.: Hová tűnt el Gvadányi: Egy falusi nótárius- nak budai utazása szerzői javított példánya? — SZENTKUTY PÁL: A tulajdonos névbejegyzésével ékes könyvek gyűjtése. — Miképp olvasnak sokan könyveket? — Román olvasás Párizsban	326
Résumé — Inhaltsangabe	329

A szerkesztésért *Trócsányi Zoltán*, a kiadásért *Droszt Olga* felel.

43.529. — Kir. Magy. Egyetemi Nyomda, Budapest. (F.: Thiering Richárd).

Zolnai Klára:

**Bibliographia bibliothecae
Mathiae Corvini.**

Budapest, 1942.

Ára 10 pengő.

Jávor Egon:

**Hét kézirat os pozsonyi missale
a Nemzeti Múzeumban.**

Budapest, 1942.

Ára 10 pengő.

Lukács József:

**A magyar katonai hírlapok és
folyóiratok bibliográfiája
II. Rákóczi Ferentől napjainkig
(1705—1941).**

Lukács Sándor könyvkiadó kiadása. Bolti ára : 15 pengő.

A Magyar Könyvszemle

bevételei 1942-ben.

Hozzájárulás a folyóirat költségeihez: M. Tud. Akadémia Könyvtára 200.— P. — Kir. Magy. Pázmány Péter Tudományegyetem Könyvtára 496'25 P. — Egyetemi Könyvtár, Pécs 100.— P. — Egyetemi Könyvtár, Szeged 300.— P. — Erdélyi Tudományos Intézet, Kolozsvár 200.— P. — Fővárosi Malomegyesület 250.— P. — József Nádor Műszaki és Gazdaságtud. Egyetem Bányászati Kara Könyvtára 100.— P. — József Nádor Műszaki és Gazdaságtud. Egyetem Központi Könyvtára 100.— P. — Kereskedelmi és Iparkamara Könyvtára 100.— P. — Nemzeti Bank 1000.— P. — Országgyűlés Könyvtára 250.— P. — Statisztikai Hivatal Könyvtára 100.— P. — Széchényi Könyvtár 115'52 P. — Székesfőváros Központi Pénztára 198.— P. — Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium 992'36 P.

Előfizetés: Apátsági Könyvtár 39'60 P. — Baranyai Lipót 40.— P. — Baranyai József 10.— P. — Barcsay Andrásné 10.— P. — Bibliográfiai Központ 500.— P. — Ceteka, Prága 39'60 P. — Ciszterci Rend Tanári Könyvtára, Székesfehérvár 10.— P. — Collegium Hungaricum, Wien 40.— P. — Déri Múzeum, Debrecen 40.— P. — Egyetemi Nyomda Könyvesboltja 40.— P. — Elme- és idegklinika könyvtára, Pécs 40.— P. — Eszterházy levéltár 40.— P. — Ferenc József Tud. Egyetem Magyar Irodalomtörténeti Intézete 40.— P. — Földmívelésügyi minisztérium könyvtára 39'60 P. — Fővárosi Könyvtár 120.— P. — Fővárosi Paedagógiai Könyvtár 40.— P. — Grill-féle könyvkereskedés 40.— P. — Gyenis András 10.— P. — Kegyesrendi Könyvtár 60.— P. — Klempa Károly 10.— P. — Kornfeld Móric, br. 40.— P. — Külügyminisztérium Könyvtára 40.— P. — Magyar Történettudományi Intézet 40.— P. — Mezőgazdasági Múzeum Könyvtára 40.— P. — Műemlékek Országos Bizottsága 40.— P. — Nemzeti Bank Könyvtára 40.— P. — Országgyűlés Könyvtára 39'60 P. — OTI 40.— P. — Pflieger Farkas P. 10.— P. — Puchász Károly 10.— P. — Ranschburg Gusztáv 10.— P. — Rassay Márta 40.— P. — Ref. Arany János gimnázium könyvtára 40.— P. — Ref. Főiskola könyvtára, Pápa 40.— P. — Ref. Nagykönyvtár, Debrecen 40.— P. — Szabadalmi Bíróság 40.— P. — Szent Benedek Rend könyvtára 40.— P. — Szépművészeti Múzeum könyvtára 40.— P. — Technológiai Anyagvizsgáló Intézet Könyvtára 80.— P. — Technológiai Könyvtár 20.— P. — Tiszti Kaszinó Könyvtára 39'60 P. — Toldalagi Józsefné, gr. 40.— P. — Városi Levéltár, Győr 40.— P. — Znakovszky Emma 10.— P.

MAGYAR KÖNYVSZEMLE

A MAGYAR KÖZKÖNYVTÁRAK
KÖZLÖNYE

A MAGYAR KÖNYVTÁROSOK ÉS LEVÉLTÁROSOK EGYESÜLETÉNEK MEGBÍZÁSÁBÓL
SZERKESZTI

TRÓCSÁNYI ZOLTÁN

1943. évi folyam * IV. füzet

BUDAPEST

KIADJA A M. NEMZ. MÚZEUM ORSZ. SZÉCHÉNYI KÖNYVTÁRA 1943

A Magyar Könyvszemle

Szerkesztő- és Kiadó-Bizottsága

azon könyvtárak igazgatóiból alakul, amelyek a Magyar Könyvszemle kiadásához bizonyos ívszámok költségeivel (legalább száz pengővel) hozzájárulnak.

A Szerkesztő- és Kiadó-Bizottság tagjai

ENYVVÁRI JENŐ, a budapesti Fővárosi Nyilvános Könyvtár igazgatója, FITZ JÓZSEF, a Magyar Nemzeti Múzeum Országos Széchényi-Könyvtárának főigazgatója, GOMBÁS GÉZA, az Országos Központi Statisztikai Hivatal Könyvtárának vezetője, HEIN JÁNOS, a Kereskedelmi és Iparkamara Könyvtárának előadója, KÁPLÁNY GÉZA, a Technológiai Könyvtár igazgatója, LAMOTTE KÁROLY, a Pesti Magyar Kereskedelmi Bank vezérigazgatója, MELICH JÁNOS, nyug. egyetemi tanár, a Magyar Tudományos Akadémia főkönyvtárnoka, NYIREŐ ISTVÁN, a debreceni Egyetemi Könyvtár igazgatója, PASTEINER IVÁN, a budapesti Egyetemi Könyvtár főigazgatója, PUSKÁS ENDRE, a szegedi Egyetemi Könyvtár igazgatója, RADÓ AURÉL, a József Nádor Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem Könyvtárának igazgatója, TAMÁS LAJOS ny. r. egyetemi tanár, az Erdélyi Tudományos Intézet igazgatója, TETTAMANTI JENŐ egyetemi nyilvános rendes tanár, a Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem Bánya-, Kohó- és Erdőmérnöki Kar Könyvtárának igazgatója (Sopron), TRÓCSÁNYI GYÖRGY, az Országgyűlés Könyvtárának igazgatója, TRÓCSÁNYI ZOLTÁN, a Magyar Nemzeti Múzeum Országos Széchényi-Könyvtárában igazgató, a Magyar Könyvtárosok és a Levéltárosok Egyesülete Könyvtári Szakosztályának képviselője, szerkesztő.

A BOLGÁR KÖNYVÉSZET 1890-TŐL NAPJAINKIG.

Jelen cikkem célja a magyar bibliográfusoknak, bibliológusoknak és könyvtárosoknak néhány olyan adatot szolgáltatni, amelyek általános képet adnak a bolgár könyvészetről általában, amiről az itteni szakkörök máig semmit vagy csak igen keveset olvashattak. Éppen úgy, mint sok más kulturális kezdeményezés, ez is csak Bulgária felszabadulása után lendült fel, mert azelőtt erre gondolni is képtelenség lett volna. Mint ismeretes, Bulgária szellemi élete a rabság ideje alatt szoros összeköttetésben volt az Oszmán Birodalom életével és erősen függött tőle, ez pedig a könyvnyomtatást területein sokáig nem engedte meg. Ezért a Gutenberg által feltalált könyvnyomtatás legkésőbb a szultáni birodalom határain tudott átszivárogni. Bulgáriába legelőször 1835-ben, Szamokov városába hozták be titkon az első nyomdagépet, amelyen szentképeket és később egyházi szláv betűkkel könyveket is nyomtak. Két évvel később Makedóniában, Vatosz városkájában állítottak fel egy ilyen kis nyomdát, amelyet 1838-ban Szolunba (Szaloniki) helyeztek át. Ezen nyomták ki ott az első bolgáriai bolgár könyvet. A XIX. század első felétől kezdve a bolgár könyvek nyomtatása leginkább a bolgárlakta földek határain túl történt, mivel ott a kellő alkalom hiányzott, azt tehát idegenben voltak kénytelenek keresni. Miután azonban a bolgár könyvek, újságok és folyóiratok kinyomtatása egy évszázad leforgása alatt igen megnövekedett, a XIX. század végén, még pontosabban annak utolsó évtizedében egy új kezdeményezés indult meg: a könyvészet, vagyis az addig az időpontig megjelent összes bolgár könyvek és időszak kiadványok összefoglalása. Az 1890—1900-as időszakot Bulgáriában egyebek között számos könyvészeti kezdeményezés, könyvészeti munkát is jellemzi, melynek egyik része a XX. század első éveiben jelent meg, zöme azonban mégis 1890 és 1900 között látott napvilágot.

E könyvészeti munkák között az első hely JORDAN IVANOV-nak, 1891—1893-ban megjelent munkáját illeti, melyben *a bolgár*

időszaki sajtót tárgyalja (megjelent folytatólagosan 1891, 1891—1892-ben három külön könyvben, összesen 235 lapszámmal, utána következett még egy 587 oldalas kötet).

Ebbe az időszakba esik MAKSZIMOV CHR. D. 1900-ból származó, az *időszaki könyvészetet* tárgyaló munkája, amely felöleli a gyermekfolyóiratokat is, egészen 1877-ig. Ez a szerzőjétől kibocsátott „*Ucsilisten almanach*”-ban (Iskolai almanach), I. évf. Szófia, 1900. 76—146 l. jelent meg nyomtatásban.

Ebbe az időszakba sorolható az ismert „*Pokazalec na periodiceszkata ni literatura ot 1844—1900*” (Az 1844—1900-ig terjedő időszakos irodalmunk jegyzéke), összeállította ENCSEV G., folytatólagosan kiadva, három részben, 1905, 1906 és 1907-ben, 11.137 cikket és könyvet tartalmazva.

Meg kell említenünk továbbá a „*Juridiceszka bibliografija na bálgarszkitë szpizsanija 1844—1900*” (A bolgár folyóiratok jogi bibliográfiája 1844—1900-ig), összeállította KONSZULOV P. D., megjelent 1903-ban, tartalmaz 1435 cikket. Ez utóbbi a „*Jubileen szpomen za deszet godisninata 1893—1902 na szpizsanije juridiceszki pregled*” (Jubileumi emlék a jogi szemle tízéves, 1893—1902 évfordulója alkalmából), ugyanebben egy 259 könyvet tartalmazó „*Bálgarszki juridiceszki knigopisz*” (Bolgár jogi könyvészet) munka jelent meg, ezt az ismert bolgár tudós, BOACEV SZ. SZ. állította össze.

A bolgár mezőgazdasági egyesület folyóiratában, I. évf. (1897) és II. évf. (1898) jelent meg DR. MINCESZ B. könyvészeti munkája „*Bálgarszki szociálno-ikonomicsen knigopisz za 1896 i 1897 god.* (Bolgár szociál-gazdasági könyvészet az 1896. és 1897. évre), ez 2315 cikket tartalmaz.

Továbbá a „*Bálgarszki pregled*” (Bolgár szemle) IV. évf., 1897. VII. k. 82—97. lapjain van a „*Pokazalec na materialitë po bálgarszka istorija, obnarodvani v bálgarszkitë szpizsanija*” (A bolgár folyóiratokban megjelent bolgár történelmi anyagok mutatója), összeállította KEPOV IV. P. történész, tartalmaz 477 cikket.

1904 folyamán, mint a „*Jubilejna kniga 1878—1903*” (Jubileumi évkönyv) második részeként jelent meg a 142—272. lapon DR. RUSZEV M. szerkesztésében az „*Isztoriceszki pregled na medicinskata knizsnina za vremeto ot 1878 do 1903*” (Az 1878-tól 1903-ig terjedő időszak orvosi irodalmának történeti áttekin-

tése), egy, nemcsak a könyvekre, hanem az összes bolgár folyóiratokban és újságokban megjelent orvosi tárgyú cikkekre vonatkozó betűrendes tárgymutatóval ellátva.

A „*Zbornik za narodni umotvorenija*“ (Népköltészeti gyűjtemény) 1908. és 1909. évi kötetében jelentek meg a „*Pokazalec na sociál-ikonomicseszkata ni literatura*“ (Szociál-gazdasági irodalmunk mutatója), röpiratok, cikkek és egyebek egészen a felszabadulásig — 1877-ig és még egy ugyanolyan című, az 1878—1885-ig terjedő időszakra összeállította MÁRZEV SZT. M.; ez összesen 13,389 bibliográfiai leírást tartalmaz.

A fent felsorolt és az említett időszakra vonatkozó könyvészeti munkákon kívül meg kell még említenünk TEODOROV-BALAN A., szófiai egyetemi tanár könyvészeti munkáit is: „*Bálgarszki knigopisz*“ (Bolgár könyvészet) I. rész (1641—1877), összeállítva 1893-ban; „*Bálgarszki knigopisz száz évre*“ (1806—1905), Szófia, 1909, 9—1667. lapokon; „*Knigopisznijat trud u bálgaritě*“ (Könyvészeti munkásság a bolgároknál), megjelent a „*Godisnik na Szofijszkija universzitet*“ (A szófiai egyetem évkönyve) II. 1905—1906, Szófia, 142—208. lapjain. Az utóbbit DR. MICHOV N. V. ismert bibliografus fejtegette röviden beszámolójában („*L’histoire et l’état actuel de la bibliographie bulgare*“), bemutattva 1910-ben, Brüsszelben a Nemzetközi bibliografus kongresszuson, megjelent nyomtatásban a „*Bulletin de l’Institut International de Bibliographie*“ (Bruxelles, 233—247. p.) 15-ik évfolyamában (1910).

Az eddig felsoroltakból láthatjuk, hogy az 1890—1900-as évtized igen termékeny volt a fiatal bolgár könyvészet terén, amelyet még Bulgária felszabadulásának első éveiben karoltak fel. Mindezek a könyvészeti kezdeményezések, mint látjuk, magánérdekből fakadtak; egyes bolgár tudósok, tudománnyal foglalkozó, vagy pedig közéleti emberek magánkezdeményezése volt, akik valamivel hozzá akartak járulni az alig fejlődésnek indult bolgár tudományhoz. Ilyenformán alkalmat akartak nyújtani mindazoknak, akik tudni szerették volna, mi jelent meg nyomtatásban, írásban a XVII. század közepétől a XX. század elejéig. Bármennyire is igyekeztek ezek a magánemberek munkáikban összegyűjteni mindazt a bolgárnyelvű írott és nyomtatott anyagot (addig az időpontig, helyesebben 1897-ig), ez mind mégis csak magánemberek munkálkodása volt, azért tehát addig az idő-

pontig pontos bolgár könyvészetről beszélni nem lehet. Ilyen teljes könyvészeti összeállításhoz rendszeresen kellett volna hozzáfogni s szerkesztését és kiadását egy komoly intézménynek kellett volna irányítania, hogy a munka tökéletes és pontos legyen. Mint ilyen erre hivatott intézmény tűnt fel a múlt század utolsó évtizedében az 1879-ben alapított szófiai *Nemzeti Könyvtár** Munkásságát szinte közvetlenül a felszabadulás után megkezdve, a szófiai Nemzeti Könyvtár mindjárt erős fejlődésnek indult és megvetette alapjait a bolgár bibliográfia magasabb követelményeinek. Megkezdve először könyvanyagának összegyűjtését és állományának gazdagítását, adományok és magánkönyvtárak összegyűjtésével, úgyszintén a köteles példány-törvény behozásával (1897), megtalálta a leghelyesebb módot könyvanyagának biztos és gyors szaporítására, ami állandó fejlődését idézte elő. Az 1897-ben behozott köteles példány-törvény maga után vonta ugyanabban az esztendőben egy, abban az időben úgynevezett „*Bibliográfiai értesítő a Nemzeti Könyvtárban található könyvekről, folyóiratokról és újságokról*“. („Bibliograficeszki bjuletin na knigitë, szpizsanijata i vesztnicitë, posztäpili v Narodnata biblioteka.“) Ezzel aztán megvetették alapját egy rendszeres és helyes bolgár könyvészetnek, amely a bolgár bibliográfia becsülete, ma már lényegesen megjavítva és tökéletesítve, kezdete óta folytatódik.

Nem lesz érdektelen, ha részletesebben tanulmányozzuk a Nemzeti Könyvtár „*Bibliográfiai értesítőjét*“ kiadásától kezdve, valamint annak céljait. Ennek az értesítőnek, a szófiai és plovdivi könyvtárban való köteles példánytörvény 5. cikke értelmében minden három hónapban kellett volna megjelennie, ezt a törvényrendeletet azonban, mint annak az 1900- és 1901-ben elhelyezett könyvek és időszak kiadványok 1903-ban kiadott leírásának előszavából is kitűnik, a könyvtár igazgatósága, különböző okokból nem tudta idejében teljesíteni, minek következtében az értesítőnek kinyomatása csak kétévi megszakítás után indul meg újra. Az értesítőt azonban megjelenésében más okok is gátolták. Ugyancsak a fentemlítettnek előszavából tudjuk, hogy abban

* Részletesebben a Szófiai Nemzeti Könyvtárra vonatkozólag lásd cikkemet: A könyvtárügy Bulgáriában. MKSzle, LXVII. évf. II. f. 106—111. lap.

mindazok a nyomdatermékek fel vannak tüntetve, amelyek az 1900—1901-es időszakban folytak be a Nemzeti Könyvtárba, azonban alig állíthatjuk, hogy ez az összes, abban az időben Bulgáriában nyomtatott könyvek száma, mert „a könyvtárnak nem áll módjában számon tartani a törvényben előírt köteles példány-beszolgáltatási szabály pontos betartását, mivel az annak végrehajtásával megbízott egyének, valamint maguk a nyomdatulajdonosok sem jártak el mindég lelkiismeretesen. Lehetséges, hogy a könyvtárban el nem helyezett könyvek száma csekély, tény azonban, hogy vannak ilyenek“. Világos továbbá, hogy a könyvészeti kezdeményezés elején, melyet akkor a Nemzeti Könyvtár karolt fel, mint akkori egyedül erre alkalmas intézet, amely képes rendszeresen kibocsátani egy általános áttekintést mindarról, amit abban az időben Bulgáriában nyomtak, voltak ilyen pontatlanságok, amelyek miatt ez a bibliográfia tökéletlen és pontatlan. Okot erre a hiányos beszerzésre a törvényben pontatlanul megállapított beszerzési határidő is adott, amelyeket nem vezettek be idejében az értesítőbe. Így például szintén az 1900—1901-ig való könyvek és időszak kiadványok értesítőjének előszavában van megemlítve, hogy oda olyan könyveket és egyéb nyomdatermékeket is felvettek, amelyeket 1897-, 1898- és 1899-ben nyomtattak ki. Ezért aztán ebben az értesítőben, de a később utána megjelentekben is fel vannak véve, a könyvtárba később beszerzett nyomdatermékeket csillaggal (*) jelölték meg. Ilyképen azonban az 1897-ben megkezdett bibliográfiai értesítő kiadása tovább folyik, hol kis késésekkel, hol rendszeretlenül, melyeket, amint látni fogjuk, a könyvtár igazgatósága igyekszik kiküszöbölni. Az alább feltüntetett táblázat mutatja, milyen időközökben jelent meg megindulásától kezdve a Nemzeti Könyvtár által kibocsátott könyvészeti szemle.

A Nemzeti Könyvtárban lévő könyvek és időszak kiadványok (folyóiratok és újságok) bibliográfiai értesítője a következő évekre:

1897	..... I. évf.	megjelent 1897
1898	..... II. évf.	„ 1898
1899	..... II. évf. (folytatás)	„ 1899
1900	..... III. évf.	„ 1900
1900/1901	..... IV—V. évf.	„ 1903
1902	..... VI. évf.	„ 1903

1903	..... VII. évf.	megjelent	1904
1904	..... VIII. évf.	"	1905
1905	..... IX. évf.	"	1907
1906/1907	..... X—XI. évf.	"	1910
1908	..... XII. évf.	"	1914
1909/1911	..... XIII—XV. évf.	"	1930
1912/1913	..... XVI—XVII. évf.	"	1930
1914/1915	..... XVIII—XIX. évf.	"	1930
1916/1918	..... XX—XXII. évf.	"	1930
1919/1923	..... XXIII—XXVII. évf.	"	1925
1924/1925	..... XXVIII—XXIX. évf.	"	1926
1926	..... XXX. évf.	"	1927
1927	..... XXXI. évf.	"	1928
1928	..... XXXII. évf.	"	1929

Mint a fent felsorolt kiadások éveiből látjuk, a *Bibliográfiai Értesítő* megjelenése eléggé pontatlan volt s később egészítették ki. Az 1925-ben kiadott és az 1919—1923-ig letétbe helyezett könyvek értesítőjének előszavában mondják, hogy a könyvtárban letétbe helyezett könyvek és időszaki kiadványok bibliográfiai értesítőjének kibocsátása az utolsó tizenöt évben nagyon is el volt hanyagolva. Így például a letétbe helyezett könyvekről nem adtak ki értesítőt 1909-től, az időszaki kiadványokról pedig 1912-től. Menti ezt a hanyagságot a Balkán-, a Szövetséges-, majd a Világháború kitörése. Tizenhat esztendei késés után 1930-ban a Nemzeti Könyvtár igazgatósága újra bocsátott ki egy kötetet, a XIII—XV. évfolyamot, az elmaradt 1909., 1910. és 1911. évekre, ezt ugyanabban az esztendőben még három egymásra következő évfolyam az 1912. és 1913. évre, az 1912. és 1915. és végül az 1916., 1917. és 1918. évre. Az 1912—13-as évek XVI—XVII. évfolyamának előszavában az igazgatóság megmagyarázza a késés okait; e szerint 1914-ben, a Balkán-háború befejezése után, az 1908-as értesítő nyomtatásával volt elfoglalva, sőt úgy számította, hogy ezekhez hozzácsatolja az 1911-ben letétbe helyezett könyveket. Pontatlanságok fordulnak elő ebből az időből a könyvtárban letétbe helyezett könyveknél s általában azoknál az anyagoknál is, amelyeket a törvény szerint az 1912- és 1913-as évek folyamán kellett volna beszołgáltatni a könyvtárba. A könyvtár 1912/13-as évfolyamának előszavában többek között azt is olvassuk a könyvtár munkásságára vonatkozólag: „Fel kell tételeznünk, hogy a könyvtárban letétbe helyez-

tetett mindaz, amit a köteles-példányletéti törvény előír, ami nálunk az elmúlt két esztendőben megjelent 1912—1913. De haszem előtt tartjuk mindazt, amit hazánk az 1912-es esztendő utolsó és az 1913-as esztendő első negyedében átélt, bátran feltételezhetjük, hogy a törvény teljesítésénél nem követték a szükséges éberséget és szigorúságot. Azért is, mert mindenek előtt azok az adminisztratív közegek, kiknek kötelessége lett volna éberen ügyelni a törvény betartására, sok más ügy elintézésével voltak elfoglalva, melyek abban a pillanatban fontosabbak is voltak.“ Az 1915-ös évben, amikor Bulgária belépett a Világháborúba, a könyvtár igazgatósága még mindég nem küszöbölte ki a hiányokat, s még mindég nem egészíthette ki az *Értesítő* kiadásának hiányait, sőt mi több, az új, még rosszabbra fordult helyzet még jobban késleltette az értesítő kinyomatását, úgyhogy öt évvel a háború befejezése után, amikor a könyvtár az 1919—1923-ig letétbe helyezett könyvekről kibocsátott értesítőt, annak előszavában a könyvtár vezetősége megjegyezte, hogy: „az 1923-as esztendőben még nem adattak ki értesítők az utolsó tizennégy esztendőben letétbe helyezett könyvekről, éspedig 1909-től 1922-ig bezárólag“. Alább olvashatjuk továbbá: „Ezen a téren még sok elintéznivaló vár, annyival is inkább, mert az anyag legnagyobb része rendezetlen, össze van keverve, hibás, nagy hiányokkal.“ Mindezek ellenére ilyen nagy hiányok és helytelenségek mellett is sikerült a könyvtár vezetőségének legyőzni ezeket a nehézségeket. Ilymódon aztán, mint ahogy ez a fenti táblázatokból is kitűnik, a könyvtár kiadhatta az értesítőt azokról a könyvekről is, amelyeket az 1909—1918-as időszakban helyeztek el ott. Ezt befejezve, rögtön hozzálátott egy *Értesítő* kiadásához az 1919—1923-ig terjedő időszakra is. A következő 1924. esztendőtől kezdve a Nemzeti Könyvtár eleget tesz szent kötelességének s amint a táblázatból is láthatjuk, egymásra következnek egészen 1928-ig, amikor ugyanis nem szűnik meg ez a kezdeményezés, sőt, még rendesebben jelenik meg, csak más név alatt, amiért is ennél az évnél álltam meg. A szófiai könyvtárban 1928-ban (1929-ben kiadott) letétbe helyezett könyvek *Bibliográfiai Értesítőjében* egy újítást is találunk. Amíg az addig megjelent évfolyamokban az összes leadott könyvek szerzők szerint, ábécésorrendben vannak idézve (illetve kezdőszó szerint, amelynek mindég a könyvcím első főnévének kellett lennie), az 1928-as

értésítőben a könyvek szisztematikusan vannak felsorolva (rendszer szerint) 16 osztályban, az illető könyv tartalma szerint, oly módon, hogy minden egyes osztályban a könyvek az író neve szerint betűrendes sorrendben, illetve az első kezdő szó szerint vannak felvéve. A tizenhat osztály a következő:

I. Bibliográfia	IX. Szociológia
II. Nyelvtudomány	X. Történelem
III. Irodalom	XI. Földrajz, néprajz
IV. Művészet és zene	XII. Matematika
V. Filozófia	XIII. Természettani tudományok
VI. Vallás	XIV. Alkalmazott tudományok
VII. Nevelés	XV. Orvostudomány
VIII. Jog	XVI. Általános könyvek

Mielőtt tovább folytatnánk értekezésünket a szófiai Nemzeti Könyvtár *Bibliográfiai Értesítőjéről*, amely a következő 1929. évben új név alatt kezd megjelenni, térjünk vissza egy kissé az 1897. évre, amikor is megvetették alapját a Nemzeti Könyvtár által vezetett könyvészetnek. Ez az 1897-ben kezdődő értesítő adatokat tartalmaz úgy a Bulgáriában nyomtatott könyvekre, valamint az időszak kiadványokra — folyóiratok, újságok — vonatkozólag is. Ez a helyzet, vagyis a könyvek, folyóiratok és újságok egyidejű és párhuzamos kezelése tizenegy éven keresztül tart, 1907-ig bezárólag, a rákövetkező 1908. esztendőben a könyvek értesítőjét már különválasztják az időszak kiadványokétól — újságok és folyóiratoktól —, amely utóbbiakat 1915 folyamán „*Bibliograficeszki bjuletin za depoziranitë v Szofijszikata Nar. Biblioteka periodicsni izdaniija za vremeto 1908—1911*”, (Bibliográfiai értesítő a szófiai Nemzeti Könyvtárban elhelyezett időszak kiadványokról, az 1908—1911. terjedő időszakban) címen adtak ki először. Úgy a könyvek, valamint az időszak kiadványok értesítőjének kiadásában késések vannak, ez kitűnik a kiadványok alább bemutatott táblázatából.

Bibliográfiai Értesítő a szófiai Nemzeti Könyvtárban letétbe helyezett időszak kiadványokról:

1908—1911	XII—XV. évf.	megjelent 1915
1912—1918	XVI—XXII. évf.	„ 1930
1919—1923	XXIII—XXVII. évf.	„ 1927
1924—1926	XXVIII—XXX. évf.	„ 1927
1927	XXXI. évf.	„ 1928
1928	XXXII. évf.	„ 1929

Itt a késések okai ugyanazok, mint a könyvek értesítőjénél. Az elkésett évfolyamok kiadási éveiből, pl. az 1912—1918-ban összegyűjtött és 1930-ban kiadott, valamint az 1919—1923-ig gyűjtött és 1927-ben kiadottakból látható, hogy a könyvtári vezetőség nem ragaszkodott nagyon az időbeli sorrendhez, hanem csak arra igyekezett, hogy betöltse a hiányokat az időszaki kiadványok értesítőjénél, ami 1928-ig sikerült is neki. Hogy Bulgáriában különösen nagy gondot fordítottak az időszaki sajtóra, az már jelen értekezésemnek elején is kitűnik, ahol felsoroltam az összes könyvészeti munkákat, felölelve a bolgár időszaki sajtót is, egészen a szófiai Nemzeti Könyvtár által szerkesztett és kiadott *Bibliográfiai Értesítő* kiadásának kezdetéig.

A szófiai Nemzeti Könyvtárban 1844—1900-ig lévő időszaki kiadványok első jegyzékét a könyvtár 1903-ban adta ki. A könyvek *Bibliográfiai Értesítőjének* 1928-ban behozott újításai, amelyeket már előbb említettem, ugyanazon évnek időszaki kiadványait is érintik. Ez már bővült, két mutatót is csatoltak az újságok, kettő pedig a folyóiratok számára, külön-külön. Ezen mutatók összeállításánál szükségessé vált a folyóiratok és újságok számozása, úgy ahogyan, el vannak rendezve betűrendben, címük szerint.

Miután néhány szóval megemlékeztem a Nemzeti Könyvtárban letétbe helyezett időszaki kiadványok értesítőjéről, forduljunk ezek után ennek a könyvészeti munkának egy másik pontja felé, amely annak belső rendjére vonatkozik. Itt vissza kell térnem az 1919—1923. időközben kiadott könyvek értesítőjére. Ennek előszavában a könyvtári vezetőség azt mondja, hogy a szerzőknek külön-külön ábécé-sorrendben való elrendezése bizonyos akadályokkal függ össze, amelyek abból erednek, hogy az említett időközben háromszor változtatták meg a bolgár hivatalos *helyesírást*. Köztudomású azonban, hogy a bibliográfiai törvény értelmében, érintetlenül kell megőrizni teljes egészében a könyvcímek és szerzők neveinek helyesírását. Ilyenformán például egybefoglalták ebben a könyvészeti kötetben azokat a könyveket, amelyeknek címében „e“, vagy „ja“ van (е, я), amelyek korábbi „ѣ“-ből eredtek. Pl. a *pesznopojka* (пѣснопойка, песнопойка) *vjara, vera* (вяра, вѣра) egy helyen található. Az 1921-es helyesírás szerint, amikor a ѣ-t helyettesíti az я, ugyanez történt azokkal a nevekkal és szavakkal is, amelyek könyvcímül

szolgáltak. Például България és България egy és ugyanazon helyen található. Továbbá szintén az 1919—23. évi értesítőben a Bulgáriában kiadott idegennyelvű könyvek a bolgár könyvek után állanak; a török, örmény, görög és zsidó könyvek címének első szava fonetikusán van átírva *latin* betűkkel. Ebben az értesítőben meg vannak jelölve az írásjelek és rövidítések is, amelyeket azután használtak a további évfolyamokban. Néhányat közülük alább fel fogok sorolni:

( ) olyan nevet vagy szöveget kerít be, amely nincs meg a fehér címlapon, hanem vagy a fedőlapról, vagy belülről a szövegről van véve;

[ ] bibliográfiai adatokat kerít be, amelyek nem találhatók magán a könyvön, hanem a könyvből állapítottak meg, vagy melyeket a katalogizáló más úton fedezett fel;

< > jelent olyan címeket vagy szavakat, amelyeket maga a szerző tett zárójelbe magában a nyomtatott szövegben félkör, vagy szögletes zárójelbe;

= ezt alkalmazzák mindég új sornál, jelzi, hogy az ezen jel előtt álló értekezés egy folyóiratban lévő cikk, amelyre a rávonatkozó adatokat ugyanezen jel után le lehetjük meg;

— ugyancsak új sornál. Jelenti, hogy az ezen jel előtt álló cikk a „Bibliotéka”-ból való szám, vagy pedig többkötetes széria, amelyre az arra vonatkozó adatok ezen jel után találhatók;

S. a. Sine anno — a kiadási évszám sehol nincs feltüntetve;

S. l. Sine loco — a kiadatási hely sehol nincs feltüntetve.

Előfordulnak ezen kívül még egyéb rövidítések is, ezeket azonban itt nem sorolom fel, mert a bibliográfiákban mind közősek. A könyvek és időszaki kiadványok 1928. évi *Bibliográfiai Értesítőjében* bevezetett és már felemlített újításokon kívül ettől az évtől kezdve a könyvek értesítőjéhez még a szerzők s fordítók neveinek, és a könyvek első szavának betűrendes mutatója is hozzá van fűzve. Ebben a névmutatóban a szerző, fordító neve, vagy a könyvcím első főneve után meg van adva az értesítőben idézettnek a száma is. A könyveknek ezt a számozását éppen ez a mutató követelte meg. Betűrendes mutató van az 1919—1923. és az 1924—1925-ig szóló értesítőkből. Itt azonban annak az értesítőnek a lapszáma is meg van adva, amelyben a cikkek megjelentek. Mint már előbb is egy helyen említettem, a „*Bibliograficeszki Bjuletin*” elnevezést (Bibliográfiai Értesítő) 1929-ben a

bolgár „*Balgarszki knjopisz*“ (Bolgár Könyvészet) címmel cseréli fel, amely nevet annak idején DR. JRECEK K., a híres bolgár történész és bibliográfus ajánlott, s melyet 1898-ban a nem-kevésbé híres bolgár tudós, TEODOROV-BALAN A. is támogatott. Utóbbinak igen nagy érdemei vannak a bolgár könyvészet terén sokkötetes munkái révén. A „*Balgarszki knjopisz za 1929 godina*“ (Bolgár könyvészet az 1929. évre) nagy vonásokban hasonlít az 1928-ashoz, a könyvek szisztematikus leírásánál behozott újításokkal. (Lásd fentebb.) Részleteiben azonban ez az értesítő mégis eltér attól, ezekre azonban itt nem térek rá, hanem az eziránt érdeklődőket ezen kötet előszavához utalom, amelyben a könyvtári vezetőség kifejti, hogy miben is állanak ezek az újítások. Tény csak az, hogy a bolgár hivatalos könyvészeti értesítőnek (1897—1928) harmincévi kiadása után a bolgár könyvtári vezetőség 1928- és 1929-ben már érezhető előremenetelt és fejlődést vezetett be. Ez a továbbfejlődés a jövőben is folytatódik. 1931 folyamán kibocsátottak egy jegyzéket az 1930-ban befolyt könyvekről, és szintén ugyanakkor egy második kötetet az ugyanabban az évben letétbe helyezett időszak kiadványokról. A könyvek kötetében, amelyben követték az 1928. és 1929. évi rendszert, ezenkívül még egyéb lényeges újításokat is találunk, közülük néhányat itt fel is fogok említeni. Legelőször is meg van jelölve 5 gramm pontossággal a könyv súlya, továbbá a könyv nagysága (format) már nincs a már ismert 2°, 4°, 8°, 16°, és így további módon megjelölve, hanem centiméterekben van kiszámítva, 1/2 cm-es pontossággal. Egy másik lényeges újítás egyes különleges kategóriába tartozó könyvek alakjára és az első rendsző kiválasztására vonatkoznak. Amíg eddig az időpontig a porosz utasítások szolgáltak irányelvül, ezentúl ezen a téren már némely angol és amerikai rendszabályokat vezettek be. A többi újítás inkább a leírások részleteinek kibővítésére és alkalmazására vonatkozik, amelyeket már az előző két évben is alkalmaztak, miáltal az 1930. könyvészeti leírás már jóval tökéletesebb és teljesebb.

Újításokat észlelhetünk az időszak kiadványok (folyóiratok és újságok) ugyanez évi könyvészeti leírásában is. Ez is jóval bővült és teljesebb a két előző événél. A többi tökéletesítő újítások mellett ez „*Szisztematicszen opis na vszicski sztatii iz balgarszkitë szpizsanija ot 1930 godina*“, „Az 1930. évből való bol-

gár folyóiratok összes cikkeinek szisztematikus leírását“ tartalmazza, amelyben az összes cikkek a következő tizenöt nagy csoportba vannak osztva, amelyek aztán ismét alosztályokra oszlanak:

I. Könyvismeret, könyvhasználat (5 alosztállyal). — II. Nyelvtudomány (4 alosztállyal). — III. Irodalom és belletrisztika (4 alosztállyal). — IV. Művészet (9 alosztállyal). — V. Filozófia (4 alosztállyal). — VI. Vallástudomány (11 alosztállyal). — VII. Művelődés (13 alosztállyal). — VIII. Jog (19 alosztállyal). — IX. Szociológia (11 alosztállyal). — X. Történelem (12 alosztállyal). — XI. Földrajz és néprajz (2 alosztállyal). — XII. Matematika (4 alosztállyal). — XIII. Természettudományok (11 alosztállyal). — XIV. Orvostudomány (11 alosztállyal).

A rákövetkező 1931. évben a Nemzeti Könyvtárban letétbe helyezett könyvek könyvészeti értesítője követi az 1930-ból valót, minden módosítás nélkül; az időszaki kiadványok (folyóiratok, újságok) értesítője ellenben erre az évre három nagy részre van osztva: I. folyóiratok bibliográfiája, II. az újságok bibliográfiája, mindegyik külön-külön el van látva mutatókkal és statisztikai táblázatokkal; III. folyóiratokban álló cikkek jegyzéke, szintén a szerzőnevek mutatójával ellátva. Ugyanezt a beosztást alkalmazták az előző évi időszaki kiadványok értesítőjénél; lényegesebb hozzáfűzések, javítások és a szisztematikus osztályok részletesebb felosztása történt most az 1931. könyvészeti értesítő III. részénél, mely ezúttal még jobban kibővült és tökéletesebbé vált.*

Az utolsó, 1931-es könyvészeti értesítő kiadása után ismét hosszabb szünet áll be; ezek a megszakítások, mint azt már érte-

* Ugyanezen év folyamán a Szófia Nemzeti Könyvtár és az Egyetemi Könyvtár között megindult kölcsönös együttműködés az összes könyvanyagok kartoték és bibliográfiai adatgyűjtésére, amelyek a törvény értelmében a Nemzeti Könyvtárban hiányoznak. Ezeknek a kartoték-céduláknak a nyomdai szedését felhasználják ugyanakkor a „Bálgarszki knigopisz“ nyomtatására, úgyhogy csakhamar megadatik a Nemzeti Könyvtár vezetőségének a lehetőség egy régi óhajának megvalósítására: t. i. ne évenként, hanem minden három hónapban, sőt hónaponként adjon ki könyvészeti értesítőt. Az 1942-re vonatkozó könyvészeti értesítőt, mint már említettem, két fél év, (I. és II.) kötetben adták ki, ugyanilyenek jelentek meg ezen év folyamán is. Ilyenformán a könyvtár a folyóiratok és újságok számára is ki fog bocsátani egy második részt, s csak azután fogják bevezetni a háromhónapos rendszert.

kezésem elején is említettem, nem ritka jelenségek a Nemzeti Könyvtár által kiadott bolgár könyvészeti értesítőnél. Ennek okai azonban most már más természetűek — t. i. pénzügyi zavarok. Alig 1937-ben sikerült újra a könyvtár vezetőségének ismét két kötetet kiadnia: I. könyvek részére, II. az 1932. évi folyóiratok és újságok számára. Lényeges eltéréseket, amelyek megkülönböztetendők az előbbiektől, itt sem találunk, minélfogva nem is ismeretem itt azokat. 1940 folyamán ismét kiadtak két újabb kötetet, I—II., az 1933—1934. évi könyvek és időszaki kiadványok számára. Az 1942-ben megjelent első kötet az 1935—36-ban letétbe helyezett könyvekről, a II. kötet pedig az 1935—1939-ig letétbe helyezett időszaki kiadványokról (folyóiratok, újságok) számolnak be. A folyó 1943-as évben kiadták az I. kötetet (I. és II. félév) az 1942-ben letétbe helyezett könyvekről és időszaki kiadványokról.

A főnti adatokból jól látható, hogy a könyvek bibliográfiai értesítőjének kinyomatásában néhány évi késés következett be — 1937—1941. — a folyóiratok és újságok számára, 1940—1942-ig. Számukra az adatok már össze vannak gyűjtve, de különböző okok miatt a könyvtári vezetőség még mindig nem tudja kiegészíteni a hiányzó évfolyamokat.

A hivatalos könyvészeti értesítőn kívül, amelyet a Nemzeti Könyvtár 1897 óta bocsát ki napjainkig, más kiadványai is vannak, köztük könyvészeti munkák is, melyek közül egyet már említettem, az 1903-ban kiadott *„Opisz na bǎlgarszkitě periodicsni izdanija v Narodnata biblioteka v 1844—1900“*, (A Nemzeti Könyvtárban lévő bolgár időszaki kiadványoknak jegyzéke 1844—1900) és az *„Opisz na sztaropecsatnitě bǎlgarszki knigi 1802—1877“*. (A réginyomású bolgár könyvek jegyzéke 1802—1877), összeállította POGORELOV VALERIJ egy. tanár, megjelent 1923-ban Szófiában.*

A nehézségek ellenére is, amelyekbe a Nemzeti Könyvtár még ma is ütközik, a hivatalos bolgár könyvészeti szemle kiadásánál, melynek fel kell ölelnie mindazt a nyomtatott anyagot,

* CONEV BORISZ egyetemi tanártól is van egy terjedelmes könyvészet, melynek a címe: *„Szlavjanszki rǎkopiszi i sztaropecsatni knigi na Narodnata biblioteka v Plovdiv“* (A plovdivi Nemzeti Könyvtár kéziratos- és réginyomású könyvei), megjelent 1920-ban.

ami Bulgáriában megjelenik, az utolsó két évtizedben a köteles-példány törvény alkalmazása mégis jelentékenyen javult. Már láttuk ennek az értekezésnek az elején, hogy a könyvészeti szemle kiadásának első éveiben ezen a téren igen nagy hanyagságok fordultak elő s a törvény lelkiismeretlen alkalmazása folytán igen nagy hiányok mutatkoztak, úgyhogy sok nyomdaterméket nem jegyezhettek fel a hivatalos könyvjegyzékben. Évek óta azonban a Nemzeti Könyvtárnál egy külön erre a célra való szolgálatot létesítettek, amely gondosan figyeli, vajjon idejében elhelyeznek-e mindenből, amit Bulgáriában nyomtatnak, a kötelező példányszámban. Ma már nyugodtan mondhatjuk, hogy ez a szolgálat kitűnően működik, s minden idejében folyik be a könyvtárba, hogy idejében álljon rendelkezésére a szolgálatnak, amely könyvészettel foglalkozik. Utóbbit gyakorlott könyvtári tisztviselőkől állították össze, akik mindjárt a könyvanyagnak a könyvtárba való érkezésekor cédulákat készítenek a szükséges bibliográfiai adatokkal, minden egyes könyv, folyóirat, újság és egyébek számára, külön-külön. Egynéhány évvel ezelőtt kibocsátott miniszteri rendelet értelmében a Nemzeti Könyvtár által kiadott *„Balgarszki knigopisz”*-t (Bolgár könyvészet) az Állam-nyomdában kell nyomtatni. (Azelőtt a könyvtári vezetőségnek joga volt szabadon kiválasztani a kinyomtatást végző nyomdát.) Ez a körülmény is egyik oka a megjelenések késésének, mert az utóbbi esztendőkből az Állam-nyomda túl van terhelve állami kiadványok kinyomtatásával, minél fogva aztán a *Könyvészeti Értesítő* háttérbe szorul.

Az eddigi fejtegetésekből világosan kitűnik, hogy ma, több mint egy félszázados könyvészeti munkásság után, a bolgár bibliográfiának sikerült összegyűjtenie mindazt, amit bolgár és idegen nyelven nyomtattak Bulgáriában, sőt még a külföldön nyomtatott bolgár anyagot is.

MIJATEV PÉTER.

KOLOSTORI KÓDEXFESTÉSZETÜNK A XIV. SZÁZADBAN

A XIV. század kezdetén I. KÁROLY uralomrajutását évekig tartó belső egyenetlenkedések követik. Az ifjú Anjou király, hatalma megerősítésére, nagy földbirtokok adományozásával, elsősorban az elégedetlenkedő főurakat igyekezett megnyerni. De midőn már trónja biztosított volt, a szellemi- és a hitélet elmélyítését tartotta egyik legbensőbb feladatának. A világi papokkal szemben I. KÁROLY a szerzeteseket pártfogolja; ferencesek és dominikánusok lesznek püspökök. A tekintélyes rendek, a bencések, a ciszterciák, a premonstreiek, a ferencesek, a dominikánusok és az augusztinusok mellett most erősödnek meg a pálosok és a karthauziak. Az uralkodó példaadása nyomán kolostorok alapításával és adományokkal gazdagítják a szerzetesrendeket a főurak és a főpapok is. Majd később, Nagy Lajos idejében a főurak és a főpapok kolostoralapító versengése még erősödni fog.

Az egyre nagyobb számban alapított kolostorok lendületet adnak a kódexfestészetnek. A XIV. századból származó legrégebbi adatunk a század elejéről a karthauziak munkásságára utal. Az első ismert magyar scriptor és egy személyben valószínűleg miniátor is karthauzi szerzetes. Az adatok tanúsága szerint a látókővi karthauzi kolostorban a század elején jelentős kódexkészítő műhely állhatott fenn. A kolostor priorja 1307-ben CONRADUS volt, aki missalékat, két conventualét, egy gradualét, egy breviariumot és a halottak anyakönyvét készítette. CONRADUS különben egy adat szerint felmentését kérte a priori tisztség alól, „hogy szabadabban szentelhesse életét a szellemieknek s könyvek készítésével foglalkozhassék.”¹ A karthauziak könyvkultúrájáról még egy adat tanúskodik. 1351-ben THEODORICUS prior számos könyvvvel gyarapította a szent-antalyölgyi kolostort.² Karthauzi kolostorban készült hiteles festett kódexünk azonban nem maradt fenn e korból; így művészetük ismeretlen előttünk.

¹ WAGNER, CAROLUS: *Analecta Scepusii*. Viennae, 1774. II. 72. l.

² FESSLER, IGNAC AURELIUS: *Geschichte von Ungarn*, Leipzig, 1867—1877. III. 832. l.

De ismerünk egy igen érdekes kódexet, egy *Gradualét*, amelyet 1334-ben egy ágostonrendi kolostorban írtak. Élénk fényt derít ez az I. KÁROLY-korabeli kolostori műveltségünkre. E kódexben ugyanis egy ágostonrendi szerzetes utasításokkal látja el rendtársait, antiphonariumok és gradualék készítésére.

„Meghagyatik a barátoknak — olvassuk —, hogy a gradualékban, az antiphonariumokban, a nocturnalékban és másutt is, négysszögletes hangjegyeket alkalmazzanak s négy vonalat fessenek, valamennyit vörössel, fekete nélkül; a betűt tisztán és elkülönítve írják, úgyhogy a hangjegy a saját, megfelelő betűje fölé kerüljön s a vonalak kellő távolságban legyenek egymástól, nehogy a hangjegyet egyik vagy másik oldalról is összenyomják. Másodszor, mindig ugyanazt a betűtípust, ugyanazt a hangjegyet, ugyanazt a kötőjelet és ugyanazt a szünetjelet alkalmazzák, amelyeket a javított példány a legpontosabban tartalmaz. Semmit ne tegyenek hozzá és semmit se vegyenek el. Harmadszor, bármely könyvet, amelyet másolatból másolnak, mielőtt bekötik, vagy a kórusra helyezik, úgy a betűk, mint a hangjegyek szempontjából szorgalmasan javítsák át, nehogy ezek a művek, a javítás hiánya miatt, szokás szerint, hibásak legyenek. Ugyanez szükséges a szer-tartáskönyveknél, breviáriumoknál és a missaléknál is, amint azokat kézhez kapják. Negyedszer pedig, miután így kijavították a gradualékat, ordináriákat és missalékat, azok tartalma szerint teljesítsék kötelességüket.“

Bebizonyosodik így, hogy kolostorainkban ekkor már nagy számmal másoltak kódexeket, másolatokból is, sőt ezeket a kéziratokat nyomban be is kötötték. Az ismeretlen ágostonrendi szerzetes ezzel fejezi be utasításait: „Ne irassák az ilyen műveket vagy kottákat világiakkal, ha vannak a rendben szerzetesek, akik ehhez értenek. Ha nincsenek, akkor kényszerítsék őket feletteseik útján ezek megtanulására, mert a világi papok mindent, amit írnak vagy lekottáznak, elrontanak.“³ A *Szent Domonkos legenda* szerzetes-írója is megveti és a sátán táplálta földi hiúságok kárhozottjának tartja a Párizsban tanuló világi papokat, akik tanulmányaik befejeztével magas egyházi méltóságok elnyerésére törek-

³ Budapesti Egyetemi Könyvtár Cod. lat. A. 102. — Az idézet eredeti latin szövegét lásd Adatok a magyarországi középkori könyvtárak történetéhez. MKSzle 1891. 33—34. l.

J. 10

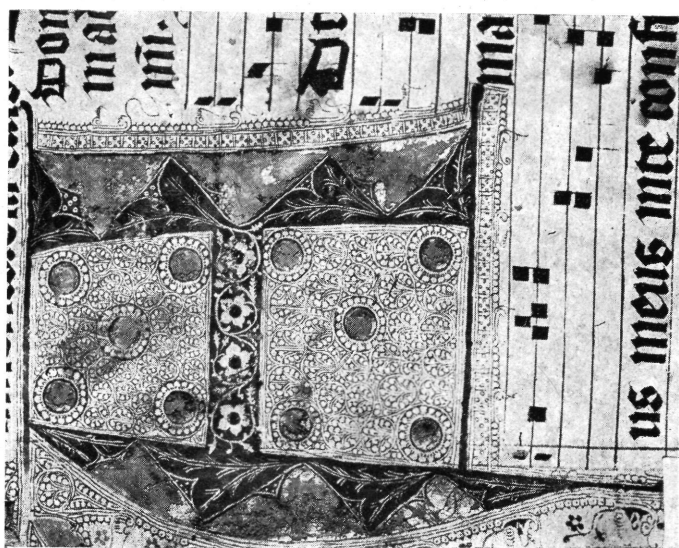
Sárospataki domonkosrendi műhely:
Petri Lombardi, *Commentarius in Se-*
cundum librum Sententiarium. XIV.
század eleje. Budapesti Egyetemi
Könyvtár Cod. lat. 38.

[illegible]

*Domonkosrendi(?) műhely: Commen-
tarii in evangelium Marci. XIV. század
eleje. Budapesti Egyetemi Könyvtár
Cod. Lat. 49.*

[illegible]

Pozsonyi(?) műhely: Garois Vencel Bibliája. XIV. század eleje. Orsz. Széchényi Könyvtár Cod.lat.78.274a lap.

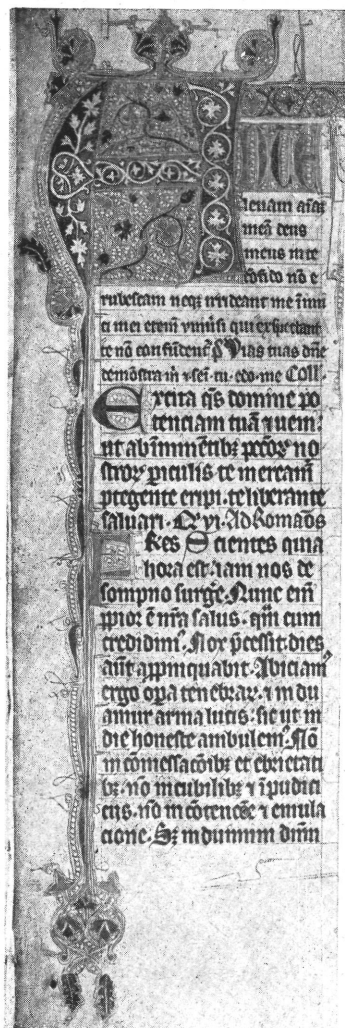

Agostonrendi műhely: Graduale 1334.
Budapesti Egyetemi Könyvtár Cod. A 102. 3b lap.

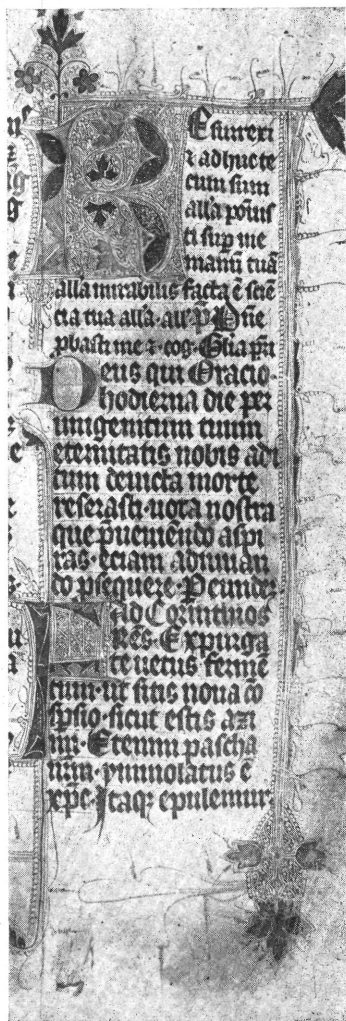

Agostonrendi műhely: Graduale 1334 körül.
Budapesti Egyetemi Könyvtár Cod. A 103. 21b lap.

Pozsonyi kolostori műhely:
Missale 1341 körül.
Orsz. Széchényi Könyvtár
Cod. lat. 94. 9a lap.

Pozsonyi kolostori műhely:
Missale 1330—1340 között.
Orsz. Széchényi Könyvtár
Cod. lat. 220. 149a lap.

Pozsonyi kolostori műhely:
Missale 1341 körül.
Orsz. Széchényi Könyvtár
Cod. lat. 94. 33b lap.

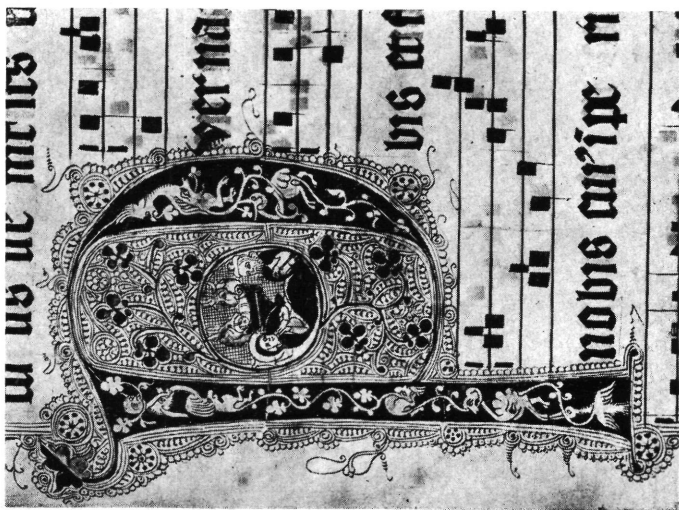
Fürstenfeldi cisztercita műhely:
Missale XIV. század első fele.
München, Allami Könyvtár
Cod. lat. 23056. 150b lap.

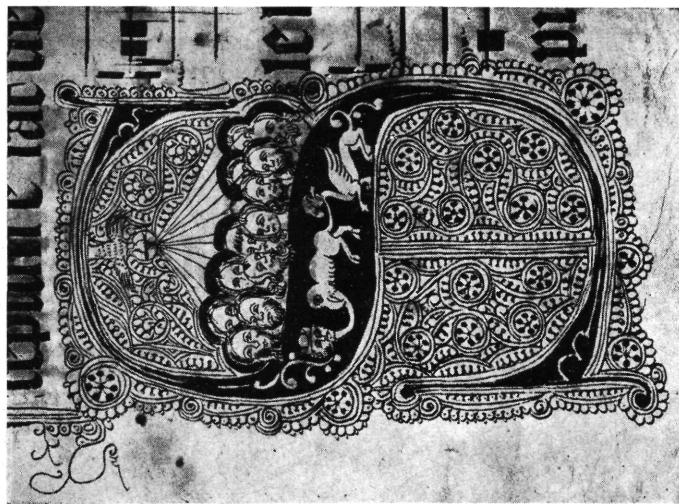
Pozsonyi kolostori műhely:
Missale 1341.
Orsz. Széchényi Könyvtár
Cod. lat. 214. 118b lap.

Pozsonyi kolostori műhely:
Missale 1341.
Orsz. Széchényi Könyvtár
Cod. lat. 214. 170b lap.

Ferencendi műhely: Graduale. XIV. sz. első fele.
Budapesti Egyetemi Könyvtár Cod. A 110. 28a lap.

Ferencendi műhely: Graduale. XIV. sz. első fele.
Budapesti Egyetemi Könyvtár Cod. A 110. 244a lap.

szenek.⁴ Ebben a szerzetesi szellemben becsméri az ágostonrendi szerzetes a világi papok kódexírását is. Ez az ágostonrendi *Graduale* nemcsak I. KÁROLY korabeli kolostori műveltségünkre vet világot. Amint látni fogjuk, díszes iniciáléival a magyar kolostori miniatúraművészet alakulásában is jelentőséggel bír.

*

A birtokunkban lévő adatok nemcsak azt tanúsítják, hogy a XIV. század első felében a magyar kolostorokban nagyszámú kódexet készítettek, hanem bizonyítanak közvetlen francia érintkezéseket is. Ezzel magyarázható, hogy első Anjou uralkodónk idejében, az egyre erősödő olasz kapcsolatok ellenére a hazai kolostori termékek az árpádkori hagyományoknak megfelelően, még határozottan franciás jellegűek. Párizs egyeteme, miként az Árpádkorban, a XIV. században is vonzza a magyarokat, világi papokat, és a szerzetesek közül elsősorban a ferenceseket és az ágostonrendieket.

Párizsban, 1303-ban két magyar ferences szerzetes, NICOLAUS de HUNGARIA és MATHEUS vesz részt a VIII. BONIFÁC pápa elleni királyi küzdelemben. Később magyar ágostonrendi szerzetesek iskoláznak Párizsban. STEPHANUS de INSULA de HUNGARIA, a későbbi nyitrai püspök és kalocsai érsek 1345-ben, 1353-ban pedig magister NICOLAUS de NICOLAI a párizsi egyetem lektora. Támogatásukra NAGY LAJOS és ERZSÉBET királyné a pápának ír levelet. A következő évtizedben, 1366-ban pedig PETRUS de VEREBEL tanul a Sorbonne-on: s bár az olasz egyetemek egyre jelentősebbek lesznek a magyar iskoláztatás szempontjából, még az 1380-as években is találkozunk Párizsban magyarral, CHRISTIANUS de HUNGARIA-val.⁵

A Párizsban járt magyar diákok mellett erősítik a magyar-francia kapcsolatokat az avignoni pápai udvarral való érintkezések is. Ismeretes VI. KELEMEN pápának a kolozsvári Szent Mihály templomnak adományozott búcsú-engedély levele (1349) a sárkánytőlő Szent Mihályt ábrázoló díszes kezdőbetűjével. De Avignonból minden bizonnyal nemcsak pápai búcsú-engedély le-

⁴ HORVÁTH JÁNOS: A magyar irodalmi műveltség kezdetei. Budapest, 1931. 14. l.

⁵ A Franciaországban iskolázott magyarok adatait lásd GÁBRIEL ASZTRIK: Magyar diákok és tanárok a középkori Párizsban. Bp., 1938. 9–11., 13–15. l. (Klny. az Archivum Philologicum 1938. 4–9. füzetéből.)

vél érkezett, hanem kódex is. Hiszen már korábban, 1339-ben PIACENZAI JAKAB csanádi, majd zágrábi püspök részére készült Avignonban egy Pontificale.⁶ Az Avignonban járt magyarok bizonyosan könyvekkel megrakodva tértek haza. VI. INCE pápa egy 1359. január 31-én, Avignonban kelt levelében kiközösítéssel sujtja mindazokat, akik penitenciáriusát, MAGYARORSZÁGI DOMONKOS ágostonrendi szerzetest és kíséretét kifosztották, továbbá breviariumát és egyéb könyveit elvették.⁷

A Párizsban iskolázott magyarok is, ugyanakkor, midőn el-sajátították az írás és díszítés mesterségét, minden bizonnyal hoztak magukkal könyveket. Egy XIV. századi párizsi kódex, AQUINOI SZENT TAMÁS *Secunda secundae* című munkája egy bejegyzés tanúsága szerint a NAGY LAJOS alapította lő v ö l d i karthauzi kolostorban volt.⁸ E kódexet nem ismerjük: nem lehetetlen, hogy díszítése franciás jellegű magyar munka. A XIV. században ugyanis számos francia jellegű kódexet készítettek magyar kolostorokban. A század elejéről ismerünk egy olyan franciás stílusban készült kódexet, amelyet dominikánus szerzetes festett. A karthauziak működését csak adat bizonyítja, a dominikánusokét fennmaradt kódex.

Egy dominikánus szerzetes, MICHAEL de BUDA, BENEDEK erdélyi püspök rendtársa még az 1309—1319. évek között készített egy *Agendát*:⁹ ez a kódex azonban festett iniciálét nem tartalmaz. Egyetlen dísze egy egyszerűbb kék-vörös kalligrafikus kezdőbetű. De ugyanekkor, a század elejéről van egy olyan dominikánus kó-

⁶ Zágráb, Püspöki Könyvtár MR. 163. — KNIEWALD, DRAGUTIN: Zagrebački liturgijski kodeksi XI—XV. stoljeća. Zagreb, 1940. 19—23. l. — RADÓ POLYCARPUS: Index Codicum Manu Scriptorum Liturgicorum Regni Hungariae. 1941. 54. l. 272. sz.

⁷ IVÁNYI BÉLA: Könyvek, könyvtárak, könyvnyomdák Magyarországon (1331—1600). Bp., 1927. 7. l.

⁸ Bécs, Nemzeti Könyvtár Cod. 12989. — HERMANN, JULIUS HERMANN: Die vesteuropäischen Handschriften und Inkunabeln der Gotik und Renaissance. 2. No. 22. 74. l. (Beschreibendes Verzeichnis der illuminierten Handschriften in Österreich, Neue Folge VII/2). — BERKOVITS ILONA: Magyar vonatkozású XIV. századi festett kéziratok a bécsi Nemzeti Könyvtárban. MKSzle 1943. 67—68. l.

⁹ Budapest, Orsz. Széchényi Könyvtár Cod. Lat. m. ae. 69. — BARTONIEK EMMA: Codices latini medii aevi. 1940. 59—60. l. — RADÓ P. id. m. 16. l. 79. sz.

dexünk, amelynek díszítése maradéktalanul francia szellemben készült, mégpedig a sárospataki domonkosrendi kolostorban. A kódex PETRI LOMBARDI: „*Commentarius in secundum librum Sententiarium*” című munkáját tartalmazza,¹⁰ és egyetlen szövegkezdő iniciáléját jellegzetes francia modorban festették a század elején. Kék Q betű ez, amelyet belül arany, rózsaszín és piros díszítés tölt ki, míg a betűből a lap belső szélén arany pontokkal díszített kék-rózsaszín, alul tüskés csigába kanyarodó szár húzódik végig. A díszítés kétségtelenül egy Párizsban iskolázott szerzetes műve, szintén francia munka; egyéni, hazai vonásokat nem igen ismerhetünk fel benne. De fennmaradt egy másik magyar kódex is, egy *Commentarii in evangelium Marci*,¹¹ amely ismeretlen helyen, talán ugyancsak egy dominikánus kolostorban készült. Mestere szintén francia mintaképeket követ, de már nem oly híven, mint a sárospataki dominikánus; a francia formasajátosságok itt kissé már átalakulnak. A kódex egyetlen festett iniciáléja, a szövegkezdő Q betű, kék színű, s belsejét lila alapon háromszirmú arany fleuronné levélkéék díszítik. Miként a sárospataki dominikánus kódexet, úgy ezt is vastag fedőfestékekkel és valódi arannyal színezte mestere. A miniátor munkája azonban a francia mintaképeknél nehézkesebb, elnagyoltabb; a mester nem mélyed el a részletek hajszálfinom kidolgozásába; inkább formában követi mintaképeit, mint szellemben.

Van még egy harmadik, érdekes emlékünknél, amelyet az előbbi kódexekkel azonos modorban díszítettek a század első felében. Ez GANOIS VENCEL *Bibliája*.¹² Ezt a kódexet — amelyet két miniaturista díszített, az egyik olaszos, a másik franciás modorban — mindezideig XIV. századvégi pozsonyi munkának tartotta az irodalom. A kódex szövegét több kéz írta, s a díszítésein csakugyan két miniaturista közreműködése ismerhető fel, de nézetünk szerint

¹⁰ Budapesti Egyetemi Könyvtár Cod. Lat. 38. 2°. — SZILÁGYI A.: *Catalogus codicum bibliothecae universitatis regiae scientiarum budapestensis*, Budapestini, 1881. 19. l. — BERKOVITS ILONA: A budapesti Egyetemi Könyvtár festett kéziratának egy csoportja. MKSze 1931. 4. l. Klny. is.

¹¹ Budapesti Egyetemi Könyvtár Cod. Lat. 49. 4°. — SZILÁGYI A. id. m. 29. l. — BERKOVITS I. id. m. 4. l.

¹² Budapest, Orsz. Széchényi Könyvtár Cod. Lat. m. ae. 78. — HOFFMANN EDITH: A Nemzeti Múzeum Széchényi Könyvtárának illuminált kéziratái. Bp., 1928. 73—74 l. — BARTONIEK E. id. m. 66—68. l. — DERCSÉNYI DEZSŐ: Nagy Lajos kora. Bp., 1941. 149. l.

a két mester nem egy időben dolgozott. A kézirat feltétlenül még a XIV. század elején íródott, s ekkor készültek a sárospataki dominikánus kódexszel rokon franciás díszítései is. Majd a század utolsó negyedében, egy másik miniaturista, kétségkívül pozsonyi mester, két lapszél dísszel és több iniciáléval gazdagította. Lehet, hogy a második mester egyes üresen hagyott iniciáléhelyre festette a díszítéseket, vagy még valószínűbb az, hogy egyes kivakart kalligrafikus kezdőbetűk átfestésével varázsolta díszesebbé a kéziratot. A második mester festette néhány iniciálé mellett határozottan felismerhető dörzsölés nyoma a megvékonyodott pergamenen (pl. a 41b. lapon).

Úgy a sárospataki dominikánus kódex, mint a *Commentarii in evangelium Marci*, és GANOIS VENCEL Bibliájának egyszerűbb díszítése a XIV. század első felében, mindeneke előtt a francia iskolázatás hatását bizonyítja a magyar miniaturaművészetben.

Bár nyilvánvalóan kolostori munkák ezek, a XIV. század első felében működött kolostori könyvkészítő műhelyeink létezésére elegendő támpontot még nem nyújtanak.

I. KÁROLY idejéből azonban számos olyan kódex maradt már reánk, amelyek nem is egy, hanem több kolostorműhely működéséről tanúskodnak. Egy és ugyanazon műhelyből származó, azonos díszítésű kódexek ezek, nem pedig elszórtan jelentkező emlékek. Ezeknek a kéziratoknak díszítése is franciás, de az iniciálék nem a párizsi miniaturaművészet termékeit követik, hanem a nyugati szerzetesrendek franciás kódexfestészetét. Az iniciálékat nem vastag fedőfestéssel színezték s nem díszítették tüskés csigákkal, arany fleuronné levélkével, hanem kalligrafikus modorban, vonalas stílusban készültek. Az iniciálékat kalligrafikus rajzok, vörös, kék cirádák keretelik, amelyek néhol zöld naturalisztikus levelekkel, vagy háromszirmú levélkével és sárga makkokkal tarkítva, ízléses lapszél díszítést alkotnak. Egyes kódexekben már figurális jelenetekkel díszített iniciálékat is találunk, amelyekben a nagyszemű, törekeny kis alakok világosan francia ősökre utalnak, amint a betűszárakra rajzolt dróleriek és csomózott nyakú sárkányok nem különben. Mind e kódexekben a díszítések egyszerűbb, kalligrafikus jellege, a díszítéseknek más-más mesterek munkájában mutatkozó egyöntetősége, továbbá a motívumok azonos-sága, másutt az imádkozó szerzetesek hangsúlyozott ábrázolása,

minden írott adatról ékezebben bizonyítja, hogy kolostori műhelyben keletkeztek. Az egyszerűbb díszítések kalligrafikus és naív jellege arról beszél, hogy igénytelenebb mestereik azonosak voltak a scriptorokkal, akik ábrázolásaikban a nyugati szerzetesművészet megnyilatkozásait követik.

E XIV. századi magyar kolostori munkák közül elsősorban annak a harmincas években működött ágostonrendi kolostor-műhelynek termékeit kívánjuk ismertetni, amelynek egyik kódexéből már idéztük az antiphonalék és gradualék készítésére vonatkozó utasítást. Az utasítást tartalmazó kódexet a budapesti Egyetemi Könyvtárban őrzik: jelezte Cod. lat. A. 102. Hogy 1334-ben készítették egy ágostonrendi kolostorban, az a kódex első lapján olvasható: „A. D. MCCCXXXIII. comparatus est iste liber here[mitis] S. Augusti[ni].“¹³ Ez a Graduale nagyméretű díszes iniciálékat tartalmaz: számszerint 18 nagy festett kezdőbetű található a kódexben. Kalligrafikus jellegűek ezek, de több színnel festettek, valódi aranyozással. A betűszárakat arany és kék geometrikus, vagy húsosabb levélformákkal díszítette mesterük. A kéket az aranytól vékony mínium vonallal választotta el, és a kék mintákat tollhegygel vont fehér cirádákkal díszítette. A betűk belső alapját kék vagy vörös színű finom kalligrafikus cirádák töltik be, amelyek közzé hatalmas aranytallérok vagy ötszirmú fehér virágok illeszkednek. A betűkből néhol kalligrafikus díszítés húzódik a lapszélre, zöld és rózsaszín háromszirmú levélkével. Találkozunk arany levelek és párosával festett aranymakkok alkalmazásával is. Azonos díszítéseket találunk ezen ágostonrendi műhely egy második termékében, a budapesti Egyetemi Könyvtárban őrzött Cod. lat. A. 103. jelzetű *Gradualéjában*.¹⁴ Ez a második *Graduale* csonka, mindössze három iniciálét tartalmaz, de ezeket ugyancsak nagy zöld levelek díszítik, és a betűknek arany s kék színű geometriai vagy levélformákkal való festése az előző *Graduale* stílusához igazodik. Így nyilvánvaló, hogy a második, csonka *Graduale* szintén 1334 körül, az első kódexszel azonos ágostonrendi kolostorban készült. Mindkettőt kétségkívül francia iskolázottságú szerzetesek festették, akik az 1334-

¹³ Budapesti Egyetemi Könyvtár Cod. lat. A. 102. — SZILÁGYI A. id. m. 16. l. MKSzle 1891. 33. l. — RADÓ P. id. m. 19. l. 88. sz.

¹⁴ Budapesti Egyetemi Könyvtár Cod. lat. A. 103. — SZILÁGYI A. id. m. 16. l. — RADÓ P. id. m. 19. l. 89. sz.

ben készült *Graduale* utasításainak tanúsága szerint is, elsősorban liturgikus énekeskönyveket készítettek.

A második XIV. századi magyar kolostori-műhellyel az Orsz. Széchényi Könyvtárban őrzött két kódex ismertet meg bennünket. A két kódex *Missale* és mindkettő Pozsonyban készült 1341 körül. Jelzetük Cod. lat. m. ae. 214. és Cod. lat. m. ae. 94. Díszítésük rokon az előbbi ágostonrendi műhely stílusával. E két pozsonyi *Missale* díszei is franciás szellemben, kalligrafikus modorban készültek, de rendkívül finom és kecses kivitelben; az iniciálék pedig már figurális jeleneteket, egész kicsiny bibliai képeket tartalmaznak.

A Cod. lat. m. ae. 214. jelzetű pozsonyi *Missale* magyar szenteket feltüntető kalendáriumában, február 17-én a scriptor munka közben följegyezte PÉTER esztergomszentgyörgyi prépost és pozsonyi kanonok halálának évét: „Anno domini MCCCCL primo obiit dominus Petrus Strigoniensis et Posoniensis ecclesiarum Canonicus et plebanus extunc bone memorie Sabbato ante dominicam Esto michi“. A *Missale* nyilvánvalóan Pozsonyban, 1341-ben még I. KÁROLY uralkodása idejében készült.¹⁵ 14 kalligrafikus jellegű kis iniciálé látható a kódexben. vörös, kék, zöld, rózsaszín, sárga színekkel festve, néhol valódi arany vagy ezüst díszítéssel. Az iniciálékba kis figurális jeleneteket illesztett festőjük: imádkozó szerzetest, pelikánmadarat fiaival, a Szentlélek megjelenését, Krisztus mennybemenetelét, gótikus csipkézetű háttér előtt Krisztus születésének kedves jelenetét, továbbá emberfejú dróleriekat, sárkányokat.¹⁶ A Cod. lat. m. ae. 94. jelzetű pozsonyi

¹⁵ KNAUZ NÁNDOR: A magyar egyház régi szokásai. Magyar Sion, 1868. 887—888. l. 22. sz. — KNAUZ N.: A pozsonyi káptalan kézíratai. Esztergom, 1870. 135. l. 10. sz. — KNAUZ N.: Kortan, 1876. 117. l. 6. sz. — Könyvkiállítási Kalauz, 1882. 8. l. — DANKÓ JÓZSEF: Vetus Hymnarium Ecclesiasticum Hungariae 1893. 28. sz. — ORTVAY T.: Pozsony város története. II/4. 383. l., III. 229—230. l. — KOLLÁNYI FERENC: A Széchényi Orsz. Könyvtár őrének kinevezése körül fölmerült kérdések 1812-ben. MKSz. 1904. 38. l. 4. sz. — HOFFMANN E. id. m. 71—72. l. — Régi Egyházművészet Orsz. Kiáll. 1930. 149. l. 582. sz. — BARTONIEK E. id. m. 189. l. — DERCSÉNYI D. id. m. 138—139. l. — RADÓ P. id. m. 7. l. 22. sz. — JÁVOR EGON: Hét kézíratos pozsonyi Missale a Nemzeti Múzeumban. Bp., 1942. 8—11. l.

¹⁶ A 6a, 16a, 53a, 103a, 105b, 118b, 123a, 130a, 168b, 170b, 178b, 185b, 227b, 530b. lapokon.

Missaléban szintén hasonló módon festett díszítéseket láthatunk. E kódex 21 iniciálét tartalmaz, többek között az Angyali Üdvözlét, Dávid király, Krisztus, egy imádkozó szerzetes, egy női mellkép ábrázolását.¹⁷

Nyilvánart az irodalom e korból még egy pozsonyi *Missalét*, amely a pozsonyi káptalan tulajdonában van. E kódex naptárában február 17-én ugyancsak ott találjuk a Cod. lat. m. ae. 214. jelzetű *Missale* azonos szövegű följegyzését.¹⁸ E kézirat díszítését nem ismerjük, de a scriptor följegyzése alapján minden bizonnyal a Cod. lat. m. ae. 214. és Cod. lat. m. ae. 94. jelzetű *Missalékkal* egy időben és egy kolostorban készült.

Az Országos Széchényi Könyvtár két pozsonyi *Missaléját* nem egy mester készítette: a stílusbeli egyezések mellett mutatkozó kisebb eltérések két különböző kézre utalnak. Ez a körülmény is, több miniátorból álló műhely létezésére utal. Megerősíthetjük föltevésünket a műhely egy harmadik miniaturistájának munkájával, az Országos Széchényi Könyvtárban őrzött Cod. lat. m. ae. 220. jelzetű pozsonyi *Missaléval*, amelyet az irodalom ezideig XIV. századvégi alkotásnak tartott.¹⁹ A kódex díszes Kánonképét (144b lap) valóban a század végén, a kézirat keletkezésénél jóval később, nézetünk szerint már ZSIGMOND korában festette egy második mester. Az Országos Széchényi Könyvtárnak e harmadik pozsonyi *Missaléja* egyszerűbb kivitelű; bár 25 iniciálét tartalmaz,

¹⁷ A 9a, 18a, 24a, 35a, 59a, 88a, 94b, 144a, 159b, 165a, 165b, 174b, 217a, 219b, 223b, 230b, 259a, 278a, 286a, 303b, 338b. lapokon. Ezenkívül a Missale 140a. lapján a kánonkezdő T iniciálét a XV. században festette Pozsonyban Han János miniátora, aki Henrik csukárdi plébános XIV. századi kódexét is díszítésekkel gazdagította. — ORTVAY T. id. m. II/4. 387—388. l. — KOLLÁNYI F.: id. m. 38. l. 9 sz. — Z'LVÁN MIHÁLY: A Pray-kódex benedictioi. MKSz 1927. 98. l. — HOFFMANN E. id. m. 72—73., 92. l. — BARTONIEK E. id. m. 86. l. — DERCSÉNYI D. id. m. 139. l.

¹⁸ KNAUZ N.: A pozsonyi káptalan kéziratai. 135. l. 10. sz. — KNAUZ N.: Kortan, 117. l. 6. sz. — KNAUZ N.: A magyar egyház régi szokásai, 187. l. — DANKÓ J. id. m. 95. l. — HOFFMANN E. id. m. 72. l.

¹⁹ KNAUZ N.: A magyar egyház régi szokásai, 888. l. 24. sz. — ORTVAY T. id. m. II/4. 352., 379. l. — Könyvkiállítási Kalauz. 10. l. 12. sz. — HOFFMANN E. id. m. 82—83. l. Közli a Kánonképet. — BARTONIEK E. id. m. 195. l. — DERCSÉNYI D. id. m. 149. l. LII. tábla. Közli a Kánonképet. — RADÓ P. id. m. 9. l. 31. sz. — JÁVOR E. id. m. 14—16. l. Közli a Kánonképet.

ezek között több, csupán két színnel festett egyszerűbb kezdőbetű is látható.²⁰ Figurális jeleneteket egyáltalán nem találunk a kódexben, amint valódi aranyat vagy ezüstöt sem. Díszítése határozottan arra mutat, hogy a kódex még a harmincas években készült, és bizonyítja, hogy ez a kolostori könyvkészítő műhely Pozsonyban már a harmincas években is működött.

A XIV. századi magyar kolostori műhelyek közül a harmadik, ismeretlen helyen és adatokkal meg nem határozható időben állott fenn: viszont ez a műhely az, amelyik a legtöbb könyvet, számszerint öt kódexet, antiphonálékat és gradualékat hagyott az utókorra. (Amíg a pozsonyi műhely missalékat készített, addig ez liturgikus énekeskönyveket.) Mind az öt kódexet a budapesti Egyetemi Könyvtárban őrzik. Jelzetük: Cod. A. 104., Cod. A. 105., Cod. A. 108., Cod. A. 109., Cod. A. 110. Az öt kéziratot mindezekig részben XV. századi, részben XVI. századi munkának tekintették.²¹ A kódexek vizsgálata azonban első pillantásra meggyőzhet bennünket, hogy azonos műhely termékei, de nyilvánvaló az is, hogy a XIV. században készültek, sőt, valószínűleg még a század első felében, talán ugyancsak I. KÁROLY idejében. Ezek a kódexek az eddig ismertetett magyar kolostori termékek között a legszegényesebbek. A díszítések sávák, csak a kalligrafia színeivel, a kékkel és míniummal színezettek. Kivitelezésük is nyersebb, nehézkesebb. Mégis, a hazai kódexek sorában, ezekben a kéziratokban találkozunk a francia mintaképeket követő dróleriek legfurcsább és legszellemesebb ábrázolásaival. A betűszárazakat mindenkor vékony fehér vonallal elválasztott kék és vörös színekkel festik: a két szín között legtöbbször feketével körvonalazott egymásbakapcsolódó dróleriekből képezett füzér látható. A dróleriek színezetlenek, és nyers pergamen voltukban plasz-

²⁰ A 10b, 24b, 105a, 140a, 145a, 149a, 166a, 173a, 183a, 185a, 216b, 218b, 232b, 234b, 269b, 274b, 294b, 296a, 304b, 305b, 312b, 323b, 344b, 352a lapokon.

²¹ Budapesti Egyetemi Könyvtár Cod. lat. A. 104, Cod. lat. A. 105, Cod. lat. A. 107, Cod. lat. A. 108, Cod. lat. A. 109, Cod. lat. A. 110, — SZILÁGYI A. id. m. 16. l. — RADÓ P. id. m. 19. l. 90, 91, 93, 94, 95, 96. sz. — RADÓ POLIKÁRP szíves közlése szerint az A. 104, A. 105, A. 109. és A. 108. jelzetű kódexek összetartoznak, egy *Antiphonarium* négy részét képezik: A. 104, I. De tempore, téli rész; A. 105, II. De tempore, nyári rész; A. 109. III. Sanctorale, téli-nyári rész; A. 108, IV. Sanctorale, őszi rész.

tikusan érvényesülnek a kék-vörös alapon. A betűk belsejét kék és vörös kalligrafikus cirádák díszítik. A hat kódex között a Cod. A. 110. jelzetű *Graduale* a legdíszesebb. Ez az egyetlen, amelyben figurális jelenetekkel, továbbá némi barna, sárga és szürke színezéssel is találkozunk. E *Graduale* 13 iniciáléja közül négy figurális díszítésű: Krisztus születését, a Szentlélek megjelenését, a feltámadó Krisztust és egy glóriás Krisztusfejet ábrázol (a 3a, 28a, 212b, 244a lapokon). Miként a pozsonyi missalék figurális iniciáléit, úgy ezeket is egész síkszerűen, a térbeliség érzetetésének teljes hiányával festette a miniátor. De a pozsonyi missalék finom, kis törekeny alakjaihoz viszonyítva itt az arcok és figurák elnagyoltabb s nyersebb rajzúak. Nélkülözik a pozsonyi missalék könnyed vonalvezetését, kedves kis arctípusait és a ruharedők ideges, nyugtalan esését. A legélesebben megvilágítja ezt, a Krisztus születését ábrázoló két iniciálé egybevetése, amelyet úgy a Cod. lat. m. ae. 214. jelzésű pozsonyi *Missaléban*, mint az A. 110. jelzetű *Gradualéban* a „Puer natus est nobis“ P kezdőbetűjébe illesztett a mesterük. A pozsonyi *Missaléban* finom, aprólékosabb gonddal kidolgozott kis képet látunk, amely síkszerűsége mellett igen dekoratívan hat. A miniátor a pozsonyi *Missaléban* kedves, kis családi jelenetet fest: a díszes ágyban fekvő Mária a kis Jézust táplálja. Ezzel szemben a *Gradualéban* Krisztus születése jelenetének sokkal sablonosabb és nyersebb fogalmazását találjuk. A kis Jézus a háttérben lévő bölcsőben fekszik, míg Mária az előtérben, imárákulcsolt kézzel. Amíg a pozsonyi műhely termékeit kedves báj és líra hatja át, addig e harmadik műhelyt a kissé torz és groteszk ábrázolás és nyersebb humorérzék jellemzi. A harmadik műhely kódexeiben például találkozunk olyan sajátosságokkal, amelyek a pozsonyi missalékban hiányoznak. A szövegsorok s hangjegyek közé illesztett egyszerűbb kezdőbetűket a miniátorok egy-egy virtuózan festett, torz emberfejjel, nyelvétöltő férfiprofillal díszítették, gyakran igen szellemes megoldásban, a betűszárakból képezett furcsa sisakokban és kalpagokban. Általában, bár ez a harmadik műhely a dróieriek ábrázolásában a legközelebbi kapcsolatot mutatja a francia miniatúrafestészettel, az arctípusok és figurák festésében attól már nagyon is távol áll.

Az első műhely kétségtelenül ágostonrendi szerzetesek kolostorában virágzott: de kérdéses most már, hogy a második és harmadik műhely termékei melyik szerzet kolostorában keletkeztek?

Hangoztattuk már, hogy a magyarországi termékek a nyugati szerzetesművészet szellemében készültek. Így nemcsak a magyar kolostori műhelyek alkalmaztak franciás jellegű kalligrafikus díszítéseket: a miniaturaművészet rokon megnyilatkozásaival találkozunk külföldön is. A XIV. században a francia miniaturaművészet hatására azonos jellegű díszítőmodorban dolgoztak a német, osztrák, cseh és magyar kolostorokban is, kisebb lokális eltérésekkel. A külföldi szerzetesrendek egyszerűbb munkái azonban még nagyrészt feldolgozatlanok, és az egyes szerzetesrendek művésztétele csak itt-ott ismertetett kolostori kódexek díszítéseinek keretéből következethetünk. A XIV. század első felében francia hatás alatt készült cseh kolostori termékeket MAX DVORÁK általában cisztercita munkáknak tekinti.²² A pozsonyi missalékat így magunk is inkább a cisztercita művészek alkotásainak véljük, mert ekkor — eltekintve attól, hogy a cisztercita rend egyik főfeladata és hivatása kódexek készítése volt — elsősorban a cisztercitáknak tulajdonítható a franciás motívumok Európában való elterjesztése.

Magyarországon még az Árpádok alatt megtelepedett ciszterciták rendje fontos szerepet játszott a magyar kultúra és művészet fejlesztésében. Közismert, hogy az első magyar főiskola, a párizsi mintára szervezett veszprémi egyetem tanszékeit III. BÉLA cisztercitákkal tölti be. Mégis, mindeztől egyetlen olyan hazai kódex sem ismeretes, mely bizonyíthatóan cisztercita munka lenne. A díszítések vizsgálata nyomán, a három pozsonyi missaléről könnyen állíthatnánk, hogy cisztercita kolostorban készültek. Ha

²² DVORÁK, MAX: Die Illuminatoren des Johann von Neumarkt. — Gesammelte Aufsätze zur Kunstgeschichte, München, 1929. 82—86. l. — A prágai főszékesegyház könyvtárában különben található még két olyan ismeretlen származású kódex, egy Biblia és egy Petri Comestoris, Scholastica Historia Sacra Scripturae, amelyeknek díszítése, nyersebb vonalvezetésben igen közel áll a pozsonyi Missalékhoz. E két prágai kódexet lásd: PODLAHA, ANTON: Die Bibliothek des Metropolitankapitels Prag. 1904. No. 9. 51—57. l. — Fig. 56—62. és No. 86., 186—189. l. Fig. 202—203. (Topographie der Historischen und Kunst-Denkmale in Königreiche Böhmen. II. Der Domschatz und Bibliothek des Metropolitankapitels.)

ugyanis a pozsonyi missalékhoz külföldi analógiát keresünk, úgy a legközelebbi rokonait cisztercita művek díszítésében találjuk. Így Münchenben őriznek egy missalét, amely a XIV. század első felében a felsőbajorországi Bruck mellett, a fürstenfeldi cisztercita kolostorban készült.²³ A rokonság a fürstenfeldi kódex és a pozsonyi missalék iniciáléi között első pillantásra megállapítható: azonos technikával, azonos kivitelben készültek. A fürstenfeldi kódexben is az arcokat két vörös ponttal színezi a miniaturista, és a szem, az orr és a száj vonalát finom tollheggyel rajzolja. A bajor cisztercita kódexben továbbá ugyancsak föllelhető a pozsonyi munkáknak az a jellegzetessége, hogy a betűk alapja színes, de a dróleriek és az indamotívumok festetlenek. A fürstenfeldi cisztercita kódexszel való összevetés alapján jogosan feltételezhetjük a pozsonyi missalékról, hogy cisztercita alkotások: azonban e feltevést adatokkal alátámasztani alig tudjuk.

Pozsony a XIV. század első évtizedeiben Ágnes királyné örökségeként az osztrák hercegséghez tartozott, majd 1322-től azonban ismét magyar terület. A városban még az Árpádok alatt megtelepedtek a cisztercita apácák, majd a XIII. század végén a ferencesek, s velük egyidőben a klarisszák, akik 1297-ben a cisztercita apácák kolostorába költöztek. A cisztercita apácák kihaltak — de a XIV. század elején —, amikor Pozsony az osztrák hercegség tulajdona — a heiligenkreuzi anyakolostorhoz tartozó cisztercita szerzetesek éltek a városban.²⁴ További adataink a pozsonyi cisztercitákról nincsenek, de valószínűnek tartható, hogy Pozsony visszacsatolásakor nem hagyták el a várost, hanem ott éltek tovább. Lehetséges, hogy hivatásukhoz híven kódexeket készítettek, a környék egyházainak és talán más szerzetesrendeknek is. E feltevés ellen szólhat azonban az, hogy a pozsonyi missalék kalendáriumaiában a cisztercita szentek hangsúlyozott tiszteletét hiába keressük. RADÓ POLIKÁRP, a hazai liturgikus kódexek első szakértője szíves volt a pozsonyi missalékat kérésemre, liturgikus szempontokból ismételten átvizsgálni. Vizsgálatának eredménye az a negatívum, hogy a missalék hovátartozása egy kódex

²³ München, Állami Könyvtár Cod. lat. 23056. — STOLLREITHER, EUGEN: Bildnisse des IX—XVIII. Jahrhunderts aus Handschriften der Bayerischen Staatsbibliothek. München, 1928. I. 21—22. l., 34—36. tábla. (Miniaturen aus Handschriften der Bayerischen Staatsbibliothek in München. IX.)

²⁴ FEJÉR G. id. m. 1832. VIII/2. 53. l.

kivételével százszázalékos biztonsággal nem határozható meg. A legtöbb eredményt a Cod. lat. m. ae. 214. jelzetű *Missale* mutatta. E kódex kalendáriuma kifejezetten ferencesek használatára íródott, Szent Ferenc ünnepeit és Szent Klára napját vörös betűkkel jelezték. Azonban úgy a kódex naptárából, mint a propriumból hiányzik a már 1304-ben elrendelt Szent Ferenc stigmatizációjának feltüntetése. Arra mutat ez, hogy a scriptor egy XIII. századi ferences missalét másolt. De ha a kódex franciskánus kolostorban készült volna, egy ferences scriptor talán pótolja a XIII. századi kalendárium hiányát? A másik két pozsonyi missale a szentek tisztelete alapján már nem határozható meg. A Cod. lat. m. 120. jelzetű *Missale*, bejegyzésének tanúsága szerint a pozsonyi Szent Márton-egyház tulajdona volt,²⁶ s nyilvánvalóan a kolostorműhelyben már eredetileg a székesegyház számára íródott. E *Missale* kalendáriumában különben cisztercita nyomokra mutat-hatna, hogy augusztus 20-án Szent István neve mellé vörös betűkkel Szent Bernát nevét is bejegyezte a scriptor, — de Szent Bernát nevét később kitörölték. Elképzelhető volna, hogy itt egy cisztercita másoló keze rájárt clairvauxi Szent Bernát névnek bejegyzésére. Mindez azonban nem szolgál kielégítő bizonyítékkal a pozsonyi missalék cisztercita származására vonatkozólag. És ha stílusukban cisztercita munkákhoz kapcsolódnak is, teljes határozottsággal cisztercita munkáknak nem tekinthetjük.

Szerencsésebbek vagyunk a harmadik műhely meghatározásánál. Az itt készült kódexek szövegvizsgálatánál RADÓ POLIKÁRP ugyanis mind az öt kéziratban ferences nyomokra bukkant. Szíves közlése szerint ezek a következők: „Incipit ordo breuiarij fratrum minorum“ (Cod. A. 104. 1a lap), „et fit commemoracio de apostolis et de sco francisco“ (Cod. A. 105. 60a lap), „In uigilia sci francisci“ (Cod. A. 108. 26b lap), „de festiuitatibus que infra octauam sci francisci ueniunt nichil tunc agitur“ (Cod. A. 108. 41a lap). Továbbá az A. 109. jelzetű kódexben, a 19a lapon a január 25-iki Szent Pál ünnepén, „et nichil fit de sco francisco“

²⁶ „Anno Domini... 73 In die purificationis Marie Iste liber est redemptus a quodam bono viro qui istum librum comparauit pro 2 florenis ante XX annos sed informatus ex post quod liber sit ecclesie posoniensis sancti Martini alias saluatoris restituit Ecclesie accepto prius duos flor. a decano protunc licenciato sacre theologie Magistro Nicolao de Hittendorff, ita quod nescitur quis homo iste sit ad saluandam suam famam.

olvasható; a 76b lapon „In festo sci anthonij“ ünnepi ferences officium található, míg a 153a lapon Szent Klára ünnepi officiuma. Végül az A. 110. jelzetű *Gradualéban* a litánia Szent Ferencet és páduai Szent Antalt hozza (206b—211a lapon) és a rubrikák mindig „fratres uel sorores“-ről szólnak (például a 147a lapon). Mindez tehát kétségtelen bizonyítéka annak, hogy ez a harmadik műhely ferences kolostorban virágzott, s a miniátorok ferences szerzetesek voltak. Hogy ez a műhely feltevésünk szerint csakugyan a XIV. század első felében működött, azt nemcsak a díszítések vizsgálata bizonyítja. RADÓ POLIKÁRP szerint, az összefüggő és egy *Antiphonariumot* alkotó A. 104., A. 105., A. 108., A. 109. jelzetű kódexekben egyetlen olyan ünnep sem szerepel, amelyet az 1330—1340. éveknél később rendeltek volna el; amint hiányzik az 1350-ben elrendelt „translatio sci Antonii“ ünnepe is.

Bebizonyosodott tehát, hogy az első műhely ágostonos-remete-rend kolostorában működött, a harmadik műhely pedig kétségtelenül ferences kolostorban. Bizonytalan csupán a második, a pozsonyi műhely rendjének megállapítása marad: ámbár itt a külföldi analógiák cisztercita-rend munkásságára utaltak.

A pozsonyi missalékat már csak azért sem tarthatjuk határozottan cisztercita alkotásoknak, mert ma még az sincs tisztázva, hogy a XIV. században egy-egy szerzetesrend művészete mily mértékben hatott egy másik rend stílusára. Láthattuk, hogy a hazai kódexek között, bizonyos stílussajátosságok egyaránt mutatkoznak úgy az ágostonrendi, mint a pozsonyi, és a jelenleg még nem lokalizálható harmadik ferences műhely termékei között. Minden bizonnyal az egyes szerzetesrendek kölcsönösen hatottak egymás művészetére. Külföldön például a cisztercita munkákhoz hasonlatos díszítéssel találkozunk ágostonrendi kódexekben. Ezeket az 1389—1390-es években CONRAD ALLECIS VON ECKOLSHEIM festette a Brand melletti neunkircheni ágostonrendi kanonokok kolostorában.²⁶ Feltehető, hogy a cisztercita, az augusztinus és a

²⁶ KURTH, BETTY: Fragmente aus einem gotischen Schriftmusterbuch in der Universitätsbibliothek zu Würzburg. Jahrbuch des Kunsthist. Inst. der K. K. Zentralkommission für Denkmalpflege Neue Folge IX. 1915. 176—179. l. 138—141. kép.

ferences munkák között mutatkozó hasonlóság a közös forrás, a francia iskoláztatás eredménye. De ugyanígy elképzelhető az is, hogy a XIV. században, a kolostorok művészetének e jellegzetes franciás díszítőmodorán belül az egyes szerzetesek kölcsönösen hatottak egymásra. Ez esetben könnyen megtörténhetett az, hogy a pozsonyi missalékat a XIV. század első felében nem ciszterci-ták, hanem ferences szerzetesek díszítették, avagy talán a cisztercita apácák székhelyét elfoglaló klarisszák. (Augusztinusokra nem gondolhatunk; a XIV. század első felében Pozsonyban élő ágostonrendi szerzeteseknek sehol semmi nyomát nem találtuk.)

Bizonyos, hogy a XIV. századi magyar kolostori termékeknek még nem egy, egyszerűbb díszítésű példánya lappanghat hazai könyvtárakban. Ezek ismerete, amint a külföldi szerzetesrendek művészetének részletesebb feldolgozása visz majd közelebb az egyes hazai kolostorok miniatúrafestészetének kielégítő meghatározásához. Egyelőre az itt ismertetett kéziratok díszítése alapján meg kell elégednünk a következők megállapításával:

Az árpádkori franciás kultúra sokkal mélyebb gyökeret vert a magyarságban, semmint azt a XIV. század elején az Anjou uralkodó alatt egyre erősödő olasz érintkezések megszüntethették volna. A kolostorok világába teljességében felszívódott első keresztény századaink francia térítőinek szelleme, s nemcsak felszívódott, hanem erősödik az avignoni pápai udvarból sugárzó hatásokkal, és a szerzetesek francia iskoláztatásával. A XIV. század első felében a kolostori műhelyek az árpádkori franciás műveltség szellemében működnek tovább.²⁷ Kolostori kódexkészítő műhelyeink az Anjou-uralkodók idejében, az udvari művészetben egyre erőteljesebben érvényesülő olasz hatások ellenére, árpádkori kolostori miniatúrafestészetünk hagyományait követik; a német, osztrák és cseh kolostori művészethez hasonlatosan, továbbra is a francia miniatúrafestészet díszítőformáit alkalmazzák.

BERKOVITS ILONA

²⁷ Árpádkori műveltségünk franciás szellemének a miniaturaművészetben való megnyilatkozásához lásd: BERKOVITS I.: A magyar miniaturafestészet kezdetei. Magyarságtudomány 1942. 485—519. l. Klny. is.

KERMANN DÁNIEL EV. PÜSPÖK LELKÉSZ- AVATÁST TANUSÍTÓ ŰRLAPJAI ÉS MÁS PROT. PAPI DIPLOMÁK.

KERMANN DÁNIEL miavai evang. lelkész s a biccsei egyház-kerület püspöke¹ 1729-ben főbenjáró vádakkal terheltlen kerül kirendelt törvényszék elé. A lavina egy állítólagos „ördögűzés” miatt indul meg ellene, eljárás közben egyre jobban terhére rójják, hogy annak idején II. RÁKÓCZI FERENC hívei közé tartozott s külföldi követséget is vállalt, majd súlyossá válik az a könyv-és cenzúratörténetbe tartozó vád is, hogy lelkészavatást tanúsító űrlapokat nyomtatott s hogy ezek szövegével felségsértést követett el.

KERMANN ez ellen az utolsó vád ellen azzal védekezett, hogy a kifogásolt kitéltet nem ő találta ki, mert az már megtalálható azon a szintén nyomtatott űrlapon, amelyet neki is kiállítottak, mikor felavatták s ezt az okmányt be is terjesztette.

Ez a két egyleveles nyomtatvány így maradt meg KERMANN DÁNIEL püspök pere iratai között.²

Bibliográfusaink nem igen vették ezt az egyleveles nyomtatvány formájában gyakrabban megjelent bizonyítvány-űrlapot figyelembe s engem is csak ez a KERMANN-perben kiütköző döbbenetes szerepe kezdett vele foglalkoztatni.

A kirendelt bíróság 1731. január 8-án kezdte meg KERMANN ügye tárgyalását s március első napjaiban hozta meg ítéletét. Ebben a következő minősítések találhatók a perbevont űrlap szövege felől:

¹ ZOVÁNYI JENŐ cikkei a „Theologiai Lexikon” részére a magyarországi protestantizmus történetéből. (Kézirat gyanánt, 1940.) 263. l.

² Országos Levéltár, Helyt. „Processus Germanianus cum suis accessoriis.” 1731. január 8. — Kanc. N. 51. ex Lit. Cons. Llis. 1731. — Hasonmásukat kiadta SZIMON DESZ LAJOS: Kermann Dániel ev. püspök főbenjáró pere iratai a Magyar Országos Levéltárban. (1940) és Proces S. Danielom Krmanom. (Z mad'arského rukopisu preložil Štefan Adamovič.) (Z Našej Stariny. Liptószentmiklós, 1940.) című műveiben mellékletként.

Az ügyész vádja: „quod s. romanam catholicam et orthodoxam ecclesiam peruersam, fanaticam et erroneam... impio ore blasphemando complures ad apostasiam seducere veritus non sit.“

A bíróság megállapítása (a lázadásnál is súlyosabb bűne) „in divinas quoque leges nefas suum protendere, in deum et sanctos ejus scelesteste detonasce, sacram romano-catholicam ecclesiam impie proscindere et fanaticam, sectariam, perversamque dictis et typis vulgare, perinde autem semet accumulatorum criminum reum efficere non abhorruisset“ s méltó büntetésül az az ítélete, hogy „extra regnum Hungariae perpetuo carceri“ zárassék be!

VI. KÁROLY császár 1731. május 20-án úgy hagyta jóvá az ítéletet, hogy KERMANN Pozsonyban töltse ki büntetését, de nem földalatti börtönben! Ezzel szemben viszont hetenként három napon bőjtrel súlyosbította a büntetését, mert teljesen bizonyított-nak látta blaszfémiáit.

Mindez azért, mert az úrlapon az a szöveg foglaltatik, hogy a felavatott „a perversis papistarum, calvinianorum, anabaptistarum, pietistarumque quorumvis sectariorum et fanaticorum opinionibus, quas ex verbo dei damnat confessio augustana et concordiae christiane liber, serio abhorrere.“

KERMANN védelméül az ő felavatási okmánya „amplecti evangelii puritatem ac a fanaticis opinionibus in augustanae confessione et formula concordiae damnatis abhorrere“ szövegére hivatkozott.

Védekezését a bíróság semmibe se vette, hanem terhére róttá KERMANN-nak a hagyományos szöveg átvételét is.

A bíróság állásfoglalásán nyilván nem változtatott volna semmit, ha KERMANN saját felavatási okmánya szövegén kívül hivatkozott volna arra, hogy az evangélikus lelkészavatási okmányokban az ellene vád tárgyává tett kitétel nem az ő egyéni bűne, de nem is egy-két magyar evangélikus püspöké, hanem — mondhatni — általánosan használt frázis.

A valóság azonban mégis az, hogy pl. SIBOLTI DEMETER nagyszombati lelkésznek az alsóausztriai evangélikus egyház megbízottai előtt Bécsben, 1576. február 21-én tett vizsgájáról kiadott bizonyítványában a „távol állván az ariánusok, antitritáriusok, pelagiánusok, pápisták, anabaptisták, zwingliánusok,

*****
PASTOR GERMAN ECCLESIAE DEI
 IN CIVITATE LIBERA REGIAQUE BARTFENSIS,
 ET CETERA MINISTERII EVANGELICI IBIDEM MEMBRA,
 Salutem precantur amicis hactenus!

Hec semper obtinuit Confessio in Ecclesia Christiana, ut in die & voce Testis Candidatus, simulque fuerint ordinati. Quosdam videlicet Paulum & Barnabam Lystra, Iconii & Antiochie Presbyteros creasse, legimus Act. xv. Cyprianus etiam scribit, Ep. i. Epist. 4. *de Ordine eligendi diaconos, ut Sacrosancti, quosque idoneos publice fideiua comprobentur.* Cum ergo *Strom. c. vii. & Cyp. Strom. i. c. vii.* *de Ordine eligendi diaconos, ut Sacrosancti, quosque idoneos publice fideiua comprobentur.* Cum tur, cum ad Ecclesiam *de Ordine eligendi diaconos, ut Sacrosancti, quosque idoneos publice fideiua comprobentur.* Nosque rogati sumus, ut explorata fideiua Eruditione & doctrina, Ratum Ordinationis addideremus, non potuimus facere, quin & Ecclesiae & Ordinatio hac in parte gratificaretur. Comperimus enim tumillam Ecclesiam *de Ordine eligendi diaconos, ut Sacrosancti, quosque idoneos publice fideiua comprobentur.* a pueris constitutam, amplecti Evangelicis Puritatem, ac animarum Opibus in Augurio Confessione & Formula Censorum, die damna abhorre, Doctrinamque & Donis docendi *de Ordine eligendi diaconos, ut Sacrosancti, quosque idoneos publice fideiua comprobentur.* Se fidem ac Diligentiam omnem in Officio, Dei Auxilio, probaturum, in doctrina Constantiam feruaturum, & in Via integritatem praestitutum. Quibus omnia moti, illi Ministerium Verbum docendi & Sacramenta administrandi, iuxta mandatum & institutionem Casarii, publice Solemni cum Ordinationis Ritu consecratus, Deumque supplices rogamus, ut Spiritus sui Sancti Donis & Bonis huius ordinati cogitatus, Dictis & Factis adesse & praesentem vellet, quod ipsius Ministerium in fructuolum & salutare. Hominem etiam eundem, ut doctrinam recte doceret, utiliter doceret, ardentem pro Ecclesia Dei oraret, pie vivat & concordiam cum omnibus Christianis in unum, &c.

M. DC. LXXXVII. 7. 5. 1787

Attende Lectio, Adhorratio, Doctrina, ne negligas Datum, quod in Te est, quod datum est Tibi per Prophetiam cum Impositione Manuum coram Seniorum.

1. Tim. iv. 12. 13.

Jacobus Zeller, p. p.

Paulus Zeller, p. p.

Kermann Dániel lelkészé avatásáról szóló okmány. Az alapjául szolgáló nyomtatvány az 1686. évről való keletkezéssel készült. Szabó Károly RMK. II. kötete nem ismeri. Ez eddig az egyetlen ismert példány ebből a nyomtatványból. Magyar Orsz. Levéltár. Kancelláriai osztály. Litt. Cons. „ad N. 51. Lit. Cons. I (ocummentalia) is 1731“.

kalvinisták és hasonló fanatikusok tévelygéseitől“ — kifejezés olvasható.³

Vagy, hogy a wittenbergi lelkész karnak 1587. július 9-én KEVICZKY ISTVÁN privigyei ev. lelkész részére nyomtatott úrlapon kiállított felavatási okmányában ez a rész így hangzik: „comperinus eum recte tenere summam doctrinae christianae et pie et constanter amplecti puritatem evangelii, quam et ecclesia nostra una voce uno spiritu cum catholica ecclesia Christi proficitur ac a fanaticis opinionibus damnatis iudicio catholicae ecclesiae Christi abhorrere“.⁴

A magyar evang. egyház területén a kifejezést elsőnek talán HODIKIUS JÁNOS biccsei ev. püspök veszi át és másolja le pontosan pl. 1631. május 6-án, REJTINUS ANDRÁS biccsei ev. diakónus számára kiállított bizonyítványában.⁵

A hurokként felhasznált kifejezés története természetesen akkor válik teljessé, ha (LUTHER és) MELANCHTON első lelkészavatási okmányától kezdve együtt lesznek a német, osztrák és magyar lelkészavatási okmányok szövegei.

Ehhez a munkához azonban egyelőre még csak két adattal szolgálhatok adalékul.

Az egyik az, hogy a nyomtatott lelkészavatási formulákat az evangélikusok először Wittenbergben használták,⁶ a másik pedig az, hogy az említett magyarországi formulákon kívül a

³ SCHULEK TIBOR: Bornemisza Péter (1939) 74. l. — Az eredeti a bécsi: Haus-, Hof- und Staatsarchiv Hung. 110. csomó 98—99. sz. A szöveg Schulek Tibor fordítása. — A styriai, grätzi ev. egyházkerület hasonló formuláján az a kifejezés „omnibus erroribus atque corruptelis sanae doctrinae adversantibus contradicere cognovimus“-szá szelődül. L. Servatius Márton nagyőri és svábóci ev. lelkész részére Grácban 1589. december 21-én kiállított úrlapot a magyarhoni e. e. e. levéltárában, Jankovich-gyűjtemény, I. a. 24. 11. sz. a.

⁴ Magyarhoni evang. egyet. egyház levéltára, Jankovich-gyűjt. I. a. 24. 4. 26. sz.

⁵ U. o. Jankovich-gyűjt. I. a. 24. 4. 26.

⁶ Eddig a legrégebb ismert példány czeckből az „*Ordinationzeugnis*“-ekből az, amit ERHARDUS ZIEGENGEIST PLAUENS részére állítottak ki, akit Königswaldon (prope Cygneam) avattak fel. „Die Lücken sind von Melanchton GEORG MAJOR, SEBASTIAN FRÖSCHEL, PAUL EBER und JOH. STÖHR (STURIO).“ Eredetije a Zwickauer Rats- und Staatsbibliothek XXX. folio köt. I. 7. sz. a. — CLEMEN, OTTO: Alte Einblattdrucke (Kleine Texte für Vorlesungen und Übungen herausgeg. von H. Lietzmann, 86. (1911) 77. l.).

dunántúli ev. egyházkerületnek 1640 körülről is van nyomtatott bizonyítványürlapja, amely valószínűleg a csepregi nyomdában készült.⁷

A lelkészavatást tanúsító bizonyítványok nyomtatott úrlapon való kiállításának a szokása a magyarországi református egyházban szintén általános, s eredetükre jellemző, hogy ezek elseiben is visszatér az evangélikusokban kétszáz éven át honos „fanaticus error” kifejezés.

WÖRÖSMARTI ILLÉS alsódunamelléki ref. püspök 1586-ban MURANUS JÁNOS kölkedi ref. lelkész részére kiállított (de még aligha nyomtatott) „formatá”-jában t. i. szintén e szavakkal tanúsítja MURANUS JÁNOS igazhitűségét: „cognovimus ipsum Joannem Muranum puram et catholicam evangelii doctrinam, quomodo et ecclesiae nostrae docent et profitentur, amplecti et ab omnibus fanaticis erroribus, qui damnati sunt iudicio catholicae ecclesiae Christi, abhorrere”, ami majdnem azonos a wittenbergiek ezidőben használatos formájával.⁸

KANIZSAI PÁLFI JÁNOS dunántúli ref. püspök kezdettől fogva nyomtatott úrlapon adja ki a felavatott lelkészek részére szóló bizonyítványokat, de az ő bizonyítványában a „fanaticus error” vagy hozzá hasonló kifejezés nem található.⁹

Egy emberöltővel később UNGVÁRI GERGELY dunamelléki ref. püspök (1661—1691) szintén nyomtatott úrlapot s ez a „csinos kerettel nyomtatott papi-diploma minden változtatás nélkül használatban volt még VIRÁGH MIHÁLY püspök (1757—1790) idejében is”.¹⁰ A XVIII. század elejéről pedig ESZE TAMÁS közlése alapján tudjuk, hogy PÁPAI JÁNOS rimaszombati lelkész, a borsod-gömör-kishonti ref. egyházmegye esperese (1697—1708) ugyancsak avatott lelkészeket s kibocsátó levelet is nyomtatott.¹¹

⁷ BOGNER GYÖRGY téti lelkész részére 1642. május 20-áról keltezett kiállított példánya a magyarhoni e. e. e. levéltárban, I. a. 3. 14. a. szám alatt.

⁸ Szövegét közli MOKOS GYULA: A hercegesszöllösi kánonok. (1901) 267—268. l.

⁹ Egy ZARKÓCZY SÁMUEL szecsődi ref. lelkész részére Pápán, 1629. június 20-án kiállított példánya, Orsz. Levéltár, múzeumi törzsanyag, 1629.

¹⁰ FÖLDVÁRY LÁSZLÓ: Adalékok a dunamelléki ev. ref. egyházker. történetéhez, II. (1898) 88. l.

¹¹ ESZE TAMÁS: Jeltelen sírok. Levéltári adatok ref. lelképásztörök életréhez. 1638—1708 (1941). 14. l.: „Fennmaradt az Országos Levéltárban

A különböző rendtartásokban előírt bizonyítvány-mintának ezek az első kísérletre összekerült s egyelőre unikumoknak tekinthető példányait a régi magyar könyvészet nem tartotta számon.

Egy kifejezésük története és e kifejezés egy tragikus kicsendülése kapcsán azonban talán érdemes volt velük foglalkozni azért is, hogy egyszer számot adjunk magunknak egy nyomtatvány-forma felbukkanásáról és megöröködéséről s ha ez az okmány-formula önmagában talán nem valami jelentős is, de per analogiam mintául szolgálhat más hasonló egyleveles nyomtatvány-kategóriák összekeresésére, aminek az lesz a haszna, hogy részletesebb képet alkothatunk egyes műfajoknak az oklevél-formától a nyomtatott-úrlapra való átmeneteléről, egyes hivatalok, intézmények vagy személyek nyomtatványhasználatáról s a régi nyomdák egyik irodalmilag legkevésbé nyilvántartott kereseti forrásáról.

SZIMONIDESZ LAJOS.

---

található ú. n. M. Nemzeti múzeumi törzsanyagban... egy 1703. február 11-én ALMÁSI JÁNOS bőcsi lelkész számára adott — nyomtatott — kibocsátó levele."

I. FERENC NYOMDAPOLITIKÁJA.

MÁRIA TERÉZIA korában a nyomdászok még céhszerű, zárt rendet alkotnak s a monopólium-rendszer virágzását éri el. A nagy uralkodónő nyomdapolitikája konzervatív volt, a kötöttségeken nem lazított s ha a népnevelés és kultúra érdekében szükségesnek is tartotta a nyomdák számának mérsékelt gyarapítását, nagyjában a régi keretek maradtak meg a nyomdaiparban. Ha valaki új nyomdát akart állítani, kérvényét a városi tanács elé utalták, melynek urai a helybeli nyomdászokat kérdezték meg véleményük felől. Ezek persze nem kíváncsiak új versenytárs után s a kérelem rendszerint elutasító javaslattal került fel a helytartótanácshoz. Maga a kormányzók is bizalmatlan volt az új nyomdatervezetekkel szemben, újabb veszélyt látott bennük, melyek a cenzúra gondjait szaporítanák s kihágások lehetőségét gyarapítanák. A hivatalos szellem alkalmatlankodásnak nézte az ilyen tervezetek és kérelmek benyújtását s kedvetlenül utasította azokat vissza. A helytartótanács egyházi bizottsága, mely a cenzúrát irányította, az újabb nyomdákban a szabados gondolkodás terjedésének veszélyét szimatolta és nem kívánta a szerinte amúgy is elegendő számú nyomdák szaporítását.

Teljesen megváltozott a helyzet II. JÓZSEF trónralépésével. A fiatal uralkodó elvei közel állottak a fiziokraták tanításához és nyomdapolitikája felszabadította ezt a szellemi műveltségre oly fontos iparágat régi kötöttségeiből. II. JÓZSEF ellensége volt a monopólium-rendszernek s bár a régi jogokat, különösen tankönyvek kiadására vonatkozólag, nem vette el a nyomdászoktól, új monopóliumokat nem adományozott s mindjárt uralkodása elején kijelentette, hogy a kalendáriumok kiadásának jogát elvből nem hajlandó kizárólagos engedélyhez kötni.¹

Végül 1788. aug. 11-i rendeletével a nyomdaipart és könyvkereskedelmet szabad művészetekké nyilvánította.² A nyomda-

¹ Wien, Haus-, Hof- und Staatsarchiv. Staatsrat-Akten 573/1782.

² A. WIESNER: Denkwürdigkeiten der Oesterreichischen Zensur. Stuttgart, 1847. 177. l.

alapítások ügyét kezdettől fogva pártfogolta s igyekezett azok fejlődésének útjából minden akadályt elhárítani. Nem utolsó helyen állt ez akadályok között a hivatali szellem, melyet az uralkodó rendeletek sorával igyekezett a legerélyesebb módon megváltoztatni. Ezek hatása alatt a magyar helytartótanács sem nézte többé rossz szemmel a nyomdák számának szaporítására irányuló terveket, ellenkezőleg a vállalkozókat mint a felvilágosodás, nemzeti irodalom és nemzetgazdaság előmozdítóit üdvözölte.³

A francia forradalom ellenhatásaképen bekövetkezett reakció végetvetett ennek a fejlődésnek és II. LIPÓT már a nyomdák számának csökkentésére törekedett. Az általa követett tendencia, a nyomdákat az ellenőrzés megkönnyítése végett lehetőleg a fővárosokba terelni, már II. JÓZSEF uralkodása alatt is kezdett érvényesülni. Az eredmény mégsem a nyomdák számának csökkenése, hanem további, bár lassú és mérsékelt, gyarapodás volt.

I. FERENC mindjárt uralkodása kezdetén szigorú rendeletekkel igyekezett a nyomdák jogviszonyait szabályozni és az engedély nélküli nyomdákat bezáratni. A helytartótanács 1792. okt. 9-én körrendeletet intézett valamennyi jurisdictióhoz, melyben, hivatkozva arra, hogy tudomására jutott, miszerint számos községben, ahol nincsen revizori hivatal, a királyi rendeletek megszegésével veszélyes könyveket nyomtatnak, minden előzetes cenzúra nélkül, elrendelte, hogy az országban működő valamennyi nyomda, könyvkereskedés és könyvkötészet jegyzékét sürgősen terjesszék fel, megjelölve a helyet, ahol ezek működnek, amennyiben pedig a jövőben valahol könyvkereskedés, vagy nyomda állíttatnék fel, azt haladéék nélkül jelentsék a helytartótanácsnak.⁴

A következő év január 14-én kelt udvari dekrétum a „közjó érdekében“, a „köznyugalom és boldogság megőrzésére“, és hivatkozva arra, hogy a nyomdaengedélyezés királyi jog, betiltotta az engedély nélküli magánnyomdákat s a rendelet ellen vétőket az 1599-i 45. t.-c. szerinti fiskális akcióval fenyegette meg, a denunciansoknak pedig, akik ilyen nyomdák létezését fölfedik, 200 arany jutalmat ígért. A jutalmakat kiterjesztették azokra is, akik azelőtt ilyen „magánnyomdáknál“ dolgoztak, s az alkalmazottak-

³ L. erre vonatkozólag sajtó alatt levő tanulmányomat II. József cenzúrájáról.

⁴ Országos Levéltár, Helytartótanács. Revisio Librorum. Normalia. 1792.

nak kötelességévé tették, hogy a tulajdonos privilégiuma iránt érdeklődjenek. Mindazokat, akik betűöntéssel foglalkoztak, vagy egyéb kereskedelmi kapcsolatban álltak a nyomdákkal, kötelességévé tették, hogy megrendelőiktől a királyi engedélyező okirat felmutatását kérjék s csupán engedéllyel bíró nyomda részére szállítsanak.

A helytartótanácsnak egyenes királyi parancssal elrendelték, hogy a nyomdák engedélyeit vizsgálja felül s a vizsgálat eredményéről tegyen jelentést, továbbá, ha cenzúrázatlan könyvek jelenének meg, amelyekről feltehető, hogy „magánnyomdában“ készültek, azt kutassa fel, szükség esetén a szerzőt kényszerítve a nyomda felfedésére.⁵

A helytartótanács azonban nem hirdette ki ezt a rendeletet. Egy sokkal enyhébb parancsot fogalmazott, és küldött meg a kancelláriának jóváhagyás végett. Február 5-i felterjesztésében jelentette, hogy bár a legnagyobb tisztelettel elismeri, miszerint a köznyugalom és boldogság szempontjából szükséges, hogy semmi se jelenjék meg, ami a királyi cenzúrának alávetve nem volt, azonban a magánnyomdákat illető elvi kérdések megtárgyalása a regnikoláris bizottságok elé tartozik. Nem lehet hivatkozni az 1599-i 45. t.-c.-re sem, mely csupán a régi kalendáriumok kiadását tiltotta el a földesuraknak, de nem vonta meg tőlük a nyomdaállítást. A helytartótanács tehát nem ismerte el, hogy a nyomdaállítást királyi engedélyhez van kötve s a nyomdaipar gyakorlása nem tartozik a földesúri jogokhoz.

Mégis, az ellenőrzés megkönnyítésére ideiglenesen (míg a cenzúra kérdése törvényesen nem rendeztetik) a következő resolutio-tervezetet készítette el: Ófelsége parancsára kihirdetendő, hogy senkise merészeljen olyan könyvet kiadni, melyet előzetesen a királyi cenzúra át nem vizsgált. Annak megakadályozására, hogy ily könyveket a cenzúra kijátszásával magánnyomdákban titkon ne nyomhassanak, a magánnyomdákkal bírók a kiadás helyét tegyék ki az általuk nyomott könyvekre és mindenki, akinek magánnyomdája van, ezt a kormányshoz, mely alá tartozik, jelentse be, hogy visszaélés esetén a büntetést annál könnyebben lehessen fogatosítani.⁶

⁵ U. o. Normalia 1793.

⁶ U. o. Normalia 1793.

A regnikoláris bizottságok azonban sohasem készültek el munkájukkal, s a cenzúra kérdése törvényesen nem rendeztetett. Továbbra is maradt „censura a Sua Majestate constituta“, melyet a magyar rendek — élükön a helytartótanáccsal — csupán ideiglenes jellegűnek ismertek el.

A magánnyomdákkal szemben azonban a király álláspontja érvényesült. Az 1793. márc. 26-i udvari dekrétum közölte, hogy a helytartótanács jelentését a körözwény tervezetével együtt fölterjesztették Őfelségének, aki megparancsolta, írják meg a helytartótanácsnak, „Projectum illud circularium Salutari benignae Intentioni Regiae accomodatum non esse, denique ex motivis per hocce Locumtenentiale Regium Consilium adductis a priori benigna Ordinatione Regia recedi non posse.“ Ugyanis az 1599-i 45. t.-c.-ben az a jog, hogy privilégium nélkül könyveket adjanak ki, sem a városoknak, sem a földesuraknak nem adatik meg s egyetlen más törvény sincs, mely a nyomdákat a földesúri jogokhoz számítaná. Ezenfelül a Liber Regiusokból is kitűnik, hogy a nyomdák már a fent említett törvéncikk előtt királyi privilégium tárgyát képezték. Ezt a királyi jogot Őfelsége ősei állandóan gyakorolták, a nélkül, hogy azt a rendek akár a diétákon, akár azokon kívül kétségbe vonták volna. Sőt azáltal, hogy az 1791-i 15. t.-c. a sajtószabadság rendezését a regnikoláris bizottságokra salvis juribus regiis bízta, elismerték, hogy a sajtó, vagyis a kiadás, és a cenzúra királyi jogot képez.⁷ A király tehát megmaradt január 14-i rendelete mellett s azt a helytartótanácsnak hamarosan fogánatosítania kellett.

A helytartótanács június 25-én — hivatkozva az 1791-i 15. t.-c.-re — közzétette a királyi parancsot.

Ismeretes a felháborodás, amit ez a rendelet a magyar nemesiség köreiben kiváltott. A megyék egymásután tiltakoztak a földesúri jogok megszorítása ellen, mindazonáltal hatást nem értek el. Szatmár vármegye 1794. november 24-én másodszor írt fel a nyomdai jog kérdésében.

„A királyi jogokat mi magunk kívánjuk leginkább megőrizni — írták ebben —, nem akarunk akadályt gördíteni a törvények szerint gyakorolt végrehajtóhatalom elébe sem, sőt kérjük ő legszentebb felségét, hogy a köznyugalmat különösen a mai

⁷ U. o. Normalia 1793.

időkben, továbbra is védje meg. Nem kifogásoljuk, hogy a veszélyes könyvek eltiltassanak, mivel a sajtószabadság ügye még a bizottsági munkálatok eredményétől függ, de hogy Őfelsége a magánnyomdákat 100 f. arany büntetés terhe alatt eltítta, az az, ami a magyar alkotmánnyal semmiképen össze nem egyeztethető...”

A király 1795. január 19-i resolútiójában egyszerűen arra hivatkozott, hogy nem 100 arannyal, hanem fiskális akcióval bünteti az engedély nélküli nyomdákat. Ami azonban a lényeg volt: a nyomdák kötöttsége, az engedélyezés királyi joga, arról nem tett említést. Így a gyakorlatban a király álláspontja érvényesült és a magánnyomdákat fokozatosan elvették és bezárták.

A további nyomdaalapítások elé szintén szűkreszabott korlátokat emeltek. 1806. márc. 18-án egy királyi resolúció elrendelte, hogy a nyomdaengedélyeket az ország és a vidék pontos szükséglete szerint osztogassák, s számukat, ha nem föltétlenül szükséges, ne gyarapítsák, ellenkezőleg, a fölös számúak fokozatos csökkentéséről gondoskodjanak.

Az 1817. szept. 4-i dekrétum szerint a bécsi nyomdák szaporítása a „jelen időkben” nem szükséges, s tekintve, hogy félig vannak csak foglalkoztatva, szaporításuk amúgy sem járna haszonnal. Ezért újabb nyomdák felállítását tilos engedélyezni.

A monopóliumok terén is a régi rendszerre való visszatérés jelei mutatkoztak a II. József-korabeli felszabadító tendencia helyett. Az Egyetemi Nyomda kizárólagos engedélyek birtokában fejlődött tovább és egyéb kirekesztő engedélyek is erősen akadályozták a hazai könyvnyomdászat és könyvkiadás fejlődését.

A szigorú rendelkezések ellenére sem volt a nyomdai privilégiumok átruházásának joga tisztázva s ebből a körülményből zavarok adódtak. Az ellenőrzés hiányos volt és a magánnyomdák bezárása sem ment egészen símán. Legnagyobb akadály volt, hogy a megyék maguk állítottak fel néhol királyi engedély nélküli nyomdákat, s nemcsak a könyvkiadás, hanem még a cenzúrázás jogát is hajlandók voltak maguknak fenntartani. BALLAGI ALADÁR szerint Zala vármegyének még 1848-ban is működött magánnyomdája.⁸

⁸ A magyar nyomdászat történelmi fejlődése 1472—1877. Budapest, 1878. 147. l.

A következőkben néhány konkrét eseten keresztül igyekszünk belepillantani a múlt század első évtizedeinek hazai nyomdaviszonyaiba, s mindazokat a körülményeket szemügyre venni, melyek a nyomdaipar fejlődését gátolták s közvetve az irodalmi viszonyok alakítására is befolyással voltak.

Az 1822-ik évben jutott tudomására a hatóságoknak, hogy Krassó vármegye hivatalos nyomtatványait egy engedély nélküli nyomdából szerzi be. Oravicán, egy OBERTH nevű tisztviselő vezette a nyomdát. A kancellária dec. 20-án elrendelte Krassó vármegye ez ügyben való kihallgatását és az engedély nélküli, tiltott nyomda használatától való azonnali eltiltását.⁹

A helytartótanács 1823. jan. 7-én intézett kérdést erre vonatkozólag a megyéhez. A megye arra hivatkozott, hogy már régóta a bányahivatal is OBERTHNél szerzi be szükséges nyomtatványait, tekintettel arra, hogy a legközelebbi nyomda Temesvárott van s OBERTH a nyomdai munkákat egyéb nyomdászoknál olcsóbban készítette.¹⁰

Mindezek után OBERTH FERDINÁND JÁNOS, az oravicaai bányapénztár contraagense a további bonyodalmakat elkerülendő, fia, OBERTH KAJETÁN számára kérvényezte nyomda engedélyezését. Krassó vármegye 1823. márc. 10-én alátámasztotta a kérelmet, mivel mind a megyének, mind a bánati bányaigazgatóság-nak nagy könnyebbség, ha a számos és nehézkes nyomdai munkát nem kell Temesvárról megrendelnie, hanem a megye területén belül, sokkal olcsóbban jutnak hozzá. OBERTH kérését azért is méltányosnak ítélte, mert személyében egy közszolgálatban hosszú éveket eltöltött kifizetésű és nagycsaládú hivatalnokot juttattak mellékes keresethez.

A nyomdász kérésében előadta, hogy ifjúkorában tanulta meg ezt a mesterséget és évekkel ezelőtt vett egy sajtót. Csekély jövedelméből 11 gyermekét tartotta el. Kérelméhez csatolta fia erkölcsi bizonyítványát, és hivatkozott arra, hogy nyomdája nagyobb művek kiadására nem alkalmas. hivatalos nyomtatványokon kívül mást nem ad ki s így visszaélés a sajtóval nem történik.¹¹

⁹ Országos Levéltár. Helytt. Rev. Libr. 1823. Fons 4. pos. 13.

¹⁰ U. o. 1823. F. 4. p. 31.

¹¹ U. o. 1823. F. 4. p. 53.

Az április 18-i udvari dekrétum ezzel szemben az 1793. jún. 25-i és 1821. okt. 2-i rendeletekre figyelmeztette a megyét és a királyi rendeleteknek a jövőben való szigorúbb megtartását követelte.¹²

A helytartótanács írásbeli jelentést kért a bányagazgatóságtól és a vármegyétől egyaránt. Az előbbi beismerte, hogy OBERTH senkitől sem kapott engedélyt nyomda felállítására, azonban 15 év óta az igazgatóság beleegyezésével és ellenőrzése mellett működött, a nélkül, hogy bármely csekély kifogásra adott volna alkalmat. Mivel ezentúl is csupán hivatalos nyomtatványok készítésére kért engedélyt, az igazgatóság kérését pártfogolta.¹³

A helytartótanács június 30-i jelentésében javasolta, hogy a nyomda a következő feltételek mellett engedélyeztessék: a bányasasszorok közül jelöltessék ki egy revizornak, a nyomdásznak pedig szigorúan hagyassék meg, hogy könyveket, vagy még kevésbé folyóiratokat ne adjon ki.

A szeptember 10-i dekrétum OBERTH kérésének nem adott helyet. A király megparancsolta, hogy az engedély nélkül felállított nyomda működését továbbra is tiltsák be. A szükséges intézkedések megtételét a helytartótanácsra bízta.¹⁴

OBERTH KAJETÁN ismételtelen folyamodott a nyomdaengedély elnyeréséért, mindannyiszor eredménytelenül. Végül 1828-ban már azt a körülményt hozta föl, hogy atyja meghalt s nagyszámú családot hagyott hátra. Lugoson, vagy Oravicán kérte nyomda engedélyezését. 1828. nov. 2-án a kancellária elrendelte a helytartótanácsnak, szerezzon az ügyben újabb információt s azt véleményezve terjessze fel.¹⁵

Időközben meghalt KAJETÁN is. A bánati bányakerület ekkor felszólította az özvegyet, hogy a KAJETÁN fia által kérelmezett nyomdajogot magának, vagy egy másik fiának nevére kérje. Az özvegy 1829. április 13-i kérelmében legidősebb fia, ERNŐ számára kérte az engedélyt, aki a mesterségben szükséges jártassággal rendelkezett. Fia, az engedélyt elnyerve, nemcsak a közkíváнатnak tehet majd eleget nyomdája működésével, hanem

¹² U. o. 1823. F. 4. p. 55.

¹³ U. o. 1823. F. 4. p. 40.

¹⁴ U. o. 1823. F. 4. p. 56.

¹⁵ U. o. 1828. F. 4. p. 104—105.

anyját, egy királyt több évtizedig hűen szolgáló hivatalnok özvegyét és kiskorú testvéreit is eltarthatja és neveltetheti, amire a kegyes nyugdíj nem elegendő.

A megye április 30-án keltezett felterjesztésében ismét hangsúlyozta, hogy a nyomdára nagy szüksége van.¹⁶ A helytartótanács ekkor leírt a nagyváradi tankerületi főigazgatónak, állapítsa meg, szükség van-e a felállítandó nyomdára és tanácsos-e a cenzúra-rendeletek végrehajthatóságát tekintve, vagy egyéb okokból a nyomda engedélyezése?¹⁷

Íme egy vármegye hosszú évekig folytatott harca egy egyszerű sajtóért, mely úrlapokat nyomott! A reakciós kormány félelme különösen a vidéki, nehezebben ellenőrizhető és szemmel tartható nyomdák esetében valóban nem ismert határt.

Legádázabb ellenségei mégis maguk a régi nyomdászok voltak új nyomdák alapításának. 1803 novemberében a három pesti nyomdász, LANDERER, TRATTNER és PATZKÓ közös panaszíratot nyújtottak be, melyben előadták, hogy SAMER MIHÁLY engedély nélküli veszprémi nyomdája egy részét Székesfehérvárra helyezte és így az ország területén levő nyomdák számát eggyel szaporította. Kérték az újabb nyomda betiltását, mivel az ország már amúgyis 40 nyomdával rendelkezett, mely „óriási” szám eredményezte, hogy többen tönkrementek. A pesti nyomdászok szerint a köz szempontjából is aggályos a nyomdák szaporítása, különösen kis városokban, ahol sok visszaélés történhetik, mivel a kereset csekélyisége arra vezetheti a nyomdászokat, hogy a sajtószabadságot kijátsszák és meg nem engedhető iratokat terjesszenek. Ezért legújabban a cseh királyság területén eltiltották az összes kisebb helységekből a nyomdákat és azokat csak a fővárosokban engedélyezik. Székesfehérvárott nem él meg egy nyomda, az ottani munkát könnyen elvégzik a veszprémi, győri, budai, vagy pesti nyomdák. Különben a veszprémi nyomdának sincs engedélye s az úgy keletkezett, hogy STREIBIG JÓZSEF győri nyomdáját kettéválasztotta s egyik részét előbb Pápára, majd Veszprémbe vitte. Így most a győriből osztódás útján három nyomda keletkeznék. Ha ezt a példát mások is követnék, minden vidéki fészekben egy-egy fióknyomda keletkeznék a köz kárára.

¹⁶ U. o. 1829. F. 4. p. 62.

¹⁷ U. o. 1829. F. 4. p. 90.

A helytartótanács 1804. május 29-én tudomására hozta SAMER MIHÁLYnak, hogy mivel az országban fölös számban vannak nyomdák, az egy veszprémin kívül több nyomda állítására nem kap engedélyt. Székesfehérvár városának pedig meghagyták, hogy a nyomda elviteléről, vagy beszüntetéséről gondoskodjék.

A három nyomdász közvetlenül a királyhoz is kérvényezett a kancellária 1804. április 20-án leírt a helytartótanácsnak, hogy SAMERnek csak egy nyomdát engedélyezzen.

A kancellária privilégiumok odaítélésénél sokszor egészen önkényesen járt el. Nem tudni, milyen szempontok vezették a legfőbb magyar kormányzókat például 1826-ban a rozsnói nyomda jogának odaítélésénél. MAYER JÓZSEF rozsnói nyomdász, aki 1818 óta bírt nyomdai privilégiummal, 1826-ban meghalt, a nélkül, hogy fiúörököszt hagyott volna hátra. GODE JÓZSEF rozsnói főnótárius kérvényt nyújtott be ekkor a helytartótanácsnak, hogy a privilégium reá átszármazhasson. Kérését pártfogolta a városi tanács is, kitűnő erkölcsi bizonyítvánnyal. Benyújtották a kassai jogakadémia jelesrendű bizonyítványát is. A rozsnói igazgató-revizor kiválóan alkalmasnak találta becsületessége és tudása miatt a nyomda átvételére, a rozsnói püspök, LAITSEK FERENC pedig a köz érdekében is igen melegen ajánlotta őt, tekintve, hogy MAYER özvegye nagy szegénysége miatt a nyomdát semmiképen sem tudja tovább vezetni.¹⁸ A helytartótanács 1827. január 17-én terjesztette föl „favente cum voto” a kérelmet a kancelláriához.¹⁹

A kancellária azonban már 1826. december 27-én kiadott egy dekrétumot, melyben egy bizonyos KECK JÓZSEFre vonatkozólag, aki ugyancsak a nyomda jogára vonatkozólag folyamodott, információt kért, és meghagyta, hogy az előírt illetékeket, 4 frt. 18 krajcárt a folyamodótól behajtsák.²⁰

A helytartótanács február 27-én azt írta vissza, hogy a folyamodványban foglalt érvek, tekintve, hogy a kérelmező, kivéve a helyi cenzor jóváhagyását, felsőbb hatósági engedély kikérése nélkül akarta a nyomdát átvenni, nem olyan természetűek, hogy a helytartótanács GODE JÓZSEF kérésének támogatásától elálljon. Különben Gömör vármegyéét utasították, hogy hajtsa be a pénzt

¹⁸ U. o. 1827. F. 4. p. 9.

¹⁹ U. o. 1827. F. p. 40.

²⁰ U. o. 1827. F. 4. p. 30.

KECK JÓZSEFEN. Meglepetést kelthetett, mikor május 25-i keltezéssel egy dekrétum érkezett le, mely a typographia jogát szűkszavúan KECK JÓZSEF-re ruházta. KECK-et értesítették, miszerint az engedélyező okiratot a bécsi kancelláriánál átveheti.²¹

FÜSKUTI LANDERER FERENC 1822. november 29-én szerződés szerint eladta kassai nyomdáját felszereléssel együtt WERFER KÁROLYNAK, a bécsi GRUND LIPÓT-féle nyomda igazgatójának. Csupán könyveit tartotta meg magának, könyvkereskedése számára, melyet tovább óhajtott vezetni. WERFER, az új nyomdatulajdonos, rövidesen szemben találta magát a másik kassai könyvnyomdással, ELLINGER-rel, aki közismert volt összeférhetetlen természetéről és arról, hogy vetélytársat nehezen tűrt meg maga mellett.

WERFER 1829. május 8-án kérvényt nyújtott be a kassai tanterületi főigazgatónak, melyben előadta, hogy ELLINGER ISTVÁN, nyilvánvalóan irigységből és bosszúból, mivel ő nyomtatványainak csinosságával, megrendeléseinek nagy számával, azok gyors, pontos és megfelelő elvégzésével jóval felülmúlja őt, a városi tanács előtt megvádolta, hogy nincs nyomtatási joga és titokban folytatja a mesterségét. Ez a vád azonban WERFER szerint nem helytálló. A nyomda eredetileg a jezsuiták tulajdona volt, s már akkor privilégiummal rendelkezett. A rend feloszlatása után LANDERER FERENC, attól 1822-ben ő vette meg a nyomdát, a városi tanács tudtával és engedélyével, következésképp a felszereléssel együtt a privilégium is az ő tulajdonába ment át. Kérte a főigazgatóságot, hogy abból az alkalomból, hogy az ott időző magyar színtársulat számára hazafias lelkesedésből ingyen nyomtatta ki a színlapokat, ELLINGER vádjaival szemben védje meg s a helytartótanácsból egy erősítő okiratot eszközöljön ki. Kassán tartózkodása egész ideje alatt a revizori hivatal felügyelete alatt volt és a királyi rendeleteket szigorúan betartotta.

UDRÁNSZKY, a főigazgató, május 9-én szép erkölcsi bizonyítvány kíséretében, támogatólag terjesztette fel a folyamodó kérését. A helytartótanács azonban május 26-án ad acta tette az ügyet, tekintve, hogy ELLINGERTől nem érkezett panaszirat és a nyomda adásvételi szerződéséből kitetszett, hogy WERFER Bécsben már nyomdaigazgató volt s így nyomda vételére alkalmas.²²

²¹ U. o. 1827. F. 4. p. 76.

²² U. o. 1829. F. 4. p. 47.

ELLINGER azonban csakhamar ismét panaszt tett a városi tanácsnál. Május 4-én azzal fordult a magisztrátushoz, hogy jogorvoslást kér egy csupán őt megillető címmel űzött visszaélés miatt. Szerinte WERFER, aki eddig az „akadémiai nyomdász” nevével tetszelgett, most ráúnván erre a praedikátumra, „cs. és k. privilegizált nyomdásznak” merészelte magát nevezni. Kérte a tanácsot, tiltsák be ezt az „imposturát”.

WERFER ismét azzal védekezett, hogy a kincstár 1774-ben a nyomdát örökjogon eladta LANDERERnek, a királyi diplomája pedig minden legális jog forrása. A tanács ezúttal fölterjesztette az ügyet a helytartótanácsnak, amely június 30-án visszaírt, jelentést kérve arról, vajjon LANDERER saját részére kapott-e privilégiumot, vagy a jezsuiták privilégiumát terjesztették ki rá, vagy milyen rendelettel bírta és adta el nyomdáját?²³

Az ügy elintézése nem ismeretes. Annyit azonban a közöltekből is megállapíthatunk, hogy a hazai nyomdák jogviszonyai meglehetősen rendezetlenek voltak ebben a korban. Nyomdákat adtak-vettek, megosztottak, áthelyeztek, s a hatóságokat nem nagyon izgatta a nyomdai jog kérdése. A nyomdászok többnyire háborítatlanul működhettek, s a privilégium kérdését legföljebb, ha egy irígy vetélytárs vetette föl. Ezek a konkurrens nyomdászok sokkal féltékenyebben őrködtek azon, hogy titkos nyomdák ne működjenek, mint maguk az illetékes hatóságok.

BEIMEL JÓZSEF 1821-ben kapott privilégiumot Esztergomban nyomda felállítására. Azonban a „köznek nagyobb mértékben használni akarván”, 1828. július 23-án azért folyamodott a helytartótanácsához, hogy Pesten is állíthasson egy könyvnyomtató intézetet. Arra hivatkozott, hogy a pesti nyomdászok egy része túlságos elfoglaltsága miatt, más részük csekély anyagi eszközeik következtében a közbiztonságnak eleget tenni nem tud, holott a Magyar Akadémia felállításával az előbbi foglalatosságok tetemesen meg fognak szaporodni. Csatolta privilégiuma másolatát, RUDNAY SÁNDOR hercegprímás ajánlólevelét, az egyetemi nyomda igazgatóságának és Esztergom szab. kir. város magisztrátusának bizonyítványát. A helytartótanács július 29-én Pest városának adta ki az ügyet véleményezés végett.²⁴

²³ U. o. 1829. F. 4. p. 70.

²⁴ U. o. 1828. F. 4. p. 94.

A város megkérdezvén a helybeli nyomdászokat, azok terjedelmes beadványokat szerkesztettek e tárgyban, a nyomdák szaporításának káros voltát s a hazai könyvkiadás kilátástalan helyzetét bizonyítandó. Ezek a terjedelmes feliratok az egykorú magyar nyomdatörténet elsőrangú forrásai s kiváló fényt vetnek a korabeli hazai irodalmi viszonyokra.

TRATTNER és KÁROLYI január 22-én írtak fel a városi tanácshoz a BEIMEL-nyomda tárgyában. Hogy mennyire munka hiányban voltak, egy szerződési okmány csatolásával igyekeztek bizonyítani, mely szerint a három hazai evangélikus egyházközségtől megszerezték az *Énekes Könyv* 15.000 példányának kiadására az engedélyt s ennek fejében 5000 forintot ajánlottak fel váltócédulákban. (Az 1811. szeptember 8-i privilégium szerint az evangélikus énekeskönyv kiadása a konfesszió kizárólagos joga volt.) Ha elég munkájuk lenne, nem vállalnának ilyen szerfölött terhes conditiókat. Pesten 6 könyvkereskedés van, ezért a nyomdászok az általuk kiadott könyvek kicsinybeni eladásából nem tudnak megélni és a könyvkereskedőknek adják el azokat 100%-os haszonra. Budán 2 nyomda van, ezek közül az egyetemi nyomdának kizárólagos joga van az iskolakönyvek, a corpus juris, misekönyv, breviárium és más fontos könyvek, valamint a szerb, oláh, orosz és héber könyvek kiadására, úgyhogy csekély azon műfajok száma, melyek kiadásával a többi nyomda foglalkozhat. Buda és Pest szomszédságában már annyi nyomdát állítottak fel, hogy egymást nyomják el. Legfeljebb akkor lehetne növelni Pesten a nyomdák számát, ha azok valamely monopóliummal rendelkeznének, vagy a nyomdai árakat túl magasan szabnák meg. Ez a helyzet azonban nem áll fenn. Kétségtelen, hogy a pesti nyomdák mind az egyetemi nyomdához, mind a többi hazai nyomdákhöz képest igen alacsony árakat kérnek. Ezt óhajtották bizonyítani TRATTNERÉK SADLER JÓZSEF orvostári dékán, a múzeum custosának nyilatkozatával, melyben az kijelenti, hogy KITAIBEL professzor *Aquae minerales* című művének a nádor által a Nemzeti Múzeum számára rendelt kiadásánál TRATTNER—KÁROLYI jóval kevesebbet kért, mint a többi nyomda Budán és Pesten. Közölték továbbá több „conspicuus et eruditus vir” nyilatkozatát az alacsony nyomdai árakról és arról a szomorú igazságról, hogy állandó és biztos elfoglaltságuk Pesten, sőt az egész országban a nyomdászoknak azidőszert nem volt. Fölhozták

még, hogy a TRATTNER-féle nyomda mindig önzetlenül segítette a nemzeti kultúra fejlődését és sokszor saját kárával is használt a közügynek. Nagyon fájlnának, ha a pesti nyomdák számának szaporításával a TRATTNER-nyomda ezen önzetlen munkásságot többé nem lenne képes kifejezni s a magyar nemzetnek tett hű szolgálataiért az anyagi romlás lenne jutalma.

Ez pedig — a tönkrejutás — biztosan bekövetkeznék, mivel az egyetemi nyomda számos kirekesztő engedélye után, mely a katolikus tankönyvek nyomtatásától fosztotta meg a nyomdászokat, az 1811. szeptember 8-i rendelet a helvét és ágostai vallású tankönyveket is a saját vallású nyomdáknak adta. A nyomdák így elestek a jól jövedelmező könyvek kiadásától, melyeket emberemlékezet óta szabadon nyomtak és újranyomtak s 1811 óta ennek következtében a foglalkoztatottságuk érezhetően csökkent.

Ehhez járult még, hogy a helybeli könyvkereskedők hirdetéseiket, könyvkatalógusaikat — a mellékelt példányok tanúsága szerint — gyakran külföldön nyomtatják, csereüzlet következtében, sőt, ha saját költségükön valamely művet kiadnak, azt Bécsben, Prágában, vagy Grácban nyomtatják s így a helybeli nyomdászokat megfosztják a kereset lehetőségétől.

Bécsben fölös számú nyomdák voltak: a 300.000 lakosra 16 nyomda esett. Ezzel szemben Magyarországon összesen 47 nyomda volt, ebből Budán és Pesten 5. A 16 bécsi nyomda egy év alatt többet termelt, mint a 47 magyarországi, az egyetemi nyomdát is beleszámítva. Ebből látszik, hogy a nyomdák számához viszonyítva elég munka akadt Bécsben mégis az 1817. szeptember 4-i rendelet megállapította, hogy félig sincsenek elfoglalva. TRATTNER—KÁROLYIÉK kérték, bizonyítsa be BEIMEL, hogy nálunk az irodalom nagyobb virágzásban van és több a nyomdai munka, mint Bécsben! Végül arra kérték a városi tanácsot, emelje fel szavát a helytartótanácsnál, hogy BEIMEL ne üzhesse iparát.

TRATTNERÉK kérésére több neves fővárosi író nyilatkozott a nyomdák elfoglaltságának kérdésében. HELMECZY MIHÁLY 1829. január 31-én kelt nyilatkozatában kifejti, hogy az idők mostohasága és az évről-évre kevesbülő pénz körülményeinél fogva, melyek minden művészet és mesterségben a keresletet megcsappantották, TRATTNER csak előfizetők gyűjtése után tudta kinyomtatni DAYKA, KAZINCZY, BÁRÓCZY és BERZSENYI verseit, pedig az ő

nyomdájának van — az egyetemi nyomdát leszámítva — a legjobb felszerelése.

Nemhogy felesleges munkákkal volnának tehát terhelve a két testvérváros könyvműhelyei, hanem foglalatosság szűkében szenvednek s ez okozza — a kirekesztő monopóliumok és egyéb korlátozások súlyán kívül —, hogy egy nyomdánk sincs a kor színvonalán.

KISFALUDY KÁROLY már jóval tartózkodóbb volt. Január 24-én kelt nyilatkozatában kijelentette, hogy az *Aurorát* TRATTNER-nél nyomatja és mindenkor meg volt vele elégedve. Szerinte a hazai literatúra nincs oly karban, hogy a három pesti nyomda a szükségletet ne tudná fedezni.

DÖBRENTAI GÁBOR is tanácsosabbnak tartotta, ha kevesebb a nyomda, mert így legalább 2—3 többet költhet a csinos betűkre. HORVÁT ISTVÁN, VASS LÁSZLÓ, az egyháztörténelem tanára és mások is ebben az értelemben nyilatkoztak.

LANDERER LAJOS, a másik nagy pesti nyomdász is terjedelmes beadványt szerkesztett, melyben főleg a protestáns énekeskönyvek megvonását fájlalta és fölemlítette, hogy TRATTNER 9 sajtójának a fele sokszor hónapokig tétlen áll, az ő 5 sajtója közül is alig van 3 állandóan foglalkoztatva. PACZKÓ pedig a 2 sajtója közül ritkán tudja az egyiket is használni.

„ez okozza; hogy Könyvműhelyeinknek legnagyobb része, ezen még a Typographiára nézve is jeles leleményekkel gazdagodott korban olly alacsony fokán tengődik a mesterségnek, hogy a Könyvnyomatás csecsemőkora is külföld természetényeket mutat nyomorék Nyomatványainknál.

Nyomdászaink szerencséje, hogy közös szegénységük miatt egy se támadt közöttük, aki egy valódi stereotyp és gőz sajtóval mindnyájukat tönkre nem juttatta.

Végül a külföldi munkák újabb kiadásokban hihetetlen olcsó áron árvíz-ként özönlnek hazánkba s a magyarok evvel nem mérkőzhetnek. A jelenleg fennálló 47 műhelyt elégnék tartom minden hazai munka kiadására. Inkább a jelenlegieket kell felsegíteni, mint újabbakat felállítani.“

SZEPESSY FERENC szenátor pártolólág referált a tanácsülésben a pesti nyomdászok kéréséről és ennek megfelelőleg a tanács 1829. március 18-án azt kérte a helytartótanáctól, tagadják meg BEIMEL kérését. A helytartótanács április 28-án értesítette BEIMELT, hogy kérése nem teljesíthető.²⁵

²⁵ U. o. 1829. F. 4. p. 35.

Később azonban BEIMEL megvásárolta a PACZKÓ-féle nyomdát és 1830. május 28-án már mint „Esztergomi és egyik Pesti Könyvnyomtató Intézet Tulajdonosa” szerepel.

A pesti nyomdászok természetesen erősen túlozva állították be a nehézségeket, melyekkel iparáguknak meg kellett küzdenie. Annyi azonban tény, hogy tőkeszegénységük s a legjövedelmezőbb könyvek kiadási jogának megvonása erősen hátráltatta a hazai nyomdászat és könyvkiadás fejlődését és a bécsi nyomdák konkurenciájával ekkor még nehezen tudtak nyomdáink megbirkózni.

A harmincas évektől már határozott fejlődés következik be s a negyvenes években nyomdászatunk és könyvkiadásunk a kor színvonalán áll, sőt a külföldi írókat is vonzza.²⁶ A sajtók foglalkoztatottsága ekkor erősen növekszik és ha nyomdászaink még mindig panaszkodnak állandó munka hiányáról és heverő sajtóikat eladásra hirdetik, jogosultnak látszik puszta üzleti furfangra és kenyérféltésre gondolni.²⁷ A huszas évek végefelé azonban még erősen küzdenek nyomdászaink a megélhetésért és ha LANDERER adatai talán túlzóak is, annyi valószínűnek látszik, hogy sajtóik egy része gyakran kihasználatlanul és munka nélkül hevert.

Századeleji íróink keserves anyagi helyzetének oka tehát végeredményben a reakciós kormány nyomdapolitikája volt, mely a II. JÓZSEF által kezdeményezett fejlődést megakasztotta és a régi kötöttségek konzerválásával az egészséges kibontakozást meglassította. A nyomdászok, akik tőkeszegényen, sanyarú viszonyok között, a kormánytól támogatás helyett működésükben akadályozva és megszorítva, jövőjüket nem látták biztosítva, még a negyvenes években is, a prosperitás egy nagyobb biztonságot kölcsönző korában, óvatosak és kapzsiak voltak és ezáltal adtak alkalmat az íróknak mindig újabb és újabb panaszokra. A reakció kora elszoktatta a nyomdászokat a szabad versenytől és a kezdődő kapitalizmus nehezen bontakozott ki a privilégiumokkal elsáncolt patriarchális rendszerből. SASHEGYI OSZKÁR.

²⁶ SZEMZŐ PIROSKA: Német írók és pesti kiadók a XIX. században. Budapest, 1931.

²⁷ DEZSÉNYI BÉLA: Írók, szerkesztők, kiadók és nyomdászok viszonya 1845-ben. MKSzle, 1940. 2. sz. 172—175 l. SZEMZŐ PIROSKA: Könyvkiadásunk a múlt század elején. MKSzle, 1943. 3. sz. 291—295 l.

A MAGYARNYELVŰ ÉLCLAPOK ELSŐ ÉVTIZEDEI.*

1858—1867.¹

(Az „Üstökös“ első tíz éve.)

Humorisztikus időszaki sajtónk története a nagy évben, 1848-ban LAUKA GUSZTÁV két élclapjával, a „Dongó“-val és a „Charivari“-val vette kezdetét. A „Dongó“, amelyet GRÓF APPONYI GYÖRGY főkancellár elkoboztatott, egyetlen példányban sem maradván fenn, néhány egykorú hírlapi közlemény nyomán² csak nevééről ismeretes. Ám LAUKA kitartott terve mellett és e terv nyomán 1848. július 1-én megindította a nagy nyilvánosság elé került első magyar élclapot, a „Charivari“-t, amelynek címét idegen forrásból, az azonos nevű híres párizsi szatirikus laptól vette.³

Ekként indult és a szabadságharc alatt, majd az abszolutisztikus uralom első felében nyolc éven át hallgatásra kényszerült élclapirodalmunkat JÓKAI szóltattatta meg újra három egymást követő, illusztrált humorisztikus folyóiratával „A Nagy Tükör“-rel,⁴ a „Kakas Márton Albumá“-val⁵ és annak folytatásával, az „Üstökös“-sel, amely utóbbiról azt írta MIKSZÁTH, hogy „em-

* L. MKSzele. 1943. 166—183.

¹ Az első évtized részletes ismertetését lásd a MKSzele 1843. ápr.—jún.-i számának 166—183. oldalán.

² „Pesti Divatlap“ 1848. április 24. — „Márczius Tizenötödike“ 1848. április 26. — „Életképek“ 1848. május 21.

³ Hetenként kétszer, szerdán és szombaton jelent meg egy kis, vagy egész íven, ívréten, karikatúra-rajzokkal ellátva, szeptember 25-ig 25 számban, összesen 100 lappal. A június 1-én és július 1-én megjelent „próbalap“, illetőleg első szám BEIMEL JÓZSEF, a többi LUKÁCS LÁSZLÓ, majd LUKÁCS LÁSZLÓ és Társa nyomdájából került ki, kiadói augusztus 5-ig LAUKA GUSZTÁV és SZERELMEI MIKLÓS, azután pedig a lap megszűntéig LUKÁCS LÁSZLÓ voltak.

⁴ HECKENAST GUSZTÁV kiadásában, LANDERER és HECKENAST nyomdájában, 1856. novembertől 1858. februárig öthetenként, évente 10 füzetben, összesen 228 lapon, 2—2 középnyagúságú íven, nyolcadrét alakban jelent meg.

⁵ Első és egyetlen füzete 1858. május havában nagy 8° alakban, HECKENAST GUSZTÁV kiadásában jelent meg.

bróban már 1856-ban kóválygott (JÓKAI) tervei között, habár még homályosan. Két évig hordozta fejében, míg megszületett!⁶ Mintha sejtetni engedné e tervet, mintha beharangozná a „*Kakas Márton Albuma*“-t, illetve élcapirodalmunk mindmáig legértékesebb, legjelentősebb termékét, a hosszúéletű „*Üstökös*“-t 1857. december 6-iki, 49-dik számában a „*Vasárnapi Újság*“, amelynek címlapján akkoron PÁKH ALBERT szerepelt mint főszerkesztő, JÓKAI pedig mint munkatárs: felsorolván ugyanis azoknak az időszaki sajtótermékeknek a címét, amelyeknek megjelenése 1858 első felére várható volt, így folytatta: „S e ropant sokaságban⁷ nincs egy kritikai lap, nincs egy humorisztico-satyrikus-lap, pedig mennyire volna dolga mindkettőnek!“

Az „*Üstökös*“ megteremtésére saját vallomása szerint prózai ok, pénzügyi szükség vezette JÓKAI-t, akinek azért, mert kérést megtagadni nem tudott és mert a pénz értékét tudvalevőleg nem ismerte, sokszor kellett nehéz anyagi gondokkal megküzdnie.

„Vannak munkáim — írta — a kiknek (sic!) keletkezését egy-egy nagy csapás idézte elő. Például az „*Üstökös*“ című humoristikus vállalatom úgy keletkezett, hogy egyszer egy barátom miatt nagy bajba kerültem s gondterhesen jártam künn a kertemben,⁸ akkor még fiatal fácskáim között s ime, mint Mózesnek a csipkebokor, nekem a ribiszkebokor súgta meg, hogy kezdjek meg egy művet, a mihez akkor még minden hiányzott, humorisztikus író, rajzoló és olvasóközönség, csak egy volt meg, a mi nem kellett: o-ztrák censura. S ez a sugallat szülte azt a vállalatot, amelynek huszonkét évfolyamában⁹ a magyar néphumor van összesítve s mely rám nézve is egy új fordulópontot képezett és szabadsulást nyitott önerőm útján.“¹⁰

⁶ MIKSZÁTH KÁLMÁN minden munkái. Közrebocsátotta az író negyvenéves jubileumára alakult bizottság. XXXII. kötet. Budapest, 1910. RÉVAY Testvérek. „Jókai Mór élete és kora“, 2. (XIX.) kötet, 10. lap.

⁷ 10 folyóirat, 29 heti- és napilap. A felsorolásban sem „A Nagy Tükr“, sem a „Kakas Márton Albuma“ nem szerepel.

⁸ JÓKAI svábhegyí kertje. 1853-ban SCHWEITZER JÁNOS hegedűkészítő-től és feleségétől 2200 forintért vette meg azt a többholdas köves, pusztá teltet, amelyen saját erejéből viruló veteményes- és gyümölcsöskertet, szőlőt teremtett, valóságos gazdaságot rendezett be és 4000 forintos kölcsönből házat építtetett. A híres JÓKAI-villa Költő-utca 21. szám alatt ma is áll.

⁹ 1858. augusztus 21-től 1880. január 11-ig, amikor JÓKAI az „*Üstökös*“ felelős szerkesztői tisztségét SZABÓ ENDRÉNEK adta át.

¹⁰ „A látható Isten“. Előszőr: Koszorú, 1879. I. kötet. (492. lap.) Könyvalakban előszőr: Életeremből, I. kötet. (16. lap.) Budapest, 1886. RÁTU MÓR. Új kiadás: u. o. 1893. (19—20. o.)

Az „*Üstökös*“, amelynek első száma előregyűjtött előfizetőkkel 1858. augusztus 21-én látott napvilágot, JÓKAINAK, a lap tulajdonosának szerkesztésében és kiadásában, LANDERER és HECKENAST Egyetem-utca 4. szám alatti nyomdájában, hetenként egyszer, szombati napon „sokféle képpel ellátva“, kis íven, 4-edrét jelent meg; előfizetési ára egész évre 6 forint, félévre 3 forint, három óra 1 forint 50 krajcár volt. Egy-egy évfolyama külön-külön lapszámozással ellátott négy-négy kötetből állott.

E lapjáról, nevezetesen azokról a nehézségekről, amelyek között megindult, maga JÓKAI még a következőket jegyezte fel:

„... ismét egy új vállalatot kezdeményeztem. Az *első* magyar karikatúrákkal illusztrált humorisztikus lapot *Üstökös* cím alatt.“

„A kezdeményezés nehéz volt: se humorisztikus író, se karikatúrarajzoló hozzá. Magamnak kellett kezdetben írnom is, rajzolnom is,¹¹ később segített maga a közönség. Azóta a magyar humor magas fokra fejlődött mind iro-

¹¹ JÓKAI ismételten és bőven írt a már kora gyermekségében megnyilvánult rajztehetségről, amely felől a nagyközönség előtt először a „Nagy Tükör“ lapjain tett bizonyosságot. „Ifjúkoromban festőnek készültem, volt tehetségem hozzá s kezdetben biztató szerencsém.“ (Életemből, I. kötet: „A látható Isten.“ 5. lap. Budapest, 1886. RÁTH MÓR.) „Nekem gyermekkori játékszerem sem vala más, mint a palatábla meg az írá. A mit írtam, ahhoz rajoltam is, s a mit rajoltam, ahhoz valami történetet is írtam. A legelső piktúrám hat esztendőskoromban egy farkas volt, s alá ez a, történetesen alkaikus vers írva: „búsulást hallata bokorban egy farkas“. Hogy mi búsította el olyan nagyon azt a farkast, arról most már fogalmam sincs. Hanem a farkas meg a vers most is megvan valahol, mert késsel volt belekarcolva a nagy palatáblába. Második művészi kísérletem egy szörnyeteg vers mellékletében a hírhedett Róth-féle család gyilkosának arcképe volt. Ekkor már hét esztendőskor voltam. Jó apám dicsekedve mutogatta azt az ismerősöknek s sokáig ott láttam azt a bibliába eltéve.“ („A láthatatlan Isten.“ Koszorú, 1879. I. kötet, 196. l. U. a.: Életemből, I. kötet, 13. l. Budapest, 1886. RÁTH MÓR.)

A következő feljegyzéseket komáromi gimnazista koráról írta: „Orbán Gábor városi rajztanárnak minden architektúrai tudományát végig kitanultam s olyan szépen felépítettem — papirosra — Theseus templomát, hogy arra mindenki egyszerre ráismert, a ki csak valaha látta Theseus templomát. Így fejtett ki bennem a festészet szenvedélye. Tizenöt éves koromban már egy általam rajzolt arckép (Tóth Ferencz püspöké) megjelent kömetszetben; s a ki csak híres ember volt Komáromban, azt mind lerajzoltam tusban, punktirozva, aczélmetszés módra. Majd egy Siklósi nevű piktor vetődött oda, a ki megtanított akvarellbe és olajba festeni. (Az én életem regénye: Az én iskolatársaim“ (1893), JÓKAI MÓR hátrahagyott művei, V. kötet, 161. lap. Budapest, 1912. RÉVAI Testvérek.)

dalmi, mind művészi tekintetben; de azért az *Ústökös*nek első évfolyamai becsesek maradnak, melyekben a szöveget is, a képeket is maga a közönség hordta össze: jellemezve magát a magyar népeletet.“

„A csörgő-sipka alatt harcoltak a koreszmék. Tizenkét évfolyama e humoros lapnak élő képét örökíti meg a kort jellemző eszméknek és észjárásoknak. Ebben is egy új álnév alatt működtem, mint Tallérossy Zebulon.“

„Ugyanebben a lapban kezdeményeztem én a nemzeti öltözet viselését (1860-ban), mint eleven tiltakozást az elnemzetietlenítés ellen; a mi az egész országot magával ragadta, s éveken át fönntartotta magát.“¹²

Az alábbi sorokban folytatólag kecskeméti jogászéveire emlékezik vissza: „Engem pedig megtettek rajztanárnak. Értékesítettem a komáromi tanulmányaimat. Valóban értékesítettem. Mert később annyi magántanítványom akadt, a ki *fizetett* havonként két forintot, hogy egész úrrá lettem... E közben pedig festettem olajba a portrékat. A kikre emlékezem Kecskemétről, a következők: Legelőször is a szép háziasszonyom maga (Gyenes Mihály városi mérnök felesége), azután a szívem mágnesa, a szép kék szemű, szőke hajú görög leány, Frankó Julcsa; majd a még annál is szebb, junói termetű, fekete hajú Matolcsy Mari. Azután Petőfi Sándor (kék kvekkerben, sárga gombokkal, kecskeméti színész korában); valamennyi professzorom és Szalay Sándor, Sallay Jancsi, Gaál Józsa, Zabolay Pista, Hartman Pali és nem tudom még hányan. Följegyzem még, hogy a festett arcképekért „festék és vászon“ áraban öt forint tiszteletdíjat kaptam (kivéve Petőfit és a szép hölgyeket).“ (U. o. 173. lap.)

A következő sorok ismét a komáromi diák évekről emlékeznek meg: „Az olajfestésre megtanított egy Komáromon átutazó vándor-festő: Siklósi Vastag Miklós: a ki városunkban étappeot tartott arcképfestést végezt, s a mellett kálvinista tornyok számára csillagos gömböket aranyozott. Ő volt az egyedüli mesterem.“ („Volt, van és lesz.“ (1890.) U. o. 185. lap.)

Az alábbiakat újból kecskeméti jogász éveiről jegyezte fel: „Végre jött a rajzmesterség. Erre nem akadt vállalkozó. Én aztán nagy szegénylősen előálltam. Új ember voltam itt, senkisé ismert; megneveztem magamat; tudok rajzolni annyira, hogy mást is taníthatok. Megerősítettek. — — — Hogy a rajziskolámból valami híres mesterek kerültek volna elő, azt nem állítom, de hogy a tanórámról soha senki el nem maradt, azt is tudom. A ki későn jött, azt megdöngönyöztem.“ (Emlékeimből: „Mivel töltötték az időt a hajdani diákok?“ Korrajz. (1902.) JÓKAI MÓR hátrahagyott művei, IV. kötet, 270—271. lap. Budapest, 1912. RÉVAI Testvérek.)

A rajzban, illetőleg a festésben való jártasságáról bőven ír még JÓKAI „A tengerszemű hölgy“ című regényében, amelynek ő maga a hőse és a melynek hősnőjében, a tragikus sorsú, szépséges Erzsikében mintha szíve kecskeméti „mágnesének, a szép kék szemű, szőke hajú“ FRANKÓ JULCSÁNAK emléket idézte volna fel. („A tengerszemű hölgy“: Nemzet, 1888. Könyvalakban először: 1890. Budapest, RÉVAI MÓR.)

¹²„Jókai Mór önéletírása.“ Pesti Hirlap, 1896. augusztus 4. (Második és befejező közlemény; az első u. o. augusztus 3-án jelent meg.)

E soraiban a „*Vasárnapi Újság*“ fentebb idézett megállapításán túlment és nyilvánvalóan tévedett JÓKAI, amikor a „*Charivari*“-ról, sőt saját élc lapjairól, „*A Nagy Tükör*“-ról és a „*Kakas Márton Albumá*“-ról is megfeledkezve az „*Üstökös*“-t mondotta az *első* magyar illusztrált humorisztikus lapnak. És ugyanígy téves SZABÓ LÁSZLÓ, valamint DR. GÁL JÁNOS könyvének az az állítása, amely szerint: „Az *Üstökös* volt az *első* önálló képes élc lap Magyarországon“,¹³ illetve, hogy JÓKAI „1858-ban ... az *Üstökös*t alapítja meg, az *első* magyar illusztrált élc lapot“.¹⁴ E tévedésbe esik végül Révai Nagy Lexikona is, azt írván, hogy az „*Üstökös*“ az *első* és legrégibb magyar élc lap.“¹⁵

Az „*Üstökös*“ — amint MIKSZÁTH írta — „rohammal vette be a nagy közönség kegyeit. Már maga a cím is tetszett az országnak, mely a nép csalhatatlan ösztönével egy háborútól várta sorsának jobbra fordulását s az „*Üstökös*“ háborút jelent a közhit szerint. De az egész lap formájában és tartalmában szerencsés volt, új, elütő a többi nemzetek élc lapjaitól, tisztára magyar“.¹⁶

JÓKAINAK lapja címéhez valóban egy „*Üstökös*“ adta az eszmét: a DONATI-féle üstökös,¹⁷ amely 1857 nyarán tűnt fel és amelynek csillagászok számítása szerint június 13-án kellett volna összeütköznie földünkkel. Ám, elmúlván a veszedelem, elmaradván a bejósolt „világ vége“, nagyban folyt az élc elődés a végtelen világűrbe veszett bolygó felett, amely egy év elteltével az „*Üstökös*“ fejlécén tűnt fel újra, maga helyén JÓKAI pompás humora egyik legsikerültebb alkotásának, Kakas Mártonnak tolas-taréjos fejével. E fejlécen az „*Üstökös*“ címszó stilizáltan megrajzolt betűkből van összeállítva, amelyeknek JÓKAI az *első*

¹³ SZABÓ LÁSZLÓ: Jókai élete és művei. 159. lap. Budapest, 1904. Athenaeum.

¹⁴ DR. GÁL JÁNOS: Jókai élete és írói jelleme. RÁKOSI JENŐ előszavával. 178. lap. Berlin, LUDWIG VOGGENREITER, Concordia-nyomda, Pozsony, 1925.

¹⁵ 18. kötet, 676. lap.

¹⁶ I. m. II. kötet, 12—14. lap.

¹⁷ DONATI, GIAMBATTISTA, pisai születésű olasz csillagász (1826—1883). Több bolygót fedezett fel, közöttük az 1858. júniusában feltűnt nagy üstökös is, amelyet róla neveztek el. 1864-től igazgatója volt a Firenze melletti arcetrii observatoriumnak.

szám első oldalán közzétett verses „Prolog“-ja adja szellemes magyarázatát, egyúttal a lap sokoldalú programját is érdekesen körvonalazván a következőkben:

„Az első betűben láthatunk két férfit,
Szeges buzogánnyal, kik tudniillik a
Lábuk alá gázolt könyvet agyoncséplik:
Az ott — a *kritika*.

A második betű *tűzokádó sárkány*,
Satyra a neve, félnek tőle nagyon.
Keresve keresi, mindenfelé járván,
A kit megharapjon.

A harmadik betű *symbolumos* képe
Képviseli nálunk a *viczket* és a *bonmót*-t
A sok barbár csillag-kép között az égbe
Ez is eljár kómót.

Negyedik égi jegy, sokak által ismert:
A tudósok szerint a belseje ó-bor.
Örömet vizsgálják a poéták is, mert
Ez a legjobb *humor*.

Az ötödik betűt puskával kezében
Nézhetnők vadásznak;
Az is ő és nem más, lövöldözvén szépen
Hol „bakot“, hol „kacsát“: neve *újdondászat*.

Az előtte járó csudát nézi vadnak:
Krinolin az alja,
Paméla,¹⁸ napernyő a kettős pont rajta;
Ezen szörnyeteget nevezik *divatnak*.

Végző hieroglyph versírók jelképe:
Orrából, szájából ömlik a víz bőven;
A szegény poéta áldás mindenkép e
Száraz esztendőben.“

Az „*Ústökös*“ kezdeti évfolyamainak állandó rovatai a tartalomjegyzékek összefoglalása szerint — a „Prolog“-ban körvonalazott programnak megfelelően — egyebek között a következők voltak: „Költemények. Elbeszélések és történeti adomák. Borkorcsolyák. Feljegyzésre méltó dolgok. Szójátékok. Arany mondások. Szép hegedűszó. Kapcziózus kérdések. Retrospectus. Távirati sürgönyök. Kocsmai diplomaták. Hiteles hí-

¹⁸ Annakidején divatos női kalap, amely nevét valószínűleg BALZAC „Paméla Giraud“ című ötfelvonásos színművének hősnője, egy szegény, de erkölcsös virágkészítő leány után kapta. A színművet 1843. szeptember 9-én a párizsi Théâtre de la Gaité mutatta be.

rek. Tutti frutti. Keserű cseppek. Humoreszkek. Korrajzok. Szatírák. Epigrammák. Tréfák, adomák. Furcsaságok. Rébuszok. Szerkesztői sub rosa.“ És e sok változatos, színes rovat javát JÓKAI kiapadhatatlan humora termelte, az ő varázsos tolla írta, aminthogy az „Üstökös“-nek a köztudatban fogalommal vált három kitűnő alakja, akiknek mindmáig nem akadt mása élclapirodalmunkban: Kakas Márton, a politikus csizmadia és Tallérossy Zebulon ugyancsak JÓKAI humorának a terméke; azé a humoré, melyet már kora igen nagyra becsült. „Jókai humora — állott HAJNIK KÁROLY *Országgyűlési Emlékkönyvének* Jókairól írt jellemrajzában¹⁹ — ma páratlan egész Európában; s ha humorának angol, francia, vagy akár csak német nyelven adott volna kifejezést, ma európai hírnév humorista volna, és JEAN PAUL, THACKEREI (sic!) és BOILLEAU (sic!) mellett foglalná el helyét!“

JÓKAI már fiatal korában nagy érdeklődéssel fordult a humor, nevezetesen a magyar népi humor felé. Az 1850-es évek elején megkezdett és bámulatos szorgalommal folytatott adomagyűjtő munkásságának első nyomait az 1853-ik és 1854-ik esztendőre szerkesztett két „*Országos Nagy Naptára*“²⁰ tünteti fel: az egyikben 50 adomát és életképet, a másikban anekdotákat tett közzé. A két naptárt „*A magyar nép adomái*“ című könyve követte.²¹ amelyben 300 népadomát adott ki; ezt olyan mohón kapkodta széjjel az elbűsült magyar nemzet, hogy már a következő évben 150 új adomával kibővített második kiadása jelenhetett meg,²² amelynek anyagát JÓKAI a következő vezérszavak alatt csoportosította: Anekdoták Mátyás királyról. Nevezetes férfiak anekdotái. Népmesék. Tájadomák. Osztályadomák. (1. Táblabírák. 2. Katonaadomák. 3. Színészadomák. 4. Kortesség, insurgensek. 5. Papok, diákok. 6. Poéták. 7. Orvosok, borbélyok. 8. Vadászok.) Faj-adomák. (1. Cigány. 2. Oláh. 3. Zsidó.)

¹⁹ Pest, HECKENAST GUSZTÁV, 1886. 269. lap.

²⁰ Mindakettő: Pest, EMICH GUSZTÁV, 1852., ill. 1853. Képekkel.

²¹ Pest, 1856. HECKENAST GUSZTÁV.

²² Pest, 1857. HECKENAST GUSZTÁV. JÓKAINAK ez a műve tíz kiadást ért el. 1867-ben jelent meg a harmadik (u. o.), 1872-ben pedig „A magyar nép élce szép hegedűszóban“ új címmel a negyedik kiadás. (JÓKAI MÓR munkái, népszerű kiadás, 72—73. Pest, *Franklin-Társulat*.) A tizedik kiadás 1907-ben ugyanitt látott napvilágot. (JÓKAI MÓR válogatott munkái. 26.)

Feliratok. Népszokások. Elegy. (Vad fordítások.) Székely adomák.

Az „Üstökös“ anyagát is ebből a mérhetetlenül gazdag tárgykörből merítette JÓKAI, aki a maga írói művészetében az adomagyűjtést értékelte a legmagasabbra. 1858. december 15-én az Akadémia levelező tagjává választatván, 1860. január 30-án a magyar néphumorról tartott székfoglaló felolvasásában²³ — az első magyar folklorisztikus tanulmányban — büszkén hivatkozott az „Üstökös“ lapjain közzétett adomáinak nagy számára:

„Ha engem valaki számadásra talál vonni — fejezte be szavait —, mi jögon foglalok itt helyet, nem fogom azt mondani, hogy ime, írtam ennyi. meg ennyi regényt, mert azok valószínűleg néhány lustrum elmúltával DUGONICSNAK azon korszakban közkedveltségű regényei szomszédságában fogják pihenni a boldog elfeledés álmát, de fogom mondani azt, ime e kötetekben gyűjtöttem össze a magyar néphumor elszórt adalékait, ezeket hagytam az utókorra, és ezek a kötetek élni fognak, és tanúskodni, míg a magyar él; az pedig él, míg a világ áll.“

Ugyane székfoglalójában JÓKAI mintegy harmadfélezerre becsülte három év alatt közrebocsátott magyar adomáinak a számát: és ennek a hatalmas anyagnak jelentős része az „Üstökös“-re esik. SZABÓ LÁSZLÓ szerint²⁴ JÓKAI a magyar néphumort tárgyaló székfoglalóját 1861-ben, az Akadémia rendes tagjává történt megválasztása alkalmával olvasta volna fel: ez a megállapítás már csak azért sem állhat meg, mert nyilvánvaló, hogy a szóbanforgó székfoglaló, amelyet már 1860 elején két folyóirat teljes szövegében közzétett, nem hangozhatott el egy évvel utóbb, 1861-ben.

Az „Üstökös“ vezéralakja, az elpusztíthatatlanul élettelijs Kakas Márton, JÓKAI alteregója először 1856-ban, a „Vasárnapi Újság“ hasábjain tűnt fel.

„Az én nevem KAKAS MÁRTON. Ezt azért bocsátom legeslegelőre, hogy egyszerre mindenki hevenyében elmondhassa rá a maga megjegyzéseit, élczeit

²³ Magyar Akadémiai Értesítő. A Nyelv- és Szépirodalmi Osztály Közölyne. Az Akadémia megbízásából szerk. TOLDY FERENC, 1860. Első kötet, 9. lap. Pest, EMCH GUSZTÁV. — Vasárnapi Újság, 1860. február 6 i hatodik és február 12-i hetedik szám. — JÓKAI: Emlékeim. I. kötet, 169. lap. Budapest, 1875. RÁTH MÓR.

²⁴ I. m. 160. lap.

és mókáit s többet ne bajlódjunk vele" — vezette be a lap június 1-éről keltezett 22-dik számában első levelét, majd így folytatta: „Nem kevesebb az én szándékom, mint a „Vasárnapi Újság“-hoz állandó színházi tudóítónak beszegődni. Igaz ugyan, hogy én most jöttem a faluról s tegnap láttam először színdarabot (nem mondhatom, hogy *hallottam* is, mert néma darabot adtak, — hihetőleg süketek kedvéért), hanem hiszen ezzel a bevezetéssel más színbíráló is nyitott be tudtomra s nem mondok vele semmi újat. — ...én igen kellemetes ember leszek, nekem nem kell sem tiszteletdíj, sem ingyenzártszék, sem hírlappéldány, sem nyájas mosolygások s egyéb mellékes accidentiák, sőt nem mondom, hogy egy-egy döböz tőrővel is nem kedveskedem azért, hogy leveleimet felvegyék; továbbá párbajt sem vívok; (jó is volna! azt mondanák: „Kakasviadal“) és senkibe sem leszek szerelmes.“

Az első azévben 30, 1857-ben ismét 30, 1858-ban 28, 1859-ben 30, 1860-ban 18, 1861-ben 6, végül 1862-ben 5 levél követte; amelyek „Kakas Márton a színházban“, „Kakas Márton a műtárlaton“, „Kakas Márton imitt-amott“ címmel hol a humor álarca alá rejtett értékes kritikákat közöltek a Nemzeti Színház előadásairól és a képkiallításokról, hol az előző hét eseményeiről számoltak be eleven, derűs sorokban. Kakas Márton rohamosan elterjedt népszerűségének első bizonyítéka az az alkalmi poéma, amely „Dorombos“ aláírással ismeretlen versfaragó tollából a „Vasárnapi Újság“ 1856. október 5-iki 40-ik számában jelent meg.

Amikor pedig Kakas Mártont a „Kakas Márton Album“-ából, majd az „Üstökös“-ből látható alakban is megismerte a közönség, a sarkantyús-csizmás, magyarruhás, fokossal hadonászó kakasfejű emberke furcsa figurájának híre, népszerűsége országosra nőtt. „Egy divatba jött újalakú sipkát Kakas Márton nevére neveztek el“, állott a „Nővilág“-ban,²⁵ „a Csapó utcán egy korcsmának, „Kakas Márton“ nevet adtak. A czégen, virító ékes öltözkéiben, paripán lépdél Kakas Márton“, írta a debreceni „Hortobágy“,²⁶ amelynek e sorait a „Vasárnapi Újság“ is átvette.²⁷ A miskolci „Olvasó-egyesület“ szép tájékoztatóval tisztelte meg Kakas Mártont humoros cikkeiért, amelyet JÓKAI a kaszinó elnökének, KRAUDY ANTALnak a következő levélben köszönt meg:

²⁵ 1860. július 29.

²⁶ 1865. április 23.

²⁷ 1865. április 30.

„Pest, 1861. febr. 3.

Igen tisztelt Barátom!

A miskolczi polgár-egylet szíves megemlékezése folytán a mult hóban egy igen becses ereklyét voltam szerencsés kapni Kakas Márton számára, melyért is ő rögtön rám bízta, hogy kegyednek és a polgár-egyletnek legnagyobb köszönetemet átadni el ne mulasszam.“

„Én azonban természetes lustaságomnál fogva mind ekkorig nem jutottam el odáig, hogy a kalamárisomba tintát vegyek, e miatt most kénytelen vagyok valami poémát kigondolni Kakas Márton kimentésére, amit azután kérek hivatalosan jegyzőkönyvbe vétetni.“

„Kakas Márton anyira megörült a kapott fegyvernek, hogy ámbár ez ideig nem szokott dohányozni, az ajándék által felbuzdítottván, pipás-emberré kvalifikálódott s addig nem akart nyilatkozni, még öröndetes előmeneteléről tanúságot nem tehet.“

„Egyébiránt a pipa üveg alatt és zárt helyen tartatik, a miskolczi derék polgár-egylet pedig még annál is biztosabb helyen, alulírt becses kebelében.

Jókai Mór.“²⁸

JÓKAI sokáig titkolván, hogy Kakas Márton álarca alatt ő maga rejtőzködik, e néven közrebocsátott írásai már régen közkedveltek voltak, amikor szerzőjük kilétét a nagyközönség még mindig nem ismerte. A titkot a türelmetlenül érdeklődő olvasók előtt 1858-ban, az „Üstökös“ azévi november 15-én kibocsátott 13. számának egyik szerkesztői üzenetében fedte fel, ám akkor is csak a következő burkolt formában:

„S. A. Újhelyre. B. Pál úrnak. Azon tisztelt többek nevében hozzám intézett felszólítására, hogy mondanám meg voltaképen: ki légyen az a Kakas Márton? ezen őszinte és kimerítő felvilágosítással szolgálhatok kegyednek: Kakas Mártont én igen jól ismerem és nagyon régóta: én magam tartottam őt a keresztvízre 1855-ben, június 3-án, a mikor született.²⁹ Csodagyerek volt, mert szakállal és fogakkal jött a világra s születése első órájában már nekem kritikát írt a Vasárnapi Újságba. Azóta is én neveltem és tápláltam s még most is házamnál tartom, s minden falatomat megosztom vele; s mikor magam kifáradok, akkor őt ültetem le, hogy dolgozzék tovább helyettem, a mi reám nézve nagy kényelem és könnyebbség. Ebből tetszik látni, hogy mi igen jó barátságban élünk egymással. A mi külső alakját illeti, ne tessék azt gondolni, mintha csakugyan olyan taréjos volna, a minőt a naptár kapujára fes-

²⁸ MIKSZÁTH i. m. II. kötet, 14—15. lap.

²⁹ JÓKAI nem említi a születés helyét. A „Vasárnapi Újság“ 1855. június 3-i számában „Kakas Márton“-nak nincsen írása, de még csak neve sincsen megemlítve.

tetett magának,³⁰ sőt inkább jó formán kopasz a teteje: képe rendesen savanyú, orra, ha a hideg megcsípi, veres; bajusza hosszú, szakállá mind meg van. Arczképe még eddig nem jelent meg, mert várni akar vele egy pár esztendőig, a mikor a Vasárnapi Újság nagy pénzt fog érte fizetni, hogy egy híres embert kapjon, a kinek az arczképét kiadja; hanem addig is van nekem egy rettenetes nagy arczképem, a mitől minden gyerek megijed Lauffer és Stolp könyvkiakaratában, azt én átengedem neki, legyen az övé. Egyébiránt ha személyesen kíván vele kegyed találkozni, az egy kissé bajos lesz, mert ő szobámat soha el nem hagyja; én pedig mindég egyedül vagyok. Ez is rébusz, a minek megfejtése nem következik a jövő számban.“

Titkolózásának utóbb humoros alakban okát is adta JÓKAI. „Ki hát az a Kakas Márton?“ című írását,³¹ amelyben Kakas Mártonnal, a tintatartója tetején feltűnő különös emberkével való első találkozásáról és a vele folytatott párbeszédéről számol be, így vezette be:

„Jó idő óta, hol levélben, hol galléromnál ragadva kérdezgetnek itt is, amott is, hogy bizonyos Kakas Márton kilétéről és hollakáról adnék tudósítást; mindezen közérdeklődésre eddigelé jónak láttam kitérőleg felelgetni, azt is gyaníthatva, hogy tán e kíváncsiság olyan érdemes urakat is bánthat, akik szeretnék megtudni, vajjon ez a becsületes ember hol csavarog olyankor, a mikor más becsületes ember a személykereseti-adót fizeti? s hol lehetne egy szerény Mahuzettel rátalálni s hosszú restantziáit ama ennyi, meg ennyiből megsteuereintreibolni rajta? Azt éppen nem mondhattam az érdeklődőnek, hogy én magam legyek az, mert akkor rám nyomják, hogy két fejem van, fizessek mind a kettőtől; azt sem válaszolhattam, hogy nem ismerem, mert hiszen hűséges dolgozótársam! Hát csak tartottam egy ideig a közönséget holmi „ibis-redibis“ féle válaszokkal; hanem valamelyik vasárnap nagyon megszorítottak.“

Ám Kakas Márton írásai nemcsak az időszaki sajtóban, hanem a könyvészetben is helyet foglalnak. Önálló prózai és verses műveinek bibliográfiája időrendben a következő:

Kakas Márton naptára. Okos emberek számára való kalendárium, 1859—1864-re. Hat évfolyam. Pest, 1859—1861: LANDERER és HECKENAST, 1862—1864: HECKENAST GUSZTÁV.

³⁰ Nem naptár, hanem a „Kakas Márton Albuma“, amelynek címlapján Kakas Márton alakja látható.

³¹ „Életemből“, III. kötet, 164. lap. Budapest, 1887. RÁTH MÓR. Ugyanez a kötet Kakas Márton következő írásait foglalja magában: Kakas Márton arcképcsarnoka. (20 arckép. 1865.) Kakas Márton levele saját magához (1860). Kakas Márton a pokolban, Kakas Márton a műtárlaton, Kakas Márton levelei a Vasárnapi Újság szerkesztőségéhez (13 színházi kritika).

Kakas Márton tolltaraja. Kiválogatott versei, levelei és apróbb elbeszéléseiből. Két kötet. Pest, 1860. HECKENAST GUSZTÁV.

Kakas Márton politikai költeményei. Pest, 1862. EMICH GUSZTÁV.

Kakas Márton humorisztikus levelei. (*Kakas Márton tolltaraja* új címkiadásban.) Pest, 1871. HECKENAST GUSZTÁV.

És Kakas Márton emléke megmaradt három későbbi humorisztikus folyóirat címében is: 1879-ben Egerben jelent meg a „*Kakas*“,³² 1894-ben indult RÁKOSI VIKTOR közkedvelt, hosszúéletű élclapja, a „*Kakas Márton*“,³³ végül 1936-ban az amerikai Akronban (Ohio) látott napvilágot a „*Kakas Márton Lapja*“.³⁴

Versenyzett népszerűségben Kakas Mártonnal a politikus csizmadia, aki előbb a „*Nagy Tükör*“ első, majd utóbb az „*Üstökös*“ utolsó lapjain fejtette ki felesége kérdéseire adott együgyűen tudálékos, mégis találó válaszaiban nézeteit a világ folyásáról, a politikai élet jelentős cseményeiről. Egy-egy sikerültebb mondása szájról-szájra járt országszerte s hatásuk alatt 1861-ben a miskolci csizmadia-céh JÓKAIT az „*Üstökös*“ méltó társának, a „*Bolond Miská*“-nak megteremtőjével és szerkesztőjével, TÓTH KÁLMÁNNAL együtt tiszteletbeli tagjává választotta: azidőtől kezdve a két költő és jóbarát „csiszlik pajtás“-nak titulálta egymást.³⁵

1861. június 15-én tűnt fel az „*Üstökös*“ben Tallérossy Zebulon, a hosszúképű, nagyszakállú, kedélyesen furfangos felvidéki nemes, akinek barátjához, a jellemét nevében viselő Mindenváró Ádámhoz humoros zamatú, tót nyelven írt közérdekű, politikai tárgyú levelei, amelyekből az utolsó négyet 1898-ban a „*Magyar Hirlap*“-ba írta JÓKA³⁶ és amelyek utóbb

³² 1879. április 5-től augusztus 9-ig 16 száma volt. Ugyanazon évben „*Egri Lapok*“-ká alakult át.

³³ 1894. szeptember 30-tól 1914. augusztus 2-ig huszonegy évfolyama volt.

³⁴ Az Országos Széchényi Könyvtárban meg van az 1936-i (első) évfolyam november 1-én megjelent 2. száma.

³⁵ MIKSZÁTH i. m. II. kötet, 14. lap.

³⁶ Január 1., 16., február 24. és április 10.

kiválogatva könyvalakban is megjelentek,³⁷ sok éven át a magyar ember legkedvesebb olvasmányai közé tartoztak. Maga JÓKAI annyira megkedvelte Tallérossyt, hogy később egyik leg-híresebb regényében, „*A kőszívű ember fiai*”-ban³⁸ Mindenváró Ádámval együtt mellékalakként állította be. E regény idegen-nyelvű kiadásai útján mindkettőnek híre-neve nemcsak szerte Európában, hanem Amerikában is ismertté lett.³⁹ És Tallérossy Zebulon elérte a világot jelentő deszkákat is: JÓKAI „*A Barangok, vagy a peoniai vojvoda*” című vígjátékában neki is jutott szerepet.⁴⁰

JÓKAINAK az „*Üstökös*”-ben közzétett versei, amelyeknek burkolt értelmét a korlátolt cenzúra nem fogta fel, de igen jól kiolvasta a sorokból a magyar közönség, megénekeltek a szabadságharc kimagasló alakjait, a külföldre menekült magyarokat, kigúnyolták a Bach-korszakot és annak idegenből idecsődült „Beamter”-eit, az 1861-es rövidéletű „kis alkotmány” idejében pedig a képviselőválasztásokkal, a pártkérdésekkel, a politikai tárgyalásokkal foglalkoztak. Ám a sok humoros vers között nem egy komoly, sőt drámai hangút is írt az „*Üstökös*”-be

³⁷ JÓKAI MÓR: „Tallérossy Zebulon levelei Mindenváró Ádámhoz.” Bevezette és jegyzetekkel ellátta: DR. VÁRDAI BÉLA. Budapest, LAMPEL RÓBERT. (WODIANER F. ÉS FIAI.) 1900. Magyar Könyvtár, 193. szám.

³⁸ „Hon”, 1869. Könyvalakban először: Pest, 1869. ATHENAEUM. Hat kötet.

³⁹ Német nyelven Magyarországon: először Pester Lloyd, 1869; másodszor: Pester Tagblatt, 1872. Németországban: „Der Mann mit dem steinernen Herzen”, OTTO JANKE, Berlin, 1874 és 1885. Angliai angol kiadás: „The baron's sons.” Translated from the hungarian by PERCY FAVOR BCKNELL. Edinburgh, 1901. COLSTON AND COY. (Megvan az Országos Széchényi Könyvtárban. Ezzel szemben DR. GÁL JÁNOS i. m. az angliai kiadásról így emlékezik meg: „The baron's sons.” Rövidítve. Fordította: P. F. BICKNELL. W. SCOTT, London, 1900, 1902.) Francia kiadás: „Les fils de l'homme au cœur de pierre.” Traduit du hongrois par ANTONINE DE GERANDO—TELEKI. PAUL OLLENDORFF, Paris, 1880. Lengyel kiadás: „Serce kamienne.” GUBRYNOWICZ I SCHMIDT, Lemberg, 1882. Cseh kiadás: „Muž kamenneho srdce.” Prága, 1887. Amerikai angol kiadás: „The baron's sons. L. C. PAGE, Boston, 1900.

⁴⁰ JÓKAI a „Barangok”-at a Vígszínháznak a millenniumi évében, 1896. május 1-én tartott megnyitó előadására írta. A darab sem a nagyközönség, sem a kritika részéről nem találván kedvező fogadtatásra, mindössze még kétszer, május 2-án és 3-án volt műsoron.

JÓKAI: ezek között a „Milyen szerények a halottak“,⁴¹ Széchenyi halálára“,⁴² „Magyar madarak Párisban“,⁴³ „Ima 1861 kezdett“⁴⁴ címűek megrázóan erőteljesek.

Az „Üstökös“ köteteinek átlapozásánál önként adódik a kérdés, hogy mi úton-módon jutott JÓKAI az azokban közkinccsé tett páratlanul gazdag adomagyűjteményéhez. Mintegy feleletül írja ZSIGMOND FERENC, hogy JÓKAIT „adomafaló szenvedélyének kielégítésében a gyűjtők egész serege támogatta az ország minden részéből. Ő maga is rengeteget olvasott, igen sokat utazott, hol erre, hol arra, tervszerűleg felkeresve a különböző hazai vidékeket, tájszólásokat, hagyományköröket s egyik noteszt a másik után jegyezte tele ezer meg ezerféle aprósággal“. ⁴⁵ Ám a kérdésre magától JÓKAITól közvetlenül is kapunk választ:

„Hogy tárgyból nem tudok kifogyni — írta — abban segítségemre van maga a közönség. Ami csak jellemző adat, ötlet fölmerül a napok történetében, azt nekem mindenünnen beküldi egy-egy ismeretlen jó barát. Két élő krónikája volt a magyar közéletnek: Deák Ferencz és Nyáry Pál; azokat én jó barátaim, mondom inkább, protektoraim közé számítottam, tö-

⁴¹ 1859. január 1. Első szám, 5. lap. A vers PETŐFI emlékének szól.

⁴² 1860. április 14. V. kötet, 15. szám, 113. lap.

⁴³ 1860. szeptember 1. VII. kötet, első szám, első lap. Ezt a verset az „Üstökös“-re való hivatkozással 1860. szeptember 9-i számába átvette a „Vasárnapi Ujság“, érdekes magyarázatul előrebocsátván a következőket: „BOLEMANN, kisújszállási gyógyszerész néhány tűzokkal Párisba utazott, hogy azokat ott a franciák császára által gazdagon dotált állatgyűjteménynek át-szolgáltassa. Az utazás s a madarak átadása valóban megtörtént s BOLEMANN ajándékát nemcsak szívesen fogadták, hanem a vállalkozónak alkalma volt III. NAPOLEON császárnak a St. Cloudi-palotában személyesen is bemutatni mind önmagát, mind három magyar tűzokját, melyek a sok bajjal járt utazás ellenére, mely itthon már megszeldült madarait teljesen elvadította, szerencsésen megérkeztek rendeltetésük helyére. A császáron kívül a kis császári herceg s más nagyok is megnézték a tűzokokat. BOLEMANN úr figyelme viszonzásául s költségei kárpótlásául Napoleon császártól egy értékes briliánt-művet nyert. A három tűzok a boulognei erdőben létező állatseregletbe adatott, hol oly állatok őriztetnek, melyek Franciaországban nem találhatnának, de tenyésztésük kívánatos. Ez új hazájokban a három indigena közül az egyik hím, mint halljuk, nem soká élhetett túl a hazájától elválást s néhány nap múlva már kimúlt, a fennmaradt pár (hím és nőstény) lassanként hozzá szokni iparkodik az új viszonyokhoz.“

⁴⁴ 1861. január 5. VIII. kötet, első szám, első lap.

⁴⁵ ZSIGMOND FERENC: „Jókai.“ 341. lap. Budapest, 1924. Akadémia.

SZOMBATON JUL. 1. 1848.

Ugyanabban Grandsián után 465 szén
El-lik emelet, és Doranyi után 16
sz. Fogelilla és 1-20 emelet Szer-
reimel Miklós művésztől.

Előfizetés.

Három hónap helyben	3 fl.
Hat hónap	6 fl.
Egy év	12 fl.

Felelős szerkesztő: Lanká
Gustáv.

1-2 SZÁM.

Vidéken előfizetési minden posta-
biztoslatnál.

Előfizetés.

Három hónap vidékre	3 fl. 50 kr.
Hat hónap	6 fl. 50 kr.
Egy év	13 fl. 50 kr.

Kiadó: Lanká Gustáv,
és Szerkesztő Miklós.

CHARIVARI

893

(DONGÓ.)

Világos beszédkör.

Juntas huszonnyolcadik és csavallt jószágok a
köték, csavallás-lások, piacértek, meg egy két
híteg oklodeses dologkerül.

Ezen híteg jóslata azahatvanezer ember
megfellemlt a testvér városban.

Több család kenyérrel, és szalammal ellátva a
zúgigélbe vanult.

Többesázan Fülöp, Vácz, Pálya, vagy a
kőbányás rádolnak.

részszalaggal volt szegélyezve a láthatár. A' ge-
léri-begy felett fekete felhő lebegett.
Zagást is lehetett hallani. Oh de milyen za-
gást.

A' városban toronyas lévő óra kilencz helyett
üzet üzent.

A' tyúkok kakoroltak. Minden állat megin-
dult, csak a' kétvéres lakosai maradtak helyben,
kivéve a' még nappal megszaladtak.

Minden vendéglő lömve volt, de mindent csak

Az órák meg duplázottak, a' csirkék meg-
triplázottak.

Igen igen sokan lelték magokat.

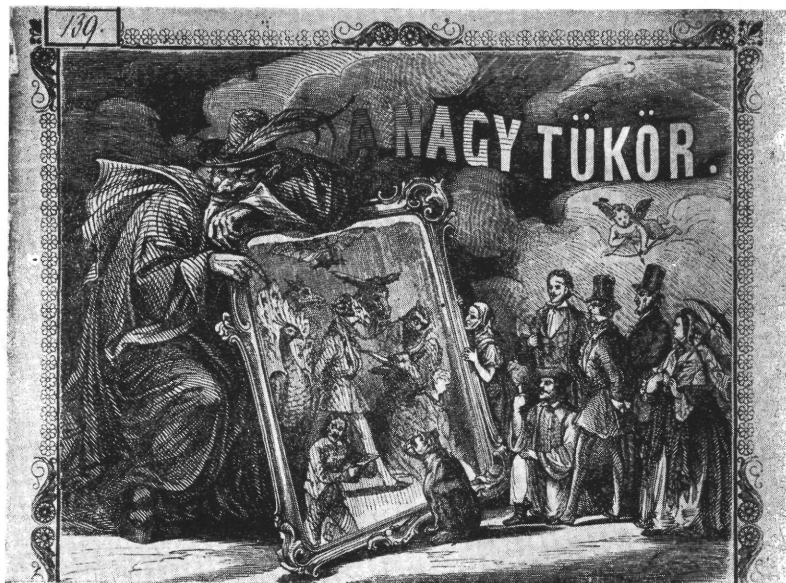
Találkozik kik gyönyörűre fullaszták felel-
müket.

Huszonötödikére nem volt bizonyos a' felvá-
dás.

Tenérdek ember nyugodt le a' magasztos
hítegben.

Lebetett nyitott ajkakkal, meredőszemekkel, fel-

A Charivari homlokírása.

A Nagy Tükör borítéklapja.

1. SZ.
Augustus 21-én 1858.

Megjelenik minden szombatnapon egy iven sokféle képpel ellátva.

Előfizetési ár:
Egy évi hármasra, azaz 4 hónapra 2 ft. egész évre 6 ft. — Előfizethető minden postahivatalnál és könyvársznál.

Kiadó-hivatal:
Pesten egyetem-utca 4-ik szám.

AZ ÜSTÖKÖS.

Humoristico-belletristicus hetilap.

M. N. MÚZEUM KÖNYVTÁRA
Hírlap-Könyvtár
Műveleknapló
1857. évi. 109. sz.

P R O L O G.

Az Üstökös első homlokírása.

<p>I. szám. Máj. 7-én 1859.</p>	<p>Megjelenik minden szombatnapon egy iven sokféle képpel ellátva.</p> <p>Előfizetési ár: Egy évi hármasra, azaz máj. 7-ig, júni 14-ig, vagy 2 ft. 10 kr. új pénz; egész évre 6 ft. 20 kr. új pénz. — Előfizethető minden postahivatalnál és könyvársznál.</p> <p>Kiadó-hivatal: Pesten egyetem-utca 4-ik szám.</p>	<p>III. kötet.</p>
--	---	---------------------------

METEOROLOGIAI ÉSZLELETEK

az elmúlt april hórol.

Soha az aprilis változékonyabb kedélyű időjárását 14-től 21-ig. A congressusból sok zivatar és forgó

Az Üstökös második homlokírása.

lük nyertem sok adatot, mit munkáimban fölhasználtam. Magyarországon a vidék tele van anekdotával s a mező népdalokkal.“

„És akármerre járok az országban, jó akaróim (s mint regényírónak minden párt jó akaróm, még a legtúlzóbb nemzetiségek is) mindenütt elémm hozzák azokat a hagyományokat, amik vidékükhöz vannak kötve; régiség-búvárok, történettudósok figyelmeztetnek a történelmi lélek közül kivillanó epizódokra; nyomába igazítanak rejtélyes, titokzatos eseményeknek, rám bízva a lélektani hatást, úgy, hogy mondhatnám, hogy az egész magyar nemzet együtt dolgozik velem.“⁴⁶

Még közelebből: a mostidézett sorok az „Üstökös“-re vonatkoztatva, annak „szerkesztői sub rosa“ címen 1858-tól 1860-ig rendszeresen, azután pedig szórványosan közzétett szerkesztői üzeneteiben találunk igazolásra. A JÓKAI tollából kikerült eleven, színes írások valóban tanúságot tesznek arról a segítségről, amelyet a közönség nyújtott az „Üstökös“-nek, hogy anyagából ki ne fogyjon és egyúttal bizonyítékai annak a közvetlen kapcsolatnak is, amely a közös adomagyűjtés révén JÓKAI és az „Üstökös“ önkéntes munkatársai között megteremtődött. Üzeneteiben nem egyszer maga sürget náluk anyagot lapja számára: „Tisztelt munkatársak! Siessenek önök anekdotákat küldeni nekünk“, írja egy helyen,⁴⁷ míg egy másik — újévi — szerkesztői üzenetében a következők állanak: „Tisztelt munkatársainknak boldog új évet kívánunk s minthogy a gratulációban megelőztük őket, most ők tartoznak nekünk borralalót adni. Van esztendeje, hogy egyiknek-másiknak nem láttuk kezeírását. Ha nem termett gabona, tán csak termett adoma.“⁴⁸ Megörül, amikor egy egyszerű óbudai hajóácsnak, SZABÓ JÓZSEFnek az „Üstökös“-höz beküldött íásaiban komoly értékeket fedez fel és a küldeményeket a szerzőnek, akit a mai kritika bizonyára a „népi írók“, vagy hangzatosabb és éppen ezért még felkapottabb szóval az „östehtések“ egyre növekvő táborába sorozna, két szerkesztői üzenetében is a legmelegebb elismeréssel nyugtázza:

„Önnek küldeményei — írja az elsőben — nemcsak elmés élczük által leptek meg bennünket, de különösen azon kész írói nyelv által, melyen fogalmazva vannak, s mely bármely gyakorlott írónak is becsületére válnék, anyival inkább egy kézmunkával foglalkozó iparosnak. Kérjük, hogy üres órái-

⁴⁶ „Jókai Mór önéletírása.“ Pesti Hírlap, 1896. augusztus 4.

⁴⁷ 1861. október 26. X. kötet, 8. szám, 59. lap.

⁴⁸ 1864. január 2. XV. kötet, 1. szám, 8. lap.

ban folytassa közleményeit: addig is lapunkat küldjük önnek.⁴⁹ A második üzenet így hangzik: „Közleményei mind igen jók és jól is vannak írva, mintha bárd helyett mindig tollat forgatott volna. Nagy öröm ránk nézve, hogy kézműveseinkkel becsületet vallunk.”⁵⁰

És a sok külső munkatárs nem anyagi érdekből dolgozott az „Üstökös”-nek: JÓKAI ugyanis — amint SZABÓ JÓZSEFhez intézett első üzenete s az alább következő „szerkesztői sub rosák” is bizonyítják — tiszteletdíj helyett legfeljebb ha tiszteletpéldánnyal fizette őket. Sz.-nek írja Nagykörsre:

„Hallod-é! Nem addig van ám az, hogy te egyszer beküldesz egy szál adomát s azért aztán világ végéig mindig kapjad az Üstökös; nem nemes levél ám ez, a miért elég volt egyszer levágnod egy törököt, hogy aztán minden unokád ingyen járjon át a hídon, hanem itt minden évharmadba le kell szolgálni az angáriát. Tudod?”⁵¹ Egy másik üzenete így szól: „Mind azoknak, kik lapunkba egy bármily rövid, de használható ötletet küldenek be, tiszteletpéldánnyal szolgálunk; azért kérjük a tisztelt beküldőket, hogy egyúttal azt is tudassák velünk, minő cím alatt kívánják a lapot küldeni. Lehet az álnév is.”⁵²

Ám az „Üstökös” szerkesztői üzenetei, amelyekkel DÖMÖRÖR SÁNDOR „*Jókai adomagyűjtése*” címmel írt terjedelmes hírlapi cikke⁵³ részletesen foglalkozik, egyéb vonatkozásaikban sem érdektelenek. Olvasóihoz általában, illetve türelmetlen munkatársaihoz szól JÓKAI a következő üzenetben:

„Az Üstökös bárkitől fogad el bárminő közleményeket, csak jók legyenek! Nyughatatlan munkatársak! Épen az bizonyítja egy elfogadott mű jóságát, ha sokára jön ki, mert ez annak a jele, hogy képet metszetünk hozzá; tehát mentül később jön ki egy munka, ez annál nagyobb kitüntetés.”⁵⁴ Előfizetőkre van szüksége, nem rejtvényekre: „Töltse meg inkább azt az árkus papírost előfizető önkénytesek neveivel — üzeni egy helyen —, rébuszt csinálók én magamtul is annyit, mint a török pénzügyminiszter bankót.”⁵⁵ Magánleveleket nem ír, kéziratokat nem küld vissza: „Csak arra az egyre kérek minden igaz hitű keresztényt, hogy magánleveleket ne kívánjanak tőlünk s a kéziratok visszaküldését ne óhajtja, ha azt akarja, hogy ez új esztendőben minden kívánsága teljesüljön.”⁵⁶

⁴⁹ 1859. január 29. 5. szám, 48. lap.

⁵⁰ 1859. december 17. IV. kötet, 16. szám, 128. lap.

⁵¹ 1859. szeptember 17. IV. kötet, 3. szám, 24. lap.

⁵² 1866. február 24. XVII. kötet, 8. szám, 64. lap.

⁵³ Debreceni Szemle, 1932. május. 5. szám, 194—198. lap

⁵⁴ 1859. április 9., 15. szám, 128. lap.

⁵⁵ 1859. június 18. III. kötet, 7. szám, 56. lap.

⁵⁶ 1859. január 8., 2. szám, 24. lap.

Az „Üstökös“-nek híre megy külföldön is: nagynevű lap-társa, az 1843-ban indult és — bár megkopottan, kiöregedetten — ma is élő, világszerte elterjedt müncheni „*Fliegende Blätter*“, amely ugyanúgy kimeríthetetlen tárháza, sőt megtestesítője a sa-játos német humornak, mint az „Üstökös“ a magyarnak, csere-viszonyt ajánl fel: „Mi is küldjük a lapot, a cserét üdvözljük“, üzeni JÓKAI „a Fliegende Blaetter szerkesztőinek“;⁵⁷ egyik ké-sőbbi évfolyamban örömmel hirdeti, hogy: „Az Üstököst még Mexikóba is megrendelték; utolsó posta: Puebla!“⁵⁸ A szerkesz-tői üzeneteket használta fel arra is, hogy azt, ami az előfizeté-seket, azok díjait, a szétküldést, szóval a lap adminisztrációs ügyeit illetőleg a nyilvánosság elé tartozott, közhírré tegye. 1858-ban írta: „T. cz. előfizetőinkhez! Jövő évtől kezdve lapjaink is bélyeg alá jönnek, minden számra jön egy új krajczáros bélyeg. Ámbátor ez nekünk minden példánynál ötvenkét krajczár vesz-teséget okoz esztendőnként, lapunk árát még sem emeljük fel, hanem megtartjuk a lap megindításakor kimondott szavunkat, a közönség részvételében remélvén kárpótlást.“⁵⁹

A hírlapbélyeggel, helyesebben: hírlapadóval, amelynek le-rovását a bélyegző-hivatal minden egyes lappéldányra ráütött kétféjű sasos pecsétje igazolta, hírlapjaink, folyóirataink állandó küzdelmet vívtak. Nemcsak érzelmi, hanem anyagi okokból is: mert — amint Kakas Mártonnak az „Üstökös“-ben közzétett alábbi kimutatása is bizonyítja — az áldozat, amelyet az önkény-uralom a hírlapadóval időszakai sajtónktól megkövetelt, nem volt jelentéktelen.

„A kis sasfiók (stemplik) etetése került:

1. A Pesti Naplónál	circa 9800 forintba
2. Magyar Sajtó	„ 8100 „
3. Pesti Hírnök	„ 5200 „
4. Idők tanuja	„ 4500 „
5. Vasárnapi és Politikai ⁶⁰	„ 8200 „
6. Hölgyfutár	„ 1400 „
7. Divatcsarnok	„ 600 „
8. Képes újság	„ 700 „

⁵⁷ 1859. december 14. IV. kötet, 14. szám, 112. lap.

⁵⁸ 1865. augusztus 5. XVI. kötet, 31. szám, 264. lap.

⁵⁹ 1858. december 4., 16. szám, 128. lap.

⁶⁰ Vasárnapi Ujság és társlapja, a Politikai Ujdonságok. (1855—1905.)

9. Nefelejts	„	600	„
10. Napkelet	„	800	„
11. Nővilág	„	900	„
12. Színházi Lapok	„	300	„
13. Bolond Miska (félév alatt)	„	1000	„
14. Üstökös (authentic)	„	1604	„ 32 kr.

Mely árjegyzékeknek visszafizetéséről nem is álmodva, de a jövőben való elmaradását szívünk szerint óhajtozva maradunk „a távolban legforróbb” tisztelőik; a fentirottak. Mindnyájuk nevében, ellenjegyzette Kakas Márton, m. p. (olvasd *man probirt's*).⁶¹

Kakas Márton adatai azonban csak hozzávetőlegesek és hiányosak. Hiteles és teljes kimutatást közölt a pesti m. kir. főadóhivatalban őrzött újságbélyeg-lajstrom nyomán FROMHOLD ARTÚR „*Haladunk-e, vagy sem?*” című cikkének második részében,⁶² amint következik:

„Pesti Napló	7943	forint
Pester Lloyd	15050	„
Pester-Ofner Lokalblatt	1605	„
Magyar Sajtó	7380	„
Politikai Ujdonságok	4495	„
Üstökös	1535	„
Vasárnapi Ujság	4380	„
Nefelejts	380	„
Hölgyfutár	1412	„
Prot. Egyházi és Iskolai Lap	513	„
Religio	1080	„
Katholischer Christ	488	„
Katholikus Néplap	9948	„
Evangelisches Wochenblatt	364	„
Egyéb bélyegköteles lapok és ephemeridák	6500	„

Osszesen: 53700 forint.“

Pesten tehát — figyelemmel arra, hogy az esti lapok, amelyek a fenti kimutatásban nem szerepelnek, nem egy, hanem csak egyhatod krajcárt fizettek bélyegadó fejében, — az 1859. év folyamán 54 millió bélyegköteles újságpéldány jelent meg.

Annak igazolására, hogy a hazafias sajtó a hírlapadót már jóeleve súlyos csapásnak, sőt egyenesen nemzeti veszedelemnek tekintette, ismét a „Pesti Napló”-ból idézünk: „A közönség nagy-

⁶¹ 1860. december 8. VII. kötet, 15. szám, 117. lap.

⁶² Pesti Napló, 1869. március 12., 58. szám.

korú és tudni fogja, mitévő legyen; a journalistika pedig — legalább ennek jóra való része — méltóságán alólinak tartja a közönség részvételeért koldulni. Csak azt akarjuk elérni, hogy utólagosan, s talán akkor, midőn már késő, valaki azt ne mondhassa: „Nem tudtam, mily halálveszedelem fenyegeti nemzeti életünknek legfontosabb, e perczben pedig egyetlen tényezőjét.”⁶³

Sok gondot okoznak JÓKAINAK az „Üstökös”-sel kapcsolatban a tág lelkiismeretű vidéki postakezelők: az előfizetők ugyanis gyakran panaszzolják, hogy a lapot vagy egyáltalán nem, vagy hiányosan és bepíszkítva kapják kézhez. E panaszok indítják a következő szerkesztői üzenet közzétételére:

„A vidéki t. cz. postahivatalokhoz! Mindenre, a mi szent, kérjük, esdekéljük, instáljuk Kegyeteket, legyenek olyan szívesek, méltóztassanak ezt az ártatlan Üstököst hiányosság nélkül az illető előfizetők kezeibe eljutni engedni! Hiszen inkább, ha valakinek nagyon megtetszik, küldünk neki egy tiszteletpéldányt, csak az előfizető legyen aztán biztonságban. Tele a mi szívünk reclamatióval; hát még a kik hallgatva tűnnek, ki bírná azokat felszámolni? Ime, most kapunk egy panaszt B.-Ujvárosról, hol egy tisztelt előfizetőnk, P. L. úr már két folyamára fizetett elő az Üstökösnek s mindössze mindakettőből nem látott többet 4, olvasd négy számnál, osztrák értékben!! Hová lett a többi? Hová tűnt el a megjelent 34 számból helyyel-közzel 30? Még ha 4 hiányoznék csak; de csak annyi van meg!!! Másik tisztelt úr azzal örvendeztet meg, hogy eddigelé bepíszkolva, kiforgatva kapta meg lapjainkat, de most már változatosság kedvéért az ő czímborítékja alatt kap néha az Üstökös helyett mindenféle szelíd lapokat; hogy keverednek ezek a mi köpönyegünk alá? Legyenek irgalommal irántunk! Tudhatják, hogy nem gorombáskodhatunk önökkel; láthatják, hogy még egy jámbor élczet sem mondtunk a mélyen tisztelt postakezelő urakra soha; tegyék velünk azt a gráciát, hogy engedjék lapjainkat az illetők kezeibe eljutni!”⁶⁴

Komoly irodalomtörténeti érték van elrejtve az egyik „szerkesztői sub rosa” következő néhány szavában: „A. J.-nak. Nagy-kőrös. Csókoljuk az orczádat, azért is, meg másért is.”⁶⁵ És az „Üstökös” következő számában⁶⁶ „A poloska” címmel szatíra jelenik meg, amelynek az itt élőködő idegen tisztviselőhad ellen irányuló éle a cenzúra előtt rejtve maradt, de a magyar olvasók előtt nem szorult magyarázatra: a rendkívül ritka, irodalmunk-

⁶³ Pesti Napló, 1857. szeptember 6., 203. szám.

⁶⁴ Az Üstökös, 1859. augusztus 27., III. kötet, 136. lap.

⁶⁵ 1858. augusztus 28., 2. szám, 16. lap.

⁶⁶ 1858. szeptember 9., 3. szám, 21. lap.

ban alig ismert makáma — rímes próza — formájában költött, névtelenül, ‡ jelzéssel közölt szatírának ARANY JÁNOS volt a szerzője.

JÓKAINAK sikerült elkerülnie azt, hogy az „Üstökös“ miatt a hatóságokkal komoly összeütközésbe jusson. Ám nem volt ilyen szerencséje egy másik lapjánál, az 1863 elején megindított „Hon“-nál. Ebben a nagyműveltségű, nagyvagyonú, fiatal GRÓF ZICHY NÁNDOR 1863. február 7-én „Alapkérdések“ cím alatt mérsékelt hangú cikket tett közzé, amelyben síkraszállt a personál-unió, mint Ausztria-Magyarország viszonyának egyedül lehetséges megoldása mellett. E cikk miatt a pesti katonai kerületi törvényszék március 17-én hozott ítéletével csendháborítás címén úgy GRÓF ZICHY NÁNDORT, a szerzőt, mint JÓKAIT, a szerkesztőt egyévi súlyos börtönre s az utóbbit ezenfelül ezer forint biztosításának elvesztésére ítélte. Büntetésüket azonban a felsőbb katonai bíróság hathavi, majd GRÓF PÁLFFY MÓRIC helytartó és GRÓF FORGÁCH ANTAL kancellár közbenjárására legfelsőbb kegyelem egyhavi porkolábfogságra szállította le. A fogságot a budai Ferdinánd-kaszárnyában HAYMERLE térparancsnok és a prófószerző jöndulatából kedélyesen, úri kényelemmel kitöltvén, június 4-én szabadlára kerültek: az ezer forintot ZICHY fizette meg.⁶⁷ A rendőri intézkedés szerint azonban, amelyet az elítéltetés maga után vont, JÓKAINAK az „Üstökös“ szerkesztői tisztjétől egyidőre meg kellett válnia. A lapot tehát 1863. április 25-től 1865. augusztus 19-ig DIENES LAJOSRA bízta, míg maga mint a lap tulajdonosa és főmunkatársa szerepelt tovább. Ám e változás csak látszólagos volt és kifelé, a hatóságoknak szólt: mert a háttérben a tilalom ideje alatt is csakúgy JÓKAI látta el a szerkesztői teendőket, mint annakhöz. Amikor megszűnt annak az akadály, hogy újból és nyilvánosan is mint felelős szerkesztő szerepelhessen, a következő szerkesztői üzenetet tette közzé:

⁶⁷ JÓKAI perbefogását, elítéltetését és fogságát részletesen a következő munkák ismertetik: JÓKAI MÓR: Emlékeim, I. köt. 154—155. lap. Budapest, 1875. RÁTH MÓR. JÓKAI MÓR: Politikai Divatok. (Utóhang.) Budapest, 1894. RÉVAI TESTVÉREK. (Nemzeti kiadás, XVII. kötet, 445—451. lap.) Először: Hon, 1862. Könyvalakban először: Pest, 1862. Négy kötet. Szerző kiadása. Az Utóhang a fentemlített — negyedik — kiadásban jelent meg először. BERZEVICZY ALBERT: Az abszolutizmus kora Magyarországon, 1849—1865. IV. kötet, 33—34. lap. Budapest, 1937. FRANKLIN TÁRSULAT.

„Tisztelettel jelentem nagyérdemű közönségünknek, hogy a mai számtól kezdve az Üstökös felelős szerkesztését saját nevemre vettem át, s eddigi érdemes szerkesztő barátomat, Dienes Lajost, két év óta viselt terhes hivatalától nyugdíjmentesen felmenteni kegyeskedtem; hálás köszönetemmel fizetve őt ki eddigi hűséges szolgálataiért.

Pest, 1865. aug. 19.

Jókai Mór.⁶⁸

DIENEST utólag közelebből is bemutatta az „Üstökös” olvasóinak, arcképe egyidejű közzététele mellett írván róla egyebek között a következőket:

„Tisztelt barátunk 1848 előtt mint vakok tanára működött Pesten. 1848-ban..... ő is vasat ragadott kezébe..... mikor mindennek vége lett, a vas ragadta meg az ő lábát, s..... két esztendeig lett a neugebäude lekötölezett őrizője, mely alkalommal az „ott” egybegyűlt országrendeknek főfő szakácsmesteri hivatalát viselé. Innen kiszabadulván, ismét visszatért abba a köztársaságba, mely..... „irodalom”-nak nevezetik. Kitűnő sikerrel működvén a gyermekirodalom terén, bebizonyítá, hogy még a kis gyermekeket is huszároknak akarja nevelni. Az 1861-iki dicső korszak után is „Csatár” című lapot⁶⁹ szerkesztett..... Azóta pedig rendes és pontos munkatársa a „Hon”-nak. Egyszersmind az „Üstökös”-nek két éven át hű és kitaró szerkesztője vala, ennek a szinte derék lapnak, mely midőn minden oppositio megszűnt, szép hegedűszóban mondogatá el a napok keserű bölcsességét... ha találkozott is néha „elháríthatatlan akadályok”-kal, de soha még csak megintést sem kapott. Úgy hisszük, ennél erősebb ajánlat nem lehet rá nézve azon magas körökben, ahol a kör négyszögesítésével foglalkoznak.”⁷⁰

Az „Üstökös” történetében jelentős változásokat jelentett be az az előfizetési felhívás, amelyet JÓKAI 1863. június 4-ről, tehát kiszabadulása napjáról keltezve írt olvasóihoz:

„Az Üstökös f. é. július elejétől saját kiadásom mellett fog megjelenni. Alakja nagyobb lesz az eddiginél, papírja jobb, tartalma bővebb. A képeket Jankó mesteri rajza fogja szolgáltatni, az eddiginél nagyobb változatosságban. Lapom szellemi tartalmát igyekszendem mentül érdekesebbé tenni..... A lap

⁶⁸ Az Üstökös, 1865. augusztus 1., XVI. kötet, 33. szám, 276. lap.

⁶⁹ Politikai és ismeretterjesztő néplap volt. Kiadta: KOZMA VAZUL; nyomtatta: BEIMEL és KATONA. Megjelent Pesten, hetenként kétszer, egy középnaposságú íven, negyedrért. Kelekezett 1861. április 4-én, megszűnt 1862. szeptember 20-án. Folytatása volt a Vezér. DIENES LAJOS szerkesztette a Kis Üstökös című képes gyermeklapot is, amely Pesten, 1867—1868-ban EMICH GUSZTÁVnál hetenként háromszor, illetve 1868-ban már csak hetenként egyszer jelent meg.

⁷⁰ 1865. szeptember 9., XVI. kötet, 36. szám, 297. lap.

rendes megjelenése s szétküldése felől Emich G. nyomdája kezeskedik,⁷¹ a mi annnyival biztosabban ígérhető, minthogy ezenkívül rendszeren két számra való szöveg, képekkel is ellátva, állandóan készen tartalékul. Gyűjtőnek minden nyolcz példány után egy állandó rendelkezésre..... Az „Üstökös“ tisztelt előfizetőit, közönségét azon pártolás megújítására kérem, melyet az „Üstökös“ öt évi folyama irányában ez ideig tanúsítani szíves volt.

Pesten, 1863. június 4-én.

Jókai Mór,

az „Üstökös“ tulajdonos kiadója és főmunkatársa.
(Országút, Ungerház II-ik emelet.)⁷²

JANKÓ JÁNOS, aki már a „Nagy Tükör“-be is állandóan dolgozott, karikatúráit általában nem látta el jelzéssel. Az „Üstökös“-ben, amelynek első és legkimagaslóbb rajzolója volt, neve az 1863. évi XIV-ik kötet augusztus 29-én megjelent 9-ik számának legvégén ekként fordul elő először: „Rajzolja Jankó János. Metszi: Pollák.“ A tótkomlósi egyszerű szűcsmester 1833-ban született fia, a magyar karikatúrarajz úttörő nagymestere, akkor már nemcsak a magyar élclapokkal és folyóiratokkal állott szoros összeköttetésben, hanem külföldön is hírt szerzett magának. A „*Fliegende Blätter*“, a bécsi „*Kikeriki*“ sűrűn közölte torzképeit, majd 1862-ben az egyik legelőkelőbb angol képes folyóirat, a ma is élő „*Illustrated London News*“ kérte fel a magyar népeletből vett rajzok beküldésére. JANKÓNAK erről a nagy erkölcsi és anyagi sikeréről a magyarországi sajtóban az „*Ungarische Nachrichten*“ és utána a „*Hölgyfutár*“ számolt be. „Jankó — írta az egyik — der die volksthümlichen Zeichnungen für den ‚Üstökös‘ entwirft, ist von der Londoner illustrierten Zeitung aufgefordert worden, ihr Skizzen aus dem ungarischen Volksleben einzusenden. Für jede Zeichnung ist ihm ein Honorar von 10 Pf. St. (100 f.) versprochen.“⁷³

⁷¹ Az 1863. évi XIV. kötet július 4-én megjelent első száma került ki először EMICH GUSZTÁV „magyar akadémiai nyomdász“ Barátok-tere 7. sz. alatti nyomdájából.

⁷² 1863. június 13., XIII. kötet, 24. szám, 191. lap. Ungerház: ma is álló átjáró ház Múzeum-körút 7., illetve Magyar-utca 8—10. szám alatt, amelynek első emeletén — a körútra néző oldalon — Jókainak lakása volt.

⁷³ 1862. augusztus 17. TAKÁCS MÁRIA: „Jankó János (1833—1896).“ című tanulmányában (Budapest, 1936. Mérnökök nyomdája. A szerző kiadása.), amely a JANKÓRA vonatkozó bibliográfiát is ismerteti, tévesen írja, hogy az idézett sorok a Pest-Ofner Zeitung 1862. augusztus 16-i számában jelentek meg. Ez a lap 1862. március 30-án a 74. számmal megszűnt, utódként indult meg ugyanazon év október 1-én az *Ungarische Nachrichten*.

A másikban ez állott: „Jankó most igazán „fontos“ ember lesz. Nevezett jeles festészünket, kinek rajzai képezik humorisztikus lapjaink egyik vonzóerejét, a londoni képes újság is felszólította, hogy számára magyar népeleti vázlatokat készítsen. Minden rajzért 10 fontot (100 forintot) ajánlván neki.”⁷⁴

Az „Üstökös“ külseje az első tíz év folyamán mindössze annyiban változott, hogy 1859-ben új fejléctet kapott,⁷⁵ amelyen Kakas Márton, akinek ott addig csak a feje volt látható, egész alakjával, mint az üstökös délceg lovasa szerepel, és hogy a politikai csizmadia 1860-ban a német köntös helyett magyart öltött magára.⁷⁶ E nevezetes átalakulásáról ő maga a következő jóízű írásában számolt be:

„... a szerkesztő már annyi idő óta szekiroz azzal, hogy egy német csizmadiát festet nekem ide állandó portrénak, papuccsal a lábán; váltig remonstráltam, hogy nekem van sarkantyús csizmám, azután nem úgy szoktam az újságot olvasni, ahogy az úr, meg nincs nekem arbeitstischem, hanem becsületes tőke mellett szoktam dolgozni. Végére hát ezt is megérem. Itt vagyok, ni, sarkantyú, tőke és süveg. Minden, amit kívántam. No, asszony, ennek öröme ma illuminálom magamat, hozz egy pint bort!”⁷⁷

Nem a bibliográfiákban, csak az egykorú napilapok farsangi híreiben maradt fenn az emléke az „Üstökös“ — úgy látszik egyetlen — külön számának. 1865. február 4-én az azévben megnyitott pesti Vigadóban a Képzőművészeti Társulat nagysikerű álarcos bált rendezett és azon LENDVAY MÁRTON S FELEKY MIKLÓS felléptével „A múzsák farsangja“ című allegorikus játékot mutattott be. A játék szövegét, amelyet JÓKAI írt, az „Üstökös“ külön számaként árusították jótékony célra a bálon. Ám volt az „Üstökös“-nek ennél jelentősebb, maradandóbb értékű mellékhatása is: az „Üstökös Albuma“, amely 1866-ban „Kakas Márton viszontagságai“, illetve „Országgyűlési képek“ alcímű két kötetben, jórészt az „Üstökös“-ből vett szöveggel és képekkel jelent meg.⁷⁸

⁷⁴ 1862. augusztus 19.

⁷⁵ Május 7., III. kötet, 1. szám.

⁷⁶ 1860. október 27., VII. kötet, 9. szám, 72. lap.

⁷⁷ U. o.

⁷⁸ Rajzolta JANKÓ JÁNOS, írta JÓKAI MÓR. Pesten, EMICH GUSZTÁV tulajdona, 1866. Nyomatott EMICH GUSZTÁV magyar akad. nyomdásznál. n. 4 r. 123. és 120 lap.

Az „*Ústökös*“ első évtizedét 1867. december 28-án, a XVIII. kötet 52. száma fejezte be. A színmagyar humor kimeríthetetlen kincsesbányájának, legtisztább, legigazabb megnyilatkozásának és egyben a szabadságharcot követő kor hű tükrének JÓKAI még 13 évig maradt szerkesztője. E tisztét 1880. január 11-én adta át a lap éveken át volt munkatársának, SZABÓ ENDRÉNEK. Az „*Ústökös*“ akkor 33-ik évfolyamánál, 1117-ik számánál tartott.

MORLIN ADORJÁN.

A FŐVÁROSI KÖNYVTÁR SZÜRY-GYŰJTEMÉNYE.

A szellemi ember arcképéhez (biográfijához) nem csupán írásművei tartoznak. A befogadás éppúgy lényegi része az ember lelki életének, mint a kifejezés. „Mert hát nem csak az a poéta, a kinek megadta a Gondviselés, hogy emelkedett gondolatait emelkedett szóba is tudja önteni, hanem az is, a ki önerejéből kifejezésre juttatni nem tudó eszméit, a költő tolmácsolásában, a sajátjának ismeri s a kinek rezzenő húrja van a költő sejtéseire is“, — mondja maga SZÜRY DÉNES. (*Drámai impressziók*, 183. l.) Következően a szellemi ember, gyönyörködései, tetszései, passziói, érdeklődései, olvasmányai nélkül éppannyira nem teljes, mint ahogy nem az alkotásai nélkül sem. S a léleknek ezek a külső világból származó töltekezései — s e világba mind az anyagi, mind a szellemi szféra teljesen beletartozik — nemcsak az irodalom, az írásmű készülése szempontjából érdekesek, hanem olykor külön, független, autonom tevékenységgé is önállósulhatnak. A szellemi ember teremtő aktivitásának, az alkotásnak, a műnek vizsgálata az irodalomtörténészre tartozik, a mi föladatunk, hivatásunknak megfelelően, egy passzió nyomozása. Ez esetben, sajátképen a könyvgyűjtés passziójáé. S eredményében, a *könyvtárban* olykor ez a magasrendű szenvedély is teremthet műremeket, valóságos műalkotássá finomodhatik.

Hazánkban, különösen a XVIII. század derekától kezdve, ahogy SZEKFI mondja: a „kastélykultúra“ elterjedésével, nemcsak a főnemesség és főpapság alapít könyvtárakat, hanem kényelmes barokk-kúriájában a középnemesség is rendez be könyvtártermet, „könyvesházat“. Köztük is gyakori a kor szellemi áramlataival szoros kapcsolatot tartó „kiművelt emberfő“, ki, tán eredendő passzivitásánál fogva, vagy az „amúgy sem érdemes“ magyar bölcsességében rejlő enyhe szkepticizmus alapján, alkotásig soha sem lendült, vagy ha is, azt idő előtt abbahagyta s beérte a bölcsesség-gyűjtés passzív szellemi örömeivel. A magyar közműveltség történetének hiánytalansága szempontjából elmellőzhetetlenül szük-

ségesnek látszik előttem a művelődés szenvedélyének áldozó ember e — nézetem szerint az eddig képzeltnél sűrűbb — típusának, a könyvgyűjtőnek közelebbi megismerése. A művelt magyar nemesi osztály könyvgyűjtése történetének teljes föltárása. A magyar művelődéstörténetnek ez a fejezete mindmáig megíratlan. A Magyar Bibliophil Társaság szép kezdeményének (HOFFMANN EDIT: *Régi magyar bibliophilek*), mely sajnos, csak a legrégibb idők (a XV. és a XVI. század) magyar könyvgyűjtőire terjed ki, folytatója nem akadt. GULYÁS PÁL nagybecsű cikksorozata, itt, lapunk hasábjain (*A könyv sorsa Magyarországon*, 1923. 27—94. és 176—199. ll.; 1924. 13—71. ll.), valamint SZARVASI MARGIT kitűnő dolgozata (*Magánkönyvtáraink a XVIII. században*, 1939.), inkább csak a nevesebb magyar főnemese, főpapok és tudósok nagyobbarányú könyvgyűjteményeivel foglalkozik. Pedig, ha csak egyetlen könyvtárosélet — a maga élete — korlátozott tapasztalása köréből merít is az ember, mennyi érdekes magyar középnemesi, alapításában jórészt a XVIII. századra visszanyúló könyvtár! Hogy csak az utóbbi évtizedekben tudtommal a könyvpiac széjjelszóródott könyvtárakat említsem, itt van: az ABAFY, a DÓKUS, a BALÁSY (az EBECZKY—TIHANYI-féle), a MAGYARI—KOSSA, az alsószatai PETHE, a HATTYÚFY s a GAÁL GASZTON-könyvtár! Hát még, amiről a legkülönbözőbb könyvekben talált tömördek XVIII. századi ex-libris árulkodik! (Nem hihetem u. i., hogy valaki megfelelő könyvmennyiség híján költséges, rézmet-szetű ex-librist készíttetett volna, akárhányszor kora neves grafikusával, és sokszorosított volna valamely nagyváros réz-sajtóján ugyanolyan jelentékeny költséggel.) Csak éppen a magam kicsiny gyűjteményében lévő ilyen XVIII. századi rézmet-szetű ex-libriseket említve, itt voltak: a nemes-ságodi SZVETICS-könyvtár, DR. SEGESVÁRI ISTVÁN, nagyajtai CSEREY LÖRINC, EKLÉR MIHÁLY, ARADY NEP. JÁNOS, ÜRMÉNYI PÉTER, kiskovalóczi VIETORIS LÁSZLÓ, NAGY GÁBOR, SETH JÁNOS könyvtárai) stb., stb.¹ S a vidéki kúriák sorralátogatása bizonyára tetemesen gyarapíthatná még ismereteinket a magyar könyvgyűjtőkről s érdeme szerint ki-

¹ Csak olyan neveket említek, melyek az idézett tanulmányok egyikében sem szerepelnek. Erről a kérdésről egyébként DR. NYIREŐ ISTVÁN mondhatna lényegesen többet. Ő, tudtommal, a debreceni egyetem könyvtárában hatalmas magyar ex-libris-anyagot gyűjtött össze s készíti a lehető teljes magyar ex-librisek Corpusát.

egészíthetné a művelt magyar nemes úr — nézetem szerint kissé általánosítón torzított — szellemi képét. Nem kételkedem benne: ezzel a nélkülözött képpel kiegészítve, jóval jelentősebb szellemi élet és szélesebb réteget magábazáró közműveltség bontakoznék ki előttünk, mint amilyenben eddig hittünk.

SZÜRY DÉNES is a magyar literary gentleman-eknek ebből a kései, múlt századi fajtájából volt való. Irodalmi működése alig-alig haladta túl a műkedvelés határait. Írt egy kötetre való dráma-kritikát s néhány finom útirajzot. Igazi műve azonban könyvtára volt! Élete vége felé, 1907-ben, mikor könyvtára, a kitűzött cél-nak megfelelően, több évtizedes gyűjtés eredményeképp, elérte a teljességet, úgy érezte, hogy könyvtára anyagából kibontakozó nagyszabású körkép alapján megalkothatja immár az újra nyelvi öntudatára ébredt magyarság szellemi szintézisét, egészen sajátos rendszere szerint elkészítette s „Száz év“ (1767—1867) címen ki is nyomatta könyvei katalógusát. A gyűjtő abban a pillanatban válik könyvtárossá, mikor szükségét érzi könyvei földolgozásának. Nem mintha arra könyvei használhatósága szempontjából. emlékezete támogatása végett valóban szüksége volna. A művelt ember állandóan gyakorolt emlékező-tehetségének kapacitása — lélektanilag — szinte nem ismer határt. Ilyen készség birtokában 5—6000 kötet könyv pontos lokalizálása nem okozhat különösebb nehézséget. Magánkönyvtárak katalógusának elkészítése rendszerint nem is ily emlékezet-támogató, tájékozódást elősegítő technikai segédeszköz nélkülözhetetlensége okából történik. Itt egészen másról van szó! *Tudatos könyvtárosságról!* A könyvek szellemi összefüggései alapján *saját könyvtárrendszer* megalkotásáról. Mert hiszen természetes rendszere minden gyűjtőnek a priori van. S ez az, hogy *tudja* könyveit. Ezt a rendszert az élet alakítja ki: a gyűjtő szükségletei, tájékozódása, előszeretetei, érdeklődésének rangsora, a rendelkezésre álló hely, könyveinek formátuma s elhelyezésüknek ettől meghatározott esztétikája stb., stb. szerint. A könyvtárosság ott kezdődik, mikor a gyűjtő könyvtárát egy egységes szellemi rendszerbe építi bele. A saját rendszerébe. Igen könnyen lehet, hogy ez a rendszer sohasem függött össze a könyvek fölállítása (helyrajzi) rendjével. Tudni persze leggyakrabban nem tudhatjuk, hogyan álltak a könyvek a gyűjtő polcain, egy dolog azonban bizonyos: a gyűjtő semmiképp sem rontja meg kör-mönfont könyvtárossáival a maga természetes, használatban kiala-

kult, egyszerű raktárrendjét. Fölöttébb valószínű így, hogy a katalógus *nem* a könyvek elhelyezésével megegyezően készült. Azok alkalmasint betűrendben álltak, mint ahogy ma is állnak. A katalógus maga a szellemi összefüggésekre veti főfigyelmét s a könyvek fizikai helyével mit sem látszik törődni. Íróasztal mellett, merőben a katalógus-cédulák különféle csoportokba rendezése útján készült, könyvektől absztraháló, önálló, elméleti mű. Természetes, hogy ez a szellemi épület azért a meglévő, a szeretettel összegyűjtött könyvanyagon alapszik. A katalógus fölépítésén fáradozó építőmester kettős örömet érezhetett így: a ritka teljességű könyvtár tulajdonosát, a gyűjtőét és a könyvtárosét, kinek saját, rendkívül gazdag anyagát van módja, szintetizáló hajlama és kategória-teremtő képzelete szerint, a legszabadabban rendszerbe foglalnia.

SZÜRY DÉNES, *mint gyűjtő* a magyar szellemi élet legizgalmasabb és legtermékenyebb száz esztendejének irodalmát választotta gyűjtése tárgyául. Páratlan tudással s a legapróbb részletre kiterjedő figyelemmel s nem kis szerencsével halmozta egybe ennek az óriásokat nemző korszaknak (1767—1867) szellemi termését, szinte maradéktalanul. *Mint könyvtáros*, a maga tervei szerint megkísérelte katalógusban elméletileg rendszerezni roppant változatosságú anyagát. A katalógus két nagy csoportra osztja föl a gyűjteményt:

1. Irodalom, nyelvfejlődés, Bessenyeitől a kiegyezésig, 1767—1867.

2. Széchenyi kora és az önvédelmi harc, 1825—1867.

Az első csoport a magyar *szépirodalmat* tartalmazza, eredeti, első kiadásokban. A második a reformkor, a szabadságharc s a kiegyezés korának *politikai irodalmát*.

A szépirodalmi rész nagyjában időrendet tart, bár egyes alcsoportok, önálló időrendjükkel kilépnek az általános kronológiából. ill. újra, meg újra külön időrendeket kezdenek, az általános időrenden belül. (Pl.: Színházi zsebkönyvek, 1811—1834; A nemzeti színház, 1814—1875.) Ez első pillantásra a széttöredezethez, a szaggatottság benyomását kelti s az időrend generális, a címben is lefektetett elvét fölborítani látszik. Viszont az egyes tárgycsoportok belső összefüggése, logikai kapcsolata ellene szól a szellemileg együvé tartozó anyag szétaprózásának s kérlelhetetlen besorolásának a generális időrendbe. Idő-, betű- és tárgyrendnek teljesen szabad keveredése áll így elő, amit egy merev rendszerben meg-

gyökeresedett közkönyvtár, a „gyakorlatiasság” követelményeinek megfelelően, nem engedhetne meg magának, de ami egyazon kor sokrétű s aránylag nem nagy anyagának szellemi elrendezésében csak növeli a plaszticitást: kiemeli az egybefüggéseket, a nélkül, hogy az általános áttekinthetőséget megzavarná. Sőt, SZÜRY DÉNES, katalógusában mintha egyenesen arra törekednék, hogy kerülje a száraz fölsorolást és minél több, minél változatosabb alcsoportot alkosson, sokszempontú gyűjtés sokrétű könyvanyagának megfelelően. Ilyen alcsoportjai vannak:

Általános művek: biográfiák, bibliográfiák, — Egyház és művészet, — Bessenyei előőrsei, — Bessenyei György, — A szerzetesek és a nyelvkérdés, — ... Színészet, — Színházi zsebkönyvek, — A színészet története, — Népköltészet. Majd a katalógus második részében: *Bevezetés* (általános magyar történeti művek), — Magyar-török viszonyok; — itt egy darabig időrend, aztán megint: A zsidók emancipációja, — A külföld, — A nyelvharc, támadások; — majd ismét végig pontos kronológia.

A Fővárosi Könyvtár SZÜRY DÉNES könyvtárát 1911-ben vétel útján szerezte meg. A dolog természetében rejlik, hogy egy közkönyvtár a tulajdonába került magánkönyvtárat, legyen az magábanvéve a gyűjtő egyéniségén keresztül mégoly gyönyörű egység s készült légyen róla mégoly elmés, egyéni szempontú katalógus, — beolvasztja állagába és besorozza rendszerébe. Ez történt — néhány nagy auktor (pl. SZÉCHENYI) tömeghasználatra nem való, nagyértékű, ritka művének kivételével — SZÜRY DÉNES gyűjteményének második csoportjával, a politikai irodalommal. Az első csoport, a magyar szépirodalmi művek első kiadásai, *Szüry-Gyűjtemény* néven, mint corpus separatum szerepel ma is a Fővárosi Könyvtár állományában. S ez annál is inkább megtörténhetett, mert a Fővárosi Könyvtár modern tudományos könyvtár lévén, szépirodalmi könyveket úgyis csak a legszükségesebb mértékben tartalmaz. Ezt a szépirodalmi gyűjteményt azonban igen nagy becse miatt, nemcsak különtartja, hanem a kiváló gyűjtő iránti kegyeletből, irányelveinek gondos betartásával továbbfejleszteni s minél teljesebbé tenni igyekszik. SZÜRY DÉNES gyűjtése körét így elsőben is időben vitte tovább s kiterjesztette a hatvanhetes kiegyezés utáni idők irodalmára, egészen napjainkig, szigorúan megrostálva persze az anyagot s a napi irodalmi termés ropant özönéből csak a legjelesebbet érdemesítve a gyűjteménybe

való besorolásra. A kiváló gyűjtő útmutatása alapján aztán, az ő kategóriái szellemében, az egyes érdekesebb s a továbbfejlesztés lehetőségeit magábanrejtő alcsoportok kiépítését is fontos föladatának tekinti a Fővárosi Könyvtár. Egnémely kínálkozó jó-alkalom megragadásával (így különösen BALLAGI ALADÁR hagyatékából) sikerült az eredeti *Szüry-gyűjtemény* gyérecske „Népiratka, ponyva“-anyagát ritka teljességűvé kiegészíteni. Régi magyar gyermekkönyvek alkalomszerűen megszerezhető szép példányai is szinte belekínálkoztak a rengeteg ritkaságot tartalmazó, bibliofil-jellegű *Szüry-Gyűjtemény*be. E nagybecsű gyűjtemény kezelése természetesen szigorúan muzeális.

SZENTKÚTY PÁL.

A MAGYAR HÍRLAP ÚTJA KIADÓ ÉS KÖZÖNSÉG KÖZÖTT A XIX. SZÁZAD ELSŐ FELÉBEN.

Mindenféle írásmű olvasóknak készül. Asztalfiókja számára senki sem ír szívesen; azzal a biztos tudattal, hogy elolvasni sohasem fogják, irodalmi mű nem jöhetne létre. Az irodalomnak a közönség éppoly lényeges tényezője, mint az író maga. De még inkább így van ez a hírlapnál és a hírlapírónál: az újságcikk igazában akkor születik, amikor elolvassák; az újsághír pedig, ha nem jut el hamarosan az olvasóhoz, meghal, mert időszerűségét új események új hírei ölik el. Az újság eljuttatása az olvasóhoz, a lapterjesztés a modern időszaki sajtó üzemének egyik legfontosabb ága: gyorsan, pontosan működő szervezetet kíván, amely az idő és a távolság ellenállásával szemben sikeresen veheti fel a harcot. Látszólag tisztán szállítási, közlekedési problémáról van szó; de a feladat megoldása a hírlap szellemi részére is állandóan visszahat. Az újságíró a reggeli posta indulásához, a hajnali vonatok kifutásához kénytelen alkalmazni munkáját. A régi időkben pedig a postakocsi kormányozta a szerkesztőséget: olyan napokon, amikor postajárat nem indult, nem lett volna érdemes újságot csinálni akkor sem, ha földrengés, vagy világháború tört volna ki, — még kevésbé, ha csupán magának a szerkesztőnek volt valami „világraszólóan” fontos mondanivalója.

Az időszaki sajtó történetében tehát a lapterjesztés módjai, lehetőségei, kialakulásuk a hírlapirodalom kezdeti korában fontos helyet foglalnak el. Régi magyar hírlapjaink szerkesztőiről, előállító műhelyeiről egyre pontosabb ismereteket szerzünk; közönségük megismeréséhez éppen e folyóirat járult hozzá az elmúlt években. A szerkesztőtől a közönséghez vezető útról viszont TRÓCSÁNYI ZOLTÁNNak ugyanitt *„Szerkesztő, közönség és postai kézbesítés a XVIII. században”*¹ címmel megjelent közleményén kívül nincs irodalmunk. TRÓCSÁNYI közlésének folytatásaképpen a XIX.

¹ MKSze, 1943. 55—61. l.

század lapterjesztési viszonyait kívánjuk az alábbiakban ismertetni. Közlésünket a szabadságharcot követő évekkel zárjuk le, mert addigra a lapok terjesztésében a mai állapothoz közelálló rendszer alakul ki.

Sem a XVIII. század végén, sem a XIX. század elején nem volt szokásban, hogy a szerkesztő vagy a kiadó a maga küldöncével juttassa el a lapot a helybeli olvasóhoz. Az újságot a kiadónál kellett átvenni; aki maga nem akart fáradni, barátját vagy szolgáját is küldhette, de a kiadóhivatal ezt a fáradságot nem vállalta helyette. Így volt ez ebben az időben még külföldön is.² Az újság előállításánál is tekintetbe vették, hogy a helybeli olvasók maguk jönnek a lapért: a *Pesti Divatlap* egyízben nagyalakú képmellékletet adott ki azzal, hogy azt az előfizetők személyesen vegyék át vagy hozassák el, mert szállítás közben „összetörődne”.³ De a politikai hírlapok is számítottak arra, hogy előfizetőik maguk keresik fel itt-ott a pesti kiadóhivatalt: az előfizetés megújítására vásár idején szólítják fel őket, hogy a vidékiek is maguk hozhassák el a pénzt a drága posta helyett.⁴

Csakhogy éppen a magyar lapok nagyrésze — és ez egyik lényeges jellemzője a magyar sajtónak a külföldivel, főleg a némettel szemben — nem helybeli olvasók számára készül. Hol Pozsonyban, hol Bécsben, hol Budán vagy Pesten tartják székhelyüket a magyar lapok, de mindenhol az egész országba szerteküldik őket, helybe csak a kisebb részük, néha (pl. a bécsi lapok esetében) csak néhány szám jár. A pozsonyi *Magyar Hírmondó* előfizetői a megmaradt 320 címirat tanúsága szerint 205 különböző helységben laktak.⁵ A vidéki olvasóhoz pedig csak postán juthat el a lap, mert „folyóiratok, úgy mint Journálok, Újságok, lapokban vagy füzetekben, tartalmuk különbsége nélkül” azon dolgok közé tartoznak, „mellyek szállítására a’ Státus magának

² OTTO GROTH: Die Zeitung. Mannheim—Berlin—Leipzig, 1930. III. 27. lap.

³ Hová lettek a régi divatlapok mellékletei? [Írta:] D. B. MKSzle, 1942. 333—334. l.

⁴ Nemzeti Újság, 1842. december 10., stb.

⁵ SZINNYEI JÓZSEF: A Magyar Hírmondó, Vasárnapi Újság, 1880. 57—59., 73. l. — GORIUPP ALICE: Az első magyar újság előfizetői. Magyar Bibliofil Szemle, 1925. 98. l.

kizáró jogot tart”.⁶ Míg a helybeli terjesztést maga a kiadóhivatal, pontosabban maguk az előfizetők látják el, addig a távolsági szállítás a posta feladata. A régi magyar időszaki sajtótermékeknél e szerint a lap kiadója és olvasója közé közvetítő kéz nem iktatódott be, ha a postát nem tekintjük ilyennek. Az üzleti vállalkozás a hírlapok és folyóiratok terjesztésében nem vett részt, tehát a könyvkereskedők sem, kivéve, ha maguk adtak ki időszaki lapot is. (Pedig a hírlap legközvetlenebb előfutárja, a hírközlő röpirat — „*Neue Zeitung*” — a vásári ponyván várta a vevőt, akár a könyvek.⁷ A mai újság- és folyóiratkiadók is ismeretlenek voltak Magyarországon a XIX. század elején. A rikkancs csak fél-századdal később jelent meg először a pesti utcán. Legfeljebb a lesekabinett-ek⁸ és a kávéházak fölötték le a maguk szerény módján azt a hasznót, amely az újság és olvasója közti közvetítésből adódhatott. De az ő működésük már nem tartozik a szorosan vett lapterjesztés körébe, mint ahogy nem tartozik oda az a századforduló idején gyakori eset sem, amikor egyetlen hírlapot vagy folyóiratot egész falu lakossága előtt olvastak fel.⁹

A régi magyar hírlap útja a szerkesztői asztaltól az olvasóhoz ezek szerint az esetek túlnyomórésztében a postán át vezetett. Ezzel a posta és a posta ügyeit intéző postamesterek a magyar hírlap életére állandó befolyást nyertek; posta és hírlapkiadás szoros összefüggésére mi sem jellemzőbb, mint hogy 1848-ban a hírlapok postai szállításának ügyét úgy tárgyalták az újságokban, mint a sajtószabadság biztosítékát, tehát közjogi jelentőségű, országos fontosságú kérdést.

A hírlapok postai szállítása kezdetben úgy történt, hogy levélbe, több példány küldésénél pedig csomagba zárták a lappéldányokat és úgy vette át őket a posta, mint közönséges leveleket, vagy csomagokat.¹⁰ A posta tehát csak mint szállító működik

⁶ BENCZÉDY 'SIGMOND: Magyarország' és Erdély Nagy-fejedelemség Postaintézete. Kassa, 1840. I. l.

⁷ EMIL DOVIFAT: Zeitungslehre. Berlin—Leipzig, 1937. 100. l.

⁸ V. ö. SZEMZŐ PIROSKA: A magyar kölcsönkönyvtárak kezdetei. MKSzele. 1939. 165. l.

⁹ V. ö. DEZSÉNYI BÉLA: A magyar hírlapirodalom első százada. Budapest, 1941. 35. l.

¹⁰ GROTH, i. m. III. 35. l.

közre a hírlapok terjesztésében; az előfizetők nyilvántartása, a díjak beszedése, a borítékolás és címzés a kiadóhivatal feladata. Előzékenységet csak annyiban tanúsít a posta, hogy a XIX. század elejétől fogva a nyomtatványokat és különösen a hírlapokat olcsóbb díjért szállítja;¹¹ a hírlaptarifa általában a levélportó harmadrészét teszi. Míg a levelet lehetett „bérmmentetlenül“ is küldeni — ilyenkor a díjat a címzett fizette —, addig az újságokat mindig előzőleg kellett bérmmentesíteni.

De a gyakorlati szükség hamarosan arra készíti a postát, hogy ne érje be a szállító feladatával, hanem valóságos közvetítő szerepet vállaljon az újság és olvasói között. Az előfizetőnek nem kell többé a kiadóhivatalhoz fordulnia, hanem közvetlenül a helybeli postamesternek adja át a pénzt, akitől azután a postajáratok érkezésekor a lap példányát átveheti. A kiadó pedig nem vesződött az előfizetők nyilvántartásával és a díjak beszedésével, hanem a kívánt példánymennyiséget egyszerűen a postának adta át: a borítékolás, címzés, nyilvántartás már a postahivatalban történt.¹² Mindezért az előfizetési díjakból a kiadás helyén megszabott illeték járt a postának, az előfizető lakhelyének postamesterét pedig „provízió“ illette meg.

A magyar nyelvű hírlapok indulásának idején a Habsburg-birodalom postája már mindenhol foglalkozott hírlapközvetítéssel; bel- és külföldi hírlapokra egyaránt bármely postahivatalban előfizethetett, aki akart. De természetesen az előfizetőtől függött, hogy a postánál rendeli-e meg lapját, vagy a kiadónál.¹³ A kétféle előfizetési mód egymás mellett párhuzamosan fennállott és ez — mint az alábbiakban látni fogjuk — számos zavart okozott.

A hírlapok közvetítésének a díja a XVIII. században még változó volt. A *Magyar Hirmondó* szerkesztője félévenként és példányonként 1 forintot fizetett a postának.¹⁴ Minden hírlappal külön állapodott meg a posta; általában az előfizetési díj 10—15%-át követelte magának. A *Magyar Kurir* öt forintnyi előfizetési díjából 2 frt. volt az aerariumé;¹⁵ mikor 1793-ban DECSY SÁMUEL vette át SZACSVAY lapjának szerkesztését, panaszolja, hogy

¹¹ HENNYEY VILMOS: A magyar posta története. Budapest, 1926. 140. l.

¹² GROTH, i. m. III. 36. l.

¹³ HENNYEY, i. m. 150. l.

¹⁴ HENNYEY, i. h.

¹⁵ TRÓCSÁNYI, i. h.

„az újságokra fizettetni szokott taxának nagyobb részét a Cs. K. fő Posta Hivatalnak és könyv nyomtatónak kell fizetni 's igen kevés marad belőle az újság írónak“.¹⁶

A posta tehát jelentős részt követelt magának az újság jövedelméből. Ennek fejében azonban immár a hírlapok közvetítésének, mondhatnók, a velük való kereskedésnek minden gondját vállalta. A XIX. század elejétől kezdve már pontos rendelkezések szabályozták a posta lapterjesztő tevékenységét.¹⁷ Minden postahivatalban megvan azoknak a hírlapoknak és folyóiratoknak jegyzéke, amelyekre a posta előfizetést fogad el. Ilyen jegyzéket a „cs. k. bécsi legfőbb udvari“, valamint a budai főpostahivatal újság-expediciós osztálya ad ki. A jegyzékbe való felvétel igazolja egyszersmind, hogy az illető lap ellen a cenzurának sincs kifogása; ennek elsősorban a külföldi lapoknál van jelentősége, mert azokat a külföldi újságokat, amelyeket a cenzura tilalmaz, a posta sem szállíthatja, még kevésbé közvetítheti azok számára az előfizetést. Ha tehát valaki a jegyzékbe fel nem vett külföldi lapot akar járattatni — így szól a szabályzat —, akkor előbb az illetékes könyvvizsgáló hivataltól kell engedélyt szereznie.

A TRATTNER—KÁROLYI nyomda társtulajdonosának, KÁROLYI ISTVÁNNAK szerkesztésében megjelenő *Nemzeti vagy Hazai Vándor* című naptárnak 1832-re kiadott kötetében kinyomtatva is megtaláljuk egy ilyen jegyzéket „azon politikai és literáriai Újságoknak, s Havi Írásoknak különbféle nyelveken, mellyeket a Cs. Kir. Fő Udvari Újság-Hivatal Expeditiójánál Bécsben vagy akármely Magyar Országi Póstán is megrendelhetni“. (14—16. l.) A háromlapos jegyzék a posta útján előfizethető időszaki sajtótermékeket négy csoportra osztja: I. Külföldi politikai Újságok és Journálok. II. Külföldi literáriai Folyó-Írások. III. Az Austriai Birodalombeli politikai Újságok. IV. Belföldi literáriai, Heti- és Havi-Írások. „Belföld“ és „Austriai Birodalom“ természetesen szinonimák; a magyar hírlapok és folyóiratok az utóbbi két csoportban szerepelnek. Az újság címe melletti rovatban az évi előfizetési ár olvasható, „stempellírozással együtt“. A csillaggal megjelölt sajtótermékekre — ilyen a folyóiratok legnagyobb része — csak egész

¹⁶ Tudósítás. (Az Orsz. Széchényi Könyvtár Hírlaptárának 1294. sz. kolligátum-kötetében.) V. ö. MKSze. 1943. 68. l.

¹⁷ BENCZÉDY, i. m. 56—57. l.

évre lehet előfizetni, a csillag nélküliekre — főleg hírlapok — fél-évre is. A külföldi lapok ára úgylátszik a távolsággal arányosan nő; az angol újságok évi előfizetése csillagászati számokat tesz ki: a *Times* évente 216 forintba kerül. Ne felejtjük azonban, hogy ezek már napilapok voltak akkor, míg a belföldi újságok csak 2—3 számot adtak hetenkint. A hetilap Angliából hozatva is olcsóbb; a *Bells Weekly Messenger* előfizetésére évenként csak 100 forintot áldozott a művelődni vágyó magyar. A francia lapok — *Moniteur*, *Gazette de France*, *Quotidienne* — 80, 70, illetve 72 forintba kerültek évente. Még olcsóbbak az olaszok: a *Diario di Roma* évi 34 forint. Ugyanennyibe kerül végre a fontos hivatást betöltő *Allgemeine Zeitung* (amelyet jegyzékünk közelebbről nem jelöl meg, de nyilvánvaló, hogy az augsburgit érti). 10 angol, 4 francia, 6 olasz, 15 német, 5 orosz (de német- és francianyelvű) és egy francianyelvű törökországi lapra hirdet előfizetést a posta. A folyóiratok száma nagyobb; közöttük a németországiak dominálnak; összesen 52 német folyóiratot járattak a közös birodalomban.

KULTSÁR ISTVÁN *Hazai és Külföldi Tudósításai* a belföldi hírlapok között foglalnak helyet. Évi előfizetési díjuk — természetesen a „stempellirozást” is beleértve — Bécsben 14, Magyarországon és a hozzátartozó tartományokban 8 ezüst forint. Érdekessé, hogy a magyar lapok mellett a szerkesztő is fel van tüntetve, pedig a többenél jegyzékünk a címmel is beéri. Szerepel még MÁRTON JÓZSEF *Magyar Kurirja* (10 frt. 24 kr.), PETHE FERENC *Erdélyi Hirmondója* a *Társalkodóval* (8 frt. 24 kr.), HELMECZY MIHÁLY szerkesztette *Jelenkor*, *Társalkodó* és *Értesítő* (együtt 8 frt.); továbbá a BELNAY-féle pozsonyi *Ephemerides* (14 frt. 24 kr.) az *Ofner Zeitung* (14 frt.) és a *Pressburger Zeitung* (16 frt. 48 kr.). Magyar folyóiratok: *Tudományos Gyűjtemény* (Bécsben 9 frt. 36 kr., Magyarországon 7 frt. 12 kr.), *Felső Magyar Országai Minerva* (9 frt.), *Mezei Gazdák Barátja* (10 frt.).

Hírlapok teljes számú példányára csak akkor tarthat számot az előfizető, ha már néhány héttel a félév kezdete előtt befizeti az előfizetési díjat. Az előfizetési díj újságok szerint változik; megtalálható a már idézett újságajstromokban. „Az ott kitett ’s befizetett pénzmennyiséget a’ Postahivatal a’ bécsi, budai (vagy pesti) vagy másutti Újság-expeditióhoz minden hiányosság nélkül elküldi ’s illetőleg megrendeli a’ kívánt hírlapot... Minthogy pe-

dig egy Postahivatal sem tartozik ingyen valaki újságpenzét által-
venni és Újságát megrendelni: előfizetőnek a' többször említett
Újságlajstromokban, vagy az Újságíróktól szétküldözött Hirdet-
ményekben kitett előfizetési áron kívül, a' szokásban levő meg-
rendelési vagy elküldési díjt is meg kell fizetnie. Elküldési díjul
egy Újságért fél évre 24 kr., 30 kr. p. p., sőt néhol és némelly
Újságokért ennél is több vétetik a' szerint mint szokásba hoza-
tott.¹⁸ Mindez valóban méltányos: pontosan megmondja a sza-
bályzat, mivel tartozik egymásnak posta és közönség. De a díj-
tételek egyszerűségét a küldés módozatai, meg a posta külön szol-
gálatai bonyolítják. Hírlapot kétféleképen lehet küldeni: nyíltan
és boríték alatt; az utóbbi esetben pedig még pecsételve vagy
pecsételetlenül. Persze, fizetni kell a borítékért és a pecsétért is.
A következő táblázat mutatja, mit kér mindezt a bécsi posta-
hivatal:

	fél évre		egész évre	
	frt.	kr.	frt.	kr.
a) elküldési díjul minden egyes újságért, hetenként kétszer küldve	—	12	—	24
b) ugyanaz hetenként többször küldve ..	2	—	4	—
c) pecsétlésért spanyolviasszal, hetenként kétszer küldve	—	48	1	36
d) ugyanaz, hetenként többször küldve ..	3	12	6	24

Például a Bécsből járathatni kívánt *Allgemeine Zeitung*ért fél-
évre a következőket kellene fizetni: az újságért (lajstrom szerint)
17 frt. 28 kr.-t; elküldési díjul a bécsi (postai) újságexpedíció szá-
mára 12 kr.-t és végül elküldési díjul a megrendelő hivatal szá-
mára 24 krajcárt, összesen 18 forint, 4 krajcárt. Ha pedig pecsét
alatt kívánjuk a lapot, akkor — hetenként kétszeri küldést szá-
mítva — további 48 krajcárral összesen 18 frt. 52 krajcárra kel-
lene ezt az összeget kikerekítenünk. Ha azután a megrendelő nem
maga hozza vagy hozatja el lapját a postáról, hanem a postahiva-
tal levélhordójával viteti haza, akkor még a szokásos kihordási
díjat is meg kell fizetnie.

Nagy gondot kell fordítani a hírlapborítékok pontos címezé-
sére is; rövid legyen a cím, de értelmes és tiszta. „Maga előfizető

¹⁸ BENCZÉDY, i. h.

legjobban tudván, micsoda cím illeti meg, 's kivált ha címre sokat tart és e' mellett jól tud írni, legjobb: ha címét maga felírja egy darabka (8-ad ívnyi) papírosra 's úgy adja azt a' Postahivatalhoz...'¹⁹

Mindezekben a rendelkezésekben a legmeglepőbb a hírlapok borítékolásánál, csomagolásánál, pecsételésénél követett körülményes eljárás. Borítékokban, „kóperták“-ban küldték szét az újságot; a borítékot a szerkesztő nyomatta,²⁰ de a postán tették a hírlapot a borítékba és ott is zárták le azt pecséttel, vagy a nélkül. A boríték rendes levélboríték nagyságú volt; a kis nyolcodrétalakú lap csak felébe hajtvá férhetett el benne. A Nemzeti Múzeum Hírlaptárában őrzött „*Collectio Titulorum non tamen onmium, ad quos Noua Posoniensia Hungarica Auctore Cl. Dño Matthia Rát*... Anno 1780 expediebantur“ című gyűjteményes kötetben²¹ egy ilyen teljes borítékot is találunk a következő címmel:

à Monsieur Monsieur Michel de Incze, Docteur en Médecine,
[CLAUS]ENBURG.

Ezt a borítékot nyilvánvalóan *nem* a Magyar Hírmondó szétküldésénél, hanem egy későbbi, nem Pozsonyban megjelent magyar lapnál használták. A címzés bal alsó négyszögében ugyanis a postahivatalt jelző, fraktur betűkkel nyomott nagy kezdőbetűs rövidítés foglal helyet; a Magyar Hírmondó címiratainál ezek a rövidítés betűi: H. P. A. Z. (Haupt-Post-Amts-Zeitungsexpedition?), míg az említett borítékon a K. K. O. P. A. Z. M. K. betűk olvashatók.²²

A borítékon a rendeltetési helyen kívül, ha nem nagy városba küldik a hírlapot, szükséges még „irányt adni“, „kitüntetvén azon a' legtavolabbi nagy Várost, melyen a' Levél, valószínűleg, keresztül mehet, valamint az utolsó vagy leadási Postaállomást is“.²³ A *Collectio Titulorum*-ban például a Veszprémbe szóló címzés baloldalán a következőképen jelölték meg az irányt: „per Jauri-

¹⁹ BENCZÉDY, i. h.

²⁰ V. Ö. TRÓCSÁNYI, i. h.

²¹ Ismertették SZINNYEI, i. h. és GORIUPP, i. h. Az itt említett borítékról külön nem szólnak, sem arról, hogy az nem a Magyar Hírmondó szétküldésénél használtott.

²² A bécsi udvari főpostahivatal újság-expediciójának betűi: W. O. H. P. A. Z. E. TRÓCSÁNYI, i. h.

²³ BENCZÉDY, i. h.

num, Papam“. Egy Kolozsvárra szóló címzésnél: „par Bude, Debretzin“. A borítékok legnagyobb része franciául van címezve, de latin, német és magyar címzés is fordul elő. Érdekes, hogy Pozsonyba, helybe szóló címzés is akad: a helybeli előfizető úgylátzik szintén a posta útján rendelte meg a lapot.

A hírlapokat a levélposta szállította. A XIX. század első felében általában hetenkint kétszer fordult a levélposta;²⁴ csak Bécs és Buda között volt mindennapos postajárat; ezenkívül egyes vonalakon hetenkint háromszor, illetve négyszer is szállítottak leveleket. Így még a negyvenes évek elején sem volt érdemes hetenkint kettőnél többször megjelentetni a lapokat. 1838-tól kezdve azután úgy építik ki a Duna balpartján a postajáratokat, hogy néhány városba többször is lehet postát küldeni: Budapestről Esztergomba és Nagyszombatba mindennap, Kassára, Eperjesre, Temesvárra, Szebenbe, Kolozsvárra, Lembergbe hetenként négyszer. Természetesen a felsorolt állomások vonalán fekvő többi állomásra éppily gyakran érkezett posta; a szabadságharc előtti években már majdnem mindenhova hetenkint négyszer. A hírlapok egymásután át is térnek a heti négyszeri megjelenésre, míg *napilapokká* csak 1848-ban alakulnak. A postának a hírlapterjesztésben juttatott egyeduralom így érezteti a hatását a hírlapkiadásra. De nem volna érdektelen behatóbban megvizsgálni azt is, hogy az egyes postajáratok vonalvezetése miképen hatott a hírlapok alapítására. A birodalmi posta fővonalai a Dunántúlra és, Magyarország északi és déli határai felé vezettek, míg a központi és keleti részekben nagyrészt csak mellékvonalak voltak; a magyar főpostahivatalok — a budai kivételével — mind periferikusan helyezkedtek el.²⁵ Részben ez lehetett az oka, hogy Kassának, Komáromnak, Győrnek jóval előbb volt lapja, mint Debrecennek és Szegednek. A bécsi magyar lapok előnyös helyzete pedig nyilvánvaló: a postahálózat gyűjtőpontjából az ország minden tája felé gyorsan történhetik a szállítás.

1840-ben 12—13 ezer lapra fizettek elő a posta közvetítésével.²⁶ Az előfizetők nagy tömege, éppúgy, mint a kiadók és a szerkesztők, teljesen a postának, mint egyetlen összekötő szervnek

²⁴ BENCZÉDY, i. m. 28. l.

²⁵ BENCZÉDY, i. m. 11. skk. 1. és térképmell.

²⁶ BENCZÉDY, i. m. 62. l.

voltak kiszolgáltatva. Ha a postán hibák fordultak elő, az előfizető nem kapta meg lapját és beszüntette az előfizetést. Már pedig hibák gyakran adódtak; a lapok hasábjai kórusként visszhangozták a postára szórt panaszokat. Már a pozsonyi *Magyar Hirmondónak* is meggyűlt a baja egyes hanyag és kapzsi postamesterekkel, felháborodottan követeli az előfizetési pénzek szabályos beszolgáltatását: „Senki pedig a Posta Mester Urak közül ezen 5 r. forintoknak el küldéséért, hatodikot [t. i. forintot] maga számára az azt küldőtől erőszakosan ki tekerni, vagy az 5 r. forintokból valamit el húzni, némellyeknek szokások szerint, meg ne próbálja”.²⁷ Ami pedig a lappéldányokat magukat illeti, azoknak sorozatos elkallódása ellen úgy próbál a *Magyar Hirmondó* szerkesztője védekezni, hogy pecsét alatt küldi a lapot, „melly petsé-ten lészen fellyül ezen két betű: M. H., alol pedig egy Posta síp”.²⁸

A *Magyar Hirmondó* tizennyolcadik századi panaszai a tizenkilencedik században már nem állhatják meg a helyüket. De támadnak helyettük új panaszok. Mint látjuk, a hírlapokat bárki, kívánsága szerint, pecsét alatt kaphatja és a postamesterek által szedhető díjak pontosan szabályozva vannak. Csakhogy ez a szabályozás épp annyira bonyolult, mint amennyire pontos.

Mint többször említettük, a lapokra nem feltétlenül a posta veszi fel az előfizetést. Lehet közvetlenül a szerkesztőnél, illetve a kiadónál is lapot rendelni. Természetes, hogy a postamester nem nagyon szereti az ilyen előfizetőket, hiszen a számára biztosított díjakon felül szokásba megy, hogy minden tíz példány után egy ingyenpéldány az övé;²⁹ ettől és a kézbesítési díjtól elesik, ha az előfizető közvetlenül a kiadónál rendeli lapját. Akadt postamester, aki az ilyen előfizetőt „jobb belátásra” iparkodott bírni: a nem nála rendelt lapot visszatartotta, megcsonkította, késleltette. Vagy külön díjat követelt a lap kiadásáért. „Ép most távozik tőlünk — írja a *Nemzeti Újság* 1842. december 10-én — Fischer Sándor báró cs. kir. kapitány úr, ki mondja, hogy, miután itt helyben az előfizetési járadékot minden hiány nélkül letette, lakhelyén (Zemplén várm.) a posta-kiadó lapja kiadásáért két pengő forinttal elégítteté ki magát általa.” A *Regélő* — *Pesti Divat-*

²⁷ Magyar Hirmondó, 1784. jún. 9.

²⁸ Magyar Hirmondó, 1784. dec. 29.

²⁹ HENNYEY, i. m. 150. l.

lap egyik előfizetője szintén azt panaszolja, hogy a lapok az egyik vidéki postamester kezén vesznek el, „ki bosszús, hogy azokat egyenesen a' szerkesztőségnél, és — mivel arra okom volt — nem ő nála rendelém meg“.³⁰

Az előfizetők persze a szerkesztőséget, meg a kiadóhivatalt ostromolják meg panaszaikkal, ha a lap elmarad vagy késik. Több ízben kell védekezniök a lapoknak az ellen a vád ellen, mintha saját adminisztrációjuk volna a hibás. „Ünnepélyesen és komolyan kinyilatkoztatjuk tehát, hogy, ha történtek is eleinte zavarok az elküldéssel, expéditionk jelenleg olly karban van helyhez-tetve, hogy többet igen, de kevesebbet soha sem küldhet szét“ — írja 1842. május 26-án a *Regélő*. „Mert majd mindennap érkeznek hozzánk vádlevelek; innen, hogy lapjaink csak minden 3—4-dik postával, onnan, hogy fölbontva és bepiszkoltan, máshonnan, hogy 2—3—4 szám híjával jelennek meg, más állomásokról, hogy csak némelly lapok vetvék e' rendetlenség alá; és így sine fine. Mi biztosíthatjuk t. előfizetőinket, hogy kiadóhivatalunkból, valamint helyben, úgy a fővárosi postához is, mind a' házi, mind a' postai előfizetők részére a legpontosabb kezelés mellett küldetnek szét lapjaink; de... az útközbéli postákon... minden intézkedésünk megtörik. Nem értjük itt az egész postahivatalnoki kart, csak azon néhány könnyelműeket, kik közhasznú díszes hivatalukban hanyagok, vagy azzal visszaélni nem pirulnak.“³¹

Vajjon a már említett anyagi előnyök, meg a hírlapterjesztési szervezet bonyolultsága eléggé megmagyaráznak-e minden hibát? Nem kell-e politikai erők játékát is sejtenünk a panaszok mögött? Kossuth egy 1836-ból való levelében ezt mondta: „a posta lassú is, költséges is, hitetlen is“.³² A postahivatalokba behatolt a Sedlnitzky-féle kém szervezet; a titkosrendőrség rendszeresen felbonttatta és ellenőriztette a leveleket.³³ Elképzelhető volna, hogy az egyre élesebben kormányellenes irányba forduló ellenzéki lapok izgatását akarta korlátozni a „Cabinet noir“, amikor egyes

³⁰ *Regélő* — Pesti Divatlap. 1842. jún. 2. 346. l.

³¹ *Nemzeti Ujság*, 1843. 110. sz. L. még *Nemzeti Ujság*, 1842. dec. 3., 1845. febr. 13. *Egyházi Literaturai Lap*, 1846. jún. 21. *Hetilap*, 1848. 2. sz., u. a. 1848. 5. sz. *Pesti Hírlap*, 1846. szept. 20., nov. 1. stb.

³² Id. HENNYEY, 143. l.

³³ TAKÁTS SÁNDOR: *Kémvilág Magyarországon*. I. kötet, 93—114. l.

hírlapok kézbesítését késleltette. Csakhogy fenti szemelvényeink nagy része konzervatív, kormánybarát lapból való, amelyet nem lett volna oka bántania a rendőrségnek. Meg azután *hivatali hatáskör* szempontjából az újságok ellenőrzése a cenzúra dolga volt, nem a Cabinet noiré. Tény, hogy a rendelkezésünkre álló adatokból nem következtethetünk arra, mintha az újságok pontatlan kézbesítésének politikai okai lettek volna.

És audiatur et altera pars. Halljuk, hogyan védekezik a vádak ellen maga a posta. A késedelmes, pontatlan postai szállítás oka a posta szószólója szerint többnyire a rossz út:³⁴ „A’ természet... csak nem az egész magyarországi síkságon nem hintvén lábaink alá követ, az útcsinálást magának fenntartotta, és ha emberi kéz a’ földben turkálni kezd, kész azt postákon és más szekereseken megbosszulni. E’ síkságon a’ természet helyenkint homokot, egyebütt fekete vagy sárga földet hinte el, mire nézve elmondhatjuk: hogy nekünk se jó. se rossz utunk soha sincs; midőn fekete földön poros út van, egyebütt a’ homok bokáig ér; és midőn a’ homok eső miatt összeáll, fekete földön térdig ér a sár.“ A sokszor szidott postalegény valóságos hőssé magasztosul, aki „élete’ veszélyeztetésével éjszaka elmegyen, el kell mennie, ott, honnan más szekeres nappal visszatér... erdőn, síkon, hófuvatagokon keresztül; a legnagyobb zivatarban, esőben, hóban. szélvészben, a’ legmélyebb sárban haladnia kell... Gondoljuk őtet, lovastól, talyigástól éjszakának idején egy árokba dűlve fekünni; fagyban, döcögős úton, letört tengelye mellett kuczorogni; ’s több illy bal-eseteket gondolva, mondom: várjuk el a’ postákat béketűréssel...”³⁵

Persze a béketűrés mégsem lehetett határtalan és előbb-utóbb a felsőbb hatóságok is belátták, hogy a hírlapterjesztés rendszerén javítani kell. 1845-ben jelenti a *Pesti Divatlap*,³⁶ hogy nemsokára „életbe lépend az úgy nevezett főpostai hivatal, mellynek feladata lesz a hírlapok kezelése körüli eljárás felett szigorú szemlét tartani s minden lehető visszaélések irányába ellenőrséget gyakorolni“. 1847. május 16-án aztán a következő rendelet jelenik meg a *Nemzeti Ujságban*: „Ő cs. kir. apostoli felsége által a m. kir. udvari kincstár útján a budai kir. főpostaigazgatóság értesít-

³⁴ BENCZÉDY, i. m. 58. l.

³⁵ BENCZÉDY, u. o.

³⁶ 347. l.

retik. Az 1845. évi oct. 15-kén 39320. sz. alatt kelt e tárgyú rendelet folytán ezen főpostaigazgatóságnak mellőzhetetlen rendszabályul tudtára adatik, hogy a Magyarországon megjelenő minden hírlapokért a posta- és kiadási díj jövedőben, ha azok hetenkint kétszer küldetnek szét, fél évre 1 frt 12 kr-ra pengőben és ha hetenkint kétszernél gyakrabban küldetnek szét, fél évre mindegyik hírlappéldányért, két pengő forintba határozott. — E határozat 1847-ik évi júl. 1-jén lép életbe. Ellenben ez időtől kezdve a szerkesztőségek részéről a postatiszteknek járó ingyenpéldányok adása megszűnik. A m. kir. udv. kincstár tanácsüléséből. Budán, ápril 14-kén 1847. Gróf Szécsen Miklós s. k., Mérey Károly s. k.“

A postamestereknek juttatott többféle díj helyébe tehát egységes, bár fölemelt hírlapszállítási tarifa lép. Ennek megfelelően a hírlapok is emelik az előfizetési díjat.³⁷ A helyenként és laponként is különböző eljárás egységes rendszernek ad helyet: nagy lépéssel közeledünk a modern hírlapterjesztés módszereihez. Annál inkább, mert a *Nemzeti Ujság* idézett hirdetéséből azt is megtudjuk, hogy ebben az időben már Budapesten házhoz küldte a lap a helybeli előfizetők példányait. Panaszok azért továbbra is előfordulnak: valaki a vízivárosi postahivatalban akart előfizetni a *Budapesti Híradóra*, „de Pestre utasítottatott, a pesti postán mindazonáltal igen természetesen azon utasítást kapá, hogy Budán lakók inkább Budán előfizessenek, a kérdéses úr tehát visszajött a vízivárosi postához, hol végre nagy zugolódással elfogadták tőle a pénzt, de újságot még január 11-kén sem kapott; ezenkívül pedig a példány mindennapi házhoz küldéséért külön öt forint követeltetik tőle.“³⁸

1848. április 27-én a posta, amely eddig részben a helytartótanács, részben a kamara hatósága alá tartozott, a felelős minisztérium, pontosan a földművelés-, ipar- és kereskedelemügyi tárca hatáskörébe került.³⁹ A *Nemzeti Ujság* azonban már március 21-i számában „utolsó figyelmeztetést“ intéz a törvényhozó testület-höz, amelyben hangoztatja, hogy a sajtószabadságot semmivé teszi a drága postabér! A népnek szüksége van a sajtóra s kell,

³⁷ *Nemzeti Ujság*, 1847. jún. 10.

³⁸ *Budapesti Híradó*, 1848. jan. 23.

³⁹ HENNYEY, i. m. 153. l.

hogy azt meg is tudja fizetni. Ezért első és legfontosabb intézkedésként határozatot kíván, amelynek értelmében: „Minden folyóiratok, úgy politikai, mint szépirodalmi tartalmúak, a törvényhozás további rendelkezéséig, a postákon minden díj nélkül küldessenek szét s a postamestereknek minden eddig gyakorlatban volt huzavona megtiltassék.“ A *Nemzeti Ujság* további két javaslata nyomdák felállítására és az „írói tulajdon“ biztosítására irányult. „Ha a törvényhozó testület eloszlanék anélkül, hogy e három pontot törvénybe igatná, nem felelt meg tökéletesen a sajtószabadság és a nép műveltsége érdekének.“

A hírlapok postai szállítása ezzel a sajtószabadság biztosítékává, törvényhozási kérdéssé válik. A rendezés annál sürgősebb, mert a *Nemzeti Ujság* egy újabb cikke⁴⁰ szerint a posta még az előző félévi előfizetési díjakról sem számolt el. Az új kereskedelmi minisztérium fiatal államtitkára, TREFORT ÁGOST veszi kezébe az ügyet és a fővárosi lapszerkesztők és kiadók bevonásával 1848. május 5-én értekezletet tart, „a lapok díjának leszállítása iránt“.⁴¹ „Véleményeink sokfelé ágaztak el — írja a *Pesti Divatlap* szerkesztője —, mindazonáltal a többség az aránylagos procentuációt fogadja el kétféle módon. Némellyek ugyanis azt tarták, hogy a naponként megjelenő lapok után járjon 20 századéka (!), a hetenként négyszer vagy háromszor megjelenők után 15, a kétszer vagy egyszer megjelenők után 10. Némellyek még pontosabban, s véleményünk szerint igazságosabban jelölték ki az arányt, úgy t. i., hogy a hetenként egyszer megjelenő lapnak postán szállítandó egy-egy példányától évenként fizettessék 20 p. kr., a kétszer megjelenőtől 40 kr., a háromszorigtól 60 kr., a négyszeritől 80 kr., az ötszorigtól 100 kr., a hatszorigtól 120 kr., a hétszeritől 140 kr. És ezen fokozatos arány annyival is inkább igazságos, mert a gyakrabban megjelenő lapok, főleg a politikaiak, többnyire nagy közönséggel bírnak, míg a ritkábban kiadatni szokott tudományos és szépirodalmi lapok sokkal kisebb olvasóköre számíthatnak! és már csak azért is, hogy nemzeti irodalmunknak ezen fontos, de mostohán pártolt ágai minél nagyobb kiterjedést nyerjenek, igen méltányos dolog, miszerint a szállítási díj által legkevésbé legyenek terhelve.“ Különben a szabad sajtó jóvoltából

⁴⁰ Ápr. 18.

⁴¹ *Pesti Divatlap*, 1848. máj. 13.

olvasóközönségünk szaporodni fog, „a postai díjleszállításban vesztesége nem lesz az országos kincstárnak“.

Az 1848. május 19-én kiadott és július 1-én életbeléptetett „szabályzat“ „a belföldi lapoknak postán szétküldési díja iránt“ közvetítő megoldást választ. A következőképpen állapítja meg a szállítási díjakat:⁴²

„a) hetenkint 6-szor megjelenő s ugyanannyiszor szétküldött lapért a postadíj félére tenni fog 1 frt 18 krt; ha pedig olly helyekre küldetik, hova a' posta ritkábban jár, annál fogva a' kézbesítés ritkábban történhetik, a' postadíj félére 52 krban állapítatik meg. b) Hetenként 4-szer megjelenő s ugyanannyiszor szétküldött lapért fog fizettetni 52 kr; ha ritkábban küldetik szét, 39 kr. c) Hetenkint 3-szor megjelenő, ugyanannyiszor szétküldött lapért 39 kr. d) Hetenkint 2-szer megjelenő lapért 30 kr. e) Hetenkint egyszer megjelenő lapért 24 kr. A' néplapokra nézve, midőn kiadói a' posta útján szétküldhetés iránt folyamodnak, a' a vitelbér különösen és kivételesen lesz meghatározandó. Így jelenleg a' „Munkások“ újságá-nak vitelbére fél-évre 10 p. krban állapítatik meg... A' postaállomásoknál és levélszedőségek-nél az előfizetők' besorozásáért, iktatási díj fejében 10 krnál többet követelni nem szabad; ki ezen szabályt túllépni merészi, a' postaügyben főnálló fegyelmi rendszerhez képest fog büntettetni. Ellenben a' rendszeres és osztályos postahivataloknál az ilyen besorozási díjak általában eltiltatnak... Az ingyen-példányoknak ezelőtt szokásban volt adása különben is meg lévén szüntetve, minden további követelés az iránt büntetés alatt tilalmaztatik.“

Feltűnő és a negyvennyolcas sajtópolitikára jellemző az, hogy a néplapokat nyíltan előnyben részesíti a kormányzat. Mint tudjuk, a népi-sajtótól sokat vártak az illetékesek és a nép számára készült újságok megindulása a szabadságharc sajtójának fontos és jelentős újdonsága volt.⁴³ De a május 5-én tartott sajtóértekezleten — talán ez volt az első sajtókonferencia hazánkban, amelyen a kormányzat embereivel közösen a hírlapok szellemi vezetői is résztvettek — további kívánságok is merültek fel.⁴⁴ „Ezenkívül célirányos volna az is, ha a postai tisztviselőknek szigorúan megtiltatnék a vidéki előfizetőktől a rendes előfizetési díjon felül, mint most sok helyen történik, még 24 p. krárt zsarolni; s ha a laphoz csatolt mellékletekért nem a postának, de mint nem rég is szokásban volt, a lapkiadónak fizetnének... Azt sem tartjuk

⁴² L. Egyházi Literaturai Lap, 1848. jún. 4.

⁴³ V. ö. DEZSÉNYI BÉLA: Hírlapirodalmunk a sajtószabadság jegyében. Az Ország Útja, 1943. 3. sz.

⁴⁴ Pesti Divatlap, i. h.

helyesnek, hogy lapjaink nem kiadóhivatalainkban, hanem a postán borítékozttatnak, mert az idegen kezelés alatt több példány elvész, mi nem csekély kárára van a laptulajdonosnak. — Mi meg vagyunk győződve — fejezi be a *Pesti Divatlap* az értekezletről szóló tudósítását —, hogy az illető közügyér [TRE-FORT] ezen időszaki sajtónak életfáján féregként rágódó bajokon, hathatós intézkedései által segíteni fog.“

A „féregként rágódó bajok“ megszüntetésére május 19-én külön hírlapkezelési szabályzatot⁴⁵ is adtak ki. Panaszok ennek ellenére az 1848. év végéig állandóan voltak. A *Pesti Hírlap* 1848. november 31-én azzal fenyegetőzik, hogy a szabálytalanságon kapott postai tisztviselőket névszerint állítja pellengérre, december 2-án pedig külön rovatot nyit a postai visszaélések megbélyegzésére. A postai szállítás végleges szabályozására a szabadságharc fürgetege nem hagy már időt a gondokkal túlterhelt „közügyéreknak“. Sőt, egyik forrásunk tudni véli azt is, hogy az ellenzéki lapok postai továbbítását maga a minisztérium késleltette politikai okokból és hogy MADARÁSZ LÁSZLÓ, akit a honvédelmi bizottmány Debrecenben a rendőrség és a postahivatal főnökévé nevezett ki, a békepárti lapok továbbítását egyszerűen beszüntette.⁴⁶

Az abszolutizmus kormánya természetesen hatályon kívül helyezte a negyvennyolcban kiadott rendeleteket. De a régebbi állapotot sem állította vissza. Sőt, végleg megszüntette a belföldi hírlapoknak posta útján való előfizetését, ezt az oly sok vitát okozó intézményt és 1850 szeptemberétől kezdve csak 1 kr. kedvezményes díjon való szállításukat vállalta. 1852-ben pedig megjelent a hírlapjegy: a hírlapok postadíját azontúl bélyegben és egységes — 1 krajcáros — tarifa szerint kellett leróni.⁴⁷

A hírlapok helybeli terjesztése terén pedig 1848 áprilisában elfoglalta fontos állomását az utcai újságárus. Meg is tartotta mind a mai napig.

DEZSÉNYI BÉLA.

⁴⁵ VÁCZY JÁNOS: Hírlapirodalom 1848—49-ben. Magyar Salon, 1886. IV. 577. l. FELEKI LÁSZLÓ: A szabadságharc és a sajtószabadság. Budapest, 1912.

⁴⁶ FELEKI, i. h.

⁴⁷ HENNYEY, i. m. 165. l.

KISEBB KÖZLEMÉNYEK.

Kaym Orbán budai könyvesháza. Budán 1484—1525 között tizenhárom könyvkiadó nevét ismerjük, de nevükön és eddig felkutatott kiadványaikon kívül egyebet alig tudunk róluk. Az egyetlen kivétel RUEM GYÖRGY, aki első kiadványának (*De officio misse*. Venetiis 1490.) előszavában elmondja, hogy KORNIS BENEDEK nagyváradí kánonok hívta őt Magyarországra.

Buda középkori könyvkiadóinak kiadványait már több ízben összeállították.¹ A Magyar Bibliofil Társaság a könyvkiadók jelvényeinek kiadásával és összegyűjtésével arra is rámutatott, hogy Buda tekintélyét középkori könyvkiadóink ízlésben és a kiadásra szánt művek számában is magas fokon tartották, noha HESS ANDRÁS könyvnyomtatói tevékenysége 2—3 mű kinyomtatása után teljesen még máig sem érthető körülmények miatt oly gyorsan megszűnt.

Az első világháborút követő viszonylagosan nyugodt és a külföldi könyvtárakban való kutatásra is alkalmat nyújtó két évtized nem igazolta azt a reményt, hogy a középkori magyar könyvkiadás terén majd újabb adatokkal állhatunk elő. De nem mutathat fel e téren a széles mederben folyó levéltári kutatás sem jelentősebb eredményt, ami annál inkább szembeötlő, mert Buda művészeti életére, társadalmi, közigazgatási és gazdasági történetére, valamint helyrajzi viszonyaira vonatkozó újabb kutatások annyi új adatot hoztak felszínre, hogy ezeknek birtokában most már megkísérelhetjük Buda középkori történetének új megírását.

A már régen ismert adatok új értékelése és új szempontokkal való kiegészítése természetesen a budai könyvkiadás problémájánál is felmerült. A kérdés egyik legutóbbi összefoglalása alkalmával az a vélemény hangzott el,² hogy a középkori budai könyvkiadók a valóságban nem is voltak könyvkereskedők, hanem csak egyszerű könyv-

¹ Magyarországi könyvárusok a XV. század végétől és a XVI. század kezdetétől. Tud. Gyűjtemény, 1817. VI. 67. s. kk. — KEMÉNY GÁBOR: Budai könyvárusok 1484—1525. Új Magyar Múzeum VII. (1857) 120 s. kk., 206. s. kk. — VÉGH GYULA: Budai könyvárusok jelvényei Bp: Magy Bibliofil Társ. kiad., 1923. — BALLAGI ALADÁR: Buda és Pest a világirodalomban. Bp., 1925. — GÁRDONYI ALBERT: Budai könyvkiadók a középkor végén. Historia, 1931. 1—2 f. Pestbudai emléklapok 69. és kk. 1.

² GÁRDONYI A. i. m.

kötők, akik a könyvkiadást alkalmi vállalkozásként gyakorolták. Ez a vélemény a RÓMER FLÓRIS által közölt³ adatból táplálkozik, amely szerint a budai Szent János (Színház) utcában egy ORBÁN nevű könyvkötő (ligator librorum) egyik háznak és a hozzá épített, összeomlás előtt álló toronynak birtokosa volt. A könyvkötő pedig csak KAYM ORBÁN lehetett, akinek 1501—1520 között 20 kiadványát ismerjük. Bár e véleményt más adat nem támogatja, a következtetés kézenfekvőnek látszott. A közelmúltban azonban KAYM ORBÁNról egy új adat merült fel, amely határozottan üzletéről, vagy könyvesházáról emlékezik meg. Az adat ROTH KALIXTUS közjegyző 1514. november 27-én kelt kiadványában található.⁴ Az oklevél KAYM budai könyvkereskedő könyvtárában (apoteca seu biblioteca) készült és GÁBOR vasvári prépostnak, valamint TORDAI IMRÉNEK, a budai Szent Zsigmond-egyház kanonokjának TORDAI TAMÁS szepesi kanonok végrendelete ügyében hozott intézkedéseit foglalja magában. Feltéve, hogy az 1506-ban szereplő ORBÁN könyvkötő az 1514. évi oklevelünkben említett KAYM ORBÁN könyvkereskedővel azonos, lehetséges, hogy időközben KAYM üzemet könyvkereskedéssel bővítette ki, miután első kísérletei — 1506 előtt két kiadványát ismerjük: 1501 és 1503-ból — eredményeseknek bizonyultak. Oklevelünkben KAYM könyvkereskedésének helyéül a „négy varga háza“ (in domo quatuor sutorum) van megjelölve. E ház közelebbi fekvésének meghatározására mindeddig nincs pontos adatunk. A négy varga háza azonban szerepel még a veszprémi püspökség egy 1505. december 13-i oklevelében,⁵ amelyben a püspöknek tizeddel adózó szőlősgazdák lakóhelyei vannak felsorolva. E jegyzékben két adózó gazda: TŰGYÁRTÓ (THYWGARTO) MIKLÓS és PÁNCZÉL SIMON özvegye lakói a négy varga háznak (Nig-, Neghworgahaz). Mivel pedig a gazdálkodók túlnyomóan a Szent Péter külvárosban (Viziváros) laktak, a nevezettek lakóházát is ott kell keresnünk. Nem lehetetlen, hogy KAYM később üzletét ide helyezte át, különösen mivel tudjuk, hogy noha 1506-ban arra kötelezték, hogy az erősen megrongált tornyot javíttassa ki és erre ígéretet is tett, ígéretét nem váltotta be és ezért 1509-ben a torony birtokától megfosztották.

KELÉNYI B. OTTÓ.

Molnár Gergely Grammatikája, Károli Péter Poétikája és Szilvás-Ujfalvi Imre Admonitiones-e. A régi magyar ritkaságokban gazdag SCHLAUCH - könyvtár érdekes darabja került csere útján az Országos Széchényi Könyvtárba. E kis kötet a hazai

³ A régi Pest. Bp. 1873. 163. l.

⁴ Orsz. Levéltár DL. 39059 (Berthóthy cs. levéltára).

⁵ Veszprémi kápt. mlevélt. DL. 38658.

protestáns kollegiumok világából való és e kollegiumok tudós tanárainak, ú. m. MOLNÁR GERGELY, ALVINCZI PÉTER, KÁROLI PÉTER és SZILVÁS-ÚJFALVI IMRE három munkáját foglalja magába.

Az első, MOLNÁR GERGELY *Latin Grammatikájának* 1602-ben RHEDA PÁL debreceni sajtóján megjelent kiadása.¹ MOLNÁR *Grammatikája* — MELANCHTON grammatikájának e rövid kivonata — a hazai protestáns iskolák állandó tankönyve volt; SZABÓ KÁROLY és PETRIK bibliográfiái 1556—1830-ig vagy 30 fennmaradt kiadásáról tudnak. Ezt a debreceni kiadást ALVINCZI PÉTER rendezte sajtó alá. A könyvhöz 1602. július havában előszót is írt és ebben többek között elmondja, hogy MOLNÁR e compendiumának 1596-ban (!) Heltainál készült első kiadását Nagy-Szebenben, Kolozsvárt, Bártfán, Bécsben, sőt Nürnbergben ismételt sajtó alá adták. E sokféle, hol rövid, hol bővített kiadás eredményeként a diákok már alig értik egymást. Ezért határozta el, hogy e grammatikát a különböző kiadások egybevetésével, újra kiadja.

MOLNÁR GERGELY *Grammatikája*, a bibliográfusok egymást ismétlő feljegyzése szerint 1556-ban,² ALVINCZI PÉTER szerint pedig 1596-ban jelent meg először Kolozsvárt. Úgy az első, mint az ALVINCZI által említett következő kiadások példányai ma már mind elvesztek; a most előkerült 1602. évi debreceni kiadás ezidőszert a legrégebb. Hogy az első kiadás megjelenési évét illetően kinek van igaza, nem dönthető el. Mégis inkább az 1556-os évszám helyességében hiszünk, mert nem valószínű, hogy MOLNÁR GERGELY, a kolozsvári iskola rektora, az ifjúságnak szánt rövid nyelvtani kézikönyvét még életében ne adta volna sajtó alá.³ 1556-ban Kolozsvárt MELANCHTON grammatikája is megjelent. (RMK. II. 71.) Könnyen elképzelhető, hogy HOFFGREFF GYÖRGY, a nyomda akkori tulajdonosa,⁴ ezzel egyidőben MOLNÁR rövid kivonát is kinyomatta s az kitűnő üzletnek bizonyult.

De térjünk vissza a debreceni kiadáshoz. BOD PÉTER ALVINCZI életrajzában következőket írja: „... Papságra szenteltetett 1603-dik

¹ ELEMENTA | GRAMMATICAE LA-|TINAE, PRO RECTA INSTI-|tutione juventutis Scholasticae, ex pro|lixioribus Grammaticorum praece-|ptis in breve compendi-|um contracta | A | GREGORIO MOLNAR PIAE | memoriae. Nunc denuo excusa singulari stu|dio, et a plurimis mendis purgata| et locupletata. | DEBRECINI | Typis Pauli Rhedae Lipsensis, | M.DCII. 8° [72] lev. utolsó üres.

² BOD PÉTER, Magyar Athenas, 1766. 180. l. CORNIDES, Ungr. Magazin, 1788. IV. 453. l. TRAUSCH, Schriftsteller-Lexicon... der Siebenbürger Deutschen. 1868. I. 302. l. SZABÓ K. RMK. II. 72, GULYÁS, A könyvnyomtatás Magyarországon. 1929. 81. l.

³ MOLNÁR GERGELY 1564-ben halt meg.

⁴ A HELTAI—HOFFGREFF-nyomda csak 1559-ben kerül végleg HELTAI kezébe. Ld. GULYÁS id. m. 81—82. ll.

eszt. 's volt az Váradi Oskolában Professori Hivatalban: az holott a' MOLNÁR GERGELY Grammatikája Regulájit szép versekbe szedte, 's Világ eleibe adta...⁵ Most kiderült, BOD PÉTER csupán abban tévedett, hogy ALVINCZI a regulák versebe szedésével nem váradi, hanem még debreceni professzor korában foglalkozott és munkáját 1602-ben már nyomdába is adta.

MOLNÁR *Grammatikáját* e debreceni kiadásban három vers dícséri. Szerzői, szombathelyi SZELE JÁNOS, THURI PÁL, akiről BOD PÉTER írja, hogy „nevezetes tehetsége volt a versírásban mások felett“, valamint FEMMICH JÁNOS, 1564-ig a kolozsvári unitárius iskola tanára, akiről TRAUSCH írja,⁶ hogy e grammatika összeállításában része volt.

MOLNÁR *Grammatikájának* debreceni kiadása segítségével sikerült, a hozzáköötött „*Admonitiones de ratione discendi atque docendi...*“ című nyomtatvány⁷ debreceni eredetét is megállapítanunk. A tanárok számára írott könyvecske szerzője, a magiszterekhez intézett versét a címlapon csupán E. A. Sz. U. betűkkel írta alá. A könyv nyomdászja sem nevezte meg magát. Személyét a debreceni nyomdászok körében kerestük, mert a szöveg kurzív betűtípusát, valamint a címlapon alkalmazott kis fametszetű dísz a MOLNÁR-féle grammatika kiadásában megtaláltuk.

1596-ban, CSÁKTORNYAI JÁNOS halála után, a debreceni nyomda a Lipcséből bevándorolt RHEDA PÁL tulajdonába került.⁸ Legelső nyomtatványait, úgymint SZIKSZAI, FABRICIUS BALÁZS *Nomenclaturájának* 1597. évi kiadását (RMK. I. 291.), az 1598. évre szóló *Kalendáriumot* (SZTRIPSZKY, 1840.), valamint a protestáns *Halotti Énekek* gyűjteményét (RMK. I. 302.) SZILVÁS-ÚJFALVI IMRE rendezte sajtó alá. E nyomtatványokban és későbbi kiadásaikban ÚJFALVI nevét következőképen olvassuk: EMERICUS A. UYFALVI (RMK. I. 291.),⁹ EMERICUS SZ. ÚJFALVI (RMK. I. 377.), vagy EMERICUS A. SZ. ÚJFALVI (RMK. I. 489.). Az „*Admonitiones...*“ E. A. Sz. U. betűk mögé bújt szerzője tehát nem más, mint SZILVÁS-ÚJFALVI IMRE, a debreceni kollégiumban a zsidó nyelv és számtan tanára, kinek további pályafutásáról BOD PÉTER, HODÁSZI LUKÁTS tiszamelléki püspök életrajzában következőket írja: „...sok bajoskodása volt amaz Tudományával felfuvalkodott ÚJFALVI IMRÉVEL, a' ki eleinte volt Debretzeni Professor, akkor pedig Vá-

⁵ Id. m. 5. l.

⁶ Id. m.

⁷ ADMONITIONES, | DE | RATIONE DISCEN-|DI ATQVE DO-
CENDI | IN | ULTIMA, | Seu | TERTIA CLASSE. | Ad Magistros...
E. A. Sz. U. — H. é. ny. n. 8° [20] lev. utolsó üres.

⁸ GULYÁS id. m. 226. l.

⁹ SZABÓ KÁROLY itt tévesen AVAS-ÚJFALVINAK olvasta nevét.

radi Pap és Esperest; de a' Püspöki igazgatásnak magát alája adni nem akarta..., ... a' dolog pedig vég-képen BETHLEN GÁBOR Fejedelem alatt igazodott el, a' ki Új-FALVIT Szám-kivetésre küldötte, mellyben meg-hólt".¹⁰ Az „Admonitiones...” nyilván debreceni tanár korában, tehát az 1596—99-es évek táján került sajtó alá.

A kötet harmadik kolligatuma szintén tankönyv, KÁROLI PÉTER eddig ismeretlen latin poetikája.¹¹ KÁROLI, a kolozsvári ref. iskolában a latin, görög és zsidó nyelv tanára, a diákok számára nemcsak görög nyelvtant (RMK. II. 109.), hanem mint látjuk, latin verstant is szerkesztett és mindkettőt 1567-ben, HELTAI nyomdájában kinyomatta.

KÁROLI GÁSPÁRnak ajánlott poetikájába kolozsvári tanítványai közül néhányan latin verseket írtak. E fiatal poeták közül SKARICZA MÁTÉ, THEMESVÁRI JÁNOS, BERECSZÁSZI JÁNOS és DEBRECENI BONIFÁCIUS JÁNOS¹² későbbi munkássága az irodalomtörténetbe is bekerült.

HUBAY ILONA.

A szépirodalom üldözése. A *MKSzle* 1938. 375. l., 1939. 308. l. és 1941. 23—25. lapjain több XVIII. századbeli adat alapján azt állapítottam meg, hogy az ú. n. „nemzetietlen” korban 1772 előtt azért nem jelentek meg szépirodalmi művek, mert a XVIII. században, különösen annak első felében a nyomdákat jórészt az egyházak tartották fenn s ezek álláspontja a szépirodalommal, a virágénekekkel, a gáláns költészettel szemben a régebbi SYLVESTER-, PÁZMÁNY-féle állásponthez képest („undok virágénekek”) még egyáltalán nem változott meg. A magánnyomdák is igyekeztek elkerülni minden összeütközést, ellentétet az egyházakkal.

E megállapításomhoz most újabb adalékokat közlök TSÉRI VERESTÓI GYÖRGY *Holtakkal való barátság* (Kolozsvár, 1783) című prédikáció-gyűjteményéből, amely 1730—1758 között Erdélyben elmondott halotti prédikációit tartalmazza. VERESTÓI, az erdélyi református „eklézsia” püspöke, azelőtt a kolozsvári kollégiumban a matematika és filozófia, később a teológia professzora, polihisztor, a felvilágosodás eszméinek hatása alatt már a Bibliát egészen mellőzi prédikációiban,

¹⁰ Id. m. 109. l.

¹¹ INSTITVTIO | DE SYLLABARVM ET | CARMINVM RATIONE EX O-|ptimorum Grammaticorum prolixioribus | Praeceptis in breue compendium, | iuuentutis causa, con-|tracta. | A | PETRO CAROLINO | Scholae Claudiopolitanae | Rectore. | CVM GRATIA ET PRIVILEGIO | Sereniss. Regis Hungariae etc. | ANNO DOMINI | 1567. | Claudiopoli in officina Cas-|paris Helti. 8° [68] lev.

¹² Utóbbi kettő KÁROLI PÉTER lakodalmára írt görög versei Wittembergben 1569-ben kerültek sajtó alá. Ld. DÓCZI IMRE, A debreceni ev. ref. főgymnasium értesítője az 1894—95. iskolai évről. Debrecen, 1895. 10. l.

textusait is a klasszikus írókból veszi és halotti búcsúztatóiban sokszor inkább hazafias, felvilágosító (a tündér-hit ellen) és népszerűsítő természettudományi előadásokat tart (csillagászat, fiziognómia, mikrokosmosz stb.), mint teológiai elmélkedéseket. Sok mosolykeltő tréfát, anekdótát mond el közben, amelyek még ma is megütközést kelthetnek.

A szépirodalomról, szerelmi líráról, népmesékről azonban ez a tréfálkozó, anekdótázó, a Biblia tanításait mellőző, késői humanista tudós pap is azon az állásponton van még, amelyen a XVI—XVIII. századbeli katolikus és protestáns papok. ALVINTZI KRISTINA fölött 1733. március 1-én tartott halotti orációjában Tündér Országról és a tündérekről elmélkedve, a következőket mondta:

„A' második Rendben (t. i. a tündérek második rendjében) illenek azok a' Személyek és Állatok, a' mellyek látható formában előttünk meg-jelenvén, vagy egy, vagy másképen el-tűnnek előlünk, és így mi reánk nézve, avagy-tsak egy darab ideig láthatatlanokká lésznek. Innen a' Magyaroknál, hogy más Példával most ne éljek, a' búságának tüzével, mint valami Babilon lángjával, belől égő Ember, ha szerelmessét maga előtt nem látja, azt tündéresnek szokta nevezni, és sokszor zabolátlan indulatitól el-ragadtatván, ama' szemtelenségnek művhelyében koholtatott Versekkel meg-is szokta siratni:

„Tündéres vagy; mert nem látlak.

Ha látnálak, meg-fognálak, 's a' többi.“ (100—101. lap.)

S megvetéssel szól a leányokról és inasokról, akik Tündér Országról és tündérekről mondanak meséket:

„Nem hiszem, hogy egy Nemzetben-is volna a'nyi Mese és Szófia-beszéd a' TÜNDÉR ORSZÁGRól, mint a' Magyarok között. E'ről beszéllnek a' Leányok a' Fonóban és a' Kalákában. Ama' légászó és heverő Inasok-is, kik a' hivalkodásnak piatzára ki-ülnek, e'zel tsapják a' legyet a' szárokról: költvén hivalkodó elméjekkel Tündér Királyokat, Tündér Leányokat, sőt némellykor Tündér Paripákat-is. De nem tudják, mit beszéllnek; mert ők éretlen és nem egész vágású eszekkel a' Tündéreknak ISTENi Böltsességet és Hatalmat tulajdonítanak: úgy tartván minden Tündért, tanquam Medium participationis Deum inter [!] et Creaturas, mint Fél ISTENT, és Fél-Teremtett-állatot, a' ki sem egészen nem ISTEN, sem egészen nem Teremtett-állat, hanem rész szerént az ISTENi természetnek, rész szerint [!] pedig a' Teremtett állatok tulajdonságaiknak részese, és így az ISTENNél ugyan alább való, de a' Teremtett-állatoknál sokkal felyebb való. Én pedig a' Tündérekben értem e' látható Világban lévő Teremtett-állatokat, kiváltképen pedig az Embereket, kiknek semmiben-is ISTENi Böltsességet és Hatalmat nem tulajdonítok: irván őket mind egyig a' halandóságnak laistromába.“ (U. o. 102. l.)

Ha még a felvilágosodásnak kétségkívül erős hatása alatt álló református püspököknek is ez volt az álláspontja a szerelmes versekkel, a „szemtelenségnek művhelyében koholtatott Versekkel“ és a népmesékkal szemben — amelyeket „ama' légászó¹ és heverő Inasok“ költenek, „kik a' hivalkodásnak piatzára ki-ülnek, e'zel tsapják a' legyet szárokról“ —, megértjük, miért nem adták ki e korban, amikor BENITZKY PÉTER *Magyar Rythmusait* újra meg újra kiadták, BALASSI BÁLINT szerelmes verseit és miért nem láthattak nyomdafestéket az ifjak verses szerelmi epekedései, feljajdulásai, vagy a szerelemmel kapcsolatos anekdóták, elbeszélések (szépirodalom), amelyek minden korban, így bizonyára a XVIII. században is megteremttek.

TRÓCSÁNYI ZOLTÁN.

Régi bőrkötésű könyvek restaurálása. Nagy közkönyvtárainknak is, de különösen a magánkönyvtáraknak féltett kincsei a régi szép bőrkötésű könyvek. A könyvek belső tartalma sokszor alig képvisel értéket, csupán művészi régi bekötésük miatt váltak a könyvtárak becses darabjaivá. Valóban, mennél régebbi korból való a kötés, annál nagyobb megbecsülést és gondosabb megóvást érdemel, mert például egy XV. századból való kötésnek szinte nincs is felbecsülhető értéke, mert abban az időben a könyvkötések nem készültek tömegesen, hanem csak egyes darabok, így azok művészi kidolgozására nagy gondot fordítottak könyvkötőik és tervezőik. Egy-egy könyv bőrbe való bekötése, tábláinak díszítése vaknyomással, vagy aranyozással hónapokig is eltartott és ebből kifolyólag már kötésük idejében is nagy értéket képviseltek. Ilyen művészi értékű megrongálódott bőrkötések restaurálásáról és a még jó állapotban lévő kötések konzerválásáról óhajtok egynéhány, általam sikeresen alkalmazott és bevált restaurálási módot ismertetni.

Természetesen restaurálni csak művészi értékű, vagy régi bőrkötést érdemes. Például egy 40—50 év előtt készült, de a használat által már tönkrement nem művészi értékű kötetet nem érdemes restaurálni, mert azt ugyanúgy és olyan anyagból mint volt, újra bekötni kevesebb költségbe kerül, mint ha azt restaurálnánk, de már egy XV. századból származó bőrkötés, legyen az bármilyen primitív is, mindenképen megéri a restaurálás költségeit, mert így meg tudjuk a jövő számára ezen ritka dokumentumokat tartani.

A régi bőrkötésű könyveknek, melyek valódi bordára vannak fűzve, rendszerint a táblájuk válik el, a bordák elszakadnak és így a könyvek gerince is megrongálódik és szakad a bőrborítás. Az ilyen könyveket, ha a fűzésük ép és jó, akkor a gerincről a még meglévő

¹ Példányomban kopott az é betű. Lehet légászó is.

bőrmaradékot óvatosan leválasztjuk, így szabaddá válik a hát. A táblák gerincfelőli részén a bőrborítást szintén nagyon óvatosan $1\frac{1}{2}$ –2 cm szélességben felfejtjük (elválasztjuk a táblától), azután a könyv bordáját a táblában lévő elszakadt bordarészhez illesztjük és erős fűzőcérnával összevarrjuk. Ezek után a könyv gerincére egy új hátat szabunk a megfelelő minőségű és ugyanolyan színre festett bőrből, mint amilyenből a régi kötés van a könyv hátának megfelelőleg, de mindkét oldalán $1\frac{1}{2}$ –2 cm-rel szélesebbre. Az új bőrhátat a könyv gerincére és bordáira gondosan feldolgozzuk és a két szélén lévő $1\frac{1}{2}$ –2 cm szélességű fennmaradó bőrt a tábla és a leválasztott régi borítás közé helyezzük és utána a felfejtett részt a tábla szélén az új bőrrészre rá, tehát a régi helyére ragasztjuk vissza. Ugyanúgy ragasztjuk az új bőrhátra a régi megmaradt bőrrészeket is, pontosan arra a helyre, ahol a régi kötésen volt. Így a bordát összeillesztve és az új bőrhát által ismét régi tartósságát nyeri vissza a kötés. Viszont a megmaradt régi hátrészek visszahelyezésével a régi kötés megmaradt részeit is megtartottuk. Az így restaurált kötés könyvkötéstörténeti szempontból is a legkifogástalanabb és úgy néz ki, mint pl. ha szakszerűen egy régi várromot, vagy templomot restaurálnak. A régi bőr lefejtésénél nagyon óvatosan járunk el, valósággal le kell operálni a könyvről, hogy minden négyzetmilliméternyi része az új bőrborításra ráhelyezve pontosan a régi helyére kerüljön vissza.

Ha a régi kötésen fémveretek, sarkok stb. voltak, azokat szintén pontosan a régi helyükre helyezzük vissza. A bőr ragasztásánál minden esetben csak híg és jó minőségű keményítőcsirizt használunk, mert enyv és hasonló ragasztó-szerek használatától a száradás után a bőr reped és törik, míg a keményítőcsiriz használata mindezeket kizárja. A restauráláshoz lehetőleg természetes színű síma kecskebőrt használunk, ez a fajta bőr úgyszólván minden restaurálásra és bőrkötéshiányok kiegészítésére alkalmas. A bőrt mindig a régi bőrborítás színének megfelelőleg vessük. A bőrfestéshez a szeszben főzött anilinfesték a legjobb, mert az ezzel festett bőr nem engedi színét. Barna szín festésére kiválóan alkalmas a feloldott hamuzsír, mely sűrűsége szerint adja a kívánt sötétebb vagy világosabb barna színt. A festett bőr színét világosíthatjuk 2%-os heresóoldattal, ha sötétebb színre akarjuk festeni, akkor pedig 2%-os vasgálicoldatot használunk, mindkét vegyszernél vigyázzunk és csak a fenti hígításban használjuk, mert sűrűbb formájában a bőrt kimarja.

Ha a bőrkötések egyéb helyén is vannak hiányok, szakadások, azokat szintén a fenti módon restauráljuk. Mindig a régi borítást felfejtjük és az új, valamivel nagyobbra szabott bőrt aláhelyezzük és a régi részeket visszaragasztjuk, miáltal csak a hiányzó részen fog lát-

szani az új bőr, viszont az aláhelyezett nagyobb bőrrész által a kötés borítása azon a részen tartósabbá válik. Így sárkokat, szakadásokat, szurágásokat stb. nagyon szépen lehet kipótolni.

Ha a régi bőrkötés szurágta, akkor ajánlatos a könyv fatábláját is vizsgálat alá venni, hogy nincs-e bent élő szu. A fatáblát a szuvaktól a bőr lefejtése után forró lenolajba fürösztve tudjuk teljesen megszabadítani és ezáltal még a táblát is tartósabbá tudjuk preparálni. A forró lenolaj a fatáblába begyantásodik és ezáltal a tábla kemény lesz és abba újra szu nem tudja belerágni magát, viszont a forró olajtól az élő szuvak elpusztulnak. A forró lenolajban való fürösztés után a táblát három hétig hagyjuk száradni, ezen idő alatt az olaj begyantásodik, a tábla elveszti zsírosságát, s ekkor a bőrborítást megint vissza lehet ragasztani.

A barokk korból ránkmaradt könyvtárakból nagyon sok olyan bőrkötésű könyv származik, melynek gerincét tulajdonosa az akkori könyvtári ízlésnek megfelelően fehér olajfestéssel festette be. Az ilyen befestett könyvek gerincéről az olajfestéket kromofaggal tudjuk csak kármentesen eltávolítani. A kromofaggal jó bőven bekenjük a befestett részt és tompa kaparókéssel körülbelül 30 perc múlva óvatosan lekaparjuk a feloldott olajfestéket, ha a festék első alkalomra nem oldódik, kétszer-háromszor is megismételhetjük minden károsodás nélkül ezen műveletet. A használatban lévő különböző marószerekkel szemben ez a szer az egyetlen, mely a bőrkötésekben kárt nem tesz.

Bőrkötések zsírfoltjait benzinnel, aetherrel, kloroformmal, vagy benzines magnéziumporral tisztíthatjuk, az aetherrel és a kloroformmal vigyázzunk, mert azok többszöri használat után a bőr színét oldják. Pergamenkötéseket langyos szappanos vizes lemosással, vagy 10/0-os heresóoldattal tisztíthatunk, zsírfoltokat ugyancsak benzinnel, aetherrel és kloroformmal, mint a fenti módon.

A restaurálás után minden esetben kenjük be vékonyan a könyv bőrborítását valamilyen zsíros bőrvédő kenőccsel, vagy méhviasszal és utána puha flanellruhával dörzsöljük át, mi után szép fényes lesz a bőr és a zsírtartalmú kenőcs vagy viasz által konzerválódik is. Jó állapotban lévő bőrkötésű könyveket is 4—5 évenként ajánlatos a fenti módon konzerválni, miáltal a bőr kiszáradását meggátoljuk és ezzel szép bőrkötésű könyveinket megmenthetjük a korai pusztulástól.

SASVÁRI DEZSŐ.

ISMERTETÉSEK.

A GUTENBERG-GESELLSCHAFT ÚJABB ÉVKÖNYVEI.

I.

Gutenberg-Jahrbuch 1940. *Festschrift zur Fünfhundertjahrfeier der Erfindung der Buchdruckkunst.* Begründet und herausgegeben von A. RUPPEL. Mainz. Verlag der Gutenberg-Gesellschaft. Druck der Albert Eggebrecht-Presse. 539 l. 10 t. 4°.

A Gutenberg-évkönyv tizenötödik folyamát a *Gutenberg-Társaság* a könyvnyomtatás feltalálásának immár mély hagyománnyá gyökeresedett ötszázéves jubileuma alkalmából a nagy ünnepnek szentelve adta ki. A Társaság a gyönyörű kiállítású és gazdag tartalmú emlékönyvvvel valóban maradandóan és bensőségesen áldozott a *fekete művészet* félezzredéves örömnépén. A jubileumi évkönyv bizonyára teljesebben illeszkedett volna az ünnep történeti hangulatába, ha főképpen GUTENBERG életművét és a könyvnyomtatás művészetének alapvető történeti kérdéseit tárgyalná. Amde az idevágó szövegményes kérdések néhányának beható vizsgálata már magában kitöltötte volna az évkönyvet; egyébként is a Gutenberg-kutatók újabb vizsgálataik eredményét önálló keretek közt tolmácsolták. Ennélfogva évkönyvünk szellemi arculata a megelőző kötetekével megegyezik.

A jubileumi évkönyv kereken félszáz kisebb-nagyobb tanulmányt ölel fel. Szerzőik közül huszonnégy nagynémetbirodalmi, kilenc pedig olaszországi. Az Északamerikai Egyesült Államokat öt, Magyarország három, Bulgáriát, Dániát, Észtországot, Szerbiát, Svédországot, Görögországot, Svájcot és Spanyolországot egy-egy szerző képviseli. Harminchat tanulmány német-, kilenc olasz-, négy angol-, egy pedig újjörögnyelvű (német fordítással). Tárgyuk szerint a következőképpen oszlanak meg: papír- és írástörténettel öt-öt, az ősnymtatványok korával tizenhét, a XX. századig ívelő kor könyvnyomtatásával tizennyolc, napjaink művészeti törekvéseivel négy, könyvkötéssel pedig egy tanulmány foglalkozik.

Ez a tartalmi áttekintés azonban korántsem fejezi ki az évkönyv valódi gazdagságát. Éppen ezért le kell mondanunk az összes tanulmányok vizsgálatáról. Be kell érünk azzal, hogy csak a legfigyelemre-

méltóbb, továbbá a magyar szempontból érdeklődésünkre számot tartó írásokról számolunk be.

A tanulmányok sorát DARD HUNTER nagyjelentőségű papírtörténeti írása nyitja meg. Tudjuk, hogy ez a kiváló amerikai tudós vizsgálatai során egészen új utakat tárt fel a papírtörténeti kutatás számára; ő világította meg, hogyan történt az ősi papírgyártás Kínában. Eredményei szerint a papír előállítása kezdetben nem merítés, hanem a folyékony rostanyagnak szőtt vagy fonott hálóra való öntése útján történt. Csak később alakult ki a bordás merítőháló, melynek nyomai már a papíron is kimutathatók. Az ősi gyártási mód Kwantungban még ma is szokásos. A legelső öntőhálók kínai-fűből (ramia), majd bambusz-rostokból szőtt, négyszögletes bambuszkeretre erősített síkszitaszerű eszközök voltak. A téglalapalakú merítőháló merőleges bordázata bambuszlécecskékből készült; keretére feszítették, illetőleg illesztették rá a külön ráára vont finom szitaszövetet. Ez a forma egész Kelet-Ázsiában általánossá lett: Koreába, Japánba, Indokinába, Indiába vándorolt. Spanyolországba az arabok útján a XII. században jutott el. Európában azonban rövidesen a merev, drótvázú merítőháló váltotta fel a hajlékony ázsiai formákat.

VIKTOR THIEL kis értekezését is megemlítyük. A német papírgyártás délkelet európai hatását vizsgálja s ezzel kapcsolatban az erdélyi papírgyártás kezdeteiről is megemlékezik.

Igen érdekes ROBERT MELDAU szép tanulmánya a kéznek, mint vízjegynek a jelentőségéről. Mind az egyszerű, mind a stilizált kéz szerfölkött gyakran előfordul 1350-től 1650-ig a franciaországi papíron. Más iparágakban azonban a kézzel, mint védjegy-ábrával e korban csak elvétve találkozunk. Más területeken, széleskörű jelképmagyarázat útján kell tehát a már NICOLAItól titokzatosnak minősített vízjegy jelentőségét fürkésznünk. Számos család és város címerében előfordul a kéz. Azonban egyetlen támpont sem merül fel, mely vízjegyünk heraldikai eredetét bizonyíthatná. Annál több adalékot találunk a kéz jelentőségére nézve a jogtörténetben. Az igazságszolgáltatásban egyetemes jelkép s a különféle kézmozgások egy alapformára: a vízjegyekben gyakran koronával, csillaggal vagy liliummal díszített, három ujjal esküre emelt bizonyágtevő kézre vezethetők vissza. A három feltartott ujj a hatalom, az igazságosság és a jogszolgáltatás, a kéz pedig a maga egészében az egységalkotó, törvényes királyi hatalom jelképe. Körülbelül az a jelentése, mint a német vízjegyek széttárt szárnyú sasmadarának. Közkedveltségét vallási és jogi jelentése mellett magában való mély jelképisége is kimélyítette. Figyelemreméltó, hogy legújabban a kéz ismét gyakran szerepel a hírverés

világában. Ma figyelmeztető, megállító jelentése van; tehát jelképi jelentősége gyökeresen megváltozott.

Az írástanulmányok sorában ALBERT WINDISCH szemléletesen ismerteti a betűtípusok előállítását. Az anyag természetével szorosan összefüggő kérdéseket taglalva vezet végig az írás művészi tervezésének, a bélyegzők vésésének, az anyadúcok elkészítésének útján. Végül a betűöntést ismerteti. F. H. EMCKE finom esszéjét is ki kell emelnünk. A művészi díszítményes írás korízlést tükröző mivoltát és karakterológiai jelentőségét fejtegeti. Az írás általában mindig valamely szellemi tartalmat hordoz; azonban e hordozó-funkciója mellett eredeti hangulatkeltő és önálló kifejezés-lehetőségei is vannak. A múlt század betűtípusaiban a hideg értelem és az anyagiasság uralkodik. Századunk művészi írásait vizsgálva érdekes tömeglélektani megállapításokat szűrhetünk le. Díszítményes írásunk szinte teljesen a közvélemény-befolyásolás: a tömegek intenzív és gyors érzéki megragadásának szolgálatában áll. Torzítás és ideges ritmus, rikító színesség és gátlástalanság jellemzi az új törekvéseket.

ELEONORE SCHMIDT-HERRLING az 1458. évi *Canon Missae* két (2. és 12.) levelének felfedezéséről számol be. A becses lelet az erlangeni egyetemi könyvtár Ms. 1662 jelzetű kéziratos konvolutumának táblájából került elő. Minket a gyűjtőkötet provenientiája érdekel. Ugyanis kötésmakulatúra-töredékek alapján *soproni eredete* valószínűsíthető. Hogyan került a kötet Sopronból Erlangenbe? Erre nézve csak annyi állapítható meg, hogy 1764-ben Bayreuthon át jutott az egyetemi könyvtárba.

A korai könyvdiszítő fametszetek művészi dialektusairól és idiómáiról szép és érdekes tanulmányt írt THEODOR MUSPER. Annak a kimutatására törekszik, hogy a korai fametszetekben nemcsak nemzeti és faji, hanem ezen túlmenőleg jellegzetes német vidéki-törzsi sajátosságok is tükröződnek. Az ősnymtatvány-kutatás ez új területén természetesen nagy nehézségek jelentkeznek. Ezek egyrészt a középkori felfogás univerzalizmusában, a fametszőművészek személytelen magatartásában, továbbá a sokszorosítás mivoltával összefüggő következményekben gyökereznek. Gondoljunk csak a művészek gyakori vándorlására, a dúcok felhasználására és másolására. Nézetünk szerint MUSPER német viszonylatban túlsok fametsző formakört különböztet meg. A művészi kifejezés különböző kiteljesedési vagy tökéletességi fokai alapján nem lehet önálló művészi idiómákról beszélnünk. Csak egészen átfogó értelemben lehet szó a fametszet bölcsőkorában művészi tájszólásokról. Németföldön két ilyen fametsző tájszólást különböztethetünk meg: fel- és alnémetet. Emezt térkitöltő kolorizmusa, amazzal pedig vonalas ritmikája jellemzi.

FRITZ BEYER GUTENBERG életét és törekvéseit vizsgálva több figyelemreméltó gondolatot vet fel. Mélyreható elemzéssel mutatja ki, hogy a könyvnyomtatás megvalósítása a szükségképen egymásra utaló részletkérdések sikeres megoldásán fordult meg. Éppen ezeknek a ropant nehézségeket támasztó műszaki természetű problémáknak a megoldása és összegegyeztetése GUTENBERG érdeme. Átfogó és nagyvonalú elgondolását lépésről-lépésre valósította meg. A könyvnyomtatás halatlanul gyors elterjedésének magyarázata a találmány tökéletesen kész mivoltában rejlik. FUST működését is behatóan vizsgálja.

A GUTENBERG után hátramaradt nyomda sorsával A. RUPPEL foglalkozik. Típusainak előfordulása alapján bizonyos, hogy a negyvenkét soros Biblia betűkészletét a mester haláláig megőrizte. Ez a nyomdai felszerelés feltehetőleg zálogjog alapján dr. HUMERY mainzi jogtudós tulajdonába jutott. Tőle SCHÖFFER, az akkori egyetlen mainzi nyomdász vásárolta meg s az előzőleg tizenkét éven át nem szereplő típusokkal 1468-tól 1493-ig számos nyomtatványt állított elő.

S. D. BLASCO a sokat vitatott *Mates-grammatika* beható vizsgálata alapján az ősnymtatvány kezdetlegességeire hívja fel a figyelmet s a *Gherling-nyomda* első termékét látja benne. Valószínűsíthető, hogy már 1468-ban könyvet nyomtak Barcelonában.

A középkori magyar könyvnyomtatás és könyvkereskedelem kezdeteiről GÁRDONYI ALBERT rajzol világos képet. Ismerteti HESS ANDRÁS munkásságát s LAUER GYÖRGY-gyel való kapcsolatát is megvilágítja. Első hazai nyomdánk rövid idejű fennállása nem annyira a *Chronica Hungarorum* esetleges kudarcával, mint inkább ősnymdászunk behatóan ismerteti a budai könyvkiadók és könyvkereskedők üzleti tevékenységét. Jellemzi a korabeli magyarországi könyvszükségletet is. Szertartáskönyveken kívül alig volt más nyomtatványokra szükség hazánkban. Ezért nem volt érdemes még az ország fővárosában sem nyomdát létesíteni. Szükségletünket kiválóan kielégítette Velence fejlett könyvipara. E szempontból a *Hess-nyomda* megszűnését azzal magyarázza, hogy a főszükségletet alkotó szertartáskönyvek előállítására nem volt berendezkedve.

CURT. F. BÜHLER alapos CAXTON-tanulmánya mellett megemlíti még A. SERVOLININEK a flórenci ősnymtatványok fametszeteiről írt, továbbá KARL SCHOTTENLOHERNEK az augsburgi OTMAR SILVAN nyomdai tevékenységét behatóan tárgyaló dolgozatát.

P. DOROTHEUS SCHILLING O. F. M. terjedelmes értekezésben számol be az 1590—1614. közt Japánban létezett portugál jezsuita nyomdákról. Méltatja a japán művelődésre gyakorolt hatásukat. Ugyanis egészen a portugál kapcsolatokig Japánban csak a fatábla-

nyomást ismerték s a portugál ösztönzésre honosították meg Koreában az összerakható típusokkal való nyomtatást, amit azután tökéletesítettek is. A rézmetszést és a mélynyomást is a jezsuitáktól tanulták. A keresztyén nyomdák Kazusa, Amakusa, Nagasaki és Kyoto városokban székelték. Latin- és japánbetűs nyomtatványokat készítettek. Nagyszámú kiadványaik közt nemcsak vallásos nyomtatványokat, hanem szótárakat, nyelvkönyveket és tudományos munkákat is találunk. A nyomdák működésének 1614-ben a jezsuiták száműzetése vetett véget.

A *budai cyrillikákról* szóló értékes tanulmány CZAKÓ ELEMÉR műve. A XVI. századi erdélyi eredetű cyrillikák jelentőségét fejtegeti, majd ismerteti a XVIII. században megnyilvánult pravoszláv befolyást. Ellensúlyozására hivatalosan megszervezték és központosították a nemzetiségek könyvszükségletének ellátását. A nyomtatványok előállítása a *budai kir. Egyetemi Nyomda* kiváltsága lett. Közel egy évszázadon át Budán, majd Pesten jelentek meg a legjelentősebb cyrillikák. A szerbeket, románokat, tótokat és ruténeket magyar nyomda látta el szellemi javakkal; nemzeti eszméletük Budán kezdődött.

A modern művészi törekvéseket is behatóan tárgyalja az ünnepi évkönyv. Többek közt METHOD KALÁB szemléletesen ismerteti a szép cseh könyvet, TÓTH ERVIN pedig az európai fametszőművészet mai helyzetéről, irányairól és értékeiről avatottan tájékoztat. ERNST V. FRISCH-nek egy újonnan felfedezett *Richenbach-kötésről* szóló beszámolója után a monumentális évkönyv a GUTENBERG-TÁRSASÁG 15. évi jelentésével zárul.

II.

Gutenberg-Jahrbuch 1941. *Begründet und herausgegeben von A. RUPPEL.* Mainz. Verlag der Gutenberg-Gesellschaft. Druck der Eggebrecht-Press. 327 l. 7 t. 4°.

A valóban nagyszerű emlékkönyv után a tizenhatodik évfolyamába lépett évkönyv ismét a megszokott köntösben és terjedelemben jelent meg. Mint az előszóból megtudjuk, előállítása a háborús nehézségek folytán nagy feladatot jelentett. Csak rendkívüli akadályok leküzdésével lehetett biztosítani, hogy a mű a megelőző testvérkötetekhez méltó legyen.

Az 1941. évi *Gutenberg-évkönyv* 30 tanulmányt ölel fel. Szerzőik sorában tizenhat nagynémetbirodalmi és nyolc olasz mellett két magyar, egy román, egy spanyol és egy svéd tudóst találunk. Huszonegy tanulmány német, nyolc olasz, egy pedig spanyol nyelvű. A tárgyszerinti megoszlás a következő: egy értekezés írás-, három pedig papírtörténeti tárgyú. Az ősnymtatványok korával hét, az 1900-ig

terjedő korszakkal tizenkét, napjaink művészetével hat, könyvkötési kérdéssel pedig egy tanulmány foglalkozik. Az évkönyv most is a Tár-saság évi jelentésével zárul.

Mindjárt különösebb érdeklődésünkre tarthat számot az évkönyv első dolgozata: CZAKÓ ELEMÉR értékes tanulmánya az *írás élettörténetéről Magyarországon*. Az ősi magyar rovásírásra vonatkozó tényeket avatottan vizsgálja. Azt az álláspontot fogadja el, hogy rovásírásunk a középpázsiai ábécéből származik s mind a pelasg-ógörög-etruszk, mind a germán rúna-családnak távoli rokona. Írásunknak a szomszéd népekre gyakorolt jelentős hatását is hangsúlyozza. Ezután a latin írás átvételét, írás- és könyvkultúránk fejlődését világítja meg s írásunk nemzeti sajátosságait mélyrehatóan jellemzi.

A papírtörténeti tanulmányok sorát ALFRED SCHULTE írása nyitja meg. Azt vizsgálja, hogyan készítették elő nedvesítés útján nyomtatásra az ősnymodászok a papírt? Főleg JOHANN ZAINER és más ősnymotatók kiadványait vizsgálva arra az eredményre jut, hogy a nedvesítés a papírra helyezett vizes kendőkkel történt. A nedvesítés okozta tükröt szépen ki lehet mutatni a papírokon.

Érdekes V. SIČYŇSKI értekezése is. A papírgyártás ukrainai meghonosodását vázolja és nagyjelentőségű keleteurópai civilizáló hatását méltatja. Németföldről plántálódott keletre a papírgyártás. Az első papírmalmok Galíciában (1522, 1570) és Wolhyniában keletkeztek. Később számos üzem létesült a Dnyeper-melléki nagy művelődési központ: Kiev környékén is. Vízjegyeik a nyugati mintákhoz igazodtak. A nagyorosz uralom alá került Ukrajnában a XVIII. században mélységesen aláhanyatlott a korábban virágzó papíripar. — A szalmapapír feltalálójáról, az angol MATTHIAS KOOPSRól HORST KUNZE emlékezik meg.

Ezután a könyvnyomtatással foglalkozó tanulmányok következnek. FRITZ BEYER az 1940. évi évkönyvben megjelent tanulmányának fonalát szövi tovább. Az első németnyelvű nyomtatott Bibliáról (1466) készült pompás kéziratos másolat művészi jelentőségét FERDINAND EICHLER tárgyalja; E. HEROLD pedig az 1940. évi coburgi Gutenberg-lelet jelentőségét méltatja. GIUSEPPE ALBERTINEK a ritka velencei ősnymotatványokról szóló értekezése után DOMENICO FAVA tanulmányát olvassuk SIGISMONDO DEI LIBRI-ről, Bologna nagy könyvkereskedőjéről. Üzleti kapcsolata volt Közép-Európa jelentős művelődési gócpontjaival. Meglepően gazdag könyvállományának leltárát is közli.

Az évkönyv egyik legsikerültebb tanulmányában AUGUST WILHELM KAZMIER Lübeck korai könyvnyomtatására vonatkozó újabb kutatásai eredményéről számol be. H. COSTER kötéseiből a *Melusine* két próbanyomat-lapját sikerült kifejtetni. Az érdekes lelet összehason-

lító tanulmányozása alapján bebizonyítja, hogy azok LUKAS BRANDIS nyomdájából származnak (1478).

LUISA QUESTA GUTIERREZ a XVI. századi viruló salamancai könyvnyomdászatot és könyvkereskedelmet nagy tanulmányban ismer-teti. HERBERT KOCH és KARL PREISENDANZ figyelemreméltó nyomdászattörténeti írásairól is meg kell emlékeznünk.

Magyar szempontból figyelemreméltó CONSTANTIN J. KARADJA tanulmánya. Az erdélyi százszok régi könyvtáiról ír. Keletkezésüket ismerteti, fejlődésüket vázolja s főképen ősnymtatvány-állományukat vizsgálja. Jelentőségüknek megfelelően méltatja a magyar gyűjteményeket is. A százsz nyomda- és könyvtárügy fejtegetése során rendkívül elismerőleg emlékezik meg azoknak a román szellemi életre gyakorolt hatásáról; a magyarságtól nyert gazdag indítékra azonban nem utal.

Az első neudammi nyomdász: CRISTOPH RUNGE életéről és munkásságáról ERNST CROUS, a XVII. és XVIII. századi livornói nyomdászatról meg ALFREDO SERVOLINI értesít.

A modern könyvművészeti részből ismét kiemelkedik TÓTH ERVIN-nek a ma grafikájában megnyilatkozó szellemi és technikai törekvésekről szóló tömör jellemzése. A szín és a vonal évszázados harcában végül is az anyagszerűség elve kerekedik felül. BRUNO DA OSIMO mély és meleg díszítményű fametszeteit PIERO TREVISANI méltatja; a cseh exlibrisről pedig METHOD KALÁB ír. A tanulmányok változatos sora e kötetben is ERNST V. FRISCH kötetérténeti beszámolójával (immár a negyedik salzburgi RICHENBACH-ról!) végződik.

Befejezésül méltatnunk kell a kiválóan szerkesztett évkönyv anyagát, pompás kiállítását, mindenekelőtt azonban remek képanyagát. A Társaság vízjegyével ellátott nemes papirosa külön az évkönyv részére készült. Marathon-írású betűinek majusculái finom ritmusúak; minusculái azonban egyhangúak és összeolvadnak. Mind a térbeosztás, mind az ábrák elhelyezése valóban mintaszerű. Külön emlékezünk meg a nagyszerű papíron jól érvényesülő szebbnél-szebb fametszetekről.

VARGA SÁNDOR FRIGYES.

Hermann Egyed — Eberhardt Béla: *A veszprémi egyházmegye papságának könyvkultúrája és könyvvállománya a XIX. század elején.* Veszprém, 1942. A Veszprémi Egyházmegye Múltjából, 8. köt. 373 (3) l.

A magyar könyvtártörténeti irodalom gazdag és változatos anyagában is újszerű kísérlettel állunk szemben, amikor e kötetet forgatjuk. E sorok írója régen tervbevette könyvtártörténeti irodalmunknak, ennek a hallatlanul érdekes feldolgozás-sornak, címjegyzékét lehető teljességében kiadni. Sajnos, másirányú elfoglaltságom szándékom megvalósításában mindeddig megakadályozott. Szeretném azonban re-

mélni, hogy soraim nyomán másokban is szükségletté válik ez a törekvés és szerencsésebb helyzetben lévén, megajándékozzák vele azokat, akikben él a magyar könyv és könyvtárak története iránti érdeklődés. S ebben a címjegyzékben nem is az lesz a fontos, hogy mely könyvtárak történetét írták meg, hanem, hogy milyen értékűek azok a feldolgozások s ami még ennél is fontosabb, megállapíthatóvá válik, hogy mely könyvtárak sorsáról nem bírnak még tudomással. Ez azután újabb ösztönzésül szolgálhat majd a nagyfontosságú kutatások folytatására.¹

Még a szakember előtt is tanácsos hangsúlyoznunk éppen a feldolgozások értékelésére, de a közelebbi kutatások kíváncsatos szempontjaira való tekintettel is, hogy az a jó könyvtártörténeti munka, amely a könyvek statisztikai állagának megállapítása, lehető pontos címmeghatározások és címléírások után a könyvtár és olvasójának, illetőleg olvasóinak viszonyát is feltárja. Erre a viszonyra a könyvekben található bejegyzéseken kívül rávilágíthat egy-egy szerző több munkájának megléte, esetleg egy-egy szaktudományra vonatkozó munkák céltudatos gyűjtésének észrevételezése stb., stb. Messzevezetne, ha ezúttal az ily természetű kutatások módszertanáról akarnánk értekezni; de célunktól is eltérítene.

Célunk ugyanis egy a magyar könyvtártörténeti irodalomban eddig egyedülálló mű bemutatása. Egy mind időben, mind térben meglehetősen szűk határok közé szorított egységben: a veszprémi egyházmegye paróchiáin a XVIII. és XIX. század fordulóján felfedezhető könyvekről kapunk összeállítást. S hogy mégis mily óriási feladat elé állította a szerzőket ez az anyag, arról fogalmat alkothatunk magunknak, ha meggondoljuk, hogy a három megyére (Veszprém, Zala, Somogy) kiterjedő egyházmegye 210 plébániája közül 167-éről ránkmaradt feljegyzés szerint az összeírás idején 14.698 mű volt egyházi kézen (7167 mű a plébániák, 7531 pedig a plébánosok birtokában!). Szerzőket tekintve, ez a szám természetesen csökken, ám növekszik, ha a köteteket számoljuk...

A feljegyzés alapjául az 1815—17-ben KURBÉLY GYÖRGY megyéspüspök által végrehajtott egyházlátogatás jegyzőkönyvei szolgáltak. Elgondolhatjuk, hogy az ezekben ötletszerűen „megörökített” címekből sokszor milyen fáradtságos munkával kellett kinyomozni, hogy voltaképpen mi is a könyv eredeti címe! EBERHARDT BÉLA, aki a címmeghatározás és összeállítás igen nagy türelmet és szakértő leleménységet követelő munkáját vállalta, közel száz bibliográfiát sorol fel azonosítási stb. segédeszközzül!

¹ Addig is — bár csupán az 1930.-i helyzetnek megfelelőleg — a Magyar Minerva VI. kötete áll rendelkezésünkre. (Bp. 1932.)

Nem csekély feladat volt tehát ennek az annyi helyről s oly különbözőképen feljegyzett anyagnak a feldolgozása. Ez menti azután azokat az egyébként sajnálatos hibákat, amelyek az ily terjedelmes műben elkerülhetetlenek. (Pl. az ismeretlen szerzőjű műveket éppúgy ki kellett volna emelni, mint az ismerteket; vagy pl. BOURDALOUE (Ludovicus ~ Luigi) Sermoni per le domeniche... c. művének 1783-i velencei kiadása az „Egyházi szónoklat“-ok között szerepel, míg az 1784-i az „Olasz könyvek“ csoportjában! Ugyanez áll SELVAGGIO munkájára vonatkozólag. (V. ö. 191. és 338. l.)

A minden tekintetben tiszteletreméltó anyag mennyiségi és minőségi természetéről HERMANN EGYED példaadó mértéktartással rajzolt széles látókörre valló képet. A zömében XVIII. század második feléből származó könyvek módszeres ismertetése kapcsán éles pillantással nyomozza az egyházmegye papságának műveltségét és érdeklődési irányait. Így derül ki egy-egy mű közkedveltségének oka és mértéke. Minket természetesen a magyar könyv elterjedtsége érdekel leginkább. A szoros értelemben vett egyházi jellegű irodalomban (ezt 13 szakba sorolva kapjuk) és a többi tízben (pl. nyelvészet, földrajz, mennyiségtan, orvostudomány stb.) is szép számmal akadunk magyar-nyelvű vagy magyar szerzőtől származó munkára (pl. PÁZMÁNY!). De e mellett az Irodalom-szak Magyar csoportja sem szégyenkezhet. Különösen FALUDI, DUGONICS, PÉCZELI (YOUNG fordítása!), GYÖNGYÖSI és a *Magyar Minerva* gyakorik.

Egészében tehát a kép, amit a századforduló papságának könyvkultúrájáról alkothatunk magunknak, több mint megnyugtató. Ez a teljességre számot nem tartó 167 könyvjegyzék a magyar műveltek egy rétegének minden időkből tanúsított sokirányú és élénk érdeklődésének értékes bizonyossága marad, s egyszersmind további vizsgálódásoknak és következtetéseknek enged tág teret. Említsük még meg, hogy a kötet közli a veszprémi szeminárium 1785-ből, a káptalan 1812-ből és KURBÉLY 1821-ből származó katalógusát, hogy ezzel is lehetővé tegye a veszprémi papság XIX. századelejei könyvkultúrájának körvonalait. Mindezt nem lehetünk elég hálásak a szerzőknek és a sorozat áldozatkész és kitűnő szerkesztőjének, PFEIFFER JÁNOS püspöki levéltárosnak.

SELMECZI KRISTÓF.

Sárkány József: *Cegléd az irodalomban.* A ceglédi Kossuth-Gimnázium Györffy István nép- és tájkatató szakosztályának gyűjtéséből. Kiadta a Kossuth-Gimnázium Önképzőköre. [Cegléd, 1943]. 8° 32 l. + 2 l. kép.

Mint címe is mutatja, azokat az irodalmi és tudományos adatokat tartalmazza, amelyek Cegléddel foglalkoznak, vagy vele bármilyen kapcsolatban állnak. Idéz verseket, elbeszéléseket, leírásokat és tudo-

mányos értekezéseket, amelyek a városról, nevéről, történetéről, kultúrájáról, határáról, vagy újságirodalmáról stb. szólnak s felsorolja azokat az írókat, tudósokat, akik itt születtek vagy működtek. SÁRKÁNY JÓZSEF gazdag anyagot gyűjtött össze s dolgozott föl rendszeresen e helytörténeti szempontból igen becses füzetében. Nagy haszonnal forgathatják mindazok, akik Cegléd művelődésének, fejlődésének története iránt érdeklődnek.

„Az első hírlap“ című fejezetből megtudjuk, hogy Cegléden az első újság 1878-ban jelent meg és ötven év múlva már hétre emelkedett a helyi újságok száma, míg 1943-ban csak két lapja van. Közli a szerkesztők, újságírók, munkatársak névsorát, külön-külön megmondva, hogy ki milyen rovatba dolgozott. Nincs mit csodálkozni azon, ha a lelkes szerzőt túlfűti a lokál-patriotizmus (a nélkül e kis helyi lexikon meg sem születhetett volna) és például azt írja: „Ceglédet, mint jelentős könyvtermelő helyet tartja nyilván az irodalmi köztudat.“ A ceglédi nyomdákról azt állapítja meg, hogy „lépést tartanak a korról s a pesti nagy üzemekkel állanak egy színvonalon, GARAB JÓZSEF könyvnyomdájában jelennek meg az *Orvosi Könyvkiadó Vállalat* illetmény-kötetei. — SÁRIK GYULA és GÉZA műintézete a *Helikon* kiadója. Naptárgyára országos hírű.“

Ezek s ehhez hasonló értékelések azt igazolják, hogy Cegléd irodalmi helyének és kapcsolatainak megírására lelkesebb, de egyúttal rátermettebb szakembert keresve sem lehetett volna találni SÁRKÁNY JÓZSEFNél, aki kiváló történelem-szakos tanár, s e művének mennél teljesebbé tétele érdekében éveken át fáradhatatlanul kutatott a fővárosi nagy könyvtárakban is és adatait tudományos rendszerezéssel, rövid, néhányszavas megjegyzések kíséretében áttekinthetően dolgozta fel.

TRÓCSÁNYI ZOLTÁN.

Andorkó Kálmán: *Névjegyzék és tárgymutató a K. M. Természettudományi Társulat folyóirataihoz 1841—1941-ig.* Készítette —. Budapest, 1943. Term.-tud. Társulat kiadványa, 618 l.

A Természettudományi Társulat több hasonló kiadvány után most legutóbb megjelent *Név- és tárgymutató* kötete az elmúlt száz év alatt megjelent öt folyóiratának egész anyagát felöleli. Ezek a folyóiratok a következők: *A Királyi Magyar Természettudományi Társulat Évkönyvei* (1841—1859), *A Királyi Magyar Természettudományi Társulat Évkönyve* (1927—1942), *A Királyi Magyar Természettudományi Társulat Közlönye* (1860—1867), *Népszerű Természettudományi Előadások Gyűjteménye* (1877—1887), *Természettudományi Közlöny* 1869—1941-ig, 1888 óta *Pótfüzetekkel*).

ANDORKÓ munkája két részre oszlik: első felében a szerzők betűrendjében közli a megjelent cikkeket, második felében pedig tárgyi

vezérszavak szerint csoportosítva ugyancsak betűrendben. A cikkekhez mellékelt képekre külön utalás van.

Értékes és hiányt pótló munkát végzett a szerző azzal, hogy hozzáférhetővé és könnyen kezelhetővé tette azt a rendkívül gazdag anyagot, amelyet a tudományos kutató és a természettudományi kérdések iránt érdeklődő nagyközönség számára a társulat kiadványai jelentenek. Sőt, tudománytörténeti szempontból sem közömbös, hogy száz évre visszamenőleg ez a tárgymutató lehetővé teszi az egyes kérdések és megoldásaik összehasonlító vizsgálatát. Külön ki kell itt emelnünk, hogy a könyvtári reference szolgálat számára megbecsülhetetlen szolgálatot tesznek a hasonló folyóirat-repertóriumok, mert részint pótolják, részint kiegészítik a szakkatalógusokat, és segítségükkel a kutató közönség vagy a felvilágosítást adó tisztviselő könnyen felcseleket talál a felvetődő kérdésre.

CSAPODI CSABÁNÉ.

Kozocsa Sándor: *Magyar könyvészet 1911—1920.* BARCZA IMRE címanyagának felhasználásával összeállította az Országos Széchényi-Könyvtár bibliográfiai osztálya. Sajtó alá rend. — Az 1911—1920. években, megjelent magyarországi könyvek, különlenyomatok zeneművek és térképek betűrendes jegyzéke. I. köt. A—K. II. köt. L—Z. Bpest, 1939—42. A Magyar Könyvkiadók és Könyvkereskedők Orsz. Egyesülete. A Kir. Magy. Egyetemi Nyomda nyomása. 8°. 2 köt.

A m. kir. vallás- és közoktatásügyi minisztérium támogatásával végre megjelentek az 1911—1920. évkör magyar könyvészetének vastkos kötetei. Elkészültét nagy várakozás előzte meg, mert mind tudományosságunk, mind könyvkereskedelmünk szerfölött nélkülözte ezt a bibliográfiát. Létrejöttéhez az első indítékot a könyvkereskedelemtől kapta. Ugyanis ez évkör könyvészetének kiadását annakidején a M. Könyvkiadók és Könyvkereskedők Orsz. Egyesülete határozta el; kidolgozásával néhai BARCZA IMRÉT, a budapesti Keresk. és Iparkamara volt könyvtárosát bízta meg. Azonban a sok tekintetben hézagoss, beosztásában pedig következetlen összeállítás nem került kiadásra. Szerzőjétől a m. kir. vallás- és közoktatásügyi minisztérium megszerezte; felülvizsgálásával, kiegészítésével és sajtó alá rendezésével az Orsz. Széchényi-Könyvtárt bízta meg. A kötelempéldányok címléírásával való összehasonlítás, a kiegészítés, valamint a hiányzó adatok pótlási munkálatait 1934-től 1937-ig KEMÉNY GYÖRGY vezetésével a Könyvtár bibliográfiai osztálya; az anyag végleges rendszerezését s a sajtó alá bocsátás nagy munkáját pedig KOZOCSA SÁNDOR végezte el.

E munkálatok gazdag eredményéről most az előttünk fekvő, két-hasásos szedésű kötetek tanúskodnak. Nemcsak azért fogadjuk örömmel és őszinte elismeréssel, mert nemzeti könyvészetünk komoly értékkel való gyarapodását jelenti, hanem mivel ez a munka a könyvésze-

tünkben tátongó időbeli szakadék legmélyebb szakaszát töltötte be. Megjelenésével jelentősen csökkent a könyvészetileg feldolgozatlan évkör terjedelme. Immár csak az 1921-től 1935-ig terjedő másfél évtized vár áthidalásra; ami egyúttal az Orsz. Széchényi-Könyvtár éves könyvészeihez való szerves kapcsolat létrejöttét, és a folyamatosságot jelenti.

Éppen ezen körülményeknél s a leküzdött nagy nehézségeknél fogva ezt a munkát kimagasló jelentőség illeti meg könyvészeti törekvéseink történetében. Évkörileg a PETRIK-féle ciklusbibliográfiák folytatásaként jelenik meg, ámde valójában lényegesen különbözik előző könyvészeinktől. Meglepően gazdag anyagú, kiválóan szerkesztett, nagyvonalú és alapos munka, amely a maga mivoltában modern könyvészeti munkálataink kezdeményezését jelenti.

Am lássuk most közelebbről; mégpedig először anyaga és teljessége, azután adatközlő és rendszerező elvei szempontjából.

Ez a bibliográfia már azért is felfokozott figyelmünkre, sőt különös érdeklődésünkre tarthat számot, mert újabbkori történetünk sorsdöntő és legválságosabb évtizedének irodalmát öleli fel. Éppen ezért anyaga egyúttal tíz súlyos esztendő szellemi életének beszédes keresztmetszete is. Ez az anyag nem egyszerű; lépten-nyomon érezzük a háború, az összeomlás, a forradalom élesen belénk vágó caesuráit. Négy, egymástól elkülönülő s végső fokon elegyíthetetlen korszakot fog a maga időhatáraival össze ez a tíz esztendő. Nagy-Magyarország utolsó békeéveit, a világháború korát, a forradalmi megrázkódtatások idejét, végül pedig nemzeti életünk újrakezdésének időszakát. Mindezeknek a korszakoknak egymástól oly élesen elütő szelleme és saját-nemű irodalma van, hogy nézetünk szerint felvethető a kérdés: vajjon az évkör egységének feláldozásával nem kellett volna-e inkább a szellemtörténeti kívánalmakat honorálni, külön csoportosítva az egyes korok irodalmát?

A mű legnagyobb érdeme teljességre törekvésében gyökerezik. Egyrészt Magyarország teljes szellemi életét tükrözi, másrészt meg a bibliográfiai nyilvántartásra joggal számottartó nyomtatványokat lehetőleg felöleli.

Régi könyvészeink legfőbb fogyatékosága éppen a magyarországi nemzetiségek irodalmának tudatos mellőzésében áll. Örvendetes, hogy könyvészetünkben a német, tót, horvát, szerb, román, rutén, vend és olasz nyelven megjelent kiadványok mind szerepelnek. A nemzetiségi nyelven megjelent irodalom a mintegy 50.000 címszóból álló anyag közel 30 százalékára rúg. A felsorolás megközelítő teljességének megállapítása ma szinte leküzdhetetlen nehézségekbe ütközik. Azonban megjegyezzük, hogy az anyaggyűjtés csak igen kis részben

ölelte fel a hébernyelvű kiadványokat. A főképen héber szövegek előállítására berendezett nyomdák termékeinek 'oroszlánrésze nem fordul elő a bibliográfiában.

Kár, hogy az adatgyűjtés nem terjeszkedett ki a magyar szerzők külföldön magyar vagy idegen nyelven megjelent, vagy fordított műveire. Ezek a munkák ugyanis szellemi életünk egyik legkifejezőbb vonását alkotják; nélkülük nem teljes a kor irodalmának képe. Az idevágó alapvető munkálatok elhanyagolása mindenképen terhes örökséget jelent a jövő bibliográfusai számára.

Lássuk most, a nyomtatványfajták közül miket ölel fel ez a kiadvány? Anyaga a címlapon közölt meghatározásnál jóval szélesebbkörű, mert a szoros értelemben vett könyveken, a különlenyomatokon, zeneműveken és térképeken kívül a különféle hatóságok, intézmények, egyesületek és társulatok kiadványait, valamint a kisebb röpiratokat is gonddal felsorolja. Bibliográfiai szempontból kifogásolható a zeneműveknek és térképeknek a sajátképi könyvanyaggal való összeolvasztása. Ugyanis mindkét nyomtatványcsoportnak megvan a maga sajátosan autark természete. Maradjunk csak a térképeknél. A szinte áttekinthetetlenül gazdag könyvanyag rengetegében a viszonylag kisszámú, önálló megjelenésű térkép valósággal eltűnik. Minden szempont külön csoportba foglalásukat kívánta volna meg. Megjegyezzük, hogy a csak önálló megjelenésű térképek felsorolása térképbibliográfiai szempontból elégtelen s korántsem adja kartográfiánk átmetszetét. Különös jelentőség illetné meg éppen a világháborús anyagot leltározó térképbibliográfiát, amelynek a tudományos munkák térképmellékleteit is fel kellene dolgoznia.

Kétségtelen, hogy e könyvészetben nagyfokú teljességre és egységre valló törekvés valósult meg. Amennyiben hiányai, hézagai volnának, — ez mindenekelőtt a megrázkódtatásokkal teli időszak megbízhatatlan kötelezpéldányszolgáltatásának a következménye.

Az anyag imponálóan gazdag és sokrétű. Éppen e miatt egyetlen, nagy egységbe összefoglaltan szinte áttekinthetetlennek mutatkozik. Alapanyagának egységét megőrizve, nem lett volna-e tanácsos a nemzetiségek nyelvén megjelent nyomtatványokat nyelvek szerint csoportosítva, végül pedig a hangjegyek és a térképek könyvészetét külön-külön összeállítani? Ez olyan alapvető tájékozódást biztosított volna az így levegősebbé és áttekinthetőbbé tett könyvészetben, amit ezután alapos név- és tárgymutatóval sem lehet már elérni.

A címanyag a szerzők neve, névtelen munkáknál pedig általában a cím első szava szerint került betűrendbe. Ámde az anonim munkák rendszerezésénél ez az elv nem érvényesült következetesen. Egyes esetekben földrajzi, más esetekben pedig a lényeget inkább kifejező, ki-

ragadott fogalmi rendsző alapján történt beosztásuk. Nem lett volna-e célszerűbb s nem tette volna-e az anyagot áttekinthetőbbé, ha pl. az ú. n. testületi kiadványok a lényegüket kifejező „rendelet“, „szabályrendelet“, „évkönyv“, „jelentés“ stb. rendszők alatt nyertek volna rendszerezést?

Az önálló rész cím nélkül megjelenő többnyire sorozatos természetű nyomtatványok címléírásával kapcsolatban teszünk még egy-két megjegyzést. Ugyanis nem helyeselhető az ilyen kiadványok címének rendkívül nagyfokú lerövidítése, sőt egy egész csoport címének összevonása. A bibliográfiai egység végső fokon mégis csak az egyedi feunállású nyomtatvány; s ezért az összes rávonatkozó lényeges adatok közlését ugyanolyan fontosnak tartjuk, mint az ú. n. önálló nyomtatványoknál.

Egyébként e könyvészetből láthatni csak, mennyire elburjánzottak újabban a sorozatok. Jóformán minden harmadik vagy negyedik munkánál a sorozatra való utalásba ütközünk. Könyvészetünk a sorozatos munkákat a sorozaton belül írja le tüzetesen; az egyes rész címek csupán utalnak a sorozatra. Használatát jelentősen megkönnyítette volna, ha ezek a munkák általában a szerző vagy rendsző szerinti természetes helyükön lennének az impresszum adataival ellátva.

Végül a könyvészet rövidítéseiről emlékezünk meg. Csak helyeselhetjük, hogy ahol lehetséges: világos és érthető rövidítésekkel él. Azonban aggályos a folytatólágon, mintegy továbbutaló rövidítések alkalmazása, sőt halmozása. Ugyanígy kifogásolnunk kell a rövidítések terén tapasztalható következetlenséget és ingadozást. Nagyon ingatag talaj ez, mert soknyelvű anyagot ölel fel a bibliográfia. Nem lett volna szabad a címléírásnál használt rövidítések jegyzékének sem a kötetekből kimaradnia.

Kétséges esetekben kívánatos lett volna az egyes nyomtatványokat előállító cégek neve után a „ny.“ rövidítést kiírni. Ugyanis így sok esetben nem tudjuk, vajjon a közölt, rövid név a nyomtató vagy kiadó céget, vagy csupán a kiadásért felelős személyt jelenti-e? Annál is inkább nehézségeket okoz ez, mert az évkör nyomdájának és kiadóvállalatainak névsora sem áll a könyvészet használóinak rendelkezésére.

Az új magyar könyvészetet nagy erényei és értékei alapján elismeréssel kell fogadnunk. Gazdag anyaga sokoldalú gyűjtés eredménye; rendszerezése és sajtó alá rendezése gondos munkáról tanúskodik. Nemzeti művelődésünk ügye iránt érzett szeretettel készült s kétségtelenül jelentősen gazdagítja azt. Rendeltetését: a tudományos kutatás szolgálatát azonban csak alapos név- és tárgymutatók segítségével töltheti be maradéktalanul.

VARGA SÁNDOR FRIGYES.

Ambrovits, Hans: *Bibliographie der Zeitungen und Zeitschriften Pressburgs*. Südost-Forschungen. 1942. 3—4. sz. 607—645. 1.

A *Südost-Forschungen* 1942. évfolyamában AMBROVITS JÁNOS nagy lelkiismeretességgel összeállította Pozsony napjainkig megjelent újságainak és folyóiratainak bibliográfiáját.

Anyagát a *Magyar Könyvszemle*, a *Magyar Könyvészet*, a pozsonyi városi gyűjtemények és magánosoknál végzett kutatásai szolgáltatták. Annak ellenére, hogy AMBROVITS a teljességet igen megközelíti, adatait szaporíthatta volna KERESZTY, RÉZ HENRIK és SZINNYEI bibliográfiai összeállításainak idevágó kicédulázásával is.

Igy is igen nagy anyagot gyűjtött össze, mely világos és jól áttekinthető képet nyújt Pozsonynak az első világháború előtt és után megjelent periodikáiról.

Megtudjuk, hogy Pozsonynak 1914-ig 166 periodikus kiadványa volt — újságok és folyóiratok —, 76 német, 62 magyar, 12 szlovák, 13 kétnyelvű és 3 többnyelvű.

E kiadványok nagyobb része a világháború idején megszűnt. A háborút és az összeomlást csupán a *Grenzbote*, a *Pressburger Tagblatt*, a *Pressburger Zeitung* és a *Híradó* élte túl. 1918 után ezeknek nagy részét is megszüntették s ma csupán a *Grenzbote* él. Viszont 1918 óta Pozsonyban számos új hírlap és folyóirat látott napvilágot.

AMBROVITS bibliográfiáját még külön ki kell emelnünk igen áttekinthető, következetes módszeréért is; az adatok feldolgozásának pontosságát a többféle csoportosítás is alátámasztja: az alfabetikus csoportosítás mellett, elvégzi a szakok-, időrend (1918 előtti és utáni periodikák) szerint való csoportosítást, felsorolja alfabetikus sorrendben a pozsonyi lapok szerkesztőit, pontos statisztikát nyújt a periodikákról.

AMBROVITS kis bibliográfiáját tudományos és laikus kutató egyforma haszonnal értékesítheti.

SZEMZŐ PIROSKA.

LEVÉLSZEKRÉNY.

Gondolatok egy nyitott sír fölött. TÖRÖK PÁL egyetemi magántanár, történetíró, nemzeti múzeumi címzetes főkönyvtárnok, a Protestáns Irodalmi Társaság és a Magyar Könyvtárosok és Levéltárosok Egyesületének választmányi tagja, a Magyar Könyvszemle szerkesztő- és kiadóbizottságában hat éven át a M. Tud. Akadémia könyvtárának képviselője, rendkívül sokoldalú tudományos és közéleti munkásságából ismert férfiú, meghalt. Ravatala előtt négy búcsúztató gyászbeszéd hangzott el, a hirtelenül kerekedett első ezidei hóviharban hajadon fővel a nyitott sírhoz kísérté Magyarország volt miniszterelnöke, az egyetem bölcsészeti karának dékánja és prodekanja, igen sok egyetemi tanár, a magyar tudományos világ legkiválóbb képvi elői, a Nemzeti Múzeum és a Tud. Akadémia tisztikara, rengeteg tisztelője, tanítványa és végül az akadémiai könyvtár altisztjei, kiknek ügyeiben mindig atyai módon járt el, hogy előléptetést vagy valamilyen kedvezményt harcoljon ki számukra. Nagy temetést kapott s halálakor derült ki, mennyire közbecsülésben állt, mily őszintén szerették, mily derék, jószívű és kiváló embernek ismerték.

A gyászoló közönség soraiból pedig minduntalan az a kérdés hangzott fel, miként lehet az, hogy TÖRÖK PÁL, aki most februárban töltötte volna be 59. évét, a VII. fizetési osztályban halt meg? Itt valami hibának kell lenni a rendszerben. Az egyik szónok gyászbeszédében SZILÁGYI SÁNDORHOZ és SALAMON FERENCHEZ hasonlította, a másik a magyar könyvtáros társadalom egyik reprezentatív-man-jét látta benne, a többi is mind hangoztatta, hogy kiváló ember volt. Ötvenkilenc éves volt és a VII. fizetési osztályban. Aggódva lapozzuk fel tudományos tisztviselőink rangsorát. Ötvenhárman vannak a VII.-ben, köztük kb. tíz hatvanéves, legnagyobb részük ötvenes, igen kevés negyvenes. Vajjon hány ötvenéves miniszteri titkár van? A rendszerben van-e a hiba, vagy tudományos tisztviselőinkben? Ha a rendszer a hiba, ki fog a jövőben könyvtári gyakornoknak jelentkezni, ha pedig a személyekben, miféle színvonalra fognak jutni intézeteink, ha tudományos tisztviselőink más közintézmények tisztviselőihez képest ennire súlytalanok?

Szláv könyvek gyűjtésével hazánkban inkább csak szláv nemzetiségi vidéken találkozunk. Ennek oka egyfelől az, hogy a szláv könyvek nyelve és betűi (a cyrill és a glagolica) a magyar gyűjtők előtt ismeretlenek, másfelől

az, hogy a szláv ritkaságokról általában keveset tud az a magyar könyvgyűjtő, aki nem foglalkozik hivatásszerűen a szláv népek irodalmával. Pedig az antikvárpiacon elő-előkerül egy-egy latin- vagy cyrillbetűs szláv nyomtatvány, amely utóbbinak nemcsak az évszámát, de gyakran még a címét sem tudja kibetűzni a gyűjtő vagy antikvárius. A régi latin- vagy germánbetűs nyugati szlávnyelvű nyomtatványok, melyek a hazai nyomdákban is nagy számban készültek, gyakoribbak a könyvpiacon, mint a cyrillbetűs nyomtatványok, amelyeknek előállításával — görög keleti vallású nemzetiségeink számára — nálunk főként az Egyetemi Nyomda foglalkozott (XIX. század). Cyrill-betűkkel nyomtatták a régi románnyelvű könyveket is (pl. Pa'ia = Őszövetség, Szászváros, 1582). A latin betű a nyugati, a cyrill a keleti kultúra hordozója. A két kultúra más-más stílusformákat alakított ki s a különbség a könyvek díszjeiben, illusztrációiban és kötésein is első pillantásra feltűnő. A nyugati kultúra határa kelet felé ott volt, ahol megszűnt a latin betű és ízlés, — tehát Erdély keleti határán, s innen keletre kezdődött a keleti kultúra. Kelet ízlése a byzánci és athoshegyi (Panzelinosz) művészetben, Nyugaté a rómaiakban gyökerezik. A két kultúrterület régi könyvművészete éppúgy szemlélteti a Kelet és Nyugat közötti ellentétet, mint irodalmi emlékeik szelleme.

Tr. Z.

Tanárok figyelmébe. A Magyar Nemzeti Múzeum Országos Széchényi Könyvtára a következő levelet kapta:

„Tekintetes Igazgatóság! A diákkaptár országos papírgyűjtésével kapcsolatban, mint tudomásomra jutott, múzeális értékek is kerültek a papírgyűjtő állomásokra. Így az egyik pécskőrnéki gyűjtőállomáson egész véletlenül rábukkantak Forgách Ferenc históriájára, a XV. századból való fabetűkkel nyomott munka. [?] Ugyanitt találtak a XVI. századból festett iniciálás misekönyvet, eredeti Káldi-bibliát stb. Ajánlatos lenne a központi gyűjtőhelyen szakellenőrzés alá venni a beérkezett anyagot, mert valószínű, hogy sok muzeális érték volna megmenthető ily módon. Kiváló tisztelettel: 1943. szeptember 28. Darvas Sándor.“

E figyelemztetést az Orsz. Széchényi Könyvtár köszönettel fogadja, de minthogy nincs módjában a diákkaptárak gyűjtését ellenőrizni, felkéri a tanintézetek filológus és történet szakos tanárait, hogy a gyűjtött anyagot nézzék át s amennyiben régi kéziratok, ritka könyvek, naptárak, ponyvák vagy egyleveles nyomtatványok kerülnének elő, a könyvek címét, a kéziratok rövid tartalmát s a diákkaptár gyűjtési telepének pontos címét közöljék vagy a könyvtár igazgatóságával, vagy a „Magyar Könyvszemle“ szerkesztőségével. A padlások lomtalanítása alkalmával sok, régóta leszögezett ládat kellett felbontani és a hozzá nem értők az őket nem érdeklő régi írásokat és nyomtatványokat, melyek nyelvészeti, irodalmi vagy történelmi szempontból becsesek lehetnek, felajánlhatták a diákkaptárak számára. A Magyar Nemzeti Múzeum Országos Széchényi Könyvtárának s a „Magyar Könyvszemle“-nek a címe Budapest, VIII., Múzeum-körút 14—16.

INHALTSANGABE—RÉSUMÉ.

Peter Mijatev: *Die bulgarische Bibliographie von 1890 bis auf heute.*

Die bulgarische Bibliographie entwickelte sich erst nach der Befreiung Bulgariens, da bisdahin eine günstige Gelegenheit immer fehlte. Die Buchdruckerkunst drang erst spät und auch dann nur heimlich in die von Bulgaren bewohnten Gebiete ein. Auf den ersten Maschinen wurden Ikone und erst später Bücher gedruckt. Als sich dann die Buchdruckerei entwickelte, hat man jene Bücher und Zeitschriften, die bisdahin in Bulgarien erschienen bibliografisch zusammengestellt. Am produktivsten war das Jahrzehnt zwischen 1890—1900. Es erschienen nacheinander bibliografische Arbeiten über Bücher, Zeitschriften und Zeitungen, von den verschiedensten Wissenschaftlern. All diese Werke aber, waren die Frucht privater Initiativen, es fehlte ihnen die Planmässigkeit; trotzdem gelten sie doch als die Gründer der bulgarischen Bibliographie. Eine vollkommene Bibliographie war es nicht, diese konnte man erst durch sistematische Arbeit erreichen. Diese Aufgabe fiel der, im Jahre 1879 gegründeten sophioter National-Bibliothek zu. Diese neugegründete Bibliothek begann sofort ihre Tätigkeit gleich nach der Befreiung, und machte den Anfang einer, höheren Erfordernissen entsprechenden bulgarischen Bibliographie. Durch das im Jahre 1897 erschienene Gesetz, laut welchem man von allen in Bulgarien erschienenen Drucksachen eine bestimmte Zahl an die National-Bibliothek abgeben musste, erhöhte sich rasch der Bücherschatz der Bibliothek. Damals wurde auch ein bibliographisches Bulletin gegründet, mit dem dann der Grund zu einer systematischen Arbeit gelegt wurde. Dieses Bulletin sollte ursprünglich jede drei Monate erscheinen, um Aufschluss über die an der sophioter und plovdiver National Bibliothek abgegebenen Bücher und Zeitschriften geben. Doch verschiedene Ursachen verhinderten sein Erscheinen. Welche diese Ursachen waren erfahren wir aus den Vorworten der einzelnen Ausgaben. Später wurden auch einige Neuerungen im Bulletin eingeführt. Die vielen, von Bulgarien geführten Kriege verhinderten ebenfalls das regelrechte und pünktliche Erscheinen. Es traten Lücken auf, die erst später durch andauernder Arbeit ausgefüllt werden konnten. Im Jahre 1929 führte die Leitung der Bibliothek abermals eine Neuerung ein, nämlich die Bücher wurden in dem Bulletin systematisch angeführt, indem sie in 16 Abteilungen eingeteilt wurden. Im Anfang erschien das Bulletin gemeinsam für Bücher, Zeitschriften und Zeitungen, später aber wurden sie voneinander getrennt. Auch die Ausgaben für die Zeitschriften erschienen mit grossen Verspätungen. Die Ursache war, dass das Material angehäuft, unpünktlich und lückenhaft war. In der Ausgabe der Zeitschriften hielt sich die Leitung der Bibliothek nicht streng an die chronologische Zeitfolge der Zeitschriften, und Zeitungen. Am Schluss sind die Zeit-

schriften in ABC-Reihe angeführt. Im vorliegenden Aufsatz wird auch die innere Einteilung des Bibliographischen Bulletins erörtert. Im Jahre 1929 erhielt das Bulletin einen neuen Namen, den schon vorher auch der berühmte bulgarische Gelehrte Jretschek vorschlugte. Im allgemeinen ist dieses Bulletin dem alten gleich, nur in den Einzelheiten finden wir Unterschiede. Später wurde die Bibliographie der Zeitschriften und Zeitungen in drei Gruppen eingeteilt, das ist eine im Jahre 1931 eingeführte Neuerung. Wie wir nun ersehen haben wurde in Bulgarien schon seit Langem ein großes Gewicht auf die bibliographische Wissenschaft gelegt. Die Leitung der Bibliothek war immer von dem Wunsch beseelt, das Beste zu bieten, sie strebte die Lücken auszufüllen, das Bulletin zu vergrößern und in allen Hinsichten eine Besserung zu fördern. Es ist ihr auch gelungen alles was in Bulgarien und im Ausland in bulgarischer Sprache gedruckt wurde sorglich einzusammeln und bibliographisch zu registrieren.

Ilona Berkovits: *Les manuscrits enluminés de nos cloîtres au XIVe siècle.* Au cours de la première moitié du XIVe siècle les enluminures de nos cloîtres, conformément aux traditions de l'époque des Árpáds, sont d'un caractère nettement français. L'Université de Paris, tout comme à l'époque des Árpáds, sous le règne de Charles I d'Anjou (1303—1342) attire encore les Hongrois. Les relations franco-hongroises s'approfondissent à la fois et par le séjour parisien des étudiants hongrois et par les rapports avec la Cour papale d'Avignon. Ayant fait leurs études à Paris, les Hongrois se sont approprié le métier de la graphie et de l'enluminure et, rentrés en Hongrie, ils ont continué de travailler dans cet esprit. Au début du siècle un manuscrit fait au cloître dominicain de Sárospatak nous présente des enluminures d'une conception entièrement française. Ce manuscrit contient l'oeuvre de PETRI LOMBARDI, *Commentarius in secundum librum sententiarum*, dont la seule initiale enluminée se trouve être, sans doute, l'oeuvre d'un moine qui a fait ses études à Paris. Il en est ainsi de deux autres manuscrits, le *Commentarii in evangelium Marci* et les *Saintes Ecritures* de VENCESLAS GANOIS. Les trois manuscrits sortent incontestablement d'un cloître, cependant ils ne donnent pas assez de points d'appui quant à l'existence dans nos cloîtres des ateliers de manuscrits enluminés au cours de la première moitié du XIVe siècle.

Cependant nous avons de cette époque, surtout de l'époque du règne de Charles d'Anjou, de nombreux manuscrits témoignant l'activité non pas d'un seul, mais de plusieurs ateliers de cloître. L'enluminure de ces manuscrits est aussi d'un caractère français, cependant les initiales ne s'inspirent pas des miniatures de l'école parisienne, mais l'enluminure d'autres ordres occidentaux, influencée par l'école française. Tout comme dans les cloîtres d'Allemagne, d'Autriche et de Bohême, les cloîtres de Hongrie travaillent aussi sous l'influence de l'enluminure française. Les manuscrits nous permettent de distinguer les oeuvres de trois ateliers. À la Bibliothèque de l'Université de Budapest on garde deux magnifiques graduels d'un atelier des Augustins, de l'an 1334. (Cod. A. 102., Cod. A. 103.) Dans l'un de ces

manuscripts nous trouvons des conseils de grande valeur concernant l'enluminure des antiphonals et des graduels. Le second atelier a développé son activité à Pozsony, p. é. déjà autour de l'an 1330. Trois oeuvres de cet atelier, les trois missels de Pozsony se trouvent dans la Bibliothèque Széchényi, à Budapest. (Cod. lat. 94., Cod. lat. 214 et Cod. lat. 220.) Un de ces manuscrits date de 1341. Les enluminures de ces trois missels de Pozsony semblent apparentées aux travaux des Cisterciens étrangers, ainsi aux initiales d'un graduel de Fürstenfeld. Cependant aucune date n'appuie l'origine cistercienne de ces missels de Pozsony. Le troisième atelier a développé son activité dans un cloître des Franciscains. Les cinq manuscrits de cet atelier appartiennent à la Bibliothèque de l'Université de Budapest. (Cod. A. 104, Cod. A. 105, Cod. A. 108, Cod. A. 109 et Cod. A. 110.) Parmi les oeuvres de ces trois ateliers, les manuscrits de ce troisième sont les plus modestes.

L'examen des oeuvres des cloîtres de la Hongrie du XIVe siècle permet de constater que la civilisation francisante de l'époque des Árpáds s'était si profondément enracinée en Hongrie que les relations italiennes toujours plus étroites au début du XIVe siècle sous le règne d'un Anjou, ne peuvent point la faire disparaître. Les ateliers d'enluminure de nos cloîtres à l'époque des Anjous suivent les traditions de ceux de l'époque des Árpáds et ceci malgré les influences italiennes qui se font toujours plus nettement valoir dans l'art de la Cour royale; ils continuent de suivre les formes ornementales de l'enluminure française, comme le font d'ailleurs les ateliers de cloître d'Allemagne, d'Autriche et de Bohême.

Lajos Szimonidesz: *Ordinationszeugnisse des evang. Bischofs, Daniel Kermann und andere protestantische Ordinationsformulare.* Der evang. Bischof DANIEL KERMANN wird 1729 wegen einer Geistesbeschwörung und wegen das Zensurdelikt vors delegirte Gericht gestellt und zu lebenslänglichem Kerker verurteilt, dass er in seinem Ordinationszeugnissen die Wendung von angeblichen „fanatischen Meinungen“ der katholischen Kirche gebraucht und dadurch eine Majestätsbeleidigung begangen habe, weil ja der ungarische König auch Katholik sei. Kermann hat sich gegen diese Beschuldigung damit verteidigt, dass er nicht Erfinder dieser Phrase sei, sondern dieselbe übernommen habe, was aber das Gericht nicht zu seiner Entlastung genügend crachtet. Geht man nun der Frage nach, wo diese Phrase zuerst auftritt, so stellt sich heraus, dass sie in den Wittenberger Ordinationsformularen aus dem 16. Jahrhundert gang und gäbe ist, ja schon von Melancthon gebraucht wird, in der von dem ungarischen reformierten Bischof ILLES VÖRÖSMARTI mindestens seit 1586 gebraucht wird und in der ungarischen evangelischen Kirche weiterhin zweihundert Jahre hindurch im Gebrauche ist. — Aus diesem Anlass werden dann die von der ungarischen Bibliographie bisher nicht beachteten ältesten Ordinationsformular-Einblattdrucke zum Beispiel dessen zusammengestellt, was für ein zähes Leben solche unscheinbare Druckerzeugnisse Jahrhunderte hindurch auch in ihren einzelnen Phrasen führen und wie auch andere solche amtliche Druckerzeugnisse einer Buchung und Beachtung wert sein können.

Oskar Sashegyi: *Zur Geschichte der kön. Druckprivilegien in Ungarn unter Franz I.* Nach dem Tode JOSEFS II. begann die Frage des Druckrechtes die ungarischen Behörden eingehender zu beschäftigen. Es entspann sich ein Streit zwischen der ungarischen Statthalterei und der Wiener Hofkanzlei: erstere behauptete, es sei das Recht, Druckereien zu errichten, dem ungarischen Adel nie entzogen wurden, letztere beharrte bei ihrer Meinung, es sei das ausschliessliche Recht der Majestät, Druckfreiheiten zu erteilen. Aus dem Streite ging natürlich die Hofkanzlei siegreich hervor, und es wurden sämtliche „Privatdruckereien“ geschlossen. In der Folge werden die einzelnen Fälle behandelt, wo die Buchdrucker um die Freiheit, neue Druckereien zu errichten, ersucht haben, und dabei die ausgesprochene Tendenz der Regierung festgestellt, einen Zuwachs möglichst zu verhindern. Dieses reaktionäre Verhalten der Regierung war eines der Ursachen, dass sich die literarischen Verhältnisse in Ungarn zu dieser Zeit für die Schriftsteller so ungünstig gestalteten.

Adorján Morlin: *Die ersten zehn Jahre der ungarischen Witzblätter 1848—1858. Die ersten zehn Jahre des „Üstökös“, (Der Komet.) 1858—67.* Die Humoristische Presse, welche 1848 mit den zwei Witzblättern, „Dongó“ (Die Hummel) und „Charivari“ von G. LAUKA redigiert, sich anfängt, war gezwungen während der Freiheitskriege und in der ersten Hälfte des Absolutismus still zu schweigen. Sie hat ihre Neugeburt M. JÓKAI, durch den drei aufeinanderfolgenden Zeitschriften: „A Nagy Tükör“ (Der Grosse Spiegel), „Kakas Márton Albuma“ (Das Album des Márton Kakas), und des letzteren Vortsetzung „Az Üstökös“ (der Komet) unter Redaktion des Eigentümers JÓKAI bei LANDERER und HECKENAST gedruckt, zu verdanken. Die Idee des Titels gab ein Komet der im Sommer 1875 erschien und vom Astrologen DONATI entdeckt wurde. Die unvergleichlich reiche Materie des Üstökös ist dem unerschöpflichen Humor JÓKAIS zu verdanken. Er gebahr die drei herrlichen Gestalten: des Kakas Márton, des Politikus Csizmadia (Der politische Kannegisser) und des Tallérossy Zebulon. Der Üstökös ist die wahrste Offenbarung des rein ungarischen Humors und auch der wahre Spiegel des Zeitalters nach dem Freiheitskriege. 32 Jahre hindurch leitete JÓKAI die Zeitung, bis er 1880 die Redaktion seinem langjährigen Mitarbeiter ANDREAS SZABÓ übergab.

Pál Szentkúty: *Über eine Separat-Sammlung ungarischer Erstaussagen in der Hauptstädtischen Bibliothek. (Sammlung Szűry.)*

Im Jahre 1911 erwarb die Budapester Hauptstädtische Bibliothek die Büchersammlung des Ministerialrats Dionys SZÜRY. Die Sammlung umfasste die literarischen Früchte von hundert Jahren, der Glanzzeit der ungarischen Literatur und bestand aus zwei Teilen: Erstaussagen der schönen Literatur und die politische Literatur von 1767 bis 1867. Der ehemalige Besitzer liess den Katalog seiner Sammlung im Druck erscheinen und betrachtete dies, sowie auch seine ganze Sammler-Tätigkeit als sein eigenes Kunstwerk. — Verf. behandelt eingehend die Frage, wie aus dem eifrigen Sammler, indem er den Katalog seiner Sammlung verfertigt und in den Druck legt, durch die Kon-

struktion von neuen, der Art und Richtung seiner Bücher entsprechenden Kategorien, mit einem Male — Bibliothekar wird. Diese bibliothekarische Tätigkeit wird aber in demselben Augenblick zu Nichte, als die Sammlung in fremdes Eigentum, hauptsächlich in eine öffentliche Bibliothek gerät. Die individuellen, durch den persönlichen Gebrauch bedingten Kategorien — das ganze System des Aufbaues der Sammlung — müssen sich zwangsmässig auflösen und sich dem andersartigen System des neuen Inhabers anpassen. So ward der politische Teil der Bibliothek SZÜRYs in die Bestände — sein Katalog in die Kataloge — der Hauptstädtischen Bibliothek restlos einverleibt. Die Sammlung der ungarischen Erstausgaben aber wird — indem es viel wertvolles und seltenes Material enthält — auch in der Hauptstädtischen Bibliothek als Separatsammlung bewahrt, unter dem Namen des ehemaligen, hervorragenden Sammlers.

Béla Dezsényi: *Zeitungsvertrieb in Ungarn in der ersten Hälfte des XIX. Jahrhunderts.* — Zu Beginn des ungarischen Zeitungswesens geschah der Vertrieb von Zeitungen und Zeitschriften fast ausschliesslich durch die Post. Die einschlägigen Gesetze und Verordnungen verlegten den Postzwang auf sämtliche periodische Druckerzeugnisse, die Post übernahm jedoch nicht nur deren Beförderung, sondern auch ihre tatsächliche Vermittlung, vom Verleger zum Bezieher, in dem die Zeitungen auch mittelbar durch die Postämter bezogen werden konnten. Es musste dann der Abonnent festbestimmte Gebühren für Verwaltungskosten und Verpackung entrichten, die zum Teil den dabei beteiligten Beamten zugute kamen. Je nach Wahl des Bezieher wurde die Zeitung unter besiegeltem oder unbesiegeltem Umschlag zugestellt. In jedem Postbüro lag das amtliche Verzeichnis der durch die Post beziehbaren Zeitungen und Zeitschriften vor, ausländische Zeitungen wurden in das Verzeichnis nur aufgenommen, wenn auch die Zensur ihre Verbreitung genehmigt hatte.

In dieser Weise kam der Post ein wichtiger Einfluss auf die Funktion und die Entwicklung des ungarischen Zeitungswesens zu. Das grössere Aufblühen des Zeitungswesens hing mit der Entwicklung des Postverkehrsnetzes zusammen. Die aus Wien zumeist gegen die Grenzen des Gesamtreichs gerichteten Linien der Postverbindungen trugen nach Verfassers Erachten dazu bei, dass die Entwicklung des Zeitungswesens in den nördlichen und südlichen Grenzgebieten Ungarns schneller vor sich ging, als in den mittleren Landesteilen, namentlich in der grossen ungarischen Tiefebene. Auch die Erscheinungsweise der Zeitungen hing mit der Häufigkeit des Postverkehrs zusammen: bis in die vierziger Jahre des vergangenen Jahrhunderts erschienen die ungarischen Zeitungen — also auch die einflussreichste Zeitung Ungarns, der „Pesti Hírlap“ des grossen Staatsmannes Kossuth — wöchentlich nur zweimal; erst um 1844—1845 fing man an die Pester politischen Zeitungen wöchentlich viermal herauszugeben, weil es zu dieser Zeit auf den wichtigsten Poststrecken bereits wöchentlich viermalige Postverbindungen gab. Erst im Jahre 1848 erschien die erste ungarische Tageszeitung.

Andererseits aber führte die Monopolstellung der Post zu unvermeidlichen Mißständen: Mangel an Gewissenshaftigkeit, und Gewinnsucht verleiteten manche Postbeamte zu Missbräuchen; verspätete, beschädigte Zustellung der Zeitungen oder gar ihre Unterschlagung wurde auf einigen Poststrecken beinahe zur Regel. Leser und Verleger legten Protest ein, im Jahre 1846 wurde auch eine neue, vereinfachte und strenger überwachte Ordnung des Zeitungsversandes eingesetzt.

Die Verkündung der Pressefreiheit im Jahre 1848 sollte für das ungarische Zeitungswesen den Anfang einer neuen Epoche bedeuten, bezeichnenderweise wurde die Reform des Zeitungsversandes und der Zeitungsvermittlung durch die Post als eine wichtige Garantie der schwer erkämpften Pressefreiheit betrachtet. Gewisse Zeitungen verlangten vollständige Portofreiheit für die Erzeugnisse der periodischen Presse. Im Mai 1848 wurde durch das Verkehrsministerium mit Einbeziehung der Schriftleiter und der Verleger eine Konferenz veranstaltet und ein neuer, ermäßigter Tarif für Zeitungen und Zeitschriften eingeführt. Die Tarifsätze wurden je nach Erscheinungshäufigkeit und Umfang bestimmt; den neu entstandenen Volkszeitungen wurde eine besondere Begünstigung gewährt.

Nach der Niederlage Ungarns im Freiheitskriege gegen Österreich wurde natürlich auch diese neue Postordnung durch die absolutistische Regierung ausser Kraft gesetzt. Man kehrte aber auch zu den alten Verhältnissen nicht zurück. Die Post wurde aus der Zeitungsvermittlung für inländische Zeitungen ausgeschaltet und übernahm zukünftig nur mehr die Beförderung der periodischen Presseerzeugnisse gegen eine Einheitsgebühr von 1 Kreuzer.

NÉV ÉS TÁRGYMUTATÓ.

- Abádi Benedek 232, 242.
 Abafy-könyvtár 408.
 Abramovics 283.
 Ábrányi Boldizsár 92.
 Adam de Marisco 87.
 Aitalah Sziriai 16.
 Alabin, Peter Wl. 106.
 Alberti, Giuseppe 443.
 Aldobrandinus de Tuscanella 67.
 Alexianos 22.
 Alfonso I. 186.
 Alföldi András 209.
 Almási János 367.
 Altilio G. 187.
 Alvinczi Péter 431.
 Alvintzi Kristina 434.
 Amalfi G. 187.
 Ambrovits, Hans: Bibliographie der Zeitungen und Zeitschriften Pressburgs. Szemző Piroska 452.
 Andorkó Kálmán: Névjegyzék és tárgymutató a K. M. Természettudományi Társulat folyóirataihoz 1841—1941-ig. Csapodi Csabáné 447.
 Anjou Szent Lajos 87.
 Apácai Csere János 63.
 Apponyi György, gr. 173, 383.
 Arady Nep. János 408.
 Arany János 81, 294, 402.
 Arditi, Carlo Luigi 187.
 Arditi, Michele 186.
 Arditi-gyűjtemény 186.
 d'Argens 327.
 Arrivabene, Georgius 198.
 Artner Edgar 127.
 Athanasius 239.
 Augenfeld M. Miksa 196.
 Aurelius Augustinus, S. 67.
 Auskunftsbüro der Deutschen Bibliotheken 154.
 Babelon, Jean 196.
 Bakócz Tamás 6, 77.
 Balassi András 245.
 Balassi Bálint az Oceánium mellett. Eckhardt Sándor 245. — 435.
 Balásy-könyvtár 408.
 Ballagi Aladár 26, 63, 372, 412, 429.
 Ballagi Géza 128.
 Ballus 290.
 Bánffy Miklós 6.
 Baráth Tibor 128, 189.
 Barcza Imre 448.
 Bárczi 191.
 Báróczy 380.
 Bartoniek Emma 16, 77, 350, 354—355.
 Báthori Grizeldisz 305.
 Báthori Kristóf 305.
 Báthory István 245.
 Bäuerle, Adolf 171.
 Beck Vilmos 175.
 A bécsi nagy könyvtárak. Gerendás Ernő 36.
 Beimel József 176, 378, 383.
 Bél Mátyás 26, 69.
 Belnay 418.
 Benczedy 'Sigmond 415.
 Benda Kálmán 188.
 Benedek pápa 350.
 Benedek püspök 350.
 Benedict, Michael 33.
 Benevolus 179.
 Benger 26.
 Benitzky Péter 435.
 Benkóczy Emil 45.
 Berczeli Károly 90.
 Berecz Károly 181.
 Bereczky Lajosné Szollás Ella 90.
 Beregszászi János 433.
 Berkovits Ilona 2. — —: Magyar vonatkozású XIV. századi kéziratok a bécsi Nemzeti Könyvtárban 67. — —: Kolostori kódexfestészetünk a XIV. században 347. — 350.
 Bernát Gáspár 178, 181.
 Berzsenyi 380.
 Bethlen Gábor 433.
 Beuth, W. 158.
 Beyer, Fritz 441, 443.
 Beythe András 303.
 Bibliográfia 318, 321.
 Bicknell, Percy Favor 395.
 Bielski Joachim 246.

- Biljeczky 283.
 Bitnitz Lajos 191.
 Blasco S. D. 441.
 Bod Péter 431.
 Bognár Dezső 91.
 Bogner György 366.
 Boileau 389.
 Bóka László 91.
 A bolgár könyvészet 1890-től nap-
 jainkig. Mijatev Péter 333.
 Bolyai Farkas 63.
 Bonfini 26.
 Bonhomme 302.
 Bonifác VIII. 349.
 Bonifácus János, debreceni 433.
 Bornemisza János 246.
 Borzák István 90.
 Bourdaloue 446.
 Boutron, Emile 195.
 Braunmühl, von A. 163.
 Briquet 85.
 Budai Olvasó Egylet 296.
 Buday Júlia, ld. Miklódy Imréné 91.
 Bulgaria 101.
 Bus Vitéz Fekete Levese 93.
 Busse, Hermann Eris 207.
 Bühler, Curt. F. 441.
 Campián Edmund 250.
 Capcassa, Matteo 198.
 Caxton 441.
 Cegléd 446.
 Cham 175.
 Charivari 174, 383.
 Charkov 270.
 Chester Beatty 1.
 Chrastina Dániel 284.
 Christianus de Hungaria 349.
 Chauser Mihály 90.
 Clemen, Otto 365.
 Colensia János 246.
 Comenius Amos János 285.
 Conev Borisz 112, 345.
 Conrad Allecis von Eckolsheim 361.
 Conradus 347.
 Cornides 431.
 Coster, H. 443.
 Crivelli, Taddeo 3.
 Crous, Ernst 444.
 Crozet, Leo 195.
 Csáktornyai János 432.
 Csáky Tivadar, gr. 75.
 Csánki Miklós 90.
 Csapodi Csabáné, Andorkó Kálmán:
 Névjegyzék és tárgymutató a K.
 M. Természettudományi Társulat
 folyóirataihoz 1841—1941-ig 447.
 A cs. és kir. 1. hadsereg katonalapja
 48.
 A cs. és kir. 2. hadsereg katonalapja
 48.
 A cs. és kir. 3. hadsereg katonai lapja
 48.
 A cs. és kir. 4. hadsereg Tábori Uj-
 ságja 48.
 Csengery Antal 295.
 Cserey Lőrinc, nagyajtai 408.
 Cserkaszkij herceg 101.
 Csombor Márton, szépsi 246—251.
 Csontos János 63.
 Czákó Elemér 192, 442—443.
 Czižek Nikodém 119.
 Czvittinger Dávid 129.
 D. B.: A Pannonhalmi Főapátsági
 Szent Gellért Főiskola Évkönyve
 1941/42. tanévre 202. — —: Pethe
 Ferenc: „Gazdaságot Tzélzó Uj-
 ság”-jának néhány problémája 288.
 — —: Makoldy Sándor: Nemes
 Hajnik Károly és a magyar or-
 szággyűlés gyorsirodaja 311.
 Dadan János 120.
 Dadan János, ifj. 120.
 Dadan Lukács 120.
 Dahl, Svend 203.
 Dajka Lajos 83.
 Dániel Christina 123.
 Dankó József 354—355.
 Darholz Kristóf 250.
 Daumier 175.
 Dayka 380.
 Deák Ferenc 295, 327.
 De Backer 129.
 Decsy Sámuel újságnaptára. Dezsényi
 Béla 68. — 416.
 Dedinszky Izabella, ld. Kampis Já-
 nosné 90.
 De Gerando Antonine 395.
 Dei Libri, Sigismondo 443.
 Denis, Johann Michael 171.
 Denkgöglu, Ivan 106.
 Dercsenyi Dezső 351.
 Deutsche Gesellschaft für Dokumen-
 tation 150.
 Deutscher Buchdruck im Jahrhun-
 dert Gutenbergs. —z. 86.
 Dévay 241—243.
 Dezsényi Béla: Decsy Sámuel újsá-
 gnaptára 68. — 70, 78, 90, 125, 128.
 — —: A hírlapkönyvtár gyűjtő-
 köre 136. — 169, 189. — —:
 Végső változat a változat-kérdés-
 ről 199. — 220, 290, 292. — —:

- Olvasó-egylet Budán száz év előtt 295. — —: Még valami a vidéki kaszinók könyvtáiról 297. — —: Kluge, F. H.: Iberoamerikanische Grosszeitungen 308. — 310, 382. — —: A magyar hírlap útja kiadó és közönség között a XIX. század első felében 413.
- Décsi Lajos 245.
- Dicső Lapok 48.
- Didot 192.
- Dienes Lajos 402.
- Dionysius Areopagita 67.
- Dnyepetrovorsz 270.
- Dobokay Sándor 250.
- Dobsa Lajos 178.
- Dóczi Imre 433.
- Dokumentáció az állam- és gazdaságtudományok terén 164.
- Dokumentáció az erdészetben 156.
- A dokumentáció feladatai. Káplány Géza 150.
- Dokumentáció a kémiában és kémiai technológiában 155.
- Dokumentáció a mezőgazdaság terén 159.
- Dokumentáció az orvostudomány területén 160.
- Dokumentáció a statisztika terén 154.
- Dokumentáció a társadalomtudományok terén 155.
- Dokumentáció a technika terén 157.
- Dokumentáció a történelmi tudományok terén 153.
- Dókus-könyvtár 408.
- Doll, Johann 33.
- Domanovszky Ákos 90.
- Dominik 162.
- Domonkos prépost 6.
- Domonkos, Magyarországi 350.
- Donati, Giombattista 387.
- Dongó 173, 383.
- Dovifat, Emil 415.
- Döbrentei Gábor 84, 381.
- Dömötör Sándor 398.
- Drabik Miklós 285.
- Drinovra, Marin 101.
- Dubois Sarolta 90.
- Du Fresne 26.
- Dugonics 446.
- Dukony Mária 90.
- Dupré, Jean 198.
- Durmits Imre 197.
- Dvořák Max 358.
- Ebeczky—Tihanyi-könyvtár 408.
- Eber, Paul 365.
- Eberhardt Béla 444.
- Eckhardt Sándor: Balassi Bálint az Oceanum mellett 245.
- Egressy Gábor 75.
- Egy vidéki közönyvtár statisztikai rendszere. Radó István 64.
- Egyed István 220.
- Az egyes államok könyvtárügye 219.
- Eichler, Ferdinand 443.
- Eklér Mihály 408.
- Ellinger István 377.
- Das Elsass 207.
- Az első magyarországi hírlap kérdése. Máté Károly 124.
- Ember Pál, debreczeni 268.
- Emcke, F. H. 440.
- Emich Gusztáv 389.
- Encsev G. 334.
- Entz, Werner 54.
- Érdekesebb hírek 316.
- Erdősi János 231.
- Ernst Lajos 327.
- Ervin Gábor 310.
- Erzsébet 349.
- Estienne, Robert 302.
- Estreicher 263.
- Esze Tamás 366.
- Az 1941. évi külpolitikai érdekű irodalom a M. Kir. Külügyminisztérium könyvtárában. Szekeres Margit 89.
- Fabricsius Balázs, szikszai 432.
- Falka Sámuel, bikfalvi 192.
- Faludi 446.
- Farkas Elek 262.
- Faulmann 267.
- Fava, Domenico 443.
- Fav, Bernard 195.
- Fedorov Iván 264.
- Fejér G. 359.
- Fejér György 128.
- Feleki László 428.
- Feleky Miklós 403.
- Felkai Ferenc 54.
- Felvilágosító szolgálat, dokumentáció 214.
- Femmich János 432.
- Fényképészeti sokszorosítás eszközei 157.
- Fényképezés és mikrofilm 216.
- Feodorov, Joh. 275.
- Ferdinánd király 231.
- Ferenc császár 291.
- I. Ferenc nyomdapolitikája. Sashegyi Oszkár 368.

- Ferenczi Zoltán 184.
 Ferenczy József 125.
 Fessler Ignac Aurelius 347.
 Festetics Leó, gr. 75.
 Filipecz János 86.
 Firtinger Károly 292.
 Fitz József 14, 90, 134, 221.
 Fludorovits Jolán 92.
 Fogolyán Vilmos András, P.: Ör-
 ménny kódexek az Országos Szé-
 chényi Könyvtárban 16.
 Folyóiratszemle 1941. Összeállította:
 Supka Ervin 210, 315.
 Forgách Antal, gr. 402.
 Fotokémiai segédeszközök a doku-
 mentáció szolgálatában 161.
 Földváry László 366.
 A Fővárosi Könyvtár Szűry-gyűjte-
 ménye. Szentkuty Pál 407.
 Franciscinus de Montescilice 67.
 Franciscus de Castello Ithalico de
 Mediolano 2—13.
 Franciscus Fabriensis 87.
 Frankenburg Adolf 167.
 Frankovith Gergely 303.
 Frauendorfer, von 159.
 Freckay János 196.
 Fridrich, Charles 196.
 Frigyes III. 37.
 Frisch, Ernst v. 442, 444.
 Fromhold Artúr 400.
 Front 48.
 Frontújságok albuma 53.
 Fröschel, Sebastian 365.
 Furkács Tamás 169.
 Gaál Gaszton 408.
 Gaal György 169.
 Gábrriel Aeztrik 349.
 Gajzágó László 310.
 Gál János 387, 395.
 Gálszécsi István 243.
 Ganois Vencel 351.
 Garab József 447.
 Gárdonyi Albert: XVIII. századi
 nyomdánk műhelytitkaiból 24. —
 192, 220, 429, 441.
 Gavarni 175.
 Gazdag Lajos 168.
 Gazdasági archivumok berendezése
 160.
 Geibel Armin 176.
 Geisberg, Max 9.
 Geöcze Bertalan 46.
 Gerendás Ernő: A bécsi nagy könyv-
 táruk 36.
 Die Geschichte des ungarischen Bu-
 ches und der ungarischen Buch-
 druckerkunst. Trócsányi Zoltán
 317.
 Gétay József 92.
 Gewey, Franz Karl 171.
 Ghelen János 34.
 Gherling-nyomda 341.
 Gillemont Katalin, ld. Szász Ká-
 rolyné 92.
 Giovanni Cattaneo de Mediolano 3.
 Glossy, Karl 291.
 Gode József 376.
 Goldfriedrich, Joh. 291.
 Gombás Géza 91.
 Gondolatok egy nyitott sír fölött
 453.
 Goriupp Alisz 138. — —: Káplány
 Géza: Könyvtárak korszerű ren-
 dezése és fejlesztése 306. — 414.
 Gothein, Eberhard 186.
 Gottlieb Teodor 2.
 Grandville 175, 182.
 Grassauer Ferdinand 38.
 Grätz Gusztáv 179.
 Gräwell, W. 154.
 Gregoriis, Gregorius de 198.
 Gregoriis, Johannes de 198.
 Groth, Ottó 414.
 Grucev, Joakim 111.
 Grund Lipót 377.
 Grunsky 283.
 Gulyás Pál: A trencsén-zsolnai
 könyvnyomda 118. — 192, 242,
 263, 284, 408, 431.
 Gutenberg-Jahrbuch 1940. Varga Sán-
 dor Frigyes 438.
 Gutenberg-Jahrbuch 1941. Varga Sán-
 dor Frigyes 442.
 Gutenberg-Társaság 438, 442.
 Gutierrez, Luisa Questa 444.
 Gülich 164.
 Gvadányi József, gr. 326.
 Gyóni Géza 45.
 Gyóni-emléklapok 53.
 Gyöngyösi István 446.
 György IV. 289.
 Györke József 90, 92.
 Gyűjtőkör 136—149.
 A háború és a könyvtár (Honvéde-
 lem és könyvtárügy) 210.
 Hadiújság 48.
 Haebler 302.
 Ab Hage Lőrinc Benjamin 118.
 Hajnik Károly 311, 389.
 Hajnóczy Iván 233.

- Halporn 48.
 Hangrögzítések a dokumentáció szol-
 gálatában 162.
 Hanuska Budouskionka 247.
 Haraszthy Gyula 90, 310.
 Harbauer Károly 48.
 Hardt, Fred B. 54.
 30-asok 48.
 Harminchetes Ujság 54.
 Harsányi András 36, 90. — —:
 Lange, Wilhelm H.: Das Buch im
 Wandel der Zeiten 203.
 Harsányi Margit 90.
 Harsányi Márta 91.
 Hartleben Konrád Adolf 169.
 Használtak-e a kaszinók a könyv-
 és hírlapkiadásnak? Jalsoviczky
 Károly 78.
 Hattyúfy-könyvtár 408.
 66-os Tábori Ujság 54.
 Haymerle 402.
 Házi Jenő 63.
 Heckenast Gusztáv 35, 180, 294,
 383, 389.
 Hellebrant Árpád 125
 Hellwig 160.
 Helmeczy Mihály 380, 418.
 Heltai Gáspár 304, 431.
 Helyesírás 252—262.
 Hennyey Vilmos 416.
 Herczog József 90.
 Herepei János 248.
 Herepei Márk 77.
 Herepey Árpád 91.
 Hermann Egyed 127, 446.
 Hermann Egyed — Eberhardt Béla:
 A veszprémi egyházmegye papsá-
 gának könyvkultúrája és könyv-
 állománya a XIX. század elején.
 Selmeczi Kristóf 444.
 Hermann, Julius Hermann 67—68,
 350.
 Herold, E. 443.
 Hess András 429, 441.
 Hesz Kálmán 90.
 A hírlapkönyvtár gyűjtőköre. De-
 zsényi Béla 136.
 A hírlaptörténet, Tr. Z. 220.
 Hírlapváltozat 200.
 Hlatky Endre 220.
 Hodászi Lukács 432.
 Hodikius János 365.
 Hoepfner 283.
 Hoffgreff György 431.
 Hoffmann Bianca 91.
 Hoffmann Edith 1—15, 351, 354—
 355, 408.
 Hoicsy Miksa 296.
 Horányi Elek 268.
 Horvát István 381.
 Horváth János: „Proféták által szolt
 rígen...” 231. — 349.
 Horváth József 83.
 Horváth Károly 310.
 Horváth Katalin ld. Schön Lajosné
 92.
 Horváth Magda, M. 221.
 Horváth Margit 91.
 Horváth Rezső Károly 310.
 Hová tűnt el Gvadányi: Egy falusi
 nótáriusnak budai utazása szerzői
 javított példánya? Tr. Z. 326.
 Hubay Ilona 63. — —: Valóban
 nincsen egykorú adatunk régi ma-
 gyar miscskönyvek áráról? 76. —
 90. — —: Molnár Gergely Gram-
 matikája, Károli Péter Poetikája
 és Szilvás—Ujfalvi Imre Admoni-
 tiones-e. 430.
 Humery 441.
 Hunter, Dard 439.
 Hunyadi Kelemen 63.
 Hunyady József 92.
 Husz, Matthias 86.
 Huszti József: Magyar vonatkozású
 irat az Arditi-gyűjteményben 186.
 Idődokumentumok fotomikrográfiai
 dokumentációja 159.
 Illésházy Gáspár gr. 285.
 Illésházy György gr. 120.
 Illésházyak 118.
 Immel, R. 156.
 Ince VI. 350.
 Iványi Béla 77, 192, 350.
 Iványi Dóra 90.
 Jagics 282.
 Jakoby Péter 169.
 Jalsoviczky Károly: Használtak-e a
 kaszinók a könyv- és hírlapkiadás-
 nak? 78. — 297.
 Jakab (Bözdödi) György 91.
 Jamniczky Valéria 91.
 Janke, Ottó 395.
 Jankó János 179, 404.
 János perjel 77.
 Jávör Egon 354—355.
 Jean Paul 389.
 Jenei Pál 62.
 Jenson 197.
 Jezerniczky Margit 91.
 Joachim, H. 157.
 Joannes Emericus 78.

- Jókai Mór 167, 384.
 Jókai-kódex. Varjas Béla 84.
 Jónás Alfréd: Színházi lapok az Országos Széchényi Könyvtárban 74.
 József II. 368—369, 382.
 József főherceg 48.
 Jrecsek K. 343.
 Juchhof R. 153.
 Juhász Lajos 92.
 Julien 175.
 Jurdan Ivanov 333.
- Kaizer Nándor 62.
 Kakas Márton Albuma 183, 383.
 Kaláb Method 442, 444.
 Kaliwoda Lipót 34.
 Kálmáncsehi Domokos zágrábi mise-könyve. Kniewald Károly 1.
 Kampis Jánosné Dedinszky Izabella 90.
 Káplány Géza: A dokumentáció feladatai 150. — —: Könyvtárak korszerű rendezése és fejlesztése. Goriupp Alisz 306.
 Karadja, Constantin J. 444.
 Karavelov, Ljuben 107.
 Karay Marianne 91.
 Károli Gáspár 433.
 Károli Péter 430.
 Károly I. 347, 352, 354.
 Károly VI. 364.
 Károlyi István 417.
 Kaszinói könyvtárak 297—300.
 Katalogizálás 213, 320.
 Katona Lajosné Palló Margit 90.
 Katonai hírlapok az 1914—18. évi világháborúban. Lukács József 44.
 Kauder Vilmos 123.
 Kaym Orbán budai könyvesháza. Kelényi B. Ottó 429.
 Kazinczy Ferenc 192, 380.
 Kazmier, August Wilhelm 443.
 Keck József 376.
 Kecske méthy Aurél 167.
 Kegelius Fülöp 122.
 Kelemen VI. 349.
 Kelemen László 74.
 Kelényi B. Ottó 76, 192, 220. — —: Kaym Orbán budai könyvesháza 429.
 Kemény Gábor 429.
 Kemény György 448.
 Kempis Tamás 135.
 Kensch Zsuzsanna 285.
 Képes Hadiújság 49.
 Kepov Iv. P. 334.
 Kerekes Márta 91.
- Kereszty István 93, 167, 452.
 A kerettel ékesített könyvek és folyóiratok történetéhez. Szemző Piroska 196.
 Kermann Dániel ev. püspök lelkészavatást tanúsító úrlapjai és más prot. papi diplomák. Szimonidesz Lajos 363.
 Keviczky István 365.
 Kéziratkatalógusok, kéziratlan 323.
 Ki látta a „Krampuszok“ és a „Bús Vitéz Fekete Levese“ című élelapokat? Morlin Adorján 93.
 Kiállítások 315.
 Kiev 270.
 Kilences Honvédek 54.
 Kisfaludy Károly 172, 381.
 Kisselov 275.
 Kitaibel 379.
 Klastenegger, K.: Ungarisches Zeitschriftenwesen von heute. Sz. 312.
 Kluge, F. H.: Iberoamerikanische Grosszeitungen. Dezsényi Béla 308.
 Knauz Nándor 354.
 Kniewald, Dragutin 350.
 Kniewald Károly: Kálmáncsehi Domokos zágrábi mise-könyve 1.
 Knobloch tzer, Heinrich 197.
 Knoller és Fia nyomda 46.
 Koch, Herbert 444.
 Kocsis Lénárt 202.
 Koelhoff János 302.
 Kohlhausen 153.
 Kollányi Ferenc 354.
 Kolostori kódexfestészetünk a XIV. században. Berkovits Ilona 347.
 Komócsy József 167.
 Konzulov P. D. 334.
 Koops, Matthias 443.
 Kornis Benedek 429.
 Korolenko-könyvtár 276.
 Korvin János 10.
 Kósa János 290.
 Kossuth Lajos 199.
 Kostka Jánosné 245.
 Kovacsóczy Mihály 294.
 Kozma Lajos 196.
 Kozma Vazul 403.
 Kozocsa Sándor 90. — —: Magyar könyvészet 1911—1920. Varga Sándor Frigyes 448.
 Könyvtárak. Tr. Z. 221.
 A könyvbeszerzés 213.
 Könyvgyűjtés 325.
 Könyvkereskedelem, árkézikönyvek 325.

- Könyvkiadásunk a mult század elején. Szemző Piroska 291.
 Könyvkölcsönzés 213.
 Könyvkötés, restaurálás, könyvmegővás 216, 321.
 A könyvtár propagandája 215.
 A könyvtárak együttműködése 215.
 A könyvtárak nevezetesebb gyarapodásai 316.
 Könyvtáráépítés, berendezés 320.
 A könyvtáráépület technikai berendezése, új tanulmányok 216.
 Könyvtárhazsnálat 321.
 Könyvtári katalógusok 322.
 Könyvtárosi kinevezések és címadományozások 1942-ben 90.
 Könyvtárosképzés 217.
 Könyvtárpolitika, könyvtárstatisztika 211.
 A könyvtárügy Bulgáriában. Mijatov Péter 101.
 Könyvtártan, könyvtárpolitika, könyvtárstatisztika 319.
 Könyvtár típusok 217, 320.
 Könyvtártörténet és egyes könyvtárak ismertetése 315, 320.
 Könyvtártörténet, kódexismertetések 317.
 Kövy István 262.
 Krampuszok 93.
 Kraudy Antal 391.
 Kriegsnachrichten 46.
 Kring Miklós 310.
 Krman Dániel 119.
 Krolop Vencel 122.
 Kromholz János 122.
 Kulcsár Adorján: Szakáts József, Falka Sámuel betűmetsző tanítványa 192.
 Kulcsár István 418.
 Kun József Jenő 49.
 Kunze, Horst 443.
 Kurbély György 445.
 Kurth Betty 361.
 Kurth, K. 54.
 Kurzbeck József 34.
 Kühár Flóris 15.
 Ladányi Antal 91.
 Laicsék Ferenc 376.
 Lajos, Nagy 68, 349—350.
 Laky Margit 91.
 Landerer 375.
 Landerer Ferenc, fűskuti 377.
 Landerer János Mihály 25—34.
 Landerer János Sebestyén 25.
 Landerer Lajos 35, 381.
 Lang Móric 119.
 Lange, Wilhelm H.: Das Buch im Wandel der Zeiten. Harsányi András 203.
 Langer, Anton 171.
 Lanner József 175.
 Lauer György 441.
 Lauka Gusztáv 167, 173—179, 383.
 Lazicius János 246.
 Lehmann, Ernst Herbert 196.
 Lencsés György 305.
 Lendvay Márton 403.
 Liechtenstein herceg 1.
 Lipót II. 369.
 Lippai György 120.
 Listius László 119.
 Lisznyay Kálmán 178.
 Litteraria Hungarica. Szemző Piroska 309.
 Losonczy Anna 246.
 Louis-Philippe 175.
 Löffler, Karl 71, 267.
 Löwe, Anton 33.
 Lukács József: Katonai hírlapok az 1914—18. évi világháborúban 44—220.
 Lukács László 176, 383.
 Luther 365.
 Machivelli 248.
 Madarász László 428.
 Magyar és szláv nyomdák a XV—XVI. században. Trócsányi Zoltán 263.
 A magyar hírlap útja kiadó és közönség között a XIX. század első felében. Dezsényi Béla 413.
 Magyar Könyvészet 1911—1920.
 Varga Sándor Frigyes 448.
 Magyar Könyvkiállítás a párizsi Bibliothèque Nationaleban. Molnár Lipót 195.
 Magyar Sziget 53.
 Magyar vonatkozású irat az Arditigyiúteményben. Huszti József 186.
 Magyar vonatkozású XIV. századi kéziratok a bécsi Nemzeti Könyvtárban. Berkovits Ilona 67.
 A magyar nyelvű élcclapok első évtizedei 1858—1867. Morlin Adorján 166, 383.
 Magyar-Kossa-könyvtár 408.
 Magyary Zoltán 310.
 Májer István 78.
 Major, Georg 365.
 Makkai László 221.

- Makoldy Sándor: Nemes Hajnik
Károly és a magyar országgyűlés
gyorsírodája. D. B. 311.
Makszimov Chr. D. 334.
Malcin 275.
Maluch Tamás 121.
Maluch Zsuzsanna 121.
Manilowa 47, 49.
Marchand, Guy 198.
Mária Terézia 368.
Marth Mátyás 243.
Martinus de Hungaria 67.
Márton József 418.
Marzev Szt. M. 335.
Maslow S. 264.
Máté Károly: Az első magyarországi
hírlap kérdése 125. — 134, 149.
— —: Sajtótörténeti fogalmaink
tisztázása 188. — 220.
Matheus 349.
Matkovich Pál 93.
Mátrai László 310.
Mátyás király 2—15.
Mayer József 376.
Mechitar 22.
Medrey Zoltán 90.
Még valami a vidéki kaszinók könyv-
táiról. Dezsényi Béla 297.
„Megég”. Tr. Z. 94.
Mehne 159.
Meldau, Robert 439.
Melanchton 365, 431.
Melich János 62.
Melius Juhász Péter 268, 303.
Melkiedes 120.
Melles György 178.
Meola, Gian Vincenzo 186—187.
Mercurius Hungaricus 124.
Metternich 291.
Michael de Buda 350.
Michalek Manó 63.
Michov N. V. 335.
Mijatev Péter: A könyvtárügy Bul-
gáriában 101. — —: Madžarska
bibliografija po balgarska väprosi.
Trócsányi Zoltán 208. — —: A
bolgár könyvtárestet 1890-től nap-
jainkig 333.
Miképp olvasnak sokan könyveket?
327.
Miklódý Imréné Buday Júlia 91.
Mikó Tiborné 91.
Mikszáth Kálmán 383.
Mincesz B. 334.
Missovics Mihály 123.
Mokos Gyula 366.
Moldoványi Imre 91.
Molnár Gergely Grammatikája, Ká-
roli Péter Poetikája és Szilvás-
Ujfalvi Imre Admonitiones-e. Hu-
bay Ilona 430.
Molnár Kálmán 45.
Molnos Lipót: Magyar könyvkiállí-
tás a párizsi Bibliothéque Natio-
naleban 195.
Mommson 187.
Moravcsik Gyula 88, 209.
Morlin Adorján: Ki látta a „Kram-
puszok” és a „Bús Vitéz Fekete
Levese” c. élclapokat? 93. — —:
A magyar nyelvű élclapok első év-
tizedei 1858—1867. 166, 383.
Mosel Ignác 37.
Mstislavec Péter 266.
Muranus János 366.
Muspér, Theodor 440.
Nádasdy 232.
Nagy Gábor 408.
Nagy Györgyné Nagy Ilona 92.
Nagy Ilona ld. Nagy Györgyné 92.
Nagy J. Béla: Tanári könyvtárak
72.
Nagy Júlia 90.
A Nagy Tükör 180, 383.
Nagy Zoltán 196.
Napóleon III. 396.
Nationalbibliothek (Wien) 36.
Négyesy László 239.
Németh Gyula 209, 310.
Népfelkelő 48.
Nicolai, Nicolaus de 349.
Nicolaus de Hungaria 349.
Nottenstein János György 25.
Novák 121.
Numa 175.
Nyáry László 45.
Nyáry Pál 79.
Nyireő István 408.
Nyomdászattörténet 323.
Oberrheinische Heimat. Trócsányi
Zoltán 207.
Oberth Ernő 374.
Oberth Ferdinánd János 373.
Oberth Kajetán 373.
Odessza 270.
Oettinger, E. Maria 175.
Olvasó-egylet Budán száz év előtt.
Dezsényi Béla 295.
Olvasóterem, olvasótermi használat
214.
Orosz Gábor 91.

- Országos Széchényi Könyvtár 16—
 23, 136—149.
 Ortway T. 354—355.
 Osimo, Bruno da 444.
 Ostrožkij Konstantin 264.
 Oszvald püspök 4—13.
 Ormény kódexek az Országos Széchényi Könyvtárban. P. Fogolyán Vilmos András 16.
 Ösnyomtatványkatalógusok 323.
- Pais Dezső 85.
 Pais Károly 261.
 Paiszija atya 101.
 Pákh Albert 180, 384.
 Pálffy Mór gr. 402.
 Pálfi Albert 172.
 Pálfi János, kanizsai 366.
 Pálincás Géza 64.
 Palló Margit ld. Katona Lajosné 90.
 Pánczél Dániel 56.
 Pánczél Simon 430.
 A Pannonhalmi Főapátsági Szent Gellért Főiskola Évkönyve az 1941/42. tanévre. D. B. 202.
 Pápai János 366.
 A papiruszok világából. Tr. Z. 88.
 Papst József 33.
 Párdányi Miklós 92.
 Parey, W. 157.
 Pasquale, Peregrinus 198.
 Pasteiner Iván 90.
 Paszbanoolu, Osman 109.
 Patzkó Ferenc 28, 375.
 Paul, Alexander K. 106.
 Pauler Tivadar 126.
 Pavlov Filippovics Nikolaj 221.
 Pavlovszky J. Alajos 197.
 Pécsi Sebestyén 90.
 Péczeli 446.
 Përcopo, Erasmo 187.
 Perényi Péter 78.
 Pesthy Gábor 240, 242.
 Pesti Hírlap 199.
 Peter de Crescentius 302.
 Péterffy 26.
 Péterfy József 92.
 Pethe Ferenc „Gazdaságot Tzélzó Ujság“-jának néhány problémája. D. B. 288. — 418.
 alsószatai Pethe-könyvtár 408.
 Petőfi Sándor 178.
 Petri Lombardi 351.
 Petrichevich Horváth Lázár 173.
 Petrik 431, 449.
 Petrus de Verebel 349.
 Pfaffenberg 160.
 Pfeiffer János 446.
 Pflieger Farkas, P. Szabó Elek, P.: A ferences skolasztika tanulmányi élete 87.
 Pflugk-Hartung, J. v. 196.
 Pflücke, M. 155.
 Philippon, Louis 175.
 Piacenzai Jakab 350.
 Piccolomini Aeneas Sylvius 37.
 Pintér Jenő 125, 127, 259.
 Pius II. 37.
 Platonov, Ivan W. 106.
 Plintovic Ádám 122.
 Podhorszky Sarolta 89.
 Podlaha Anton 358.
 Podmaniczky Gézáné br. 125.
 Pogorelov Valerij 345.
 Pontano 186.
 Posonyi Erzsébet 90.
 Prahács Margit 92.
 Preisendanz, Karl 444.
 Pressburg 452.
 Prillwitz 192.
 Prinzhorn 151.
 Prüss, Johann 197.
 Proctor 86.
 „Próféták által szolt rígen...“ Horváth János 231.
 Puhó 118, 284.
 Pulio-testvérek 192.
 Pusztai 121.
 Pusztai Ferenc 197.
 Püski János 120.
 Püterich von Reichertshausen 206.
- Rád Árpádné Szabó Irén 90.
 Radó István: Egy vidéki közkönyvtár statisztikai rendszere 64.
 Radó Polikárp: Vidéki könyvtáraink középkori kódexei 61. — 78, 202, 350, 354—356, 359—361.
 Radvánszky Béla 248.
 Rájnis 236.
 Rajnov, Nikolaj 112.
 Rákóczi Ferenc II. 122, 124, 363.
 Rákosi Jenő 387.
 Rásonyi László 209.
 Ratdolt, Erhard 197.
 Ráth Mór 384.
 Rath 161.
 Rausavius 246.
 Rédey Tivadar 74, 90.
 Régi bőrkötésű könyvek restaurálása. Sasvári Dezső 435.
 Regiomontanus 197.
 Rehm, Christoph Peter 170.
 Rejtinus András 365.

- Rendeleti Közlöny 45.
 Rest, Josef 207.
 Révai—Verseghy-vita 258.
 Révész Imre 231.
 Réz Henrik 452.
 Rheda Pál 432.
 Ribay György 119, 284.
 Ribini János 243.
 Richter, H. 155.
 Richter, Josef 170, 180.
 Rimay János 248.
 Rizus, Bernardinus 198.
 Rolenwinck, Werner 301.
 Román olvasás Párisban 328.
 Rómer Flóris 1, 430.
 Rooth Kalixtus 430.
 Rouge, Pierre le 198.
 Royer Antal 28.
 Royer Ferenc Antal 25.
 Royer János Pál 25, 123.
 Royer-nyomda 25.
 Rozenberg, Vladimir 221.
 Rozgonyi Margit 92.
 Rudnay Sándor 378.
 Ruem György 429.
 Runge, Christoph 344.
 Ruppel, A. 438, 441.
 Ruszev, M. 334.
 Ruzicska Gyula 197.

 Sadler József 379.
 Sajtótörténeti fogalmaink tisztázása.
   Máté Károly 188.
 Sajtótudomány, sajtótörténet 323.
 Salamon Ferenc 453.
 Samer Mihály 375.
 Sándor István 289.
 Sárík Géza 447.
 Sárík Gyula 447.
 Sárkány József: Cegléd az irodalomban. Trócsányi Zoltán 446.
 Sarlóska Vince 92.
 Sashegyi Oszkár: Ukrán könyvtárak 269. — —: Zdanevics B. J., Provinciale Romanum. Unbekannter Druck von Johann Gutenberg 301. — —: I. Ferenc nyomdapolitikája 368.
 Sasvári Dezső 90. — —: Régi bőrkötésű könyvek restaurálása 435.
 Savoyai Jenő herceg 37.
 Schedel (Toldy) Ferenc 75.
 Schermann Egyed 127.
 Schilling, Dorotheus P. 441.
 Schlauch-könyvtár 430.
 Schmidt-Herrling, Eleonore 440.
 Schottenloher, Karl 441.
 Schöffner 441.
 Schön Lajosné Horváth Katalin 92.
 Schönfeld, Johann Ferdinand Ritter von 289.
 Schrott, Johann 197.
 Schulek Tibor 365.
 Schulte, Alfred 443.
 Schulze, Friedrich 291.
 Schweipolt Fiol 264.
 Schweitzer János 384.
 Sedlniczky 291.
 Segesvári István 408.
 Selmeczi Kristóf, Hermann Egyed—Eberhardt Béla: A veszprémi egyházmegye papságának könyvkultúrája és könyvállománya a XIX. század elején 444.
 Selvaggio 446.
 Serfőző József 127.
 Servolini, Alfredo 441, 444.
 Seth János 408.
 Sevcsenkó 282.
 Sforza, Galeazzo Maria 3.
 Sibolti Demeter 364.
 Sičynski, V. 443.
 Sikabonyi Antal 89—90.
 Siklósi József 91.
 Siklóssy László 311.
 Silvan, Otmar 441.
 Sinapius János 119.
 Sixtus IV. 5.
 Skaricza Máté 433.
 Sólyom Jenő 240.
 Som József 6.
 Sommervogel 129.
 Somos Árpád 197.
 Spaier 29.
 Spindeler, N. 198.
 Steinhövel 197.
 Stáncsics Mihály 294.
 Stephanus de Insula de Hungaria 349.
 Stieler, Kaspar 192.
 Stockmayer 49.
 Stoecker, Joannes Nep. 129.
 Stollreither Eugen 359.
 Stöhr Joh. 365.
 Strauss János, id. 175.
 Streibig József 375.
 Sujánszky 120.
 Supka Ervin 90—91. — —: Folyóiratszemle 1941. 210, 315.—220.
 Sylvester János 231—244.
 Sylvester Theodor 243.
 Sz., Klaffenegger, K.: Ungarisches Zeitschriftenwesen von heute 312.
 Szabó Dénes 85.

- Szabó Elek, P.: A ferences skolasztika tanulmányi élete. Pflieger Farkas, P. 87.
- Szabó Endre 384, 406.
- Szabó György 91.
- Szabó Irén ld. Rád Árpádné 90.
- Szabó József 397.
- Szabó Károly 81, 263, 285, 431.
- Szabó László 181, 387, 390.
- Szacsavay Sándor, esztelneki 55, 68, 416.
- Szakáts József, Falka Sámuel berfetsző tanítványa. Kulcsár Adorján 192.
- Szakáts Mihály, id. 192.
- Szakoás 321.
- Szakoás, decimálás 213.
- Szalády Antal 167.
- Szana Tamás 168.
- Szandtner Pál 90.
- Szandtner Pálné Tóth Laura 91.
- Szarvasi Margit 408.
- Szász György 91.
- Szász Károlyné Gillemont Katalin 92.
- Szegedi Lajos 241.
- Szekeres Margit: Az 1941. évi külpolitikai irodalom a M. kir. külügyminisztérium könyvtárában 89. — 90.
- Szekfű Gyula 407.
- Szele György 91.
- Szele János 432.
- A személyzet. Státus és szolgálati beosztás 217.
- Szemző Piroska: Változat és nem második kiadás 70. — —: A kerettel ékesített könyvek és folyóiratok történetéhez 196. — 199. — —: Könyvkiadásunk a múlt század elején 291. — 292, 295. — —: Litteraria Hungarica 309, 384, 415. — —: Ambrovits, Hans, Bibliographie der Zeitungen und Zeitschriften Pressburgs 452.
- Szentiványi Márton 124—135.
- Szentkuty Pál 192. — —: A tulajdonos névbejegyzésével ékes könyvek gyűjtése 327. — —: A Fővárosi Könyvtár Szűry-gyűjteménye 407.
- Szepessy Ferenc 381.
- A szépirodalom üldözése. Trócsányi Zoltán 433.
- Szerelmei Miklós 176, 383.
- Szerkesztő, közönség és postai kézbesítés a XVIII. században. Trócsányi Zoltán 55.
- Szilády 236.
- Szilády Jenő 118.
- Szilágyi A. 351, 356.
- Szilágyi Sándor 81, 453.
- Szilvás-Ujfalvi Imre 430.
- Szily Kálmán 288.
- Szimonidesz Lajos 118, 125. — —: Volt-e Puchón nyomda? 284. — —: Kermann Dániel ev. püspök lelkészavatást tanúsító úrlapjai és más prot. papi diplomák 363.
- Színházi lapok az Országos Széchényi Könyvtárban, Jónás Alfréd 74.
- Szinnyei József 93, 121, 167, 414.
- Szinnyei József, ifj. Török Pál 184.
- Szinnyei József, id. 136.
- Szláv könyvek. Tr. Z. 453.
- Szláv nyomdák 263.
- Szollás Ella ld. Bereczky Lajosné 90.
- Szomaházy István 298—299.
- Sztárai 239.
- Sztripszky Hiador 265, 285.
- Szűry Dénes 407.
- Szűry-gyűjtemény 407.
- nemes-ságodi Szvetics-könyvtár 408.
- Tábori Újság 45.
- Takács Mária 404.
- Takáts Sándor 423.
- Tállyai Dániel 58.
- Tamás, Aquinói Szent 350.
- Tanári Könyvtárak Nagy J. Béla 72.
- Tanárky Gedeon 79.
- Tanárok figyelmébe 453.
- Tangl Erika ld. Thieringné 91.
- Tápay Szabó László 189.
- Teleki Sándor, gr. 303.
- Teodorov-Balan A. 335, 343.
- Természettudományi Társulat 447.
- Tersztyánszky Dániel 144.
- Thackeray 389.
- Thaler Pál 150.
- Thaly Kálmán 124.
- Thegezimus Ludovicus 241.
- Themesvári János 433.
- Theodoricus 347.
- Thiel, Viktor 439.
- Thienemann Tivadar 134, 190.
- Thieringné Tangl Erika 91.
- Thomas Aquinas, S. 68.
- Thulguranczi János 22.
- Thuri Pál 432.

- Thuróczy-kronika 86.
 Tirant Ló Blanch 198.
 A 16-os honvéd 46.
 XVI. századi magyar orvosi könyv.
 Trócsányi Zoltán 303.
 XVIII. századi nyomdánk műhely-
 titkaiból. Gárdonyi Albert 24.
 A XIX. század első három évtizede
 magyar nyomtatványainak meg-
 határozása. Trócsányi Zoltán 252.
 Toldy Ferenc 166, 390.
 Tolnai Vilmos 326.
 Tompa Mihály 178.
 Topuskói György 1—15.
 Tordai Imre 430.
 Tordai Tamás 430.
 Torracca F. 187.
 Tóth Ervin 442, 444.
 Tóth Kálmán 167, 394.
 Tóth Laura ld. Szandtner Pálné 91.
 Török Pál 92. — —: ifj. Szinnyei
 József 184, 453.
 Török-család 2.
 Tr. Z. A papiruszok világából 88.
 — —: „Megég” 94. — —: A hír-
 laptörténet 220. — —: Könyvtárak
 211. — 299. — —: Hová tűnt el
 Gvadányi: Egy falusi nótáriusának
 budai utazása szerzői javított pél-
 dánya? 326. — —: Szláv könyvek
 453.
 Tranowsky (Tranoscus) György
 118, 285.
 Trattner 375.
 Trattner Tamás 34.
 Trausch 431.
 Traviés 175.
 Trefort Ágost 136, 426.
 A trencsén-zsolnai könyvnyomda.
 Gulyás Pál 118.
 Trevisani, Piero 444.
 Trócsányi Zoltán: Szerkesztő, kö-
 zönség és postai kézbesítés a
 XVIII. században 55, 90, 92, 169.
 — —: Oberrheinische Heimat
 207. — —: Mijatev Petăr, Mad-
 žarska bibliografija po bálgarski
 vāprosi 208. — 241. — —: A XIX.
 század első három évtizede ma-
 gyar nyomtatványainak meghatá-
 rozása 252. — —: Magyar és
 szláv nyomdák a XV—XVI. szá-
 zadban 263. — —: XVI. századi
 magyar orvosi könyv 303. — —:
 Die Geschichte des ungarischen
 Buches und der ungarischen Buch-
 druckerkunst 317. — 413. — —:
 A szépirodalom üldözése 433.
 — —: Sárkány József, Cegied az
 irodalomban 446.
 Tschilingiroff 268.
 Turoczi-Troczler József 237.
 A tulajdonos névbejegyzésével ékes
 könyvek gyűjtése. Szentkúty Pál
 327.
 Tügyártó (Thywgartó) Miklós 430.
 Udránszky 377.
 Ukrán könyvtárak. Sashegyi Osz-
 kár 269.
 Ungvári Gergely 366.
 Universitätsbibliothek (Wien) 42.
 Ürményi Péter 408.
 Üstökös 383.
 Váczy János 428.
 Váczy Kálmánné Zachariás Lenke
 91.
 Vahot Imre 177.
 Vajda János 178.
 Valentiny Antal 91.
 Valóban nincsen egykorú adatunk
 régi magyar misekönyvek áráról?
 Hubay Ilona 76.
 Változat és nem második kiadás.
 Szemző Piroska 70.
 Vályi Ferenc 93, 176.
 Vaneczi Szahag 22.
 Váradí Irén 91.
 Várdai Béla 395.
 Varga Sándor Frigyes 90. — —:
 Gutenberg-Jahrbuch 438, 442.
 — —: Kozocsa Sándor, Magyar
 Könyvészet 1911—1920. 448.
 Varjas Béla: Jókai-kódex 84. — 231,
 303.
 Vártánián Czecz Manug 22.
 Vas Gereben 179.
 Vaska Géza 54.
 Vass László 381.
 Végh Gyula 429.
 Végső változat a változatkérdésről.
 Dezsényi Béla 199.
 Veltzé Alajos 49.
 Verestói György, tséri 433.
 Verseghy Ferenc 171.
 Vértessy Miklós 90.
 Veterini Erzsébet 120.
 Veterini Pál 119.
 Vidéki könyvtárosaink középkori
 kódexei. Radó Polikárp. 61.
 Vietoris László, kiskovalóczi 408.
 Villon 247.
 Vilmos Bakák Lapja 48.

- Viola L. 187.
 Virágh Gábor 92.
 Virágh Mihály 366.
 Vitéz János 3.
 Vitus János, balsaráti 303.
 Vlahovics Emil 118.
 Vogelbaider Lénárd 77.
 Voggenteiter, Ludwig 387.
 Volf 263.
 Volt-e Puchón nyomda? Szimonidesz Lajos 284.
 Vörösmarty Mihály 75.
 Vranay Erzsébet ld. Winis Nándorné 91.
 Vŷ Testamentŷ Magyar nyelvŷ 231.
 Wagner, Carolus 347.
 Waldapfel József 170, 246.
 Weber 163.
 Wehmer, Carl 86.
 Weil, E. 197.
 Weiss 283.
 Wendelin von Speier 197.
 Werfer Károly 377.
 Wertheimer Ede 291.
 Wesselényi Ferenc 246.
 Wesselényi Miklós 311.
 Wiesner, A. 368.
 Windisch, Albert 340.
 Winis Nándor 91.
 Winis Nándorné Vranay Erzsébet 91.
 Witzmann Gyula 150.
 Wokal Dorottya 119.
 Wokal János Vencel 118, 286.
 Wolfius Ádám 285.
 Wolkenberg Alajos 126.
 Wóznér Ignác 197.
 Wörösmarti Illés 366.
 Wurzbach 170, 289.
 —z., Deutscher Buchdruck im Jahrhundert Gutenbergs 86.
 Zachariás Lenke ld. Váczy Kálmánné 91.
 Zainer, Günther 197.
 Zainer, Johannes 197, 443.
 Zalán Mihály 355.
 Zarkóczy Sámuel 366.
 Zborovski András 245.
 Zdanevics, B. I. 274. — —: Provinciale Romanum. Unbekannter Druck von Johannes Gutenberg. Sashegyi Oszkár 301.
 Zelovich Dezső 311.
 Zenker, Ernst Victor 289.
 Zichy Nándor, gr. 402.
 Ziegengeist, Plauensis Erhardus 365.
 Zipfel, E. 152.
 Znakovszky Emma 92.
 Zolnai Béla 314.
 Zoványi Jenő 285, 363.
 Zsámboki-gyűjtemény 38.
 Zsigmond 355.
 Zsigmond Ferenc 396.
 Zsilinszky Mihály 123.

TARTALOM.

	Oldal
Mijatev Péter : A bolgár könyvészet 1890-től napjainkig	333
Berkovits Ilona : Kolostori kódexfestészetünk a XIV. században	347
Szimonidesz Lajos : Kermann Dániel ev. püspök lelkészavatást tanúsító úrlapjai és más prot. papi diplomák	363
Sashegyi Oszkár : I. Ferenc nyomdapolitikája	368
Morlin Adorján : A magyarnyelvű élclapok első évtizedei	383
Szentkuty Pál : A Fővárosi Könyvtár Szüry-gyűjteménye	407
Dezsényi Béla : A magyar hírlap útja kiadó és közönség között a XIX. század első felében	413
Kisebb közlemények : KELENYI B. OTTÓ : Kaym Orbán budai könyvesháza. — HUBAY ILONA : Molnár Gergely Grammatikája, Károli Péter Poétikája és Szilvás-Ujfalvi Imre Admonitiones-e. — TRÓCSÁNYI ZOLTÁN : A szépirodalom üldözése. — SASVÁRI DEZSŐ : Régi bőrkötésű könyvek restaurálása	429
Ismertetések : Gutenberg-Jahrbuch 1940, 1941. (Ism. VARGA SÁNDOR FRIGYES.) — HERMANN EGYED—EBERHARDT BÉLA : A veszprémi egyházmegye papságának könyvkultúrája és könyvállománya a XIX. század elején. (Ism. SELMECZI KRISTÓF.) — SÁRKÁNY JÓZSEF : Cegléd az irodalomban. (Ism. TRÓCSÁNYI ZOLTÁN.) — ANDORKÓ KÁLMÁN : Névjegyzék és tárgymutató a K. M. Természettudományi Társulat folyóirataihoz 1841—1941-ig. (Ism. CSAPODI CSABÁNÉ.) — KOZOCSA SÁNDOR : Magyar könyvészet 1911—1920. (Ism. VARGA SÁNDOR FRIGYES.) — AMBROVITS HANS : Bibliographie der Zeitungen und Zeitschriften Pressburgs. (Ism. SZEMZŐ PIROSKA.)	438
Levélszekerény : Gondolatok egy nyitott sír fölött. — TR. Z. : Szláv könyvek. — Tanárok figyelmébe	453
Résumé — Inhaltsangabe	455
Név- és tárgymutató	461

A szerkesztésért *Trócsányi Zoltán*, a kiadásért *Droszt Olga* felel.

GANZ ÉS TÁRSA

VILLAMOSSÁGI, GÉP-, WAGGON- ÉS HAJÓGYÁR RÉSZVÉNYTÁRSASÁG

BUDAPEST X, KŐBÁNYAI-ÚT 31

ALAPÍTÁSI ÉV: 1844

SÜRGÖNYCÍM: GANZCOM BUDAPEST

Ganz—Vajda-féle könyvállványok

Könyvállványaink a modern könyvállványok összes előnyeit egyesítik magukban.

A polcok az oldallemezek alsó részén kiugró lemezke segítségével az oszlopok fogain nyugszanak, míg az oldallemezek felső részén kampószerűen kiképzett bevederek a polcok vezetését biztosítják.

Főelőnyük, hogy a polcok magassági helyzetben 15—15 mm-ként a könyvek kirakása nélkül teljes biztonsággal beállíthatók.

A szerkezet nagy előnye, hogy a polcok biztos vezetésűek, azok a rajta lévő könyvekkel együtt igen könnyen kiemelhetők s akár más állványon is újból elhelyezhetők, ami a könyvek leporolásánál nagy előny.

A vasállványok különösen raktárrendszerű könyvtárak építkezéseinél alkalmazhatók igen célszerűen, amennyiben a fogazott oszlopok egyszersmind a mennyezetet is tartják. A közbenső födékek ilyenkor dróttüvegéből (kb. 15 mm vastag) készülnek és miután az ezeket bordó tartók csak minden oszlopnál alkalmaztatnak, ezek magassága a könyvpolcok elhelyezésénél helyet nem von el. — Rendes oszloptávolság kb. 1—1 m.

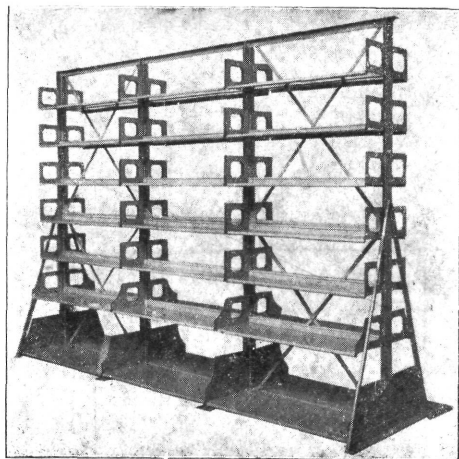
A polcok bármilyen alakban készülnek és pedig:

1. Az alsó fix pontok mélysége 35—42 cm.
2. A nagyobb könyvek részére 31 cm.
3. A közép- és kislakú könyvek részére

21·5 cm.

Nagyobb rendelésnél ettől eltérő mérettel is gyártatnak.

Eddig kb. 3 és fél millió kötet részére készítettünk vasállványokat.

*Könnyű! Tartós! Egyszerű!
Olcsó! Könnyen felállítható,
szétszedhető, rendezhető!*

K é t o l d a l ú á l l v á n y

Eddig készített nagyobb berendezések:

Budapesten:

	Kötet számára
Crszágos Levéltár	1,000.000
M. kir. Iparművészeti Múzeum könyvt. . . kb.	32.000
M. kir. Statisztikai Hivatal könyvt.	25.000
Keresk. és Iparkamara könyvt.	40.000
Székefővárosi könyvtár	400.000
Kegyes Tanítórend könyvt.	90.000
Szekesfőv. pedagógiai könyvt.	75.000
Herceg Eszterházy levéltár könyvt.	10.000
Nemzeti Múzeum Széchényi-könyvt.	300.000
Népegészségügyi Múzeum könyvt.	40.000
M. kir. Techn. és Anyagvizsg. Int. könyvt. ..	40.000
Nemzeti Múzeum zoológiai oszt. könyvt. .	45.000
Műegyetem közgazd. szemin. könyvt. . .	10.000
Cisztercita rend főgimnáziuma könyvt. . .	4.000
Kir. M. Pázmány Péter Tud.-egyetem ..	200.000

Debrecenben:

Tisza István Tud.-egyetem	400.000
---------------------------------	---------

Továbbá: Békésgyulán, Csornán, Debrecenben, Komáromban, Miskolcon, Nagykanizsán, Pécsen, Szegeden, Aradon, Brassóban, Lőcsén, Sarajevóban. Szatmárnémetin, Székelyudvarhelyen.

Magyarország időszaki sajtójának könyvészete:

I. Dezsényi Béla: A magyar hírlapiro-
dalom első százada. 1705—1805.
Budapest, 1941. 8°, 66 lap.
Ára 5 pengő.

IV. Kemény György: Magyarország idő-
szaki sajtója. 1911—1920.
Budapest, 1942. 8°, 474 lap.
Ára 34 pengő.

VII. Monoki István: A magyar időszaki
sajtó a román uralom alatt.
Budapest, 1941. 8°, 266 lap.
Ára 16 pengő.

A MAGYAR KÖNYVSZEMLE

előfizetési ára egy évre 40 pengő,
könyvkereskedésekben 44 pengő.

Nagy Júlia:

Térképek 1936–40.

Budapest, 1942. 8°, 203 lap.

Ára 10 pengő.

Gulyás Pál:

A bibliográfia kézikönyve I–II.

Budapest, 1941–42. 8°, 1–2. köt.

Ára 80 pengő.

Magyarország évi könyvészete.

1940.

Budapest, 1942. 8°, 672 l.

Ára 20 pengő.